

ANUL X

2

1967

REVISTA ARHIVELOR

ORGAN AL DIRECȚIEI GENERALE A ARHIVELOR STATULUI DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

CATRE AUTORI

„Revista Arhivelor”, revistă de arhivistică, organ al Direcției generale a Arhivelor Statului publică — studii, note și comunicări de teorie și practică arhivistică, cronologie, diplomatică, heraldică, genealogie, sigilografie, miniaturistică, paleografie, terminologie, izvoare, instituții etc.

Sumarul fiecărui număr mai cuprinde rubrici legate de necesitățile muncii practice în arhive și de cerințele cercetării arhivistice în sprijinul celorlalte sectoare din domeniul științelor sociale.

În scopul de a ușura lectura și a ajuta redacției să ridice neconținut nivelul științific al revistei autorii sînt rugați să trimită articolele în trei exemplare dactilografiate la două rînduri, iar trimerile infrapaginale numerotate în continuare.

Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale. Documentele vor fi dactilografiate, pentru cele în limbi străine dîndu-se traducerea integrală. Ilustrațiile vor fi atașate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială.

Autorii au dreptul gratuit la un număr de 30 exemplare „extras” cu copertă comună.

DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI
DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

REVISTA ARHIVELOR

2

ANUL X

BUCUREȘTI
1967

COMITETUL DE REDACȚIE :

V. ARIMIA, FL. BOERAȘ, IL. LEONTE, I. MĂRCUȘ, M. REGLEANU,
M. SOVEJA, GH. UNGUREANU

P. PALIU — secretar de redacție

REVISTA ARHIVELOR

apare de două ori pe an

Redacția : București, str. Arhivelor nr. 2, raionul V. I. Lenin — Telefon 13.37.77

Abonamentele se fac prin oficiile poștale de la orașe și sate

FILIGRANOLOGIA CA DISCIPLINĂ ȘTIINȚIFICĂ

DAMIAN P. BOGDAN

Pornind de la faptul că pînă astăzi în literatura română de specialitate nu există un studiu despre filigranologie ca disciplină științifică în sine, ne propunem ca, în rîndurile ce urmează, să ne ocupăm de această știință prezentînd obiectul acesteia și tot ceea ce constituie partea sa integrantă adică : istoricul, calitatea și formatul hîrtiei, formele în care se fabrică această materie vegetală cu elementele lor constitutive, așa dar liniile orizontale — vîrgăturile — și verticale cit și filigranele cu ale lor contramărci ce străbat hîrtia — denumirea, definiția, atestarea primelor filigrane și contramărci, aspectul lor, imitația, contrafacerea, semnificația, conținutul, originea și numărul, nedeterminarea (unor filigrane), locul ce-l ocupă în cuprinsul hîrtiei, clasificarea, importanța și timpul de depozitare a hîrtiei cu filigran cum și caracterul, prezența și importanța ștampilelor seci. Capitolele următoare vor avea ca obiect : începuturile și dezvoltarea filigranologiei, filigranologia românească — cu două exemple de precizare și prin filigran a neautenticității unor texte paleografice tehnica modernă în serviciul filigranologiei și cîteva indicații metodologice și practice.

DEFINIȚIA ȘI OBIECTUL FILIGRANOLOGIEI

Filigranologia — termen de origine franceză avînd la bază cuvintele latine *filium* și *granum* cit și grecescul *logos* sau *filigranografia* — prezent în știința rusească încă la sfîrșitul veacului trecut¹ sau germ. *Wasserzeichenkunde* este o știință specială istorică² care se ocupă cu studierea desenului liniar fixat în hîrtie în timpul fabricării acesteia. Această cercetare se face cu scopul principal de a constitui unul dintre cei mai importanți factori în stabilirea datei și provenienței manuscriselor, documentelor și tipăriturilor scrise și lucrate pe hîrtie cu desenul indicat — cit și unul dintre cele mai însemnate criterii de verificare a autenticității menționatei categorii de izvoare fie că au sau nu dată. Însă obiectul

¹ Vezi N. P. Lihačev, *Paleografičeskoe značenie bumažnyh vodjanyh znakov*, S. Petersburg, 1899, vol. I, p. LVIII.

² Vezi despre științele speciale istorice, Damian P. Bogdan, *Despre codicologie*, în „Revista Arhivelor”, IX (1966), nr. 1, p. 63—66.

filigranologiei nu exclude din sfera sa de preocupări istoricul, calitatea și formatul hîrtiei, fabricile care o produceau apoi liniile orizontale și verticale care străbat hîrtia cît și desenul liniar secundar denumit contra-marcă, față de cel principal numit filigran³.

ISTORICUL, CALITATEA ȘI FORMATUL HÎRTIEI

Materia vegetală denumită hîrtie — din grecescul *χαρτίς* — este cunoscută încă din secolul al II-lea înaintea erei noastre cînd chinezii o fabricau din mătase și fire de bambus.

În evoluția sa, fabricarea hîrtiei a parcurs mai multe etape din care se desprind trei perioade: 1. hîrtia cea mai veche arabă denumită *bombicină*, din persanul **pambuk*, care a dat grecescul *βαμβάκι* iar de aici latinescul *bambax* — bumbac; 2. hîrtia care privită la lumină se vede că are filigran cu și un șir de linii verticale și orizontale și 3. hîrtia fără filigran.

Hîrtia bombicină prezintă două calități astfel cea mai veche este zgrunțuroasă, groasă, poroasă și gălbuie iar cea mai tirzie este groasă și lucioasă atît datorită cleiului ce-l conține cît și satinării cu ajutorul unei unelte ce nu de puține ori își lăsa amprenta pe hîrtie. Atît hîrtia mai veche cît și cea nouă are linii orizontale și verticale însă acestea sînt grosolan executate și lipsite de claritate, liniile verticale fiind dispuse uneori cîte trei în șir cum a dovedit filigranologul rus N. P. Lihačev⁴. Părerea că hîrtia bombicină este lucrată din bumbac — susținută încă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea de Jean Mabillon (1632—1707) și Bernard Montfaucon (1655—1741) a rezistat pînă în penultima decadă a secolului trecut. Însă la 1884 filigranologul elvețian de origine franceză Charles Briquet (1839—1918) a exprimat ipoteza existenței bumbacului în procesul de fabricare a bombicinei⁵. Luînd în cercetare părerea lui Briquet, J. Wiesner, J. Karabaček⁶, G. Freda și alții cu ajutorul examinării la microscop a hîrtiei respective au dovedit justetea părerii lui Briquet la aceasta asociindu-se apoi toți specialiștii între care și paleograful englez E. M. Thomson⁷ cît și filigranologul iugoslav Vladimir Mošin⁸. Astăzi mai ales în știința apuseană se socotește pe deplin elucidată problema materialului de fabri-

³ Vezi despre toate acestea mai jos în capitolele următoare: *Vărgăturile și verticalele hîrtiei, Filigranul și Contramarcă*.

⁴ N. P. Lihačev, *op. cit.*, vol. I, p. XVIII.

⁵ Ch. M. Briquet, *La légende paléographique du papier de coton*, Geneva, 1884.

⁶ J. Wiesner, *Mikroskopische Untersuchung de Papiere von El-Faijûm*, în „Mittheilungen aus der Sammlung der Papyrus Erzherzog Rainer”, vol. I, Viena, 1887, p. 45—48; idem, *Die Faijûmer und Ushmûneir Papiere*, ibidem, vol. II și III, 1887, p. 179—260; idem, *Studien über angebliche Baumbastpapiere* în „Sitzungsberichte der K. Akademie der Wissenschaft”, CXNVI, 1892, p. 10—23; J. Karabaček, *Das arabische Papier*, în „Mittheilungen aus der Sammlung der Papyrus Erzherzog Rainer”, vol. II și III, p. 87—178; idem, *Neue Quellen zur Papiergeschichte*, ibidem, IV, 1888, p. 75—122.

⁷ E. M. Thomson, *An Introduction to Greek And Latin Palaeography*, Oxford, 1912, p. 36 — aici și alte date bibliografice.

⁸ Vladimir Mošin, *Filigranologija kao pomoćna historijska nauka*, în „Zbornik historijskog instituta Jugoslavske akademije znanosti i umjetnosti”, vol. I, 1954, Zagreb, p. 29 (studiul a apărut parțial în germană: *Die Evidenzierung und Datierung der Wasserzeichen*, în „Papiergeschichte”, II, 1955, p. 49—57.

cație al bombicinei. Însă acum treizeci de ani această chestiune a fost din nou pusă în discuție datorită faptului că orientalista sovietică N. V. Pigulevskaja rugînd să i se examineze la microscop hîrtia unui manuscris sirian din anul 1243, s-a dovedit că aceasta este bombicină fabricată din bumbac⁹. Același specialist va scrie apoi în 1960 că un șir întreg de manuscrise siriene din secolul al XIII-lea sînt scrise și pe hîrtie fabricată din bumbac¹⁰. Așa că problema fabricării din bumbac a hîrtiei bombicine se cere neapărat de a fi repusă într-un studiu de ansamblu.

Hîrtia bombicină s-a folosit nu numai în Orient și Bizanț — aici inclusiv pînă la jumătatea secolului al XIV-lea — ci și în Europa, cel mai vechi act scris pe hîrtie este păstrat în arhivele europene, în Sicilia, datînd din anul 1109¹¹. În Italia de pildă bombicina este în circulație pînă la sfîrșitul veacului al XIII-lea.

Hîrtia cu filigran apare pentru prima oară către sfîrșitul secolului al XIII-lea cel mai vechi document cu filigran datînd nu din decada a noua a veacului respectiv cum arata Briquet ci din anul 1271, fapt dovedit de savantul italian A. F. Gasparinetti și comunicat lui Vladimir Moșin¹².

Această hîrtie lucrată din cîrpe de cinepă, în sau lînă privită la lumină, prin transparență, se vede că are o rețea luminoasă alcătuită dintr-un șir de linii orizontale foarte dese, din linii verticale mult mai rare apoi dintr-un desen liniar numit filigran la care se adaugă un al doilea desen cu același caracter denumit contramarcă.

Calitatea hîrtiei s-a schimbat în decursul timpului căci la început hîrtia filigranată era groasă, inegală ca suprafață și cu puf așa cum este de exemplu și cea a actului emis de Mircea cel Bătrîn în anul 1406 după 23 noiembrie, destinat mănăstirii Tismana și păstrat în arhiva istorică a Arhivelor Statului București. Tehnica fabricației a dus la faptul că hîrtia a devenit mai subțire așa cum aceasta se înfățișează în actele românești din Țara Românească și Moldova scrise în slavonește în secolul al XVI-lea.

O hîrtie deosebită este cea numită *hîrtie turcească*, groasă, lucioasă ce apare la noi în secolul al XVII-lea. Examinînd hîrtia la lampa lui Wood — lampa de cuarț cu filtrul lui Wood — am constatat că fiecare calitate prezintă o fluorescență proprie, iar precizarea fluorescențelor poate ajuta la datarea textelor scrise pe hîrtie fără filigran aceasta în mod comparat cu hîrtia avînd filigran și o fluorescență identică celei fără filigran.

Culoarea hîrtiei cu filigran era la început albă, însă cu timpul datorită și factorilor atmosferici se îngălbenesc și sub această culoare se prezintă în textele paleografice românești din secolele XV și XVI.

Începînd cu veacul al XIII-lea în hîrtia europeană se fixează două formate — primul care aproximativ corespunde foiî noastre de astăzi și

⁹ N. V. Pigulevskaja, *Filigrani sirijskih rukopisej (Vspomogatel'nye istoričeskie discipliny, Sbornik stat'ej)*, Moscova-Leningrad, 1937, p. 423.

¹⁰ Idem, *Katalog sirijskih rukopisej* în „Palestinskij sbornik”, 6 (69), Leningrad, 1960, p. 212.

¹¹ G. La Mantia, *Il primo documento in carta esistente in Sicilia e rimasto sinora sconosciuto*, Palermo, după C. M. Briquet, *Journal de Geneve*, 5 decembrie 1910.

¹² Vladimir Moșin, *op. cit.*, p. 46.

formatul dublu de două ori mai mare ca primul. Cele mai variate formate apar odată cu dezvoltarea tiparului din secolul al XVI-lea. Stabilirea formate-
lor se poate face pe baza filigranelor și a contramărcilor unde anume
acestea sînt plasate în hîrtia manuscriselor și tipăriturilor legate.

FORMELE ÎN CARE SE FABRICA HÎRTIA

Hîrtia se lucra în evul mediu în așa-numitele mori de hîrtie, în latina medievală : *mola papyracea* sau *officina chartaceae*, iar în texte româno-slave : *hartotvornaja vodenica* sau *hartotvornyj mlin* care inițial erau în preajma apelor iar mai târziu și morile de vînt produceau hîrtie. Zdrențele de cîneșă, de in sau de lînă după ce treceau prin mai multe stadii de prelucrare deveneau o pastă care se așeza într-o sită pătrată cu fundul țesut din fire metalice foarte subțiri dispuse în linii orizontale — vîrgăturile — și verticale avînd lipit la mijloc un desen liniar-filigranul — iar apoi un al doilea desen cu același caracter-contramarca. Pasta de hîrtie se așeza pe fundul formei într-un strat mai subțire pe vîrgături, pe orizontale și pe desenele liniare și într-un strat mai gros pe distanțele dintre liniile și desenele respective. Datorită acestei inegalități a stratului pastei, vîrgăturile, verticalele și desenele liniare privesc la lumină apar clar în toată dimensiunea și conținutul lor. Durata formelor de hîrtie — spune Briquet¹³ — era scurtă fiindcă o astfel de unealtă era curînd scoasă din uz întrucît firele metalice se încilceau, distanțele dintre ele deveneau inegale, pasta se așeza în mod inegal. Un vechi fabricant de hîrtie informa că o pereche de forme minuite cu precauție de lucrători buni puteau dura cam doi ani, apoi urma repararea sau chiar înlocuirea lor. Dar noile cercetări mai ales cele ale filigranologului olandez E. J. Labarre care, studiînd 5000 de filigrane reproduse de Briquet, constată între acestea 20 pînă la 40 de duplicate. Această constatare îl duce la concluzia că „viața unei forme de producție a hîrtiei era de regulă mult mai scurtă decît s-a crezut”¹⁴. În micile mori de hîrtie unde se lucra numai cu o cuvă era nevoie simultan numai de două forme pe care meșterul le umplea pe rînd cu pastă, iar în morile mari care aveau două și trei cuve se lucra cu patru sau șase forme. Cercetarea formelor de fabricare a hîrtiei își are importanță în datarea filigranelor după cum se va vedea mai jos în capitolul *Filigranul*.

VÂRGĂTURILE ȘI VERTICALELE HÎRTIEI

Vîrgăturile numite în limba franceză *vergeures*-termen care apoi a fost adoptat și în alte limbi ca de exemplu italianul *vergelle* sau ruse-
scul *veržery* — sînt produse de firele metalice ale formei dispuse orizontal, care reținînd pasta îmbibată cu apă imprimă hîrtiei amprenta lor. Privită hîrtia prin transparență sau la lumină se văd liniile care se succed, unele clare și altele lipsite de claritate. Liniile lipsite de claritate sînt

¹³ C. M. Briquet, *Les filigranes*, Geneva, 1907, vol. I, p. 10.

¹⁴ E. J. Labarre, *Dictionnaire and Encyclopaedia of Paper and Papermarking*, Londra și Toronto, 1952², p. 358.

urmarea prea marii apăsări a pastei cuprinsă între firele metalice, liniile clare dimpotrivă rezultă din incrustarea firelor vârgăturilor în pastă printr-o apăsare mai mică a acestora.

Briquet afirmă că în secolul al XIII-lea — epoca cînd apar primele filigrane — vârgăturile sînt fine și apropiate unele de altele pentru ca pe la mijlocul veacului următor să devină groase și distanțate. apoi revin la aspectul lor inițial¹⁵. Distanța dintre vârgături care ocupă un spațiu de 20 de rinduri-remarcă în continuare Briquet, — variază între limite cuprinse între 16 și 80 mm; media curentă fiind de 25 mm. Uneori vârgăturile arată Briquet-sînt constituite din fire metalice de inegală grosime. În Italia gustul pentru o hîrtie fină a făcut ca din a doua jumătate a secolului al XV-lea firele metalice vârgături să fie întinse — încordate — la maximum, obicei care apoi a trecut în Franța unde în veacul următor se fabrica hîrtie cu vârgături una lingă alta ca în Italia. Privită hîrtia în transparență la jumătatea înălțimii foi se vede o linie lipsită de claritate — spune același învățat — ca și cum vârgătura ar fi suprimată. În fapt însă nu este așa căci două sau trei fire din forma hîrtiei suportînd o presiune mai mică a pastei decît celelalte duc la așezarea unui strat mai gros din materia respectivă iar urmarea o constituie linia neclară de care amintește.

Aceeași hîrtie cu vârgătura specificată are la marginile inferioare și superioare o vârgătură mai fină și mai apropiată decît celelalte vârgături ale foi de hîrtie. În sfîrșit tot același erudit mai arată că există o linie orizontală pe care o numește *vârgătură canelată* (vergeure cannelée). Astfel alături de vârgăturile obișnuite hîrtia prezintă striatii clare și lipsite de claritate la distanță de cea 5 mm. Acestea sînt vârgăturile canelate care apar începînd cu anul 1445 și durează pînă la sfîrșitul veacului al XV-lea. Majoritatea hîrtiei cu vârgături canelate provine din Nordul Italiei mai ales din Piemont.

Verticalele — în franceză *pontusseau* — termen adoptat de pildă și de limba rusă — sînt bețișoare ascuțite din lemn, așezate perpendicular pe vârgături spre a le împiedica să se îndoie. Însă astfel de bețișoare nu lasă urme pe hîrtie — unele incunabule cunosc însă și o hîrtie la fabricarea căreia s-au folosit pe lingă vârgături și aceste bețișoare — spune Briquet, citînd catalogul incunabulelor bibliotecii din Toulouse datorit lui Desbarreux-Bernard. Amprenta care se vede întotdeauna în hîrtie cînd este privită la lumină se datorește unui fir metalic întins pe deasupra firelor orizontale — vârgăturilor — el le leagă pe acestea din urmă împiedicîndu-le astfel de a se deplasa, de a se suprapune ori de a se strîmba. Așa se explică de ce anumite foi de hîrtie au verticalele întinse foarte mult sau curbate. Totuși acest sistem neatingîndu-și în măsura cuvenită scopul, s-a căutat foarte curînd de a se lega într-un mod eficace firele orizontale cu cele verticale aceasta făcîndu-se prin *cusutura* unora de altele printr-un fir fie intermitent fie continuu sau sărînd peste o vârgătură¹⁶. Același învățat elvețian arată că numărul verticalelor a variat foarte mult în cursul vremii ca și distanța dintre ele. Astfel hîrtia de format obișnuit — $0,32 \times 0,45$ mm — are în mod frecvent șapte pînă la zece verticale, distanțate de la 0,45 la 0,60 mm aceasta

¹⁵ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. 7.

¹⁶ *Ibidem*.

în secolul al XIII-lea și prima jumătate a veacului următor; în a doua jumătate a veacului al XIV-lea și în secolul al XV-lea numărul lor era de la zece la patrusprezece, distanța dintre ele fiind de la 0,028 până la 0,040 mm; la finele veacului al XV-lea și în secolul următor, numărul lor mergea de la douăzeci la douăzeci și patru iar spațiul dintre ele era cuprins între 0,018 și 0,025 mm. Se pare deci — spune tot Briquet — că o mai mare apropiere dintre verticale constituia un indiciu al progresului sau al îmbunătățirii muncii de fabricare a hirtiei de aici același specialist conchide că atunci când apare un filigran pe două hirtii diferite, trebuie socotită ca cea mai veche hirtie cea în care verticalele sînt cel mai mult distanțate între ele. În hirtia de format mare distanța dintre verticale este în toate timpurile mult mai mare ca în cea de format mic. Este de reținut și faptul că anumite hirtii și mai cu seamă cele italiene prezintă de cele mai multe ori ca element caracteristic o distanță mai mare între două verticale ca distanța dintre celelalte, între cele două linii menționate, în spațiul gol respectiv, aflindu-se o verticală suplimentară pe care se situează filigranul. Alte hirtii începînd cu finele secolului al XIV-lea și în mod continuu în veacul următor au la marginile din dreapta și din stînga o linie verticală suplimentară, formată dintr-un fir metalic numit în franceză *tranchefille* care e despărțit de firul vertical vecin printr-un spațiu mai mic decît cel existent între celelalte fire verticale¹⁷.

FILIGRANUL

Filigranul este cuvîntul francez *le filigrane*, derivat din latineștile *filium* și *granum*, termenul filigran intrînd apoi în circulația limbilor neolatine ca de pildă în italiană *filigrani*, în spaniolă *filigranos* sau în română *filigran*. În alte limbi ca de pildă germană, engleză, bulgară, cehă, polonă, rusă, sirbo-croată și ungară filigranul este denumit respectiv *Papierzeichen* apoi *Wasserzeichen*, mai întîi *Papermark* apoi după 1790 *Watermark*, *voden znak*, *vodoznačka*, *znak wodny*, *vodjanoj znak* — dar de curînd și *filigran'-vodenj znak* și *filigránmunka*, în limbile engleză și slavă derivînd din germ. *Wasserzeichen*, pe care uneori l-au transpus și francezii prin *marque d'eau* iar englezul inițial *Papermark* este din germanul *Papierzeichen*¹⁸.

Filigranul după definiția lui Briquet constituie amprenta în adîncime produsă în foaia de hirtie de un ornament mai bine-zis de un desen liniar (D. P. B.) în fir metalic fixat pe forma de fabricare a hirtiei. Filigranul constituie unul din elementele cele mai caracteristice care deosebesc o hirtie de alta, cel mai important și cel mai ușor de sesizat¹⁹. Filigranul din centrul uneia din jumătățile foi de hirtie cu axul vertical în direcția liniilor verticale Briquet îl numește *filigran vertical* și acesta e filigranul folosit în Italia la sfîrșitul secolului al XIV-lea de unde obiceiul a trecut la Ravensburg în Germania. Filigranul al cărui ax ver-

¹⁷ *Ibidem*, p. 8.

¹⁸ Pentru denumirea filigranului la diferite popoare vezi E. J. Labarre, *op. cit.*, p. 332.

¹⁹ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. 9.

tical este plasat în direcția vârgăturilor, același învățat îi spune *filigran orizontal*²⁰.

Cercetările întreprinse de Briquet au arătat că cel mai vechi text scris pe hîrtie cu filigran este din anul 1282 — o cruce — apoi din 1285 o floare de crin. Deși ambele date sînt date de respectivul erudit prin semnul întrebării, sau „pe la 1282“ ori „pe la 1295“²¹, majoritatea specialiștilor citează ca dată sigură a celui mai vechi filigran anul 1282. Însă cercetări întreprinse în vremurile noastre de către italianul A. F. Gasparinetti și comunicate apoi lui Vladimir Moșin arată că cel mai vechi text scris pe hîrtie cu filigran este din anul 1271 — cum am arătat mai sus. Din primul veac de apariție Briquet cunoaște un total de douăzeci și șapte de filigrane²². Primele filigrane, de origine italiană, erau lucrate rudimentar cum ne arată același învățat. Din Italia filigranele au fost apoi împrumutate în Franța dar aceasta după ce tehnica s-a îmbunătățit cînd filigranele italiene se remarcă prin calitatea lor estetică²³.

Încă la sfîrșitul veacului trecut N. Lihačev observa că în aceeași moară de hîrtie se întrebuițau concomitent cîteva filigrane căci în timp ce se introduceau noi filigrane cele vechi încă se mai foloseau²⁴. Aceiași aserțiunea se află apoi și la Briquet²⁵. Dacă Briquet credea că cele două forme de fabricare a hîrtiei aveau filigrane aproape identice în sensul că nu se deosebesc între ele decît prin locul puțintel diferit ce-l ocupă filigranul în foaia de hîrtie sau că alteori filigranele sînt divergente fiind însă de cele mai multe ori similare adică neavînd între ele decît ușoare diferențe de formă sau de mărime²⁶, astăzi lucrurile sînt pe deplin lămurite. Astfel dacă tema filigranului o dădea proprietarul sau concesionarul morii de hîrtie, exprimarea materială a acesteia depindea în totul de meșterul care realiza filigranul. De aceea într-una și aceeași moară de hîrtie doi meșteri care lucrau alături aveau forme cu filigrane identice ca temă însă diferite ca desen. Cele spuse au o deosebită importanță pentru stabilirea particularității filigranului ca cel mai caracteristic indiciu pentru datarea unui astfel de desen liniar²⁷. Există apoi pe una și aceeași foaie de hîrtie două sau chiar trei filigrane cum ne arată Briquet că Nu Nr. 739—750 au o arbaletă în cerc însoțită de un al doilea filigran — ancoră în cerc și în sfîrșit al treilea filigran îl formează două roți. Însă astfel de filigrane nu se constată decît la sfîrșitul secolului al XIII și începutul celui următor după care s-a renunțat la ele²⁸.

Superioritatea unor filigrane, de pildă a celor italiene apoi și a celor olandeze, a generat spiritul imitației căci filigranele italiene au fost imitate în Germania iar cele olandeze au fost consecvent adoptate de către cei

²⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 14.

²¹ *Ibidem*, vol. I, p. 10.

²² *Ibidem*, nr. 5410—5419, 5425, 6584, 7961, 8096, 8164, 8247, 8446, 9002, 9139—9141, 9202, 9204—9206, 9549 și 16.005.

²³ *Ibidem*, vol. I, p. 14.

²⁴ N. P. Lihačev, *op. cit.*, vol. I, p. LXXXV.

²⁵ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. XIX.

²⁶ *Ibidem*, p. 50.

²⁷ S. A. Klepikov, *Filigrani i šemveli na bumage russkogo i inostrannogo proizvodstva XVII—XX veka* (titlul și în limba engleză), Moscova, 1959, p. 11.

²⁸ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. 50 și 14, pentru filigrane duble vezi la Briquet Nr. 9141 și 9500.

mai vechi meșteri ruși de filigrane, de pildă bufonul, stema Amsterdamului și deviza *Pro Patria* au devenit prin adopțiune filigrane rusești²⁹.

Falsul care dăinuiește din vremuri străvechi și-a manifestat spiritul său și în domeniul filigranelor căci filigrane italiene au fost contrafăcute de pildă în Germania și Polonia³⁰ deși falsurile au fost interzise prin diferite legi.

Semnificația filigranelor a format obiectul unor studii susținându-se de către unii cercetători atât în trecut cât și în zilele noastre că aceste desene liniare ar avea un sens simbolic, ori că ar constitui blazonul unor comunități religioase — aserțiuni combătute cu puternice argumente la vremea sa încă de către Briquet³¹. Cei mai de seamă specialiști s-au pronunțat în sensul că filigranul era-spunea Lihačev — „amprenta care distingea cea mai bună marfă și o apăra de contrafaceri... (era) o etichetă minunată care apăra interesele firmei”³², era semnul meșterului care fabrica hirtia³³.

În același sens se exprimă și Briquet căci folosirea generală a filigranelor dovedește rațiunea lor de a fi; ele erau utile sau pentru cel care le folosea ori pentru autoritatea care le impunea sau pentru consumatorul hirtiei care le pretindea. Dat fiind faptul că numele fabricantilor apar ca filigrane, aceasta „dovedește în chip preemtoriu că filigranele erau semne individuale”³⁴.

De la numele fabricantului hirtiei filigranul și-a extins semnificația la formatul și calitatea hirtiei, la numele locului de producție și la anul de producție — exprimat prin milesim — iar uneori și la numele concesionarului morii de hirtie cum o dovedese în primul rînd cercetările lui Lihačev³⁵ și Briquet. Spre a ilustra cele spuse dăm unu-două exemple. Astfel Briquet notează că în primele două decenii ale veacului al XIV-lea apar ca filigrane numele a douăzeci de fabricanți de hirtie probabil originari din Fabriano (Italia) și din împrejurimile respectivei localități.

Astăzi filigranele cu nume de fabricanți ai hirtiei a crescut și prin faptul că s-au descifrat inițialele unora dintre ei. În secolul al XIV-lea fiecare moară de hirtie — spune același învățat — folosea filigrane diferite pentru a designa calitățile respectivei materii vegetale. Astfel, Briquet dă ca exemplu moara de hirtie din Ravensburg (statul Württemberg) care avea la mijlocul veacului al XV-lea următoarele trei filigrane: 1) un turn-pentru hirtia foarte bună; 2) un cap de bou fără ochi avînd între coarne o tijă la capătul căreia se află o cruce — pentru hirtia bună și 3) un corn de vinătoare pentru hirtia de calitate inferioară. Milesimul cu sensul enunțat apare pe lângă filigranul vulturul imperial al fabricii de hirtie din Olmütz (Moravia) exprimat întîi prin cifra 1578³⁵ iar filigranul cuprinzînd inițialele PS indică — arată tot Briquet — numele episcopului³⁶ Philippe Sigismund de

²⁹ Vezi N. P. Lihačev, *op. cit.*, vol. I, p. LXXVII și C. M. Briquet, *op. cit.*, p. 615 și 770.

³⁰ Vezi N. P. Lihačev, *op. cit.*, vol. I, p. LXXVI.

³¹ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. 8–10.

³² N. P. Lihačev, *op. cit.*, vol. I, p. XXXVIII și XLII.

³³ *Ibidem*.

³⁴ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. 10, 11–13.

³⁵ N. P. Lihačev, *op. cit.*, vol. I, p. XLII și XLIX.

³⁶ C. M. Briquet, *op. cit.*, I, p. 10–13 și 56.

Wolfenbüch, concesionarului morii de hirtie din Oesede în apropiere de Osnabrück ³⁷.

Datorită semnificației pe care o aveau filigranele rezultă un belșug și o varietate a lor cu totul impresionantă căci aproape tot ceea ce își poate imagina mintea omenească apare ca filigran. Imaginile ce înfățișează filigranele sînt dintre cele mai diferite ele reprezentînd părți din corpul omenesc, sau chiar, oameni în toată statura mai ales personalități politice, dar și femei. Constituie filigrane elemente ale îmbrăcămintei și încălțămintei, cele mai abundente și variate ca formă fiind de origine italiană și franceză apoi unele folosite de om în viața sa cotidiană.

Ca simbol al autorității apare întii coroana — unul dintre filigranele cele mai abundente și variate ca formă fiind din a doua decadă a secolului al XIV-lea și pe care Briquet o clasifică în patru familii, același sens are și sceptrul.

Printre cele mai vechi filigrane se află și literele întii numai cîte o inițială apoi în grup de cîte două sau patru ca și litere — cuvinte. Din monedele și sigiliile care dau numeroase exemple de folosire a inițialelor spre a designa numele orașelor în vremea cînd acestea încă nu aveau blazoane, meșterii filigranelor au împrumutat acest obicei. Este vorba în acest sens de literele latine și gotice — cea mai mult folosită dintre inițiale fiind P. Toate tipurile literelor I și O sînt italiene iar din litera L la fel cu excepția unui singur tip — care e de origine franceză. Dintre filigranele litere cele cu linii duble sînt mai vechi ca cele dintr-o singură linie. Inițialele IHS reprezintă monograma lui Hristos și apar de la mijlocul secolului al XV-lea, unele mori de hirtie avînd filigranul respectiv fiind probabil proprietatea ordinului jesuit. Dintre filigranele litere se remarcă cel cu litera R care poate fi confundat cu litera K, marcă interesantă întrucît constituie un filigran triplu — în centrul foii de hîrtie se află o cruce și litera R care apoi se repetă pe fiecare pagină — ne spune Briquet. O categorie a filigranelor o constituie și cele cu litere asamblate care formează unul dintre cele mai vechi moduri de a marca hîrtia întrucît se află pe hîrtia unui text scris în anul 1288. Sînt apoi și filigrane înfățișînd litere îmbinate — în ligatură. Însă obiceiul de a exprima filigranul prin inițiale sau prin litere-cuvinte a fost repede părăsit căci în epoca de ignoranță generală ce dăinuiește în secolul al XIII — XIV și XV-lea face ca marca aplicată să nu poată fi recunoscută și astfel scopul care a dus la crearea filigranului nu era atins. Și atunci s-a renunțat la marcarea hîrtiei prin litere inițiale și litere — cuvinte și s-a recurs la o imagine care putea fi percepută prin plasticitatea ei în acest sens meșterii filigranelor avînd exemplul artizanilor pe care l-au și urmat. Abia mai tîrziu și anume la începutul secolului al XVI-lea odată cu progresul instruirii și cu spiritul de complicare a blazoanelor s-a ivit necesitatea de a filigrana din nou inițialele sau literele — cuvinte. Dintre imaginile filigranelor dat fiind spiritul pregnant religios al evului mediu nu au putut lipsi nici filigranele cu simboluri religioase care au trecut din blazoane și în rîndul filigranelor. Astfel este în primul rînd crucea — simbol al creștinismului — care apare în următoarele tipuri: ortodoxă (greacă) catolică (latină), a Sf. Andrei, a Sf. Anton, a Lorenei și de Malta. Ace-

³⁷ *Ibidem*, p. 10—11, 13 și 490.

asta este una dintre mărcile cele mai vechi cunoscute lui Briquet — pe hîrtia unui text din anul 1282, cu semnul întrebării. Dezvoltarea heraldicei nu a dus numai la crearea a foarte numeroase blazoane ci și la adoptarea acestora ca filigrane. De pildă vulturul — simbolul evanghelistului Ioan — devenind simbolul autorității ereditare și mai ales al imperiului a fost adoptat ca filigran fiind o foarte răspîdită marcă. Ursul — stema orașului Berna, a devenit filigranul morii de hîrtie Thal de lîngă Berna, fiind apoi un filigran foarte răspîdit, ceea ce a dus și la imitarea lui în diferite alte părți și țări ³⁸. Coroana din care iese o rădăcină și coroana cu trei cruci înscrisă în scut constituie filigranul fabricii de hîrtie de la Brașov — coroana fiind blazonul cetății respective după cum două săbii încrucișate înscrise în scut alcătuind stema orașului Sibiu, au fost adoptate ca filigran al morii de hîrtie de la Sibiu. Tot așa armoriile orașului german Schweidnitz — un mistreț — au fost luate ca filigran de către moara de hîrtie din orașul respectiv.

Numele de locuri prezente în filigrane alcătuiesc, ca și blazoanele, mărcile cele mai interesante, întrucît ele ne fac să cunoaștem în chip îndubitabil originea unor fabricanți de hîrtie — după cum precizează Briquet ³⁹.

Cel mai vechi filigran de acest gen — la Briquet sub nr. 12006 — este atestat pe hîrtia unui text din anul 1306. Însă numele de locuri apar singure ele fiind deseori însoțite de blazoane sau de un alt filigran adică de contramarcă. Ca filigrane apar și devize dar acestea nu sînt prezente în chip independent decît foarte rar — susține Briquet ⁴⁰. Același învățat indică: *Manet ultima coelo*, deviza lui Enric al III-lea regele Franței ⁴¹, la care noi adăugăm *Pro Patria* din Olanda și *A LA MODE PAPIER* din Franța ⁴².

Cele mai vechi filigrane sînt de origină italiană, din Italia împrumutîndu-se și primele filigrane întrucît mărcile hîrtiei italiene se remarcă — cum am mai arătat — prin calitatea și esteticul lor. În ceea ce privește dimensiunea filigranelor acestea erau de proporții potrivite, cu excepția celor mai vechi, formate din litere — cuvinte care erau atît de mari încît ocupau toate foaia ⁴³ sau a filigranelor cu steme complicate care se întindeau pe mai toată jumătatea unei foi de hîrtie ⁴⁴.

Este de subliniat apoi ființarea următoarei reguli comune tuturor filigranelor: înlocuirea treptată, în decursul timpului a tipurilor vechi cu noi tipuri care încetul cu încetul devin complicate prin adăugirea de noi detalii sau ornamente ⁴⁵.

Tot așa nu trebuie scăpat din vedere faptul că unele filigrane dispar și reapar după o îndelungată absență, cum este de pildă marca ita-

³⁸ *Ibidem*, vol. I, p. 615.

³⁹ *Ibidem*, p. 602.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 343.

⁴¹ *Ibidem*, p. 15.

⁴² Vezi mai jos capitoul Două exemple de precizare și prin filigran a neautenticității unor texte.

⁴³ N. P. Lihačev, *op. cit.*, vol. I, p. XLI.

⁴⁴ *Ibidem*, p. XLII.

⁴⁵ *Ibidem*, p. XLVIII.

liană racul care este reîmprospătată după aproape un secol însă nu în țara natală ci în Germania ⁴⁶.

Deosebit de complicate sînt apoi filigranele bancnotelor, mărcilor fiscale și poștale, diplomelor de orice fel cît și a altor manuscrise și tipărituri despre care se ocupă pe larg eruditul olandez E. J. Labarre ⁴⁷.

Dar referitor la identificarea filigranelor trebuie spus că nu toate se pretează la determinare aceasta datorită și faptului că meșterii care le executau nu întotdeauna erau iscusiți reproducători ai temei ce li se încredința. Astfel din 16112 filigrane reproduse, Briquet nu a reușit să se pronunțe categoric asupra conținutului a 107 mărci. Datorită frecvenței unora dintre ele ⁴⁸ s-ar putea ca aceste mărci neidentificate să reprezinte obiecte uzuale a căror sens nu se mai cunoaște astăzi ⁴⁹.

S-a încercat și o totalizare a numărului filigranelor și în acest sens filigranologul sovietic S. A. Klepikov arată că numărul total ar fi de 40.000 în socoteala făcută neîntrind însă mărcile care se repetă ⁵⁰, cifra fiind obținută probabil și pe baza precizării lui Briquet care scrie că a cercetat 44.000 de filigrane ⁵¹.

Cu privire la locul pe care îl ocupă filigranul în cuprinsul formei de fabricare a hîrtiei iar de aici și pe hîrtia însăși se știe că în cele mai vechi hîrtii adică la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor, filigranul — cum arată Briquet — era plasat arbitrar și variabil. Treptat însă marca își fixează un loc, de regulă este plasată în centrul uneia din cele două jumătăți a foi și axa ei verticală este în direcția verticalelor de unde și denumirea de *filigran vertical*. La sfîrșitul secolului al XIV-lea în Italia marca este plasată pe verticala suplimentară întinsă între alte două verticale mai depărtate între ele decît restul aceluiași linii identice din formă. Acest obicei italian nu a fost urmat decît la Ravensburg. Apoi marca este așezată cînd pe o verticală, cînd între două linii cu același caracter, însă totdeauna către centrul uneia dintre jumătățile foi. În general cînd se folosesc concomitent două forme de către același meșter, sistematic filigranul se află pe jumătatea din stînga a foi pentru una din forme și pe jumătate din dreapta a foi pentru cealaltă formă. Anumite țări aveau un alt obicei și anume axul vertical al filigranului era plasat pe direcția vîrgăturilor — de unde și numele de *filigran orizontal*. Alte mărci sînt așezate în centrul foi desfăcute, sau spre una din marginile acesteia ori în colț. La Geneva s-a emis la 27 ianuarie 1562 un regulament care consacra un obicei mai vechi și anume se stipula ca marca să fie plasată în centrul foi desfăcute însă multe mori obișnuiau să așeze filigranul la marginea uneia din cele două jumătăți a foi cam aproape de jumătatea înălțimii acesteia.

La Genova începînd cu sfîrșitul veacului al XVI-lea s-a introdus norma de a plasa marca pe unul din unghiurile inferioare — loc ce în Venetia începînd cu sfîrșitul veacului anterior era rezervat contramărcii,

⁴⁶ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. 345.

⁴⁷ E. J. Labarre, *op. cit.*, p. 320—360.

⁴⁸ C. M. Briquet, *Les filigranes ediția cit.*, vol. IV, p. 806. Vezi în acest sens nr. 16 014, 16 019—16 021, 16 050, 16 061—3, 16 078—16 088 etc.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 806.

⁵⁰ S. A. Klepikov, *op. cit.*, p. 5.

⁵¹ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. XXIX.

pe cînd filigranul era aplicat spre centrul uneia din jumătățile foi ⁵². Și plasarea filigranului pe colțul formeii avea scopul cum arată Labarre, de a se păstra acuratețea hîrtiei destinată scrisului și ilustrațiilor ⁵³.

Spre a se descurca în noianul filigranelor și ca urmare a stabili o metodă a cercetării acestor desene — lucru extrem de important — încă spre sfîrșitul celui de al doilea deceniu din a doua jumătate a veacului trecut s-a încercat o clasificare a acestor mărci — clasificarea filigranelor — fapt de o însemnătate excepțională în munca de studiere a acestor imagini.

Astfel învățații francezi E. Midoux și A. Matton au categorisit filigranele în ordinea cronologică a secolelor așa cum acestea apar în hîrtia textelor ⁵⁴. Această clasificare după Briquet are o mare lipsă în sensul că trunchiază filigranele de durată, căci un filigran apărînd în hîrtia unui text din anul 1399 deși cu nimic nu se deosebește de cel existent în hîrtia unui izvor din 1401 este astfel fărîmitat. Acest sistem de clasificare silește de a căuta în cadrul a două-trei secole același filigran ceea ce nu este de fel recomandabil — adăugă același erudit ⁵⁵. Un an mai tirziu învățatul olandez J. H. Stoppelaar pornind de la faptul că filigranul constituie un desen, o reprezentare a unui obiect oarecare, a grupat mărcile înfățișînd obiecte identice, plasîndu-le unele alături de altele în ordinea cronologică a izvoarelor în care apar ⁵⁶ fără însă a se strădui să dea o suită rațională a grupurilor constituite astfel. Filigranologul italian Aurelio Zonghi a clasat filigranele în ordine cronologică ⁵⁷ de pildă *ingerului* îi dă și reproduce variantele care apar în hîrtia izvoarelor începînd cu anul 1338 și sfîrșind cu 1473 sau *sabia* — de la 1340 la 1451 ⁵⁸. Acest sistem-crede Briquet — are neajunsul că duce la neconținute schimbări în ordinea inițial adoptată, pe măsură ce se urmărește studiul filigranelor, el cere apoi un indice alfabetic și o deplină determinare a filigranului de către cercetătorul care caută să se documenteze ⁵⁹. Învățul german E. Kirchner scriînd în ultimul deceniu al veacului trecut despre hîrtia din secolul al XIV-lea a grupat filigranele în nu mai puțin de patrusprezece clase categorisind în prima clasă imaginile înfățișînd litere și nume, în următoarea — arme, în a treia-armorii, în următoarea — filigrane diverse, în a cincea — figuri fantastice și așa mai departe ⁶⁰. În același timp cu E. Kirchner polonezul Franciszek Piekosiński clasa filigranele în cele trei regnuri ale naturii ⁶¹. Însă atît clasificarea lui Kirchner cît și cea a lui Piekosiński sint combătute de Briquet care

⁵² *Ibidem*, p. 13.

⁵³ E. J. Labarre, *op. cit.*, p. 332.

⁵⁴ E. Midoux și A. Matton, *Études sur les filigranes des papiers employés en France au XIVe et XVe siècle*, Paris, 1868, p. 25.

⁵⁵ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. 16.

⁵⁶ J. H. Stoppelaar, *Het Papier in de Nederlanden gedurende de Middelleeuwen inzonderheid in Zeeland, Middelburg*, 1869, p. 18.

⁵⁷ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. 16.

⁵⁸ Aurelio Zonghi, *Le marche principali delle carte fabrianesi dal 1293 al 1599*, Fabriano, 1881, p. 16.

⁵⁹ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. 16.

⁶⁰ E. Kirchner, *Die Papiere des XIV Jahrhunderts im Stadlarchiv zu Frankfurt am Main*, 1893, p. 16.

⁶¹ Franciszek Piekosiński, *Srednjowieczne znaki wodne. Zebrane z rękopisów przechowanych w archiwach i bibliotekach polskich głównie krakowskich, wiek XIV*, Cracovia, 1893, p. 21.

susține că a stabili atari clasificări nu constituie un mare avantaj neavând nici un rost de a reuni armele și uneltele de o parte, aștrii de altă parte sau de a diviza toate filigranele în cele trei regnuri ale naturii, căci aceste clasificări pot satisface o anumită curiozitate a spiritului însă nu răspund tendinței unei clasificări raționale care să îngăduie de a găsi într-un loc determinat marca ce se caută.

În ceea ce privește pe Lihačev acesta nu a urmărit o clasificare ci a orînduit filigranele după cum ele apar în hîrtia textelor pe care a studiat-o ⁶². Deși aranjamentul respectiv este urmat de planșe cu reproduceri totuși el este incomod și dificil — precizează Briquet ⁶³.

Există apoi și o clasificare pe naționalități datorită unor bibliografi care s-au ocupat cu filigrane, sistem apreciat de același filigranolog elvețian ca foarte atrăgător însă în stadiul cercetărilor de la începutul veacului nostru este o realizare nu numai dificilă ci chiar imposibilă. Ar trebui — spune Briquet — de a se clasifica filigranele după moirle de hîrtie care au fabricat-o, rezultînd de aici o serioasă clasificare geografică, însă faptul constituie un ideal încă mult îndepărtat — conchide același învățat. După ce înlătură toate sistemele de clasificare specificate Briquet preconizează pe al său care este cel al orînduirii alfabetice după denumirea fiecărei imagini filigranate ⁶⁴. Dar sistemul lui Briquet adoptat de unii specialiști a fost totuși de alții respins fiind socotit — cu drept cuvînt — ca nepotrivit, după cum vom vedea mai jos ⁶⁵.

Din punct de vedere terminologic Briquet clasează filigranele în familii, fiecare purtînd numele obiectului făurit de meșterul care l-a lucrat în forma de fabricare a hîrtiei. Fiecare familie o împarte, cînd socoate că este cazul, în clase, iar acestea într-un anumit număr de grupe, în care reunește filigranele care au între ele legături strînse, proveind de la forme asemănătoare care îngăduie a li se atribui o origine comună. De regulă fiecare din figurile pe care le reproduce în planșe Briquet precizează că le denumește *tipuri*, fiecare tip existînd în atîtea variante cîte forme se foloseau pentru fabricarea hîrtiei. Variantele aceleiași tip provenind din aceiași moară Briquet le numește *variante identice*, întrucît fiecare se suprapune exact una peste alta chiar dacă nu sînt plasate într-un loc identic al foi de hîrtie, deci provin din forme diferite. Cînd astfel de categorii au între ele diferențe, acestea poartă numele de *variante similare*, iar cînd diferențele sînt foarte sensibile se numesc *variante divergente*. Tipurile le constituie în *grupe* care au între ele „un anumit aer de familie” ⁶⁶. Dar și acest sistem terminologic preconizat de Briquet a fost criticat după cum se va vedea în cele ce urmează mai jos ⁶⁷.

Primele date cu privire la importanța filigranelor le aflăm încă în cel de al patrulea deceniu al secolului al XVII-lea și anume la învățatul german Johan Hering și la eruditul englez John Lewis după cum precizează neobositul cercetător al filigranelor iugoslavul Vladimir Mošin.

⁶² N. P. Lihačev, *op. cit.*, I—IV.

⁶³ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. 15.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 16.

⁶⁵ Vezi mai jos capitolul: *Începuturile și dezvoltarea filigranologiei*.

⁶⁶ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. 17.

⁶⁷ Vezi mai jos capitolul: *Începuturile și dezvoltarea filigranologiei*.

Același savant enumără și alți cercetători ai veacului al XVIII-lea care scriu despre valoarea filigranelor⁶⁸, iar cel dintîi învățat care are meritul de a data un filigran cu ajutorul hîrtiei unui text cu dată este englezul Samuel Denne și anume în anul 1795⁶⁹. La sfîrșitul aceluiași secol se întrevide ceva mai larg importanța filigranelor pentru bibliologie, paleografie și diplomatică cum arată savantul italian R. Ridolfi⁷⁰.

În veacul trecut sînt nu puțini învățați care precizează valoarea filigranelor. Amintim, în primul rînd studiul din 1888 al lui Briquet despre utilitatea și semnificația filigranelor⁷¹ care însă a provocat critica a doi cunoscuți învățați ai vremii — Jules Gauthier și Marcel Prou —⁷² și lucrarea monumentală a lui N. P. Lihačev. Deosebit de importantă este introducerea lucrării lui Lihačev în care se dovedește importanța filigranelor ca unul dintre cei mai importanți factori în datarea izvoarelor paleografice, autorul atestînd în chip preemtoriu că un șir întreg de manuscrise slave — scrise pe hîrtie cu filigrane identice — au fost date deosebit de către diferiți cercetători între care și corifeii ai științei, ca de pildă V. Jagić — uneori aceste datări variînd de la un cercetător la altul cu două, trei și chiar patru secole. Între textele date greșit Lihačev enumără și evangheliarul tipărit la Brașov în anul 1561 de către diaconul Coresi socotit mult timp de către bibliografi ruși de presanță ca fiind imprimat la începutul secolului la XVI-lea sau chiar la sfîrșitul veacului anterior — aceasta după exemplare incomplete. Însă filigranul hîrtiei pe care s-a tipărit reprezintă stema orașului Brașov⁷³, care marcă de hîrtie apare în lucrarea contelui Kemeny cu data 1569⁷⁴. A urmat apoi studiul învățatului rus N. I. Petrov care în 1891 a publicat în *Buletinul Ministerului (rus) de instrucțiune publică* o descriere după un exemplar complet al tipăriturii respective.

Importanța filigranului este din ce în ce mai pregnant subliniată în veacul pe care-l trăim. Astfel în 1918 paleograful rus V. N. Șčepkin sublinia în manualul de paleografie rusă că una din condițiile descrierii științifice a manuscriselor — chiar a descrierilor celor mai succinte — este indicarea și determinarea filigranului⁷⁵. Controlul datelor cu ajutorul filigranelor formează obiectul unor studii speciale închinete acestei probleme între alții de E. Heawood și H. Alibaux⁷⁶. Importanța filigranelor este subliniată din plin în lucrări semnate de specialiști ca de pildă

⁶⁸ Vladimir Mošin, *op. cit.*, p. 27. E vorba de lucrarea lui Hering intitulată: *Unvorgreifliche Gedanken* din 1736, cea a lui Lewis din 1737 se referă la Caxton primul tipograf englez de la sfîrșitul secolului XV.

⁶⁹ Samuel Denne, *Observations on Paper-Marks*, Londra 1795 — la Vladimir Mošin, *op. cit.*, p. 83. nota 9 e numai *Observations on Papers*.

⁷⁰ Roberto Ridolfi, *Le filigrane dei paleotipi*, Florența, 1957, p. 9.

⁷¹ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. XVIII și 152.

⁷² Vezi recenzia lui Jules Gauthier în „Bibliothèque de l'École des chartes”, LIV, (1893), p. 371 și cea a lui Prou în „Revue critique”, 1893, nr. 1, 2, ianuarie, p. 8.

⁷³ Reprodușă întîi de N. P. Lihačev în *Bumaga i drevnejšija bumažnyja mel'nicy v Moskovskom gosudarstve*, S. Peterburg, 1891, nr. 744 și 745.

⁷⁴ N. P. Lihačev, *Paleografičeskoe značenie bumažnyh vodjanyh znakov*, vol. I, p. CLXXXVI.

⁷⁵ V. N. Șčepkin, *Učebnik ruskoj paleografij*, Moscova, 1918, p. 152.

⁷⁶ Edward Heawood, *The use of Watermarks in Dating Old Maps and Documents*, în „The Geographical Journal”, XVIII, ianuarie-iunie 1924, Londra; H. Alibaux, *Le contrôle des dates par les filigranes au papier*, în „Buletin de la Société archéologique, historique et artistique. Le vieux papier”, Paris, octombrie, 1928.

Vladimir Mošin, N. V. Pigulevskaja și S. A. Klepikov pe care i-am citat mai sus, de personalități ai științei apusene ca de exemplu A. Dain, P. Henry — care a verificat metoda de datare prin filigrane pe manuscrise se cu dată precisă, Jean Irigoin, Martin Wittek și K. A. de Meyier ⁷⁷. Remarcăm în aceeași ordine de idei apariția, în anul 1958, a studiului metodologic semnat de V. N. Ščepkin și fiica sa M. V. Ščepkina — adus la zi de utimul autor — al cărui titlu : *Importanța paleografică a filigranelor* ⁷⁸ subliniază odată mai mult valoarea excepțională a filigranelor ca unul dintre factorii determinanți atât în datarea textelor pe hîrtie cu filigran cît și în verificarea autenticității aceluiași izvoare. Este de relevat apoi și următoarea aserțiune textuală a cercetătorului M. Th. Vernet-Boucrel de la Institutul de cercetare și de istorie a textelor din Paris și anume că „manuscrisele pe hîrtie sînt aproape toate databile prin filigran” ⁷⁹. De aici premisa că în orice descriere de text scris pe hîrtie cu filigran neapărat trebuie să fie prezentă descrierea, determinarea și identificarea după albume a filigranului.

Din cele spuse rezultă concluzia că însușirea studiului filigranelor este deopotrivă de imperioasă atât pentru istoric cît și pentru arhivist, filolog, critic al textelor, bibliolog în genere și incunabulist în special la fel și pentru arheolog căruia îi pune la îndemînă formele ustensilelor și armelor din evul mediu, iconograf, artizan etc. Tot așa filigranele prezintă un deosebit interes și ca produs al creației grafice populare.

CONTRAMARCA

Ca și filigranul propriu-zis — filigranul principal — există și un al doilea filigran — secundar — fixat pe sita metalică a formei de fabricare a hîrtiei și care apoi își lasă amprenta pe foaia de hîrtie.

În ceea ce privește vechimea Lihačev susține că acest semn, denumit filigran secundar de către Briquet, este tot atât de vechi ca și filigranul principal căci deși asemenea semne sînt răspîndite mai ales la sfîrșitul secolului al XV-lea și în cursul întregului veac care îi urmează (deopotrivă și mai tîrziu) dar modele de ale lor le află încă în hîrtia unui text din anul 1298 și a celor din primii ani ai secolului al XIV-lea ⁸⁰. Briquet arată că odată cu sfîrșitul secolului al XV-lea și în cel următor în chip general inițialele însoțesc marca principală, folosire consacrată și impusă în Franța prin articolul XI al Regulamentului din 27 ianuarie 1739 ⁸¹. Același învățat consideră contramărcile care apar pe texte din secolul XIII—XIV și pînă în ultimul deceniu al veacului următor ca filigrane

⁷⁷ A. Dain, *Les manuscrits*, Paris, 1949, p. 60; P. Henry, *Études plotiniennes*, II: *Les manuscrits des Ennéades*, Bruxelles, Paris, 1948, p. XXXI—XXXIII; Jean Irigoin, *Les filigranes de Fobriano (Noms de papetiers) dans les manuscrits grecs du début du XIVe siècle*, în „Scriptorium”, XII, 1958, p. 41—50 și 281—282; Martin Witek, *Manuscripts et codicologie*, în „Scriptorium”, VII, 1953, p. 274—297 și K. A. de Meyier, recenzie în „Scriptorium”, XII, 1958, p. 150.

⁷⁸ V. N. Ščepkin și M. V. Ščepkina, *Paleografičeskoe značenie vodjanyh znakov* în „Problemy istočnikovedenija”, VI, 1958, p. 325.

⁷⁹ M. Th. Vernet — Boucrel, *Le repertoire des manuscrits datées* în „Scriptorium”, XV, 1961, p. 286.

⁸⁰ N. P. Lihačev, *op. cit.*, vol. I, p. XI.I.

⁸¹ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. 428.

principale duble, Briquet socotind ca primă contramarcă cea care apare în hîrtia unui text din anul 1483⁸², aceasta într-un loc din lucrarea sa căci în altă parte arată că același semn este atestat pentru prima oară în hîrtia unui text din anul 1494⁸³. Cercetătorul iugoslav Seid Traljić care a dat un studiu despre contramărci susține că prima marcă se află pe un text din anul 1458 și este de origine italiană⁸⁴, el face totodată precizarea că cea mai veche contramarcă care apare la Briquet este pe hîrtia unui text din anul 1475⁸⁵.

Contramărcile cuprind uneori o floare alteori un animal — cum este de pildă vulpea, semnul lui Johann Fuchs de la fabrica din Brașov care însoțește filigranul principal — coroana cu rădăcini — prezent în texte de la începutul anului 1546 și în 1547⁸⁶. De obicei însă contramărcile reprezentau inițiale între care se află din secolul al XVI-lea o floare iar în secolul al XVII-lea — cum arată Briquet — literele asamblate alcătuiesc contramarcă hîrtiei din mai toate țările⁸⁷.

Contramarcă din punctul de vedere al semnificației reprezenta numele sau titlul proprietarului morii de hîrtie, ori numele meșterului care lucra hîrtia sau denumirea locului unde se afla moara⁸⁸.

În privința locului pe care se află contramarcă este de precizat că la început dacă filigranul era așezat pe prima jumătate a foii, contramarcă urma pe cealaltă jumătate. Uneori — începînd cu secolul al XVI-lea — contramarcă este aproape lipită de partea inferioară a filigranului însă de cele mai multe ori este plasată într-un colț al formei de fabricare a hîrtiei. Dat fiind faptul că acestor filigrane secundare li s-a dat atenția cuvenită abia prin unele studii din vremea noastră nu există o clasificare a lor deși este absolut necesară.

În ceea ce privește prezența celor două filigrane în forma de fabricare a hîrtiei este de remarcat faptul că există hîrtie și fără aceste semne caracteristice și aceasta încă din vremea veche. Astfel E. J. Labarre dă ca exemplu hîrtia vestitelor hărți ale lui Ptolomeu descoperite în anul 1482 la Ulm în Austria, *Novus Orbis*, găsit la Basel în 1532, parte din hărțile marelui colecționar De Bry-Voyages, descoperite la Frankfurt pe Main în 1590—1602 și altele⁸⁹.

Ultima problemă care se cere a fi atinsă aici în cadrul filigranelor este cea a timpului care s-a scurs de la fabricarea hîrtiei și folosirea ei. Această problemă a fost discutată întii pe larg de Lihačev care socotește că respectivul timp reprezenta o perioadă de minimum 10 ani⁹⁰ apreciere însă pe care Briquet o socotește „arbitrară și personală”⁹¹. Același specialist — Briquet — arată că pentru formatele mici consumarea hîr-

⁸² *Ibidem*, p. 14.

⁸³ *Ibidem*, p. 223.

⁸⁴ Seid M. Traljić, *Prve kontramärke u talijanskomu papiru prema materijalu iz naših arhiva*, în „Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti”, vol. II, 1959, p. 151—165.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 152.

⁸⁶ Vezi mai jos capitolul : *Filigranologia românească*.

⁸⁷ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. 490.

⁸⁸ S. A. Klepikov, *op. cit.*, p. 5.

⁸⁹ E. J. Labarre, *op. cit.*, p. 358.

⁹⁰ N. P. Lihačev, *op. cit.*, vol. I, p. LXXII—LXXIII.

⁹¹ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. XIX.

tiei se producea în 15 ani, pentru cele mari — până la 30 de ani. Așa dar un text scris pe hîrtie cu un filigran identic și de format obișnuit este ca dată anterior sau posterior cu 15 ani deci 30 de ani, iar pentru hîrțiile cu format mare timpul este dublu⁹². Cercetările mai noi și mai ales cele ale lui E. J. Labarre arată că producătorii hîrtiei ca și negustorii ei nu erau dispuși să țină în depozit mari cantități de hîrtie dintr-o perioadă de timp îndelungat. Din cercetarea datelor marcate cu filigran chiar pe hîrtia folosită și cele ale întrebuințării reale a hîrtiei înscrise de mina consumatorului acesteia reiese că viața filigranului respectiv era foarte scurtă nu mai mult de doi ani sau cel mult trei în cazul producției standard cînd hîrtia era întă consumată⁹³. Aceasta mai mult pentru hîrtia de scris, căci pentru cea destinată tiparului depozitarea se exclude cu totul sau se reduce la minim — crede S. A. Klepikov⁹⁴.

ȘTAMPILELE SECI CA MARCĂ A HÎRTIEI

La sfîrșitul deceniului doi al veacului trecut în hîrtia destinată tiparului filigranul dispăre cu totul, fenomen ce se produce pentru hîrtia de scris pe la sfîrșitul primei jumătăți a aceluiași veac. Filigranul este înlocuit printr-o șampilă seacă — timbrul sec — care se imprimă în hîrtie în relief cu o presă specială de mină în colțul stîng de sus al foi. Aceste noi mărci de hîrtie care indică proprietarul și denumirea fabricii de hîrtie au o importanță excepțională pentru munca de cercetare științifică întrucît ca și suratele lor mai vechi — filigranele — ele constituie unul dintre factorii determinanți atît în datarea textelor scrise pe hîrtie cu astfel de mărci cît și în verificarea autenticității lor. Este regretabil faptul că pînă în prezent li s-a acordat prea puțină atenție aproape singurul studiu în acest domeniu fiind al lui S. A. Klepikov⁹⁵.

ÎNCEPUTURILE ȘI DEZVOLTAREA FILIGRANOLOGIEI

În evoluția sa disciplina științifică filigranologia a trecut prin patru mari etape și unii dintre filigranologi s-au preocupat și de această problemă pe primul plan situîndu-se din acest punct de vedere savantul iugoslav Mošin⁹⁶ de la care împrumutăm unele date în cele ce urmează.

Cea dintîi etapă o constituie formarea primelor colecții de filigrane și publicarea celor dintîi studii despre desenele liniare ale hîrtiei, cele mai multe în lucrări cu un caracter bibliografic. Astfel se constituie colecția de filigrane a englezului Humphry Wanley cu 1000 de foi de hîrtie vechi și care din anul 1699 se află în Muzeul britanic. În prima jumă-

⁹² *Ibidem*, p. XIX—XX.

⁹³ E. J. Labarre, *op. cit.*, p. 358.

⁹⁴ S. A. Klepikov, adnotări la A. A. Geraklitov, *Filigrani XVII veka na bumage rukopisnyh i pečatnyh dokumentov russkogo proishozhdenija* (cu titlul și în limba engleză), Moscova, 1963, p. 11.

⁹⁵ S. A. Klepikov, *Filigrani i štempeli na bumage russkogo i inostrannogo proizvodstva*, 1952, p. 12.

⁹⁶ Vladimir Mošin, *op. cit.*, p. 25—27 și notele 1—19 de la p. 83—84.

tate a secolului al XVIII-lea, apar lucrări semnate de Johann Hering (1736), John Levis (1737), Samuel Engel (1741) și Joseph Ames (1749). A doua jumătate a aceluiași veac aduce studiile datorite lui Murray (1763), Rouget (1772), Cristofor Murr (1777), Breitkopf (1784), John Fen (1787), Schwartz (1793), Samuel Denne (1795), Camus și Sardini (1799). Din primele trei decade ale secolului al XIX-lea sînt studiile semnate de Gotthelf Fischer (1801), M. C. De la Serra Santander (1803), Jansen (1808) și Koning (1816). În al patrulea deceniu al aceluiași veac apar lucrările scrise de Hassler (1844) și F. Gutermann (1845).

Etapa următoare începe odată cu apariția la Moscova în 1844 a albumului lui K. Tromonin, ce cuprinde reproducerea a 1493 filigrane — lucrare care datorită valorii ei cît și a faptului că a apărut într-un număr extrem de redus de exemplare a fost reprodusă fotografic la Hilversum în anul 1965 în volumul 11 din monumentală colecție *Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia*. Albumul lui Tromonin este urmat imediat de lucrarea englezului S. Sotheby (1844) — proprietarul celebrei case londoneze care dăinuiește și astăzi — cu 265 filigrane, apoi studiul lui E. Midaux și A. Matton (1868) în care se publică 600 de mărci din secolele XIV—XV și albumul lui Piot și Pinchard (1872) cu 1544 de filigrane. Acum — arată Lihačev⁹⁷ — învățați din Germania, Italia, Polonia și România s-au apucat să copieze filigranele întocmind studii ce se publică de către academiile de știință și în diferite reviste de specialitate. Această etapă se remarcă și prin începutul studiului regional al filigranelor cum o atestă de pildă lucrările publicate de J. Kemény (1844) despre morile de hîrtie și filigranele lor din Ungaria și din Transilvania, studiul lui Friedrich Schuler von Libloy (1858) despre importanța filigranelor pentru diplomația transilvăneană, apoi lucrările semnate de exemplu de către Jos. Hunter, A. Rauter (1866) cît și prin folosirea filigranelor la datarea incunabilelor și a altor tipărituri vechi — Lech (1854), G. Manzoni (1863), Weigel și Zestermann (1866) cum și Ernst Bodemann (1866). Etapa respectivă ia sfîrșit în cel de al treilea pîtrar al secolului al XIX-lea.

Etapa a treia cuprinde ultimile două decenii ale secolului trecut și primii ani ai veacului nostru. Această etapă are o deosebită importanță căci acum filigranologia se constituie ca o disciplină științifică de sine stătătoare. Și acest fapt se datorește studiilor create de filigranologul italian canonicul Aurelio Zonghi⁹⁸ ale cărui lucrări dat fiind excepționala lor importanță au fost retipărite în vol. III (1953) din *Monumenta* de la Hilversum cît și studiilor publicate de Ernest Kirchner (1893, 1896) F. Piekosiński (1893, 1896) care are și meritul că descopere o contramarcă cu litera chirilică P pe care o reproduce sub nr. 384 în lucrarea sa *Sredniowieczne znaki wodne XIV w.* (Cracovia, 1893) de unde este reprodusă de Lihačev în 1899 sub nr. 2588, o contramarcă asemănătoare apoi descoperind și Mošin — ce o redă în albumul său din 1957 — despre care va fi vorba mai jos — sub nr. 5502. Sînt apoi lucrările semnate de Fr. Keinz (1896, 1897), Edmund Marabini (1896), P. Heitz (1902, 1903, 1904) și mai ales cele ale lui C. M. Briquet⁹⁹ — valoarea excepțională a

⁹⁷ N. P. Lihačev, *op. cit.*, vol. I, p. CLXXXVII.

⁹⁸ Vladimir Mošin, *op. cit.*, p. 27—28 și notele 20—21 și 26 de la p. 84.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 31—33 și notele 68—74 de la p. 86.

lucrărilor create de Briquet a determinat publicarea lor atât a celor editate cît și a celor inedite în vol. IV (1955) din *Monumenta* de la Hilversum, iar vol. II: *The Briquet Album* din aceeași colecție, apărut în 1952 este de asemenea închinat lui Briquet „acest neobosit predicator al importanței științifice a filigranelor” cum îl caracterizează Lihačev¹⁰⁰. În aceeași ordine de idei se situează opera lui N. P. Lihačev.

Lihačev apare cu două lucrări capitale, în prima reproducînd 783 de filigrane — de regulă fără contramărci, în a doua — 4258 de filigrane obișnuit fără contramărci. El folosește din plin studiile lui J. Kemény și B. P. Hasdeu, reproducînd mai toate filigranele litocopiate ale celor doi învățați și tot el descrie și reproduce un șir întreg de filigrane după manuscrise românești aflate în bibliotecile din Rusia¹⁰¹. Lucrarea lui Lihačev este formată din patru volume, materialul fiind dispus în ordine cronologică pînă în secolul al XIX-lea inclusiv însă din secolele XVI—XIX reproduce numai 173 de filigrane¹⁰². Dicționarul lui Briquet cuprinde 116.112 filigrane, însă numai pînă în anul 1600 (se dau însă variante similare și după 1600) întrucît după părerea autorului pînă în anul respectiv durează epoca Renașterii, după care urmează Baroc-ul. Cele 16 112 filigrane sînt cercetate și reproduse în ordinea alfabetică a denumirii imaginilor filigranelor iar în interior ordinea e cronologică, vol. I cuprinzînd ca atare literele A—CH (p. 1—234 cu nr. 1—3646); II: Ci—K (p. 235—426 cu nr. 3647—7877), III: L—O (p. 427—620 cu nr. 7878—12395) și IV: P—Z (p. 621—836, nr. 12396—16112)¹⁰³.

Ultima etapă care începe după publicarea *Repertoriului* lui Briquet este bogată în cercetări minuțioase privind tematica problemelor abordate în etapa a treia, filigranele fiind studiate sub cele mai diferite aspecte — tehnologic, regional, cronologic și tipologic iar în zilele noastre mai ales sub aspect estetic¹⁰⁴. Astfel apar studii și albume privind filigranele documentelor ucrainene¹⁰⁵ apoi lucrări referitoare la filigrane din Franța, Italia, Germania, Anglia, Olanda, Spania, Suedia, Polonia¹⁰⁶, Cehoslovacia și America de Nord. Filigranologia ca știință independentă și cu problemele ei specifice este tratată întîi de K.Th. Weiss în 1926 apoi de A. Schulte, H. Bockwitz, A. W. Kazmeier și A. F. Gasparinetti.

Eventuala semnificație simbolică, combătută la începutul secolului de către Briquet este reluată de K. Th. Weiss, A. Nicolai, H. Boc-

¹⁰⁰ N. P. Lihačev, *op. cit.*, vol. I, p. XXXVII.

¹⁰¹ Idem, *Bumaga i drevnejšija bumažnyia mel'nicy v Moskovskom gosudarstve*, Nr. 744, 745, 752, 756, 758 și 759: idem, *Paleografičeskoe značenie bumažnyh vodjanyh znakov*, planșele DL1 și urm.; ibidem p. 101, 102, 123, 175, 251, 399, 400, 433, 434 și 436 și Nr. 986—988, 993, 999—1005, 1237—1245, 1857, 1858, 3407—3418, 3713—3735.

¹⁰² Vezi recenzie la A. I. Sobolevski din „Vestnik arheologii i istorij”, XIV, 1901, p. 227—238 și mai ales S. A. Klepikov, *op. cit.*, p. 5.

¹⁰³ *Dicționarul* lui Briquet a apărut și într-o a doua ediție, Leipzig, 1923 care față de prima are în plus articolul lui John Briquet, *Notice sur la vie et les travaux de Charles Briquet avec un index bibliographique de ses publications*.

¹⁰⁴ Vladimir Mošin, *op. cit.*, p. 33—40.

¹⁰⁵ Vezi I. Kamanin și O. Vitvič'ka, *Vodjani znaki na paperi ukrainskih dokumentiv XVI—XVII vv.* (Zbirnik istorično-filologičnogo vidilu URAN), Kiev, 1923, care cuprinde 1336 filigrane. Albumul a fost recenzat de A. Geraklitov în „Slavia”, V, p. 814—817 și în „Bulletin de l'Information des sciences historiques en Europe Orientale”, VIII, p. 18.

¹⁰⁶ Notăm de pildă lucrarea semnată de K. Badecki, *Znaki wodne w księgach archiwum miasta Lwowa 1382—1600 r.*, Lvov, 1928 — cu 155 filigrane reproduse.

kwitz, A. Renker și alții. Esteticul filigranelor formează obiectul cercetărilor lui A. Horodisch, A. Renker și A. Gasparinetti, iar clasificarea filigranelor este abordată încă în 1912 de E. de Witte și apoi e reluată la mijocul secolului de H. Alibaux și de către alți cercetători. În această perioadă se constituie colecția filigranologului german K. Th. Weiss formată din 80 000 piese originale și nu puține copii, descrisă de A. Renker în 1932¹⁰⁷.

În 1928 apare studiul lui Edward Heawood despre legitatea cronologică a poziției filigranului pe cuprinsul foi de hîrtie (centru, spre margine, în colț etc.)¹⁰⁸, însă folosirea unui prea puțin material nu îndrituiesc concluziile¹⁰⁹.

În anul 1935 se publică albumul cu filigrane din Olanda, Anglia și Franța din secolul al XVII—XVIII datorit lui W. Churcill cuprinzînd 578 de filigrane¹¹⁰ o lucrare capitală, în care se includ un șir întreg de mărci imitate în Germania și în Suedia. Doi ani mai tîrziu se creiază la Mainz arhiva și Institutul de filigranologie denumit *Forschungstelle Papiergeschichte* avînd o colecție de 20 000 de filigrane. Același caracter va avea *Institutul și muzeul Dard Harding* înființat la Cambridge în S. U. A. În anul 1935 apare prima ediție a temeinicului *Dicționar* întocmit de E. J. Labarre¹¹¹ închinat istoriei, denumirii și tipurilor filigranelor, cuprinzînd și o bogată bibliografie filigranologică. Cîțiva ani mai tîrziu — în 1950 — se produce un eveniment extrem de important și anume înființarea organizației internaționale *The Paper Publications Society*, cu sediul în Olanda la Hilversum, care are drept obiectiv publicarea colecțiilor de filigrane, a studiilor privind același material cît și a istoricului hîrtiei, toate acestea realizîndu-se prin crearea organului său serial *Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia* (titlul și în limba engleză), meritul creării respectivei societății și organ revenind filigranologului E. J. Labarre.

Deceniile cinci și șase ale secolului nostru aduc o dezvoltare de-a dreptul uimitoare a filigranologiei în toată complexitatea acestei științe. Astfel în primul rînd este de semnalat apariția pînă în 1965 a unsprezece din volumele organului *Monumenta* de la Hilversum.

Anul 1951 aduce apariția primului volum din *Zeitschrift der Forschungstelle Papiergesichte* a Institutului de filigranologie de la Mainz. În anul următor apare o nouă ediție, mult îmbunătățită și cu o bibliografie extrem de bogată, a *Dicționarului* datorit lui Labarre în care acesta între altele critică și discută pe larg vechea clasificare alfabetică a filigranelor preconizată de Briquet susținînd una mai rațională după perioade și regiuni care permite să se adune filigranele de același gen într-o singură grupă. O astfel de clasificare dezvăluie și raportul dintre diferitele mărci ale uneia și aceleiași hîrtii ceea ce îngăduie să se presupună o sorgintă identică pentru foaia de hîrtie și filigran apoi s-ar preciza sursele de aprovizionare cu hîrtie chiar

¹⁰⁷ Vladimir Mošin, *op. cit.*, p. 33—40.

¹⁰⁸ Edward Heawood, *The Position on the Sheet of early Watermarks* („The Library”, IX, 1 iunie 1928, p. 38—47).

¹⁰⁹ Vezi S. A. Klepikov, *op. cit.*, nr. 102.

¹¹⁰ W. A. Churcill, *Watermarks in paper in Holland, England, France etc., in the XVII and XVIII Centuries and their interconnection*, Musterdam, 1935.

¹¹¹ E. J. Labarre, *op. cit.*

și însăși fabricantul. Tot așa filigranele neclare și imprecise ca formă și conținut pot după o astfel de clasificare să-și afle locul de producție al hîrtiei și epoca¹¹², clasificare admisă de pildă de medievistul rus Vsevolod Nikolaev¹¹³. Același savant-Labarre — susține că folosirea vîrgăturilor și orizontalelor în forma de fabricare a hîrtiei era foarte puternic răspîndită dacă nu chiar universală, așa că o datare după aceste elemente nu se poate face¹¹⁴. Această concluzie a lui Labarre îl determină pe Vsevolod Nikolaev ca să nu includă în albumul său de filigrane liniile orizontale și verticale¹¹⁵. În același an în *The Briquet Album* apare o bogată bibliografie a filigranologiei întocmită de Alfred Schulte, Henri Alibaux, Fritz Blaser și E. J. Labarre, în care se precizează că din 1907 — data apariției *Dicționarului Briquet* — și pînă în anul 1952 s-au publicat nu mai puțin de 249 lucrări. Începe să crească din ce în ce mai mult studiul pe regiuni al filigranelor după cum o atestă materialul publicat în volumele I, VI și VIII din *Monumenta* de la Hilversum și bibliografia publicată între alții și de S. A. Klepikov în 1959. Anul 1954 aduce apariția volumului I din albumul lui Vsevolod Nikolaev privind filigranele hîrtiei documentelor medievale turcești din arhivele și bibliotecile bulgare. Lucrarea cuprinde reproducerea a 1.200 filigrane și contramărci dintre care cel mai vechi text cu filigran este din anul 1402 iar cel mai nou din 1917¹¹⁶. În același an apare contribuția prețioasă a lui Vladimir Moșin sintetizată prin studiul care pentru prima oară poartă denumirea : *Filigranologia ca știință auxiliară istorică*¹¹⁷. În această lucrare autorul arată în chip convingător între altele marea importanță a filigranelor pentru multe dintre științele speciale istorice și în primul rînd pentru istorie însăși. Moșin continuă munca în domeniul filigranologiei începută încă în anul 1951 și în 1957 de pildă publică cu Traljić un frumos album cuprinzînd 7271 de filigrane dateate prin secolele XIV și XV¹¹⁸.

În anul 1955 organizația internațională de la Hilversum publică o succintă bibliografie filigranologică cu scurte adnotări pentru fiecare lucrare¹¹⁹. Doi ani mai tîrziu apare studiul metodologic al învățatului italian Roberto Ridolfi și care între altele serie că sistemul de clasare

¹¹² Ibidem, p. 334—356.

¹¹³ Prof. Vsevolod Nikolaev, *Vodnite znaci v hartite na srednevekovite dokumenti ot bălgarskite knigohranilišta* (Vodnite znaci na otomanskata imperija, I) (lucrare publicată concomitent și în ediția engleză și rusă însă ca și ediția bulgară într-un număr extrem de redus de exemplare — bulgară și rusă — 130 exemplare, engleză — 160) Sofia, 1954, p. 1—2.

¹¹⁴ E. J. Labarre, *op. cit.*, p. 358.

¹¹⁵ Prof. Vsevolod Nikolaev, *op. cit.*, p. 2.

¹¹⁶ Autorul urma să mai publice încă două volume — după cum personal specifică în *op. cit.*, p. 2 — nu știm însă dacă aceste volume au apărut — al doilea cuprinzînd între altele bibliografia filigranologiei iar al treilea și filigranele hîrtiei textelor ebraice.

¹¹⁷ Vladimir Moșin, *op. cit.*, vezi nota din „Byzantinische Zeitschrift” 48, 1955, p. 200.

¹¹⁸ Vladimir A. Moșin și Seid M. Traljić, *Vodeni znakovi XIII i XIV vijeka* (pe contrafoaia pag. de titlu : Filigranes de XIIIe et XVe ss.), I, II, Zagreb, 1957. Ordinea e alfabetică ca la Briquet, prefața în limbile sîrbo-croată și franceză, bibliografia în franceză, indicii în franceză, engleză, germană, italiană, rusă iar descrierea în franceză. Deși conține de trei ori mai multe filigrane pentru sec. XIII și XIV ca la Briquet, totuși nu cuprinde toate mărcile încadrate în secolele respective (vezi Jean Irigoin : *Les filigranes de Fabriano (Noms de papetiers) dans les manuscrits grecs du debut du XIVe siècle* în „Scriptorium”, XII, 1958, p. 281—282). Și tot Moșin în colaborare cu Mira Grozdanović-Pajić ne anunță publicarea în 1967 a lucrării *Album des filigranes, I : Agneau pascal* (în limbile franceză, engleză, germană și rusă).

¹¹⁹ A. *Short Guide to books on Watermarks*, Hilversum, 1955.

pe familii al lui Briquet nu este bun ci numai criteriul cronologic este precis și sigur¹²⁰.

Odată cu lucrarea lui Ridolfi unul dintre cei mai de seamă specialiști germani în filigranologie anume Armin Renker publică o carte în care povestește copiilor într-o formă vie și atrăgătoare — cu bogate ilustrații — despre filigranele din diferite regiuni și țări¹²¹. Un an mai târziu M. V. Șčepkina în colaborare cu V. N. Șčepkin publică un studiu special consacrat datării izvoarelor paleografice pe temeiul filigranelor¹²² despre care am relatat mai sus. Din același an datează și deosebit de temeinicul studiu al M. V. Kukușkina despre filigranele fabricilor rusești de hîrtie din secolul al XVIII-lea și pînă la începutul veacului nostru¹²³ cu 109 reproduceri în context și 4 filigrane în anexe. Un an mai târziu vede lumina tiparului lucrarea lui S. A. Klepikov într-o nouă ediție mai completă¹²⁴ despre filigranele și ștampilele seci pe hîrtie rusească și străină începînd cu secolul al XVII și sfîrșind cu veacul al XX-lea — studiu despre care a mai fost vorba. Lucrarea cuprinde și o bogată bibliografie adnotată — 121 de titluri-descrie 1444 de filigrane din care 881 rusești și 292 de ștampile seci din care 222 rusești. La sfîrșitul lucrării se reproduc cîteva sute de filigrane din secolele XVII-XIX cum și cîteva ștampile seci. De altfel Klepikov duce o deosebit de susținută activitate filigranologică cum o dovedesc studiile publicate în *Memoriile* (Zapiski) secției manuscrise a Bibliotecii „V. I. Lenin” din Moscova¹²⁵ și comunicările pe care le-a ținut la diferite reuniuni științifice din Uniunea Sovietică¹²⁶. Klepikov este apoi unul dintre puținii filigranologi care a abordat cu competență problema studierii ștampilelor seci ce constituie mărcile hîrtiei din secolul al XIX-lea aceasta după ce au dispărut filigranele. Tot așa el pune într-o pregnantă valoare importanța contramărcii după cum în Iugoslavia a făcut-o apropiatul colaborator al lui Vladimir Mošin anume S. Traljić¹²⁷.

Studierea filigranelor ca mijloc de datare a manuscriselor orientale formează obiectul preocupărilor orientalistei sovietice N. V. Pigulevskaja care arată în 1960 că de trei decenii folosește metoda respectivă. Temeinica cercetare pe care Pigulevskaja a întreprins-o în domeniul manuscriselor siriene i-a permis să dovedească între altele că hîrtia europeană apare în Orientul apropiat cu două veacuri mai devreme decît a susținut orientalistul german Franz Babinger¹²⁸. Tot pe atît de valoros socotim

¹²⁰ Roberto Ridolfi, *op. cit.*, p. 21 și 22.

¹²¹ Armin Renker, *Die Reise nach Filigranistan. Eine Geschichte um die Wasserzeichen für Kinder von zehn bis achtzig Jahren*, Mainz, 1957, 126 p.

¹²² V. N. Șčepkin și M. V. Șčepkina, *op. cit.*

¹²³ M. V. Kukușkina, *Filigrani na bumage russkikh fabrik XVIII — načala XXv. (Obzor sobranija P. A. Kartavova)* în „Istoričeskij očerk i obzor fondov rukopisnogo otdela Biblioteki Akademij nauk”, vypusk II: XIX—XX veka, Moscova-Leningrad, 1958, p. 285—371.

¹²⁴ Ediția primă se intitulează *Filigrani i štampeli na bumage russkogo proizvodstva XVIII — XIX vv.*, în „Zapiski otdela rukopisej” a Bibliotecii „V. I. Lenin” din Moscova, Moscova, 1952, p. 57—122, pentru ediția a doua cităm și recenzia din „Arheografičeskij ežegodnik za 1960 god”, Moscova, 1962, p. 392—394.

¹²⁵ *Vezi Zapiski*, 26, 1963, p. 405—485.

¹²⁶ *Vezi Arheografičeskij ežegodnik za 1959 god*, Moscova, 1960, p. 355 și același anuar pe anul 1960, Moscova, 1962, p. 378—379.

¹²⁷ Seid M. Traljić, *op. cit.*

¹²⁸ N. V. Pigulevskaja, *op. cit.*, p. 201.

și studiul lui Nicoară Beldiceanu cu privire la filigranele manuscriselor turcești 3539 și 85 aflate în Biblioteca Națională din Paris¹²⁹.

Remarcăm că în anul 1962 apare primul manual de filigranologie, lucrare postumă a filigranologului german K. Th. Weiss care cuprinde tehnica folosirii filigranelor, istoria nașterii și dezvoltării lor și munca cu aceste instrumente de investigație științifică. Cartea — foarte necesară și folositoare — cuprinde 66 de ilustrații și indici de colecții de filigrane, de mori de hîrtie cum și indici onomastici¹³⁰. Un an mai târziu prin grija deosebită a lui S. A. Klepikov care semnează și o deosebit de substanțială introducere apare albumul lui A. A. Geraklitov privind filigranele din secolul al XVII-lea ale hîrtiei manuscriselor și tipăriturilor rusești — lucrarea socotită de o mare valoare științifică cuprinde reproducerea a peste 1 500 de filigrane — însă ultimelor le lipsește cuvenita descriere¹³¹.

Anul 1965 ne aduce un studiu regional căci specialistul georgian R. Pataridze cercetează filigranele manuscriselor georgiene din secolele XIV și XV dînd și 42 de reproduceri¹³².

Remarcăm în final că în cursul acestui an a apărut într-o serie nouă nr. 1 pe ianuarie din *I. P. H. Information*¹³³, buletinul Asociației internaționale a istoricilor hîrtiei cu sediul redacției la Hanovra și în care între altele se reproduc toate filigranele din studiul lui R. Pataridze.

Tot ultimele două decenii cuprind și două congrese internaționale ale istoricilor studiului hîrtiei din care cel de al doilea s-a ținut în anul 1961 la Leiden în Olanda.

În concluzie dezvoltarea filigranologiei a dus și la crearea celor mai importante instrumente de lucru ale acesteia cum sînt albumele alcătuite de: Zonghi — cel publicat în *Monumenta* de la Hilversum —, Lihačev, Briquet, Kamarin — Vitvic'ka, Churcill, Heawood, Nikolaev, Mošin-Traljić, Klepikov și Geraklitov — lucrări de care astăzi nici un cercetător al filigranelor nu se poate dispensa.

FILIGRANOLOGIA ROMÂNEASCĂ

Am socotit potrivit să cuprindem într-un capitol aparte realizările specialiștilor români în domeniul problemelor filigranologice întrucît acestea au excepția a ceea ce a scris B. P. Hasdeu nu sînt cunoscute dincolo de hotarele țării.

¹²⁹ Nicoară Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque nationale a Paris* (École pratique des hautes études, VIe section. Documents et recherches sur l'économie des pays byzantins, islamiques et slaves et leurs relations commerciales au moyen âge, III), Paris, 1960, p. 35—39.

¹³⁰ Karl Th. Weiss, *Handbuch der Wasserzeichenkunde*, Leipzig, 1962, X + 327 + 3 p. Lucrarea a apărut sub privegherea și completarea d-rului Wisso Weiss (Vezi recenzia lui Wolfgang Scheiederdin în *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 78, 1964, 4, p. 232—234).

¹³¹ A. A. Geraklitov, *Filigrani XVII veka na bumage rukopisnyh i pečatnyh dokumentov russkogo proischozhenija* (titlul și în limba engleză), Moscova, 1963, Editura Academiei de științe a U.R.S.S.

¹³² R. M. Pataridze, *Watermarks in Georgian manuscripts of the XIV—XV Centuries in Paleografičeskija razyskanija* (Akademija nauk Gruzinskoj SSR, Institut rukopisej im. K. S. Kekelidze), 1, Tbilisi, 1965, p. 109—130, apud *IPH Information*, seria nouă, anul I, nr. 1, ianuarie 1967, p. 10.

¹³³ *IPH Information*, ne-a fost pus la dispoziție de Livia Bacru la careia îi exprimăm mulțumiri și pe această cale.

Literatura românească de specialitate în domeniul studiului mărcilor hirtiei se poate împărți în două categorii, în prima intrând studii speciale consacrate diferitelor probleme filigranologice iar în a doua, cercetări și ediții de texte în contextul cărora se abordează chestiunea filigranelor ca unul din mijloacele de datare a textelor.

Cel dintîi studiu din prima categorie aparține lui George Bariț, apare în 1873 și privește morile de hirtie din Transilvania concomitent cu el publicîndu-se și articolul lui Ion Barcianu despre moara de hirtie de la Strugar. Al treilea articol aparține de asemenea lui Bariț și se referă la fabrica de hirtie de la Zărnești¹³⁴.

Apoi studiile cu un astfel de caracter încetează pentru o bună perioadă de timp căci nu sînt reluate decît abia în 1923 cînd genialul istoric român Nicolae Iorga — care încă în 1906 vorbind despre negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc se ocupase de proveniența hirtiei la noi argumentînd și faptul că filigranul cu „cap de bour” nu constituie o dovadă a existenței unei mori de hirtie în Moldova sub Petru Șchiopul — scrie despre fabrica de hirtie de la Cozia. Aceiași preocupare o are tot atunci și V. Drăghiceanu, un an mai tîrziu I. Bianu, iar în 1925 și G. T. Bulat. Despre fabrica de hirtie a lui Gheorghe Asachi se va preocupa apoi peste aproape un deceniu, Gh. Ungureanu, iar industria hirtiei din România va constitui obiectul unei cărți a lui G. Ioanițiu și N. Costache publicată în același timp. Despre fabricile de hirtie ale lui Matei Basarab scrie în 1937 M. Popescu, același se va preocupa în 1939 despre morile de hirtie ale Țării Românești în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea dînd șase reproduceri în fotografie prin transparență — este o tehnică care la noi o folosește pentru prima oară în astfel de cercetări arhivistul Mihai Popescu. Prima reproducere înfățișează un filigran din secolul al XVI-lea, trei privesc secolul următor iar reproducerile cincei și șase constituie un filigran și o contramarcă din veacul al XVII-lea. M. Popescu promitea și un articol despre fabricile de hirtie din Moldova care însă nu s-a materializat. În 1940 tot M. Popescu dă un articol despre fabricile de hirtie din Transilvania cu 22 reproduceri în care opt în fotografie prin transparență reproducerile fiind după filigrane din secolele XVI—XIX. Gh. Ionescu scrie peste mai bine de un deceniu despre începuturile folosirii hirtiei în cancelaria Țării Românești și cea a Moldovei¹³⁵.

¹³⁴ G(eorge) B(ariț), *Papru = Charleia. Fabrice de papiru în Transilvania*, în „Transilvania”, VI, (1873), p. 24—28; idem, *Fabrica de hartie mecanică de la Zernăși* (istoricul ei) în „Transilvania”, XVI, (1885), p. 97—101, 116—119, 159—162 și 194—196; Ion Valeriu Barcianu, *Despre moara de papiru de la Strugar*, în „Transilvania”, VI, (1873), p. 82.

¹³⁵ N. Iorga, *O fabrică de hirtie lângă Cozia* în „Arhivele Olteniei”, II, (1923), p. 345—346 unde e vorba și de actul din 5 mai, 1694 pe care apoi îl publică în „Buletinul Comisiei istorice a României”, III, 1924, p. 86; Virgil Drăghiceanu, *Fabrica de hirtie de pe Olt din satul Rudă*, în „Arhivele Olteniei”, II, p. 449—450; Ion Bianu, *Despre „moara de hirtie”*, în „Arhivele Olteniei”, III, (1924), p. 2; G. T. Bulat, *Știri noi asupra fabricii de hirtie din Oltenia*, în „Arhivele Olteniei”, IV, (1925), p. 363—365; Gh. Ungureanu, *Fabrica de hirtie a lui Gheorghe Asachi de la Petrodava*, în „Anuarul liceului Petru Rareș din Piatra — Neamț”, 1933—1934, p. 83—87; George Ioanițiu și Nicolae Costache, *Industria hirtiei în România*, București, 1934; Mihai Popescu, *Fabricile de hirtie ale lui Matei Basarab*, în „Revista Istorică Română”, VII, (1937), p. 384—388; idem *Fabrici românești de hirtie*, în „Artă și tehnică grafică” 1939, caietul 9, p. 58—61; idem, *Fabrici de hirtie în Transilvania*, în „Artă și tehnică grafică”, 1940, caietul 13, p. 51—56; Gh. Ionescu, *Contribuțiuni la studiul începuturilor întrebunîrării hirtiei în cancelariile Valahiei (Țării Românești) și Moldovei*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, II, (1951), p. 77—90.

În anul 1954 inginerul Cr. Simionescu dă unele date cu privire la primele fabrici de hîrtie din țară cu cinei reproduceri din care patru în fotografie prin transparență. Însă informația că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea exista o moară de hîrtie în Moldova — luată desigur din *Cuente din bătrîni* ale lui B. P. Hasden — nu-și are crezămînt cum a dovedit N. Iorga în 1906. Tot din 1954 datează și articolul lui Bujor Surdu despre manufactura de hîrtie din secolul al XVIII-lea de la Făgăraș. Un an mai tîrziu Valerian Popovici se ocupă despre începuturile industriei hîrtiei din Moldova — același obiect avînd și articolul său din 1958 unde sînt și trei faesimile privind filigrane din secolul al XIX-lea.

A. Z. N. Pop relatează în 1955 despre un memoriu privind fabrica de hîrtie a lui Gheorghe Asachi. S. Goldenberg tratează în 1960 despre moara de hîrtie de la Sibiu din secolul al XVI-lea însă autorul susține greșit că există filigran cu *bourul moldovenesc* cum credea în 1878 B. P. Hasden ¹³⁶.

Doi ani mai tîrziu Paulian Popescu studiază amănunțit filigranele hîrtiei manuscriselor de la Putna scrise în limba slavă în secolele XV—XVII dînd și 67 de reproduceri din care 38 din secolul al XV-lea ; 10- din secolele XV—XVI ; 7 din secolul XVI-lea ; 2 din secolele XVI—XVII și restul din secolul al XVII-lea. Studiul este amănunțit — se compară și cu filigranele unora dintre manuscrisele epocii lui Ștefan cel Mare aflate în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România — însă greșită este folosirea denumirii *bour* în loc de *bou* ca filigran. În anul 1961 Ion Raica reia problema discutată de I. Barcianu în 1873 și anume cea a morii de hîrtie de la Strugari cu două reproduceri, iar în anul următor A. Bărbat se preocupă de fabrica de hîrtie de la Zărnești despre care scrisese în 1885 G. Bariț. Tot în 1962 Elena Limona va da un studiu amănunțit a 557 de documente din anii 1777—1798 descoperite în arhiva Brașovului referitoare la moara de hîrtie de la Strugari. Și tot din 1962 datează trei articole ale lui D. Todericiu despre istoricul hîrtiei fabricate în România din care ultimul cuprinde 43 de reproduceri după filigrane din secolele XVI—XIX ¹³⁷. Același an — 1962 — aduce și temeinicul studiu al lui S. Jakó privind un scurt istoric al morilor de hîrtie din Transilvania secolelor XVI—XVII însoțit de 17 reproduceri în fotografie prin transparență

¹³⁶ Prof. dr. ing. Cr. Simionescu, *Cîteva date în legătură cu primele fabrici de hîrtie din țara noastră* în „Industria lemnului celulozei și hîrtiei”, 10, (1954), p. 420—423 ; Bujor Surdu, *Din istoricul manufacturilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea : Manufactura de hîrtie de la Făgăraș*, în „Studii și referate”, București, I, (1954), p. 859—877 ; Valerian Popovici, *Începuturile industriei hîrtiei din Moldova*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”, 1955, 1—2, p. 87—110 ; idem, *Un important document privind începuturile industriei de hîrtie din Moldova*, în „Revista Arhivelor”, 1958, nr. 1, p. 227—233 ; Augustin Z. N. Pop, *Un memoriu despre fabrica de hîrtie a lui G. Asachi*, în „Studii și cercetări de biologie”, I, (1955), p. 238—240 ; S. Goldenberg, *Moara de hîrtie din Sibiu în secolul al XVI-lea*, în „Studii”, XIII, (1960), p. 113—118.

¹³⁷ Pr. Paulian Popescu, *Mărcile de hîrtie filigranate pe manuscrisele slavone din mănăstirea Putna în Biserica ortodoxă română*, LXXX (1962), p. 938—957 ; Ion Raica, *Moara de hîrtie de la Strugari* în „Acta Masei Regionalis Apulensis. „Studii și comunicări”, IV (1961), p. 293—302 ; Alexandru Bărbat, *Fabrica de hîrtie de la Zărnești*, în „Studii și articole de istorie”, IV (1962), p. 197—221 ; Elena Limona, *Documente referitoare la moara de hîrtie de deasupra Strugarului*, în „Studii”, XV (1962), p. 155—168 ; D. Todericiu, *De la papirus la hîrtia modernă*, în „Celuloză și hîrtie”, XI (1962), p. 113—117 ; idem, *Din istoria fabricării hîrtiei în Țările Românești*, în „Celuloză și hîrtie”, XI, (1962), p. 150—155 ; idem, *Filigranele hîrtilor fabricate în perioada 1539—1841*, în „Celuloză și hîrtie”, XI, p. 302—305.

după filigrane din secolele XVI—XVIII. Doi ani mai târziu același specialist își continuă studiul început prin publicarea contribuției sale la morile și fabricile de hîrtie transilvănene din anii 1712—1848 cu 62 de reproduceri în fotografie prin transparență¹³⁸. O încununare a activității lui S. Jakó pînă în 1965 o constituie bibliografia ce o publică în anul respectiv intitulată sugestiv *Drumul în viitor al literaturii și cercetării istoriei hîrtiei în România*. Bibliografia este precedată de o introducere în care S. Jakó preconizează pentru cercetarea istoriei hîrtiei din țara noastră două mari perioade: 1) pînă la 1545 — epocă în care hîrtia era adusă din afară — în care perioadă propune studierea comerțului exterior cu hîrtia și circulația acesteia și 2) din 1545 cînd se înființează prima moară de hîrtie la Brașov și pînă în anul 1840, care perioadă ar trebui să fie studiată monografic pe baza cercetărilor de arhivă privind istoricul morilor de hîrtie din România. Se preconizează ca ultimă dată anul 1840 întrucît după această dată începe fabricarea mecanică a hîrtiei¹³⁹. Bibliografia lui S. Jakó este judicios întocmită cu prezentarea critică — în general justă — a multora dintre lucrări însă se cere ca la reproduceri să se dea pe lîngă număr și data filigranelor așa cum se obișnuiește astăzi în literatura de specialitate de peste hotare. Tot așa era necesară și precizarea metodei reproducerii filigranului întrucît este știut că cea mai potrivită este metoda fotografierii prin transparență, aceasta bineînțeles înainte de a se descoperi principiul fotografierii prin izotopi — metoda care a stat la baza reproducerii fiind de asemenea subliniată în literatura străină de specialitate¹⁴⁰. În subsidiar S. Jakó enumeră și două — trei lucrări care au ca obiectiv principal cercetarea și editarea de texte (B. P. Hasdeu, I. A. Candrea, Al. Rosetti, etc.), în cadrul cărora se reproduc și filigrane.

Din anul 1964 datează lucrarea lui A. Dimboiu, privind istoricul hîrtiei din cele mai vechi timpuri și pînă în zilele noastre, în care se reproduc 24 de filigrane, repartizarea lor pe secole fiind următoarea: 12 din secolul al XVI-lea, 8 din secolul al XVII-lea și cîte două din secolele XVIII și XIX¹⁴¹. Deosebit de temeinic este apoi studiul Lievei Bacîru în care după o succintă introducere în filigranologie urmează determinarea, descrierea și identificarea după repertoriul filigranologic a filigranelor tipăriturilor românești din secolul al XVI-lea cu reproducerea a 54 de filigrane¹⁴². Așa că aprecierea lui J. S. G. Simmons — membru al comitetului de conducere al serialului *Monumenta de la Hilversum* — în sensul că lucrarea Lievei Bacîru constituie un „excelent studiu”¹⁴³ este pe deplin

¹³⁸ Zsigmond Jakó, *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlata*, (XVI—XVII), în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series historia, 1962, 2, p. 59—81; idem, *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlata*, (II, 1712—1848), în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai” Series historia, 1964, 1, p. 55—92. Ne exprimăm aici regretul că aceste studii nu s-au scris într-o limbă accesibilă majorității cercetătorilor români și străini.

¹³⁹ Zsigmond Jakó, *A romániai papírtörténeti irodalom és e kútások útja a jövőben*, în „Könyvtári szemle”, X, 1966, nr. 3, p. 135—138. Pentru consultarea acestei bibliografii sîntem îndatorați Lievei Bacîru și Adelinei Perju.

¹⁴⁰ Vezi mai jos capitolul *Tehnica modernă în serviciul filigranologiei*.

¹⁴¹ Aurel Dimboiu, *De la piatră la hîrtie*, București, 1964, p. 302—309, 312, 313, 315 și 319.

¹⁴² Livia Bacîru, *Valoarea documentară a filigranelor cu privire specială asupra cărților românești tipărite în secolul al XVI-lea*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliografie” (Academia Republicii Socialiste România, Centrul de documentare științifică, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România), 1965, 3, p. 273—298.

¹⁴³ Vezi IPH. *Information*, noua serie, anul 1, 1967, 1, p. 10.

îndreptățită. De altfel Livia Bacîru își continuă cercetările studiind filigranele tipăriturilor românești din secolul al XVII-lea.

Prima cercetare și ediție românească de texte în care se reproduc și filigrane aparține lui B. P. Hasdeu care în *Cuvente din bătrîni* prezintă și reproduce 23 de filigrane din care 12 sînt din secolul al XVI-lea și restul din veacul următor. I. Bianu ocupîndu-se în 1882 de manuscrisul lui Eustratie logofătul din secolul al XVII-lea îi descrie filigranele. G. Tocilescu în 1883 și 1884 descrie și reproduce zece filigrane din care patru sînt din secolul al XVI-lea, iar restul din secolul al XVII-lea¹⁴⁴. Sbierea studiază pe larg vîrgăturile, verticalele și filigranele hîrtiei codicelui voronețian folosind pe larg studiile și albumele publicate de G. Fischer, Midoux și Matton, Santander, G. Sardini, Schuler Libloy, A. Rauter, H. Luchs, F. Schmidt, Schönmann, W. Wattenbach și W. Ekner reproducînd 8 variante ale filigranului cu imaginea mistrețului din manuscrisul respectiv. Adăugăm și faptul că Sbierea folosește pentru denumirea filigranului pe lingă *marca de fabrică*, *filigran* și cea de *marcă de apă* — ultimul termen fiind întrebuintat pentru prima oară în literatura românească.

În anul 1889 Ilarion Pușcariu cercetează și reproduce filigranele și contramarea codicelui Lazăr — numit astfel fiindcă provenea din biblioteca lui Gheorghe Lazăr. La aproape un deceniu mai tîrziu C. Moisil dă trei reproduceri după filigrane din care prima privește secolul al XV-lea, iar următoarele veacul al XVI-lea însă noțiunea de *zimbru* în loc de *bon* este inexactă. Ovid Densușianu se ocupă în 1898 de trei filigrane ale psaltirii voronețiene pe care apoi le reproduce cu variantele lor. Nicolae Iorga determină în 1900 filigranele unor documente românești iar în 1906 și a unor texte de cea mai veche limbă românească din secolul al XV-lea și al XVI-lea numind de data aceasta *rîvci* vîrgăturile și verticalele hîrtiei filigranate — cînd redă în fașimil filigranul din hîrtia izvoarelor secolelor XV—XVI. Gr. Crețu cercetează cele șapte filigrane ale hîrtiei lexiconului lui Mardarie Cozianul din anul 1649 pe care apoi le și reproduce¹⁴⁵. Anul 1905 aduce contribuția lui Ioan Bogdan la identificarea celor mai multe filigrane din documentele românești aflate în arhiva Brașovului, însă ghidîndu-se după cele scrise în 1893 de A. Giry în al său clasic *Manual de diplomatie* susține despre filigrane că „în mod direct ele servesc foarte rar la datarea unui document” datează însă un document cu ajutorul filigranului adăogînd că „alte cazuri în care filigranul ne poate ajuta la datarea

¹⁴⁴ B. Petriceicu Hasdeu, *Cuvente din bătrîni*, I, București, 1878, p. 25, 44, 45, 49, 55, 65, 71, 79, 84, 97, 107, 112, 115, 134, 139, 149, 179 și 229; II, 1879, p. XLII; I. Bianu, *Manuscrisul românesc de la 1632 al lui Eustratie logofătul*, în „Columna lui Traian”, seria nouă, III (1882), p. 210—217; Gr. Tocilescu, *Documente inedite privitoare la istoria romînilor*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, I, (1883), p. 187, 383 și 385 și III, 1884, p. 217.

¹⁴⁵ Dr. Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, I, Sibiu, 1889, p. 3, 397 și 398 și fig. de la sfîrșit; Ovid Densușianu, *Studii de filologie română* (Anuarul seminarului de istoria limbii și literaturii române de pe lingă facultatea de litere din București), București, 1898, p. 22—23 și planșele; N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, București, 1899, p. 1 și II, București, 1900, p. I, XX și XXI; idem, *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească* (Sec. al XV-lea și al XVI-lea), în „Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii literare”, București, 1906, p. 100; Grigorie Crețu, Mardarie Cozianul: *Lexicon slavo-românesc și înlocuirea numelor din 1649*, București, 1900, p. 5 și tabelele I—III, de la sfîrșit.

documentului vor fi discutate în volumul II la nr. respective”¹⁴⁶ care volum însă nu a mai apărut.

În același an — 1905 — St. Nicolaescu facsmilează zece filigrane din hîrtia documentelor moldovenesti aflate în arhiva Brașovului. Temeinicele cercetări ale lui N. Drăgan duc la reproducerea în 1914 a patru filigrane ale hîrtiei codicelor Todorescu și Marțian, cîteva ani mai tîrziu descrie și reproduce filigranul hîrtiei celei mai vechi cărți rakoczyene, apoi filigranele hîrtiei celui mai vechi molitvenic românesc, la fel în 1936 — filigranul hîrtiei unui manuscris calvino-român din secolul al XVII-lea. Deosebit de temeinică este cercetarea pe care I. Candrea o face în 1916 filigranelor psaltirilor scrise în românește în veacul al XVI-lea căci studiul său cuprinde compararea cu filigranele unui șir întreg de manuscrise româno-slave din Biblioteca Academiei, cit și cu mărcile de hîrtie reproduse de B. P. Hasdeu, I. Kemény, Briquet etc. redînd în desen și 24 de filigrane. Filigranele scrisorilor românești din secolul al XVI-lea și al XVII-lea formează obiectul studiului întocmit în 1926 de Al. Rosetti, reproducînd și 23 din ele¹⁴⁷.

În anul 1939 Șt. Pașca ocupîndu-se de cel mai vechi ceaslov românesc imprimat studiază atît *dungile* orizontale care se întretaie cu altele cit și filigranele hîrtiei tipăriturii respective pe care apoi le și reproduce. În același an V. Brătulescu descrie și reproduce 26 de filigrane și contra-mărci ale hîrtiei unor manuscrise din secolele XVI și XVII din care 13 sînt din secolul al XVI-lea și celelalte din veacul următor. Cercetînd în 1942 formatul unor tipărituri românești din secolele XVI—XVIII Al. Iordan se ocupă de locul unde sînt plasate vîrgăturile, verticalele și filigranele în formatele imprimatei respective. Patru ani mai tîrziu C. Turcu studiînd un manuscris din 1489 necunoscut din vremea lui Ștefan cel Mare descrie și reproduce și cele două filigrane ale hîrtiei manuscrisului specificat. Hîrtia și filigranele hîrtiei unor documente osmane din arhivele și bibliotecile românești sînt tratate temeinic în 1958 de M. Guboglu reproducînd 17 din ele, cîte două din secolul al XVI-lea și cel următor; cîte cinci din secolele XVIII și XIX și trei din secolul al XX-lea. Ocupîndu-se acum doi ani de evangheliarul româno-slav tipărit pînă în anul 1546 la Sibiu de către Filip Moldoveanu zis și Maler sau Pictor, L. Demény prezintă în chip competent hîrtia și filigranele respectivului evangheliar, precizînd totodată întocmirea unui repertoriu al filigranelor tipăriturilor românești din secolul al XVI-lea aflate în țară și peste hotare¹⁴⁸.

¹⁴⁶ Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașorul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, București, 1905, p. XVII—XXI.

¹⁴⁷ St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolul XV și XVI*, București, 1905, p. 333; Nicolae Drăganu, *Două manuscrise vechi codiciale Todorescu și codicele Marțian*, București, 1914, p. 15, 188 și tab. II; idem, *Cea mai veche carte Rakoczyană*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Universitatea Cluj, I, 1921—1922, Cluj, 1922, p. 165 și facsimil tab. IV.; idem, *Un fragment din cel mai vechi molitvenic românesc*, în „Dacoromania”, II (1922), p. 255, 258, 324, 325 și 326 și tab. I—III; idem, *Un manuscris calvino-român din veacul al XVII-lea*, extras din *Volum Omagial pentru frații Alexandru și Ion I. Lepădatu*, București, 1936, p. 3; I. A. Candrea, *Psaltirea scheiană*, I, București, 1916, p. XCIII—CVIII; Alexandru Rosetti, *Lelres roumaines de la fin du XVIe et du début du XVIIe siècle tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, București, 1926, p. 4—6 și planșele de la sfîrșit; cf. și ediția românească, București, 1944.

¹⁴⁸ Ștefan Pașca, *O tipăritură munteană necunoscută din secolul al XVII-lea. Cel mai vechi ceaslov românesc* (Academia Română „Studii și cercetări”, XXXVI), București, 1939,

Din cele expuse mai sus se vede că există o contribuție românească pregnantă la studiul filigranelor, care prea bine poate fi încadrată în circuitul de valori al filigranologiei internaționale.

DOUĂ EXEMPLE DE PRECIZARE ȘI PRIN FILIGRAN A NEAUTENTICITĂȚII UNOR TEXTE

În cele ce urmează căutăm să dăm două exemple în care filigranul constituie unul din mijloacele determinante de verificare a autenticității textului. Astfel cartea lui Dumitru pârcălab de Tîrgu-Jiu prin care dimpreună cu 12 megieși judecă pe Moldoveanu din Scoarța și Stănilă pentru o parte de moșie — act cu data 13 oct. 1591 — are drept contramarcă a hirtiei inițialele T și P între litere situându-se un trifoi¹⁴⁹. Faptul că o variantă similară a acestei contramărci apare în albumul lui Vsevolod Nikolaev sub anul 1671¹⁵⁰ ne face să ne indoim de data cărții lui Dumitru pârcălabul de Tîrgu-Jiu. De altfel și în colecția *Documente privind istoria României*¹⁵¹ se arată că data este nesigură.

Cel de al doilea exemplu ne-a fost comunicat de Dalila L. Aramă care din cursul anului 1949 și pînă în 1951 dimpreună cu I. R. Mircea a studiat la Iași în cadrul Institutului de istorie filigranele documentelor moldovenesti de pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, iar din 1951 și pînă în 1958 a continuat apoi singură aceiași muncă formîndu-și o frumoasă colecție de filigrane, avînd și astăzi aceiași preocupare. Este vorba de filigranul zapisului moldovenesc aflat în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România sub cota Documente CCXX-40 purtînd următoarea dată: Solca 2 noiembrie 7124 (1615). Filigranul după descrierea și desenul ce ne-au fost puse la dispoziție de Dalila Aramă¹⁵² înfățișează în dimensiunea 11 × 9,8 cm. două personaje, un bărbat și o femeie, nobili, în costumul de la curtea Franței, despărțiți printr-un copac cu o bogată coroană iar dedesupt, într-un cadru dreptunghiular deviza AU MOD PAPIER. Amănuntul izbitor îl alcătuiește îmbrăcămintea celor două personaje care nu corespunde nici cum modei franceze din primul pătrar al secolului al XVII-lea ci se situează de abia în jurul anului 1670. Astfel dacă se compară costumul personajului masculin din filigran cu al unui ofițer general din 1670 se constată o perfectă iden-

p. 8—11 și pl.; Al. Iordan, *Ce este formatul de carte*, în „Hrisovul”, II, 1942, p. 87—92; Const. Turcu, *Un manuscris slavon necunoscut din timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Hrisovul”, VI, 1946, p. 105—107; M. Guboglu, *Paleografia și diplomatia turco-osmană. Studii și album*, București, 1958, p. 23, 34, 35 și fig. 1—11; L. Demény, *O tipăritură slavo-română precocesiană*, în „Studii”, 18, 1965, p. 1019—1037.

¹⁴⁹ Vezi actul la Arh. St. București, Arhiva istorică centrală, Secția istorică, nr. 1462 (Bistrița, XXXI—1).

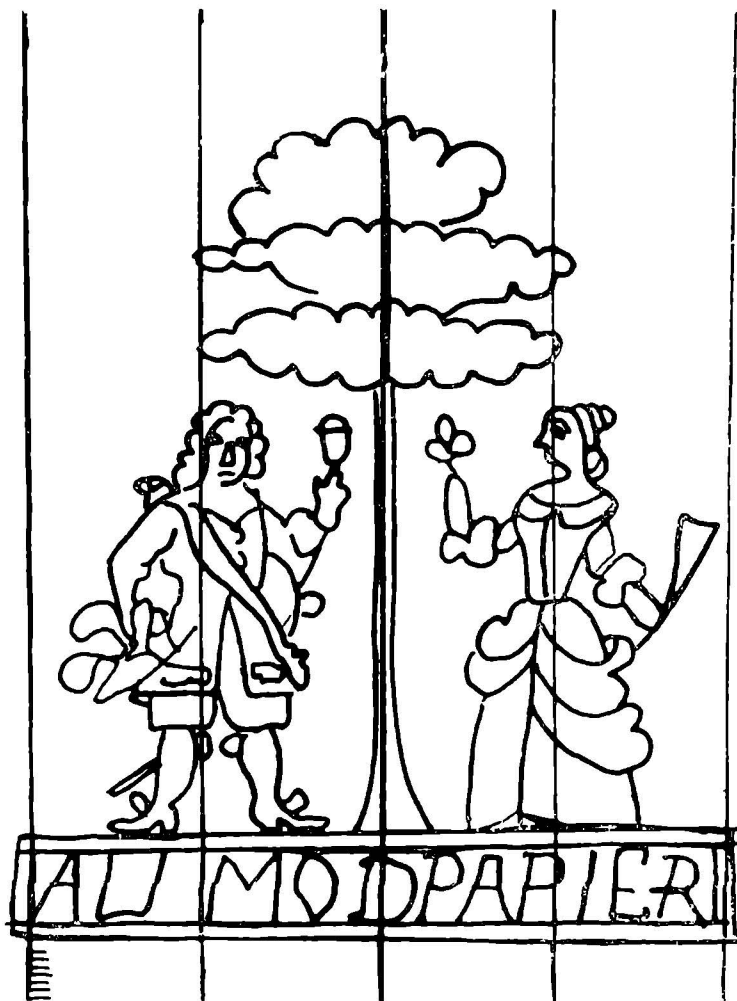
¹⁵⁰ Vsevolod Nikolaev, *op. cit.*, nr. 244.

¹⁵¹ *Documente privind istoria României*. Veacul XVI, B. Țara Românească, VI, 1953, p. 23 (nr. 26), iar în catalogul documentelor Țării Românești înlocuit de Ion Radu Mircea actul este trecut ca original cu semnul întrebării.

¹⁵² Exprimăm și pe această cale vii mulțumiri Dalilei Aramă atît pentru comunicarea făcută cit și pentru executarea celor două desene ale variantelor filigranului A LA MODE PAPIER pe care le reproducem mai jos.

titate¹⁵³. Aceiași observație este valabilă și pentru costumul personajului feminin care corespunde anului 1668¹⁵⁴.

Așadar filigranul cercetat ne îndrituiește să ne îndoim de autenticitatea actului moldovenesc de mai sus iar dacă la această adăugăm

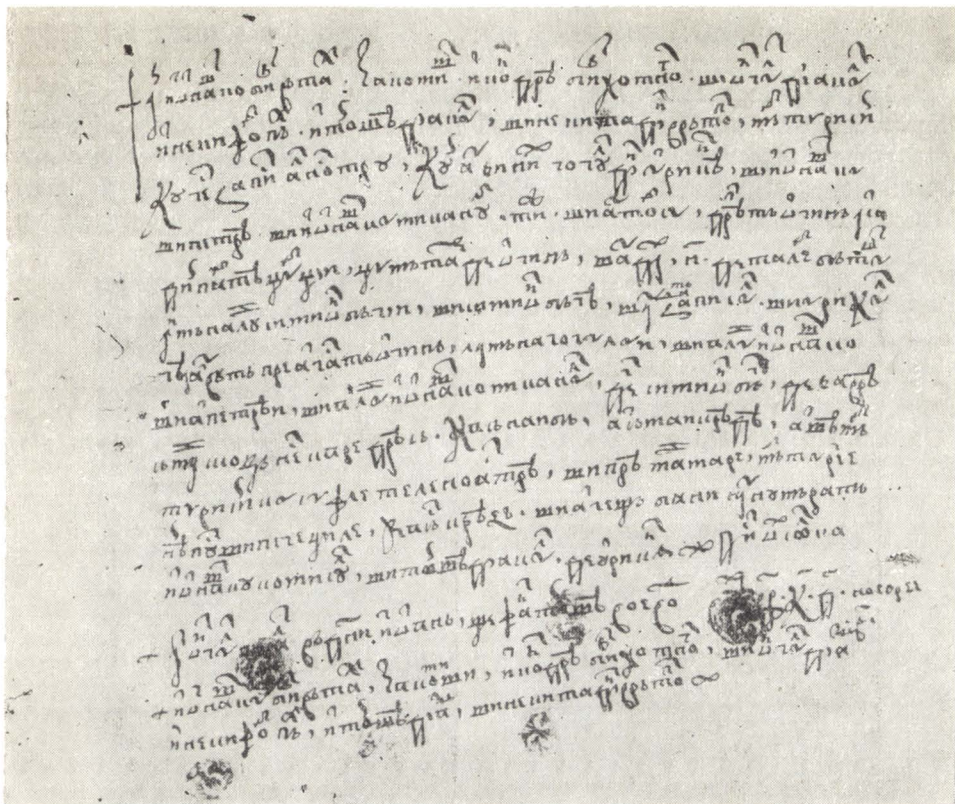
1- Filigranul hirtiei actului datat 2 noiembrie 1615.
Biblioteca Academiei, doc. CCXX-40.

studiul grafiei și formularului izvorului respectiv¹⁵⁵ toate acestea pledează pentru un fals făcut cel puțin la sfârșitul secolului al XVII-lea.

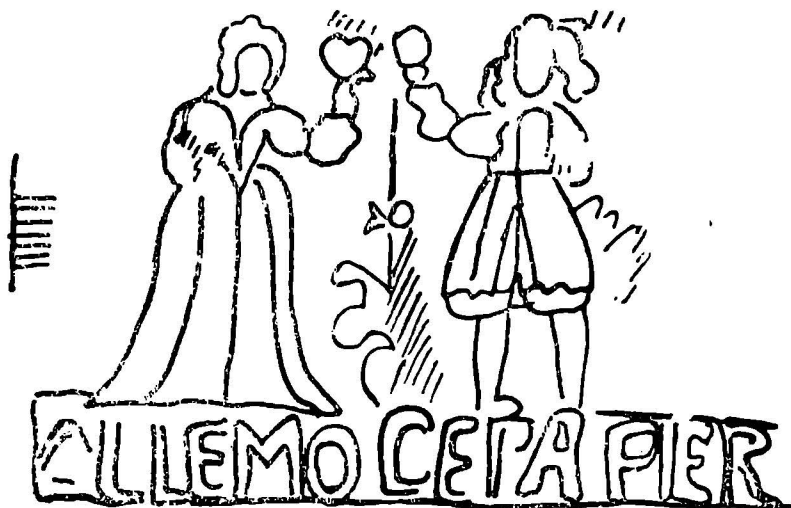
¹⁵³ J. Quicherat, *Histoire du costume en France depuis les temps les plus reculés jusqu'à la fin du XVIIIe siècle*, Paris, 1875, p. 542.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 520.

¹⁵⁵ Actul cu data 2 noiembrie 1615 este publicat în *Documente privind istoria României*, Veacul XVII. A. Moldova, 1954, p. 228, nr. 335 cu un facsimil la p. 362 — printre actele autentice.

2. Act fals datat prin 2 noiembrie 1615. (Provine la Academie din arhiva Artur Gorovei).

3. Filigranul din hirtia manuscrisului slav nr. 597 din Biblioteca Academiei, scris în 1715.

TEHNICA MODERNĂ ÎN SERVICIUL FILIGRANOLOGIEI

Din cele exprimate mai sus se vede din plin importanța studierii filigranelor, de aceea s-a căutat să se găsească mijloacele cele mai adecvate pentru reproducerea mărcilor de hîrtie. Cel mai vechi sistem este reproducerea prin decalc folosit din plin și în zilele noastre deși o astfel de reproducere nu întotdeauna este exactă mai ales cînd este făcută de un

4. Filigranul hîrtiei unui catastif româno-slav început în 1593. (Colecția autorului) Reproducere fotografică prin transparență.

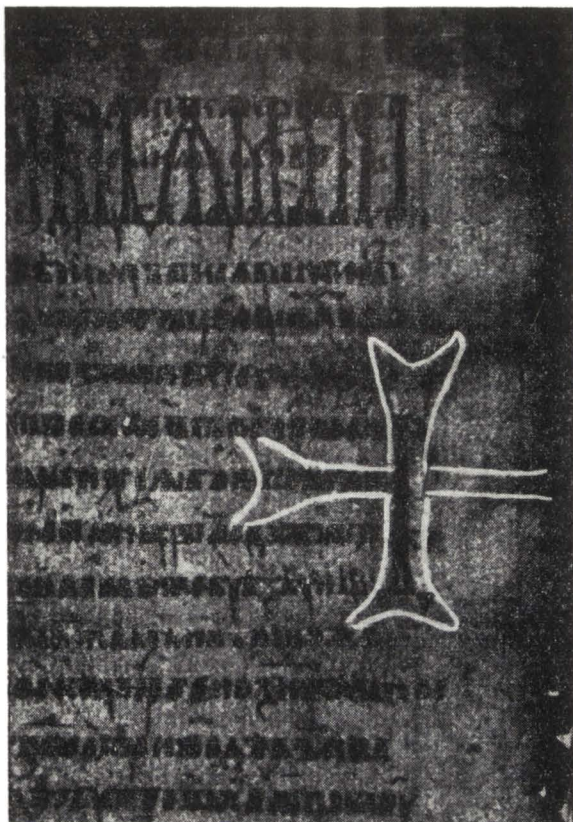
5. Contramarca filigranului reprodus în fig. 4. Reproducere fotografică prin transparență.

desenator amator apoi elementele lipsite de claritate din cadrul filigranului nu pot fi reproduse. S-a recurs apoi și la desen direct. O a treia metodă o constituie procedeul fotografic prin transparență despre care încă Briquet spunea că este cel mai bun dar tot el adăuga că este „lung, costisitor și adesea imposibil”¹⁵⁶.

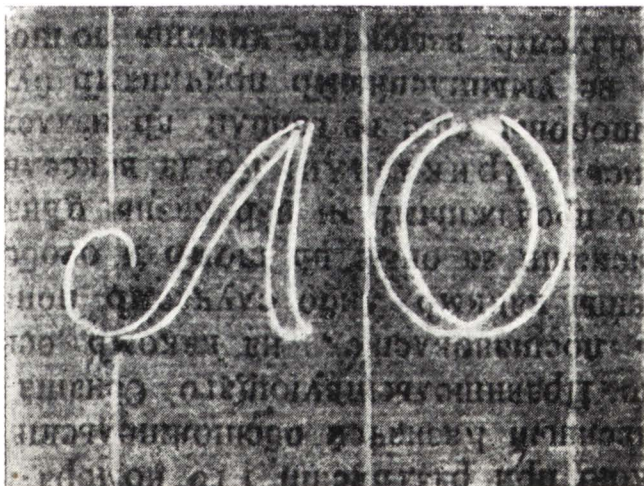
Astăzi metoda fotografierii prin transparență a filigranului este folosită de către unii dintre filigranologi și asupra acesteia pleda din plin în 1957 și învățatul italian prof. Roberto Ridolfi odată cu combaterea sistemului prin decalc practicat de Zonghi, Briquet și de toți alții fiind că — arată Ridolfi — metoda prin decalc face inutile termenii *filigrane identice* și *similare*¹⁵⁷. Însă o astfel de metodă foarte bună cînd hîrtia

¹⁵⁶ C. M. Briquet, *Les filigranes*, ediția cit., vol. I, p. XVI.

¹⁵⁷ Roberto Ridolfi, *op. cit.*, p. 19.

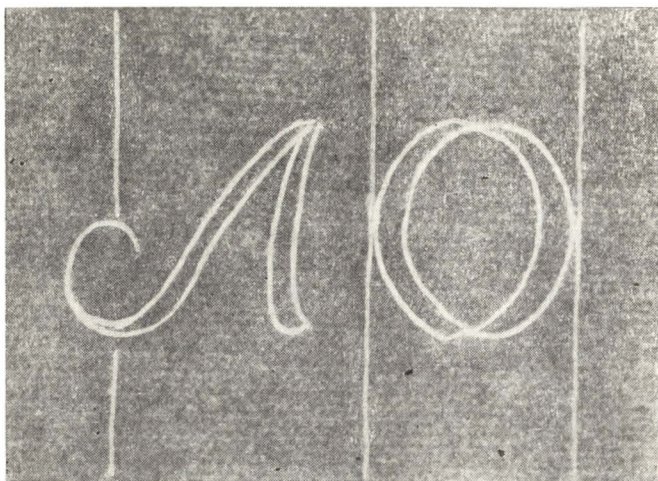

6. Unul dintre filigranele hirtiei manuscrisului slav nr. 649 din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

7. Același filigran de la nr. 7 fotografiat cu ajutorul izotopilor. Reproducere după Golyserko, Ljublinski și Erastor.

nu este acoperită cu text ¹⁵⁸ este lipsită de exactitate cînd avem a face cu o hîrtie scrisă întrucît filigranul nu mai apare clar în toate elementele sale componente. Și atunci știința care se dezvoltă mai ales în zilele noastre cu pași vertiginoși a căutat să găsească noi mijloace mai potrivite și astfel specialistul sovietic D. P. Erastov a reușit să creeze cel mai bun sistem

8. Filigran fotografiat prin transparentă. Reproducere după Golyșenko, Ljublinski și Erastov.

de reproducere a filigranelor de pînă acum, denumit *metoda beta radiografică* ¹⁵⁹ folosindu-se o placă cu izotopi ¹⁶⁰. Această metodă este practică în Uniunea Sovietică din anul 1959 și anume la Leningrad în *Laboratorul de restaurare și conservare a textelor* de sub conducerea savantului V. S. Ljublinski ¹⁶¹. Metoda Erastov a fost comunicată lumii științifice la cea de a treia reuniune internațională a istoricilor studiului hîrtiei ținută în mai 1961 în Olanda și despre aceasta s-au scris în apus fiind apreciată ca eminentă ¹⁶². Și știința românească a căutat să-și dea obolul din acest

¹⁵⁸ Vezi fig. 4, unde se reproduce un filigran în fotografie prin transparentă și fig. 5 — cruce greacă, unul dintre filigranele hîrtiei manuscrisului nr. 649 din fondul manuscris slav al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (se află pe hîrtia f. 103, 112, 114, 119, 120—122, 127, 128). Nu am putut reproduce fotografie decalcurile din figurile 1 și 2 din motive de forță majoră — fotografii care a reușit, să ne facă fotografia din fig. 5 — Ionel Hozoc, un excelent tehnician al artei fotografice — între timp s-a îmbolnăvit.

¹⁵⁹ D. P. Erastov, *Beta-radiografičeskij metod vosproizvedenija filigranej s dokumentov*, în „Novye metody restravracij i konservacij dokumentov i knig”, Moscova-Leningrad, 1960, p. 139—148; idem, *Beta radiografičeskij metod vosproizvedenija filigranej*, în „Vsesojuznaja central'naja naučno — issledovatel' skaja Laboratorija po konservacii i restavracij muzejnyh i hudožestvennyh cenostej. Soobščeniya”, 2, Moscova, 1960, p. 55—60.

¹⁶⁰ Vezi fig. 8 unde se reproduce același filigran din fig. 7 însă prin metoda Erastov.

¹⁶¹ Vezi V. S. Golyșenko, V. S. Ljublinski și D. P. Erastov, *Novejšie priemy fotoanaliza na službe paleografij i istočnikovedenija*, în „Problemy istočnikovedenija”, IX, 1961, p. 428—432.

¹⁶² Vezi J. S. G. Simmons, *The Leningrad Method of Watermark Reproduction*, în „The Book-Collector”. Autumn, 1961, p. 329—330 cu două facsimile și recenzia din *Papier — Geschichte*, caetul 5—6, decembrie 1961, p. 89.

punct de vedere și după ce metoda Erastov a fost cunoscută la noi datorită comunicărilor lui L. Demény¹⁶³ un colectiv de cercetători din Brașov constituit din inginerul G. Blücher, T. Coliban, d-rul A. Huttman, arhivistul G. Nüssbächer și medicul I. Gödri a reușit printr-o muncă vrednică de toată lauda nu numai să aplice metoda Erastov ci să o și perfecționeze¹⁶⁴

CITEVA INDICAȚII METODOLOGICE ȘI PRACTICE

Numai din dorința de a ajuta munca cercetătorilor români în domeniul filigranologiei dăm următoarele indicații metodologice și practice :

1. Orice descriere de filigran și contramarcă va cuprinde următoarele date : a) dimensiunea (lungimea și lățimea) în cm. a mărcii ; b) locul precis unde este plasat ; c) în caz că marca este ștearsă se va preciza.

2. Orice bibliografie privind reproducerea de filigrane și contramărci urmează a cuprinde următoarele puncte : a) numărul mărcilor ; b) repartiția lor numerică pe secole ; c) metoda folosită la reproducere : de calc, desen direct, fotografie prin transparență, fotografie prin izotopi.

3. Reproducerea filigranelor urmează a se face numai în fotografie prin transparență sau cu ajutorul izotopilor.

4. În folosirea albumului Briquet întotdeauna nu trebuie scăpat din vedere faptul că autorul monumentalei lucrări din 44000 de calcuri nu a reprodus decât 16112 dînd dintre variante pe cea mai veche cît și pe cele mai caracteristice, apoi că nu era convins de faptul că a reprodus toate tipurile de filigrane pînă la 1600 însă credea că nu i-a scăpat nici unul important. Este o precizare necesară întrucît nu puțini sînt cercetătorii care declară că „acest filigran nu există la Briquet”.

5. Dat fiind faptul că de cele mai multe ori nu se știe cînd s-a înființat moara de hîrtie este de preferat pentru exactitate următoarea exprimare : *Filigranul apare pe hîrtia unui text din anul cutare* și nici cum că filigranul este din anul cutare deși o astfel de greșeală este chiar și la Briquet.

6. Numai determinarea și descrierea unei mărci nu este suficientă — practică prezentă și la unii cercetători din zilele noastre — ci se cere neapărat identificarea mărcii cu una din cele reproduse în albume. Cu atît mai mult nu este de nici un folos simpla mențiune că textul cutare este scris pe hîrtie cu filigran cum de asemenea se exprimă unii cercetători din vremea noastră.

¹⁶³ L. Demény, *Isotope auch in der Buchforschung*, în „Volskstimung”, Brașov, 24 iunie 1966 ; idem, *Isotópok a történelemkutatásban*, în suplimentul „A. Tudomány Villagy” al ziarului „Előre”, București, 4 septembrie, 1966.

¹⁶⁴ Vezi G. Blücher, T. Coliban, A. Huttman, G. Nüssbächer și I. Gödri. *O nouă metodă pentru reproducerea filigranelor și posibilitățile ei de aplicare*, comunicare ținută la 2 noiembrie 1966 la filiala din Brașov a Societății de științe istorice și filologie ; Gerit Heltner (pseudonimul lui G. Nüssbacher), *Wasserzeichen mit Isotopen fotografiert* în „Volkszeitung”, Brașov, 11 noiembrie, 1966, nr. 692 și dările de seamă ale comunicării publicate în „Drum Nou”, nr. 6810 din 10—XI—1966 și „Neuer Weg”, nr. 5481 din 15.XII.1966. Cf. și Ing. Gebhard Blücher, *Arta albă și izotopii radioactivi*, în „Magazin istoric”, I (1967), nr. 2, p. 59—60 cu reproducerea prin izotopi a unuia din filigranele morii de la Brașov — coroana cu rădăcină — și a contramărcii — vulpea — semnul meșterului Johan Fuchs — despre care a fost vorba mai sus.

7. Orice marcă se reproduce în mărime naturală căci micșorarea dimensiunii acesteia practică de unii cercetători și astăzi „nu îngăduie o comparație riguroasă” cum spunea Briquet.

8. Spre a compara două filigrane sau contramărci nu este de ajuns a le privi chiar cu cea mai mare atenție ci a le calchia cu grijă la geam și a suprapune decalcurile spre a se constata dacă acestea coincid sau diferă în cele mai mici amănunte. Când filigranul se află pe foile unui manuscris legat trebuie să se caute foaia unde marca apare în cea mai deplină claritate, apoi se pune manuscrisul pe masă aproape de fereastră în plină lumină, la înălțimea ochiului și se susține foaia respectivă cu o placă de sticlă de mărime potrivită, după care operație se poate trece la calchiere.

9. Se obține o imagine reală, exactă a mărcii când se are în fața ochilor întreaga foaie de hirtie. Subliniem aceasta căci de obicei nu se acordă atenția cuvenită acestui fapt, reproducându-se marca acelei părți din foaia care a căzut la îndemână.

10. Nu trebuie scăpat din vedere faptul că deseori filigranul nu este clar ci mai mult sau mai puțin șters aceasta fie din cauza uzării formei de fabricare a hirtiei, fie din pricina operațiilor ce le suportă hirtia după ce a fost fabricată (uscare, înmuiere cu clei, etc.).

11. Culegerea sistematică chiar și a celor mai neînsemnate variante și notarea scrupuloasă a tuturor reproducerilor făcute duce la precizarea cronologică a schimbării aspectului filigranului și a contramărcii.

12. Neapărat trebuie avut mereu în vedere faptul că orice moară de hirtie avea cel puțin doi meșteri, fiecare lucrând cu două forme și că filigranul unui meșter nu coincidea cu cel al tovarășului său de muncă deși simbolul era comun. Tot așa nu trebuie omis faptul că într-o regiune lucrau concomitent nu una ci câteva mori de hirtie care foloseau același simbol însă în diferite variante. Studiul monografic al diferitelor tipuri de filigrane, cercetare legată de cea a studierii istoriei morilor de hirtie va putea pune la dispoziția specialistului cheia de nădejde pentru o mai exactă cunoaștere a simbolului când au apărut și dispărut diferite variante. Însă pînă atunci sarcina primordială este culegerea de material care să fixeze datele apariției diferitelor variante de filigrane.

13. Determinarea precisă a conținutului filigranului este un fapt absolut necesar. Totuși din acest punct de vedere s-au făcut unele greșeli. Astfel B. P. Hasdeu în 1878, N. Iorga în 1906 și P. Popescu în 1962 denumesc *boul bour*, C. Moisil în 1897 și P. P. Panaitescu în 1959 numesc *boul zimbru* în fapt însă e vorba numai de *bou* deosebirea dintre *bou*, *bour* și *zimbru* a precizat-o încă la începutul secolului nostru — naturalistul Eugen Botezat. La fel în 1898 O. Densușeanu vorbește de *porc* în loc de *mistreț* când se știe că numai primele filigrane — italiene — au ca imagine un porc.

14. Pentru o mai ușoară identificare a filigranului hirtiei din manuscrisele și tipăriturile legate se recomandă următoarele:

a) Manuscrisele și tipăriturile în folio au filele hirtiei păturite în două. În astfel de izvoare păturirea este paralelă cu liniile verticale iar filigranul se află în mijlocul foi însă nu pe fiecare din ele. Astfel dacă

manuscrisul sau tipăritura s-a lucrat și legat pe foi separate păturite în două filigranul se află din două în două foi. Când însă izvorul respectiv s-a lucrat și legat pe caiete atunci filigranul se află pe câteva foi la rînd după care urmează tot atitea foi fără filigran, operațiunea repetîndu-se.

b) Manuscrisul și tipăriturile în 4° — cu filele împăturate în patru — au păturirea fiecărei foi perpendiculară pe liniile verticale iar filigranul se află la locul de păturire apărînd însă numai pe jumătate. Când izvorul respectiv are multe foi, identificarea filigranelor este anevoioasă. În acest caz dacă hirtia are peste tot același filigran este recomandabil să se cerceteze foile din mijloc, căci acolo cartea poate fi desfăcută ușor și filigranul apare în întregime.

c) Manuscrisele și tipăriturile în 8° — cu foaia păturită în 8 — au liniile verticale paralele păturirii foi, verticalele sînt rare iar vîrgăturile dese. Aici filigranul apare segmentat în câteva părți. Segmentele părții din mijloc se află de obicei în partea superioară a fiecărei foi tăiate. Pentru reconstituirea în întregime a filigranului se cere a fi calchiat fiecare segment și apoi combinate toate — o muncă destul de anevoioasă întrucît cere o cunoaștere temeinică a conținutului în sine a filigranelor.

15. Filigranul ca și contramarca constituie numai unul dintre criteriile determinante pentru datarea și verificarea autenticității unui text căci spre a avea o imagine completă, o dată și o verificare sigură se cere confruntarea și coroborarea analizei mărcii cu toate particularitățile externe și interne-grafie, cu toate caracteristicile ei, materia subiectivă, limba, ortografia și conținutul. Numai asocierea și concordarea tuturor acestor criterii îngăduie cercetătorului constatarea dacă are în fața sa un fenomen obișnuit al epocii respective sau e vorba de o excepție — care îi permite astfel de a trage concluzia datei care se impune.

RESUMÉ

Considerant que jusqu'à nos jours la littérature roumaine de spécialité ne connaît pas d'étude sur la filigranologie comme une discipline scientifique autonome, l'auteur se propose de présenter l'objet de cette science et aussi tout ce qui constitue sa partie intégrante. C'est ainsi qu'il nous présente des données sur l'histoire, la qualité et le format du papier fait de coton. On présente ensuite la manière dont on fabrique le papier, avec les éléments constitutifs du processus de fabrication, par conséquent les *vergeures* et les *pontusseaux*, et il insiste surtout sur les *filigranes*, avec leurs contre-marques qui percent le papier, sur la *denomination*, et sur la *définition*. Il atteste que les premières filigranes ne paraissent pas dans le papier d'un texte écrit dans la neuvième décennie du XIIIe siècle — comme avait affirmé Briquet — mais que le plus ancien texte à filigrane date de l'année 1271, ainsi que l'a démontré Gasparinetti. Il traite aussi des contre-marques, de l'aspect des filigranes, des contrefaçons, de la signification des filigranes, de leur contenu, de leur origine, de leur nombre, de leur non-détermination de la place occupée par le filigrane dans le contenu du papier, de la classification, de l'importance et du temps de *depat* du papier à filigrane.

Les chapitres suivants ont pour objet la présence et l'importance des timbres-secs, qui remplacent les filigranes à la fin de la deuxième décennie du XIXe siècle; le commencement et le développement de la filigranologie, dans le cadre du quelle se sont fait remarqués les albums créés par Zonghi, Piekosiński, Lihačev, Briquet, Kamanin et Vitvička, Churchill, Heawood, Nikolaev, Mošin et Traljić, Klepikov, Geraklitov et Mošin avec Grozdanović-Pajić, le

Handbuch der Wasserzeichenkunde de Weiss, par l'Institut de filigranologie de Mayence, par l'Institut et par le musée Dard Harding de Cambridge, par le célèbre *Dictionnaire* de Labarre, par l'organisation internationale *The Papier Publications Society*, avec son organe périodique *Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia* et par le périodique *Forschungstelle Papiergeschichte* de l'Institut de Mayence.

Les quatre derniers chapitres se réfèrent à la filigranologie roumaine mentionnant les études et les recherches dûes entre autre à Bariț, à Hasdeu, à Jorga, à Bianu, à Tocilescu, à Ovide Densusianu, et spécialement celles signées par Jakó, Bacru, Bratulescu et Demeny — *Două exemple de precizare și prin filigran a neautenticității unor texte vechi* (Deux exemples par lesquels on peut prouver par le filigran aussi le manque d'authenticité de certains textes anciens) et *Tehnica modernă în serviciul filigranologiei* (Le Technique moderne au service de la filigranologie) représentent les titres des chapitres 2 et 3.

Dans le chapitre final il traite de *Certaines indications methodologiques et pratiques*.

SFATUL DOMNESC AL MOLDOVEI PÎNĂ LA ȘTEFAN CEL MARE

AURELIAN SACERDOȚEANU

Cea mai mare parte din istoria feudalismului de la noi arată concentrarea puterilor statului în mîna domnului și a consilierilor săi, care împreună formau sfatul domnesc. În general, lucrările de orice natură se rezolvau teoretic aci și erau transpuse în acte emise prin cancelaria domnească. Aceasta, prin sarcina sa, devine făuritor de acte publice în care se oglindesc toate acțiunile statului, adică toate instituțiile sale fundamentale. În consecință, pentru această vreme, actele de cancelarie ajung să fie, din numeroase puncte de vedere, izvorul cel mai important al istoriei statului.

Cancelaria domnească însă nu s-a organizat deodată. Dezvoltîndu-se treptat, în raport direct cu condițiile materiale ale societății din acea vreme, ea arată dibuiri, inconsecvențe și reveniri care, luate izolat, pot face pe cercetători să rătăcească drumul spre înțelegerea conținutului just al actelor emise de ea. De aici pot rezulta date și fapte inexistente în realitate și implicit interpretarea lor eronată de către istorici.

Dacă ne gîndim și la faptul că în cancelaria domnească nu se păstrau temeiurile actelor emise, nu exista o arhivă cu ajutorul căreia să se verifice mărturiile din acte, se mai adaugă un al doilea neajuns la folosirea acestora. Arhiva constituindu-se la destinatar, adică la cel interesat de conținutul actelor emise de cancelaria domnească și pentru care actele erau instrumente folosite în sprijinul susținerii propriilor drepturi sau pentru revendicări posibile, acesta putea să confecționeze în interesul său acte cu ajutorul cărora să-și atribuie drepturi inexistente. Astfel se comiteau falsuri, care nu lipsesc din nici o arhivă. Dovedirea falsității unui astfel de act nu se poate face decît prin cercetarea ansamblului actelor emise în perioada căreia se atribuie actul astfel confecționat.

Ca atare, pentru studiul instituțiilor țării, al onomasticii, al toponimiei și în general al limbii oglindite în actele de cancelarie, slava în perioada de care ne ocupăm, este necesară în primul rînd critica lor paleografică și diplomatică. La noi o astfel de critică se dezvoltă greu din lipsa instrumentelor ajutătoare. Ea devine și mai grea prin faptul că nu cunoaștem nici istoria cancelariei respective. Pentru aceasta se impune în primul rînd să știm cine sînt *autorii* actelor și, al doilea, care sînt *slujitorii* cancelariei. Listele critice ale acestora fără îndoială că înlesnesc mult toate celelalte cercetări, mai ales într-o perioadă nestabilă și plină de confuzii. E ceea ce încercăm să facem în studiul de față pentru începuturile cancelariei domnești a Moldovei.

Liste de sfaturi domnești la noi s-au făcut de mai multe ori. Cea dintâi, mult apreciată și folosită la vremea ei cu toate că e confuză și nesigură, a fost alcătuită de răscolitorul de arhive și editorul a mii de documente, Gh. Ghibănescu¹. Această listă trebuia să-l orienteze pe el însuși la citirea și interpretarea documentelor, dar mai ales să-l ajute la datarea celor cu data lipsă. Ghibănescu a folosit material documentar relativ puțin și adesea în lecturi nesigure. De aceea aproape toți cercetătorii de arhive și cei care au studiat vechile instituții sau istoria limbii, au fost nevoiți să-și facă ei înșiși liste de felul acestora, lucrate cu sîrguință. Unele din acestea au rămas netipărite cum sînt cele alcătuite de I. Tanoviceanu² și I. A. Candrea³. Ghibănescu însuși, după ce a mai tipărit mii de documente și a adunat alte zeci de mii, a socotit necesar să refacă listele sale⁴. După alte criterii și cu un material informativ mult mai bogat ne-a preocupat și pe noi sfatul domnesc din vremea lui Ștefan cel Mare⁵.

În afară de cele amintite s-au alcătuit astfel de liste și pentru Țara Românească, încercîndu-se diferite metode de expunere⁶. Aici s-au alcătuit și unele liste speciale pe dregătorii⁷, de asemenea foarte utile.

Din experiența de pînă acum am înțeles să trag tot folosul posibil și să alcătuiască listele de față în așa fel încît orientarea să fie cît mai mult înlesnită iar controlul posibil.

¹ Boierii Moldovei (1400—1634) în „Uricarul”, XVIII (1892), p. 444—530.

² Sînt cunoscutele fișe Tanoviceanu depuse de urmași la Arhivele Statului din București, unde au fost și sînt consultate de numeroși cercetători. În afară de note și extrase din documente publicate Tanoviceanu a folosit și arhive particulare, care ar trebui scoase în evidență. Cîndva, ca să nu se irosească fișele, am pus să fie întocmite în caiete. Nu le-am folosit în lucrarea de față. Asemenea fișe întocmise și generalul P. V. Năsturel; cf. George D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească*, I (1389—1495), București, 1943, p. 6.

³ Candrea a întocmit adevărate table cronologice pentru amîndouă țările, compunînd un volum masiv cu indicarea locului unde se găsește publicat fiecare document folosit. Manuscrisul a fost apoi dăruit prof. P. P. Panaitescu pe vremuri, care binevoind să mi-l împrumute pentru copiere, am și făcut-o numai pentru nume și date, fără trimiteri bibliografice. Un exemplar al copiei le-am lăsat la arhivele citate.

⁴ Gh. Ghibănescu, *Divanurile domnești din Moldova și Muntenia în secolul XVII*, în „Arhiva” din Iași, XXVI (1915), p. 20—30, 90—100, 161—177, 225—235; XXVII (1916), p. 45—60, 81—91, mergînd pînă la 1653. Ibidem, *Divanurile domnești din Moldova și Muntenia în secolul XVI*, în „Extras din Buletinul Muzeului Municipal din Iași „Ioan Neculce” nr. 7, Iași, 1927, 37 pag.

⁵ A. Sacerdoțeanu, *Divanele lui Ștefan cel Mare* în „Analele Universității C. I. Parhon”, nr. 5 (1956), Seria Științe sociale-Istorie, p. 157—205.

⁶ St. D. Greceanu, *Ștrul vovozilor, cu divane și note* (tipărită parțial înainte de 1916 și nepublicată); unul din puținele exemplare cunoscute se află în biblioteca mea (p. 1—160, anii 1501—1548). George D. Florescu, *Divane domnești din Muntenia în secolul al XV-lea. Dregători și boieri*, 1389—1496, în „Revista Arhivelor”, II, 4 (1927), p. 50—125. Idem, *Divane domnești din Muntenia în secolul al XV-lea de la 1490 pînă la 1501*. Ibidem, II, 5 (1928—1929), p. 360—388. Autorul a revizuit și completat aceste liste în lucrarea citată mai sus, n. 2. Ileana Leonte, *Sfatul domnesc al Țării Românești din anii 1601—1611*, în „Revista Arhivelor”, S.N. II (1959), nr. 1, p. 283—297. Aurelian Sacerdoțeanu, *Sfatul domnesc și sigiliile din timpul lui Neagoe Basarab 1512—1514*, în „Romanoslavica” X (1961), p. 405—431.

⁷ I. C. Filitti, *Craioveștii* în „Convorbiri literare”, 54 (1922), p. 193—228, 292—320 și 398—416. Idem, *Banii și caimacamii Craiovei* în Biblioteca Arhivele Olteniei, nr. 1 (Extras din „Arhivele Olteniei”, III, 1924, p. 193—217). Idem, *Banii Țării Severinului și banii Olteniei*. Ibidem VI (1927), p. 31—38. Idem, *Banatul Olteniei și Craioveștii*. Ibidem, XI (1932), p. 1—36, 135—176, 319—351 și extras Craiova. I. R. Mircea, *Marii logofeți din Țara Românească (Sec. XIV—XV)* în „Hrisovul” I (1941), p. 117—140. Marcel Romanescu, *Banii Severinului* în „Arhivele Olteniei”, XXIII—XXV (1944—1945), p. 159—170. D. Mioc și colab., *Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV—XVII* în „Studii și materiale de istorie medie”, IV (1960), p. 565—583.

Fără îndoială că munca mea față de a predecesorilor a fost mult înlesnită acum prin existența celor două colecții masive cuprinzând actele de cancelarie ale vremii⁸. La acestea am adăugat tot ce cunosc că a mai apărut între timp⁹ cum și inedite aflate încă în arhive¹⁰. Cu toate acestea lucrul nu a mers ușor, cum îmi închipuiam la început, căci adesea a trebuit să rezolv divergențele dintre ediții recurând din nou la originale sau la fotocopii ori de câte ori acestea mi-au fost accesibile¹¹.

Pentru o mai sigură documentare nu am pregetat să recurg și la studii speciale, mai ales despre instituții, atunci când există¹², ori la diverse observații sau critici făcute întâmplător sau cu alte scopuri decât analiza documentelor în ele înseși¹³. Din toate acestea am putut culege câte ceva ajutând astfel

⁸ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, 2 vol., Iași, 1931–1932. *Documente privind istoria României. A. Moldova, Veacul XIV–XV*, vol. I, Edit. Acad. R.P.R., 1954.

⁹ Paul Mihailovici, *Opt documente moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare* în „Cercetări istorice”, VIII–IX, nr. 1, Iași, 1933, p. 184–215; X–XII, nr. 1, Iași, 1936, p. 120–127. T. Balan, *Două documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare* în „Codrul Cosminului”, VIII (1933–34), p. 459–462. Damian P. Bogdan, *Acte moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, București, 1938. Idem, *Acte moldovenești din anii 1426–1502*, București, 1947. Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui 1456)* în „Studii” V (1952), nr. 3, p. 187–198. *Acte inedite sau greșit editate privind istoria Moldovei din 1432–1484*. Ibidem, VI (1953), nr. 6, p. 215–216. N. A. Mohov și colab., *Documente din arhivele sovietice privitoare la istoria medievală a Moldovei și Țării Românești*. Ibidem, XII (1959), nr. 3, p. 135–161. G. D. Ionescu, *Un document necunoscut de la Alexandru cel Bun. „Romanoslavica”*, IV (1960), p. 337–339. Gh. Bogaci, *Un document inedit din timpul lui Ștefan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun*, „Studii”, XIV (1961), nr. 6, p. 1503–1505. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. I. *Documente slavo-moldovenești*, Chișinău, Edit. „Știința” a Acad. de Științe a R.S.S. Moldovenești, 1961. Const. Turcu, *Îmbogățirea depozitelor Arhivelor Statului din Iași cu materiale documentare în anii 1960 și 1961*, în „Revista Arhivelor”, IV (1961), nr. 2, p. 213–214.

¹⁰ Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România, Doc. MCCCXXIV/21; Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Mănăstirea Văratec, pach XVI/2.

¹¹ În afară de fotocopiiile din *Documente*, vol. cit., din care numai unele pot fi folosite, cu mult profit am avut la îndemână Ioan Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, București, 1926, și Paul Mihailovici, *Album de documente moldovenești din veacul al XV-lea*, Iași, 1934.

¹² Const. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în sec. XIV și XV* în „Buletinul Com. Ist. a României”, V (1926), p. 1–176. Id., *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în sec. XIV și XV*, București, 1925. Mihai Costăchescu, *Boierii moldoveni Cupcici și satele lor* în „Ioan Neculce”, VII, (1928), p. 270–282. Idem, *Neamul lui Oană dvornic de Suceava și satele lui* în „Cercetări istorice”, V–VII (1929–1931), p. 41–79. Gh. Duzinchevici, *Vornicia moldovenească pînă la 1504*, ibidem, p. 216–252. T. Balan, *Vornicia în Moldova*, în „Codrul Cosminului”, VII (1931–32), p. 63–204. C. V. Dimitriu, *Doi dregători moldoveni: I. Portarul de Suceava. II. Hatmanul și pîrcălabul de Suceava*, București, 1935. I. C. Miculescu-Prăjescu, *Boierii moldoveni din veacul al XV-lea: Stancu pîrcălab de Holîn și Stanciu Marele* în „Revista istorică română”, VII (1936), p. 358–372. Idem: *Stanciu Stăroștescul și Stanciu comitul*, ibidem, VIII (1938), p. 175–184. Idem, *Obîrșia unei familii din Moldova* [Prăjescu], ibidem, X (1940), p. 175–215; N. Grigoraș, *Logofătul Minul*, în „Cercetări istorice”, XIX (1946), p. 123–173. V. Costăchel, *Termenul aom în actele slavo-române* în „Studii”, VI (1953), nr. 1, p. 244–247. Pentru discuția ivită cu privire la lucrarea lui Dimitriu, vezi: T. Balan, *Cum se scrie istoria sau cartea d-lui Constantin V. Dimitriu: Doi dregători moldoveni*, Cernăuți, f.a., 13 p. C. V. Dimitriu, *În legătură cu lucrarea mea: Doi dregători moldoveni, portarul de Suceava și hatmanul și pîrcălabul de Suceava. Răspuns unor calomnii*, București, 1935, 20 p. T. Balan, *Răspuns d-lui Constantin V. Dimitriu*, Cernăuți, 1935, 17 p.

¹³ Pentru poziția cercetărilor cu privire la perioada de care ne ocupăm și pentru unele probleme ce se ivesc în această lucrare, vezi: T. Balan, *Reeditarea unui document din 1411 în „Hrisovul”*, VII (1947), p. 199–201. Idem, *O nouă colecție de documente moldovenești* în „Studii”, XI (1958), nr. 1, p. 133–139. D. P. Bogdan, *Legături între onomastica actelor moldovenești și ucrainene de pînă la jumătatea secolului al XV-lea* în „Studii privind relațiile româno-

la construcția acestor liste în condițiile în care se văd. Ceea ce arătăm aici sînt numai constatări proprii. De aceea, pentru înțelegerea lor este necesară o informație despre baza documentară și o explicație privitoare la scriitorii actelor și la limba lor.

Baza documentară. Materialul diplomatic de care dispunem azi este de 456 acte de cancelarie; însă numai 268 au sfat domnesc, din care 214 sînt originale și prezintă cea mai mare garanție. În marea lor majoritate sînt acte juridice și numai cîteva de politică externă. În prima categorie de acte figurează 6—45 de sfetnici iar în a doua 27—59. În general, exceptînd pe scriitorii actelor, rar se ajunge la 30 de consilieri în sfat. Sînt în total 4878 de nume, unele înscrise o singură dată, altele de mai multe ori iar unul repetîndu-se de 111 ori.

În mod obișnuit sfetnicii sînt arătați doar cu nume simple, rar însoțite de dregătorii sau de alte criterii deosebitoare. Din cauza aceasta discriminarea persoanelor prezintă cea mai mare greutate la omonimi. Pe cît a fost posibil credem că am izbutit să o facem¹⁴.

Scriitorii actelor. În ce privește pe scriitorii de acte în această vreme vedem că și-au însemnat nume aproape 50 de scribi (scriptores) determinați prin indicativul *pisar*, *diac* sau *grămătic*. Multe acte sînt însă fără această însemnare de încheiere a formularului diplomatic. E de observat că nu cunoaștem numele nici unui scriitor înainte de 1400, cu toate că avem aproape 20 de acte de cancelarie. Aceasta înseamnă că obiceiul numirii lui nu se introdusese încă. De altfel și în prima decadă a secolului al XIV-lea, din care cunoaștem cam tot atîtea documente, nu se menționează decît numele a 4 scriitori, din care 3 sfîrșesc tot în acest timp. Este de presupus deci că au existat și mai înainte relativ numeroși scriitori în latinește și în slavonește, cu înaltă calificare cum dovedesc actele înseși și cum demonstrează scrisul scriitorilor din anii următori¹⁵.

Unii din scriitori au fost numai atît dar lor le era deschisă și poarta dregătorilor, în special aceea de a ajunge șeful cancelariei sau mare logofăt, ori în fruntea sfatului, cum e cazul cu Ivan Cupeici și cu Neagoe logofăt¹⁶. Aceasta înseamnă că sînt oameni ai țării și se bucură de toate drepturile conferite de această calitate¹⁷.

Mai trebuie să spunem că și o parte din logofeți vor fi făcut munca de scriitori, cu care începea de obicei această funcție¹⁸. Amintim pe Coste

ruse și româno-sovietice", București, 1958. St. Ștefănescu, „*Întemeierea Moldovei în istoriografia românească* în „Studii”, XI (1959), nr. 6, p. 35—52. C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui* în „Studii și cercetări științifice-Istorie”, Iași, XI, I (1960), p. 61—76. N. Grigoraș, *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, ibidem, p. 83—95. A. Sacerdoțeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun* în „Romanoslavica”, XI (1965), p. 219—236.

¹⁴ Definilivarea se va putea obține prin cercetarea tuturor boicrilor în strînsă legătură cu moșiile lor. La aceasta vor ajuta, fără îndoială, și listele noastre care desțelenesc un ogor nelucrat pînă acum. Documente noi și ediții mai bune vor înlesni și mai mult această desțelenire.

¹⁵ Caligrafia lor nu lasă nimic de reproșat chiar dacă limba e uneori greșită sau sub influențe diverse. Un studiu paleografic și lingvistic lipsește pînă acum.

¹⁶ Așa de exemplu Isaia (Gîrdovici) devine ceașnic și înaintează către vîrf ajungînd în pozițiile 3—4, ceea ce înseamnă că avea funcții corespunzătoare în sfat.

¹⁷ Legați de ca prin origini și moși. Considerăm că este nefundată părerea că am fost tributari cînd unora cînd altora din vecini, cîntînd influențe de la depărtări imposibile în acel timp.

¹⁸ Pentru logofeții din această vreme vezi A. Sacerdoțeanu, *Instituțiile supreme ale Moldovei în secolele XIV și XV*. „Revista Arhivelor”, IX, 2 (1966), p. 33—36.

Andronicovici și pe Dionis logofeți, pe care nu-i întâlnim ca pisari, dar s-ar putea ca între acești scriitori și omonimi ai lor în alte funcții să fie identitate.

Ceea ce este de observat la toți e faptul semnificativ că, deși respectă în general formularul diplomatic fixat de timpuriu, ei au o personalitate în stil și expresie. În ce privește redarea numelor proprii ei sînt totdeauna în căutarea formei, din care nu lipsește nici cea pur românească¹⁹. Din acest punct de vedere actele diplomatice sînt izvorul cel mai important pentru istoria limbii române.

Limba documentelor. În marea lor majoritate actele de cancelarie sînt scrise în limba slavă, cu nuanțe deosebite, nu fără a interveni influența locală. Grămăticii scriau deci în primul rînd în această limbă. Influența limbii române este însă atît de pregnantă încît trebuie să o socotim drept singura limbă de întrebuintare curentă²⁰.

Nu lipseau nici scriitori care, pe lângă această limbă, foloseau și latina, în care de asemenea s-au emis acte în cancelaria domnească. Ei însă nu le semnează așa încît abia putem aminti în toată perioada pe Toma (1435) și presupunem pe Petru logofătul (1451). Totuși cele mai vechi acte sînt scrise în latină, ceea ce dovedește că în secolul al XIV-lea această limbă era folosită în Moldova tot așa ca și slava.

Documentele latinești capătă importanță deosebită și pentru că ne ajută la precizarea foneticii limbii române, mai ales cînd avem redacții duble, cum e documentul din 1421. Tot așa acestea ajută mult studiul vechilor instituții ale țării prin metoda comparativă²¹. Amintim această chestiune deoarece, în bună parte, contribuie la clarificarea listei dregătorilor din sfat.

Forma nobiliară. Este de precizat mai întîi dacă boierimea moldoveană își exterioriza poziția sa socială prin anumite mijloace verbale. Întocmai ca și în alte părți acest lucru se constată și aici. Moșia sau domeniul constituie titlul său de glorie și pe acesta îl găsim legat de nume în două moduri cît se poate de limpezi: a) numele domeniului însoțind numele persoanei și b) numele persoanei este același cu numele domeniului.

Forma primă este mai caracteristică și prezintă cel puțin patru aspecte: stăpîni de orașe, de tîrguri, de ocoale și de sate. Desigur aceste deosebiri arată modalități deosebite de care nu ne putem ocupa acum, însă trebuie să precizăm că dacă cineva își zice „de Suceava” sau „de Neamț”, aceasta nu înseamnă că e stăpînul orașului sau cetății respective²²; dar este sigur că spunînd „de Frătăuți” acest sat este al lui. De asemenea, nu trebuie să trecem în această categorie datele cînd este vorba de funcții²³. Vom înfățișa

¹⁹ Ca de pildă Barbos, Crețean, Găurice, Jumătate, Limbădulce, Minzul, Orișescul, Popescul și altele.

²⁰ Multe observații sînt răspindite în colecția lui M. Costăchescu, iar asupra altora a atras atenția D. P. Bogdan în diferite împrejurări.

²¹ Totuși trebuie avut în vedere faptul că terminologia nu este totdeauna acoperită de conținutul funcției.

²² În această ordine de idei, nu ne putem ocupa aici de numele compuse prin adăugirea denumirii unei cetăți sau a unui oraș în măsura în care purtătorii lor îndeplineau acolo o anumită funcție, cum ar fi cea de vornic sau de pîrcălab. Este adevărat că în perioada de care ne ocupăm funcția este arătată arareori, dar nu putem să nu o presupunem mai ales, cînd e vorba de cetăți. În mod deosebit trebuie reținut faptul că acestea pe de o parte sînt schimbătoare în ceea ce privește persoana, iar pe de alta sînt dublate. Vezi, în deosebi, listele vornicilor și pîrcălabilor.

²³ Pînă acum încă nu există o cercetare care să facă această delimitare. O asemenea delimitare corespunde însă unei stări de fapte, căci mulți boieri cunoscuți preferau să aibă demnități, dar să nu îndeplinească nici o funcție, cum e cazul lui Cernat ploscarul.

aici toate cazurile întâlnite spre a fi luate în considerație sub toate aspectele și a se putea face disjungerea necesară.

Dăm câteva indicații. Unele domenii sînt arătate prin prepoziția *de* în latinește, sau *ot* în slavonește. De obicei acestea s-au tradus la noi prin *din* sau *de la*, arătîndu-se astfel *de unde* provine subiectul, iar nu *ce este* el. Credem că această traducere nu este satisfăcătoare. Dacă o socotim însă particulă nobiliară, echivalentă cu *de* francez, sau cu *von* german, ea explică totul. Jurj *de la* Frătăuți lasă să se creadă că mai pot fi și alții *de acolo*. Dar noi știm, cum se vede din documentele vremii, că la Frătăuți a fost numai Jurj și neamul lui. Considerăm deci că prepoziția *de* este forma corectă în care trebuie să traducem²⁴.

Paralele cu această exprimare domeniul se arată și declinat sau adjectival: *фратокского, фратокци*. Această formă o socotim că e și mai limpede pentru a arăta poziția socială a subiectului și în cazul acesta urmează să fie făcută tot prin prepoziția nobiliară *de*²⁵.

În ce privește al doilea mod, adică numele persoanei identic cu al domeniului, cazurile sînt numeroase, dar depistarea lor este greu de făcut. Deocamdată ne mulțumim ca prin inducție să explicăm o realitate concretă. Culegerea acestor nume alăturate la cele precedente, va ajuta la fixarea vechimii organizațiilor sociale exprimate prin nume topice²⁶.

ANEXE

I. LISTA ANUALĂ A SFAȚURILOR (1384—1456)

PETRU VOIEVOD (1377—1392)

1384

Cunoaștem un singur document, din 1 mai, redactat în latinește, în care sînt amintiți martorii:

Poruczno
Borla

Jula

Natura actului — donație către dominicanii din tîrgul Siretului — nu cere să interpretăm prezența acestora ca membri ai sfatului domnesc, deși ulterior doi dintre ei vor apărea ca atare.

1387

Cunoaștem un singur document, din 26 septembrie, redactat în latinește, în care sîfelnicii de frunte ai lui Petru voievod se asociază și garantează asigurarea omagiului depus de acesta către Vladislav, regele Poloniei. Aceștia sînt:

Dzula capitaneus
Burla
Draguy marscalcus

Stancel
Stanislaus.

Formula din document, „supremi consiliarii magnifici domini Petri”, arată că e vorba de într-adevăr de sîfelnici (M. Costăchescu, *Doc.*, II, 601—602, datează cu 6 mai 1387).

²⁴ Desigur, cînd ne-am convins că topicul reprezintă într-adevăr domeniul persoanei respective.

²⁵ Mai bine decît adjectival (Frătăuțeanul), formă care este în limba noastră veche; cf. însă Ezerean, Cimpean, forme care pot fi folosite și în alte împrejurări fiind proprii limbii de acum.

²⁶ Pornim de la faptul că există sate corespunzătoare numelor.

1389

În tratatul de alianță al lui Mircea cel Bătrîn, domnul Țării Românești, cu Vladislav regele Poloniei, încheiat la Radom, la 10 decembrie, și redactat latinește (Hurmuzaki-Densușianu, *Doc. I*, 2, p. 315—316), este amintit ca ambasador moldovean :

Dragoyus marschalcus.

Formula din document, „Dragoyus magnifici principis uoyeuode Muldaviensis marschalcus”, arată limpede reprezentanța voievodală.

ROMAN VOIEVOD (1392—1394)

1392

Cunoaștem un singur document, din 30 martie, în slavonă, în care, pe lângă domn și fiii lui aici numiți, este credința panilor și jupanilor :

j. Iuga Jurjevici	p. Draguș viteaz
j. Stețco cu frații lui	Stravici
Bratul Neatedul	p. Vlad
Stanislav	p. Ghide
p. Dragoe	p. Groze
Andrieaș	p. Coste
p. Jurj	Oriș.

Fiii domnului, Alexandru și Bogdan, sînt amintiți în intitulatie.

1393

Cunoaștem 2 documente, din 5 ianuarie și 18 noiembrie, cu credința :

Cneaghina Mușata, mama domnului	p. Iuga Jurjevici
Olecsandru și	p. Iurie stolnic și fratele său
Bogdan, fii domnului	p. *Andrieaș
j. Stețco, nepot de soră al domnului	p. *Vlad vornic
j. *Bratul Neatedul	p. Baleci fiul lui Birlici
p. *Stanislav Elovski	p. Sinco Birlici.
p. Dragoe	Mai apar : Birlici, 5 ianuarie
	Dragoș, 5 ianuarie
	Ivan Stravici, 5 ianuarie.

Sfatul din 18 noiembrie. La actul omagial din 5 ianuarie al lui Roman către regele Vladislav al Poloniei figurează sigiliile a 9 pani, din care 2 sînt pierdute, 4 sînt ale panilor însemnați mai sus cu asterisc, iar 3 aparțin lui Birlici, Dragoș și Ivan Stravici, pe care i-am trecut astfel în rîndul sfatului.

Din compararea acestor liste rezultă că Birlici are doi fii, amîndoi membri în sfatul din 18 noiembrie, în timp ce Birlici însuși lipsește. În ce privește pe Stanislav Elovski, trebuie să presupunem că e vorba de un cognome: *свѣтъ* = *свѣто* = *свѣто* „de plumb”, arătînd o calitate personală a purtătorului.

ȘTEFAN VOIEVOD (1394—1399)

1394

Cunoaștem scrisoarea panilor și boierilor moldoveni care făgăduiesc lui Vladislav, regele Poloniei, că Ștefan voievod va veni să depună omagiu. Aceștia sînt :

Bratul	Mihal
Stanislav	Șcandre.

Documentul arată numai anul — 1395; el însă trebuie socotit anterior actului de depunere a omagiului promis de aceștia și care are data precisă — 6 ianuarie 1395. Deci nu

poate fi vorba numai de 5 zile înainte (1–5 ianuarie) ci, ori admitem stilul de la septembrie ori cel de la nativitate, ceea ce este mai probabil, data lui trebuie să fie din 1394. Noi îl datăm cu 25–31 decembrie 1394.

1395

Cunoaștem actul omagial din 6 ianuarie al lui Ștefan voievod către regele Poloniei, act confirmat de pani și boieri moldoveni :

p. Mihal, fratele domnului
p. *Bratul Neatedul
p. *Stanislav
p. Dragoș viteaz
p. Groze viteaz
p. Ivan Stravici

p. Vlad vornic
p. *Mihal
Ivaniș viteaz
p. Ghide
p. Roman
Costea viteaz.

Trei dintre pani au semnat și scrisoarea precedentă. Lipsește al 4-lea, Șeandru, ceea ce ne face să credem că între datele acestor documente a fost un timp ceva mai îndelungat, încât acesta a putut să lipsească.

1397

Cunoaștem salvconductul dat de Ștefan voievod la 3 ianuarie lui Spitko, palatinul Podoliei, act încredințat și de :

Michahel capitaneus moldaviensis
Stephanus de Chotin
Stanyslaus Rotenpan

Iwan Strawicz
Ianusch dwornyk.

Documentul este redactat în latinește de un scriitor care cunoaște ortografia germană. S-a păstrat sigiliul domnului și al lui *Ivan Stravi*. (M. Costăchescu, *Doc.*, II, 616–617), îl publică sub data 3 februarie 1397).

IUGA VOIEVOD (1399–1400)

1399

Cunoaștem 2 documente, unul din 28 noiembrie și altul anterior, cu credința următorilor :

Alexandru și
Bogdan, frații voievodului
*Bratul Nededul
*Stanislav Rotimpan
*Coste viteaz
Groze viteaz
Dragoș viteaz
Dragoie viteaz

Ivaniș viteaz
*Roman de Siret
Bade cel Bătrîn
Ivan Stravici
Vlad vornic
Mihailaș
Duma vornic
Mic Horaș.

Sfatul din 28 noiembrie. În celălalt uric cu sfat, fără dată (datat de noi înainte de 28 noiembrie 1399), figurează 5 boieri notați cu asterisc (însă „Coste” și „Stravici”) și alți 5 sfetnici :

Ștefan voievod
Bîrle de Hîrlău
Balici

Brae și fratele său :
Petrică.

Autenticitatea acestor documente a fost mult discutată. Noi însă nu avem îndoieli asupra autenticității lor.

ALEXANDRU CEL BUN (1400–1432)

1400

Cunoaștem 4 documente cu sfat : din 11 februarie, 29 iunie, 4 august și 11 septembrie, în care pe lângă voievod apare și credința :

j. Bogdan, fratele domnului	Horacș Mic
Dragoș viteaz	Șandru de Tudora
j. Andriaș	Horacș vistier
Stanislav Rotimpan	Tămaș stolnic
Vlad vornic	Mic de Molnița
p. Dragoi	Bratul Stravici.
. Birle de Hirlău	Iațco leagă sigiliul.
Duma vornic	Mai apare :
Țiban	Ioaniș viteaz 4 august

Sfatul din 29 iunie. Suretul din 11 septembrie nu menționează boierii care urmează lui j. Bogdan, dar amintește că Iațco leagă sigiliul. Documentul din 11 februarie are aceeași boieri, dar după Andiaș urmează Ioaniș vornic și lipsesc Stanislav Rotimpan, Vlad vornic și Dragoi și, în afară de aceasta, în loc de Șandru de Tudora figurează Șandru de Hotin. Acest uric este un fals.

1401

Nu cunoaștem documente cu sfat. Privilegiul pentru episcopul armean Ohanes, din 30 iulie, nu amintește decât numele scribului; Bratei

1402

Cunoaștem 2 documente, din 12 martie și 31 octombrie, care nu amintesc sfetnici. Angajamentul de la Ștecar, de a-l ține și sfătui pe domn, este al lui :
p. Costea Moldovean (Костя Молдован)

1403

Cunoaștem 2 documente, din 7 ianuarie și 1 august, cu credința panilor :

Stanislav Rotompan	Iațco
Dragoș	Jumelate Ion
Vlad și fratele său :	Tamaș viteaz
Bogdan	Birgău Ștefan
Șandru de Neamț	Mic Albu
Bratul Straovici	Jurj de Volhovăț.
Birlă de Hirlău	Bratei logofăt scrie și leagă sigiliul.
Sin Birlici	
Negre vornic de Suceava	

La 7 ianuarie mai erau de față panii :

Vlad fost vornic	Hotco de Țețina
Ion cel Bătrîn de Vorona	Horacș de Hotin
Mic Sinovschi	Vlad Tuciaischi de Tirgul Roman
Bode de Suceava	Ravas Litovoi.

Sfatul din 1 august. Uricul a fost publicat de D. G. Ionescu, *Un document necunoscut de la Alexandru cel Bun*, *Romanoslavica*, IV (1960), 337–339. Cel din 7 ianuarie este cunoscut numai după o transcriere în ortografie polonă. Sinovschi și Tuciaischi trebuie că arată filiație de la Sin și Tucie.

1404

Cunoaștem 2 documente, unul din 20 iulie și altul — act omagial — din 1 august, către Vladislav, regele Poloniei. Acesta este dat de „noi pan Alexandru voievod” împreună cu panii :

Baliță Birlici și fratele său :	Vlad vornic
Sinco	Hotco de Țețina
Ianuș viteaz	Șandro de Neamț
*Stanislav Rotompan	

Birle de Hirlău
Goraet vistier
Procelnic Stoian
*Iațco pisar
Iugșa Taderov

Bratul Straovici și fratele său :
Liuban
Ion Jumetate.
Iațco și Bratei scriu actul.

Sfatul din 1 august. Suretul din 20 iulie are numai 2 din acești boieri (notați cu asterisc) și, în plus, pe :

Bogdan vodă, fratele domnului
Giurgi staroste
Negre mare vornic

Giurgi
Ivașco mare stolnic
Iugșa.

Brateiu mare logofăt scrie și leagă sigiliul.
Iugșa poate fi același cu Iugșa Taderov.

1405—1406

Nu cunoaștem documente domnești cu sfat din acești ani.

1407

Cunoaștem 3 documente din 7 ianuarie, 8 martie și 6 octombrie. În cel din urmă, Alexandru voievod în Liov confirmă lui Vladislav, regele Poloniei, cartea de supunere dată mai înainte la Camenița (1 august 1407). Acum este împreună cu panii :

Jurj staroste
Stanislav Rotompan
Mihailo (*Mihailaș*) de Dorohoi
Dragoș de Neamț
Vlad vornic
Grinco
Sandru de Neamț
Vlad de Siret
Spenea Jurj
*Nesteac
Tabuci
Sin Birlici
Oana vornic
*Ureacle Petru

*Bratul Straovici
Iugșa Taderovici
*Jurj și
*Stan de Șumuz
*Ciurba
Procelnic Stoenan
Manevici Ivașco stolnic
*Birlici Stan ceașnic
*Iliș Dumitrovski
*Șerba
*Vlad Negru (Cernii)
Iațco
Iațco
Ravas Litovoi.

Sfatul din 6 octombrie. La 8 martie sînt în altă ordine, lipsesc 10 (semnați cu asterisc) și avînd în plus pe :

j. Bogdan, fratele domnului și
panii :
Ion Jumetate

Vlcea
Stan postelnic
Bratei logofăt scrie și leagă sigiliul.

Înainte de Vlcea uricul e rupt loc de un nume. La 7 ianuarie apare numai scriitorul Gird.

1408

Cunoaștem 2 documente, din 16 septembrie și 6 octombrie. În primul, pe Ilngă credința lui Alexandru voievod, este și a lui :

Roman, fiul domnului, și
Vasilisa, fiica domnului, precum
și a panilor :
*Jurj staroste
Dragoș de Neamț
Stanislav Rotompan
Mihailaș
Jumetate Ion
Vlad vornic
Negre vornic

*Oana vornic de Succava
Bratul Straovici
*Iațco
Sandrișor
Sin Birlici
Iugșa Taderovici
*Iliș ceașnic
Stan postelnic.
*Bratei logofăt scrie.

A fost de față și mitropolitul Iosif.

În privilegiul pentru lioveni din 6 octombrie sînt numai 7 martori (*cauțanone*), dintre care 5 figurează și în lista de mai sus, în aceeași ordine, iar 2 sînt în plus, urmînd lui Jurj staroste :

Mihail de Dorohoi

Vlad de Siret.

1409

Cunoaștem 4 documente, din 28 ianuarie, 18 aprilie, 7 și 18 noiembrie. În primul, pe lîngă credința voievodului, mai aștează panii :

*Stanislav Rotâmpan

Mihailaș

*Jurj

*Vlad vornic

*Jumetate Ion

*Grinco

*Negre Vornic

*Oana vornic de Suceava

*Vilce

*Sin Birlici

Vlad de Siret

Spenea

.....vistier

*Domocuș stolnic

*Ilie ceașnic

*Stan postelnic și vistier.

Isaia logofăt scrie și leagă sigiliul.

În uricul din 18 aprilie sînt mulți dintre aceștia, în altă ordine (semnați cu asterisc), însă Hrinco în loc de Grinco și Iliaș în loc de Ilie; ceilalți lipsesc și sînt în plus :

Roman, fiul domnului

Bratul Straovici

Iașco.

Bratei logofăt scrie și leagă sigiliul.

La 18 noiembrie, în ordine puțin schimbată, sînt cei din primul, Iașco și Bratei din al doilea și, în plus :

Șandrișor

Stan Preutescul

Iușșă.

La 7 noiembrie, fără sfat :

Brateiu logofăt scrie și leagă sigiliul.

1410

Cunoaștem 2 documente, din 15 februarie și 15 martie. Primul are credința panilor :

Stanislav Rotompan

Mihailaș

Jurj

Jumetate Ion

Negre

Ona vornic de Suceava

Grinco

Sin Birlici

Vlad de Siret

Spenea

Bratei logofăt scrie și leagă sigiliul.

Vlad vornic

Șandrișor

Iașco

Stan Preutescul

Domocuș stolnic

Iliaș ceașnic

Stan postelnic.

Uricul din 15 martie, păstrat în traducere, cu unele lipsuri, are în plus pe :

Iușșan

Procelnic Stoian

Bratei logofăt leagă sigiliul.

Bratul Straovici

Cirste.

1411

Cunoaștem 5 documente cu sfat din 6 ianuarie, 14 aprilie, 28 iunie și 22 septembrie (2), cu număr variabil de sfetnici.

Cei mai mulți sînt la 22 septembrie, uricul pentru mănăstirea Sf. Nicolae din Poiană, anume panii :

Stanislav Rotompan	Iugșa
Jurj vornic	Petru Ureacli
Vlad de Siret și fratele său :	Iliaș ceașnic
Cîrstea ceașnic	Domoncuș stolnic
Grinco	Stan Bîrlici
Oana vornic de Suceava	Stoian procelnic
Vlad vornic	Stan postelnic și vistier
Negre	
Nesteac	
Vlce vistier	
Sin Bîrlici	
Spenea Jurj	
Șandrișor	
Bratul Straovici	

Bratei logofăt scrie și leagă sigiliul.

Mai apar :

Mihail (*Mihailaș*) 6 ianuarie [14 aprilie], 22 septembrie.

Jumetate Ion 6 ianuarie [14 aprilie]	[Tabuci 14 aprilie]
[Iațco 14 aprilie]	[Opriș 14 aprilie]
[Stan Preutescul 14 aprilie]	[Ile diac 14 aprilie]

Sfatul din 22 septembrie. Al 2-lea uric din 22 septembrie, pentru Șoldan Petru, cu aceeași sfetnici, în ordine puțin schimbată, deși e scris de același Bratei logofăt; din act însă lipsesc Șandrișor, Petru Ureacli, Iliaș și Stoian procelnic.

Mihail și Mihailaș fiind totdeauna după Stanislav Rotompan, sînt, desigur, una și aceeași persoană. În toate documentele Bratei logofăt scrie și leagă sigiliul, deși la 14 aprilie apare și Ile diac. (Acesta din urmă este suspect, cf. D. P. Bogdan, *O călătorie științifică la Moscova*. „Analele româno-sovietice”, XVII, 1963, nr. 1, p. 100. Atragem totuși atenția că formula „N. scrie și leagă sigiliul” nu înseamnă că acesta a făcut-o el însuși).

Uricul din 28 iunie are credința lui :

Ioan Alexandru voievod	
Bogdan, fratele domnului	
Dragoș staroste	Badca cel Bătrîn
Mihail Nevolnic	* ? Ioan vornic
Andriiaș	* Bîrlea de Hîrlău
* Ioaniș	Mic Albu
* Baliță Bîrlici	* Bratul Straovici
Tamaș vornic	Jurj de Volhovăț
* Rotompan	Țiban
* Vlad	Negre de Bîrlad
* ? Șandru percalab	* Procelnic
* Holco de Țețina	Costea Bratilovici
* Sandru de Hotin	Mane
Oana stolnic	Bîrgău Ștefan.
* ? Horiaș ceașnic	
Tamaș leagă sigiliul.	
Bratei logofăt scrie.	

Sfetnicii se apropie mai mult de cei din 1404 (notați cu asterisc), însă majoritatea nu corespund nici pentru acel an, nici pentru altul. Documentul a fost suspectat (M. Costăchescu, *Doc.*, I, p. 86) și trebuie considerat ca atare. (Cf. D. P. Bogdan, *O străveche matrice de pecete românească*, „Studii și materiale de istorie medie”, I (1956), p. 261–263).

1412

Cunoaștem 3 documente originale, din 19 februarie, 3 și 5 aprilie, cu panii :

Stanislav Rotompan	* Vilce
Mihailaș	* Spenea
Oana vornic de Suceava	Iugșa
* Vlad de Siret și fratele său :	Iliaș
* Cîrstea ceașnic	Procelnic Stoian
Jurj de Frătăuți	* Stan Birlici
Jiumetate (<i>Jumetatevici</i>) Ion	Domocuș stolnic
Vlad vornic	Olexa
Negre vornic	Stan vistier
Șandrișor (<i>Șandru</i>)	Ureacle Petre.
Bratul Straovici	

*Brateiu logofăt scrie și leagă sigiliile.

Apar ulterior :

Brăiescul 3 aprilie
Grinco 5 aprilie
Nesteac 5 aprilie

Sfatul din 19 februarie. În documentul din 5 aprilie lipsesc 5 (notați cu asterise), toți în altă ordine, afară de Bratei logofăt, care este ultimul. Brăiescul din 3 aprilie nu corespunde cu nici un nume cunoscut, iar Stoian postelnic e Stoian procelnic, greșeli evidente ale sursei.

1413

Cunoaștem numai un document, din 6 iulie, traducere germană din secolul al XVIII-lea în care se amintesc :

Stanislav Rotopan	Iugșa
Mihailaș	Iliaș
Vlad vornic și paharnic	Stan Bablici
Ivan vornic	Giurgiu.

Bratei al 3-lea logofăt scrie și leagă sigiliul.

Bablici este, fără îndoială, *Birlici*.

1414

Cunoaștem 3 documente din 2 august (2) și 20 decembrie, cu credința lui :

Iliaș voievod, fiul domnului, cu panii și jupanii :	
Grinco (<i>Hrinco</i>)	
Mihail	
Vlad de Siret și fratele său :	
Cîrste	j. Vilce
Vlad de Pirlul Alb	j. Tabuci
Ioan jumătate	j. Iugșa
j. Ion (<i>Oană</i>) vornic de Suceava	j. Iliaș ceașnic
j. Dragoș	j. Stan vornic (<i>vistier</i>)
j. Negre	Domincuș stolnic
j. Jurj de Frătăuți	Dan postelnic

Isaia Gîrdovici scrie și leagă sigiliul.

Mai apar :

Hriste, 2 august
Vlad, 2 august
Petre Ureacle, 20 decembrie
Șandre, 20 decembrie.

Sfatul din 2 august. Din suretul din 2 august, cu sfat asemănător, lipsesc Jurj de Frătăuți și Vilcea, avînd în schimb pe Hriste și Vlad, probabil lectură greșită pentru numele acestor doi sfetnici lipsă.

1415

Cunoaștem 3 documente, din 13 aprilie, 12 iulie și, al 3-lea, fără dată, cu credința lui :

Iliaș voievod, fiul domnului și a panilor :	Drăgoi de Tulova
Mihail	Jurja
Hrinco	Ion (Ona) Jomotate (Jume-)
Vilcea	Iliaș ceașnic
Negre	Nesteac
Vlad de Siret și fratele său	Stan vistier
Clrstea	Stan Popovici
Vlad de Pirlul Alb	Stan Bîrlici
Dragoș	Dan postelnic
	Domoncuș stolnic.

Isaia logofăt scrie și atîrnă sigiliul.

Mai apar :

Ona vornic de Suceava, 12 iulie și fără dată
Sandru, 12 iulie
Tabuci, fără dată.

Sfatul din 13 aprilie. La 12 iulie lipsesc Vilcea, Jurja, Nesteac, Stan vistier, Stan Popovici și Stan Bîrlici. Scribul, Isaia Gîrdovici, figurează în toate.

1416—1417

Nu se cunoaște nici un document din acești ani.

1418

Cunoaștem 2 documente, din 15 ianuarie și 17 martie.

Primul, dat la Baia, are mărturia (мартѣрня) următorilor :

Oana vornic	Dan postelnic
Jurj de Frătăuți	Popșa Mihailo
Dragoș	Dămăcuș stolnic
Oana	Oana Barbos.
Stan vistier	
Isaia logofăt scrie.	

Sfatul din 15 ianuarie. Documentul din 17 martie, dat în Tîrgul de Jos (Roman), cunoscut în regist, amintește numai pe Ilie voievod.

1419

Cunoaștem un singur document, din 8 aprilie, cu credința panilor :

Hrinco	Isaia
Negre	Iliaș ceașnic
Oana vornic	Domoncuș stolnic
Vilce	Stan Bîrlici
Jurj Jumetatevici	Stan vistier.
Ivașco Brataevici logofăt scrie și leagă sigiliul.	

1420

Cunoaștem un singur document, din 25 aprilie, cu credința lui

Iliaș voievod și a panilor :	Dragoș
Mihail	Jurj staroste
Grinco	Stan vistier

Sendre
Negre
Iliaș
Ivan Detco
Ivan Opiș
Domocuș stolnic

Vilce
Mindricica
Dan ceașnic
Nesteac
Stoian procelnic
Ciurbă.

Isaia logofăt scrie și leagă sigiliul.

1421

Cunoaștem un singur document, în două versiuni, slavă și latină. Data de lună și zi decembrie 13, figurează numai în versiunea latină. E actul de despărțire a voievodului de doamna Ringala, cu credința panilor :

Mihail de Dorohoi (<i>Michalus Dro-</i> <i>himsky</i>)	Ciurba (<i>Czurba</i>)
Vană vornic (<i>Yvan</i>)	Ivan Detco (<i>Ivan Detko</i>)
Grinco (<i>Rinko</i>)	Vană Porcul
Negre (<i>Negra</i>)	Corlat (<i>Korlath</i>)
Draguș	Ștefan Stravici (<i>Strauicz</i>) și fratele său
Jurj (<i>Jeorgius</i>)	Jurj (<i>Jeorgius</i>)
Vilce	Uncleata și fratele său
Șandru (<i>Schandro</i>)	Tatomir
Mudricica (<i>Modriczka</i>)	Miclouș (<i>Miclus</i>)
Iliaș (<i>Ylyasz</i>)	Bogdan
Popșa (<i>Popscha</i>)	Iachim Calianovici (<i>Iakym Belianouicz</i>)
Nesteac	Goraet (<i>Gorayecz</i>) și fratele său
Dan (<i>Dan</i>)	Stanislav (<i>Stanislaw</i>)
Isaia (<i>Ysaya</i>)	Birlicica (<i>Berliczka</i>)
Stan (<i>Stan</i>) Birlici și fratele său	Dragomir Vranici (<i>Branicz</i>)
Vană (<i>Vancza</i>)	Hodco (<i>Chotko</i>) și fratele său
Clrste	Lev (<i>Lewa</i>)
Opișac	Boris Golovati (<i>Glovati</i>)
Damacuș	Boris Braevici (<i>Brayeuciz</i>)
Lațco Boț și fratele său	Danciul Julici
Miclouș	Stroișor Druja (<i>Drusza Hudicz</i>)
Ivaniș (<i>Yvanisz</i>)	Stanislav Milișev
Nan Vana	Bob Opișac
Procelnic (<i>Proczelnik</i>)	Lațco posadnic (<i>Laczko</i>)
Budul (<i>Budul</i>)	Gudici
	Dumitru Badevici (<i>Dimitri Baydovicz</i>).

Din redacția latină lipsesc 16 pani. Aceasta înseamnă că cele două redacții nu s-au dat o dată, ci cea slavă este simțitor anterioară, timp suficient ca unii să-și fi retras semnătura.

1422

Cunoaștem 3 documente cu sfat : 2 martie, 20 august și 25 decembrie, cu credința lui :

Iliaș volevod, fiul domnului și a panilor :	
Mihail	Șandro
Vană (<i>Oană, Ivan</i>) vornic de Suceava	Mudricica
Grinco	Iliaș
Draguș	Dan ceașnic
Negre	Isaia
Vilce	Ivan Detco
Jurj	Damacuș stolnic.

Serie Mihail gramatic.

Mai apar :

Mihail Popșa, 2 martie
Clrste, 20 august
Sinco, 20 august
Stan vistier, 20 august.

Scriu :

Neagoe gramatic, 22 martie
Cupcici logofăt, 20 august.

Sfatul din 25 decembrie. La 2 martie în sfat sînt numai 10 pani, iar la 20 august 13, din care 6 sînt *jupani* (Mihail, Grinco, Ivan vornic, Negre, Vilce și Jurj).

1423

Cunoaștem 2 documente cu sfat din 12 și 31 martie, cu credința lui :

Iliaș voievod, fiul domnului, și a panilor :	
Mihail de Dorohoi	Ivan Detco
Grinco	Dămăcuș stolnic
Vane (<i>Ivan</i>) vornic	Stan vistier
Negre	Iacuș vistier
Vilce	Procelnic
Jurj	Jurj Stravici
Iliaș	Stan Birlici
Dan ceașnic	Șerbe de Vaslui
Isaia logofăt	Mihail Popșa
Mundricica	Ciurbă
	Cupcici logofăt.

Scrie Onța gramatic.

Mai apar :

Nesteac, 12 martie
Oprîșac, 12 martie.

Sfatul din 31 martie. La 12 martie lipsesc Mindricica, Iacuș, vistier, Jurj Stravici, Stan Birlici și Șerbe de Vaslui ; în *Doc.* nr. 53, lipsesc Jurj Iliaș și Nesteac, totuși prezenți la M. Costăchescu, *Doc.*, I, p. 153—154.

1424

Cunoaștem 2 documente cu sfat, din 16 februarie și 26 august, cu credința lui :

Iliaș voievod, fiul domnului, și a panilor :

Mihail de Dorohoi	Dragoș
Grinco	Iliaș
Ivan vornic de Suceava	Isaia <i>paharnic</i>
Negre <i>vornic</i>	Mihail Popșa
Vilce	Dan ceașnic
Jurj	Ivan Detco
Nesteac	Domoncuș stolnic.

Scrie Neagoe gramatic.

Mai apar :

Cubcici vel logofăt, 26 august
Mandricic, 26 august
Ciurba, 26 august
Știubor, 26 august.

Scrie Onța, 9 octombrie.

Sfatul din 16 februarie. La 26 august lipsesc Ivan vornic de Suceava, Mihail Popșa și Ivan Detco. Documentul din 9 octombrie e fără sfat; lectura numelui scribului este nesigură.

1425

Cunoaștem 3 documente cu sfat, din 30 ianuarie, 12 mai și 4 septembrie, cu credința lui :

Iliaș voievod și	
Stețco, fii domnului și „toți copiii”, și a panilor :	
Mihailaș (Mihail) de Dorohoi	Dan
Grinco	Isaia ceașnic
Negre vornic	Ivan Dedco
Vană (Vanea, Ivan) de Tulova	Cubcici logofăt
Vlce	Dragoș
Mandricica	Stan Urmezeu
Jurj	Jurj globnic
Nesteac	fiii lui Jumetate
• Stan vistier	Dămăcuș stolnic.
Iliaș	

Serie Mihail gramatic.

Apar ulterior :

Oprișac (Opriș), 12 mai, 4 septembrie
 Ciurbea (Ciurbă), 12 mai, 4 septembrie
 Iacuș vistier, 12 mai
 Neagoe logofăt (gramatic), 12 mai, 4 septembrie
 Ștefan clucer, 12 mai
 Stan Birlici, 4 septembrie.

Serie :

Oanță gramatic, 12 mai
 Neagoe gramatic, 4 septembrie.

Sfatul din 30 ianuarie. Am datat cu 1425 documentul din 4 septembrie, anul șters, întrucât sfatul îi corespunde mai bine.

1426

Cunoaștem 3 documente cu sfat, din 22 mai, 12 august și f. 1. 8, cu credința lui :

Iliaș voievod, fiul domnului, și a panilor :	
Mihail	Dan
Vlce	Clrste
Cupcici vornic	Mindricica
Jurj	Stan vistier
Dragoș	Stan Birlici
Negre	Opriș
Nestiac	Ivan Detco
Iliaș	Domocuș stolnic
Isaia ceașnic	Neagoe logofăt.

Apar ulterior :

Jurj Jomolate, 12 august, 8 f.1.
 Ciurbă, 12 august, 8 f.1.

Sfatul din 22 mai.

1427

Cunoaștem 5 documente cu sfat, din 18 august, 14 și 16 septembrie, f. 1 și zi, dar din septembrie, și din 15 octombrie, cu credința lui :

Iliaș voievod, fiul domnului și a panilor :	
Mihail	Vlce

Cupcici (Cubcici) vornic
 Negre
 Jurj de Frătăuți
 Nesteac
 Iliăș
 Dan
 Isaia ceașnic

Jurj Jumătate și frații lui
 Dămăcuș (Domocuș) stolnic
 Oprișac
 Ivan
 Negrilă ceașnic
 Ștefan
 Costici postelnic.

Ivașco Brateevici scrie și leagă sigiliul

Mai apar :

Dragoș, 18 august
 Mindricica, 18 august
 Ciurbă, 18 august
 Neagoe logofăt, 18 august, 14 și 16 septembrie și f. 1 și zi.

Sfatul din 15 octombrie. Sfetnicii de la Oprișac la Ivașco Brateevici apar numai în acest document.

1428

Cunoaștem 11 documente cu sfat : 16 februarie, 2 și 15 aprilie, 8, 24 și 29 iulie, 17 august, 3 septembrie, 4 și 28 (două) decembrie, cu credința lui :

Iliăș voievod, fiul domnului, și a panilor :	
Mihail de Dorohoi	Ivan Detco
Vilce	Cîrste vornic
Cupcici (Cubcici) vornic de Suceava	Stan vistier
Dragoș viteaz	Jurj Jumătate
Negre	Ciurbă (Ciurpă)
Jurj de Frătăuți (Negru)	Stan Bîrlici
Nesteac	Domoncuș stolnic
Iliăș	Negrilă ceașnic
Dan	Hodco postelnic.
Oprișea	

Neagoe logofăt scrie și leagă sigiliul

Mai apar :

Stețco și Petru, fii domnului, 4 decembrie
 Isaia ceașnic 16 februarie, 2 și 15 aprilie, 24 iulie, 17 august, 3 septembrie, 4 și 28 (2) decembrie
 Hodco de Mamornița și fratele său Lev 16 februarie, 15 aprilie
 Iacuș vistier, 16 februarie, 15 aprilie, 29 iulie
 Costiel postelnic, 16 februarie, 17 august, 4 decembrie
 Bîlau ceașnicul doamnei, 16 februarie
 Mindrea (Mindricica) Jumătate, 2 aprilie, 28 decembrie (2)
 Șteful vornicel (vornic), 2 aprilie, 29 iulie, 3 septembrie
 Uncleata, 24 și 29 iulie, 17 august, 3 septembrie
 Duma, 29 iulie
 Iclîe, 29 iulie
 Bratul fratele doamnei, 4 decembrie
 Știbor, 4 decembrie.

Scriu :

Ivașco Brateevici, 16 februarie, 15 aprilie
 Ghedeon, pisariul doamnei, 2 aprilie, 24 și 29 iulie, 3 septembrie
 Mihail gramatic, 4 decembrie
 Ion, 28 decembrie.

Sfatul din 8 iulie. La 3 septembrie Dan și Isaia figurează de două ori, pozițiile 9—10 și 16—17.

1429

Cunoaștem 11 documente cu sfat : 10 ianuarie, 1 și 10 februarie, 17 aprilie, 27 mai 1, 3 și 19 iunie, 1 și 24 septembrie și fără lună, cu credința lui :

Iliaș voievod	Isaia
Stețco	Jurj <i>Jumătate</i>
Petru	Uncleat
Alexandru, fii domnului, și a	Opriș
panilor :	Ivan Detco
Mihail <i>de Dorohoi</i>	Ciurbă
Vilce	Stan Birlici
Cupcici (Cubcici) vornic	Domoncuș stolnic
Negre	Negrilă ceașnic
Dragoș	Hodco postelnic
Jurj <i>de Frătăuți</i>	
Dan	

Neagoe logfoăt scrie și leagă sigiliul.

Mai apar :

Iliaș, 10 ianuarie, 1 și 10 februarie, 17 aprilie, 27 mai, 1, 3 și 19 iunie
 Stan vistier, 10 ianuarie, 10 februarie, 27 mai, 1 iunie
 Costici (Costea) postelnic, 1 și 10 februarie, 17 aprilie, 27 mai, 19 iunie, 24 septembrie
 Cîrste, 10 februarie, 25 septembrie
 J<urj vornic>, 10 februarie
 Drujea, 10 februarie
 <Duma>, 10 februarie
 Hodco de M<amornița> și fratele său Lev, 10 februarie
 Ivan Ș<u>răl
 <loc șters>.

Scriu :

Ivașco Brateevici, 1 februarie, 17 aprilie, 19 iunie
 Mihul (Mihail) gramatic, 1 iunie, 31 august.

Sfatul din 1 septembrie. În *Documente* al 2-lea Jurj este omis ; de asemenea, la 3 iunie este omis Vilce. Documentul cu data lipsă (*Documente* nr. 88) nu poate fi decît din acest an, prin faptul că între fiii domnului nu mai apare Alexandru. Documentul din 10 februarie cu 26 pani este dat doamnei Marena.

1430

Cunoaștem 3 documente cu sfat : 21 februarie, 7 iulie și 23 decembrie, cu credința lui :

Iliaș voievod,	Dan
Stețco	Isaia
Petru, fii domnului, și a panilor :	Opriș
Mihail	Ivan Detco
Vilce	Uncleata
Dragoș	Ciurbă
Jurj <i>de Frătăuți</i>	Domoncuș stolnic
Jurj vornic	Negrilă ceașnic
Cupcici	Costici postelnic.
Cîrste	

Neagoe logofăt scrie și leagă sigiliul.

Mai apare :

Jurj Jometatovici, 21 februarie.

Scriu :

Ivașco Brateevici, 21 februarie
 Tăutul, 7 iulie (?)

Sfatul din 23 decembrie. Lectura suretului din 7 iulie este nesigură. Documentul din 23 martie 1430 (*Documente*, nr. 3, Îndoinice, trad. veche) aparține anului 1469; v. A. Sacerdoșeanu, *Divanele lui Ștefan cel Mare*, p. 180, ultimul an în care apare Zbere (Sbiroc în trad.) și primul în care apar alți pircălabi, ca Duma, Goian și Pașco (Gașco în trad.).

1431

Cunoaștem 2 documente cu sfat : 6 februarie și 15 iunie, cu credința lui :

Iliaș voievod	Dan
Stețco	Isaia
Petru, fii domnului, și a panilor :	Uncleata
Mihail	Stan vistier
Vilce	Ciurbă
Jurj vornic	Iacuș vistier
Cupcici	Domoncuș stolnic
Jurj Jomolate de Frătăuți	Negrilă ceașnic
	Costici postelnic.

Neagoe logofăt scrie și leagă sigiliul.

Mai apare :

Dragoș, 15 iunie

Scribi :

Oancea, 30 aprilie

Ghedeon, diacul doamnei, 20 decembrie.

Sfatul din 5 februarie. Cei 3 fii ai domnului apar și la 30 aprilie, 15 iunie, 31 iulie și 30 decembrie, în care sfatul lipsește.

ILIAȘ VOIEVOD

1432

Cunoaștem 2 documente cu sfat : 4 și 17 ianuarie, cu credința lui :

Stețco,	Cupcici
Petru	Dan
Bogdan, frații domnului, a lui :	Isaia
Roman, fiul domnului, și a panilor :	Uncleata
Mihail	Lazăr și fratele său Stanciul
Vilce	Boguș
Jurj vornic și frații lui	Dămăcuș stolnic
Jurj de Frătăuți	Răloș.
Steful și fratele său Mndrea	
Neagoe logofăt scrie și leagă sigiliul.	
Serie Ghedeon diac.	

Mai apar :

Cozma Șandrovici, 4 ianuarie

Toma vornicel, 4 ianuarie.

Scribi :

Nan diac, f.d.

Ghedeon, diac, 2 și 13 ianuarie

Pașco diacul lui Cupcici, 4 ianuarie.

Sfatul din 17 ianuarie. La 2 și 4 ianuarie apare numai fiul Roman și fratele Bogdan, iar la 13 ianuarie frații Stețco și Petru și fiul Roman. Deci documentul fără dată (*Studii*, XII, 1959, nr. 3, p. 146—147; *Moldova în epoca feudalismului*, p. 1—2) trebuie să fie din 2—12 ianuarie, când apar aceștia.

1433

Cunoaștem 6 documente cu sfat : 28 ianuarie, 26 februarie, 4, 15 , după 15 și 29 iunie cu credința lui :

Roman, fiul Domnului	Uncleata
j. Stețco, fratele Domnului,	Lazor și fratele său Stanciul
și a panilor :	Cozma Șandrovici
Mihail de Dorohoi	Coste Dragoșevici
Vilce	Șteful și fratele său Mîndre
Jurj de Frătăuși	Petru Hudici
Dan vornic	Mihail Uricel (<i>Uric</i>)
Jurj Jomătate vornic	Dămăcuș stolnic
Isaia	Băloș ceașnic
Cupcici	Stețco și Toma, vorniceii.
Neagoe logofăt scrie și leagă sigiliul.	
Scrie Ghedeon.	

Mai apar :

j. Bogdan, fratele domnului,	Limbadulce, 4 iunie
28 ianuarie	Loțco Boț, 4 iunie
Stan vistier, 26 februarie, 4 iunie	Nemirca, 4 iunie
Stan Birlici, 26 februarie, 4 iunie,	Ivașco procelnic, 4 iunie, după 15 iunie
după 15 iunie	Micle, 4 iunie
Mihai Popșa, 4 iunie	Duma și fratele său Mircea, 4 iunie
Ioanăș, 4 iunie	Iliaș, 4 iunie
Ciurba, 4 iunie	Cîrste, după 15 iunie.

Scribi :

Oancea diac, 28 ianuarie, 26 februarie
 Neagoe pisar, 4 iunie
 Ghedeon, 5 iunie
 Pașco, diac, 29 iunie.

La 29 iunie, cartea lui Iliaș voievod pentru Jurj Ungureanul, nu mai are sfat, ci martori cu totul deosebiți :

Jurj staroste	Stanciul al lui David
Firău	Bogdan diac
Petru Bratescul	One
Vana Viriș	Filip.
	Pașco diac scrie și leagă sigiliul.

Sfatul din 15 iunie. La 9 aprilie mai apare credința fratelui Ștefan. Făgăduiala din 4 iunie către regele Poloniei are cei mai mulți sfetnici : 31.

ȘTEFAN VOIEVOD

1433

Cunoaștem 3 documente cu sfat : 3, 9 și 16 noiembrie, cu credința panilor :

* Mihail	* Stan Birlici
* Vilce	* Stan vistier
* Dan	Banciul
Negrilă vornic	* Duma
* Cupcici	* Mircea vistier
* Uncliat	Halmaș stolnic
* Domoncuș stolnic	Albu ceașnic.
* Neagoe logofăt scrie și leagă sigiliul.	

Mai apar :

- * Jurj de Frătăuți, 3 noiembrie
- * Ciurbă, 3 noiembrie
- * Cîrste, 16 noiembrie
- * Petru Hudici, 16 noiembrie
- Steful fratele lui Banciul, 16 noiembrie.

Scrie : Donci gramatic, 16 noiembrie.

Sfatul din 9 noiembrie. 15 din cei 20 de sfetnici (notați cu asterisc) au făcut parte și din sfatul lui Iliaș, tot în acest an.

1434

Cunoaștem 7 documente cu sfat : 13 și 29 ianuarie, 10 februarie, 18 martie, 24 aprilie (2) și 8 octombrie, cu credința panilor :

Vilce	Banciul și fratele său :
Cîrste	* Steful
Cupcici vornic	* Lazor și fratele său :
Dan	* Stanciul
Isaia	Duma Negru
Uncleat	* Bogdan stolnic
Negrilă	Albu ceașnic
Petru Hudici	* Dieniș spatar.
* Stan Birlici	
Mircea vistier	
Neagoe logofăt scrie și leagă sigiliul.	
Scrie Oancea.	

Mai apar :

Mihail de Dorohoi, 13 și 29 ianuarie
 Jurj de Frătăuți, 13 și 29 ianuarie
 Sinco Birlici, 13 ianuarie
 Ciurbă, 13 ianuarie
 Boguș și fratele său :
 Pașco, 13 ianuarie
 Boris Grincovici, 13 ianuarie
 Domocuș stolnic, 13 ianuarie

Scribi :

Ivancea diac, 18 martie
 Ghedeon diac, 24 aprilie
 Coste, 25 mai
 Oancea gramatic, 26 iunie, 12 iulie, 8 octombrie
 Doncea gramatic, 8 octombrie.

Sfatul din documentele din 24 aprilie. În răgădușala din 13 ianuarie către regele Poloniei nu figurează 6 sfetnici notați cu asterisc, iar în privilegiul pentru Liov din 18 martie sînt numai Vilce, Cîrste, Cupcici vornic, Isaia, Bogdan stolnic și Albu ceașnic.

1435 (pînă în iunie)

Cunoaștem 4 documente cu sfat : 3 ianuarie, 30 martie, 4 și 14 aprilie, cu credința panilor :

Vilce	Coste Dragoșevici
Cîrste	Dămăcuș stolnic
Dan	Uncliat
Isaia	Stan Birlici
Cupcici	Bogdan stolnic
Hudici vornic	Albul ceașnic
Negrilă	Dieniș spatar
Banciul și fratele său : Șteful	Zancea postelnic
Mircea vistier, fratele doamnei	Coman și
Duma Negru (<i>Cernovoceanul</i>)	Vană Uriacle, vorniceii.
Neagoe logofăt scrie și leagă sigiliul.	
Scrie Ghedeon.	

Mai apar :

Vanea Ureacle, 3 ianuarie, 30 martie, 14 aprilie
Ciurbă, 14 aprilie
Jurj Piatră, 14 aprilie
Stanciul comis, 14 aprilie.

Scribi

Oancea gramatic, 14 aprilie, 12 mai.

Sfatul din 4 aprilie (inedit : Acad. Republicii Socialiste România, Doc. MCCCCXXIV/21).
La 3 ianuarie Ureacle apare ca paharnic. Documentul din 30 martie e publicat în *Studii*.
XIV (1961), nr. 6, p. 1503—4 și în *Moldova în epoca feudalismului*, p. 2—3. Ștefan mai emite
2 documente, unul din Gura Băseului, la 26 mai, și unul din Birlad, la 26 august, fără sfat.

ILIAȘ ȘI ȘTEFAN VOIEVOZI

1435 iunie-septembrie

Cunoaștem 2 documente : 15 f. 1 și 24 august, cu credința panilor :

Vlce	Lazor și fratele său :
Jurj de Frătăuși	Stanciul
Negrilă	Duma Negru
Cirste vornic	Duma Isaescu
Isaia	Bogdan stolnic
Hudici vornic	Banciul și fratele său :
Coste Dragoșevici	Șteful
Uncleata	Petru spatar
Șteful și fratele său : Mîndre	Albul ceașnic
	Dienîș spatar.

Mai apar, la 24 august :

Jurj Piatră
Cozma Șandrovici
< Ure > cle vornic
Simon logofăt
Simeon T < urcul >
Costici postelnic
Foma (Гома) vistier
Ivan Balcean ceașnic
Mihail Oșel gramatic.

Sfatul din 15 f. 1 (probabil tot august). Ambele documente au data ștearsă sau necompletă, iar editorii le-au atribuit anului 1436. Documentele de față, cuprinzînd 15 sfetnici de ai lui Ștefan din prima parte a anului (ianuarie—aprilie) și 10 de ai lui Iliaș din a doua parte a anului (octombrie—noiembrie), credem că aparțin numai acestui an 1435, lunile iunie—august, cînd a fost o împăcare între ei. De altfel lucrul este explicabil și prin faptul că atît Ștefan la 26 august, din Birlad, cît și Iliaș, la 1 septembrie, din Suceava, anul 1435, anunță pe regele Poloniei că s-au împăcat.

ILIAȘ VOIEVOD

1435 octombrie—noiembrie

Cunoaștem 4 documente cu sfat : 8, 17 și 18 octombrie și 25 noiembrie, cu credința lui :

Roman, fiul domnului, și a panilor :	Șteful al lui Jumătate și fratele
Jurj de Frătăuși	său : Mîndre
Vlce vornic	Lazor și fratele său :
Dan	Stanciul
Uncleat	Duma Limbadulce și fratele său :
	Mircea

Cozma Șandrovici
 Vitolt
 Fărău
 Băloș ceașnic
 Berindei stolnic
 Coșilă (Comilă?) și fratele său : Stețco
 Cîrste Negru (Cionohuz, Ciornog)

Iacuș
 Mise
 Vlașin spatar (mogosocul)
 Stanciul comis
 Dinis logofăt.
 Scrie Zancea diac.

Mai apar :

Mihail Popșa, 17 octombrie
 Banciul, 17 octombrie
 Vasile Hacevici, 17 octombrie
 Șteful, 18 octombrie.

Scribi :

Iacuș pisar, 1 septembrie, 17 și 18 octombrie
 Toma („per manus Thome’), 1 septembrie.

Sfatul din 25 noiembrie. În traducerea documentului din 8 octombrie trebuie făcute următoarele identificări mai grele : Vitolt pentru Tăutu, Fărău pentru Dumitrașcu și Vlașin pentru Voicu. Traducerea documentului din 17 octombrie are data 7033 februarie 17 ; desigur, traducătorul a citit greșit *×Jar* în loc de *×sumr* (6943) și luna *Φρ* (februarie) în loc de *ωλ* (octombrie), confuzii des întâlnite în chirilică. Acestei explicații i s-ar opune data topografică deoarece este greu de admis că la 17 octombrie domnul să fie la Suceava iar la 18 la Hotin, dar este posibil ca și aici, în unul sau în altul, să fie o lectură greșită, căci în orice caz ansamblul sfetnicilor exclude luna februarie.

ILIAȘ ȘI ȘTEFAN VOIEVOZI

1436

Cunoaștem 16 documente cu sfat : 21 aprilie, 5, 10 și 23 mai, 13 iunie, 1, 17 (2) și 24 iulie, 11 și 27 august, 8 și 19 septembrie (2), 30 noiembrie și 7 decembrie, cu credința lui :

- Roman, fiul lui Iliăș voievod și a panilor :
- * Jurj de Frătăuți *staroste*
- * Vilce de Lipnic
- * Petru Hudici de *Hudineș* vornic de Suceava
- * Isaia de Baia
- Uncleata de Zubrouți
- * Mihail Popșa
- * Stan Birlici de Voroneș
- * Șteful Jumătate de Șerbănești și fratele său Mîndre
- * Lazor Vornicovici de Tulova și fratele său :
 Stanciul de Bugaești postelnic
- * Duma Limbadulcevici de Neamț Brăniștearul și fratele său :
 Mircea
- * Băloș ceașnic (*subceașnic* = Подчашин)
- * Berendei stolnic (substolnic = Подстолник)
- Cozma Șandrovici
- Fărău (Foro)
- Manoil Grecul
- Vitolt de Ripujinți
- Stețco lui Jurj de Toporouți
- Boguș Neteacovici de Mihaiești (?) și fratele său : Pașco (Panco)
- Hodco de Mamornița și fratele său : Leu
- Iacuș Negru
- Cîrste Negru vornic
- Mircea (Mise) al lui Ravaș

Stan (*Stanciul*) comis
 <Stan> Babici *posadnic*.

- * Dinis de *Hropotouți* logofăt (*canțilir*) scrie și leagă sigiliul.
 Scrie Pașco gramatic.

Mai apar :

Jurj Piatra, 21 aprilie, 5 și 10 mai, 13 iunie, 17 iulie (2), 11 august, 7 decembrie
 Negrilă *vornic*, 21 aprilie, 13 iunie, 17 iulie (2), 7 decembrie
 Coste Dragoșevici, 21 aprilie, 13 iunie, 17 iulie
 Simion Turcul, 21 aprilie, 5 mai, 13 iunie, 17 iulie (2), 11 august, 7 decembrie
 Dumici (*Duma*) *Negrul vornic*, 21 aprilie, 13 iunie, 17 iulie (2), 11 august,
 7 decembrie

Banciul și fratele său :

Șteful 21 aprilie, 5 mai, 13 iunie, 17 iulie (2)
 Bogdan stolnic, 21 aprilie, 5 mai, 13 iunie, 17 iulie (2), 11 august, 7 decembrie
 Albul ceașnic, 21 aprilie, 5 mai, 13 iunie, 17 iulie (2), 11 august
 Oancea logofăt, 21 aprilie, 5 mai, 13 iunie, 17 iulie
 Petru spatar, 5 mai, 13 iunie, 17 iulie
 Ivan Baicean (*Balcean*) *ceașnic*, 5 mai, 7 decembrie
 Jurj Straovici, 23 mai
 Nemirca *Iașcovici*, 13 mai, 19 septembrie
 Alexandru spatar, 23 mai, 19 septembrie
 Neagoe logofăt, 17 iulie, 11 august, 30 noiembrie
 Domocuș de *Serefel* stolnic, 27 august, 19 septembrie
 Belava, 27 august, 8 septembrie
 Vlahin, 8 septembrie
 Carcico, 19 septembrie
 Roman *Hudinschi*, 19 septembrie
 Costici postelnic, 7 decembrie
 Toma vistier, 7 decembrie.

Scribi :

Mihail Oțel gramatic, 21 aprilie, 13 iunie, 7 decembrie
 Petru Birlici, 23 mai
 Laz, 17 iulie
 Ghedeon, 17 iulie
 Zancea diac, 8 septembrie
 Pașco gramatic, 19 septembrie
 Șendrica pisar, 19 septembrie.

Sfatul de la 24 iulie. Mircea, menționat numai în acest document, trebuie să fie o greșală pentru Mise. Ioan vel logofăt din traducerea de la 4 mai trebuie să fie Oancea logofăt. La 8 septembrie în *Documente* nr. 165 se citește „Seț ... postelnic” iar Costăchescu dă „Ștef<ul postel>nic”. Și o lectură și alta nu poate fi identificată în această funcție, dar ea poate fi Stanciul postelnic. Costăchescu mai adaugă tot aici, în poziția 14, pe un Maxim (?). Carcico, la 19 septembrie, poziția 17, e numai în *Documente*, în timp ce Costăchescu dă <Băloș pa>harnic, ceea ce nu se poate, căci acesta mai apare o dată, în poziția 16. Mai degrabă poate fi Costici postelnic. Sfetnicii însemnați cu asterisc figurează și la 30 noiembrie, document dat mănăstirii Neamț numai de Iliș voievod.

Deoarece este un an plin de confuzii, mai dăm unele lămuriri suplimentare.

Constatăm că 22 de sfetnici nu apar în făgăduiala de la 19 septembrie în Liov :

Jurj de Frătăuți <i>staroste</i>	Coste Dragoșevici
Cirste Negru <i>vornic</i>	Simion Turcul
Mihail Popșa	Duma Negrul
Cozma Șandrovici	Banciul fratele lui Șteful
Flirău	Bogdan stolnic
Manoil Grecul	Albul ceașnic
Neagoe logofăt	Petru spatar
Leu fratele lui Hodco de Mamornița	Ivan Baicean
Iacuș Negru	Jurj Straovici
Jurj Piatra	Belava
Negrilă <i>vornic</i>	Vlahin.

De asemenea, 11 sfetnici nu apar decît acum :

Danco Jurjevici de Frătăuți
 Ioanăș (Oanș) de (ot) Șimuz
 Sima Mihalășev de Izghearz
 Ioachim (Iachim) Calianovici
 Ivașco Rogașovschii (Rugașevici)
 Boris Cuciurovșchii
 Mic de Silișești (Silișovschii)
 Iliăș spatar
 Șendrica pisar
 Ivașco al vornicului (Dvorischii)
 Iliăș al lui Negre (Negrinschii).

Data unora din aceste documente comportă discuții. Ne referim la uricul din 19 septembrie 1436, dat în Suceava lui Dan Mesehnă, în intitulăția căruia figurează amîndoi domnii, dar în coroborare numai Iliăș, și la documentele privitoare la relațiile cu polonii, iarăși numai din partea lui Iliăș, adică :

a) Închinarea făcută regelui Poloniei prin actul datat din Liov „miercuri după înălțarea sfintei cruci (срѣда по въздвиженіи честнаго крсти) anul 6944 septembrie 19”; aici se spune că „ieri, aici în Liov ... am făcut supunere” (оучеро, тоу, є левом ...). Într-adevăr, miercuri 19 septembrie 1436 corespunde, ceea ce înseamnă că acțiunea a avut loc marți 18 septembrie.

b) 35 de sfetnici ai lui Iliăș se asociază la actul săvîrșit de domn „ieri, aici în Liov” (оучеро, тоутъ є левом), prin scrisoarea lor purtînd aceeași dată, însă mai puțin clar : „în Liov, după înălțarea sfintei cruci, anul 6944 septembrie 19”, lipsind deci precizarea de „miercuri”.

c) Actul de cesiune către Polonia pe care îl dă Iliăș în Liov „în duminica cea mai apropiată” (оу недѣлю башшюу) după sf. Matei evanghelistul, în anul 1436” ca urmare a supunerii făcute „marțea trecută” (въ вторникъ башшюу). Data actului este deci 23 septembrie, iar acțiunea făcută „marțea trecută” înseamnă 18 septembrie.

Faptul că în aceeași zi Iliăș este atît la Suceava cît și la Liov naște îndoieli, care l-au făcut pe Costăchescu, II, 109—110 să le considere din 1435, fără a mai stăruia asupra acestui lucru (*ibid.*, p. 700). Itinerariile domnești din acest an sînt : Vaslui — 21 aprilie și 5 mai, Suceava — 23 mai, Neamț — 9 iunie, Vaslui — 13 iunie, Suceava — 1 iulie, Vaslui — 17 iulie, Suceava — 24 iulie, Vaslui — 11 august, Suceava — 27 august, 8 septembrie, 19 septembrie (Iliăș este și la Liov), 30 noiembrie (Iliăș singur), Vaslui — 7 decembrie.

Nu rămîne de presupus decît că Ștefan voievod a emis singur, în numele amîndurora, uricul pentru Dan Mesehnă, în care surprinde nu numai faptul că în coroborare nu și-a trecut și numele său (sau este omitere întîmplătoare a pisarului Pașco?). Costăchescu, II, 700, se întreabă, în cazul acesta, de ce nu figurează numele lui Ștefan în actele lui Iliăș date la Liov. Absența aceasta este explicabilă, deoarece prestarea jurămintului de credință se făcea în persoană. Trebuie să credem însă că dacă pentru depunerea jurămintului a existat un consens între frați, el nu a existat și pentru conținutul actului din 23 septembrie, care urmează deci a fi socotit ca provenind numai din inițiativa lui Iliăș. În ceea ce privește data — въ вторникъ башшюу, ea ni se pare adăugată în scrisoarea panilor. (Vezi I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, planșa 32).

1437

Cunoaștem 8 documente cu sfat, din 7 și 24 februarie, 12 martie (2), 15 mai, 19 august și 20 decembrie (2) cu credința lui :

Ilie și Ștefan voievozi, a lui
 Roman, fiul lui Iliăș, voievod,
 și a panilor :
 Jurj de Frătăuți
 Vilce
 Isaia
 Petru Hudici vornic
 Cirste
 Neagoe logofăt

Stan Birlici
 Mihail Popșa
 Șteful Jumătatevici și fratele său
 Mindre
 Duma Limbădulcevici și fratele său
 Mircea
 Lazor și fratele său
 Stanciul postelnic
 Jurj Piatră

Duma *Negru* vornicul *fratelui domniei mele*
 Negrilaș (*Negrilă*)
 Petru spatar
 Cozma Șandrovici
 Vitolt
 Firău
 Mise
 Băloș ceașnic

Damacuș ceașnic (*stolnic*)
 Berendei *stolnic*
 Coste Andronicovici
 Vlașin
 Stanciul comis
 Corcică Onică
 Dionis (*Dienis, Diinis*) logofăt.
 Srie Pașco diac.

Mai apar :

Coste Dragoșevici, 7 februarie,
 15 mai
 Simeon Turcul, 7 februarie, 15 mai
 Bogdan stolnic, 7 februarie, 15 mai
 Banciul și fratele său
 Șteful, 7 februarie
 Albul, 7 februarie, 15 mai
 Toma vistier, 7 februarie
 Șandre Porcu stolnic, 7 februarie
 Coste ceașnic, 7 februarie, 15 mai
 Costici postelnic, 7 februarie, 15 mai
 Dieniș spatar, 7 februarie, 15 mai
 Oancea logofăt, 7 februarie, 15 mai,
 20 iulie
 Criste, 24 februarie
 Manoil Grecu, 24 februarie,
 20 decembrie

Iacuș, 24 februarie
 Ivaniș spatar, 24 februarie
 Ivașco Unchetici, 24 februarie
 Cirste Negru, 24 februarie
 Ștețcu Coșilă, 24 februarie
 Iliăș spatar, 24 februarie, 20 decembrie
 Stan Babici, 24 februarie
 Bela, 24 februarie
 Roman, fratele lui Hudici, 24 februarie
 Hodco de Mamornița și fratele său
 Leu, 24 februarie
 Boguș NESTEACOVICI și fratele său
 Pașco, 24 februarie
 [Stanciul postelnic, 12 martie]
 Duma Isaieva, 15 mai.

Scribi :

[Pașco gramatic [12 martie],
 20 iunie, 20 decembrie

Sima, 15 mai.

Sfatul din 19 august. Documentul din 24 februarie este cunoscut numai din traducerea lui Wickenhauser. Sînt suspecte cele 2 documente din 12 martie, unul pentru mănăstirea Neamț și altul pentru Ivan Țolici (inedit, Arh. St. Buc., *Mănăstirea Văratici*, XVI/2, tălmăcire din 1803, de Dositei Calmuschi), emise numai de Ilie voievod. Observăm totuși că scrisorile către Brașoveni sînt scrise separat de fiecare dintre domni.

1438

Cunoaștem 8 documente cu sfat, din 17 ianuarie, 17 și 23 februarie, 5 martie, 20 iunie, 18 și 21 august, cu credința lui :

Ilie și Ștefan voievozi
 Roman fiul lui Iliăș voievod și
 a panilor :
 Jurj de Frătăuși
 Vilce
 Isaia
 Petru Hudici vornic
 Cirste
 Neagoe logofăt
 Stan Birlici
 Mihail Popșa
 Șteful Jumătatevici și fratele său
 Mindre
 Duma *Dulcescul* (Limbadulcevici)
 de Neamț și fratele său
 Mircea
 Lazor și fratele său
 Stanciul postelnic
 Jurj Piatra
 Duma *Negru* vornic

Negrilaș (*Negrila*)
 Petru spatar
 Duma Isaieva
 Vitolt
 Firău (*Forou, Firău*)
 Cozma Șandrovici
 Băloș ceașnic
 Berendei stolnic
 Manoil *Grecul, Protopopovici* de Hotin
 Cirste Negru
 Mise
 Coste Andronicovici
 Ștețcu Coșilovici
 Alexandru spatar
 Stanciul comis
 Dionis (*Dienis, Denis, Dinis*) logofăt.
 Srie Pașco diac.

Mai apar :

Iacuș Pîntecosul (vîspatero), 23 februarie	Șalov Coman, 5 martie
Vlașin Ponici, 23 februarie, 20 iunie	Dieniș spatar, 5 martie, 21 august
Simion Turcul, 5 martie	Radul Pisc stolnic, 5 martie
Bogdan stolnic, 5 martie, 21 august	Badea, 5 martie
Vană Ureacle, 5 martie, 21 august	Tador Cămilă, 5 martie
Costici postelnic, 5 martie, 21 august	Danciul stolnic, 5 martie
Ivan Balcean ceașnic, 5 martie, 21 august	Sima (Simon) logofăt, 5 martie, 6 iulie, 21 august
Banciul și fratele său	Nemirca, 20 iunie
Șteful, 5 martie, 21 august	Hodco de Mamornița, 20 iunie
Vană portar, 5 martie	Toma vistier, 21 august
Stanciul Ponici, 5 martie	Albul, 21 august.
Tador vistier, 5 martie	

Scribi :

Pașco gramatic, 23 februarie, 20 iunie	Mihail Oțel gramatic, 21 august.
Mihul, 5 martie	

Sfatul din 18 august. Documentul din 23 februarie este emis numai de Iliăș voievod. Ștefniicii lui de aici consună cu cei din celelalte documente (din ianuarie-august), dar nu și cu cei din 5 martie, de care este foarte apropiat în ceea ce privește preeminența. Actul din 5 martie are însă cu 16 nume mai mult, ceea ce ne face să-l credem de la sfîrșitul anului, poate din octombrie. În tot cazul, în acest timp în sfat se observă o mare fluctuație. La 21 august în loc de *Stanciul* fratele lui Șteful trebuie să fie vorba de *Banciul*.

1439

Cunoaștem 9 documente cu sfat, din 12 martie, 3 aprilie, 10 mai, 15 (2) și 30 iulie, 26 și 28 octombrie, cu credința lui :

Iliăș și Ștefan voievozi	Duma Negru
Roman fiul lui Iliăș voievod, și panii :	Negrilă (Negrilaș, Negrilo) vornic
Jurj de Frătăuți	Petru spatar
Vilce	Duma Isaiev
Isaia	Cozma Șandrovici
Petru Hudici vornic	Vitolt
Cîrste	Manoil de Holin
Neagoe logofăt	Bălos ceașnic
Stan Birlici	Berendei stolnic
Mihail Popșa	Cîrste Negru
Șteful Jumătatevici și fratele său	Coste Andronicovici
Mîndre Jumătatevici	Nemirca
Duma Dulcescul de Neamț și fratele său	Iliăș al lui Negru (Negrin)
Mircea	Alexandru spatar
Lazor și fratele său	Stanciul comis
Stanciul postelnic	Dieniș logofăt.
Jurj Piatra	Scrie Pașco gramatic.

Mai apar :

Mise, 3 aprilie, 2 iulie, 15 iulie	Costici postelnic, 10 mai, 30 iulie
Simeon Turcul, 10 mai, 15 iulie	Toma vistier, 10 mai
Bogdan, 10 mai, 15 iulie, 30 iulie (fost stolnic)	Ivan Balcean ceașnic, 10 mai, 15 și 30 iulie
Vană Ureacle, 10 mai	Șteful stolnic, 10 mai

Moica vornic, 10 mai	Banciul și fratele său
Badea clucer, 10 mai	Steful Poiană (?), 30 iulie
Purcel, 10 mai	Vanea portar, 30 iulie
Stanciul Ponici, 10 mai, 30 iulie	Dieniș spatar, 30 iulie
Manoil Șerbici, 10 mai	Albu, 30 iulie
Ștefco Coșilovici, 15 iulie	Tador Cămilă, 30 iulie
Iacuș Pintecosul, 15 iulie	Simion logofăt, 30 iulie.

Scribi :

Pașco gramatic, 3 aprilie, 2 iulie, 13 septembrie, 26 și 28 octom- brie	Mihul gramatic, 10 mai, 30 iulie Hristofor gramatic, 15 iulie.
---	---

Sfatul din 12 martie. Dumitru pircălab în traducerea documentului din 15 iulie trebuie să fie Duma de Neamț. Giurgiu, la 30 iulie, în *Documente*, nr. 197, e nemotivat. Documentul din 10 mai este emis numai de Ștefan voievod și are 17 sfetnici, mulți apărând numai acum, iar cel din 13 septembrie numai de Iliaș, fără sfat, dar cu Pașco pisar.

1440

Cunoaștem un document cu sfat de la Iliaș voievod, din 6 august, și unul de la Ștefan voievod, din 22 octombrie. În primul este credința lui :

Iliaș voievod	Jurj Verișciac și fiul său
Roman fiul domnului și panii :	Toma
Petru Hudici vornic	Duma Isaieva
Duma de Neamț și fratele său	Beloș ceașnic
Mircea	Berindei stolnic
Lazor și fratele său	Ionîș spatar
Stanciul postelnic	Iacuș Pintecosul
Șteful de Tețina	Ion vistier
Cozma Șandrovici	Manoil Gîrbovul
Manoil de Hotin	Mise
Neagoe logofăt	One
Mihail Popșa	Stanciul comis
Vitolt	Coste logofăt.
Clrstea Negru	Serie Hristofor gramatic.

În al doilea, în mare parte ilizibil, se poate citi credința panilor :

Clrste vornic	Ponici
Ivan Balcean ceașnic	Ivașco Lașcovic
Badea	Jurj.
Radu Pisc	

Coste logofăt mai apare la 20 august și la 4 octombrie, Simion logofăt — la 12 noiembrie (acte ale ambilor domni), iar Mihail (Mihul) gramatic — la 25 noiembrie (act. al lui Ștefan voievod).

1441

Cunoaștem 5 documente cu sfat, din 23 aprilie, 25 iunie, 7 și 20 iulie și 29 septembrie, cu credința lui :

Iliaș și Ștefan voievozi	Clrste Marele
Roman fiul lui Iliaș voievod și a panilor :	Duma Negru
Petru Hudici vornic	Simeon Turcul
Duma Limbadulcevi (Dulcescu:l) de Neamț și fratele său	Negrila
Mircea	Ivan Baicovici
Lazor și fratele său	Șteful Jumetatevici și fratele său
Stanciul postelnic	Mîndre Jumătatici
	Manoil de Hotin
	Cozma Șandrovici

Mihail Popșa
Neagoe logofăt
Vitolt
Cîrste Negru
Jurj Verișciac și fiul său
Toma
Beloš ceașnic
Berindei stolnic

Ionăș spatar
Duma Isaiev
Dieniș *spatar*
Ion vistier
Manoil Girbovul
Oană *portar*
Stanciul comis.
Scrie Hristofor gramatic

Mai apar :

Stanciul Ponici postelnic, 23 aprilie, 25 iulie, 7 iunie	Banciul, 25 iunie
Petru vornic, 25 iunie, 7 iulie	Vane Julici, 25 iunie
Vane Ureacle, 25 iunie, 7 iulie	Radul postelnic, 25 iunie, 7 iulie
Duma Braevici, 25 iunie, 7 iulie	Sima logofăt, 25 iunie, 7 iulie
Ivan Balcean ceașnic, 25 iunie, 7 iulie	Toader vistier, 7 iulie
	Dinis logofăt, 20 iulie

Scribi :

Mihail Oțel diac, 16 aprilie	On..., 7 iulie
Coste, 23 aprilie	Cîrste, 20 iulie.
Mihul, 25 iunie	

Sfatul din 29 septembrie. Documentul din 23 aprilie este emis numai de Iliăș și are 6 sfetnici. Cel din 20 iulie, cu anul lipsă (*Moldova în epoca feudalismului*, p. 5—6) îl considerăm din acest an prin Petru Hudici în fruntea sfatului și prin Stanciul comis.

1442

Cunoaștem 6 documente cu sfat, din 24 februarie, 8 martie, 5 aprilie, 20 iulie, 10 august și 8 septembrie, cu credința lui :

Ilie și Ștefan voievozi	Duma Braevici <i>vornic</i>
Roman fiul lui Iliăș voievod și a panilor :	Cozma Șandrovici (Șandrova)
<i>Petru</i> Hudici vornic	Vitolt
Cîrste Marele	Manoil de Hotin
Neagoe logofăt	Cîrste Negru
Mihail Popșa	Băloș ceașnic
Duma de Neamț și fratele său Mircea	Berendei stolnic
Steful Jumătate și fratele său Mîndre	Dieniș logofăt
Lazor și fratele sau	Manoil Girbovul
Stanciul postelnic	Duma Isaiev
Duma Negru	Ioaniș spatar
Negrilă <i>ceașnic</i>	Iliăș <i>spatar</i>
	Burciul comis.
	Scrie Pașco.

Mai apar :

Coste logofăt, 9 februarie, 8 martie, 5 aprilie, 8 septembrie, 16 decembrie	Radul Pisc, 8 martie, 10 august
Jurj Piatra, 8 martie	Sima logofăt, iunie (<i>Documente</i> , nr. 218), 10 august
Ivan Balcean, 8 martie, 10 august	Petru vornic, 10 august
Bogdan stolnic, 8 martie	Oancea (Oanța) logofăt, iunie, 10 august
Stanciul Ponici, 8 martie, 10 august	Oancea portar, 10 august
Petru spatar, 8 martie	Toader vistier, 10 august
Oană Ureacle, 8 martie, 10 august	Ivan vistier, 8 septembrie
Manoil Șerbici, 8 martie, 5 aprilie	Sas comis, 8 septembrie
Moica și fratele său	
Tador, 8 martie, 5 aprilie	

Scribi :

Luca, 8 martie
Pașco, 5 aprilie
Toader gramatic, 26 mai

Oanța, iunie
Hristofor, 16 decembrie

Sfatul din 24 februarie. Suretul cu data greșită 7098 (*Documente* nr. 218) trebuie să fie din 6950 (442), putându-se face ușor confuzie între Хъчу и Хъш.

ȘTEFAN ȘI PETRU VOIEVOZI

1443

Cunoaștem 15 documente cu sfat, din 6 martie, 16 aprilie, 1, 7, 14, 18, 27, 28, 30 și 31 mai, 3, 24 și 25 august și 29 noiembrie (2), cu credința lui :

Stefan voievod
Petr voievod, fratele domnului,
și a panilor :
Neagoe logofăt
Petr Hudici
Duma *Dulcescul* (Limbadulce)
de Neamț și fratele său
Mircea
Duma Braevici vornic
Negrița
Oana (Vană) Urcacle
Bratul
Iurghici *pircălab de Cetatea Albă*
și ginerele său
Oancea (Vancea) logofăt
Cozma Șandrovici
Ivan Balcean (Baicean) ceașnic
Bogdan fost stolnic
Oana Danciulovici
Manoil Șerbici și fratele său
Iurie
Boguș și fratele său
Pașco Nesteacovici

Stanciul Ponici
Dieniș spatar
Toma Vereșceac *vistier*
Coste *Pereciune* *vistier frate cu Petru ceașnic*
Coste Andronicovici
Tador (Toader, Toder) Vascovici *fost vistier*
Ivan Porcu (Porcovici) ceașnic
Radul *Pisc* stolnic
Radul *Pisc* stolnic
Oană (Vană) portar
Moica și fratele său
Tador
Albul *fost ceașnic*
One (Vană, Oană) *Julici*
Manoil Hirbov (Girbov)
Bodi (Badea) vornic
Bunghe (Bunga) comis și fratele său
Laze spatar
Simon (Sima) logofăt.
Serie Luca.

Mai apar :

Clrste Bătrînul, 6 martie, 16 aprilie, 1, 7, 14, 18, 27, 28, 30, 31 mai și 8 iunie
Petr spatar, 6 martie, 16 aprilie
Stanciul postelnic, 6 martie
Clrste Negrul, 6 martie, 16 aprilie, 7, 18, 27, 30, 31 mai, 8 iunie, 25 august, 29 noiembrie
Petr ceașnic, frate cu Coste
Pereciune, 6 martie, 29 noiembrie
Porcu, *vistier* al doamnei, 6 martie
Fete Negrul, 6 martie, 16 aprilie, 27, 30, 31 mai, 8 iunie, 29 noiembrie
Șendrica gramatic, 6 martie
Albul spatar, 6 martie
Mihail Pihno vornic, 6 martie, 16 aprilie, 29 noiembrie
Cernat ploscar, 6 martie (martor)
Duma Isaiev, 16 aprilie, 24 august

Sima (Sine) vornic, 16 aprilie, 7, 14, 18, 27, 28, 30 mai 8 iunie, 24 august, 29 noiembrie
Toder Cămilă, 16 aprilie, 14 mai
Costici (Coste) postelnic, 7, 14, 18, 27, 28, 30, 31 mai, 8 iunie, 24 august, 29 noiembrie
Alexandru (Șandru) Levici, 18 mai, 8 iunie
Tador ceașnicul lui Petr voievod, 28 mai
Minzul, 28 mai
Banciul, 8 iunie
Pel<rișor> stolnic, 8 iunie
Ivan, 8 iunie
Jurj Vlijniță, 8 iunie
Mihail logofăt, 8 iunie

Scribi :

Tador gramatic, 6 martie, 1, 7,	Hristofor, 27, 30 mai
14, 28 mai, 24, 25 august,	Luca gramatic, 31 mai, 29 noiembrie
29 noiembrie	Oanța, 8 iunie.
Mihail pisar, 1 mai	
Mihul pisar, 7 mai	

Sfatul din 3 august. Până la 8 iunie vîrf de sfat este Cîrste Bătrînul, iar după aceea Neagoe logofăt. Oana Danciulovici apare numai la 3 august și într-un act din 29 noiembrie (*Moldova în epoca feudalismului*, p. 10—11, poziția 11), dar nu poate fi identificat cu omonimii Ureacle, Julici sau portarul, deoarece apare împreună cu ei. În *Documente* nr. 232 (8 iunie) sînt sîrite 3 nume din sfat; lectură mai bună la Costăchescu, II, 155—156; colaționînd însă originalul, rectificăm pe <Radul> stolnic în Pet<rișor> stolnic.

1444

Cunoaștem un singur document cu sfat, din 1 septembrie, cu credința lui :

Stefan voievod	Stanciul Ponici
Petru voievod, fratele domnului	Dieniș spatar
și a panilor :	Cîrste Negru
Neagoe logofăt	Boguș și fratele său
Petru Hudici	Pașco NESTEACOVICI
Negrilă	Coste vistier
Duma Braevici vornic	Porcu ceașnic
Izrgnici și ginerele său	Tador Vascovici stolnic
Oancea logofăt	Manoil Gîrbov
Simon logofăt	Fete Negru
Oană Ureacle	Pisc Radul
Bratul	Manoil Șerbici
Sima vornic	Moica și fratele său
Costici	Tador
Duma Dolcescul și fratele său	Badea vornic
Mircea	Mihail Plhne
Lazor și fratele său	Mihail logofăt.
Stanciul	Scrie Șandro gramatic.
Oană Julici	

Documentul din 1 septembrie. Mihai logofăt mai apare și la 18 iunie, iar Manoil pîrcălabul (capitanus) de Hotin însoțea la Liov pe Maria, doamna lui Iliăș. În același an, la 26 aprilie, dăduse un document și singur Petru voievod „moștenitor (*otcici*) al țării Moldovei”, în care, în afară de Bratul și Sima vornic, prezenți mai sus, sînt și sfetnicii :

Toader ceașnic	Stețco
Ivan Mînzul	David stolnic
Nicoman	Coste Hrișcan
Iurie Cupcici	Ilie logofăt.

Ștefan voievod singur dădea scrisori din 2 martie și 8 aprilie, iar la 28 mai, fără an, dar probabil din 1444, anunța la Brașov că s-a împăcat cu fratele său Petru.

1445

Cunoaștem 7 documente cu sfat, din 18 februarie și 5 aprilie (cînd domnii sînt împreună), 15 iulie, 8 și 11 august, 30 septembrie și 26 noiembrie (Ștefan este singur), cu credința lui :

Stefan voievod	Ivan Balcean ceașnicul ce bătrîn
Petru voievod, fratele domnului	Sima <i>fost</i> vornic
și a panilor :	Stanciul Ponici
Neagoe logofăt	Dieniș spatar
Petru Hudici (Gudici)	Duma Dolcescul și fratele său
Negrila	Mircea
Duma Braevici vornic	Coste vistier
Iurghici	Tador Vascovici
Simion (Sima, Simon) logofăt	Porcu ceașnic
Bratul	Tador diac scrie și leagă sigiliul.

Mai apar :

Oancea logofăt, 18 februarie, 8 august, 26 noiembrie	Badea vornic, 16 iulie Cîrste, 8 august
Tador stolnic, 18 februarie, 11 august	Costin Cernat, 11 august, 26 noiembrie
Mihail logofăt (canțler), 25 iunie, 15 iulie, 8 și 11 august, 26 noiembrie	Manoil de Hotin, 30 septembrie Bogdan stolnic, 26 noiembrie Bogus și fratele său Pașco NESTEACOVICI, 26 noiembrie
Oană Ureacle, 15 iulie	
Oană Julici, 15 iulie, 11 august, 26 noiembrie	
Manoil Gîrbovul, 15 iulie, 11 august	
Coste Andronicovici, 15 iulie, 30 septembrie, 26 noiembrie	

Scribi :

Șandro gramatic, 15 iulie, 27 septembrie	Iliș, 8 august Luca, 30 septembrie
---	---------------------------------------

Sfatul din 5 aprilie. Documentele din 18 februarie și 5 aprilie sînt emise de domni împreună. Bratul și Sima fost vornic apar numai în acestea. De la 25 iunie înainte emite numai Ștefan singur, dar se mai adaugă încă 12 sfetnici.

ȘTEFAN VOIEVOD

1446

Cunoaștem 7 documente cu sfat, din 25 și 26 ianuarie, 22 februarie (2), 5 martie 6 iunie și 20 iulie, cu credința lui :

Ștefan voievod	Dienîș spatar
Neagoe logofăt	Duma <i>Dulcescul</i> și fratele său
Petru Hudici	Mircea
Duma Braevici stolnic	Coste vistier
Sima (Simon) logofăt	Coste Androinic
Iurghici (Urghici)	Toader Vascovici
Oancea logofăt	Porcu ceașnic
Oana (Vană) Ureacle	Badea vornic
Ivan Baicean (Balcean)	Mihail logofăt.
Oana Julici	Serie Jurj.
Stanciul Ponici	

Mai apar :

Negrilă, 25 și 26 ianuarie, 22 februarie, 6 iunie, 20 iulie	Radul stolnic, 25 ianuarie
Petru spatar, 25 ianuarie	Bunghe comis și fratele său
Bogdan stolnic, 25 ianuarie	Laze
Costici postelnic, 25 ianuarie	Petru ceașnic, 26 ianuarie
Toma Veresceac, 25 ianuarie	Albul spatar, 26 ianuarie
Bratul 25 ianuarie	Pihnă, 26 ianuarie
Duma Isaiev, 25 ianuarie	Luca comis, 26 ianuarie, 20 iulie
Cozma Șandrovici, 25 ianuarie	Gine vistier, 20 iulie
Cîrste Negru, 25 ianuarie, 20 iulie	

Scribi :

Ștețco pisar, 25 ianuarie	Șandro, 22 februarie, 6 iunie, 20 iulie.
---------------------------	--

Sfatul din 5 martie. Documentul din 22 februarie este publicat în *Moldova în epoca feudalismului*, p. 13—15. În suretul din 22 februarie, pentru mănăstirea Pobrata, Cozma vel vornic și Gorchi vel paharnic sînt evidente lecturi greșite.

1447

Cunoaștem 2 documente cu sfat, din 14 ianuarie și 11 februarie, cu credința lui :

Stefan voievod și a panilor :	Stanciul Ponici
Neagoe logofăt	Coste Andronicovici
Petru Hudici	Tador Vascovici
Negrilă	Vană Julici
Duma Braevici vornic	Oancea logofăt
Ivan Balcean	Porcu ceașnic
Coste vistier	Mihail logofăt scrie și leagă sigiliul.
Manoil Grecul	Scrie Luca gramatic.

Mai apar :

Iurghici și ginerele său	Vascan stolnic, 14 ianuarie
Oancea logofăt, 14 ianuarie	Cascoia comis, 14 ianuarie
Vană Ureacle, 14 ianuarie	Ilie logofăt, 22 august
Dieniș spatâr, 14 ianuarie	

Scribi :

Tador Prodanov, 14 ianuarie	Oanța, 22 august.
-----------------------------	-------------------

Sfatul din 11 februarie. Din 4 august datează o scrisoare a lui Roman voievod către Brașoveni. La 22 august Petru voievod și fratele său Roman confirmă stăpîniri de sate mănăstirii Neamț. La 15 septembrie, atît Petru voievod, cît și Roman voievod, emit acte separate pentru mănăstirea Neamț; amîndouă sînt false.

ROMAN VOIEVOD

1448

Cunoaștem 2 documente cu sfat, din 18 februarie, dat în Suceava, și din 23 februarie, dat în Colomeia, cu credința lui :

Roman voievod și a panilor' :	Petru ceașnic
Coste Perecichiu mare vornic	*Micul vistier
*Manoil Marele de Hotin	Borciul
Oană Pintece	Petru vistier
Cozma Șandrovici	Iurie stolnic
*Steful Jumetatici	Tador postelnic
Mise	Bude stolnic
*Hodco Știber	Ivașco Ciortan
Coste ceașnic	Gîne
*Micle Greul (Греул)	Ivan Bizdiga
Baloș ceașnic	*Stanciul logofăt.

La 18 februarie mai apar :

Oană Marele, vornic	Șendrica aprod.
Coste pîrcălab și fratele său	
Petru	

Sfatul din 23 februarie. Documentul din 18 februarie cuprinde credința fratelui domnului Iliehn, și a 10 sfetnici notați cu * în sfatul de mai sus, și cei din adnotare.

PETRU VOIEVOD

1448

Cunoaștem 11 documente cu sfat, din 23 aprilie, 15 (2), 27 iulie, 22 august, 3 (2), 15 și 22 septembrie, 5 și 10 octombrie, cu credința lui :

Petru voievod și a panilor :	Bratul
Neagoe logofăt	Stanciul și fratele său
Petru Hudici	Lazor
Duma Braevici vornic	Ilie logofăt

Vană (Oană) Julici
 Duma *Dulcevi* și fratele său
 Mircia *Dulcevi* (*Dulcescul*)
 Coste *Orîșevici* — (-șescul) *vornic*
 Ivan *Baicean* (*Balcean*)
 Ivan *Minzul*
 Coste *Androinicovici*
 David *stolnic*
 Tador (*Tader*) *Negrul*
 Tador *Vascovici stolnic*

Dragotă (*Dragoș*)
 Hrinea *spatar*
 Tador *Moica* (*Moicescul*)
 Bogdan *Bătrînul*, *ceașnic*
 Eremia
 Vană *Porcul*
 Danciul *vistier*
 Sirbul *postelnic*
 Radul *Pisc stolnic*
 Petru *ceașnic*.

Mai apar :

Nicoman, 23 aprilie, 15 (2) și
 27 iulie, 3 (2) și 15 septembrie
 Vană (Oanea) *portar*, 15 (2) și
 27 iulie, 3 și 15 septembrie,
 10 octombrie

Goian *comis*, 15 și 27 iulie, 3(2) septembrie,
 5 și 10 octombrie
 Oană *Pintece*, 15 septembrie
 Tador *pisar*, 22 septembrie
 Stanciul *pircălab*, 5 octombrie.

Scribi :

Oanță, 5 aprilie, 3 septembrie
 Luca *gramatic*, fiul lui *Vulpaș*,
 23 aprilie, 15 iulie, 15 septem-
 brie
 Dobruleț, 27 iulie
 Iliăș, 3 septembrie, 10 octombrie

Luca *diac*, 22 septembrie
 Tador, 5 octombrie
 Doneca, ante 15 octombrie.

Sfatul din 22 august. Lazor, Bogdan Bătrînul și Eremia nu apar decît în făgăduiala de la Hotin, din 22 august. Dragotă (*Dragoș*) și Vană *Porcul* mai apar cîte odată, deci ar putea fi identici cu unii din omonimii lor.

ALEXANDRU VOIEVOD

1449

Cunoaștem 2 documente cu sfat, din 26 mai și 3 august, cu credința lui :

Alexandru <i>voievod</i> și a panilor :	Coste <i>Andronic</i>
Petru <i>Hudici</i> (<i>Gudici</i>)	Ivan <i>Balcean</i> (<i>Baicean</i>)
Duma <i>Braevici</i>	Șandrica <i>aprod</i>
Stanciul	Petru <i>vistier</i>
Manoil de Hotin	Mihail <i>logofăt</i> .
Mircea <i>Dulcescul</i>	Serie <i>Vulpaș gramatic</i> .
Coste <i>vornic</i> și fratele său	
Petru <i>pircălab</i> de Cetatea Albă	

Mai apar, la 5 iunie :

Lazor	Tador <i>Moica</i>
Oană <i>Pintece</i>	Radul <i>Pisc</i>
Cozma <i>Șandrovici</i>	Hotco <i>Crețean</i>
Oancea <i>logofăt</i>	Lazea
Albul <i>spatar</i>	Șandrica <i>Tolocico</i>
Coste <i>Danovici</i>	
Scurtul	Jurj <i>comis</i>
Tador <i>Vascan</i>	Sirbul <i>vistier</i> , 3 august

Scribi :

Vasco *gramatic*, 8 aprilie, 27 iunie Oanța, 3 august.
 Șandre *gramatic*, 5 iunie

Sfatul din 26 mai. Mihail *logofăt* apare de la 8 aprilie. Actul din 5 iunie, dat din *Suceava*, arată martorii la o judecată domnească în care, afară de 20 sfetnici amintiți, apar și 4 tirgoveți :

Vasilcea <i>vameș</i>	Serchiz <i>voit armean</i>
Nichil <i>voit</i>	Toma.

BOGDAN VOIEVOD

1449

Din 2 decembrie se cunoaște o scrisoare a lui Bogdan voievod, fără sfetnici.

1450

Cunoaștem un singur document cu sfat, din 11 februarie, cu credința lui :

Bogdan voievod	Oșel vornic
Ștefan voievod, fiul domnului	Danciul pîrcălab
și a panilor :	Lazea
Duma Braevici	Coste Danovici
Oană Julici	Tador Vascan
Bratul	Tador Moicescul
Coste Orîș	Șirbul
Ivan Balcean	Stanciul comis.
Dragomir vornic	Serie Mihail pisar.
Ilie fost logofăt	

Mai apare :

Petre logofăt, 23 ianuarie.

Sfatul din 11 februarie, scrisoarea către Ioan de Huniedoara.

1451

Cunoaștem 2 documente cu sfat, din 12 iunie și 31 iulie, cu credința lui :

Bogdan voievod	Hodco Crețevici
Ștefan voievod, fiul domnului și	Mic Crai
a panilor :	Radul Pisc
Bratul	Laz Pitic
Oșel	Ignat
Vană Pîntece	Iurie de Poiana...
Dragomir vornic	Vlaicul...
Danciul pîrcălab	Drag... ceașnic
Tador Vascan	Stanciul comis
Mîndricica	Petru logofăt.
Tador Moicescul	Serie Tador Popovschi.
Șirbul	
Goian	

Mai apar :

Onică vistier, 31 iulie

Ciopei postelnic, 31 iulie.

Scribi :

Solomon, 31 iulie

Dobrul, 13 septembrie.

Sfatul din 13 iunie, cu lipsuri. La împăcarea de la Sambor, 3 august, probabil acest an, mai apar :

Braevici	Șandru
(fără nume) pîrcălab	Costea Danovici
Vitolt	Denis.

ALEXANDRU VOIEVOD

1452

Cunoaștem 7 documente cu sfat, din 12 august, 7 și 10 septembrie, 27 octombrie și 21 decembrie (2) și 1 f. 1, și zi, cu credința lui :

Alexandru voievod și a panilor :	Stanciul
Duma Braevici vornic	Coste pîrcălab și fratele său
Manuil de Hotin	Petru

Ivan Bălcean (Balcean)
 Bratul
 Cozma Șandrovici stolnic
 Vană Julici
 Coste Orîș
 Coste Danovici
 Tador Vascan
 Tador Moica
 Șandru de (ot) Dorohoi (Șen-
 drică Tolocico)
 Hodco Crețean (Crețevici)

Jurj Găurice
 Radul Pisc
 Vlașin
 Duma vistier
 Albu spătar
 Goian ceașnic
 Ivan stolnic
 Jurj comis
 Mihail logofăt.
 Serie Tador.

Mai apar :

Lazor (Lazăr), 7 septembrie,
 27 octombrie și f. 1., cu
 fratele său Stanciul
 Mazea Pitic, 7 septembrie
 Petrică postelnic, 7 septembrie

Oană Plintece, 27 octombrie
 Scurtul, 27 octombrie
 Cozmiță, 27 octombrie.

Scribi :

Dobrul, 24, februarie, 7 septem-
 brie
 Petru Ardanovici, 12 august

Stețco pisar, 27 octombrie
 Tador, 21 decembrie (2)
 Toma diac, f. 1.

Sfatul din 21 decembrie, pentru Trișor. Suretul din 10 septembrie are multe lipsuri. La 27 octombrie apare o inovație : în sfat sînt numiți și „pisarii noștri” :

Toader Prodan
 Dobrul

Clrstea
 Vulpaș.

Nu însă și Stețco, care scrie actul acesta. Tador, care scrie ambele documente din 21 decembrie, păstrează întocmai ordinea, afară de o inversiune (Hodco Crețean și Jurj Găurice) și de omiterea a doi sfetnici (Radul Pisc și Ivan stolnic).

1453

Cunoaștem 10 documente cu sfat, din 1, 22 și 26 ianuarie, 8 și 23 februarie, 3 aprilie, 12 și 20 iunie, 20 iulie și 7 septembrie, cu credința lui :

Alexandru voievod și a panilor :
 Duma Braevici vornic
 Manuil de Hotin
 Stanciul pîrcălab de Cetatea Albă
 Ivan Baicean (Balcean)
 Petru pîrcălab
 Vană Julici
 Coste Orîș
 Bratul
 Cozma Sandrovici (Cozmiș,
 23 februarie)
 Coste Danovici
 Tador Vascan (Vascovici)
 Danciul pîrcălab
 Sandro de Dorohoi (și de Hirău)
 spatar

Albul spătar
 Tador Moica (Moicescul)
 Hodco Crețean (Crețevici)
 Radul Pisc
 Goian ceașnic
 Jurj Găurice
 Petru al lui Iachim (Iachimov)
 Iurie Mihailașevici
 Petru Ponici
 Petru Scurtul
 Cozma vistier
 Ivan stolnic
 Jurj (Jurjică) comis.
 Tador Prodanovici scrie și leagă sigiliul.

Mai apar :

Coste pîrcălab și fratele său
 Petru, 1 și 22 ianuarie, 8 și
 23 februarie, 3 aprilie,
 7 septembrie
 Vlașin, 1 ianuarie

Duma vistier, 1, 22 și 26 ianua-
 rie, 8 și 23 februarie
 Mihail logofăt, 1, 22 și 26 ianua-
 rie, 8 și 23 februarie, 3 aprilie,
 12 iunie, 8 și 20 iulie, 7 și 30 sep-
 tembrie

Lazor și fratele său
 Stanciul, 22 ianuarie
 Vitolt, 22 ianuarie, 8 februarie
 Petrică (Petru) postelnic, 22 și
 26 ianuarie, 8 și 23 februarie,
 20 iulie, 7 septembrie

Vană (Oană) Pintece, 26 ianuarie, 12 iunie,
 20 iulie
 Stibor, 8 februarie
 Mic..., 12 iunie.

Sfatul din 20 iunie. Șandro spatar, de la 7 septembrie, este desigur Șandro de Dorohoi. Documentul inoienic din 5 aprilie este, în mod sigur, un fals.

1454

Cunoaștem un singur document cu sfat, din 1 ianuarie, cu credința lui :

Alexandru voievod și a panilor :	Tador Vascan
Braevici vornic	Tador Moica
Manoil de Motin	Mic Crai
Stanciul	Crețevici
Petru pircălab	Radul Pisc
Bratul	Albul spătar
Vană Julici	Petrică postelnic
Cozma Șandrovici	Cozma vistier
Baiceanul	Ivan stolnic
Coste Orîș	Jurj comis
Coste Danovici ceașnic	Mihail logofăt.
Șandru de Dorohoi	Serie Dobrul diac.

Sfatul din 1 ianuarie.

PETRU VOIEVOD

1454

Cunoaștem 2 documente, ambele din 25 august, cu credința lui :

Petru voievod și a panilor :	Ignat Popescul
Oană (Vană) Pintece	Micul postelnic
Duma pircălab	Ion Buorean
Coste Orîș	Fedor posadnic
Petru fost logofăt	Sin stolnic
Duma Micaci spatar	Dragoș ceașnic
Lazea Pitic	Petru Ezereanu comis
Ion vistier	Cozma logofăt.
Toma Cindevici	Serie Ivașco diac.
Hodco Crețevici	

Scribi :

Jurj Ioilovici, 25 august

Gheorghe Sirbul (?) și cîntăreț, 10 octombrie.

Sfatul din 25 august. În al doilea document sfatul este identic, însă Vană apare în loc de Oană și Оладор în loc de Федор posadnic. Data de 10 octombrie, în documentul scris de Gheorghe (срѣшну и неку, este corectată de D. P. Bogdan, *Introducere*, I, p. 84.

ALEXANDRU VOIEVOD

1455

Cunoaștem 2 documente cu sfat, din 8 februarie și 14 f. 1., cu credința lui :

Alexandru voievod și a panilor :	Cozma Șandrovici
Duma Braevici	Fedor vornic
Manoil de Hotin	Albu spatar
Stanciul pircălab	Petrică (Petru) postelnic
Petru pircălab	Șando logofăt.
Vană Julici	Serie Dobrul.
Danciul pircălab	

Mai apar, la 14 f.1. :

Coste Danovici
Cozma vistier

Ivanco Braevici
Buhta comis.

Sfatul din 8 februarie.

PETRU VOIEVOD

1455

Cunoaştem 8 documente cu sfat, din 7 iunie, 2 iulie, 15, 20, 23 şi 29 august, 12 şi 20 decembrie, cu credinţa lui :

Petru voievod
Teoctist mitropolit
Evstratie arhimandrit de la Bis-
triţa şi a panilor :
Bratul Marele
Manoil de Hotin
Lazor şi fratele său
Stanciul
Hodco vornic
Ivan Baiceanul (Balcean)
Petru pîrcălab
Şendrica de Dorohoi
Danciul pîrcălab
Duma pîrcălab
Cozma Şandrovici

Dragoslav
Duma Micaci
Radul spatar
Goian
Albul
Sin de Hotin
Steţco Damacuşevici
Micul postelnic
Ion vistier (apoi pîrcălab)
Dragoş ceaşnic
Mihul stolnic
Petru comis
Petru logofăt
Scrie Dobrul.

Mai apar :

Luca uşer, 7 iunie (suret)

Mihail logofăt, 15, 20, 23 şi
şi 29 august, 12 şi 20 decembrie
Oană Pîntece, 15 august

Vană (Oană) Julici, 20, 23 şi 29 august,
12 şi 20 decembrie
Coste Oriş, 12 decembrie
Ilea vistier, 12 şi 20 decembrie

Scribi :

Vulpaş, 2 iunie, 15 şi 29 august

Dobrul, 6 şi 7 iunie, 20 şi 23 august, 12 şi
20 decembrie.

Sfatul din 2 iulie. Mitropolitul Teoctist apare în toate documentele, iar arhimandritul Evstratie numai în primele trei.

1456

Cunoaştem 4 documente cu sfat, din 18 februarie, 13, 29 şi 30 august, cu credinţa lui :

Petru voievod (1)
Teoctist mitropolit şi a panilor :
Duma Braevici (3)
Bratul (2)
Manoil (6)
*Stanciul pîrcălab (5)
Hotco (Hodco) Ştibor vornic (10)
Oană Julici
Mihail logofăt
Petru pîrcălab (11)
Ivan Baicean (7)
Cozma Şandrovici (9)
Danciul Cneajnici pîrcălab (34)

Ion pîrcălab
Dragoslav (37)
Duma Micaci (48)
Radul spatar
Micul postelnic
Ilea vistier (31)
Dragoş ceaşnic
*Mihul stolnic (43)
*Petru Ezerean comis (42)
*Mic Crai vornic de gloată (23)
*Petru logofăt (12)
Scrie Vulpaş.

Mai apar :

Sin de Hotin, 18 februarie (26)	Vană (Oană) Plintece, 29 iunie (8)
Tador Moicescul, 8 iunie (15)	Coste Danovici, 29 iunie (18)
Tador Damcuș, 8 iunie	

Scribi :

Gheorghe Sirbul, 20 ianuarie	Petru Ardanovici, 13 iunie
Vulpaș, 18 februarie (57)	Tador Prodanovici, 29 iunie (54).
Dobrul, 8 iunie (55)	

Sfatul din 30 iunie. La 13 iunie, hotărnicie la fața locului, pentru Moldovița ; pe lângă domn, mitropolit și 5 sfetnici din stat (*), mai iau parte :

Iurie Șerbici	Sarchiz voit de Suceava
Grinco de Mamornița	Ivașco armeanul
Popa Rusul cu fiul său Bogdan	Ivașco Fultuc cu frate său, fii lui Oprișac
Tador sulger	Roman Tula (Tude).

În ce privește pe Roman Tula (în orig. *Tule*, cum a citit Costăchescu), credem că trebuie citit Тша(о)а, de Tulova, lectura aceasta explicându-se printr-un lapsus calami.

În scrisoarea din Vaslui, pe lângă 22 sfetnici din stat și 3 pisari, al căror număr de ordine din scrisoare se dă mai sus, figurează și următorii, arătați în aceeași ordine :

Lazor (4)	Neag Cîmpean (35)
Hodco Crețevici (13)	Ivașco Usteclă (36)
Moica (14)	Neagoe (38) și fratele său
Goian (16)	Bratul (39)
Coste Orîș (17)	Eremia (40)
Șendrica Tolocico (19)	Porcu (41)
Lazea Pitic (20)	Gangur spătar (44)
Andrușco (21)	Negrilă vornic (45)
Ion Bucium (22)	Ziaico (47)
Toader Dulcevici (24)	Duma Galbinu (49)
Mihul starostici (25)	Coste Țolici (50)
Bolbosea postelnic (27)	Petru Sirbescul (51)
Roman Hudici (28)	Micul spătar (52)
Iașco Hudici (29)	Jurj Lențea (53) și pisari :
Ivașco Hrincoș (30)	Cîrstea (56).
Vasco Levici (32)	Soliman (58).
Hrinco Levici (33)	Scrie Stețco (59).

Este normal că Mihail logofăt, beneficiarul scrisorii, să nu figureze în ea, dar, în același timp, mai lipsește :

Oană Julici	Tador Damacuș, și pisarii :
Ion pîrcălab	Gheorghe Sirbul
Radul spătar	Petru Ardanovici.
Micul postelnic	

1457

De la Petru voievod și pînă la înlocuirea lui de către Ștefan cel Mare nu se cunoaște nici un document cu sfat. Totuși, la 1 aprilie scrie din Suceava lui Mujiło și Bartos Buceacki, în Polonia, că le-a dat în mînă pe Leu și pe tovarășii săi, trădători și răufăcători. În același timp, pentru alte chestiuni în litigiu, pune soroc de lichidare la Sf. Filip (1 mai sau 30 iunie) și-i roagă să-l sprijine a avea liniște și pace de către Basarabi (Басараб) adică munteni, de către Unguri (Унгоры) și de către acel fiu de cuman (тогго команович)¹, adică Berindei. Dacă va trebui să iasă din țară, atunci domnului, panilor și slugilor sale, cere să le fie deschise orașele vecine din Polonia.

¹ A. C. G. (= P. P. Panaitescu), *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui, 1456)*, în „Studii”, V (1952), nr. 3, p. 196.

În lunga sa scrisoare nu amintește nici un nume de boier, însă la începutul anului următor Petru voievod va fi la Camenița împreună cu Duma Braevici, Stanciul, Costea Danovici, Ion pircălab și Vasco Levici „și cu toți panii noștri, cu cei mari și cu cei mici, și cu tot sfatul nostru moldovenesc”². Între fugari era și Mihail logofăt, care nu s-a mai întors în Moldova³.

II. LISTA DREGĂTORILOR PE FUNCȚII

1. Virfurile sfatului

a) *Întii*

Poruczno, 1384
 Dzula capitaneu, 1387
 Iuga Jurjevici, 1392
 Vlad, ianuarie 1393
 Bratul Netedul, noiembrie 1393, 1394, 1395, 1399
 Stephanus de Hotin, 1397
 Dragoș viteaz, 1400
 Stanislav Rotompan, 1403
 Jurj staroste, iulie 1404
 Baliță Birlici, august 1404
 Jurj staroste, 1407, 1408
 Stanislav Rotompan, 1409—1413
 Hrinco, august 1414
 Mihail, decembrie 1414—1415
 Oană vornic, 1418
 Hrinco, 1419
 Mihail de Dorohoi 1420 — ianuarie 1434
 Vilce, februarie 1434
 Vilce și Jurj de Frătăuți, 1435—1439
 Clrste, 10 mai 1439
 Petru Hudici vornic, 1440—1442
 Clrste Marele, vornic, 22 octombrie 1440 — iunie 1443
 Neagoe logofăt, 1443—1448
 Bratul, aprilie 1444 (Petru voievod)
 Coste Percichiu, februarie 1418 (Roman voievod)
 Oană Marele, vornic, februarie 1448 (Roman voievod)
 Duma Braevici vornic, 22 septembrie 1448
 Petru Hudici, 1449
 Manoilo, 5 iunie 1449
 Duma Braevici, 1450
 Bratul, 1451
 Duma Braevici vornic, 1452—1454 — februarie 1455
 Mitropolitul Teoctist și Bratul Marele, din iunie 1455
 Mitropolitul Teoctist și Duma Braevici, 1456

b) *Al doilea*

Birla, 1384, 1387
 Stețco, 1392
 Stanislav (Elovski), 1393, 1395
 Stanislav Rotompan, 1397, 1399
 Andriaș, 1400
 Sîn Birlici, ianuarie 1403

² M. Costăchescu, *Documente*, II, p. 814—816. Documentul avea numai 4 sigilii boierești, pierdute.

³ Pentru sfatul domnesc al Moldovei în continuare vezi A. Sacerdoțeanu, *Divanele lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Universității București”, Seria Științe sociale, Istorie, nr. 5, (1956).

Dragoș, august 1403
 Stanislav, iulie 1404
 Sinco, august 1404
 Stanislav Rotompan, 1407
 Dragoș de Neamț, septembrie 1408
 Mihail de Dorohoi, octombrie 1408
 Mihailaș <de Dorohoi>, ianuarie 1409
 Hrinco, aprilie, noiembrie 1409
 Mihailaș (Mihail), 1410–1414
 Jurj vornic, septembrie 1411
 Hrinco, octombrie 1414–1415
 Jurj de Frătăuți, 1418
 Negre, 1419
 Hrinco, 1420
 Oană vornic, 1421–1422
 Hrinco, august 1422–1425
 Vilce, 1426 – ianuarie 1434
 Negre, 4 decembrie 1428
 Jurj de Frătăuți, 1432–1433
 Cîrste, 16 noiembrie 1433
 Cupcici vornic, ianuarie 1434
 Cîrste, martie, octombrie 1434–1435–1436
 Dan, 17 octombrie 1435
 Jurj de Frătăuți, octombrie 1435–1439
 Negrilă vornic, 10 mai 1439
 Cîrste Marele, 15 iulie 1439
 Duma de Nemț, Limbădulce, 1440–1442
 Ivan Balcea ceașnic, 29 octombrie 1442
 Neagoe logofăt, martie-iunie 1443
 Petru Hudici, august 1447
 Sima vornic, aprilie 1444 (Petru voievod)
 Manoil Marele de Hotin, februarie 1448 (Roman voievod)
 Stanciul, 22 septembrie 1448 (Petru voievod)
 Duma Braevici, 1449
 Oană Julici, 1450
 Oțel, 1451
 Manoil de Hotin, 1452–1456
 Coste pîrcălab, 7 septembrie 1452
 Lazor, 27 octombrie 1452
 Stanciul, 7 septembrie 1453, 14 <februarie-mai> 1455
 Duma pîrcălab, 25 august 1454
 Duma Braevici, 1456 (Vaslui)
 Mic Crai, 13 iunie 1456
 Petru logofăt, 29 iunie 1456
 Bratul, 30 iunie 1456

2. SFETNICI FĂRĂ DREGĂTORIE

Birlă de Hirlău, 1381, 1387, 1404
 Poruczno, 1384
 Stancel, 1387
 Stanislav Rotompan, 1387–1421
 Andriaș, 1392–1400
 Bratul Netedul, 1392–1399
 Ghide, 1392–1395
 Iuga Jurjevici, 1392–1393
 Ivan Stra(o)vici, 1392–1399
 Oriș, 1392
 Stețco, nepot de soră lui Roman voievod, 1392–1393
 Baliță Birlici, 1393–1404
 Sin (Sinco) Birlici, 1393, 1403–1411, 1422–1434
 Stanislav Elovski (probabil Rotompan), 1393

Mihail, 1394–1395
 Roman de Siret, 1395–1399
 Brae, frate cu Petrică, 1399
 Petrică, frate cu Brae, 1399
 Mihail (Mihailaș) de Dorohoi, 1399–1434
 Bratul Stra(o)vici, frate cu Liuban, 1400–1412
 Liuban, frate cu Bratul Straovici. 1 august 1404
 Mic Albul de Molnița, 1400, 1403
 Țiban, 1400
 Birgău Ștefan, 1403
 Ion Bătrînul de Vorona, 1403
 Ion Jumătate, 1403–1419
 Jurj de Volhovăț, 1403
 Mic Sinovschi, 1403
 Ravas Litovoi, 1403, 1407
 Iușsa Taderovici, 1404–1414
 Ciurbă, 1407, 1420–1421, 1424, 1435
 Hrinco (Grinco), 1407–1421
 Jurj de Șumuz, 1407
 Nesteac, 1407–1428
 Petru Ureacii, 1407, 1411–1412, 1414
 Spenea Jurj, 1407, 1410–1412
 Șerbe de Vaslui, 1407, 1423
 Tabuci (Tobuci), 1407, 1411, 1414, 1415
 Vlad de Siret, frate cu Cirste ceașnic, 1407–1415
 Olexa, 1412
 Vlad de Piriul Alb (Valea Albă), 1414–1415
 Mihail Popșa, 1418, 1421–1424, 1433, 1435–1442
 Oană Barbos, 1418
 Oană (Vană, Vancea) Birlici, 1418, 1421
 Ivan Opriș, 1420
 Ivan Detco, 1420–1430
 Mindre (Mindricica) Jumătate, 1420–1428, 1432–1442, 1451
 Birlicica, 1421
 Bob Oprișac, 1421
 Boris Braevici, 1421
 Boris Golovat, 1421
 Budul, 1421
 Corlat, 1421
 Danciul Julici, 1421
 Dragomir Vranici, 1421
 Dumitru Badevici, 1421
 Iachim Calianovici (Belianovici), 1421, 19 septembrie 1436
 Jurj Stra(o)vici, frate cu Ștefan, 1421, 1423, 1436
 Ștefan Stravici, frate cu Jurj, 1421
 Lațco Boț, frate cu Miclous 1421, 1433
 Lev de Mamornița, frate cu Holco, 1421, 1428–1429, 1436–1437
 Miclous frate cu Lațco Boț, 1421
 Miclous (Miclus), 1421
 Nan Vană, 1421
 Opriș (Oprișac), 1421, 1423, 1425–1430
 Stanislav Miliș, 1421
 Stroișor Druja Hudici, 1421 : vezi și Druja, 1429
 Tatomir, frate cu Uncleata, 1421
 Uncleata de Zubrouți, frate cu Tatomir, 1421, 1428–1436
 Stan Urmezeu, 30 ianuarie 1425
 Bratul fratele doamnei, 1428–1429
 Druja, 10 februarie 1429
 Ivan Șurăl (Șurinschi), 10 februarie 1429
 Boguș Nesteacovici, 1432–1445
 Cozma Șandrovici, 1432–1456
 Lazăr (Lazor) de Tulova, frate cu Stanciul postelnic, 1432–1444, 1448–1456

Banciul, frate cu Șteful, 1433–1441
 Coste Dragoșevici, 1433–1437
 Micle, 4 iunie 1433; vezi și Micle Greul, 1448
 Nemirca Iațcovici, 1433–1439
 Boris Grincovici, 13 ianuarie 1434
 Pașco Nesteacovici, frate cu Boguș, 1434, 1436–1437, 1443–1445
 Cirste Negru, 1435–1446
 Coșilă (Cămilă), frate cu Stețco, 8 și 17 octombrie și 25 noiembrie 1435
 Duma Isaescu, 1435–1446
 Firău (Foro), 1435–1438
 Jurj Piatră, 1435–1442
 Mise Ravas(ovschi), 1435–1440, 1448
 Simeon Turcul, 1435–1441
 Vasile Hacevici, 17 octombrie 1435
 Vitolt de Ripujinți, 1435–1453
 Bela (Belava), 26 august 1436–24 februarie 1437
 Carcico (Corcică) Onică, 19 septembrie 1436, 19 august 1437
 Boris de Cuciur, 19 septembrie 1436
 Danco Jurjevici de Frătăuți, 19 septembrie 1436
 Ivașco al vornicului, 19 septembrie 1436
 Ivașco de Rogoșești, 19 septembrie 1436
 Mic de Silișești, 19 septembrie 1436
 Roman Hudinschi, frate cu Petru Hudici, 19 septembrie 1436, 24 februarie 1437, 1456 (Vaslui)
 Ivașco Unchetici, 24 februarie 1437
 Șalov Coman, 5 martie 1438
 Tador (Tudor) Camila, 1438, 1439, 1443
 Pur(ice), 10 mai 1439
 Ivașco Iațcovici, 22 octombrie 1440
 Jurj, 22 octombrie 1440
 Jurj Verișceac, 6 august 1440, 29 septembrie 1441
 Manoil Girbovul, 6 august 1440, 1445
 Oană (Vane) Julici (Pintece), 25 iunie 1441–1456
 Manoil Șerbici, 1442–1446
 Alexandru (Șandru) Levici, 18 mai și 8 iunie 1443
 Bratul Marele, frate cu Neagoe, 1443–1456
 Fete Negru, 1443–1444
 Iurie Șerbici, frate cu Manoil, 1443–1456
 Oană Danciulovici, 3 august și 29 noiembrie 1443
 Coste Hrișcan, 26 aprilie 1444
 Iurie Cupecici, 26 aprilie 1444
 Ivan Mînzul, 26 aprilie 1444, 23 aprilie, 15 și 17 iulie, 22 august, 3 și 15 septembrie, 5 și 10 octombrie 1448
 Nicoman, 26 aprilie 1444, 23 aprilie, 15 și 17 iulie, 3 și 15 septembrie 1448
 Costin Cornat, 11 august, 26 noiembrie 1445. V. și *plasear*
 Micle Greul, 18 și 23 februarie 1448
 Dragotă (Dragoș) 22 august 1448
 Eremia, 22 august 1448, 1456 (Vaslui)
 Ivan Bizdiga, 23 februarie 1448
 Ivașco Ciortan, 23 febr. 1448
 Tader (Tador) Negru (Ciornii), 1448
 Tader Moicescul, 1448; vezi și *spatari*
 Ignat Popescul, 13 iunie 1451, 25 august 1454
 Iurie de Poiana, 13 iunie 1451
 Laze Pitic, 1451–1452, 1454, 1456 (Vaslui)
 Vlaicul, 13 iunie 1451
 Jurj Găurice, 21 decembrie 1452, 1 și 26 ianuarie, 20 iunie 1453
 Jurj Mihalășevici, 20 iunie 1453
 Petru Iachimov, 20 iunie 1453
 Petru Ponici, 20 iunie 1453
 Ion Buorean, 25 august 1454
 Toma Cîndeveci, 25 august 1454
 Coste Țolici, 8 februarie 1455, 1456 (Vaslui)
 Dragoslav, 2 iulie, 20, 23 și 29 august 1455, 12 decembrie 1456

Ivanco Braevici, 14 <februarie-mai> 1455
 Stețco Dumacusevici, 2 iulie 1455
 Hrinco (Grinco) Levici de Mamornița, 1456
 Ivașco armeanul, 13 iunie 1456
 Ivașco Fultuc, fiul lui Oprișac, 13 iunie 1456
 Duma Galbinu, 1456 (Vaslui)
 Iațco Hudici, 1456 (Vaslui)
 Ion Bucium, 1456 (Vaslui)
 Ivașco Hrincovici, 1456 (Vaslui)
 Ivașco Usteclă, 1456 (Vaslui)
 Jurj Lențea, 1456 (Vaslui)
 Neag Cimpean, 1456 (Vaslui)
 Neagoe, frate cu Bratul, 1456 (Vaslui)
 Tador Dulcevici, 1456 (Vaslui)
 Vasco Levici, 1456 (Vaslui)
 Ziaico, 1456 (Vaslui)
 Tador Damacuș, 8 iunie 1456.

Numărul mare al sfetnicilor fără dregătorie (155) se explică atât prin participarea lor numai la acțiuni deosebite, cum arată actele din decembrie 1421, 19 septembrie 1436 (11) și la adunarea de la Vaslui (59), cât și prin omonimia lor cu alții care au dregătorii (Nu putem preciza acum identitatea lor. Acolo unde am putut să o bănuim, am făcut totuși referința necesară).

3 VORNICI

a) *De Suceava*

Vlad, 1392—1413
 Oană (Ion, Ivan, Vană), 1397 (= Ianusch), 1407—1424
 Bade Bătrînul, 1399—1403
 Duma, 1399—1400
 Vlad Negru (Negre), 1404—1429
 Stan Babici (Bablici) Preutescul (Popovici), 1409—1414
 Cîrste Marele (Bătrînul), frate cu Vlad de Siret, 1410—1445
 Jurj Jumătate, 1411—1433; vezi și *staroștii*
 Vilce de Lipnic (1412), 1435—1439
 Petru Hudici (de Hudineț), (1421), 1435—1449
 Hotco Șlibor, 1424—1456
 Ivan Cupcici, 1426—1435
 Dan, 1433
 Negrilă (Negrilaș), 1433—1456
 Duma Negru, 1434—1442
 Oană (Ivan, Vană) Ureacle Marele, 1435—1448
 Sin (Sima) Mihalășev de Izghear!, 1436—1445; vornicul lui Petru voievod, 1443
 Moica, 1439
 Duma Braevici, 1441—1456
 Petru, 1441—1442
 Badea (Bodi), 1443—1446
 Mihail Pîhne, 1443—1444
 Coste Orîș, 1448—1456
 Coste, frate cu Petru pîrcălab de Cetatea Albă, 1449
 Hotco Crețean (Crețevici), (1449), 1455—1456
 Dragomir, 1450—1451
 Oțel, 1450—1451
 Fedor, 1455.

b) *Alți vornici*

Dragoe de Tulova (și „marscalcus”), 1387—1415. Ar putea fi tot de Suceava.
 Vlad Tuciaischi, vornic de Tg. Roman, 1403
 Vană (Ioanăș) de Tulova (de la Șumuz), 1425—1436
 Stețco Jurjevici de Toporăuți, 1436.

c) *Vornici de gloată*

Molca, frate cu Tador, 1439–1456

Mic Crai, 1451–1456.

d) *Vorniceii*

Șteful, frate cu Banciul, 1428–1439

Toma, 1432–1433

Ștefco, frate cu Coșilă, 1433–1439

Coman, vornicelul lui Ivan Ureacle, 4 aprilie 1435.

4. LOGOFETII

Iațco, 1400–1404, 1409–1411

Bratei, 1403–1413

Tamaș, 28 iunie 1411

Isaia Gîrdovici de Baia, 2 august 1414–1424

Ivașco Brataevici, 1419–1430

Ivan Cupcici, 1422–1425

Neagoe, 1425–1432, 1433–1448

Oancea (Vancea) ginere lui Iurghici, 1435–1449

Coste Andronicovici, 1437–1442

Dionis de Hropotouli, 1435–1442

Sima (Simion, Simon), 24 august 1435–1446

Șandro (Șendrica), 1436–1455 (?)

Mihail, 1443–1456

Ilie, 1444–1450

Stanciul, 1448

Petru, 1450–1456

Cozma, 1454

Șandro, 8 februarie 1455.

5. PÎRCĂLABI

a) *Neamț*

Dragoș viteaz, 1392–1431

Șandre (Șandrișor) de Tudora, 1394–1422

Duma Limbădulce, 1428–1448.

b) *Holîn*

Stefan, 1397

Mic Horaș, 1399–1403

Manoil Marele (Grecul) Protopopovici, 1436–1456; capitanus, 28 februarie 1444

Sin (Sima) Mihalășevici de Izgheart, 1455–1456; vezi și *vornici*.

c) *Țefina*

Hotco, 1403–1404

Șteful Jumătate de Șerbănești, frate cu Mindre, 1432–1448.

d) *Cetatea Albă*

Iurghici, 1443–1447

Petru, frate cu Coste vornic, 1448–1456

Stanciul de Bugaști, frate cu Lazor, 1448–1456; vezi și *postelnici*.

e) *Fără indicație topografică*

Coste Perecichiu, fratele lui Petru, 1448–1453

Stanciul Ponici, 1448–1455

Danciul (Cneajnici), 1450–1456

Duma, 1454–1455

Ion, 1456.

6. SPĂTARI

Dieniș, 24 aprilie 1434—14 ianuarie 1417

Petru, 1435—1446

Vlașin (Vlahin) Ponici, 1435—1453

Alexandru, 1436—1439; 1447—1453

Duma Micaci Braniștariul, 1436—1456

Iliaș Negre, 1436—1442

Ivaniș (Ioanaș), 1437—1442

Tador (Tader), frate cu Moica, 1442—1456

Laze, frate cu Bunghe, 1443—1446

Albul, 1446—1455

Hrinea, 1448

Șandre de Dorohoi și de Hirlău (Tolocico), 1449—1456

Radul Pisc, 1455—1456

Micul, 1456.

7. VISTIERNICI

Horaeț (Goraet), frate cu Stanislav, 1399—1421

Stan de Șumuz, 1407—1433

Vilce, 1407—1411

Iacuș Negru (Pintecosul), 1423—1440

Mircea Dulcescul, 1433—1449

Stanciul, 1435

Toma (Foma) Vereșceac, 1435—1443

Tador (Toader), 1438—1442

Ion, 1440—1441

Ivan, 1442

Tador (Toader) Vascan(ovici), fost vistiernic, 1443

Coste Perecichiu, frate cu Petru, 1443—1447

Vană (Oană) Porcul (Porcovici) vistiernicul doamnei, 1443

Gîne, 1446—1448

Danciul, 1448

Micul, 1448

Petru Sirbul, 1448—1449, 1456

Onicica, 1451

Cozma (Cozmiță), 1452—1455

Duma, 1452—1453

Ion, 1451—1455

Ilea, 1455—1456.

8. POSTELNICI

Stan de Șumuz, 1407—1433; vezi și *vistiernici*

Dan, 1414—1418

Hotco de Mamornița, frate cu Lev, 1421—1438

Coste (Costici), 1427—1446

Stanciul de Bugaești, frate cu Lazor, 1432—1444; vezi și *pircălabi de Cetatea Albă*

Zancea, 1435—1436

Radul Pisc, 1438—1442

Petru Sirbul, 1448; vezi și *vistiernici*

Tador, 1448—1456

Ciopei, 1451

Petru (Petrică) Scurtul, 1452—1455

Micul, 1454—1456; vezi și *vistiernici*

Bolbosea, 1456.

9. CEAȘNICI (PAHARNICI)

Iliaș Dumitrovski, 1407—1433

Stan Birlici de Voroneț, 1407—1439

Coste, frate cu Vlad de Siret, 1411—1412

Vlad, 1413

Dan, 1420—1435

Vană (Oană) Porcul (Porcovici), (1421), 1443–1456; vezi și *vistiernici*
 Isaia Gîrdovici de Baia, 1424–1439
 Negrilă (Negrilaș), 1427–1431
 Bilau, ceașnicul doamnei, 1428
 Băloș, 1432–1448; (1436 – subceașnic)
 Albul, 1433–1443
 Ivan Baicean (Balcea), 1435–1456
 Coste Andronicovici, 1443–1448
 Petru, frate cu Coste Perecichiu, 1443–1448
 Tador, ceașnicul lui Petru voievod, 1443–1444
 Bogdan Bătrînul, 1448
 Coste Danovici, 1454 (1449–1456)
 Dragoș, 1451–1456
 Goian, 1451–1453 (1456).

10. STOLNICI

Iurie, frate cu Andriaș, 1393
 Tămaș, 1400
 Ivașco Manevici, 1404–1407
 Damacuș de Sereșel, 1409–1437
 Halmaj, 1433
 Șteful, frate cu Banciul, 1433–1439
 Bogdan, (1421), 1434–1446
 Berindei, 1435–1442; (19 septembrie 1436–substolnic)
 Șandru Porcul, 1437
 Danciul, 1438
 Radul Pisc, 1442–1454; vezi și *spatari*, *postelnici*
 Petru (Petrică) Scurtul, 1443–1452; vezi și *postelnici*
 David, 1444–1448
 Tador (Toader) Vascan(ovici), 1444–1454; vezi și *vistiernici*
 Toader, 1445
 Bude, 1448
 Iurie, 1448
 Ivan, 1452–1454
 Sin, 1454–1455
 Mihul, 1455–1456.

11. COMIȘI

Stanciul, 1435–1445
 Burciul (Borciul), 1442, 1448
 Sas, 1442
 Bunghe (Bunga), 1443, 1446
 Luca, 1448
 Cascoia, 1447
 Goian, 1448
 Jurj (Jurjica), 1449
 Stanciul, 1450–1451
 Petru Ezerean, 1454–1456
 Buhta, 1455.

12. SFETNICI ÎNȚIMPLĂTORI

a) *Marscalcus*

Draguy (Dragoyus), 1387, 1389; vezi și *Alfi vornici*.

b) *Căpitani*

Dzula, 1387
 Michahel, 1397.

c) *Vileji*

Draguș (Dragoș), 1392, 1395, 1399, 1400
Groze, 1395, 1399
Ivaniș, 1395, 1399, 1400 (Ioaniș), 1404 (Ianuș)
Coste, 1395, 1399
Tamaș, 1403.

d) *Staroști*

Jurj, 20 iulie 1404, 16 septembrie 1408, 25 aprilie 1420, 27 august, 1436
Mihul starostici, 1456 (Vaslui)

e) *Procelnici*

Stoian, 1 august 1404, 8 martie și 6 octombrie, 1407, 15 martie 1410, 22 septembrie 1411,
19 februarie și 5 aprilie 1412, 25 aprilie 1420, decembrie 1421, 12 și 31 martie 1423
Ivașco, după 15 iunie și 4 iunie 1433 (*procelnicovici*). Nu pare să fi fost *procelnic*, ci numai
fiul *procelnicului*.

f) *Mitropoliți*

<Iosif, 16 septembrie 1408>
Teoctist, 7 iunie 1455–30 iunie 1456.

g) *Posadnici*

Lațco, decembrie 1421
Stan, 23 mai și 19 septembrie 1436
Fedor, 25 august, 1454.

h) *Globnic*

Jurj, 30 ianuarie 1425.

i) *Cluceri*

Ștefan, 12 mai 1425
Bade, 5 martie 1438, 10 mai 1439, 22 octombrie 1440.

j) *Uric(el)*

Mihail, 4 și 15 și după 15 iunie 1433: vezi și *scriitori*

k) *Portar*

Oană (Oancea, Vană), 5 martie 1438, 30 iulie 1439, 7 iulie și 29 septembrie 1441, 10 august
1442, 8 iunie și 3 august 1443

l) *Comornic*

Vană 6 martie 1443

m) *Ploscar*

Cernat, 6 martie 1443; vezi și *fără dregătorie* Costin Cernat, 1445

n) *Aprod*

Șendrica, 18 februarie 1448, 26 mai, 5 iunie 1449

o) *Vameș*

Vasilcea, 6 iunie 1449 (martor)

p) *Voit de Suceava*

Nichil, 5 iunie 1449
Sarchez voit armean, 5 iunie 1449, 13 iunie 1456

q) *Arhimandrit*

Evstratie de la Bistrița, 7 iunie, 2 iulie, 15 august 1455

r) *Ușier*

Luca, 7 iunie 1455 (martor)

s) *Preot*

Popa Rusul (Rusin) și fiul său Bogdan, 13 iunie 1456 (martor)

t) *Sulger*

Tador, 13 iunie 1456 (martor).

13. SCRITORI DE ACTE

a) *Cronologic*

Iațco, 29 iunie, 4 august, 11 septembrie 1400. V. și *logofeți*

Bratei logofăt, 30 iulie 1401, 7 ianuarie, 1 august 1403. V. și *logofeți*

Gîrd, 7 ianuarie, 1407

Isaia Gîrdovici, 28 ianuarie 1409. V. și *logofeți* și *ceașnici*. Fără dregătorie 1428–1439; *Banovschi* la 19 septembrie 1436

[Ilie diac 14 aprilie 1411]

Ivașco Brataevici, 8 aprilie 1419. V. și *logofeți*

Neagoe gramatic, 2 martie 1422. V. și *logofeți*

Cupcici, 20 august 1422. V. și *logofeți* și *vornici*

Mihail gramatic, pisar 25 decembrie 1422, 30 ianuarie 1425, 4 decembrie 1428, 25 noiembrie 1440, 11 februarie 1450. V. și *logofeți*

O(a)nța gramatic, 31 martie 1423, 9 octombrie 1424, 12 mai 1425, iunie <1442–1443> 8 iunie 1443, 22 august 1447, 5 aprilie, 3 septembrie 1448, 3 august 1449

Ghedeon diac, 22 aprilie, 24, 29 iulie (pisariul doamnei), 3 septembrie 1428, 20 decembrie 1431 (diacul doamnei), 2, 13, 17 ianuarie 1432, 5, 15 iunie 1433, 24 aprilie 1434, 24 aprilie 1435, 17 iulie 1436, 26 ianuarie 1453 (?)

Ion logofăt, 28 decembrie 1428, 4 mai 1436

Mihul Gramatic, 1 iunie, 31 august 1429, 5 martie 1438, 10 mai, 30 iulie 1439, 25 iunie 1441 (la soium)

[Tăutul 7 iulie 1430]

Oancea diac, gramatic 30 aprilie 1431, 28 ianuarie, 26 februarie 1433, 14 aprilie, 26 iunie 12 iulie, 8 octombrie 1434, 14 aprilie, 12 mai 1435. V. și *logofeți*

Pașco gramatic, pisar 4 ianuarie 1432 (diacul lui Cupcici), 29 iunie 1433, 24 iulie 19 septembrie 1436, 12 martie, 30 iunie, 19 august, 20 decembrie 1437, 23 februarie, 20 iunie, 18 august 1438, 12 martie, 3 aprilie, 2 iulie, 13 septembrie, 26 și 28 octombrie 1439, 24 februarie 5 aprilie 1442.

Nan diac <ianuarie 1432>

Mihail uric(el), 4, 15 și fără zi iunie 1433

Donce gramatic, 16 noiembrie 1433, 8 octombrie 1434, înainte de 10 octombrie 1448

Ivancea diac, 18 martie 1434

Coste, 25 mai 1434

Iacuș pisar, 1 septembrie, 17 și 18 octombrie 1435

Toma diac, 1 septembrie 1435, fără lună și zi 1452

Zancea diac, 25 noiembrie 1435, 8 septembrie 1436

Mihail Oțel gramatic, 24 august 1435, 21 aprilie, 13 iunie, 7 decembrie 1436, 21 august 1438 16 aprilie 1441

Petru Birlici, 23 mai 1436

Laz, 17 iulie 1436

Șendrica pisar, 19 septembrie 1436

Sima, 15 mai 1437, V. și *logofeți*

<Dinis logofăt, 17 ianuarie 1438>. V. și *logofeți*

Hristofor, 15 iulie 1439, 6 august 1440, 29 septembrie 1441, 16 decembrie 1442, 27 și 30 mai 1443

Simon logofăt, 30 iulie 1439. V. și *logofeți*

Clrste, 23 aprilie, 20 iulie 1441, 27 octombrie 1452

- Luca gramatic, diac 8 martie 1442, 31 mai, 3 august, 29 noiembrie 1443, 30 septembrie 1445, 11 februarie 1447, 23 aprilie, 15 iulie (fiul lui Vulpaș), 15, 22 septembrie 1448, 12 iunie, 7 septembrie 1453
- Tador gramatic, 26 mai 1442, 6 martie, 1, 7, 14, 28 mai, 24, 25 august, 29 noiembrie 1443, 18 februarie, 5 aprilie 1445, <15 septembrie 1447>, 5 octombrie 1448, 21 decembrie 1452, 1 ianuarie 1453
- Ilie (Iliăș) logofăt, 26 aprilie 1444, 8 august 1445, 3 septembrie, 10 octombrie 1448
- Șandro gramatic, 1 septembrie 1444, 15 iulie, 27 septembrie 1445, 5 iunie 1449
- Stețco pisar, 25 ianuarie 1446, 27 octombrie 1452, 1456 (Vaslui)
- Jurj Ioilovici 5 martie 1446, 25 august 1454
- Tador Prodan(ovici) 14 ianuarie 1447, 13 iunie (Popevschi) 1451, 27 octombrie 1452, 20 iunie 1453, 29 iunie 1456
- Stanciul logofăt, 18 și 23 februarie 1448
- Dobru (Dobruleț) diac, 27 iulie 1448, 13 septembrie 1451, 24 februarie, 7 septembrie, 27 octombrie 1452, 23 ianuarie, 8, 23 februarie, 3 aprilie 1453, 1 ianuarie 1454, 3, 8, februarie, 6, 7, iunie, 2 iulie, 20, 23 august, 12, 20 decembrie 1455, 8 iunie 1456.
- Vasco gramatic, 26 mai 1449, 27 octombrie 1452, 8 și 20 iulie 1453, 2 iunie, 15 și 29 august 1455, 18 februarie, 30 iunie 1456.
- Petru logofăt, 23 ianuarie 1450, 30 septembrie 1453, 12 iunie 1456
- Solomon (Soliman), 31 iulie 1451, 1456 (Vaslui)
- Petru Ardanovici 12 august 1452, 13 iunie 1456
- Ivașco diac, 25 august 1454
- Gheorghe Sirbul, 10 octombrie 1454, 20 ianuarie 1456.

b) *Alfabetic*

Bratei logofăt, 1401 – 1403	Mihail Oțel gramatic, 1435 – 1441
Cirste, 1441, 1452	Mihail uric (el), 1433
Coste, 1434	Mihul gramatic, 1429 – 1441
Cupcici, 1422	Nan <1432>
Dinis logofăt, 1438	Neagoe gramatic, 1422
Dobru (Dobruleț) diac, 1448 – 1456	Oancea diac, gramatic, 1431 – 1436
Donce gramatic, 1433 – 1434, 1448	(O)anța gramatic, 1432 – 1449
Ghedeon diac, 1428 – 1436, 1453	Pașco diac, gramatic, 1432 – 1442
Gheorghe Sirbul, 1451, 1456	Petru Ardanovici 1452 – 1456
Gird, 1407	Petru Birlici, 1436
Hristofor, 1439 – 1443	Petru logofăt, 1450, 1453, 1456
Iacuș pisar, 1435	Sima logofăt, 1437
Ia(co, 1400	Sim(i)on logofăt, 1439
[Ilie diac, 1411]	Solomon (Soliman), 1451, 1456
Ilie (Iliăș) logofăt, 1444 – 1448	Stanciul, 1448
Ion logofăt, 1428, 1436	Stețco pisar 1446 – 1456
Isaia Girdovici de Baia, 1409	Șandro gramatic, 1444 – 1449
Ivancea diac, 1434	Tador gramatic, 1442 – 1453
Ivașco diac., 1454	Tador Prodan (ovici), 1447 – 1456
Ivașco Brataevici, 1419	[Tăutul, 1430]
Jurj Ioilovici, 1446, 1454	Toma diac, 1435, 1452
Laz, 1436	Vasco gramatic, 1449
Luca gramatic, fiul lui Vulpaș, 1442 – 1453	Vulpaș, 1449 – 1456
Mihail gramatic, 1422 – 1449	Zancea diac, 1435 – 1436.

R E S U M É

L'histoire des commencements de l'Etat libre de Moldavie se reflète en grande partie dans les actes émis par la chancellerie princière. Les actions les plus importantes dans la vie de l'Etat regardaient le prince et ses conseillers, grands boyards et grands dignitaires, qui formaient ensemble le conseil princier du pays. Le nom de ces conseillers était consigné dans le formulaire des actes les plus importants, concernant aussi bien et la politique extérieure et la politique intérieure de l'Etat. En consequence les fonctions detenues par les grands dignitaires dans le conseil démontrent elles-mêmes les institutions fondamentales de la Moldavie à cette époque.

Afin de venir en aide à une étude sur les anciennes institutions de la Moldavie, fondée sur le matériel diplomatique connu jusqu'à nos jours comme provenant de la période 1384–1457, l'auteur a rédigé des listes correspondantes qui contiennent le nom de tous les conseillers, aussi bien de ceux pourvus d'emplois administratifs que de ceux qui n'en avaient point. La première liste contient la composition des conseils princiers, année par année. Cela fait voir la manière dans laquelle le conseil s'est organisé par degrés et les fluctuations intervenues dans sa composition. La seconde liste contient les fonctions faisant partie du conseil, avec le nom de leurs détenteurs, ainsi que les noms des conseillers dépourvus de fonctions, ces derniers étant plus nombreux dans la première partie de la période étudiée. Ça démontre que la haute noblesse (les grands boyards) n'était pas encore disposée à accepter des fonctions à la cour princière. Pourtant, nous pouvons observer, que, justement durant cette période, on rend définitivement tant le nombre des hautes fonctions administratives que leur ordre de prééminence.

Les principaux hauts dignitaires sont : le *dvornic*, le majordome ou le palatin (palatinus) de la résidence princière, qui était chargé avec la bonne administration de la cour ou du conseil princier, et qui était aussi pourvu d'attributions judiciaires ; le *logofăt* (logothète), qui était le chef ou le grand-maître de la chancellerie princière (summus cancellarius) ; le *pircalab* ou le burgrave, commandant d'une ville fortifiée et de la région avoisinée (à cette époque existaient quatre cités ayant un ou bien deux *pircalab*) ; le *spatar*, appelé aussi *metechonoch*, qui était le chef de l'armée (gladifer) ; le *vistiernic*, grand trésorier du pays, qui était aussi le pourvoyeur des vêtements pour la cour princière (thesaurarius) ; le *postelnic* ou le *stratornic*, chambellan de la cour qui était aussi le secrétaire du prince pour tout ce qui concernait les relations avec les étrangers (magister lectorum, cubicularius) ; le *paharnic* ou *tschašnic* (pincerna) qui était le pourvoyeur de la cave princière ; le *stolnic* (magister mensarum) prenait soin de la table princière ; et le *commis* (comes, magister agazonum) qui surveillait les écuries du prince. A part les hauts-dignitaires mentionnés ci-dessus, on voit apparaître parfois d'autres fonctions mineures, qui complètent la structure de l'organisation administrative de l'Etat. Certaines de ces fonctions qui n'étaient plus nécessaires au nouvel Etat ont disparu bientôt comme le *procelnic*, qui avait pour mission de s'occuper du tribut en nature dû aux Tatars, ou bien leur importance se diminue comme la dignité de *viteaz*, chevalier (miles), tandis qu'il y a d'autres fonctions vont devenir des charges principales, comme celle de *clucer* qui devait pourvoir aux provisions nécessaires à la cour princière.

Il faut accorder un intérêt culturel particulier aux fonctionnaires qui dressaient les actes (scriptores) quelques uns d'eux ayant atteint des fonctions supérieures dans le conseil princier, ou bien la charge de *logothète*, chef de la chancellerie princière. La dernière liste comprend le nom de tous les copistes qui ont laissé leurs noms à la fin des actes qu'ils rédigeaient. Ceux-ci, eux aussi, sont bien nombreux pour un pays dont l'organisation d'Etat vient à peine de commencer.

Les documents mentionnés ont été écrits aussi bien en langue slavone en patois local qu'en langue latine, qui étaient les langues officielles de la chancellerie à cette époque. Les noms de personnes (l'onomastique), ainsi qu'ils figurent dans les documents, présentent toutefois un intérêt particulier pour la langue roumaine, tant au point de vue phonétique qu'au point de vue grammatical. Il y a de nombreux cas dans lesquels ils sont rendus directement en roumain, comme, par exemple, *Jumătate* (Moitié), *Limbadulce* (Douce langue), *Orîșescu*, *Popesco*. Cela fait voir clairement que la super-structure de la société moldave usait de la langue du peuple tandis que les langues employés dans les travaux de chancellerie étaient des langages conventionnels.

En rédigeant ces listes, l'auteur met à la disposition des historiens et des chercheurs, d'une manière critique, un instrument d'information rapide aussi bien pour les éditeurs de documents que pour l'étude des anciennes institutions moldaves.

CANCELARIA INSTITUȚIILOR DIN MOLDOVA ÎN ANII 1800—1828 *)

GH. UNGUREANU

În cancelariile instituțiilor care au funcționat în Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea, au fost create multe materiale documentare. Dintre cele emise și ajunse la destinatarii respectivi, o mică parte se găsesc astăzi în depozitele legale ale statului, altele stau încă la destinatari sau în colecții particulare, iar multe au fost distruse de-a lungul anilor.

Actele rămase în cancelariile respective, de exemplu condicile, sau acele primite — corespondența de la alte instituții, scrisorile sau petițiile (jaloarele) — și care constituiau arhiva instituției respective au fost în cea mai mare parte distruse în marele incendiu ¹ care a fost la Iași în anul 1827.

Teodor Codrescu, publicând în colecția sa *Uricarul* ² unele documente mai importante din cele 20 condici salvate la 1827 din *condicăria* care se păstra în palat, ne spune că acolo se găseau, în două dulapuri mari mai mult de 200 condici.

Cu ajutorul datelor găsite, în puținele și disperatele materiale documentare rămase de la vechile cancelarii, care au funcționat în Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea, vom încerca să îmbogățim bagajul cunoștințelor noastre cu privire la această problemă. S-a urmărit îndeosebi lucrările de registratură cu introducerea și evoluția binecunoscutului *registru de intrare și ieșire*.

Ionică Tăutu, comisul, în lucrarea sa „Politicești luări aminte asupra Moldovei” ³, elaborată în jurul anului 1827, ne-a lăsat o interesantă imagine despre o cancelarie la începutul secolului al XIX-lea. „Divanul — scrie Tăutu — se ținea într-o odaie în casa aceluia, după vreme, logofăt mare,

* Pentru anii 1828—1832 a se vedea *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, București, 1957, vol. II, *Preocupări arhivistice între anii 1828—1832*, p. 167 și *Arhiva Divanului Împlinitorilor*, 1828—1832, p. 54.

¹ *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, I, Iași, 1947 p. 2., nota 2, V. Apostolescu *Distrugerea de arhive în „focul cel mare” de la Iași în 1827*, în „Arhivele Statului, 125 ani de activitate”, București, 1957, p. 247.

² „Uricar” VI, p. 177. Notă istorică: „În curtea domnească din Iași erau într-o odaie în rîndul de sus două dulapuri mari așezate în zid în care se păstrau mai mult de 200 condici vechi și nouă ale Divanului Domnesc; în focul de la 1827 iulie 19, au ars. Din acea condicărie au fost salvate de către emacul (condicarul) divanului, Serghie Călimănescu, numai vreo 20 condici mai nouă”. Condicile salvate se păstrează astăzi la Arhivele Statului din Iași în Colecția Litere, lit. K.

³ Arh. St. Iași, colecția Documente, pach. 126 nr. 218.

care se schimbă pe tot anul. Doi sau trei judecători pe pat, sau pe scaune, împregiurul unei mese. Alți doi, trei primblindu-se sau stînd deoparte, vorbind sau tăcînd, afumînd tiutiu sau nu, aceasta sînt în voie. Cîțiva privitori, sau așteptători, asemenea stînd în picioare, sau gios, după cum ei sînt din boierii cei mari sau din cei mici. Cîțiva scriitori ai Divanului în picioare privind, unul cetînd, cînd cere trebuința. Două persoane, sau două grupuri de persoane, sfădindu-se între dîsele, fac să se înțeleagă că ei sînt cei care se judecă. Dintre judecători, o persoană, cu ton mai poruncitor, întrebînd mai des pre cei ce se judecă, țistuindu-le sfada mai des și cîte odată ocărîndu-i, dînd și întrebînd socotinți și poruncind scriitorilor, însemnează că este prezident. Patru scriitori mai însemnați, supt nume de logofeți de taină, asupra fieștecăruia fiind cîte 4 ținuturi ale Moldovei, și fieștecare avînd încă cîte alți doi sau trei scriitori ajutători *alcătuiesc canțileria divanului*. Ei să cunosc de pe sînul lor cel umflat de hîrtii, de penești (pene pentru scris) călămări cu coadă înfipite în briu, de pe șoaptele și neguțările ce fac cu acei a căroră pricini au lucrat sau au a lucra. Ei lucrează fieștecare pe la casele lor unde nu au decît o condică în care trec, din vreme în vreme, cele mai însemnate, iar acturi, registre și tot ce face rînduiala unei canțilerii la dînșii sînt necunoscute, încît această giudecătorie este cu totul lipsită de arhiva lucrărilor sale".

Documentele de mai tîrziu ne confirmă, în bună măsură, afirmațiile lui Tăutu cu privire la cancelarie și modul de judecată în Divanul Moldovei de la începutul secolului trecut.

Adunarea membrilor divanului, în ședință de judecată, se făcea la casa marelui logofăt și desigur fără a avea un program. Lucrările de cancelarie le executau cei 4 logofeți de taină, fiecare avînd repartizate cîte patru ținuturi. Fiecare logofăt de taină avea la rîndul lui cîte 2 sau 3 scriitori care-l ajutau. Ei lucrau pe la casele lor și la ședințele divanului veneau cu hîrțiile necesare cu condeiul și călimara respectivă, care, după obiceiul vremii le țineau înfipite în briu. Ei citeau în ședință actele întocmite avînd obligația să le treacă într-o condică pe care o țineau tot pe la casele lor. Era tot ce rămînea din actele ieșite din această formă de cancelarie deoarece nu se opreau ciornele actelor emise.

Tăutu ne dă amănunte și asupra procedurii „protocolirii”, adică a iscăririi și punerii sigiliului așa fel ca să poată fi eliberat destinatarului. Nu toate actele emise erau iscălite de domn, ci, în raport cu importanța lor, mai frecvent de „prezidentul dregătoriei în care s-au lucrat, a căruie iscălitură pe acest feliu de cărți se numește *protocolire*".

Aplicarea sigiliului, drept rezervat numai domnului, se făcea prin doi funcționari ai cancelariei divanului numiți „muhurdar” (puitor de peceti) și divictar (țîitorul de călimări). Astfel muhurdarul și divictarul adunau actele „protocolite” de la acei ce le aduceau „și fără a le citi, ci numai ce vedea *protocolirea*”⁴ cereau de la domn pecetea „pe care însuși domnul o poartă și a le pecetlui acolo de față, pre cele deschise cu chinovar și pe cele închise cu ceară tare”.

⁴ Tăutu ne dă și lista celor în drept a protocoli un act : „*Însuși domnul, logofătul cel mare, prezidentul divanului, prezidentul Departamentului pricinilor străine, prezidentul Departamentului de criminal, vistiernicul, postelnicul, camarașul, vornicul obștei, vornicul de aprozi, hatmanii, aga, armașul, logofătul al 2-lea*”.

Pentru toate actele pe care cancelaria domnească le elibera se încasau taxe „legiuite” și „nelegiuite”. Adunarea obștească a divanului, la care au luat parte mitropolitul și veliții boieri au stabilit la 1 ianuarie 1815 prin ponturi „urmarea ce are să se păzească havaeturilor (venituri) și împlinilelor și altele”⁵, dar un document din 1823⁶ ne arată că deși Obșteasca Adunare a divanului legiferase oarecum taxele pentru eliberarea actelor totuși taxele „nelegiuite” și rușfeturile (plocon, mită) continuau după vechiul obicei.

O condică⁷, din cele salvate în 1827, în care sînt transcrise hrisoave, cărți domnești și anaforele din anii 1803—1804, ne oferă date importante pe baza cărora putem cunoaște unele aspecte din activitatea cancelariei moldovenești la începutul veacului al XIX-lea.

Transcrierea în condică se executa după ce era definitivat originalul. Condicarul, sau diacul, care avea în primire condica respectivă, putea astfel să transcrie și iscăliturile de pe act. Unele corecturi făcute ne dovedesc că transcrierile erau colaționate (posleduite). Transcrierea în condică era consemnată pe original de către condicarul sau diacul respectiv în colțul din dreapta jos : „S-au trecut în condică” și semnătura aceluia care executa lucrarea. Unii condicari, dieci sau logofeți, „alcătuiau din poruncă” și scriau pe curat actul și tot ei îl treceau și în condică. Unii nu uitau să facă însemnare pe act. Astfel găsim pe o carte⁸ a divanului din anul 1811 februarie 6 următoarea însemnare : „De mine s-au alcătuit, s-au scris și s-au și trecut în condică. Nedelcu logofăt de taină al divanului”. Aceleași însemnări le găsim trecute uneori și în condica citată : „De mine s-au alcătuit Ion Tăutu stolnic” și „S-au trecut în condică Ion condicar”.

Transcriindu-se în condica citată⁹ hrisovul din anul 1803 septembrie 11, privitor la Vrancea, condicarul a trecut — aproape imitînd — iscălitura domnului, apoi a lui Costantin Balș vel logofăt „procitoh”¹⁰, Ioan Balș al doilea logofăt, „procitelnom”¹¹, „De mine s-au alcătuit Ioan Tăutu biv vel stolnic” și „S-au scris la condică, Ioan Gheorghiu” Pentru pecete condicarul înseamnă : „Locul pecetii gospod (domnești) cea mare”.

Din transcrierea hrisovului obștesc¹² pentru așezarea ȝiganilor lingurari și ursari la cererea acestora ca să nu mai fie dați unora și altora ei

⁵ Arh. St. Iași, colecția Manuscrise, nr. 88 f. 199. „1815 ghenar 1. „Ponturi alcătuite în Obșteasca Adunare de preaosfințitul Mitropolit și dumnealor veliți boieri pentru urmarea ce are să se păzească havaeturile și împlinilelor și altele”. Taxele acestea le încasau logofătul al 2-lea, muhurdariul și divictarul. Suma ce trebuia plătită era în raport cu importanța actului lucrat. De ex. pentru un hrisov făcut din nou sau „înolt” în pricină de moșii sau ȝigani se plătea 800 lei, pentru un hrisov de danie 110 lei, iar pentru cartea de hotărîl o moșie 5 lei; pentru un hrisov de privilegiu se lua unul din zece lei raportat la valoarea privilegiului dat.

⁶ Arh. St. Iași, colecția Litere, lit. M. nr. 526 vol. V, f. 232. Obșteea tirgului Bacău cheltuiește pentru „facerea hrisovului Tg. Bacău” 2825 lei. Delegații trimiși la Iași arată că pentru facerea hrisovului, în afară de cheltuiala drumului etc., au dat 555 lei „luminării sale beizade Alecu Sturza (fiul domnului) 147 lei pentru pusul pecetii și 2 rubiele date la 2 edecii; 1200 lei a încasat vel vistiernicul Petrache Sturza, 276 rușet căminarul Pavalache, 200 lei plata scrisului hrisovului, 112 lei 2 căpățîni de zahăr logofătului al doilea 6 lei transcrisul hrisovului în condică.

⁷ Arh. St. Iași, colecția Litere, lit. K. 370.

⁸ Ibidem, colecția Documente, P. 462, nr. 38.

⁹ Ibidem, colecția Litere, lit. K. nr. 370, f. 74.

¹⁰ procitoh = a cilit din nou

¹¹ procitelnom = cel care a cilit din nou

¹² Arh. St. Iași, colecția Litere, lit. K. nr. 370, f. 144—149.

1. 3027. *Apel de hotărâre în Căminul din 1830...*
 2. 3364. *Apel de hotărâre în Căminul din 1830...*
 3. 3487. *Apel de hotărâre în Căminul din 1830...*
 4. 3287. *Apel de hotărâre în Căminul din 1830...*
 5. 1906. *Apel de hotărâre în Căminul din 1830...*
 6. 13685. *Apel de hotărâre în Căminul din 1830...*
 8. 3366. *Apel de hotărâre în Căminul din 1830...*

fiind „din vechi ai cămării doamnei”, aflăm următoarele știri privind întocmirea și păstrarea unui act normativ ieșit din cancelaria Divanului Domnesc în anul 1804. Au fost rinduiți trei boieri din divan să cerceteze „jaloba” lor și documentele mai vechi în această pricină. În urma cercetării au întocmit o anafora (raport) către domn care a poruncit sulgerului Șărban, funcționar al cancelariei divanului însărcinat cu problemele ȝiganilor domnești (epistatul lor) să redacteze hrisovul. Scris pe curat și întărit cu iscălitura și pecetea domnească și semnat și de Costache Ghica vel logofăt „procit”, este trimis la Mitropolie pentru a fi investit și cu blăstăm împotriva acelor care nu ar respecta voința domnului arătată în hrisov.

În continuare sub iscălitura și pecetea domnească se scrie blăstămul semnat de mitropolitul Veniamin și episcopul Gherasim de la Roman care se afla la Iași. Se pune pecetea Mitropoliei Iași și a Episcopiei de Roman.

Jăluitorilor ȝigani nu li s-a dat hrisovul original ci o copie adevărită de patru boieri ai divanului după ce în prealabil a fost citită „din cuvînt în cuvînt” în fața lor. Această copie „posleduită” în fața celor patru boieri și semnată de poseduitor „*de noi s-au posleduit și este întocma Șărban sulger*”, a fost dată pentru transcriere în condică și după aceasta înmînată jăluitorilor pentru a avea și ei un document la mîină.

Documentul original, fiind un act normativ „în ponturi”, a fost trimis spre păstrare la Mitropolie. În aceeași condică găsim și „Țidulă domnească către Mitropolit pentru păstrarea hrisovului”¹³.

În „Țidula” către mitropolit, domnul arată că „*hrisoavele ȝiganilor domnești umblînd din mîină în mîină se pierd și în consecință „domnia mea am hotărît ca de acum înaintea să stea păzite acolo în sfînta Mitropolie împreună cu alte hrisoave și testamenturi a țării*”. Documentul este trimis prin epistatul ȝiganilor domnești, care nu era altul decît sulgerul Șărban, însoțit de „bulucbașii și giuzii ȝiganilor domnești”, pentru ca aceștia să primească din gura mitropolitului încredințarea că documentul care-i privea „*va sta de acum înaintea sub hrisovă păstrare în veci*”¹⁴.

Pentru îndeplinirea complicatei și tot odată delicatei proceduri a vânzărilor prin licitație (mezat), de cele mai multe ori silite, cancelaria divanului avea un om anume care era dator „*a păzi lucrările mezaturilor în pravili*”. El avea în subordine un funcționar numit telalbașa care îndeplinea formele licitației prin publicații și strigări publice. Pentru păstrarea obiectelor prețioase sau alte obiecte și haine scoase în vânzare „la uliță” pentru datorii, divanul avea un depozit dat în grija

¹³ Ibidem, f. 149.

¹⁴ Documentul e important și pentru istoria arhivelor. Despre existența la Mitropoliile din București și Iași a unui depozit general pentru păstrarea documentelor țării avem puține știri. Vezi A. Sacerdoțeanu, *Arhiva generală la Mitropolie*, în „Revista Arhivelor”, VII, 2, (1947), p. 393 și în „Arhivele Statului 125 ani de activitate 1831–1956”, București, 1957, p. 22.

lui telal bașa. Atît chiria depozitului cît și lefile (hacurile) oamenilor, „publicarisitori” pe care îi avea în subordine, erau plătite din venitul (havaetul) ce se încasa cîte un ban la leu din valoarea vînzărilor prin mezat ce se făceau ¹⁵.

Din materialele documentare create în cancelaria Departamentului pricinelor criminalicești ni s-au păstrat mai multe condici și dosare dintre anii 1800—1828 ¹⁶. Cancelaria funcționa la sediul instituției unde era și închisoarea (temnița). Procedura de judecată în pricini penale, unele terminîndu-se cu aplicarea pedepsei cu moartea, fiind mult diferită de procesele civile, necesita păstrarea tuturor actelor în dosare pe probleme precum și condicile respective a căroră cercetare era de multe ori foarte frecventă. O condică ¹⁷ din anul 1801 ianuarie 13, ne arată că „Criminalul”, cum se mai numea instituția, avea „condicărie” la care lucra epistatul Sandul Gavril jignicer. Conдика a fost utilizată în cancelaria respectivă pentru trecerea anaforalelor pînă la 15 martie 1801 cînd a fost întrebuințată pentru trecerea volnicilor (împuternicirilor). În consecință s-au scos 13 foi de la început pe care erau scrise anaforalele s-a făcut o însemnare de ce s-au scos filele și s-a pus o nouă etichetă lipindu-se peste cea veche. Apoi s-a început trecerea „volnicilor” date armășeilor sau altor organe de execuție în subordinea sau poruncile și țidulele către ispravnici în materie de cercetări penale la ținuturi.

Spre deosebire de condicile de anaforale și hrisoave, sau cărți de judecată, pe care le găsim la toate instituțiile superioare și în care se transcriau în întregime actele arătate, în celelalte condici care se țineau pentru evidența altor hîrtii ieșite din cancelariile respective — porunci, volnici, țidule etc. — nu se treceau decît rezumatul actului și data. Rezumatul începea totdeauna cu denumirea actului ce ieșea din cancelarie, destinatarul și problema.

Faptul că nu se opreau ciornele lucrării respective sau copii și prin urmare un rezumat prea sumar al actului trecut în conдика respectivă nu ar fi putut servi ulterior la vreo cercetare, scriitorii sau condicarii vechii cancelarii, nu erau sgirciți la întocmirea rezumatului mergîndu-se uneori pînă la copierea în întregime a actului. Astfel o condică a aceleiași instituții, intitulată *Conδικă* ¹⁸ de cîte răspunsuri se dau de la Criminal, pe anii 1803—1804, constituie mai degrabă un copier decît un registru de ieșire, față de conдика de volnicii din 1801. Aici a intervenit desigur importanța actelor emise și de aici și modul de lucru de la o masă (birou) la alta a cancelariei respective.

¹⁵ Aceste știri le aflăm de la banul Enache Stamate care la 1832 cu prilejul „prefacerii slujbelor” descria cum a fost „isprava lucrurilor lui telalbașa” pe care l-a avut în subordine încă din „domnia lui Calimahi” pe cînd era responsabil în cancelaria divanului cu vînzările prin mezat. El cerea în 1832 ianuarie 13 ca să se desemneze un om de încredere care pe lingă altele să păstreze și „țidulele ce se vor încredința în bună stare ca niște documenturi ce rămîn la mina cumpărătorilor”. (Arh. St. Iași, Tr. 49, op. ... dosar f. 15.

¹⁶ Arh. St. Iași, Fond Tribunalul Criminalicesc, 1786—1862.

¹⁷ Ibidem, Tr. 564, op. 611 nr. 3.

¹⁸ Ibidem nr. 6.

În unele condici scriitorii mai treceau spre „ținere de minte” și alte genuri de hîrtii care nu aveau legătură cu lucrările *mesei* respective¹⁹ dar pentru care, fiind puține la număr, nu se putea ține o condică aparte.

O cancelarie cu o veche tradiție și activitate²⁰ avea Vistieria. Se păstrează și cîteva condici de evidența hîrtilor ieșite din această cancelarie la începutul secolului al XIX-lea. O condică din 1803²¹ cuprinde poruncile în materie fiscală către dregătorii ținuturilor. Fiecare poruncă este trecută cu data (anul, luna, ziua) și rezumatul în majoritatea cazurilor pe larg mergîndu-se pînă la copierea în întregime a poruncii. S-a observat că, în general, „cărțile legate către dregători”, adică porunci cu caracter confidențial erau transcrise în întregime. Condicile din cancelaria respectivă trebuiau să poarte denumirea corespunzătoare conținutului, epistafii de cancelarie sau condicarii instruind pe scriitori în cunoașterea denumirii actelor. Astfel pe eticheta de titlu scriitorul a scris „Condică de cărți de hrisoave”, denumire găsită incorectă în 1805, fapt care nu l-a putut reține pe condicarul care a constatat eroarea să scrie foarte citeț și apăsător pe scoarța condicii : „Minciuni spui că nu este așa. În Eși 26 oct. 1805”. Observații și corecturi obișnuiau să se facă direct pe condica respectivă de către condicarii vremii respective dintre care unul prea bine cunoscut Teodorașcu Gașpar biv vel serdar și „condicar za divan” în 1827. După însemnarea acestuia din 1827 aflăm că scriitorii și condicarii aveau sarcina ca la începutul fiecărei condici să facă „scară” adică cuprinsul condicii în care după o indicare foarte pe scurt a actului se indica pagina la care putea fi găsit. Teodor Gașpar, fiind condicarul divanului la 1827, a găsit unele condici vechi, care nu aveau îndeplinite toate formele adică nu aveau un titlu corespunzător conținutului, nu aveau la început *scară*, nu aveau filele numerotate etc. El a scris, cu frumosa lui caligrafie, titlul corect : „Condică de cărți de judecată, atestaturi de curgerea neamului, cercetări în feluri de pricini pentru bani și întărituri, 1806—1807, 1808”. Intocmește *scara*, numerotează filele. Pe foile anexă la condică pe care a scris *scara* Gașpar face următoarea însemnare : „Și fiindcă condicarul ce au fost mai înainte de mine la anii 1806, 1807 și 1808 s-au lenevit a face *scară* pentru înlesnirea a găsi ori ce ar trebui cuiva. Așa dar m-am nevoit și am făcut *scară* precum se vede la anii 1827, după 19 ani, în zilele prea înălțatului nostru domn Ioan Sandu Sturza Voievod în luna lui noiembrie 10 zile. Todirașcu Gașpar biv vel serdar și condicar za (la) divan”²².

¹⁹ La sfîrșitul condicii citate mai sus este transcrisă o carte de întăritură a starostelui de *scripcare moscalagii* ales sub privigherea epistatului armășiei și un zăpis al unor locuitori din ținutul Bacău prin care se obligau să aducă păcură necesară masalalelor (lorțe) curții domnești. Armășia, organul de execuție al Departamentului pricinilor criminalicești avea în sarcina sa breslele și aprovizionarea cu păcură a curții domnești.

La inventarierea din 1833 condica a fost denumită : „Condica de eșirea hîrtilor pe 1803”. Față de registrele introduse în lucrările de cancelarie la 1832 acel care a inventariat arhiva Departamentului pricinilor criminale nu era departe de denumirea corectă.

²⁰ În 1742 cancelaria Vistieriei ținea condici în care se treceau în întregime sau rezumat actele ieșite (Îndrumător în Arhivele Statului Iași, II, București, 1956, p. 164. Note pe marginea „condicii Mavrocordat (1741—1742) Condica 8, 9, 10, 11, 12 cuprind poruncile și răspunsurile date de Vistierie către dregătorii ținuturilor pe lunile oct.-ian. 1741—1742).

²¹ Arh. St. Iași, colecția Litere, lit. K, nr. 370.

²² Ibidem, nr. 374.

1944. 1945. 1946.

[illegible]

[Faint handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

[illegible][illegible]

Tot acest condicar obișnuia atunci cînd făcea însemnarea pe original că s-a trecut în condică, să adauge sub ce număr și pagină s-a trecut : „S-au trecut în condica de hrisoave supt nr. 37 fila 137”²³.

Vistieria avea cele mai multe și variate probleme de rezolvat, fapt care a necesitat organizarea unei cancelarii cu sediul permanent acolo unde funcționa instituția²⁴ și unde se păstrau și toate materialele documentare create pentru a se putea face oricînd o verificare sau cercetare a multor jalbe ce primea pentru scăderi din bir, treceri de la o categorie fiscală la alta, sau întocmirea tabelelor centralizatoare (extracte) de numărul oamenilor pe categorii fiscale necesare fixării vămilor Vistieriei. Pentru a putea întocmi aceste lucrări Vistieria trebuia să cunoască numărul locuitorilor țării pe categorii fiscale și în consecință făcea și catagrafiile.

În cancelarii lucrările privitoare la o problemă (madea) erau repartizate pe mese (birouri), fiecare masă avînd scriitorii respectivi. Funcționarul care răspundea de o madea se numea madelgiu. În cancelaria divanului mai mare peste scriitori se numea izbașa. În documente îl găsim numit izbașa de divan²⁵. El era acela care înmîna destinatarilor actele protocolite și tot el aduna jalbele de pe la oameni și le dădea răspunsul.

„Mesele” din cancelaria Vistieriei se numeau după problemele (madelele) la care lucrau : *Masa ecstractieriei* (care se ocupa cu facerea extrac-telor — tabele centralizatoare.), *Masa scutelnicilor*, *Masa treptelor* (problemele treptelor privilegiate maziloruptași și ruptele vistieriei) *Masa poruncilor*, *Masa sămeșiei Vistieriei*, (casieria) *Masa privilegiaților* etc. Uneori se numeau pe numele funcționarului care răspundea de lucrările mesei respective : *Masa serdarului Gavril*, *a sulgerului Pogor*, etc.

Din materialele documentare create în cancelaria divanului în anul 1808 și 1809 se păstrează două condici²⁶ : prima de ieșirea rapoartelor și a doua de „hirtiile ce să primesc” în cancelaria divanului. Relațiile cu ocîrmuirea rusă obligase divanul să pună mai multă ordine și răspundere în lucrările cancelariei sale. Condica din 1808, de ieșirea hirtiilor, este făcută după un formular cu următoarele rubrici :

Nr.	oct.	Cuprinsul
320	3	

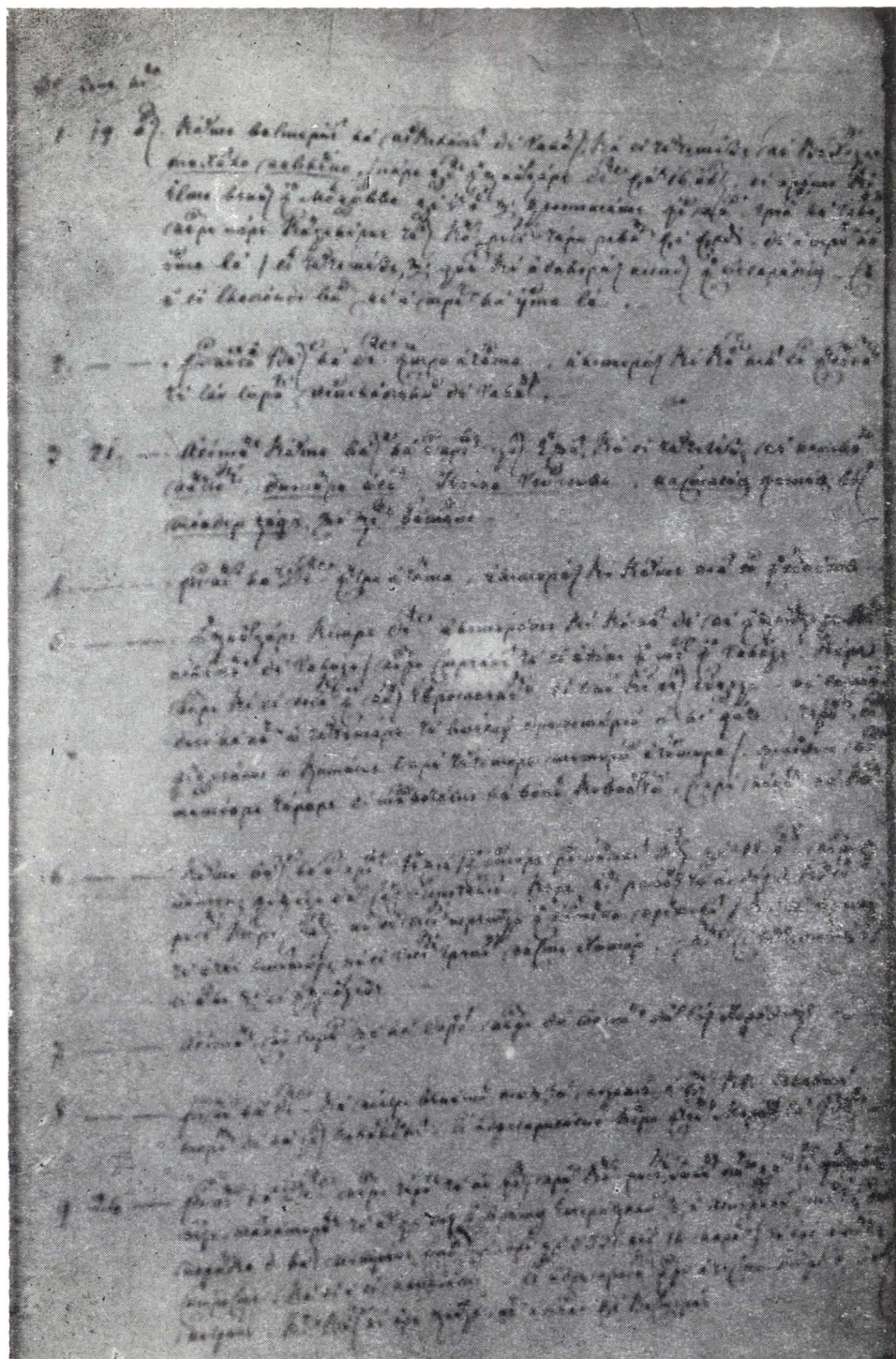
Apare prima dată numărul de eșire care se trecea și pe actul respectiv. Cuprinsul actului se da pe scurt însă cu toate elementele necesare înțelegerii lui, așa fel că dacă actul s-ar fi pierdut se putea reconstitui folosindu-se această condică. Aceasta se explică și prin faptul că încă nu se opreau ciornele lucrărilor, singura dovadă fiind condica.

²³ Ibidem, Colecția Documente, P. 462/97.

²⁴ De obicei Vistieria își avea sediul la curtea domnească.

²⁵ C. Turcu, *Norme pentru organizarea cancelariei moldovenești în a II-a jumătate a sec. al XVIII-lea*, în „Arhivele Statului, 125 ani de la înființare”, București, 1956, p. 222

²⁶ Arh. St. Iași, colecția Manuscrise, nr. 88 și 92.

Pagină din condica de ieșire a Visteriei din anul 1827 cu noul formular utilizat din luna august în care apare numărul de ieșire.

Condica din 1809 de primirea hîrtilor în cancelaria divanului are următorul formular :

Nr. condicii	Nr. scrisorilor	Ziua datului și a primirii	Cuprindere octombrie
1	3327	sept. 29	Predlojanie Sn (senatorului) însoțită cu izvod pentru țigani și alți fierari ce să află în tirgul Eșii să scoată la un loc, afară din oraș, ca să nu se întimplă din pricina lor primejdie de foc. Tălmăcirile la Grigore Cazimir
2	3364	30/1	

Numărul de intrare începea cu 1 pe fiecare lună. În dreptul fiecărei hîrtii înregistrate se nota cui s-a repartizat lucrarea și sub ce număr s-a răspuns fără a se mai face o nouă rubrică la formular pînă în mai 1810 cînd se adaogă și această rubrică intitulată „lucrare” în care se trece cum s-a rezolvat pricina de cine s-a lucrat răspunsul, sub ce număr a ieșit hîrtia și data ieșirii.

În lipsă de alte condicii în continuare nu putem ști dacă pentru intrarea și ieșirea hîrtilor din cancelaria divanului s-au folosit condicii cu acelaș formular. Se pare că nu, deoarece condicile de mai tîrziu ne arată că s-a revenit la forma pe care am găsit-o la începutul secolului.

În ce privește cancelaria Divanului judecătoresc prin 1809, majoritatea scriitorilor luau documentele încredințate de părțile în judecată „pe la casele lor unde aveau canțilerie și acolo întocmeau hrisoavele, anaforalele sau cărțile de judecată”.

Această situație ne-o arată un document²⁷ din 8 decembrie 1809 care motivează acest procedeu prin faptul „că în vremea adunării divanului nici o trebuință a scrisului nu pot să caute pentru că atuncea se citesc înaintea judecății documentele celora ce sînt în pricina judecății și ascultă hotărîrea”; apoi mergînd acasă redactau hotărîrea „și iarăși la vremea adunării divanului gătindu-se toate acele scrieri este dator (scriitorul) să le citească cînd se dă sfîrșit pricinii”.

Condica de ieșirea hîrtilor din cancelaria Logofetei cei Mari, din anul 1817—1819, ne arată aceeași metodă. Unele acte sînt rezumate în 3—4 rinduri altele transcrise în întregime. Uneori însăși genul actului obliga pe scriitori să le transcrie în întregime ca de exemplu cărțile de judecată sau anaforalele în pricini de hotărnicii.

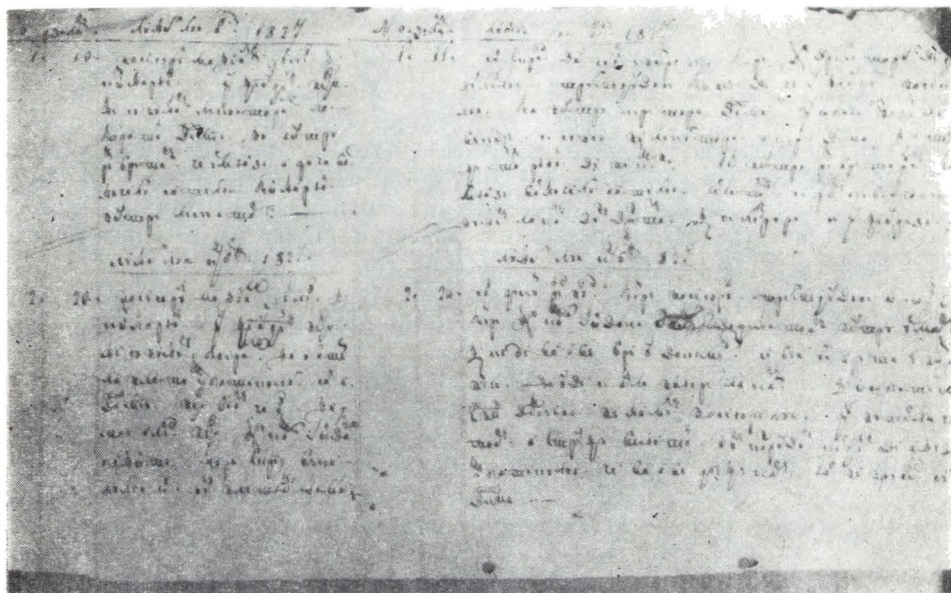
Urmărind filele condicii constatăm că pînă la 20 iunie 1819 s-au trecut actele fără număr de ieșire. La fila 121 scriitorul face următoarea notă : „La 20 iunie 1819 viind mazilia domnului Scarlat Calimah voievod s-au rinduit caimacami”²⁸ apoi urmează trecerea actelor ieșite din cancelarie din partea caimacamilor pînă la 10 noiembrie cînd găsim următoarea însemnare : „De aicea înainte se trec cărțile ce să scriu în domnia prea înălța-

²⁷ Arh. St. București, Achiziții noi, pach. CXXVI, nr. 23.

²⁸ Arh. St. Iași, colecția Litere, lit. K. nr. 328. În condica de venituri și cheltuieli din 1819 a casei vornicului Mihalache Sturza, (viitorul domn) se găsește următoarea însemnare : „1819 iunie 500 lei în 200 rubiele bașis capicioglanului ce au adus vestirea rinduirii lui Mihail voievod Suțu la scaonul domnesc al Moldovei („Arh. St. Iași, colecția Manuscrise nr. 1492, f. 17).

tului domn a prințipatului Moldovei măria sa Mihail Grigoriu Sutul voievod cu mila lui D-zeu domn al țării Molodvei”²⁹.

În continuare condica adoptă un formular³⁰ nou care are și rubrica pentru numărul de ieșire. Aceasta ne face să bănuim existența unei instruc-

Prima pagină din condica de intrare-ieșire utilizată în cancelaria Epitropiei generale a spitalelor Sf. Spiridon din Iași, din anul 1827.

țiuni primită de cancelaria respectivă, în vederea punerii în aplicare a unui nou formular :

Nr.	Noiembrie	Cuprinsul
1	10	Titulă domnească al dumnealui Alecu Cantacuzino vel vornic de aprozi...
2	10	Carte gospod la Pircălăbia Galați...

Tot din acest an este și porunca domnească privitoare la evidența jalebelor (petițiilor) adresate direct domnului. Acestea după obținerea „domnescului buiurdium (parafă, rezoluție) se înregistrează „în extract înaintea ochilor noștri și să se ia însemnare de numărul la care a fost scrisă”. Astfel acei cărora nu li se rezolva cererea conform rezoluției domnești făceau o

²⁹ Arh. St. Iași, colecția Litere, lit. K. nr. 328 și f. 134. Din ziua de 10 noiembrie 1819 cancelaria marelui Logofetii a emis acte în numele domnului (carte gospod), iar înainte în numele căimăcămiei (cartea căimăcămiei).

³⁰ Ibidem.

nouă cerere în care erau obligați să indice și numărul sub care fusese înregistrată prima cerere „fiind și aceasta o ușurință căci știindu-se numărul jalobei vom ști și către cine s-au buiurdisit și de au urmat domnescul buiurdium sau nu”³¹.

Cancelaria domnească trimitea petițiile „buiurdisite”, cancelariilor indicate pentru a le rezolva și care în general trebuiau să „urmeze domnescul buiurdium”.

Tot în legătură cu petițiile pe care locuitorii țării le înaintau direct domnului „care jalobe nefiind scrise cu bună orînduială și nelămurite pricinile, altele sînt cu o proastă scriere și nu se pot citi, iar în altele așează scriitorul niște basne atingătoare și aducătoare de supărări și apoi plătesc mult și pentru scris”³² prin hotărîre domnească se înființează pe lângă cancelaria domnească o casă a jalobelor, care urma să aibă anumite odăi cu scriitorii respectivi și condusă de un „om cu deplină știință și bun scriitor care să aibă emacii lui cu leafă care să alcătuiască jalobele”.

Vel logofătul, mai marele peste cancelaria domnească, urma să nu mai primească, de la data înființării casei jalobilor, „jalobe neteorisite de către orînduitul casei”.

Materialele documentare create în activitatea instituțiilor din timpul domniei lui Ioan Sandu Sturza voievod, cite au ajuns pînă astăzi, ne oferă date pe baza cărora putem afirma că după anul 1821 asistăm la o organizare din ce în ce mai temeinică a cancelariilor și a registraturilor respective. Astfel multe petiții începînd cu anul 1824 luna decembrie, poartă în același loc, pe coala de hîrtie, verso dreapta sus însemnarea: „Primit 1824 dec. 22 nr. 3, rezumatul actului și unde a fost repartizată spre rezolvare: „Medea posesiei”. Pe unele se dă și modul cum s-a soluționat. Petițiile fiind adresate domnului ne dovedește că regula introdusă la cancelaria domnească s-a păstrat³³.

În cancelariile instituțiilor mari, cancelariile păstrează aceleași condiții în care țineau evidența ieșirii hîrțiilor fără să se dea număr³⁴ pînă în anul 1826.

Cancelaria Marelui Logofetii ținea evidența petițiilor intrate pe anul 1826 într-o condică³⁵. Se dădea număr de intrare, data și cuprinsul în rezumat (perelipsis). Tot odată se însemna și cum s-a rezolvat lucrarea. De ex.: „Buiurdisindu-să (adică obținînd rezoluție) s-a trimis la isprăvnicia Bacău” sau „La Hătmănie ca să-l scoată la Divan după pricinile Criminalului”. În anul 1826 se înregistrase pînă la 8 decembrie (condica are filele de la sfîrșit lipsă) un număr de 4235 petiții. În anii următori condițiile de intrare și ieșire s-au ținut cu regularitate. În cazul cînd erau mai multe hîrtii de înregistrat și nu ajungea o singură condică se făceau mai multe volume. Astfel pe 1827 se păstrează condica vol. 2 în care s-au înregistrat petițiile de la nr. 7871—10650. Condica³⁶ s-a închis cu acest număr la 19 noiembrie și a urmat volumul al 3-lea.

³¹ Arh. St. București, Arhiva istorică centrală, Achiziții noi, pach CXXVI nr. 38.

³² Arh. St. Iași, colecția Litere, lit. K. nr. 330 f. 36; *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, II, p. 82.

³³ Ibidem, fond Epitropia generală a Sf. Spiridon, dosar 1/1824.

³⁴ Ibidem Colecția Litere, lit. K nr. 379, 382, 385.

³⁵ Ibidem, nr. 398.

³⁶ Ibidem, nr. 402.

[Faint handwritten text, likely bleed-through from the reverse side.]

1881. 2. 11. 31.

Morgan's Library - Gift orig^d. transferred to C. Morgan.

avilip? hnd? p¹ d¹ h: h¹ n¹ p¹ d¹

[Faint handwritten notes at the bottom of the page, possibly bleed-through from the reverse side.]

Aceasi cancelarie în condica ³⁷ de ieșirea hîrtilor pe anul 1826, pînă la 28 ianuarie trecea numai data (anul, luna, ziua) și rezumatul, iar de la 29 ianuarie 1826 se introduce în formular prima rubrică pentru numărul care trebuia să se dea hîrtiei emisă.

Vistieria reintroduce numărul în condica de ieșire în iulie 1826, fapt care se deduce urmărind Condica ³⁸ de hîrțile ieșite pe 1826—1829.

O condică ³⁹ din cancelaria divanului judecătoresc pe anul 1826—1827 în care se ținea evidența hîrtilor intrate, este făcută după un formular introdus în 1826 care are și rubrica pentru numărul ce trebuia dat hîrtiei intrate. Astfel în 1826 înregistrase 4826 hîrtii, iar în lunile ianuarie-martie 1827 se primise 3943, ceea ce ne dovedește o activitate destul de bogată pentru vremea aceea a acestei cancelarii.

Materialele documentare create de cancelariile instituțiilor superioare din Iași în anul 1827 — chiar dacă ne lipsesc instrucțiunile pe care le bănuim că s-au dat — ne slujesc în suficientă măsură pentru a putea constata o organizare din ce în ce mai bună a registraturilor și a modului de creare a actelor.

Astfel cancelaria Departamentului pricinilor străine, pe lingă condicile de intrare și ieșire ⁴⁰ folosește, în 1827 și condica de „pornitoria hîrtilor” ⁴¹, în care hîrtia „pornită” din cancelaria respectivă era trecută cu numărul respectiv iar destinatarul iscălea de primire. O putem numi pe drept cuvînt strămoșul condicii de expediție de astăzi.

La vistierie condicatul respectiv începuse din 1827 să adune la un loc actele privitoare la o problemă, numai acele primite deoarece răspunsurile se țineau tot în condica respectivă ⁴². Din iulie 1828 la dosarele respective se introduse și ciorna răspunsului ⁴³.

În unele cancelarii se constată nelămurire în aplicarea noilor rîndueli. Astfel o condică ⁴⁴ de ieșirea hîrtilor din cancelaria Departamentului pricinilor criminalicești din anul 1827 a fost corect ⁴⁵ intitulată inițial; peste cîteva luni în același an i se lipește peste prima etichetă alta cu o denumire greșită ⁴⁶. Peste a doua, cu titlul greșit se lipește după 1832 o a treia etichetă de data aceasta intitulată „Condică de hîrțile ce ies din Criminal pe anul 1827” denumire care corespundea primei denumiri din 1827.

³⁷ Ibidem, nr. 387.

³⁸ Ibidem, nr. 418 „Condică în care s-au trecut feluri de hîrtii ieșite de la madoa jalobilor pe anul 1826—1829”.

³⁹ Ibidem, nr. 388. Condica poartă următoarea însemnare: „Această condică s-au luat de mine de la casa stolnicului Ștefănaș Cerchez, fostul izbașa divanului judecătoresc și din porunca d. vel logofătului Costache Conache s-au teslimarisit (înminat) cinovnicului logofetei dumnealui Frunză”.

⁴⁰ Pe lingă condica de ieșire cancelaria departamentului mai ținea, începînd cu 19 iulie 1827 și o condică intitulată *Lista pentru toate hîrțile ce ies din departament și se trec numai în perilipsis*, în care se trecea numai nr. de ieșire și destinatarul. (Arh. St. Iași, colecția Litere, lit. K. 336). Pentru eliberarea pașapoartelor și biletelor de drum ținea o condică aparte, în care se trecea numărul sub care s-au eliberat, data și destinatarii.

⁴¹ Arh. St. Iași, colecția Litere, lit. K. nr. 337.

⁴² Ibidem, Tr. 1768 op. 2017, De ex. dosarul nr. 5 se intitulează „Așezarea sameșului de ținutul Covurlui” iar dosarul 12/1827 „Rîndueli și scoateri din slujbe”.

⁴³ Ibidem, dosar nr. 12 1827—28.

⁴⁴ Ibidem, Tr. 564 op. 611 condica nr. 18.

⁴⁵ „Condică în care se trec tot felul de cărți ce să slobod de la Departamentul Criminalicesc precum și volnicile pe 1827”.

⁴⁶ „Condică de cercelarea urmată pentru arestații din temniță pe 1827”.

King's College, London

1822. nov.

2. Die hiesige reine Gasse möge
 an 3. Die hiesige möge die Gasse
 2. Die hiesige an 3. Die hiesige an

O condică ⁴⁷ a Vistieriei din 1827 cuprinzînd „lucrările la madeoa sudîților” (biroul care se ocupa cu problemele financiare ale supușilor străini) ne arată că de la 19 august 1827 s-a introdus registrul de ieșire cu noul formular care avea și o rubrică pentru numărul ce se da hîrtilor ieșite :

Nr.	ziua	luna	
1	19	august	Cartea Vistieriei la pîrcalabii de Galați ca să cerceteze...

Cancelaria Hătmăniei a introdus din luna august 1827 condica de ieșire ⁴⁸ care avea o rubrică unde se trecea numărul dat actului emis. Pe lîngă condicile de intrarea jalobilor și de ieșirea actelor cancelaria mai ținea condici în care treceau în întregime tacirurile (declarațiile vinovaților sau presupușilor) și condici de acei ce treceau hotarele țării cu pașaport pentru un timp limitat sau acei ce rămîneau statornici. O bună organizare a cancelariei Hătmăniei o constatăm încă din 1825, pe cînd era hatman de Prut Anastasie Bașotă ⁴⁹ și care introdusese în lucrările cancelariei ținerea evidenței tuturor persoanelor ce intrau în țară într-o condică ⁵⁰ anume unde se treceau date asupra persoanelor intrate între care nr. pașaportului și cine l-a eliberat, cheazășia ce o avea, „fiziognomia”, ocupația, dacă rămînea în țară cu ce urma să se ocupe.

O cancelarie cu o activitate bogată în perioada de care ne ocupăm a fost aceea a Mitropoliei. Din condicile pe care le ținea ne-au rămas foarte puține ⁵¹. Două din acestea, din anii 1826 și 1827, cuprind date statistice privitoare la slujitorii bisericești din ținuturile Hîrlău și Neamț. După focul din 1827, care a distrus arhiva Decasteriei, cancelaria a înființat o nouă condică de ieșire intitulată : „Condică în care se trec toate scrisorile ce es din Decasterie cu numărul lor de la focul întîmplat în această lună”, Condica ⁵² începe cu data de 28 iulie 1827 prima hîrtie ieșită primind numărul 153.

Tot cu privire la organizarea cancelariilor instituțiilor din Moldova în primele decenii ale secolului al XIX-lea merită atenție aceea a Epitropiei generale a spitalelor Sf. Spiridon ⁵³.

⁴⁷ Arh. St. Iași, colecția Manuscrise nr. 114. La începutul condicii este lipită cartea marelui vistiernic prin care căminarul *Costache Negruți* este numit epistatul marelui sudîților. Pînă atunci Costachi Negruți fusese „lucrător în Vistierie la această madea”. Marele vistiernic poruncește ca noul șef să fie trecut „în izvodul madelgiilor Vistieriei”, iar fostul șef Matei Gane urma să predea lui Negruți atît condica cît și „hîrțile corespondenței acestei madea”. Costachi Negruțima trecut cu regularitate în această condică hîrțile respective pînă în 1829. Ieșind din slujbă a luat acasă și condica pe a cărei file, rămase nescrise, Negruți a scris „încercări poetice”. De la urmașii lui Costachi Negruți condica a ajuns la Arhivele Statului din Iași.

⁴⁸ Arh. St. Iași, colecția Litere, lit. K. nr. 533.

⁴⁹ Anastasie Bașotă, a lăsat una din cele mai bogate și bine organizate arhive personale (Gh. Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomirla Iași*, 1929, p. 41 (Condicile Bașoteștilor).

⁵⁰ Arh. St. Iași, colecția Litere, lit. K.nr. 501.

⁵¹ *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, vol. I, Iași, 1947, p. 2.

⁵² Arh. St. Iași, fond Mitropolia Moldovei și Sucevii, Condica nr. 62.

⁵³ Prin 1791 în cancelaria acestei instituții „camaraș de izvoade” era Mihalache Alecsandri, bunicul poetului.

Cancelaria acestei instituții, care poseda cea mai mare avere mobilă din Moldova obținută din donații, a introdus în anul 1827, în lucrările de cancelarie, o *condică de intrare-ieșire* cu următorul formular : ⁵⁴

no.	zilele	lunii lui august 1827	no.	zilele	lunii lui august 1827
1	10	Posesorul moșiilor Hirlău și Cotnariul înștiințind pentru nesupunere lăcuitorilor la caratul dijmei și pentru răzvrătire ce urmează a face vornicelul satului Cotnariul printri locuitori	1	11	S-au scris din parte Mitropoliei către d-lor dregătorii din țin. Hirlăului trimiteându-se copie di pi înștiințarea posesorului ca pentru cărătura dijmei în obiceiul păzit din vechime să supuie pe locuitori a căra dijma și a strînge tot rodul de pe cîmp. Iar pentru răzvrătirile ce urmează vornicelul satului cercetînd să facă cuviincioasa punere la cale după dreptate și de lucrare să înștiințeze.
		lunii lui sept. 1827			lunii lui sept. 1827
2	20	Posesorul moșiei Hirlău și Cotnariul înștiințînd	2	24	S-au făcut răspuns către posesorul

Se păstrează și hîrțile înregistrate. Pe reclamația înregistrată la nr. 1, verso în colțul din dreapta sus stă scris : „nr. 1 aug. 10/1827. Posesorul moșiei Hirlău și Cotnariul jăluind pentru nesupunerea lăcuitorilor la caratul dijmei și pentru răzvrătirile ce urmează și asemenea pentru lăcuitorii răzvrățiți de vornicul de pe moșia Cotnariul. Primit la 10 august 1827 ; la 11 august 1827 supt nr. 11 s-au scris d-sale ispravnicilor de Hirlău cartea trecută la condică supt nr. 1”.

Reiese clar din aceste documente întreaga procedură de cancelarie în rezolvarea unei hîrtii.

Pentru intrarea și ieșirea hîrtilor se țineau registre pentru fiecare birou.

Din materialele documentare create în activitatea instituțiilor după 1827 reiese în mod evident faptul că în cancelariile respective s-a continuat ținerea registrelor de intrare și ieșire a hîrtilor.

Cancelaria isprăvniciilor. Ca organe care concentrau în mîna lor, pînă la 1832, toate problemele de administrație, justiție, finanțe, etc. privitoare la ținutul respectiv, isprăvniciile au creat în activitatea lor multe și variate materiale documentare. Putem afirma că în cancelariile acestei instituții, care-și aveau reședința (tahtul) în orașul principal al ținutului, s-au creat unele din cele mai importante materiale documentare privind ținutul respectiv.

Cunoaștem înființarea și primele instrucțiuni de organizare a cancelariilor lor încă din 1742 ⁵⁵.

⁵⁴ Arh. St. Iași, fond Epitropia generală a spitalurilor Sf. Spiridon, dosar nr. 9/1827, f. 1.

⁵⁵ *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, București, 1957, vol. II, p. 37. Arhivele isprăvniciilor.

Ispravniciei erau obligați să țină o condică sau protocol în care să treacă pe scurt cuprinsul poruncii ce primea și felul cum a rezolvat-o. Divanul a trimis instrucțiuni însă lucrătorii cancelariei isprăvniciești nu aveau cunoștințe prea vaste și poate nici nu știau prea bine cum să întocmească o carte de judecată. Este interesantă observația pe care o face divanul unui ispravnic care trimisese o carte de judecată „în care noi nici o temelie nu am găsit. De vreme ce nu știi a face cărți de judecată, iată cartea ruptă ți-o trimitem și ți-am trimis și formație⁵⁶ în ce chip să urmezi a face cărți de judecată și de acum înainte așa să urmezi și să nu mai scrii atâtea basne”⁵⁷.

O carte domnească⁵⁸ din 1777 aprilie 1, indică ispravnicilor să țină 2 condici, iar prin „ponturile” din 1795 iunie se stabilea să țină 3 condici⁵⁹. Deoarece această regulă s-a urmat o bună bucată de timp și în sec. al XIX-lea vom cita „pontul” 6 care arată ce întrebuintare urma să se dea celor 3 condici: „Trei condici să aibă fieștecare dregător, și întruna să treacă toate pricinile ce se vor căuta și vor giudeca, în alta să treacă toate rinduilele ce vor face în ținut pentru orice madé, iar în alta să treacă toate cărțile ce vor scrie către gospod și către Vistierie”.

Pentru asigurarea continuității lucrului în cancelarie, porunca domnească mai arată că aceste condici „să fie în toată vremea statornicie la isprăvnicie, fieștecare pricină să se treacă cu veletul și luna, și când ispravniciei vor eși din isprăvnicie să fie datori a face teslim acele condici în mina ispravnicilor noi împreună cu toate cărțile de porunci cele ce vor fi mers cît au fost în treabă ispravnici”. Cancelaria isprăvniciei era obligată să întocmească *tăblițe* de fiecare sat iscălite „pentru orice rinduială vor da măcar cît de mică” iar Vistieriei trebuiau să-i trimită *tăblițe* pentru măsurile luate de ei în ținutul respectiv din porunca domnească.

Un document⁶⁰ din 1819 noiembrie 23 ne dă mai multe date cu privire la organizarea cancelariei isprăvniciei. Este vorba de un act de numire a unui sameș la o isprăvnicie. Sameșul era de fapt conducătorul cancelariei isprăvniciei și totodată casierul ținutului. Ispravnicii și sameșii erau numiți de Vistierie. Ei primeau la numire, o carte domnească în care li se arătau pe articole îndatoririle, care de fapt erau copiate din ponturile domnești pentru dregători din 1795. Prin punctul 2 din cartea de numire se preciza că „samișul va da ascultare ispravnicilor, să fie prezent totdeauna la isprăvnicie ca să nu zăbovească nimică locuitorii ce vor veni la isprăvnicie cu trebuințe și jalobe”. Prin punctul 3 se revine la obligația ca la cancelarie să țină numai 3 condici „statornice la isprăvnicie” trecînd în cea dintîi toate rinduilele ce să vor face în ținut din porunca domnului, în a 2-a toate cărțile de porunci ce să vor trimite la isprăvnicii, răspunsurile ce să vor face de către ispravnici pe acele cărți, cum și ce săvîrșire au luat fiește care poruncă și madé. Iar în a 3-a toate cărțile de judecată și pricini și hotărîri judecătorești ce s-au dat de către ispravnici cu veletul și luna; Sameșul era dator să se îngrijească de „păzirea a toate cărțile de porunci și izvoade cum

⁵⁶ Formular.

⁵⁷ Biblioteca Acad. Republicii Socialiste România, Condiciile Mavrocordat Ms. nr. 237 f. 58.

⁵⁸ Arh. St. Iași, colecția Manuscrise nr. 56, f. 43. Rinduiala dregătorilor de ținuturi

⁵⁹ „Uricar”, IV, p. 57–58.

⁶⁰ Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2013, dosar nr. 2211, f. 123, 128.

și orice scrisori vor veni la isprăvnicie ca în vremea ce să vor schimba dregătorii să poată da pre larg pliroforie (lămurire, explicație) acelor noi dregători ce să vor rîndui, cum și cînd va cere domnia sau divanul înștiințări pentru orice pricini ce să află trecute în condicii și să facă răspunsul cerut cu toată pliroforia”.

Se hotărăște samișilor ca să cerceteze numărul și starea oamenilor din ținut „și să nu ia mai mult decît s-a hotărit pe fiecare sat prin izvoadele cu peci domnesc”.

De asemenea se stabilește prin aceleași „ponturi”, taxele ce avea dreptul să le încaseze samișul pentru actele care urmau să se elibereze oamenilor și trebuiau scrise în cancelaria respectivă, oprindu-i să ia „un ban mai mult”.

Taxele sînt arătate la punctul 6 unde se dau și unele amănunte în legătură cu procedura întocmirii actelor și denumirea lor : „6 lei pentru cartea de judecată ce se va face pentru pricini mai mari, care vor fi *scrise pe o coală de hîrtie în două fețe*. 60 parale pentru *cartea de judecată* pentru pricini mai mici ce va fi scrisă pe o coală de hîrtie numai pe o față”; 5 parale de *răvaș de soroc* și de *răvaș de scădere de bir*, sau de alte dări, de *răvaș* de drum și pentru orice alte pricini va scrie; 30 parale pentru *mărturia* ce va face din partea isprăvniciei către Vistierie, feciorilor de mazili și ruptași care vor fi să se așeze la dajdie, rînduindu-se de către Vistierie că să cerceteze isprăvnicia dacă e adevărat fecior de mazili și ruptași și să li se deie mărturie; 16 parale de la mazili și ruptași care vor cere ușurință de dajdie și să vor rîndui de către Vistierie în cercetarea isprăvniceii spre a le da *mărturie de starea lor*.

În același act de numire se mai arată că samișul nou va primi de la samișul ieșit din slujbă „toate hîrțile și condicile canceleriei cum și pliroforie pre cît va putea ști de starea ținutului, de formele ce au luat”.

Leafa samișului, ca șef al cancelariei și „cheltuiala canceleriei se va plăti de d-lor dregătorii după urmarea pazătă pînă acum”.

După arătarea îndatoririlor se preciza că „Vistieria a ales și s-au rînduit sameș la ținutul Tecuci pe d. Dimitrachi Papadopulo de la zi întîi a viitoarei luni decembrie”.

În anul 1822 se reinnoesc „ponturile”⁶¹ pentru dregătorii ținuturilor. Dimitrachi Papadopulo, care părăsise postul din cauza evenimentelor anului 1821, este din nou numit sameș la Tecuci în anul 1824 primind și o nouă carte de sameș⁶². La punctul al doilea din cartea de numire se prevede să țină două condicii „trecînd în cea dintîi toate rînduiriile ce să vor face în ținut din porunca domnului și în ce al doilea toate cărțile de porunci ce să vor trimite la ispravnici, răspunsurile ce se vor face de către ispravnici pe acele cărți cum și ce săvîrșire au luat fieștecare poruncă și made avînd pázite și toate cărțile de porunci, table și izvoade cum și orice scrisori vor veni la isprăvnicie”.

Cu privire la funcționarea cancelariei isprăvniciei în anul 1828 sînt interesante constatările Vistieriei⁶³: „de la cîteva ținuturi înștiințările și răspunsurile către Vistierie nu se vād după datornica rînduială, gios supt iscăliturile dregătorilor însamnite și de sameșul ținutului, din

⁶¹ Arh. St. Iași, colecția Manuscrise, nr. 10 f. 69.

⁶² Ibidem, Tr. 1764, op. 2013 dosar nr. 2211, f. 122.

⁶³ Ibidem, Tr. 627, op. 689 dosar nr. 20.

care se prepune că multe pricini de acele atirnite de datoria cancelariei acelui ținut urmează a să lucra în particular pe la casele ispravnicilor, urmare cu totul neestată și neprimită Vistieriei”.

Se poruncește ispravnicilor : „căutarea slujbei să o faceți la cancelerie neaparat”.

Actele create în cancelariile anilor 1800—1828. Cercetarea mai multor materiale documentare create în cancelariile instituțiilor mai importante, care au funcționat în Moldova anilor 1800—1828, ne-a sesizat existența unei mari varietăți de acte care se emiteau, purtând fiecare denumiri în raport cu conținutul, forma și destinația lor. Dacă din conținutul actelor emise nu se poate constata, în majoritatea cazurilor, denumirea exactă decât acea obișnuită de carte, hrisov sau anafora, *condicile de cancelarie* în special acele de ieșire precum și *regulamentele* (ponturile) pentru fixarea unor venituri suplimentare a lucrărilor din cancelarii, ne ajută, în bună măsură să cunoaștem denumirile cu care desigur au circulat pe vremuri actele respective și astfel să le putem folosi în lucrările arhivistice. Condicile de ieșire conțin rezumatele actelor emise care încep, cu puține excepții, cu denumirea actului respectiv, iar taxele se fixau în raport cu importanța actului care impunea și denumirea lui.

Cunoașterea mai bine a variatelor genuri de acte care au fost create în vechile cancelarii și a denumirii cu care au circulat în trecut o considerăm foarte utilă mai ales atunci când e vorba de întocmirea unui inventar corect.

Cercetînd mai de mult prețiosul manuscris denumit „Condica Mavrocordat”⁶⁴, care de fapt se compune din 12 condici legate la un loc, cinci fiind condici de ieșire din cancelaria Vistieriei din acea vreme, cuprinzînd rezumatele „poruncilor și răspunsurile” în diferite lucrări, constatam următoarele denumiri de acte : *Carte de stăpînit, hotărîre de obște, care de zapcii, carte legată*⁶⁵, *carte de istov*⁶⁶, *peceți albe*⁶⁷, *foițe*⁶⁸, *cărți de aparare, cărți de hotărît, cărți gospod* (domnești) *carte de multe trebi, pașaport, carte de beșleagă, testament, cărți tipărite*⁶⁹. Nu ni s-au păstrat condicile de cancelarie ulterioare care ne-ar fi ajutat să vedem care denumiri au continuat, care au dispărut și care au apărut în activitatea mereu crescîndă a cancelariilor. Vom vedea că unele s-au păstrat pînă în 1828.

În condicile din perioada 1800—1828 întîlnim următoarele denumiri de acte : *carte gospod, carte de judecată, carte de soroc* sau simplu *soroc, carte de hotărît, carte de la togoșeție, carte de poruncă, volnicie de cîhodar, volnicie de aprozi, țidulă gospod, peci gospod, carte gospod închisă, carte gospod*

⁶⁴ *Note pe marginea „Condicii Mavrocordat” 1741—1742* în „Îndrumător în Arhivele Statului Iași”, București, 1956, vol. II, p. 164.

⁶⁵ Circulări : „16 cărți legate s-au trimis pe la ținuturi pentru vorniciei de prin sate, că ei sînt alergători pentru slujba și folosul satelor (Condica citată, f. 672).

⁶⁶ „O carte de istov zlotășului ce au fost cu hirtiile la august, la domnia lui Grigore Vodă să vînză vite și zăloage și să plinească banii ținutului Hirlău (f. 629).

⁶⁷ Formulare necompletate : „Oamenii nu aveau voie să poarte peceți albe fără să fie scrise pe fețele lor” (f. 705).

⁶⁸ „O foiță de copii ce le-au dat pecete d-lui vel pah. la Vaslui anume Savin de la Scînteia, care este bolnav și neputincios (f. 674).

⁶⁹ Hotărîrea de obște privind noile relații dintre locuitori și stăpînii moșiilor s-au tipărit și s-a trimis pe la dregătorii ținuturilor să se împartă pe la sate și să se cetească de preoți prin biserică.

Pentru cuprinsul „condicii Mavrocordat” Vezi și N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria Românilor*, vol. VI, București, 1904, p. 207—451.

deschisă, cartea hătmaniei, porunci; scrisori sau răspunsuri se numea corespondența ieșită sau primită în cancelariile instituțiilor de același grad deoarece către cele în subordine se emiteau *porunci; pașapoarte, bilete de drum* sau *cărți de drum* lucrate în cancelaria Hătmaniei, *carte de ertare*, întocmită în cancelaria Departamentului criminalicesc (sau a criminalului) protocolită de președinte și întărită cu pecetea domnească pentru acei iertați de domnie de la pedeapsa cu moarte, *carte de blăstăm* emisă de cancelaria Mitropoliei la cererea împricinaților pentru aflarea adevărului în procese de avere, *carte de despărțenie* întocmită de aceeași cancelarie în procesele de divorț. Cancelariile isprăvnicilor întocmeau pe lângă *răspunsuri* la poruncile primite de la organele superioare sau *cărțile de judecată* pentru pricinile ce intrau în competența lor, și acte de procedură penală, judecata fiind rezervată numai Departamentului Criminalicesc. Astfel întocmea *tacirul, mărturia duhovnicească* pentru declarațiile martorilor, *izvodul* de lucrările furate găsite la răufăcători și raportul de cercetarea la fața locului. La aceste acte se anexa și *certificatul medical*, dacă era vorba de leziuni corporale și toate cusute la un loc se trimiteau la Iași odată cu vinovații. Aceste acte, care constituiau de altfel prima formă de dosar, se păstrau în arhiva Departamentului Criminalicesc ⁷⁰.

Ponturile ⁷¹ alcătuite în Obșteasca adunare la 1815 ianuarie 1 pentru „rînduiala havaeturilor și împlinелor și altele” cuprinde și pe acelea pe care urma să le încaseze logofătul al 2-lea, muhurdariul și divictariul pentru „slujba lor” la întocmirea actelor. Sînt denumite actele și suma respectivă a careia mărime era în raport cu importanța actului.

Astfel pentru eliberarea unei *volnicii de adus în judecată* sau *volnicie pentru țigani* beneficiarul trebuia să plătească 3 lei. Aceași sumă trebuia să se plătească pentru a se putea obține o *volnicie de împlinire de bani*, de la 500 lei în sus. Suma de 3 lei se împărțea între muhardar, divictar și scriitor. Pentru *cartea domnească închisă*, sau *cartea domnească în dosul jalobei*, se încasa 2 lei 20 parale din care 2 parale al 2-lea logofăt, 1 leu muhardarul și divictarul și 1 leu scriitorul; 5 lei pentru *cartea de hotărît* (o moșie) și tot aceeași sumă pentru *cartea de judecată, cartea de apărare* pentru păduri sau *cartea de stăpînire* de dugheni, vii sau țigani și aceasta numai pentru acei ce cereau să li se dea asemenea documente fără să se judece.

Aceiași funcționari ai cancelariei domnești luau pentru validarea actelor venite de la Vistierie 15 lei pentru *cartea de ispravnic* (ordin de numire a unui ispravnic), 7 lei pentru *cartea de numiți* (alți funcționari) 3 lei pentru *cartea de pogonărit*, 4 lei *cartea de așezare a mazilo-ruptașilor*, 4 lei *cartea de așezare a ruptelor Vistieriei*; 7 lei pentru *cartea de postelnicel, cartea ispravnic de copii* și *cartea ispravnic za aprozi*; 5 lei lua pentru *cartea*

⁷⁰ Gh. Ungureanu, *Justiția în Moldova, 1741–1832*, Iași, 1934, p. 39–53.

⁷¹ Arh. St. Iași, colecția Manuscrise, nr. 88, f. 199. Aici se găsește numai un extras din „ponturi” privind veniturile încasate pe actele pe care se aplicau sigiliul domnesc care constituiau „avaetul” logofătului al 2-lea, a muhardariului și divictariului. Un document din 1829 intitulat „Așezăminturile tuturor dregătorilor acestei cneji din învechime”, pomeneste de „așezarea” lui Scarlat Alexandru Calimah voievod „prin condica alcătuită la 1815 ianuarie 1 și pecetluită pe fiștecare filă pentru lefi și alte cheltuieli”. Aici se arată că se fixase lefi dregătorilor și cheltuielile pentru cancelarii. La Departamentul pricinilor streine se fixase 12.120 lei pe an plata scriitorilor și „ținerea canceleriei”; la Departamentul Criminalului 840 lei pe an „Canțileria”, condicarul 600 lei etc. (Arh. St. Iași, colecția Litere, lit. A. nr. 19).

de aparare de dajdie cu milă de rădicături, 3 lei pentru cartea de ertare de dajdie, 100 lei pentru *hrisov mare*, iar pentru cartea de judecată, „de mici pricini” 50 lei, iar de „mari pricini” 100 lei; 80 lei pentru *hrisovul din nou* (sau *hrisov înouit*), 110 lei pentru *hrisovul de danie* „ce se va face din nou pentru o danie de moșie”, iar pentru un *hrisov de danie de țigani* 12 lei pentru fiecare salaș, 35 lei pentru un *hrisov de așezare*, care se da la neguțitori privind impozitul ce trebuiau să plătească; pentru *hrisovul de rădicătură*, adică pentru scutiri de „bucate” sau dreptul de a ridica de la ocnă gratuit o cantitate de sare, se lua din zece lei unul la valoarea scutirii, iar scriitorul sumă fixă de 20 lei; pentru *hrisovul de întăritură*, pentru cumpărarea unei părți dintr-o moșie, sau pe stînjini dintr-o moșie, „după adeverința ce vor înfățișa cumpărături” se încasa 23 lei, din care 7 lei al 2-lea logofăt, 6 lei muhurdarul și divietarul și 10 lei scriitorul actului. Pentru orice fel de *țidulă domnească* sau *țidulă de mezat* „afară de țidulele ce se vor da poruncitoare spre adunarea boierilor ca să cerceteze vreo pricină obștească” se lua 5 lei și 20 parale. Pentru *hrisovul de scuteală*, „cînd se va da la neguțitori ca să scutească cișle, crîșme și dugheni de banii agiutorinței și oameni străini de slujbe”, se încasa 50 lei.

Din cercetarea cu mîgală a răsfețelor materiale documentare, care au supraviețuit vicisitudinelor vremurilor prin care a trecut țara noastră, se poate constata că poporul român a avut instituții și cancelarii bine organizate în care s-au creat multe și variate materiale documentare, dintre care unele cu chenare și înflorituri, care constituiesc și minunate podoabe de artă. De asemenea se constată grija care s-a depus pentru păstrarea lor și numai întîmplări năprasnice au făcut ca multe să dispară de-a lungul anilor.

RÉSUMÉ

Cet article basé sur une série de données inédites des matériaux documentaires datant des années 1800–1828 qui se trouvent aux Archives d'État de Jassy, contribue à nous faire mieux connaître l'activité des institutions de cette époque et leurs chancelleries et spécialement des opérations de régistature avec l'introduction et le perfectionnement du registre pour les actes entrés et issus. Après une analyse succincte, mais bien fondée, sur la manière d'organisation de la chancellerie des institutions importantes qui ont existé en Moldave pendant les années 1800–1828 comme : Le Divan princier, Le Divan judiciaire, Le Département des affaires criminelles, La trésorerie, Département des affaires étrangères etc., l'auteur insiste aussi sur les institutions d'intérêt local. La Préfecture (Isprăvnicia) qui jusqu'à l'année 1832 ayant dans sa compétence les problèmes administratifs, la justice locale et les finances du district respectif, a créé une série variée de matériaux documentaires. L'étude d'un nombre important des matériaux documentaires créés dans les chancelleries de ces institutions permet à l'auteur de saisir l'existence de nombreux et variés actes créés à cette époque, chacun d'eux portant une dénomination, d'après, son format, son destinataire et son contenu.

O CONDICĂ A VISTIERIEI ȚĂRII ROMÂNEȘTI

(14 octombrie 1731--31 ianuarie 1722)

M. REGLEANU

De curînd, Direcția generală a Arhivelor Statului a achiziționat un manuscris miscelaneu din secolul al XVIII-lea, conținînd o condică a Vistieriei Țării Românești, precum și literatură populară și religioasă¹. Cunoscută fiind raritatea condicelor vistieriilor din Moldova și Țara Românească² și importanța lor pentru istoria României considerăm necesar să prezentăm sus-numita condică în mod mai amănunțit, iar manuscrisul într-un mod mai sumar.

Descrierea manuscrisului. Este scris pe hîrtie de bună calitate, avînd dimensiunile 20,9 × 15,8 cm., marcată cu două filigrane care se alternează. Unul din ele înfățișează o coroană așezată pe o terasă de sub care coboară, prins de o tijă, un strugure în formă de romb, compus uneori din 30 de cercuri, mici, dispuse de cinci ori cîte șase iar alteori din douăzeci și cinci dispuse de cinci ori cîte cinci, celălalt reprezintă un cartuș rotund la capete cu figuri neidentificate. Dată fiind dimensiunea mică a filelor și alternarea lor bănuim că ambele filigrane sînt pe aceeași coală de hîrtie. După filigran, se pare că hîrtia este fabricată de moara de hîrtie de la Brașov, existentă în secolul al XVIII-lea. Moara de hîrtie din secolul al XVI-lea de la Brașov și-a marcat produsele cu stema orașului—un trunchi de copac cu rădăcini, cuprins de o coroană. Modificările survenite în forma filigranului hîrtiei fabricată în secolul al XVIII-lea, față de cea din secolul al XVI-lea, provin, probabil, din stilizarea filigranului inițial, trunchiul de copac cu rădăcini luînd forma unui strugure.

Manuscrisul are 99 de file nenumerate și este format din patrușprezece fascicule, dintre care fasciculele 2, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12 și 13 sînt de cîte opt file, deci complete. Prima fascicolă este de șapte file, a treia de cinci, a noua de șase și a patrușprezecea numai din una, restul pînă la opt file fiind tăiate sau rupte, fără a știrbi textul. Este legat în scoarțe de carton îmbrăcate cu piele maro închis avînd pe marginile ambelor scoarțe chenar de 1,20 cm. cu motive florale, în cadrul cărora se înscrie cîte un romb cu laturile de 11,50 cm. toate îngrimate cu fierul cald și aurite.

¹ Cotat la colecția de manuscrise sub nr. 1576.

² Un microfilm după o condică cu cheltuieli personale ale lui Constantin Brincoveanu pentru perioada care urmează cele cuprinse în cunoscuta condică a vistieriei se află în posesia tov. Ion Radu Mircea, cercetător principal la Institutul de studii Sud-est europene.

Conținutul manuscrisului. Manuscrisul — fără titlu — este un miscelaneu care cuprinde un fragment din *Alexandria* de la început și pînă în momentul intrării lui Alexandru cel Mare în Rîm (Roma), f. 1—23 r., 92 v—99 v; ³ sfaturi cu privire la etica și igiena alimentară, potrivite lunilor aprilie — octombrie, scrise la 8 februarie 1775 (7283), f. 23 v. — 24 r., condică pentru „cheltuiala banilor ce s-au cheltuit la vistierie de la 14 zile ale lunii lui octomvrie pînă la sfîrșitul lunii lui ghenarie...” întocmită la 31 ianuarie 1732 (7140), f. 25 r. — 37 v., sinaxarul (sărbătorile de peste an), f. 38 r. — 65 v., indicații pentru calcularea temeliei, dînd exemplu „anul de la zidirea lumii” 7281 (1772—1778) f. 65 v. pascalia pe 30 de ani, f. 66 v. — 68 r., rugăciune către „Născotoarea de Dumnezeu”, f. 68 v — 69 v., Paraclisul Maicii Domnului, f. 90 r. — 92 r.

Proveniența. Ca toate manuscrisele literare, și acesta a circulat prin mai multe mîini. O însemnare de pe reversul scoarței de la sfîrșitul manuscrisului menționează următoarele : „să să știe de cîndu au rămas aiciastă condică de la măriia sa Mihaiu Vodă cel bun și milostiv, Văleat 7258 (1749—1750) Sandu”. Din această însemnare deducem că la șaptesprezece — optesprezece ani de la întocmirea condicii cu cheltuiala vistieriei, manuscrisul se afla probabil în mîna unui slujitor credincios al numitului voievod, numit Sandu. Pe verso-ul scoarței din față aceeași mîină face următoarea însemnare : „Să știți de cîndu s-au născut ficiorul lui soltan Mustafa la luna lui feurar în zi 1”⁴. Cine va fi fost acest Sandu nu putem ști pînă în prezent. După caracterele grafiei era însă moldovean.

Pe verso-ul scoarței din față o altă persoană, cu o altă grafie, face următoarea însemnare sau, poate reproducînd o poruncă a unui dregător : „Pre taina carii ț-au dat Costache hatman tot aceia să ții. Dar agiungîndu-l să descălici înainte lui păr’ le vii prinde și pre urmă le vii trimite aice la noi cu mari pază de cătră scăpare și în ce fel va veni vii lua pe urmă răspunsu ”.

Aceeași persoană mai face următoarele două însemnări pe reversul scoarței de la sfîrșitul manuscrisului : „la velet 1777 iulie 14 zile, într-o vineri la 2 ciasuri din zi, s-au cutremurat pămîntul tari cît s-au cunoscut bini, viindu huet mari dispre miază noapte”. Si, desigur, o încercare de condei cu acest cuprins : „Adecă eu Virlan, nepot lui Mitrofan adeverez și întărescu cu acest nimic”.

Dacă acest Virlan care, după caracterele grafiei și mai ales după dialect, este de asemenea un moldovean a existat în realitate și nu este plăsmuirea imaginației unei anumite persoane, atunci acesta ar fi acel care a scris tot ceea ce cuprinde manuscrisul, exceptînd „*Alexandria*” și condica vistieriei, deoarece dimensiunile și forma literelor este aceeași ca a acestor din urmă trei însemnări.

În anul 1862, deținătorul manuscrisului, un proprietar de pămînt din județul Roman — poate preotul de la biserica din Doljești — nota, în locurile nescrise ale acestuia, socoteli relative la angajarea și plata slugilor (f. 24 v. — 25 r., 36 v., 37 v., 38 r., 69 v. 92 r.), iar în 1873 la f. 66 r. nota

³ Se intrerupe la f. 23 r. și continuă la f. 92 v. cu pasajul intrării oștilor lui Alexandru cel Mare în cetatea Solon, probabil singurele file nescrise ale manuscrisului în vremea cînd copistul a întreprins reproducerea cărții populare.

⁴ Este vorba de Mustafa al III-lea, sultan al Imperiului Otoman între anii 1757—1774.

că, „băbii care șade băetul la gazdă i s-au dat pe anul 1873/4 trii stamboale și jumătate făină, 1 car de lemne și una oacă brinză”.

Profesorul Grigore Crețu, cunoscutul publicist în domeniul literaturii vechi românești, intră în posesia acestui manuscris în anul 1880, după cum notează pe prima filă a lui : „cartea aceasta o am de la preutul din Doljești (Roman)”, în a cărui bibliotecă a primit numărul 82 scris pe o etichetă specială modernă și lipită pe colțul stîng de sus a manuscrisului.

Se știe că biserica din Doljești a fost ridicată în anul 1774 de către hatmanul Vasile Roset și Dionisie Hudici pe locul vechii mănăstiri clădită în secolul al XV-lea de Ștefan cel Mare după victoria obținută asupra lui Petru Aron⁵.

Constantin Mavrocordat, succesorul imediat al lui Mihai Racoviță, pe tronul Țării Românești, s-a căsătorit cu Ecaterina fiica lui Constantin Roset îndată după luarea domniei⁶. Constantin Roset deținuse și dregătoria de mare paharnic în aproape toată domnia a treia a lui Mihai Racoviță în Moldova (25 dec. 1715—25 sept. 1726). Cum hatmanul Vasile Roset era frate cu paharnicul Constantin Roset, amindoi fii ai lui Iordache Roset⁷ ar fi posibil ca această condică să fi ajuns din mina domnului în posesia paharnicului, apoi în a hatmanului și de la acesta între cărțile bisericești din Doljești.

După anii menționați la indicațiile pentru calcularea temeliei (1772/1773) și la sfaturile cu privire la igiena alimentară (1775) sîntem îndreptățiți să considerăm că acestea împreună cu sinaxarul, pascalia, rugăciunea și paraclisul Maicii Domnului au fost scrise între anii 1772—1775 pe foile nescrise ale condicii vistieriei din 1732. *Alexandria* a fost scrisă de mai multe mîini nu mult după anul 1775 pe celelalte file rămase nescrise.

Condica vistieriei, pe care ne propunem s-o prezentăm mai jos, este formată din 13 file în cadrul manuscrisului descris mai sus, cuprinzînd filele 25 r — 37 v.

Credem că cele 99 de file, cite are astăzi sau cite a avut inițial acest manuscris, au fost destinate înscrierii cheltuielilor vistieriei. Concluzia ne-o întemeiem pe faptul că începutul textului cheltuielilor vistieriei nu este situat la începutul unei fascicule care să fi fost apoi legată la un loc cu celelalte texte, ci pe a cincea foaie a fasciculei a patra, iar continuarea „Alexandriei” pornește de pe verso-ul filei a 2-a din fascicola a treisprezecea.

Acestei unități arhivistice i-am atribuit denumirea de condică pentru că în cuprinsul ei sînt centralizate cheltuielile trecute inițial în diferite catastife ale altor minuitori de bani sau în „foaia caimacamilor” (v. f. 27 v., 28. r., 32 r. etc. din condică). Or, se știe că un catastif cuprinde în mod amănunțit cea mai mică cheltuială ce urmează a fi justificată, pe cînd condica centralizează cheltuielile înscrise în acestea.

Condica are un scris mărunț și îngrijit și abundă în termeni speciali, împruutați din limba turcă, mai ales în paragrafele care se referă la cheltuieli în favoarea dregătorilor turci și tătari.

⁵ O. G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, București, 1937, p. 194.

⁶ *Cronica ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1754*. Ediție îngrijită de N. Camariano și A. Camariano-Cioran, Ed. Acad. Republicii Socialiste România, București, 1965, p. 343.

⁷ G. Tanoviceanu, *Fișierul alfabetic al familiilor moldovene*.

Ea cuprinde cheltuielile făcute de vistieria Țării Românești de la 14 octombrie 1731 până la 31 ianuarie 1732, în perioada mazilirii lui Mihai vodă Racoviță și orînduirea în scaun a lui Constantin Mavrocordat. Cheltuielile sînt făcute pentru plata datoriilor domnului înscăunat, pentru plata dărilor obișnuite și a darurilor către demnitari tureci și tătari, precum și pentru întreținerea curții domnești.

Cheltuielile sînt expuse în douăzecișunu de paragrafe, (nenumerate, mai lungi sau mai scurte, după natura cheltuielilor cu care sînt intitulate. Mai jos vom arăta conținutul acestor paragrafe.

Primul paragraf (f. 25 r.) cuprinde sumele banilor ce s-au trimis la Țarigrad „la măriă sa vodă”⁸ în intervalul de la 1 noiembrie 1731 până la 10 ianuarie anul următor prin Pavlache cuparul, Canachi, șetrarul Barbu Văcărescu, Ilcea vâtaf de călărași, Foti, și prin marele postelnic. O parte din bani — 44 000 de taleri — s-au dat în mîna domnului, iar cu alta — 30 500 de taleri — s-au plătit împrumuturile la Constantinopol, „la domina măriiei sale lui vodă”, precum și dobînzile la aceste împrumuturi. Banii ce s-au dat cu acte⁹ (f. 25 v.) pașei de la Bender pentru cheltuielile de trai pe trei luni, rata a patra din anul 1731 (al hegirei 1144) în sumă de 2488 de taleri. Lui Mehmed capudan¹⁰ aga i se dau 9 460 de taleri pentru construcții de vase, reprezentînd rata a două din anul 1730, (al hegirei 1143). Ambele plăți se fac la 16 ianuarie 1732, fiind bani datorafi de domnii anteriori.

Din cele de mai sus rezultă că pașei de la Fighina i se dau anual 9952 de taleri pentru folosință personală, întrucît 2488 de taleri reprezintă rata pe trei luni, iar pentru construcții de vase cel puțin 18920 de taleri, anual, dacă nu cumva dublul acestei sume.

„Darurile ce s-au dat la capigilar — chehaiasi, vechil mumbașir ce au venit cu mazilirea lui Mihai vodă ”Racoviță (f. 25 v — 26 r.) sînt evaluate la suma de 6606 taleri și jumătate. Această sumă este trecută ca cheltuită de vistierie la 15 noiembrie 1731 pentru locțiitorul lui capugilor — chehaiasi și însoțitorii lui veniți cu prilejul mazilirii lui Mihai vodă Racoviță, așadar mazilirea lui are loc cam la această dată și nu la 24 octombrie cum se arată în tabela cronologică a domilor munteni, publicată de prof. C. C. Giurescu.

Acestui dregător i s-au dat 1 000 de taleri pentru „osteneala” cu facerea unui act (hoget), 1000 de taleri cînd a plecat cu domnul mazilit, 500 de taleri”, pentru o pricină”, 150 de taleri, prețul unui ceasornic de aur cumpărat de la marele postelnic și dăruit acestuia, 900 de taleri, prețul unor blănuri de samur și 140 de taleri, prețul a patru telegari. Ciohodarilor și altor însoțitori ai capugilarului li s-au dat 2916 taleri pentru haine, daruri, precum și costul călătoriei a trei ciohodari trimiși de numitul dregător la Constantinopol, mai înainte de a pleca el spre această localitate. Urmează apoi „Darurile ce s-au dat cadiului și naipului de la Giurgiu” (f. 26 v.). Primului i s-au dat 800 de taleri numerar și 284 de taleri în obiecte (postav, atlas, o blană, un cal cu harnașamentul respectiv), iar se-

⁸ Constantin Mavrocordat.

⁹ În text se spune „cu sebpi-tahriruri”; exprimarea unei formule care se puneau la începutul actelor turcești: „sebeb-i tahrir al dir ki” deformată de scriitorul condicii și considerată ca denumire de act.

¹⁰ În text: capetan.

cundului 100 de taleri numerar și 65 de taleri în daruri. Cheltuiala este înregistrată de vistierie între 10 și 12 noiembrie 1731. 1249 de taleri cheltuiți de vistierie pentru două zile de deplasare în capitală a doi judecători turci scoate în evidență deosebita dependență a autorităților statului, în speță, a caimacacilor, față de Poarta otomană. Dacă ținem seama că la trei dregători turci însoțiți de patru bucătari domnești li s-au dat 168 de taleri pentru cheltuielile drumului de la București la Constantinopol, suma cheltuită de vistierie cu aceste două persoane apare destul de substanțială.

La 15 noiembrie 1731, sub titlul: „Darurile ce s-au dat cihodarului mării sale vezirului, carele au venit pentru rădicarea lui Mihai vodă” (f. 27 r.), se consemnează că vistieria a dat acestuia 1250 de taleri în numerar și 27 de taleri în daruri, iar slugilor lui 40 de taleri.

Urmează un pragraf mai mare (f. 27 r—29 r.) cuprinzând cheltuiala făcută cu drumul oamenilor lui Constantin Mavrocordat la Constantinopol „de cînd au luat măriia sa domnia”. De la 22 octombrie 1731 pînă la 31 decembrie (data înscrierii în condică) se cheltuiesc de către vistierie 9330 de taleri pentru numeroasele drumuri la Constantinopol a unor dregători români și turci cu prilejul numirii noului domn și mazilirii celui precedent, pentru transportul bagajelor acestora, pregătirea mijloacelor de transport, plata conacelor, precum și pentru diferite daruri.

Primul trimis, Abdulah aga, fiul mehter-bașei (șeful muzicii) pleacă la 22 octombrie 1731, probabil în preajma zilei de numire a noului domn¹¹. Acesta mai pleacă odată la 2 noiembrie. Călătoria pînă la Constantinopol a costat 100 de taleri.

Pleacă de asemenea la Constantinopol Foti cu un călăraș, Pavlachi cuparul cu o slugă a marelui postelnic, Canache, Andrei șufarul, Iane logofătul și patru bucătari domnești. Un odobașa de asemenea însoțit de 10 seimeni și doi călărași, fiecare cu cîte doi cai, duc noului domn o sumă de bani. Boierilor și altora care au mers la noul domn „pentru venirea mării sale în scaun” li s-au dat 2061 de taleri în care intră și cheltuiala cailor precum și a îngrijitorilor lor. Se plătește chiria la 10 care mocănești, confecționarea și dregerea rădvanelor domnești, cumpărarea de cai pentru transportul domnului și a bagajelor sale, care, de la Giurgiu la București se aduc în 26 de care.

Cu transportul domnului mazilit și a bagajelor sale, drumul călărașilor și a oamenilor ce l-au însoțit s-au cheltuit nu mai puțin de 2061 de taleri.

La 16 decembrie 1731 este plătit arabagi-bașa care aduce, cu 24 de cai, pe Constantin Mavrocordat de la Giurgiu la București. Apreciem că înaintea acestei date a intrat noul domn în capitala țării.

Marelui postelnic și însoțitorilor lui i se dă o sumă de bani pentru a merge în solie la domnul Moldovei și apoi la Constantinopol. Pentru solie i se achită banii la 3 ianuarie, iar pentru călătoria la Constantinopol la 8 ale aceleiași luni a anului 1732.

Paragraful următor (f. 29 r.—29 v.) cuprinde pe persoane și obiecte banii cheltuiți pentru darurile înmîinate capugi-bașei și subalternilor lui,

¹¹ În tabelele cronologice ale domnilor din Moldova și Țara Românească, publicate de A. Sacerdoțeanu, I. Ionașcu și C. C. Giurescu găsim începutul celei de a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat în Țara Românească, la primii data de 13 octombrie, iar la ultimul la 24 octombrie 1731.

care au venit la instalarea noului domn, daruri în valoare de 13 704 taleri înregistrați în condică între 13 și 24 decembrie 1731. Darurile constau din bani în numerar, postav, atlas, haine îmblănite cu samur, șa cu scări de argint, ceasornic de aur și cai. O cocie confecționată pentru capugi-bașa a costat 421 de taleri, iar celor 20 de ciododari li s-au dat bani și daruri în valoare de 850 de taleri.

Se dau de asemenea daruri (f. 30 r.) în bani și obiecte în valoare de 2975 de taleri muzicanților (mehterilor), ceașilor, paicilor și copiilor de casă (has-ahirtlii) care au însoțit pe domn în drumul de la Constantinopol, „după cum arată foaia pecetluită”. Suma este înregistrată ca plătită la 20 decembrie 1731.

Instalat în scaun, după obicei, domnul conferă boierilor dregătoriile, îmbrăcându-i în caftanele rangului și oferă daruri acelor care s-au ostentit pentru înscăunarea lui. În acest paragraf (f. 30 r. — 30 v.) însă au fost incluse și cheltuielile făcute de domn la 22 octombrie 1731¹², fiind încă la Constantinopol, cu darurile oferite marelui postelnic pe care l-a investit caimacam și l-a trimis la București să cîrmuiască țara împreună cu alți boieri, precum și lui Alexandru fost al doilea armaș „viind cu vestire de îmbrăcarea caftanului mării sale lui vodă”, adică vestea numirii domnului. Tot acum s-au oferit daruri unui hoge și lui Constantin fost mare căpitan de dorobanți, însoțitori ai marelui postelnic.

La 12 decembrie 1731, „după ce au venit mânia sa vodă în scaun”, vistieria achită 250 de taleri, costul a cinci caftane cu care au fost îmbrăcați caimacanii care au cîrmuit țara pînă la venirea domnului; la 18 decembrie se plătesc 805 taleri pentru caftanele cu care s-au îmbrăcat boierii ce au luat dregătorii, iar la 12 ianuarie 1732 vistieria mai achită suma de 120 de taleri pentru trei caftane cu care s-a îmbrăcat marele vornic, marele vistier și marele clucer.

Prețul caftanelor varia în raport cu rangul dregătoriei; un caftan din cele date caimacamilor a costat 50 de taleri, pe cînd unul din cele date celor trei dregători din urmă, numai 40 de taleri.

În acest paragraf sînt trecute și darurile oferite de domn unor persoane care, probabil, au contribuit prin slujbele lor la obținerea tronului. Între aceștia figurează Chiriță Ianache Mamona, feciorul agăi Lațcarache (de două ori), Constantin fost mare căpitan de dorobanți, însoțitorul marelui postelnic, cînd a fost orînduit caimacam, cu specificarea că, banii sînt dăruiti să aibă de cheltuială, întrucît nu i s-a dat dregătorie; beizadea Ioniță Cantemir, care merge în Moldova, Canache, care a făcut mai multe drumuri la Constantinopol și Antonache Ramadan fost mare armaș.

Următoarele cinci paragrafe (f. 31 r. — 33 v.) cuprind banii dați de vistierie sub formă de avaeț, plocioane și daruri oficialităților de la Constantinopol, hanului tătarilor și loțiitorului său (calga-sultan), dregătorilor turci treceuți spre Moldova sau veniți în capitala țării cu anumite însărcinări, precum și pașalelor și agalelor de pe marginea Dunării.

Astfel, la 26 decembrie 1731 s-au dat 2884 de taleri hanului tătarilor și loțiitorului său, pe lîngă cei 700 de taleri care s-au dat în vremea lui Mihai Racoviță, după cum se văd trecuți în registru (anadefter) „la socoteala dăjdii plococanelor bairamului”.

¹² Firmanul de numire s-a dat probabil cu o zi, două înainte de 22 octombrie 1731.

Între 29 octombrie 1731 și 29 ianuarie 1732 (datele înregistrării în condică) s-au dat 1365 de taleri următorilor dregători turci : lui Sari Ali aga, salahor -agasi, care a trecut pentru încasarea mucarerului de la Grigore Ghica, domnul Moldovei, unui ceaș de ieniceri venit pentru „pricina gelepiilor”, (negustori turci) unui col-ceaș, însoțit de 6 slujitori, pentru pază, care a dus niște turci fugiți de la Brăila, unui alt ceaș care a însoțit carele mocănești, silihtarului pașei de la Brăila venit pentru ridicarea banilor cuveniți acestuia pentru cheltuielile de trai (maișet), unui ceaș de ieniceri venit pentru „cercarea zorbalelor”¹³ (16 ian. 1732), altui ceaș al harechiului de la Brăila trimis pentru „cercarea ienicerilor” și unui turnagi-bașa trimis cu firman împărătesc „pentru neguțătorii turci ce se află aici”.

Se trimit, de asemenea, între 2 decembrie 1731 și 10 ianuarie 1732, daruri în bani și obiecte în valoare de 673 de taleri dregătorilor turci din cetățile de pe malul Dunării, achitându-se și alte obligații către aceștia. Astfel, cadiului și naipului de la Nicopole și Silistra, precum și haschiului de la Brăila li se dau câte un ceasornic, agăi de Nicopole o pereche de pistoale, cadiului de la Șiștov bani și postavuri, cadiului, naipului și din nou hasechiului de Brăila de asemenea bani. Se plătesc totodată 15 cîntare de unt trimise pașei de Vidin înainte de a veni noul domn la scaun, socotit câte 12 taleri cîntarul.

Plocoanele (obudiet-ubudiet) trimise la Constantinopol se ridică la suma de 2850 de taleri ; 2200 de taleri s-au dat pentru „materile” ce s-au trimis la Poartă, 500 de taleri au costat doi cai care s-au trimis marelui vizir, iar un alt cal trimis tot acolo, 150 de taleri.

Plocoanele trimise între 10 și 15 ianuarie 1732 hanului tătarilor și subalternilor săi, precum și pașalelor de Vidin, Silistra și Oceacov (Ozu) se ridică la suma de 5068 de taleri.

Ploconul hanului în bani „materii” și blăni de ris au costat 1910 taleri, restul, pînă la suma arătată mai sus s-a dat în bani și obiecte următorilor subalterni : fiului hanului, Azamet Gherei sultan serascher, Hagi Ali pașa, hasnedarul hanului, Aldul Ciafar efendi, divan efendiul hanului și tomar bezerghian — bașa hanului. Pașei de Vidin și chehaielei sale i s-au dat plocon în bani și obiecte suma de 2345 taleri, ploconul pașei de Silistra și al chehaielei sale s-a ridicat la suma de 603 taleri, iar al pașei de Oceacov la 210 taleri.

Fiind iminentă instalarea noului domn, se întreprind cheltuielile pentru pregătirea curții domnești, cheltuieli cuprinse în paragraful intitulat „Cheltuiala ce s-au făcut la trebile curții domnești” (fi 33 v. — 34 v.). Acestea se achită de vistierie între 1 noiembrie 1731 — 31 ianuarie 1732 și se ridică la suma de 2162 taleri.

Paragraful acesta ne oferă câteva informații asupra organizării curții domnești și a dregătorilor ei. Astfel, s-au dat bani lui Sterian pîrcălabul de curte pentru procurarea lemnului de foc, marelui pitar ca să cumpere pături, procovițe (țol gros de învelit) și altele necesare protejării telegarilor domnești pe timpul iernii. S-a plătit chiria la 53 de care, ce au adus buțile cu „vin domnesc” de la viile de la Tîrgoviște, câte un taler de car, s-au cumpărat 33 obroace de grîu, cojoacele necesare comișeilor și vizitiilor domnești pentru timp de iarnă ; s-a plătit tainul slujitorilor cazaci care asigură paza în ograda curții pe luna noiembrie. Pentru așternutul caselor

¹³ Cercetarea cauzelor unor răzvrătiri.

domnești s-au cheltuit 813 taleri, după cum arată : „foaia caimacamilor” ; s-au dat bani marelui cupar pentru fețele de masă și șervete necesare meselor domnești de sărbătorile Crăciunului ; s-a procurat praf de pușcă care s-a dat slujitorilor pentru a doua zi de Crăciun și pentru tunuri de ziua Bobotezii. Pitarilor al doilea li s-au dat o sumă de bani pentru întreținerea telegarilor domnești pînă la plecarea domnului de la Constantinopol. Tot din banii destinați pentru cheltuielile curții domnești s-a plătit lui Ianache Cernăvodeanu 50 de berbeci ce i s-au luat în vremea răzmeriței¹⁴, precum și daruri la cununia lui Ianache postelnicul.

Paragraful următor (f. 34 v.) intitulat „Ce s-au plătit împrumutare veche și alte rinduile” se referă la plata a 100 de taleri lui Sculi al doilea logofăt, bani împrumutați vistieriei în zilele lui Mihai vodă Racoviță și 273 de taleri marelui vistier, bani nerestituiți din cei cheltuiți cu merticașii (împărțitori) de fin, de pe cînd era clucer de arie.

„Cheltuială măruntă a vistieriei” este titlul paragrafului ce urmează (f. 35 r. — 35 v.), care deși denumită „măruntă” se ridică la suma de 11594 de taleri. Acesta începe cu cheltuielile „mărunte” făcute de vistierie potrivit „răvașelor” de plată date de boierii caimacami în intervalul de la 14 octombrie 1731, „de cînd s-au mazilit Mihai vodă Racoviță „pînă la sfîrșitul lunii”¹⁵.

Urmează apoi cheltuielile făcute de vistierie pe lunile noiembrie și decembrie 1731, precum și pe luna ianuarie 1732 pentru plăți de bani în numerar, pentru „marfă” și „nafacale” (ajutoare celor lipsiți), potrivit catastifelor de cheltuieli lunare.

Observăm că aceste cheltuieli mărunte lunare cresc pe măsură ce domnul se apropie de curtea sa, ultima lună ridicîndu-se la suma de 6100 de taleri. Cui s-au plătit acești bani în numerar, ce mărfuri s-au cumpărat și cui s-au dat ajutoarele nu putem ști, deoarece condica este un centralizator al catastifelor sus-menționate, care, probabil, în momentul de față nu se mai păstrează.

În continuare, paragraful acesta ne dă cîteva informații cu privire la organizarea cancelariei domnești. Astfel, se arată că s-a plătit leafa pe lunile noiembrie și decembrie lui Husein efendi și Ali efendi, probabil funcționari pentru limba turcă în cancelaria domnească. Primul, ca șef, primea 100 de taleri pe lună, iar cel de al doilea, ca subaltern, 70 de taleri pe lună. Două sute de taleri se plătește leafa marelui gramatic al cancelariei domnești pe lunile noiembrie și decembrie 1731.

Cheltuiala cuhniei beizadelei Iancu¹⁶ pe luna decembrie a costat 100 de taleri, sumă egală cu salariul lunar plătit marelui grămatic.

Cele trei paragrafe următoare (f. 35 v. — 36 r.) ne oferă de asemenea cîteva informații despre atribuțiile pe care le aveau unii din marii dregători în cadrul administrației curții domnești și despre slujitorii pe de lîngă această curte.

Sub titlul „Cheltuiala jicniții” se arată că s-a dat la 15 ianuarie 1732 marelui vornic, îmbrăcat în caftanul acestei dregătorii, la 12 ianuarie

¹⁴ Războiul turco-austriac din 1716–1718, cînd Nicolae Mavrocordat este luat prizonier de un detașament de nemți și dus la Sibiu.

¹⁵ Desigur alți boieri decît cei orînduiți de Constantin Mavrocordat după obținerea domniei.

¹⁶ Se referă la Ioan Mavrocordat, fratele noului domn și care a domnit în Moldova între 20 iulie 1743–mai 1747.

(vezi mai sus), 2652 de taleri pentru cheltuielile jicniței făcute de acesta în lunile octombrie și noiembrie a anului precedent, pe cînd era clucer. Se știe deja că în grija marelui clucer erau magaziiile de cereale ale curții domnești.

Pentru cheltuielile slugeriei, visteria plătește 1421 de taleri pentru niște vite cumpărate în lunile noiembrie, și decembrie de la Iordache, slugerul lui Mihai vodă Racoviță.

Ultimul paragraf este intitulat „Scăzămînturile ce s-au făcut” din bugetul de venituri al visteriei, care se ridică la suma de 3693 de taleri. Aici sînt cuprinse sume de bani plătite de visteriile în locul beneficiului acordat prin cărți privilegiale și contribuții neincasate de visterie din anumite cauze. Dintre acestea menționăm cîteva scăzămînte mai semnificative: dajdia „ajutorinței” rămasă asupra mitropoliei și neachitării visteriei; rămășița dajdiei ploconului bairamului datorat de orășenii cîmpulungeni; dajdia peceșilor²² date de Mihai vodă Racoviță lui Gheorghe Lucaci și Vasile medelnicerul — moldoveni — primul fiind mort, al doilea neavînd de unde să dea și văcărîtul de iarnă strîns de Antonie armașul, neavînd visteria ce lua de la dînsul.

Celelate scăzămînte — cele mai numeroase — sînt puse pe seama ploconului steagului, dare percepută la începutul domniei de la breslele de slujitori, negustori sau meseriași, cînd se primea steagul de investitură. Această dare reprezenta, în genere, sume apreciabile, pentru care visteria, cu aprobarea stăpînirii, a găsit de cuviință să reducă o parte din ea, contribuabilii nefiind în stare s-o achite. Aceste scăzămînte s-au făcut la bresla spătărească, agiască, a cămărășeilor, probabil din București, precum și a păhărniceilor din județul Buzău, la o seamă de boieri mazili „ce au fost mai îngreuiati”.

De asemenea, s-a făcut scăzămînt la bresla brașovenilor și a cizmariilor din Capitală; de la Manolache fost mare logofăt „avînd hrisov”, de la rucăreni și dragosloveni (unde era și punct de vamă). La 20 de cărauși cîmpulungeni care au mers cu carele la Constantinopol pentru transportul lucrărilor lui Constantin vodă Mavrocordat li s-a scăzut, în locul chiriei din ploconul steagului 40 de taleri.

Sub totalul scăzămîntelor se adaugă ca plătită suma de 1490 de taleri, reprezentînd „simbria boierilor ce au umblat cu slujba văcărîtului de iarnă, după cum arată catastiful”. Totalul cheltuielilor se ridică la suma de 168503 taleri sau 337 de pesngi.

Se plătesc, de asemenea, la 25 decembrie 1731, lefurile slujitorilor curții pe lunile decembrie 1731 și ianuarie-februarie 1732 în sumă de 5123 de taleri. Aceste lefuri s-au achitat „mehterilor” (muzicanților), călărașilor de Țarigrad și beșliilor. Trei mii de taleri se dau pentru cumpărarea postavlui necesar slujitorilor pentru Paștele anului 1732.

Din datele furnizate de natura cheltuielilor de mai sus se constată că toate cheltuielile necesare curții domnești, pînă și chiria transportului vinului de la viile domnești, erau suportate de visteria țării. Veniturile cămării domnești erau desigur păstrate pentru enormele cheltuieli necesitate de menținerea și cumpărarea tronului, precum și pentru asigurarea unui trai îmbelșugat în vreme de mazilire.

Ultimul paragraf este intitulat „Scăzămînturile ce s-au făcut” din bugetul de venituri al visteriei, care se ridică la suma de 3693 de taleri.

Conținutul acestei condici confirmă concluziile formulate de istoricii noștri de astăzi, potrivit cărora domniile fanarioți se aflau într-o mai mare dependență de Imperiul Otoman decât domniile din secolele trecute, fanarioții având un rol de executanți fideli ai dispozițiilor Porții, care priveau în deosebi satisfacerea cererilor sale materiale¹⁸.

Ei erau nevoiți să întrețină bune relații cu dregătorii turci și tătari din provinciile limitrofe, precum și cu cei din Constantinopol ca să fie ajutați când le era tronul în primejdie. Și aceste bune relații se obțineau numai prin împlinirea cu exactitate a obligațiilor bănești obișnuite și a numeroaselor daruri.

RÉSUMÉ

L'auteur présente un manuscrit miscellaneé du XVIIIe siècle, qui contient un fragment de l'„Alexandrie" et aussi d'autres ouvrages anonymes à caractère ecclésiastique et un registre contenant les comptes de dépense de la Trésorerie de Valachie à partir du 14 octobre 1731 jusqu'au 31 janvier 1732. C'est pour ce dernier document qu'on fait une plus ample présentation.

Le registre de trésorerie a été rédigé à l'occasion de la révocation de Mihai Racovița du trône de Valachie et de la nomination de Constantin Mavrocordat. Il fait l'exposition, en 21 paragraphes, des sommes d'argent envoyées au nouveau prince à Constantinople afin de pourvoir au paiement de certaines dettes contractées envers le pacha de Tighina (Bender) pour le compte des prélèvements obligatoires; des sommes données en espèces objets aux hauts dignitaires ottomans, venus pour la révocation de Mihai Vodă Racovița, à ceux qui viennent pour remplir certaines missions en Valachie ou ceux qui passent en Moldavie, ainsi qu'aux dignitaires ottomans des forteresses au bord du Danube, à l'occasion de l'avènement du nouveau prince. On fait aussi l'exposé des dépenses occasionnées pour le voyage du prince de (pus) Constantinople (via Giurgiu) à Bucarest; pour l'achat de cafetans pour les boyards pourvus de dignités nouvelles; pour l'arrangement de la cour princière, par l'achat de bois pour le feu et de céréales par la confection de vêtements pour les domestiques de la cour, ainsi que par le paiement des appointements des soldats de la garde princière et aux fonctionnaires de la chancellerie de la cour du prince.

Le montant total de ces dépenses est de 168.503 thalers, ce qui équivaut à 337 bourses de pièces d'or.

¹⁸ *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 395.

SCAUNUL MUREȘ. ISTORICUL INSTITUȚIILOR SCAUNALE (SECOLUL AL XIV-LEA — 1849)

ALEXANDRU PÁL-ANTAL

Practica arhivistică nu odată a dovedit că procesul de prelucrare a materialelor documentare ridică o multitudine de probleme dată fiind varietatea sistemelor de registratură și arhivare a acestora, deosebite de la o perioadă istorică la alta sau de la un fond la altul. Desigur că rezolvarea lor în mod cât mai corespunzător reclamă din partea arhivistului care le prelucreează o bună cunoaștere a perioadei istorice în care au fost create, a evoluției instituțiilor creatoare, a sistemelor de registratură și arhivare. Pornind de aici, pentru oricine este evident că studiul problemelor instituționale reprezintă acel tărâm al cercetării istorice deosebit de util activității arhivistului, dar în același timp, și acel domeniu ce-i oferă posibilități mai largi de a-și aduce contribuția, dat fiind că cunoștințele adunate în timpul efectuării prelucrării unui fond arhivistic îl așează în centrul problemelor privitoare la instituția care a creat acest material.

Altminteri paginile ce urmează s-au născut din cercetarea materialelor documentare din fondul Scaunul Mureș de către noi în timpul prelucrării acestora. Prin ele am urmărit să adâncim și să extindem informația științifică asupra unor zone mai puțin aprofundate, pînă în prezent, referitoare la funcțiile unor organe și instituții scaunale despre care pînă acum s-a știut puțin sau deloc, aducînd pe această cale o modestă contribuție la cunoașterea instituțiilor medievale transilvănene și a evoluției acestora.

1. FORMAREA ȘI ATRIBUȚIILE SCAUNULUI SECUIESC. SCAUNUL MUREȘ ÎN TIMPUL VOIEVODATULUI TRANSILVANIEI (DE LA FORMARE PÎNĂ LA 1562).

Secuii, rezultați din amestecul mai multor elemente etnice (turcice, orientale și maghiare) s-au atașat ungarilor încă înaintea așezării acestora în Panonia. Potrivit vechilor obiceiuri ale nomazilor, secuii, ca populație aderentă, au luptat în avangarda armatei ungare și au fost așezați la hotarele din spre răsărit ale stăpînirii statului feudal maghiar, pentru apărarea acestuia.

Pentru început îi vom găsi în părțile Bihorului, viețuind alături de romîni, iar cînd stăpînirea statului ungar se va extinde spre răsărit, în secolele XII—XIII, ei ajung pînă la Carpați unde continuă să trăiască alături de o numeroasă populație romînească.

Fiind o populație cu sarcini militare, organizarea lor socială reflectă această caracteristică.

Puținele documente existente privitoare la secui atestă urmele organizației lor tribale, pe ramuri (linea, ramus, arbor) și generații (tribus, generatio, genus). În total existau 24 de ramuri aparținând celor 6 generații; Halom, Fenew, Ewrlík, Medgyes, Adorjan și Abran¹.

Conducătorii (căpitanul și judele) erau aleși anual, pe ramuri, prin rotație, practică întâlnită pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea deși din secolul al XIV-lea secuii vor cunoaște organizarea teritorială, în scaune².

Formarea scaunelor secuiești este rezultatul unei dezvoltări treptate, oglindite în evoluția instituțiilor, prin trecerea de la organizarea tribală la cea teritorială. Așezarea definitivă a secuilor pe un teritoriu destul de întins a suprapus organizării tribale organizarea scaunală. La început întreaga Secuime a avut o singură denumire „Terra Districtus Siculorum” (pămînt al secuilor) derivată dintr-o organizare teritorială băstinașă, sau „diocesis”, după împărțirea bisericească, fără ca hotarele și organizarea să fi fost bine conturate. Regiunile ocupate au fost denumite probabil după conducători sau mediul geografic, care aveau un rol hotărîtor în formarea scaunelor secuiești. În secolul al XIII-lea deja este atestată Țara secuilor din Sepsi „Siculorum terrae Sebus”, ce presupune existența și a altor „pămînturi secuiești” din care s-au format scaunele³. Formarea scaunelor secuiești are loc în secolul al XIV-lea la sfîrșitul căruia numărul lor era de șapte.

Primele atestări documentare despre scaunele secuiești s-au păstrat de la începutul secolului al XV-lea⁴.

Pentru serviciile militare secuii au primit privilegii fiind socotiți toți oamenii liberi, cu autonomie teritorială, subordonați numai regelui prin împuternicitul acestuia, comitele secuilor. Autonomia lor s-a exercitat prin *instituția scaunului*. Sfera de activitate a scaunului a fost foarte largă. Ea s-a extins asupra problemelor militare, judecătorești, administrative, fiscale, economice, sanitare etc. Scaunul era forul care dirija orice manifestare publică pe teritoriul administrat. El era autoritatea de drept a secuilor în manifestările publice sau private de interes comun. Denumirea de scaun s-a folosit atît pentru desemnarea unității teritoriale administrative cît și pentru instituțiile administrative și judecătorești.

Scaunul Mureș (lat. Inclyta Sedis Siculicalis Marus; ung. Nemes Maros Székely Szék, Maros Szék) atestat prima dată în documente în anul 1409⁵ și-a exercitat activitatea în perioada mai sus-amintită, ca de altfel și celelalte scaune secuiești, prin : adunarea generală, Scaunul de judecată și prin funcționari cu atribuții multiple.

¹ Organizarea pe ramuri și generații o cunoaștem chiar din documente referitoare la Scaunul Mureș dateate din secolul al XVI-lea. Vezi *Székely Oklevéltár* (Culegere de documente secuiești), vol. II., Cluj, 1876, p. 78, 139 și vol. V, Cluj, 1897, p. 66 (În continuare prescurtat Sz. O.).

² Jakab Elek și Szádeczky Kardoss Lajos, *Udvarhely vármegye története* (Istoria comitatului Odorhei), Budapesta, 1901, p. 271–272.

³ Szádeczky Kardoss Lajos, *A székely nemzet története és alkotmánya* (Istoria și constituția națiunii secuiești), Budapesta, 1927, p. 30.

⁴ Ibidem, p. 31.

⁵ Ibidem, p. 30.

Adunarea generală (lat. *Congregatio Generalis*, *Congregatio Marchalis*; ung. *Gyras Gyülés*, *Közgyülés*, *Közönséges Gyűlés*) principalul organ al autonomiei trata și rezolva cele mai esențiale probleme ale vieții publice din scaun. Până în secolul al XVI-lea la adunări participau toți locuitorii scaunului. Acestea se țineau de patru ori pe an iar în cazuri excepționale de câte ori era necesar, fiind prezidate de căpitanul scaunului⁶. În adunările generale se hotăra ținerea lustrilor, se stabilea numărul celor mobilizați la armată, se alegeau delegații la dietă, care susțineau interesele scaunului pe baza instrucțiunilor primite aici, se făcea alegerea anuală a funcționarilor, stabilindu-se modul finanțării lor, se rezolvau plingerile de interes general, se fixa modul executării dispozițiilor primite de sus etc.

Scaunul de judecată. Inițiat la începutul secolului al XV-lea, Scaunul de judecată se compunea dintr-un căpitan, un jude și mai mulți asesori jurați pentru ca în 1451 alături de căpitanul suprem să fie consemnat un jude suprem, un vice jude și 24 de asesori⁷.

Căpitanul (lat. *major exercitus*, *capitaneus sedis* sau ung. *főhadnagy székkapitány*)⁸ fiind și comandantul militar al scaunului, organiza și conducea verificarea armelor în timp de pace (*lustra*, *mustra*) ținea evidența celor cu obligații militare (*lustra*, *lustralis ősszeírások*) iar la ordinul regelui sau al comitelui secuilor, dispunea ridicarea la oaste. Fiind și conducătorul administrativ al scaunului prezida adunările generale iar împreună cu judele scaunal, scaunul de judecată. Principalul rol judecătoresc al său consta în sprijinirea judeului în executarea sentințelor date.

La început, căpitanul ca de altfel și judele scaunal era reprezentantul obștii scaunului. Cu timpul dreptul ocupării funcției de căpitan a fost condiționat tot mai mult de proprietatea unor moșii numite „*primipilatus*”. Astfel obiceiul vechi de alegere prin rotație între ramuri a devenit formal iar dregătoria a devenit prerogativ legat ereditar de moșiile unor familii înstărite în cadrul „*neamurilor*”. Un exemplu concludent în acest sens este cazul lui Baresai Gáspár, care prin cumpărarea mai multor moșii „*primipilatus*” de la mai multe ramuri, într-un ciclu de 24 de ani (1491—1515) a fost de patru ori judele și de șase ori căpitanul Scaunului Mureș⁹.

Judele scaunal (lat. *iudex sedis*, ung. *székbíró*), al doilea dregător propriu al scaunului, prezida forul de judecată avind alături pe căpitanul scaunal și asesorii jurați.

În procesele dezbătute aici judele dădea sentințe de executarea cărora era răspunzător¹⁰.

După formarea principatului autonom al Transilvaniei (1541) funcția judeului scaunal decade ca urmare a măsurilor de consolidare a autorităților princiare în Secuime, fiind înlocuit de judele regal. Astfel dieta din 1559 știrbește mult autoritatea judeului scaunal în favoarea celui regal, iar cea din

⁶ Connert János, *A székelyek alkotmányának historiaja különösen a XVI és XVII században* Istoria constituției secuilor indeosebi în sec. XVI și XVII), Odorhei 1906, p. 34.

⁷ Szádeczky Kardoss Lajos, *op. cit.*, p. 40; Kállay Ferenc, *Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézményeiről a régi időkben* (Disertație istorică despre originea instituțiilor militare și civile din vechile timpuri a nobilei națiuni secuiești), Aiud, 1829, p. 138—145.

⁸ Atribuțiile lui au fost stabilite în ordinul lui Matei Corvin din 1463 (vezi în Szádeczky, *op. cit.*, p. 42).

⁹ Sz. O., vol. II, p. 139—143.

¹⁰ Ibidem vol. I, p. 316.

1562 o minimizează¹¹. După câțiva ani numele judeului scaunal nu mai este pomenit în documente.

Judele regal (lat. homo regius, iudex regis; ung. irálybiró) reprezenta puterea centrală în scaun fiind numit de comitele secuilor dintre „familiarii săi”. El controla justiția scaunală și veghea la îndeplinirea ordinelor date de comite.

Asesorii (lat. assessores, ung. ülnökök) erau membrii scaunului de judecată, care hotărau în procese sub președinția căpitanului și a judecătorului scaunal. Numărul lor inițial era variabil, începând însă cu anul 1466 s-a stabilit la 12 fiind aleși anual, cu următoarea componență: 1/3 „primores” și 2/3 „secuii de rînd”¹².

2. SCAUNUL MUREȘ ÎN TIMPUL PRINCIPATULUI TRANSILVANIEI.

Dezvoltarea relațiilor feudale a însemnat și în Transilvania întărirea clasei feudale și pauperizarea maselor de producători. Acest proces de diferențiere socială, specific evoluției societății feudale, se va desfășura cu intensitate și în secuime încă din secolul al XV-lea, ajungîndu-se astfel la o diferențiere a păturilor societății secuiești între fruntași (seniores, primores) primipili și populația de rînd (Köznép). Secuii de rînd treptat își pierd libertatea, fiind iobăgiți în masă, începînd cu mijlocul secolului al XVI-lea.

Amenințați cu iobăgia, apăsați de dări tot mai grele față de vistieria principelui și față de feudali, în primăvara anului 1562, țărani secui se răscoală. Răscoala fiind crunt înăbușită va avea urmări din cele mai grele asupra întregii țărănime secuiești.

Dieta întrunită la Sighișoara, în 20 iulie 1562, desființează în chip oficial vechile privilegii ale secuilor, țărani sînt declarați iobagi supuși la obligațiile de dijmă și clacă față de feudali și la dări grele față de stat, în timp ce fruntașii ca răsplată pentru participarea la înăbușirea răscoalei sînt socotiți în rîndurile mării nobilimi¹³.

Prefacerile pe tărîm social petrecute în secuime au fost urmate și de o serie de măsuri care au adus schimbări de ordin instituțional. Potrivit hotărîrilor dietei din 1562 poporul de rînd era exclus din adunările generale, la acestea putînd participa numai fruntașii și primipili. Astfel adunările generale se transformă în instrumente ale nobilimei, sfera lor de activitate modificîndu-se în acest sens. Pe lîngă atribuțiile avute se înmulțesc hotărîrile privind ordinea publică și mai ales urmărirea „răufăcătorilor și răzvrătiților”. În ce privește alegerea zujilor scăunali și a asesorilor, aceștia puteau fi aleși numai din rîndul primorilor și primipililor¹⁴.

În cea ce privește instituțiile judecătorești, acestea cunosc o înmulțire, specializare și nouă ierarhizare. Astfel în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, fără să cunoaștem data precisă, a luat ființă scaunul general, vicescaunul și scaunul filial de judecată¹⁵.

¹¹ Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae. Budapesta publicat între anii 1875—1898, vol. II, p. 124—185, 158—154; Szádeczky Kardoss Lajos, *op. cit.*, p. 42.

¹² Szádeczky Kardoss Lajos, *op. cit.*, p. 40, 48.

¹³ *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 131.

¹⁴ Sz. O., vol. II, Cluj, 1876, p. 161—167.

¹⁵ Dieta din 1562 încă vorbește despre scaunul de judecată, ceea ce înseamnă că înmulțirea instanțelor nu se produsese. Primele mențiuni despre aceste instanțe le aveam începînd cu anul 1631. Vez, Arh. St. Tg. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș, Protocolul Scaunului din 1610—1683, p. 213.

Vice scaunul de judecată (lat. Vice Szédria, ung. Viceszék). În această instanță se dezbăteau cauze de zălogire pentru valori mai mici, acte de violență, datorii mai mici de 100 florini etc. Forul de apel era Scaunul general de judecată¹⁶. De obicei vicescaunul de judecată era prezidat de un vice jude regal, iar numărul asesoriilor era de 9. În scaunele secuiești Ciuc, Odorhei și Trei Scaune, pentru unele localități care alcătuiau o unitate geografică s-au înființat vice scaune de judecată urmate și de o separare administrativă; vice scaunul respectiv fiind condus de un vice căpitan și un vice jude regal. În această privință Scaunul Mureș a rămas pînă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea unitar, avînd un singur vice scaun de judecată.

Scaunul filial (lat. Sedria filiales; ung. Filiális szék, Fiússzék). Apariția lui este legată de procesul de îniobăgire a țărănimii libere. Plîngerile iobagilor, atît împotriva altor iobagi cît și împotriva stăpînului lor erau judecate de scaunele dominale, de feudalii înșiși. Cauzele penale însă împotriva țăranilor iobagi se dezbăteau de o instanță superioară numită *Scaunul filial de judecată*, ultimul for de judecată pentru iobagi. Componenta acestuia se aseamănă cu cel al vice scaunului și de multe ori acestea se țineau împreună.

Scaunul general de judecată (lat. Sedria generalis, ung. Derékszék). Inițial acest organ avea atribuția de a dezbate cauzele apelate adunării generale ținînd ședințe odată cu adunările generale. Treptat sfera de activitate a acestuia s-a lărgit ajungînd să judece cauze care priveau dreptul de succesiune, care depășeau valoarea de 100 florini sau care ajungeau aici prin recurs. Acest scaun se compunea din judele suprem regal ca prezident, 12 asesori jurați și notarul. De aici se putea apela doar la Tabla principelui.

Pe lingă instanțele de mai sus în secolul al XVII-lea s-a înființat încă una numită *Scaunul ambulant* (ung. Cirkálás) a cărei scop era urmărirea „răufăcătorilor”. Acest scaun aleas în adunările generale, pentru o perioadă de cel puțin 3 ani, putea da sentințe¹⁷. Prima mențiune despre Scaunul ambulant din Scaunul Mureș o avem din anul 1612. Compus din doi vice juzi regali, 4 asesori și notarul, acesta putea da sentințe în cazuri prevăzute de lege, cît și în caz de abuz de putere, datorii, cheazășii sau încălcarea dreptului de sesie. Chestiunile care nu se refereau la proprietate sau moșteniri și care depășeau valoarea de 3 florini puteau fi apelate la Scaunul de judecată al Scaunului Mureș. Membrii Scaunului ambulant odată aleși erau obligați să execute sarcinile primite sub pedeapsa a 24 „gira” cum se obișnuia în acea vreme în cazul neocupării funcțiilor electivă¹⁸. Din documentele existente poate fi urmărită activitatea acestui organism la Scaunul Mureș pînă în anul 1718. El și-a încetat activitatea, probabil, odată cu consolidarea stăpînirii habsburgice în Transilvania.

După înăbușirea răscoalei secuilor, *căpitani* și *juzii regali* sînt numiți dintre oamenii de încredere a principelui, astfel aceștia devin nu numai funcționari scaunali ci și reprezentanții principelui în scaun. Așa a procedat

¹⁶ Sfera de activitate a instanțelor de judecată din Scaunul Mureș o cunoaștem dintr-un raport detaliat înaintat Guberniului în 1762 vezi: Arh. St. Tg. Mureș, Arhiv. Scaunului Mureș, Protocolul adunărilor generale din 1760–64, p. 280–285.

¹⁷ Pentru activitatea Scaunelor ambulante din Secuime vezi *Aprobatae Constitutiones*, în „Corpus Juris Hungarici”, 1540-1849 évi erdélyi törvények, Budapesta, 1900, PV, ed. 52-54, și 61.

¹⁸ Arh. St. Tg. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș, Protocolul Scaunului din 1610–1683, p. 19.

și Mihai Viteazul în 1599 când în fruntea scaunelor secuiești a numit oameni de încredere. Astfel căpitanul Scaunului Mureș a fost Thamasfalvi Ioan, nobil refugiat în Țara Românească, unul dintre sfetnicii voievodului muntean¹⁹.

În 1601 principele Sigismund Báthory revenit la putere, vrînd să potolească nemulțumirile secuilor le redă dreptul de a-și alege căp. susținîndu-și și mai departe dreptul de confirmare. În felul acesta scaun trebuia să aleagă 3—4 oameni corespunzători dintre care principele desemna și confirma unul²⁰. Mai tîrziu acest drept n-a fost respectat, căpitani fiind numiți de principi. Modalitatea numirii căpitanului în secolul al XVII-lea a fost reglementată și prin legile țării²¹. În timpul lui Gheorghe Rákoczy I s-a stabilit că în funcția de căpitan pot fi numiți numai secuii născuți în secuime și cu o avere corespunzătoare. Dieta din 1674 a mai precizat ca aceștia să nu aibe și alte funcții.²²

În perioada 1601—1692 Scaunul Mureș a avut un căpitan suprem și un vicecăpitan. Atribuțiile căpitanului în perioada principatului Transilvaniei nu s-au schimbat. El se ocupa în continuare atît cu problemele militare cît și cu cele de ordin juridic și fiscal. Dieta transilvană în hotărîrile sale din 1602—1607 dispune ca împreună cu judele regal, căpitanul să vegheze ca iobagii să-și satisfacă obligațiile față de stăpîni; să facă dreptate în neînțelegeri de moșii și să aibă grijă de aprovizionarea cu alimente a celor ridicați la oaste. De asemenea avea sarcina de a stringe impozitele, fiind răspunzător în acest sens față de comisarul principelui și era obligat de a participa la judecarea iobagilor fugiți²³. Procesele intentate de nobili privind despăgubirile pentru pagubele avute în anii furtunoși 1599—1602 trebuiau dezbătute în fața căpitanului sau a judeului regal. În atribuțiile lui intra în primul rînd menținerea „ordinii publice”. După pacea de la Satu-Mare din 1711, desființîndu-se obligațiile militare ale secuilor s-au desființat și funcțiile de căpitan și vice căpitan.

Judele regal ca funcționar suprem (începînd cu 1562) era numit pe timp nelimitat fiind obligat a depune jurămint față de principe, a-i executa ordinele, a stringe impozitele, a apăra drepturile nobilimii etc. Dacă împerejurările o cereau el putea fi dublat, astfel în 1575 Scaunul Mureș avea 2 juzi regali cu drepturi egale²⁴.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea atribuțiile judeului regal cresc în așa măsură încît singur nu le mai poate satisface. În această situație se instituie funcția de locțiitor și ajutor al acestuia, *vice judele regal* (lat. vice judex regius; ung. alkirály bíró), cel dintîi de acum fiind denumit *jude suprem regal* (supremus iudex regius, főkirálybíró). Primele atestări despre vicejudele regal le găsim în hotărîrile dietei din 1559 cînd se stabilește ca în cazul cînd judele regal nu poate fi prezent la scaunul de judecată să numească un locțiitor²⁵. Primele atestări documentare despre vice-

¹⁹ Ibidem, fond Primăria municipiului Tg. Mureș, Acte politice, 1599, nr. 80; Benkő Károly, *Marosszék ismertetése* (Prezentarea Scaunului Mureș), Cluj, 1868—69; p. 63.

²⁰ Sz. O., vol. IV, p. 150.

²¹ *Approbatæ Constitutiones*, in „Corpus Juris Hungarici”, 1540—1848 évi erdélyi törvények, Budapesta, 1900, P. II, Tit. 1 art. 5, concl. 14, art. 61, concl. 14.

²² *Compilatae Constitutiones*, in „Corpus Juris Hungarici”, 1540—1848 évi erdélyi törvények, Budapesta, 1900, P. II, Tit. 1, concl. 17, Connert Iános, *op. cit.*, p. 42.

²³ Connert János, *op. cit.*, p. 43—44.

²⁴ Jakab Elek și Szádeczky Kardoss Lajos, *op. cit.*, p. 272.

²⁵ Szádeczky Kardoss Lajos, *op. cit.*, p. 46.

juzii regali în Scaunul Mureș datează din 1598. De acum sînt doi asemenea demnitari, numărul lor rămînînd neschimbat pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Și funcția de vice jude regal era socotită ca „nobile officium” și împlinirea ei se făcea prin alegere anuală. Atribuțiile lor nefiind stabilite, precis, acestea s-au fixat pe parcurs, în general corespunzînd cu cele ale judeului suprem regal. Ei trebuiau să vegheze la menținerea liniștii publice, să participe la căutarea „răufăcătorilor” din raza scaunului. Lor li se anunțau cazurile de prevaricații, de încălcarea interdicțiilor, de bătăi sau contrabandă, furturile de cai, animalele dispărute. Ei supraveghează și activitatea jurilor sătești.

Notarul scaunului. Această funcție a luat ființă în urma hotărîrii dietei din 1562. Activitatea scriptologică la scaun în perioada anterioară fiind foarte redusă, procesele și neînțelegerile se rezolvau de obicei prin hotărîri verbale. Puținele acte redactate (mai ales plîngerii, revendicări ale secuimii înaintate voievodului sau regelui Ungariei, hotărîrile adunării generale ale secuilor), se făceau, probabil, de către notari ocazionali (scribi, dieci).

Această funcție s-a înființat cu scopul de a consemna în scris hotărîrile scaunului de judecată și a recursurilor părților adresate scaunului de judecată a principelui. De aceea figurează la început ca „notarius sedes judiciarne”. Inițial notarul a fost funcționar angajat și nu se schimba cu ocazia alegerilor anuale de funcționari²⁶. Generalizîndu-se tot mai mult activitatea scriptologică în scaun, se lărgeste și activitatea notarului. Pe la începutul secolului al XVII-lea el începe să se ocupe și cu redactarea protocolului adunărilor generale, să ia parte la constatări la fața locului, la anchete, la redactarea diferitelor rapoarte, la efectuarea conscripțiilor, devenind funcționar ales. De regulă și notarul era ales ca delegat și trimis la dietă avînd asupra lui instrucțiunile scrise ale scaunului privind activitatea delegațiilor, executînd toate lucrările scriptologice ce-i reveneau.

Primul notar al Scaunului Mureș este menționat în documente în anul 1586²⁷.

Primele date despre activitatea notarului le avem din 1610²⁸. El avea sarcina de a conduce și a păstra protocoalele adunărilor generale și a scaunelor de judecată. Trebuia să ducă protocolul la fiecare adunare sau ședință de judecată unde, potrivit regulilor, la începutul ședințelor se citea protocolul încheiat la ședința anterioară²⁹. În afară de aceasta el participa la lustre și la stringerea impozitelor militare (subsidiu). Plata lui în secolul al XVII-lea se făcea din contribuția locuitorilor. Astfel în 1612 adunarea generală a Scaunului Mureș hotărăște ca fiecare locuitor să plătească cîte cinci bani (pénz) pe an pentru plata notarului³⁰.

De obicei notarul deținea funcția timp îndelungat fiind reales anual. Între anii 1586 și 1683 Scaunul Mureș a avut 13 notari unii dintre ei,

²⁶ Füglein Antal, *A vármegye notáriusa* (Notarul comitatului), în „Levéltári Szemle” (Comunicări arhivistice), 1926, nr. 14, p. 15.

²⁷ Benkő Károly, *op. cit.*, p. 80.

²⁸ Arh. St. Tg. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș, Protocolul Scaunului din 1610–1683, p. 18, 24 și urm.

²⁹ Füglein Antal, *op. cit.*, p. 154.

³⁰ Arh. St. Tg. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș. Protocolul Scaunului din 1610–1683, p. 18.

fiind aleși ca notari (concomitent) și în alte comitate. De exemplu Ozdi Grigore a fost cca 20 de ani notar al Scaunului Mureș, iar Sarosi Poka Ioan a fost în același timp notarul jurat al Scaunului Mureș și al comitatului Turda ³¹

3. SCAUNUL MUREȘ ÎN TIMPUL OCUPAȚIEI AUSTRIECE

La sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor în Transilvania au loc evenimente al căror rezultat este ocuparea țării de către Habsburgi. Pentru reglementarea situației ei administrativ-politice în regimul austriac, s-a emis în 1691 diploma Leopoldiană, care a menținut organele administrative și judecătorești locale cu toate rînduiele lor. S-au menținut și legile țării aprobate și compilatele precum și tripartitul lui Werbőczy. Sașilor și secuilor li s-au menținut legile și privilegiile lor din vechime. În realitate însă cele prevăzute în diplomă erau respectate numai în măsura în care acestea nu veneau în contradicție cu interesele Curții, cu regimul imperial mai avansat, mai ales în tendințele lui centralizatoare îndreptate spre un absolutism monarhic. Transilvania ca bastion militar în partea de răsărit a imperiului trebuia întărită. În acest scop armata locală a fost desființată și înlocuită cu cea imperială mult mai mare la număr. De asemenea un scop principal al Curții era ca acest fost principat să aducă un venit ridicat. Darea țării se stabilește prin diplomă la 112,500 fl. ren. în timp de pace și 400.000 în timp de război ³².

În aceste împrejurări instituțiile scaunale — între care și cele ale Scaunului Mureș — vor cunoaște o serie de transformări, legate de sfera lor de activitate, și o perfecționare a mecanismului lor administrativ-judecătoresc.

În timpul regimului austriac autonomia Scaunului Mureș s-a exercitat în limitele legilor țării. Unele obiceiuri și uzanțe, care nu erau reglementate de acestea, erau stabilite de comunitatea Scaunului (lat. *universitas sedis*) și votate în adunările generale (fiind valabile numai în raza scaunului) denumite „constituții” (lat. *constitutiones*). În 1718 aceste hotărâri erau culese la un loc cu următorul titlu: *Constitutiones ex Universis Inclytae Sedis Siculicalis Marus...* (Constituțiile comunității nobilului Scaun secuiesc Mureș) ³³.

Acastă colecție de reguli se compune din 4 părți. Prima parte se referă la chestiuni eclesiastice, a doua la probleme fiscale și obligații publice, a treia la probleme juridice și ultima la cele economice, gospodărești. „Constituțiile...” ulterior au fost îmbogățite. Adăugirile aduse între 1718 și 1827 au fost adunate de arhivarul Akosfalvi Szilágyi Carol iar cele de după 1827 se găsesc în protocoalele de ședință ale adunărilor generale ³⁴.

Adunările generale. Pe lângă probleme privind alegerea funcționarilor, trimiterea de delegați în dietă și hotărâri în probleme juridice sau administrative apelate aici, în cadrul adunărilor generale apar la ordinea

³¹ Ibidem, Protocolul Scaunului din 1631—1643, p. 1.

³² *Istoria României*, vol. III, Ed. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 232.

³³ Adunarea generală întrunită la Tg. Mureș în ziua de 23 mai 1718 numește o comisie de 7 persoane pentru culegerea hotărârilor respective și întocmirea „constituției”, vezi Arh. St. Tg. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș, Protocolul adunărilor generale din 1718—1744, p. 9.

³⁴ Biblioteca documentară Teleky-Bolyai, Tg. Mureș, ms. nr. 4, 1568; Benkő Károly, *op. cit.*, p. 136.

zilei, altele noi, legate de introducerea regimului austriac. În perioada guberniului adunarea generală a fost mult preocupată de problema încadrării și alimentării armatei și de stringerea impozitelor foarte ridicate. Tot acum crește preocuparea pentru sănătatea publică, se iau măsuri pentru combaterea epidemiilor. Adunarea generală se ocupă de asemenea și de efectuarea diferitelor conscripții (de ex. în 1750) cât și de probleme de ordin religios (influențarea unor comunități ortodoxe pentru trecerea lor la unire, neînțelegerile dintre catolici, reformați și unitarieni etc.).

În secolul al XVIII-lea s-a lărgit considerabil și autoritatea *instanțelor de judecată*. Creșterea numărului proceselor a fost urmată de unele schimbări survenite în organizarea acestora. Orașul Miercurea Nirajului centrul de până acum a adunărilor și a ședințelor instanțelor de judecată își pierde rolul în favoarea municipiului Tg. Mureș. În 17 noiembrie 1725 s-a hotărât ținerea scaunului general de judecată alternativ când la Miercurea Nirajului, când la Tg. Mureș ³⁵. Din 1746, după constituirea „casei pretoriale” scaunele generale se țin permanent la Tg. Mureș.

În 1731, la cererea locuitorilor din Valea Mureșului, pe lângă vice scaunul de judecată din Miercurea Nirajului se înființează unul și la Tg. Mureș. Până la această dată vice scaunele de judecată erau ținute în fiecare zi de miercuri la Miercurea Nirajului, fapt care datorită distanței mari și a drumurilor rele, îngreuna participarea părților. De aceea la 8 martie 1731 adunarea generală hotărăște ținerea în două locuri a vice scaunului de judecată, la Tg. Mureș și la Miercurea Nirajului ³⁶. Judecata se făcea lunar cu o durată de trei zile și jumătate la Miercurea Nirajului și o zi și jumătate la Tg. Mureș. Când era necesar la Miercurea Nirajului putea fi ținut vice scaun de două ori pe lună. Nefiind stabilită delimitarea teritorială a celor două vice scaune iar numărul proceselor nu se împărțea proporțional între ele, la 24 octombrie 1732 satele scaunului s-au împărțit între cele două instanțe ³⁷.

Tabla continuă. Modificările de natură organizatorică n-au atins procedura juridică, în genere greoaie și învechită. Procesele decurgeau încet, anevoios, sentințele erau aduse în sesiuni ținute periodic care le prelungeau durata. Vrînd să modernizeze justiția Maria Tereza a desființat instanțele de judecată mai sus-amintite înlocuindu-le la 1763 cu Tabla continuă.

Pe lângă reformarea justiției, Curtea din Viena a urmărit și limitarea autonomiei scaunului voind să-l transforme în organ local executiv. În acest scop prin ordinul Guberniului din 4 ianuarie 1763 se desființează scaunul general, scaunul parțial (vice scaunul) și cel filial de judecată suspendindu-se adunările generale ³⁸. De acum adunările se țin exclusiv pentru alegerile de funcționari iar problemele dezbătute și rezolvate până acum în adunări intră în competența Tablei continue cu un corp restrîns de funcționari. În felul acesta Tabla continuă a Scaunului Mureș pe lângă sarcini juridice se ocupa și cu probleme administrative, economice și fiscale.

³⁵ Arh. St. Tg. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș. Protocolul adunărilor generale din 1718—1744, p. 122.

³⁶ Ibidem, p. 242.

³⁷ Ibidem, p. 262.

³⁸ Ibidem, Acte politice, 1763, nr. 1836.

Membrii Tablei se compuneau din 12 asesori ordinari și 12 supranumerari. Președintele era judele suprem sau administratorul scaunului (Administrator se numea de Guberniu în cazul cînd postul judei suprem a devenit vacant și noul jude n-a fost numit încă). Vice juzii regali, notarul, vice notarul și percepatorii regali intrau în categoria asesoriilor ordinari. Restul asesoriilor ordinari și a celor supranumerari se alegeau dintre nobilii scaunului. Personalul subordonat Tablei îl formau comisarii de plăși, comisarii rectificatori, avocații scaunului și cei orfanali, scribi etc. Membrii ordinari a Tablei primeau salariu anual, iar cei supra numerari plata zilnică ³⁹.

În ședințele juridice, care se țineau în șase sesiuni pe an, se dezbăteau procesele mai vechi, după care urmau cele noi. În afara ordinii se tratau cauzele deținuților aflați în închisoarea scaunului și cele care erau repartizate de Guberniu. Procesele urgente ale eclesiilor, văduvelor și orfanilor se dezbăteau extraordinar în orele de după amiază ⁴⁰. Ordinea dezbaterilor era afișată la intrarea în ședința Tablei. Alte probleme decît cele juridice erau rezolvate de funcționari, după ce ele au fost comunicate în ședințe ținute săptămînal, care începînd cu septembrie 1772 se treceau în registrele de intrare-ieșire. În acest registru de intrare-ieșire (Protocollum Exhibitorum) se trecea numărul de ordine, numărul și data emiterii, conținutul și rezoluția dată în ședința funcționarilor ⁴¹.

Pînă la începutul secolului al XVIII-lea lucrările de cancelarie erau rezolvate de notarul însuși. De acum sarcinile notarului se înmulțesc. Pe lângă faptul că el trebuia să fie prezent la adunarea generală și la scaunele de judecată este tot mai mult ocupat cu emiterea și transcrierea actelor. De multe ori este solicitat și pentru rezolvarea altor obligații. Din acest motiv se alegea cîte un locțiitor, care rezolvă cele mai urgente probleme. Astfel în 1713, Adunarea generală a Scaunului Mureș din 14 noiembrie 1713 hotărăște angajarea unui locțiitor de notar stabilind și sarcinile lui ⁴².

Funcția de locțiitor de notar cu caracter temporar, s-a transformat cu timpul în funcția permanentă a vîcenotarului. Prima dată precisă despre existența vîcenotarului Scaunului Mureș o avem din 1753 ⁴³. Vîcenotarul ajută notarul la conducerea protocolului, la formularea răspunsurilor, la transcrierea proceselor verbale etc. Este ales împreună cu ceilalți funcționari la adunarea generală.

Aparatul fiscal al scaunului s-a dezvoltat concomitent cu creșterea obligațiilor fiscale ale locuitorilor. Pînă în mijlocul secolului al XV-lea impozitul secuiilor consta din darea din boi, dare care se stringea de către comisarii regali cu ajutorul funcționarilor scaunali. Percepatorii regali permanenți apar în a doua jumătate a secolului al XVII-lea cu sarcina de a strînge impozitul față de Poartă. Primul percepator regal al Scaunului Mureș apare menționat în documente în anul 1674 ⁴⁴.

³⁹ Benkő Josephus, *Transilvania*, Viena, 1778, vol. II, p. 33–47, Jakob Elek, și Szádeczky, Kardoș Lajos, *op. cit.*, p. 525.

⁴⁰ Yakab Elek și Szádeczky Kardoss Lajos, *op. cit.*, p. 525.

⁴¹ Arh. St. Tg. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș, Tabla continuă, registrul de intrare-ieșire din 1773 1774 etc. (cel din sept.-dec., 1772 nu s-a păstrat, actele intrate însă în această perioadă poartă număr de intrare).

⁴² Ibidem, Protocolul adunărilor generale din 1710–1718, p. 168.

⁴³ Benkő Károly, *op. cit.*, p. 80.

⁴⁴ Ibidem., p. 79.

În timpul regimului austriac aparatul fiscal s-a dezvoltat. În 1702 se înființează funcțiile de conumeratori (lat. *connumeratores*) pentru împărțirea impozitului stabilit pe scaun, iar de strângerea lui ocupându-se perceptorii și executorii (lat. *perceptores et exactores*) conduși de perceptorul general (lat. *generalis perceptor*)⁴⁵. La „execuție” trebuiau să concureze atit funcționarul superior sau locțiitorul lui cît și ceilalți funcționari. Scaunul Mureș avea un perceptor general și 9 viceperceptori⁴⁶. Fiecărui viceperceptor îi era repartizat un teritoriu de 10–15 sate denumit „processus” (plasă). Pe lîngă fiecare viceperceptor erau numiți doi connumeratori dintre fruntașii (primores) scutiți de impozite. Pentru strîngerea impozitelor se numeau exactori dublați de cei doi vicejuzi regali și notarul scaunului, cît și judele și jurații satului respectiv⁴⁷.

Acest sistem se menține pînă la 17 noiembrie 1740 cînd se desființează funcția vice perceptorilor înlocuindu-se cu comisari strîngători (ung. *hajto commissárius*) aleși dintre nobili, cîte unul pentru o plasă⁴⁸. În 1753 guvernul ordonă alegerea a doi perceptori regali împărțind scaunul în două circumscripții, iar în ajutorul perceptorilor s-au ales cîte un comisar rectificator (cat. *rectificatores*) pe fiecare plasă în locul celor strîngători⁴⁹.

După această dată pînă la anul 1849 aparatul fiscal al scaunului nu s-a modificat, excepție făcînd perioada reformelor iosefine (1784–1790), cînd Scaunul Mureș, ca o circumscripție din comitatul Tîrnava avea un singur perceptor.

Împărțirea administrativ-teritorială a Scaunului Mureș. La începutul secolului al XVIII-lea în Transilvania se perfecționează și mecanismul administrației locale. În vederea asigurării strîngerii impozitelor mereu crescînde și a menținerii ordinei statornicite scaunul s-a împărțit în două circumscripții în care-și desfășurau activitatea cei doi vice juzi regali. Circumscripțiile la rîndul lor se compuneau din plăși. În 1711 cunoaștem în total nouă plăși, denumite după numele perceptorilor⁵⁰. După desființarea funcțiilor de viceperceptori plășile capătă următoarele denumiri: Iobăgeni (*Processus Jobágyfalviensis*), Gălești (*Gálfalviensis*), Roteni (*Haraskerekiensis*), Suveica (*Szövérdiensiis*), Silea (*Selyiensis*), Sovata (*Szovátaiensis*), Săcăreni (*Székesiensis*), Cuesd (*Kövesdiensis*) și Samsud (*Sámsodiensis*)⁵¹. În 1756 numărul plășilor se reduce la opt, care vor rămîne neschimbate pînă în anul 1849⁵².

Fiecare plasă era condusă de un comisar ales anual în adunări generale, care trebuia să fie originar din plasa respectivă⁵³. Comisarii aveau sarcina de a controla plasa și a urmări pe „răufăcători și pe hoți”, de a

⁴⁵ Jakab Elek și Szádeczky Kardoș Lajos, *op. cit.*, p. 410.

⁴⁶ Arh. St. Tg. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș, Protocolul adunărilor generale din 1710–1718, p. 1, 11.

⁴⁷ Ibidem, p. 1, 11, 24.

⁴⁸ Ibidem, Protocolul adunărilor generale din 1718–1744, p. 305.

⁴⁹ Benkó Károly, *op. cit.*, p. 79.

⁵⁰ Arh. St. Tg. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș, Protocolul adunărilor generale din 1710–1718, p. 11 și cea din 1718–1744, p. 181.

⁵¹ Vezi conscripțiile fiscale ale Scaunului Mureș din 1741.

⁵² Arh. St. Tg. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș, Protocolul adunărilor generale din 1755–1760, p. 271–275.

⁵³ Ibidem, Protocolul adunărilor generale din 1755–1760, p. 161 și din 1795–1803, p. 226.

sancționa vătămarea integrității corporale, pe prevaricatorii de păduri și de sare, pe desfrinați etc. și a raporta cele constatate vicejudeului regal. Sub îndrumarea comisarilor se alegeau juzii sătești și jurații. Aceștia controlau hotărârile luate de antistia comunală și modul de repartizare și strângere a impozitelor la sate. Tot ei se îngrijeau de bunăstarea drumurilor și podurilor, și controlau instrumentele de măsurat ale circiumarilor și măcelarilor. Sub auspiciile lor se făcea contractarea ciobanilor, se căutau animalele dispărute, se curăteau cuptoarele și hornurile, etc. Ei aveau obligativitatea să participe la scaunele dominale ținute de stăpînii feudali și aveau dreptul să participe la scaunele de judecată a scaunului, Comisarul era și organul executor al ordinelor date de scaun. Neavînd dreptul de a pedepsi pe nimeni fără știrea superiorului său, era obligat să predă în casieria scaunului toate amenzile strînse.

4. ORGANIZAREA SCAUNULUI MUREȘ ÎN TIMPUL REFORMELOR LUI IOSIF AL II-LEA.

O dată cu urcarea pe tron a lui Iosif al II-lea, împăratul începe să aplice în conducerea statului ideile lui luminist-absolutiste, preconizînd o serie de reforme. Problema centrală era reforma statului însuși. După regrouparea organelor centrale trece și la noua împărțire a Transilvaniei cu scopul de a lovi pe această cale în nobilimea recalcitrantă din comitate. La data de 26 noiembrie 1783 împarte țara în 10, iar prin ordinul din 13 iulie 1784 în 11 comitate⁵⁴.

În urma acestor măsuri comitatul Tîrnava s-a unit cu Scaunul Secuiesc Mureș.

Noul comitat al Tîrnavei s-a format la 20—22 septembrie 1784, cînd s-a alcătuit și aparatul funcționăresc⁵⁵. Acestuia i s-au restrîns mult atribuțiile; i s-a ridicat autonomia și dreptul de a-și întocmi statut propriu. S-au interzis adunările generale în afara cazurilor cînd se alegeau deputați pentru dietă sau cînd se stabilea modul executării conscripției urbariale și a măsurilor geografice. Comitatul se reduce la o simplă circumscripție administrativă a statului.

În scopul înființării noului comitat și a alegerii funcționarilor corespunzători, guvernul a delegat un comisar regesc. Acesta a administrat noul comitat pînă la încheierea adunării generale din 20—22 septembrie 1784. În fruntea comitatului s-a numit ca reprezentant al puterii centrale un *comite suprem* (lat. *supremus comes*; ung. *főispán*). Dar administrarea propriu-zisă a comitatului cădea în sarcina *vicecomitelui* (lat. *vicecomes*, ung. *alispan*). Comitatul s-a împărțit în trei circumscripții: superioară, inferioară și Scaunul Mureș. Fiecare circumscripție avea în frunte cîte un locțiitor al *vicecomitelui* (*substitutus vice comes*) și cîte un jude al nobililor (*judex nobilium*). Aparatul fiscal se compunea din *perceptorul general* (*generalis perceptor*) și 3 *perceptori*, cîte unu pentru fiecare circumscripție, și un casier. Plășile au rămas cele vechi, în total 18 la număr, din care 10 proveneau de la comitatul Tîrnava și 8 de la Scaunul Mureș. Ele erau conduse de către un vice jude al nobililor și de comisarul de plasă.

⁵⁴ *Istoria României*, vol. III, Ed. Acad. R.P.R. București, 1964, p. 735.

⁵⁵ Arh. St. Tg. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș, Protocolul adunării generale din septembrie 1784, p. 1—12.

Și Tabla continuă a suferit modificări. Ea se compunea acum din un vicecomite, ca prezident, 6 asesori ordinari și 6 supranumerari, notarul și avocatul fiscal al comitatului. Administrația propriu-zisă s-a separat de justiție, Tablei continue revenindu-i numai atribuțiile juridice. Din anul 1787 corpul funcționarilor administrativi s-a denumit Oficialitate (Oficiolat).

Noua organizare a administrației a dat naștere la generalizarea birocratismului și a lărgit foarte mult activitatea de cancelarie. În cadrul *cancelariei comitatului* (germ. *Komitäts — Kanzlei*), funcționează diferite birouri nou create. Notarul prim era referentul oficial al problemelor administrative și politice și trebuia să stea în continuu la reședința comitatului împreună cu vicecomitele (Până acum el putea sta pe moșie și să se prezinte numai la adunări și ședințe). Vicenotarul trebuia să fie în permanență la Tabla continuă, întocmind procesele-verbale, formulind hotăriri și sentințe. Notarii erau ajutați de scribi, care conduceau registrele de intrare-ieșire și transcriau actele.

Iosif al II-lea a dispus și ordonarea arhivelor și întocmirea instrumentelor de evidență a actelor. Acum se creează și postul de arhivar. Arhivarul pe lângă treburile de arhivă ajută și pe notari, fiind subordonat acestora⁵⁶. Pe lângă arhivari erau angajați, mai ales pentru arhivarea actelor juridice, diurniști sau practicanți fără plată (*dijtalan gyakornokok*), dintre care se recrutau viitorii funcționari. Funcționarii din cancelarie lucrau în birouri separate (notarul, vice notarul, perceptorii și arhivarul). La registratură pe lângă registrele de intrare-ieșire era ținută și arhiva. Șeful cancelariei era notarul.

Pe lângă funcționarii sus-amintiți de Oficialitatea comitatului aparținea un medic (*phiscus*, post-înființat încă în 1744)⁵⁷, un chirurg (*chirurgus*) un ușier (*ianitor*), șase curieri călare (*obequitator*) un temnicier (*carcerario*), șase străjeri (*haidonis*) și un executor judecătoresc (*instanțiae executores*), în total existau 77 funcționari plătiți.

5. RESTABILIREA VECHILOR INSTANȚE SCAUNALE ȘI EVOLUȚIA LOR PÎNĂ ÎN 1848

Reformele iosefine au fost de scurtă durată. Prin reformele sale Iosif al II-lea lovea puternic în prerogativele nobilimii, atrăgându-și împotrivirea acestora. Până la urmă împăratul, la 28 ianuarie 1790, cu câteva zile înainte de moartea sa își revocă majoritatea ordinelor între care și cel privind reforma administrativă⁵⁸. Nobilimea victorioasă s-a grăbit să restabilească vechile privilegii desființate. Așa s-a întâmplat și în privința instituțiilor administrative. Aici însă datorită organizării superioare a administrației și justiției față de cea anterioară și a schimbărilor survenite între timp în sinul societății, vechea administrație putea fi restabilită numai cu modificări.

⁵⁶ Înființarea postului de arhivar s-a cerut guvernului în mai multe rânduri între anii 1779–1781, fără rezultat însă — vezi Arh. St. Tg. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș, Acte politice, 1779, nr. 196; 1781, nr. 177 și 227.

⁵⁷ Ibidem, Protocolul adunărilor generale, 1744–1755, p. 11.

⁵⁸ *Istoria României*, vol. III, Ed. Academiei R.P.R., București, 1964, p. 74.

Cu data de 1 mai 1790 s-a reînființat și Scaunul Mureș primind și vechia autonomie internă⁵⁹. Au fost reînființate funcțiile administrative existente în 1780, înaintea urcării pe tron al lui Iosif al II-lea⁶⁰. Funcționarii s-au ales din nou în adunările generale, candidând pe religii fiind confirmați de guvernii. Funcțiile înființate după 1784 au fost desființate cum a fost cazul arhivarului. Funcționarii administrativi, recrutați din rîndul nobilimii, alcătuiau *Oficialitatea* scaunului (ung. Tisztség, Tiszti Szék). Înlocuirea Tablei continuie cu vechile instanțe judecătorești scaunale s-a făcut mai târziu. După dezbateri îndelungate purtate în cadrul adunărilor s-a hotărît reînființarea instanțelor existente — înaintea anului 1764; tabla continuă funcționînd pînă în decembrie 1790⁶¹. Începînd cu 31 ianuarie 1791 Scaunul Mureș avea următoarele instanțe de judecată: Cîte un vice scaun și scaun filial de judecată în Tg-Mureș și Miercurea Nirajului și Scaunul general de judecată⁶².

Restabilirea vechii administrații și a instanțelor de judecată a fost dezbătută și aprobată de către diet din 1791—92 și reglementată prin legile XII, XCVI și XCVII.

Adunările generale se țin din nou de patru ori pe an. La adunări puteau participa numai nobilii. Prin această hotărîre au fost îndepărtați chiar și foștii primipili. Țăranii liber însă au făcut demersuri către adunare pentru reprimirea străvechiului drept de a participa la adunări. După o perioadă îndelungată de tărăgănare nobilimea Scaunului este nevoită să facă concesii în favoarea țăranilor liberi, care în 1827 obțin dreptul de a trimite, în adunare cîte 3 reprezentanți din fiecare sat liber⁶³.

Adunările erau ținute în capitala scaunului la Tg. Mureș. În competența lor intra prezentarea, dezbateri și stabilirea modalității rezolvării ordinelor guverniale și imperiale, probleme militare (recrutări, efectuarea insurecției nobiliare) și fiscale (stringerea impozitelor), întreținerea drumurilor și podurilor, muncii publice, sănătatea publică, înobiliri, dezbateri adreselor altor comitate sau scaune, numiri de deputați și alegeri de funcționari (ce se făceau din doi în doi ani)⁶⁴ adică toate acele chestiuni administrative și economice care cădeau potrivit legilor, în atribuția scaunului și necesitau aprobarea sau confirmarea „comunității nobililor”. Tot aici se dezbătea cererile și plingerile persoanelor particulare care necesitau examinarea lor de către o adunare după ce au fost rezolvate pe cale administrativă și chestiunile pur juridice înaintate adunării.

Un exemplar din protocoalele adunărilor semnat de judele suprem regal și de notar se trimitea la Guvernii pentru luare de cunoștință și aprobare.

La adunări se rezolvau și unele procese sau probleme administrative pentru care se încheiau procese-verbale separate. Astfel de cazuri erau procesele împotriva risipitorilor moșiilor părintești (străvechi), împotriva funcționarilor nepăsători sau șantajști etc. Hotărîrile și rezoluțiile

⁵⁹ Arh. St. Tg. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș, Oficialitatea, Registrul de intrare-ieșire din 1790, f. 1.

⁶⁰ Ibidem, Protocolul adunărilor generale 1788—1795, p. 69—70, 214.

⁶¹ Ibidem, Tabla continuă, Registrul de intrare-ieșire, din mai-noiembrie 1970.

⁶² Ibidem, p. 228.

⁶³ Ibidem, Protocolul adunărilor generale din 1820—1827, p. 378.

⁶⁴ Ibidem, Protocolul adunărilor generale, din 1788—1795, p. 98, 102, 304, 557.

aduse sint eliberate în numele adunării de către notar întărite cu pecetea scaunului.

Scaunul general de judecată se ținea de patru ori pe an, sesiunile fiind începute imediat după adunări. În componența lui intrau 12 asesori jurați care sub președinția judei suprem regal sau a locțiitorului acestuia, împreună cu notarul dezbăteau procesele aminate de la sesiunea anterioară și a celor deschise între cele două sesiuni. Judecata se făcea în prezența cel puțin a șapte asesori. Aici se dezbăteau cauze apelate de la scaunul dominal, scaunul filial și vicescaunul de judecată, cauze de hotărnicie, cauze penale ale nobililor și în general procesele care nu intrau în competența altor instanțe.

Scaunul filial și vicescaunul de judecată. În 1791 s-au reînființat vice scaunele atât la Tg. Mureș cit și la Miercurea Nirajului. Și această instanță se întrunea în intervale dintre adunări de trei sau de patru ori pe an (numărul sesiunilor depindea de numărul proceselor). Instanța era compusă din președinte în persoana unuia dintre vicejuzii regali, șapte asesori și un vice notar. Atribuțiile ei erau cele avute înaintea înființării Tablei continue.

Scaunul filial și vicescaunul de judecată din Miercurea Nirajului a fost desființat la începutul anului 1806⁶⁵.

La începutul secolului al XIX-lea a luat ființă *Sedria Orfanală*. Activitatea acesteia s-a reglementat prin ordinul Guvernului 446 J/1806 și 1428/1829 pe baza legii LII din 1791. Potrivit acestor instrucțiuni s-au înființat Sedrii orfanale cu caracter permanent. În Scaunul Mureș s-au înființat, potrivit împărțirii administrative, trei sedrii (deși indicațiile erau ca circumscripțiile sedriei să fie după circumscripții perceptoriale). Fiecare sedrie se compunea, din trei juzi orfanali, egali în rang cu perceptorii regali și cu asesorii scaunului general de judecată. Juzii orfanali erau aleși în adunarea generală trebuind să depună jurământ în fața ei. Aceștia erau scutiți de orice fel de munci publice și puteau participa la Scaunul general de judecată cu drept de vot.

Sedria orfanală era instanța tutelară pentru administrarea, rezolvarea și reprezentarea tuturor treburilor privind cauzele de tutelă (minori) și curatelă (neputincioși, infirmi, condamnați risipitori etc.).

Conducătorul scaunului era *judele suprem regal*. Candidații pentru funcția aceasta se alegeau în adunarea generală pe religii, lista lor fiind înaintată guvernului. Guvernul la rîndul lui înainta lista Curții din Viena cu recomandarea celui mai corespunzător, după care curtea desemna judele suprem regal. Acesta era ales pe o perioadă nelimitată, de obicei însă deținea funcția pînă la sfîrșitul vieții⁶⁶.

La începutul perioadei tratate, Scaunul Mureș era împărțit în două circumscripții conduse de cite un vice jude regal. Cum însă în scaun existau trei religii recepte (catolică, reformată și unitariană) și numai două funcții de vice juzi regali, au avut loc neînțelegeri între reprezentanții acestor confesiuni. Pentru a pune capăt neînțelegerilor în 1795 s-a înființat a treia funcție de vice jude regal și scaunul s-a împărțit în trei circumscripții: a Mureșului și a Nirajului cu cite trei plă-

⁶⁵ Ibidem, Protocolul adunărilor generale din 1804–1810, p. 131.

⁶⁶ Așa a fost cazul ca juzii regali Toldalagi Francisc (1790–1803) și Teleki Mihai (1804–1825).

și a Tîrnavei cu două plăși⁶⁷. Vicejuzii încă nu aveau oficii formate și nici reședință stabilită, ei se aflau ori la sediul scaunului ori pe moșiile lor. Această împărțire a scaunului a rămas neschimbată pînă la reorganizarea din 1849.

Între timp s-a dezvoltat și activitatea cancelariei scaunale, mărindu-se numărul personalului plătit. În 1795 se înființează posturile celui de al doilea vice notar și a arhivarului⁶⁸. De acum existînd doi vice notari activitatea acestora s-a desfășurat mai mult la instanțele de judecată. Ei erau referenți din oficiu la scaunele de judecată. Pe lîngă ei la ședințe trebuia să fie prezent și registratorul (protocolista). Dacă instanțele se țineau deodată conducerea protocolului vicescaunului de judecată putea fi preluată de arhivar, care totodată putea fi și asesor⁶⁹.

În anul 1817 în Scaunul Mureș existau următoarele funcții: un jude suprem regal, trei vice juzi regali, doi perceptori, un notar, doi viconotari, doi notari onorifici, 12 asesori ai Scaunului general, opt asesori ai vicescaunului și scaunului filial de judecată (dintre care unul era registratorul — exhibitorem protocolista), 9 juzi orfanali, un arhivar, un protocolist, patru scribi (dintre care unul era prezidențial și unul onorific), un comisar al depozitelor, opt comisari de plasă, opt comisari rectificatori, un casier, un avocat al orfanilor, un inginer (latgeometras), un medic, doi chirurgi, doi scribi perceptori, un ușier, un temnicier, o moașă, doi curieri călare, doi curieri perceptori, patru străjeri (haidones) și un executor judecătoresc⁷⁰.

Anul 1848 a avut o importanță deosebită în istoria Transilvaniei. Revoluția avînd un caracter burghezo-democratică a înlăturat vechile raporturi feudale între nobili și iobagi și a deschis calea dezvoltării capitalismului. Schimbările pe plan social-politic au atras după sine schimbarea instituțiilor vechi (între care și a celor administrative) și înlocuirea lor cu cele corespunzătoare noii orînduiri.

Dieta transilvană întrunită la Cluj, în 29 mai 1848 a votat unirea Transilvaniei cu Ungaria contrar voinței poporului român. Această „unire” a fost urmată de aplicarea și în Transilvania a legilor votate în Ungaria. Pe cale administrativă s-a urmărit desființarea vechilor autonomii locale și înlocuirea lor cu comitate organizate după aceleași principii. Prima măsură în această privință a fost înlocuirea adunărilor generale. organul autonomiei nobilimii recalcitrante cu *comitetul reprezentativ* (ung. képviselői bizottmany)⁷¹. La începutul anului 1849 s-au desființat instanțele vechi de judecată înlocuindu-se cu Tribunalul penal extraordinar. Tribunalul penal a fost înființat la data de 21 martie, 1849, fiind organizat potrivit ordinului comisarului guvernator, L. Csányi, din 7 februarie 1849. Tribunalul se compunea din două comisii, cu cîte cinci membri fiecare. Organizarea comisiilor a fost următoarea: un președinte, trei judecători și un notar, numiți de Comisia militară guvernatoare din Tg. Mureș (ung. Marosvásárhelyi kormányzo hadi bi-

⁶⁷ Arh. St. Tg. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș, Protocolul adunărilor generale din 1788—1795, p. 575—77; și din 1804—1810, p. 166.

⁶⁸ Ibidem, Protocolul adunărilor generale din 1795—1803 p. 20 (În perioada de după 1790 pînă la această dată treburile de arhivar au fost rezolvate de un scrib).

⁶⁹ Ibidem, Protocolul adunărilor generale din 1804—1810, p. 131.

⁷⁰ *Calendarum noum ad anum 1817* (Noul calendar pe anul 1817) Cluj, p. 73—97

⁷¹ Orban Balázs, *Aszékelyföld leivása* (Descrierea Secuimii) vol. IV, Cluj, 1870 p. 8.

zotmány) ⁷². Atribuțiile acestui tribunal le preia Tribunalul civil (nemilitar) înființat la 23 aprilie 1849 ⁷³. Tribunalul nemilitar a funcționat până la intrarea trupelor intervenționiste țariste în Tg. Mureș, la 26 august 1849.

La sfârșitul lunii aprilie 1849 s-a trecut și la reorganizarea administrativă a Scaunului Mureș. La 11 mai 1849 Scaunul s-a transformat în *Comitatul Mureș* (ung. Maros megye) organizat astfel: comite suprem (funcția care n-a fost ocupată) și 2 vice comiți. Comitatul a fost împărțit în două plăși conduse de solgăbirăi, iar plășile la rîndul lor s-au împărțit în cîte patru cercuri avînd fiecare în frunte cîte un subsolgăbirău (ung. alszolgabiro) ⁷⁴.

Înăbușirea revoluției din Transilvania de către trupele intervenționiste țariste și austriece a fost urmată de reintroducerea bruscă a absolutismului printr-o teroare cumplită. A fost introdusă și menținută ani de-a rîndul starea de asediu; trecîndu-se direct sub administrație austriacă timp de 12 ani, cu care ocazie instituțiile vechi locale (comitatele, scaunele și districtele, sînt desființate și înlocuite cu altele militaro-administrative (districte militare, comisariate cercuale și subcercuale).

6- ARHIVA SCAUNULUI

Deși scaunul Mureș s-a format la sfârșitul secolului al XIV-lea, despre arhiva scaunală însă nu putem vorbi decît în secolul al XVIII-lea. Scaunul deși avea o sferă de activitate largă și organizare permanentă nu avea un oficiu stabil, iar actele mai importante, protocoalele de ședință a adunărilor care la început cuprindeau și hotărîrile de judecată, s-au păstrat numai de la începutul secolului al XVII-lea, mai precis din 1610. Unele protocoale însă sînt cu mari lipsuri. Aceste protocoale au fost scrise pe foi volante, adunate și legate la sfârșitul secolului al XVIII-lea de arhivarul scaunului. Filele care nu s-au găsit atunci au fost omise din protocoale. Din secolul al XVII-lea s-au păstrat cîteva conscripții militare. Alte acte din secolele XVI—XVII-lea au ajuns în arhiva scaunului ulterior cu ocazia proceselor dintre nobili, care prezentînd dovezi scrise pentru susținerea cauzelor lor acesteia se rețin în arhivă.

Protocoalele de ședință ale adunărilor și a scaunelor de judecată considerate singure ca materiale importante de interes comun erau păstrate de notar. Restul actelor după rezolvare fiind socotite ca acte personale, erau ținute la funcționari.

Păstrarea actelor într-un volum mai mare, formarea arhivei scaunale, este legată de construirea reședinței scaunului la Tg. Mureș între anii 1745—46. Mai tîrziu într-un raport al Scaunului către Guberniu din anul 1770, se spune că arhiva scaunului este păstrată în două camere în dulapuri iar actele sînt ordonate pe probleme fiind ținute separat actele procesuale încheiate, conscripțiile militare (ung. lustra könyvek) conscripțiile fiscale, actele cercetărilor juridice, hotărîrile, ordinele, dispozițiile guberniale și rescriptele regești.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea atenția scaunului s-a îndreptat tot mai mult spre ordonarea arhivei. Această orientare se datorește in-

⁷² Arh. St. Tg. Mureș, Arhiva Scaunului Mureș, Registrul de intrare-ieșire al Tribunalului penal, 1849, comisia I-a, f. 1—3.

⁷³ Ibidem, f. 13, Tribunalul nemilitar, 1849, Registrul de intrare—ieșire, f. 1—3.

⁷⁴ Ibidem, Acte prezidențiale, 1849, nr. 1125.

tervențiilor Curții din Viena și a Guberniului în timpul domniei Mariei Terezia și a lui Iosif al II-lea.

Regimul birocratic al lui Iosif al II-lea a mărit mult cantitatea actelor, tot el însă a luat măsura prelucrării arhivei dînd și instrucțiuni în această privință⁷⁵. După anul 1790 atenția mărită a scaunului față de arhivă este explicabilă prin interesul nobilimii care vedea în ea păstrătorul dovezilor libertăților și autonomiei locale și a privilegiilor ei. După această dată adunările generale se ocupă des de problema arhivei, înființîndu-se în 1795 un post permanent de arhivar, care avea în sarcină ordonarea actelor scaunului, arhivarea și păstrarea lor. În funcția de arhivari sînt aleși oameni pricepuți și apreciați. Amintim în acest sens pe Ákosfalvi Szilágy Carol care a deținut această funcție între anii 1827—1846. Ákosfalvi în îndelungata lui activitate de arhivar a întocmit indexe alfabetice la 348 protocoale cit și indexe și repertorii la actele administrative (politice) și juridice.

Actele create de Scaunul Mureș pot fi clasate în trei categorii mari; administrativ-politice, juridice și fiscale.

În general materialele documentare create și păstrate de Scaunul Mureș au o importanță deosebită pentru ilustrarea vieții social-politice și economice al epocii feudale în Transilvania. Fondul se păstrează la Serviciul Arhivelor Statului Mureș și se compune din 179,50 m. l. materiale documentare, din perioada 1533—1876 fiind într-o fază avansată a prelucrării sale.

R E S U M É

„Le siège” a été une institution féodal d'ordre administrative, politique, juridique, fiscal et militaire, caractéristique aux Szeklers et aux Saxon de Transylvanie.

L'article fait une analyse intéressante sur l'origine et l'évolution de cette institution depuis l'organisation tribal jusqu'à l'organisation territoriale, sur le développement du siège Mureș des Szeklers pendant le Voïvodat (du XIV-ème siècle jusqu'à l'émeute des Szeklers en 1562) sur la principauté (1562—1691) et aussi sur l'occupation de la Transylvanie par les Autrichiens, (1691—1849), il nous fournit également des informations sur l'organisation du siège et ses attributions, sur les instances judiciaires et les fonctionnaires d'Etat, sur la vie sociale —politique de lors.

Les informations sur „le siège Mureș” sont basés sur des documents archivistiques, qui réussent à éclairer le rôle et les particularités spécifiques de cette institution féodale.

⁷⁵ Mai detaliat vezi Füglein Antal, *A vármegyei levéltárak II. József korában* (Arhivele comitatelor în timpul lui Iosif al II-lea) în „Levéltári Közlemények” (Comunicări arhivistice), 1958, nr. 28, p. 83—102.

BRĂILA LA 600 DE ANI

aspecte din trecutul istoric al oraşului

N. I. MOCIOIU*

Brăila, unul dintre importantele centre urbane din ţara noastră, împlineşte 600 ani de la prima atestare documentară. Centru al industriei şi comerţului, al culturii şi progresului şi al unor puternice tradiţii privind mişcarea muncitorească, Brăila şi-a confirmat dreptul de a fi consemnată printre localităţile de frunte ale patriei noastre.

Aşezarea oraşului într-un loc deosebit lângă balta cu abundenţă de peşte, cu o bogată vegetaţie, în apropiere de întâlnirea celor două braţe ale Dunării, într-un loc ce domină restul formelor de relief, formînd, parcă un scut natural, a făcut ca teritoriul actual să fie locuit din timpuri îndepărtate.

Cercetările arheologice efectuate de Muzeul de istorie, în raza oraşului şi raionului Brăila, documentează existenţa a numeroase aşezări omenşti, începînd cu epoca neolitică (neoliticul mijlociu 3500 i. e. n.) şi pînă în perioada feudală, atestînd puternice elemente de continuitate.

Cultura geto-dacă din perioada timpurie, secolele IV—III î.e.n. este atestată la Brăiliţa printr-o aşezare în care materialele de provenienţă autohtonă sînt însoţite de un bogat material de factură grecească — dovadă a relaţiilor comerciale între băştinaşi şi grecii din Pont şi metropolă.

Au fost descoperite aşezări aparţinînd secolului IV e. n. la Brăiliţa, Baldovineşti, Deduleşti, Racoviţa, Tichileşti.

Perioada feudală timpurie — secolele IX—X este documentată în numeroase aşezări din oraşul Brăila la Chiscani-sat unde au fost descoperite urme ale populaţiei româneşti vechi, reprezentată de cultura „Dridu”.

Oraşul dunărean, denumit de cronică şi documente Proilabum, Proilava, Ibrail sau Ibraila, a influenţat puternic viaţa economică a Ţării Româneşti.

Cea mai veche atestare documentară sigură este privilegiul acordat negustorilor braşoveni de către Vlaicu Vodă, domnul Ţării Româneşti, la 20 ianuarie 1368¹. Privilegiul a fost cerut de către braşoveni care au trimis, în acest scop, pe curteanul Dimitrie Lepsş la Vlaicu². În act

¹ Act păstrat la Arhivele Statului Braşov.

² N. Iorga, *În istoria comerţului românesc — epoca veche*, Bucureşti, 1925 p. 46.

se precizează avantejele pentru negustorii orașului amintit care aveau să-și desfacă mărfurile pe drumul Brașovului, pînă la Brăila.

Deși orașul împlinește 600 de ani de la prima atestare documentară vechimea lui se pierde în necunoscut. Poate viitorul va scoate la iveală noi mărturii care vor documenta că Brăila este mult mai veche decît ne-au putut informa cercetările de pînă în prezent. Faptul însuși că cea mai veche mărturie documentară este și cel mai vechi privilegiu comercial acordat de un domn român, cunoscut pînă astăzi, înseamnă că orașul trebuie să fi fost mult mai vechi, din vreme ce comerțul său era în acel timp destul de dezvoltat.

Pe de altă parte orașul era în calea unor importante drumuri comerciale. Unul dintre acestea străbătea întinerariu: Brașov, Bran, Rucăr, Dragoslavele, Cîmpulung, Tîrgoviște, Buzău, Brăila³. Un alt privilegiu, din 1408, arată că Brăila, prin orașele din Moldova, se lega de Liov (Lemberg) din Polonia.

Pînă la căderea sub turci Brăila și-a împletit istoria sa cu cea a Țării Românești. În anul 1426, trupele moldovene și polone au așteptat la Brăila două luni sosirea contingentelor maghiare pentru a porni expediția în apărarea Țării Românești.

După căderea Constantinopolului, în 1453, pericolul otoman a crescut. În 1462, vestitul Mahomed al II-lea, pornind expediția împotriva Țării Românești, a venit la Brăila. O puternică flotă otomană, a staționat în acest port pînă la sfîrșitul campaniei împotriva lui Vlad Țepeș.

Cronicarul Grigore Ureche, vorbind de acțiunea de pedepsire întreprinsă de Ștefan cel Mare împotriva lui Radu cel Frumos care trecuse de partea turcilor, arată: „Strîns-au țara și slujitorii săi și au intrat în Țara Muntenească și au prădat marginea — februarie în 27 — și au ars Brăila marți în săptămîna albă”⁴.

În anul 1540, în timpul domniei lui Radu Paisie, Brăila cu un număr de 30 sate din jur, a căzut sub stăpînirea otomană, timp de aproape trei veacuri. Cum ar fi putut arăta orașul pînă la ocupația turcească? Nici o descriere, sau un alt document nu stă mărturie.

Raiaua Brăilei a fost folosită nu numai pentru întreținerea garnizoanei turcești cu un efectiv foarte mare de altfel — ci și ca domeniu personal al sultanului⁵. Administrarea era încredințată unui agent denumit nazir.

Eliberată în 1595, pentru scurt timp, de Mihai Viteazul, Brăila avea să cadă din nou în stăpînirea otomană.

În perioada dominației turcești elementul românesc a continuat, atît în oraș cît și în cele peste 30 de sate care făcuseră parte din raia. Schela Brăilei a fost folosită de otomani ca o poartă de scurgere a bogățiilor țării. Tot pe aici se expedia, la Constantinopol, tributul în natură trimis sultanului⁶.

³ Gh. Mihăilescu, *Importanța economică a Brăilei de la întemeiere pînă la cădere sub turci și relațiile ei cu Brașovul*, în „Analele Brăilei” an VII, nr. 1, 1935, p. 15—17.

⁴ Grigore Ureche, *Domnii Țării Moldovei și viața lor* în „Letopiseștele Moldovei și Valahiei”, de M. Kogălniceanu, București, 1872, f. 157.

⁵ Hurmuzache, *Documente*, S. III, I, p. 166.

⁶ Gh. T. Marinescu, *Brăila veche*, Brăila 1929, p. XVI—XVII.

În urma războiului ruso-turc, în anul 1828, Brăila a fost eliberată și incorporată Țării Românești, împreună cu teritoriul fostei raiale. Cu toate că abia în anul următor s-a semnat pacea de la Adrianopol s-a început îndată opera de administrare a teritoriului eliberat. A fost numit un ispravnic în persoana lui Grigore Tăutu.

Acela care a jucat, însă, un rol deosebit în modernizarea orașului a fost Iancu Slătineanu.

În aprilie 1830 i s-a dat acestuia poruncă să meargă la Brăila „fără cea mai puțină zăbăvă”⁷. Conform celor hotărâte de Kisselev, Slătineanu avea misiunea „să alcătuiască un comitet pentru clădirea orașului”⁸. În iulie, același an, o adresă a Vorniciei din Lăuntru către casa poștei arăta că „planul Brăilei ce s-au trimis de la comitetul de acolo nu s-au primit”⁹, iar în luna următoare un raport către Divanul săvârșitor relata despre existența unui comitet de înfrumusețare¹⁰. Orașul prezenta un aspect deosebit, căci stăpînirea turcească, de aproape trei secole, lăsase puternice amprente.

Ulițele erau mici, cu case mărunte, multe acoperite cu stuf, îngremădite în unele părți, răsfețe în altele, înconjurată de șanțul orașului, care se situa pe locul unde se află str. Unirii.

În anul 1834, s-a întocmit un plan urbanistic de către căpitanul Berroczyń, la inițiativa lui Kisselev¹¹. Ioan Slătineanu, primul cîrmuitor al Brăilei eliberate, a depus o susținută activitate pentru buna reușită a acestei opere și pentru gospodărire în general. Din studiul planului și documentelor aflate în depozitele Arhivelor Statului reiese aspectul orașului.

Acesta a fost împărțit în patru sectoare care purtau denumiri de vopsele, după modelul „politei București”¹². Inginerul orașului a întocmit, în anul 1833, o listă de clădirile din Brăila care trebuiau demolate.

Documentele relatează despre multe bordeie și case acoperite cu stuf. În mahalaua „Vopseaua roșie” se menționează, de pildă casa lui Vîlcu, ce se afla alături de două bordeie¹³. S-au întocmit și liste de „binali”, care urmau să fie dăruite pentru îndreptarea ulițelor și lărgirea lor. O preocupare a autorităților era și aceea de a găsi un imobil pentru școală. S-a propus să se întrebuițeze în acest scop o clădire care fusese folosită pentru arest.

Cu multă greutate a început să funcționeze, în 1833, prima școală națională în orașul Brăila. Ioan Penescu, cel dintîi profesor al acestei școli, arăta autorităților că localul destinat era necorespunzător și că sala de clasă era „întunecoasă și dărpănată”¹⁴.

⁷ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Vornicia din Lăuntru, dosar nr. 24/1830, f. 3.

⁸ Ibidem, f. 5.

⁹ Ibidem, f. 9.

¹⁰ Ibidem, f. 38.

¹¹ Planul se află la Statul popular oraș Brăila.

¹² Arh. St. Brăila, fond Primăria, dosar nr. 7/1832, f. 11–12.

¹³ Ibidem, dosar nr. 10/1833, f. 13–14.

¹⁴ Arh. St. Buc. Arhiva istorică centrală, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii dosar nr. 1771/1842, f. 102.

În perioada aceasta s-a construit și Monumentul, dincolo de bariera Călărași, un obelisc ridicat din inițiativa lui Kiselev „întru aducerea aminte a biruințelor ostășești”¹⁵, dărimat în timpul primului război mondial.

Iluminatul străzilor s-a realizat acum pentru prima oară¹⁶. În 1832, Vornicia a aprobat instalarea de felinare pe ulițele Brăilei, iar în anul următor funcționau 60 de felinare în stilpi.

Un alt eveniment important a fost dărimarea cetății Brăilei, pentru ca turcii să nu vadă în aceasta un obiectiv de recucerit¹⁷. În scurt timp nu a mai rămas nimic deasupra solului și în anul 1834 erau trasate străzile : Citadelei, Cetății și Fortificației care și acum amintesc de impunătoarea construcție de altădată.

O statistică din 1832, ne informează că erau în Brăila în acel an 4045 suflete, iar orașul avea 496 case și 282 prăvălii¹⁸.

În perioada 1859—1866 Brăila continuă dezvoltarea în condițiile statului național român abia format. Acest centru urban și-a schimbat mult aspectul ajungând la 3300 case, iar numărul populației depășea cifra de 17.000 locuitori¹⁹. În această perioadă perimetrul orașului se întindea pînă la strada Ștefan cel Mare, care pe atunci se numea „Raionului”. Dincolo de această stradă era situat un șanț care înconjură orașul în semicerc. Pentru a controla intrările și ieșirile din oraș existau cinci bariere : (Siliștrei, Sf. Constantin, București, Sf. Gheorghe, Galați), și piețele : Sf. Gheorghe, Galați, Municipality Sf. Mihail, Carantinei, Depu-tăției, Vaporului²⁰.

Brăila era împărțită în acel timp în 4 ocoale²¹. Primele două formau centrul orașului, iar celelalte două se întindeau dincolo de actualul Bulevard Cuza. Arhitectul orașului a elaborat norme după care urmau să se construiască, în viitor, clădirile, cu aprobare specială. În general în centrul orașului s-au construit locuințele celor care s-au îmbogățit din afaceri. O consecință imediată a acestor măsuri, a fost înmulțirea de construcții de locuințe modeste pe izlazul orașului, dincolo de bariere, ale muncitorilor și ale oamenilor săraci, în general. Astfel a luat ființă în 1865, comuna Islaz²², care avea să dea naștere celor 3 cartiere muncitorești de azi : Brăilița, Chercea, Radu Negru.

Iluminatul străzilor s-a extins. În 1859, erau 214 lămpi, iar după doi ani se făcea licitație pentru un număr de 300²³. În locul „uleiurilor” s-a folosit petrolul. Aprinderea felinarelor se făcea de către „lampagii” de care orașenii nu erau mulțumiți. Polițaiul orașului, C. Bacalbașa, tatăl scriitorului Bacalbașa, scria într-un raport către primărie : „nu se poate socoti orașul „eclarat” fiindcă contraccii nu aprind toate lămpile și întrebuin-țează gaz de calitate proastă”²⁴.

¹⁵ Arh. St. Brăila fond Ocîrmuirea, dosar nr. 521/1834, f. 1.

¹⁶ Ibidem, dosar nr. 132/1832, f. 84.

¹⁷ M. Popescu, *Dărimarea cetății Brăila* în „Analele Brăilei” an VI, 1934, p. 21—28.

¹⁸ Arh. St. Brăila, fond Primăria, dosar nr. 7/1832, f. 11—12.

¹⁹ Ibidem, fond. Prefectura, dosar, 958/1859, f. 62.

²⁰ Ibidem, vezi harta din anul 1867.

²¹ Ibidem, fond Prefectura, dosar nr. 2280 f. 24.

²² Conform legii comunale din 1864.

²³ Arh. St. Brăila, fond Prefectura, dosar nr. 790/1858, f. 9—15.

²⁴ Ibidem, f. 122.

Activitatea economică a crescut considerabil. Acum s-a făcut simțită tot mai mult pătrunderea mașinismului în industrie. În anul Unirii exista cea dintâi moară din Brăila, acționată cu mașini. Această moară, cu o capacitate de peste 40000 Kg. zilnic, avea asociată și o brutărie mecanică — prima de acest fel din Brăila, cu o producție de 4000 piini zilnic. Existau în acest timp multe ateliere meșteșugărești legate de activitatea diferitelor profesii. Dintre fabricile mai numeroase cităm pe acelea de cărămidă care au jucat un rol deosebit în modernizarea Brăilei ²⁵.

Tot pe Islaz au fost înființate, acum, primele rafinării de petrol. Se aducea petrol brut de pe valea Prahovei și se rafina aici, iar după aceea era transportat cu vasele în străinătate. Asemenea rafinării sau fabrici de gaz fuseseră construite la Brăila de către companii engleze și franceze care în scurt timp au ajuns în conflict cu autoritățile locale ²⁶.

Activitatea portuară s-a intensificat. Brăila, fiind printre principalele porți de ieșire a bogățiilor țării.

În 1860 au intrat 2162 vase care aparțineau pavilioanelor eline, otomane, engleze, sarde, ionice, austriace, olandeze, române, ruse, franceze, norvegiene, suedeze, daneze, belgiene. Cu toată această intensificare a activității portuare starea cheiului nu era corespunzătoare. Negustorii din Brăila se plingeau autorităților locale că „cheiul unde se descarcă mărfurile de importăție este într-o stare proastă”. Lucrările de amenajare a cheiului în forma actuală aveau să înceapă ceva mai târziu, în 1886, când se vor construi și docurile Brăilei, după planul marelui inginer Anghel Saligni ²⁷.

Dezvoltarea comerțului s-a accentuat deosebit de mult. Printre societățile comerciale care au fost create pentru consolidarea capitalului menționăm : „Înaintarea comerțului”, înființată în 1858, „Progresul mercantil” (1859) precum și „Unirea”, „Brăila”, „Concordia”, „Lealitatea” și altele ²⁸.

Acestea au marcat un aspect în dezvoltarea societății capitaliste din țara noastră fiind deosebit de necesare burgheziei comerciale ²⁹.

În Brăila activitatea comercială și industrială a orașului s-a dezvoltat în legătură cu portul, influențată puternic de regimul acestuia de „porto franc”. Comercianții fuseseră constituiți într-o puternică organizație denumită „Deputatea mercantilă” care avea să lichideze în 1866, luându-i locul Camera de comerț, organism cu o activitate deosebit de importantă în oraș și port ³⁰.

Vorbind în 1889 în Parlament, în problema dezvoltării porturilor france, Mihail Kogălniceanu arăta că atât Galații cât și Brăila „sînt marii ochi ai României, sînt plămîinii României” ³¹.

²⁵ Ibidem, fond Primăria, dosar 88/1857, f. 5.

²⁶ Ibidem, fond Prefectura, dosar 2660/1865, f. 3.

²⁷ Ibidem, dosar nr. 1844/1860, f. 28, 677.

²⁸ Ibidem, dosar nr. 1862, f. 3.

²⁹ N. Mocioiu : Din istoria economică, politică și socială a orașului și județului Brăila, în anii Unirii Principatelor, în „Studii și articole de istorie”, vol. V, București, 1936, p. 472.

³⁰ Arh. St. Brăila fond Primăria, dosar nr 2/1864, f. 21.

³¹ Dezbaterile Adunării Deputaților, sesiunea 1888—1889, p. 487—488.

Caracterizarea făcută de către marele patriot și om de stat, era semnificativă pentru acea perioadă, evidențiindu-se rolul deosebit de important jucat de aceste orașe.

Dezvoltarea în continuare a industriei orașului s-a făcut în linie ascendentă, din ce în ce mai puternic, mai ales după 1872 când a fost dată în exploatare calea ferată ³². La început au luat ființă întreprinderi legate de câștigul imediat. Printre acestea menționăm : fabricile de bere, tăbăcării, săpun, alături de vechile ateliere de lămâri, luminări, etc.

Industria mare s-a dezvoltat în primele decenii ale secolului XX prin înființarea întreprinderilor Franco-Român și Industria Sîrmei.

În anii puterii populare Brăila industrială și-a spus tot mai mult cuvîntul în economia țării. În întreprinderi, din care 32 mari, lucrează mai mult de 31 000 muncitori din totalul celor peste 41 000 de salariați ai orașului.

Printre întreprinderile mai importante menționăm Progresul (fost Franco-Român) cu peste 5 000 muncitori la care mai adăugăm Laminorul, Șantierul Naval, Combinatul Chimic Brăila, Fabrica Stîncea, Combinatul pentru industrializarea lemnului și altele.

După 1828 Brăila a trăit evenimente deosebit de importante, unele din ele fiind reliefate în istoria patriei. Printre acestea prezentăm cîteva date despre : mișcările din anii 1841—1843, anul revoluționar 1848, aspecte privind războiul Crimeii, reflectarea evenimentului Unirii Principatelor, războiul pentru independența de stat și ocupația inamică din perioada 1916—1918.

Mișcările din anii 1841, 1842, 1843 au constituit primele încercări pe care bulgarii, sîrbii și grecii, emigrați la noi din pricina asupririi turcești, le-au făcut, pentru deslănțuirea unei răscoale cu caracter general, în Imperiul Otoman. Aceste mișcări revoluționare nu au fost numai bulgărești ci și bulgaro-sîrbești (1841), bulgaro-grecești (1842) sau bulgaro-grecești-sîrbești și românești (1843). ³³

Brăila, a trăit din plin zilele revoluționare ale anului 1848.

Ecoul evenimentelor petrecute la Islaz și București în iunie a ajuns repede în oraș. În urma primelor măsuri luate de guvernul revoluționar a fost numit administrator al județului — cea mai mare funcție locală — Dimitrie Goleescu, fratele lui Alexandru G. Goleescu (Arăpila) care era prietenul lui Nicolae Bălcescu. ³⁴ Comandantul armatei din oraș era de cîtva timp colonelul R. Goleescu, un alt frate al celor doi.

Prima și una din cele mai frumoase manifestări publice locale din 1848 a fost, aceea de la 20 iunie cînd poporul și-a manifestat bucuria pentru proclamarea constituției (care avusese loc cu nouă zile în urmă).

Raportul lui D. Goleescu către autoritățile centrale relatează că au participat peste 4 000 oameni, deci majoritatea populației; Un document arată că „s-a citit cu glas tare proclamația și pentru fiecare articol dintr-

³² Arh. St. Brăila, fond Primăria, dosar nr. 53/1868, f. 1. și urm.

³³ C. M. Velichi, *Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843* București, 1958, p. 157. Autorul a folosit pentru alte izvoare și materialul documentar de la Filiala Arhivelor Statului Brăila.

³⁴ Arh. St. Brăila, fond Prefectura, dosar nr. 674/1848, f. 16.

însa răsuna orașul de „ura” plin de cel mai mare entuziasm”. După rostirea cuvîntării a început defilarea prin fața tribunei. Documentul arată în continuare : „Clopotele sunau în tot orașul, șalupa canonieră și corabia au salutat această măreață țirimonie cu 101 salve, ridicînd și steagul tricolor, asemenea și toate bastimentele ce se aflau în port sub bandieră românească. De aci, plecînd parada s-a preumblat pe toate ulițele orașului. . . Seara tot orașul a fost iluminat și în piața cea mare cînta muzica și poporul sălta de veselie, plimbîndu-se pe toate ulițele în bună orînduială, observînd liniștea cea mai desăvîrșită”³⁵. Sînt atît de sugestiv rediate aspectele demonstrației încît orice comentarii rămîn de prisos.

Printre alte manifestări menționăm înființarea gărzii naționale care a luat îndată măsuri pentru paza liniei Dunării.

Spre deosebire de cele întimplale la 20 iunie, cînd s-a putut sărbători în liniște proclamarea constituției, o lună mai tîrziu au avut loc conflicte între masele orășenești și marii negustori, care, la Brăila se ocupau nu numai de comerț, dar aveau și diferite funcții la tribunal sau magistrat și se situaseră pe poziții antirevoluționare.

Manifestația maselor a început în dimineața zilei de 20 iulie împotriva acelor negustori și a oficialităților care-i sprijinea arătîndu-se „codaci în îndeplinirea multora din ordinele noului guvern”.

Au urmat ciocniri serioase și „în urma acestor întîmplări” mulți au fost „răniți cu ciomege iar unii bătuti foarte rău”³⁶. Aceste incidente au însemnat o manifestare puternică pe plan social a maselor populare din oraș.

Intervenția brutală a armatelor otomane pentru zdrobirea revoluției a adus noi evenimente pentru oraș. În ziua de 31 august armatele turcești au intrat în Brăila. Raportul lui Dimitrie Golescu către minister făcea cunoscut evenimentul.

Același a protestat împotriva intervenției otomane printr-o atitudine demnă și dîrză. „... Cu mirare — se adresa acesta — văzînd că o putere armată trece frontiera teritoriului român fără să fi făcut vreo manifestație ce ar fi vestit guvernului meu sau mie, delegatului său scopul cu care intră, ca șef al districtului Brăila și în numele acelei părți a poporului român a cărui administrație mi-a încredințat-o onorabila Locotenență !”³⁷. Era un protest din care desprindem un moment important al poziției unui popor care-și apăra drepturile printr-o justificată atitudine de luptă națională, în perioada cînd încă nu se obținuse independența de stat.

Cîteva zile după aceia au avut loc singeroasele evenimente de la 13 septembrie dată care însemna și înfrîngerea revoluției.

Au urmat prigonirile revoluționarilor. Brăila, fiind unul din centrele importante pe unde se putea ieși sau intra în țară, a atras atenția. S-a început o activitate febrilă de urmărire. S-a instituit și în acest oraș o comisie pentru cercetarea celor care luase parte la revoluție după modelul celei de la Văcărești³⁸. Pe listele celor urmăriți figurează și numele unor revoluționari maghiari printre care amintim pe Kossuth, Bathiani, Petöffi³⁹.

³⁵ Ibidem, f. 55.

³⁶ Ibidem, f. 213.

³⁷ Ibidem, f. 339.

³⁸ Ibidem, dosar nr. 679/1848, f. 17.

³⁹ Ibidem, dosar nr. 698/—f. 142—151.

Din cele prezentate reiese clar că masele populare brăilene au trăit cu multă însuflețire anul revoluționar 1848. De la manifestații de sărbătorire, până la demonstrații violente de stradă, populația orașului a acționat în majoritate cu același elan și solidaritate, dând o notă deosebită evenimentelor.

Intervenția otomană și urmărirea revoluționarilor au avut, de asemenea, un puternic răsunet asupra contemporanilor.

Toate acestea au dovedit că evenimentele de la 1848 au fost din plin resimțite și trăite în orașul Brăila⁴⁰.

Un alt eveniment care depășește nu numai cadrul istoriei locale ci și pe cel al istoriei naționale este și războiul Crimeii. În anul 1853 erau încartiruite la Brăila trupele rusești. Tot atunci s-a construit un pod la Vădeni, peste Siret, pentru trebuințe de strategie militară⁴¹.

În 1854 s-a organizat la Brăila un batalion de voluntari români, bulgari și greci pentru a lupta împotriva turcilor, alături de armatele rusești⁴².

În acelaș an, austriecii își fac simțită prezența în oraș unde întreprind felurite lucrări de fortificații⁴³.

Armata turcă fusese și ea cartiruită în oraș⁴⁴. Șederea la Brăila, a armatelor de ocupație a constituit un rău pentru locuitorii care pe lângă faptul că trebuia să-i aprovizioneze cu cele necesare⁴⁵ au fost loviți de flagelul holerei⁴⁶.

Evenimentele anului 1859 au însemnat pentru Brăila prilej de însemnate manifestări publice. Încă din seara zilei de 23 ianuarie, pentru a sărbători deschiderea, în București, a Adunării, municipalitatea brăileană a hotărât ca toate edificiile publice din oraș să fie iluminate⁴⁷. Este semnificativ faptul că masele au aflat despre actul Unirii înainte de a se comunica de autorități. Administratorul (persoana cu cea mai importantă funcție în oraș) arăta printr-o adresă municipalității că au venit la dînsul orășeni și au cerut să le arate „dacă era adevărată noutatea ce țircola prin oraș”⁴⁸, referindu-se la vestea îndoitei alegeri, aducîndu-se totodată, la cunoștiința autorităților centrale dorința brăilenilor de a face „serbare națională ce se cuvine unei asemenea solemnități”.

Cu aprobarea autorităților s-a hotărât ca sărbătoarea Unirii să aibă loc la 30 ianuarie. S-au răspîndit manifeste în care erau relatate evenimentele. Fără să depășească limita oficială, această manifestare a avut un cadru mai restrîns.

Adevărata sărbătoare a maselor orășenești brăilene a avut loc la 1 februarie. La data aceasta se hotărîse ca armata să depună jurămîntul.

⁴¹ Vezi și N. Mocioiu, *Date privind anul revoluționar 1848 în orașul și județul Brăila* în „Studii” nr. 4, 1961.

⁴² Arh. St. Brăila, fond Primăria, dosarele nr. 23—32/1853, fond Prefectura dosar nr. 323, 351, 361, 373, 853.

⁴³ Ibidem, fond Prefectura, dosar nr. 516/1954, f. 3.

⁴⁴ Ibidem, dosar nr. 53/1854, f. 2—10.

⁴⁵ Ibidem, dosar nr. 477/1854, f. 2.

⁴⁶ Ibidem, dosar nr. 556/1854, f. 2 și 4.

⁴⁷ Ibidem, dosar nr. 30/1854, f. 2—3.

⁴⁸ Ibidem, dosar nr. 12 bis/1859, p. 27.

⁴⁹ Ibidem, dosar nr. 958/1899, f. 1.

Cu acest prilej manifestația spontană a brăilenilor a făcut ca sărbătoarea Unirii să aibă un cadru deosebit. Despre entuziasmul și bucuria participanților ni se relatează într-un raport către Ministerul de Interne.

Documentul din 2 februarie 1859 precizează că Brăila a fost „teatrul unei sărbători naționale” de neuitat. Se arată că această zi a fost „sărbată de întreaga populație”, „fără osebite de clase, de naționalitate” și că a ținut „de dimineata pînă seara”. Muzica regimentului intona cîntece naționale „întrerupte din vreme în vreme de urările populației”. Documentul încheie cu precizarea că, după manifestație, toți cetățenii „cu mulțumire de ziua ferice, ce petrecuseră” s-au întors la casele lor „în liniștea cea mai exemplară”⁴⁹.

Cucerirea independenței de stat, rezultatul luptei încercatului nostru popor, a însemnat deschiderea unui nou capitol în istoria patriei și în acelaș timp încheierea șirului lung de bătălii antiotomane, pe care poporul nostru le-a purtat în timpul celor peste patru veacuri.

Chiar din primele luni ale anului 1877 numele Brăilei era în atenția conducerii statului ca unul din centrele de unde se primeau informații prețioase despre manevrele armatei otomane. Trebuie să avem în vedere că peste Dunăre, dincolo, la Ghecet, și în continuare era Dobrogea stăpînită de otomani unde se executau diferite mișcări de trupe. În fața Ghecetului și pe brațul Dunării, dinspre Măcin, circulau vase otomane dotate cu armament de război. Încă de la 20 februarie, autoritățile de la Brăila, comunicau ministerului că aceste vase executau manevre pe Dunăre.

Convenția încheiată la 4 aprilie 1877 preciza modalitatea trecerii armatelor țariste prin țara noastră cu condiția respectării integrității României. Două din cele patru coloane militare ruse urmau să treacă prin Brăila.

La 10 aprilie, primarul a adus la cunoștința organului său tutelar central că populația Brăilei este îngrijorată „de eventualitatea unei incursiuni a trupelor otomane, așezate pe linia Dunării”. Se crease un climat de nesiguranță printre orășeni. În același raport se arăta, în continuare, că este necesar să se ia măsuri urgente pentru mărirea efectivelor militare românești deoarece, „portul Brăila, ca însemnat magazin de cereale, conținînd avuția țării, este, în caz de incursiuni expus prădării”⁵⁰.

La 17 aprilie, cîteva zile mai tirziu după ce Rusia țaristă se afla în stare de război cu otomanii, prefectul Brăilei arăta într-un raport că unii locuitori ai orașului s-au prezentat la dinsul și au cerut să le explice dacă România se poate considera în război cu Turcia.

Deși nu se declarase fătiș război între țara noastră și Turcia, manifestațiile dușmănoase otomane au crescut în a doua jumătate a lunii aprilie, trecîndu-se la acțiuni violente.

La 21 aprilie, de pildă, prefectul Brăilei arăta că turcii au început bombardarea orașului și că două obuze au căzut lingă casa acestuia. Ca măsuri de represalii, două zile mai tirziu, căpitanul portului raporta Ministerului că a sechestrat în port zece vase sub pavilion otoman. La 24 aprilie, o altă telegramă arăta că un monitor turc sosit pe brațul Măcinului a bom-

⁴⁹ Ibidem, fond Primăria, dosar nr. 958/1899, f. 20.

⁵⁰ Ibidem, dosar nr. 70/1877, f. 4.

bardat orașul⁵¹. Necesitatea pătrunderii rapide a unităților rusești în sudul Dunării impune să se efectueze operația de nimicire a vaselor dușmane de pe Dunăre și în special a acelor de la Brăila. La 29 aprilie a fost aruncat în aer un monitor turcesc care venise să bombardeze orașul. Dar alte vase amenințau Brăila.

Una dintre acțiunile eroice din anul 1877 de la Brăila este scufundarea celui mai puternic monitor turcesc. Evenimentul a avut loc în noaptea de 12/24 mai. Acest vas, dotat cu armament superior, printre care și tunuri cu bătaie lungă, provocase mult rău orașului în bombardamente anterioare. S-a pus la cale distrugerea lui. În operațiunile de scufundare rolul principal l-a avut maiorul român Murgescu care a fost ajutat de doi ofițeri ruși, Dubașev și Testacov. Pentru executarea misiunii maiorului Murgescu secondat de cei doi ofițeri a pătruns cu șalupa „Rîndunica”, prin ploaia de gloanțe, căci se dăduse alarma pe monitor și a aruncat două torpile în vasul inamic distrugându-l. Iată cum descria gazeta „Războiul” în anul 1877, acest act de curaj „Un cutremur teribil zgudui valea Dunării . . . nu mai era din acel monitor, care atîta timp spăimîntase Brăila, decît o mulțime de țandări, cenușe și bandiera care plutea pe apă”⁵². După aceea, grație energiei și prezenței de spirit a maiorului Murgescu șalupa românească „Rîndunica” s-a retras nevătămată. Pentru vitejia de care a dat dovadă, maiorul român a fost decorat. Curajul și singele rece ale maiorului român Murgescu au fost remarcate de altfel și în ordinul dat de Marele cartier general rus⁵³.

În scurt timp toate vasele militare turcești din partea aceasta a Dunării au fost făcute inofensive. Acest fapt a permis să se înceapă pregătirile în vederea forțării și trecerii Dunării.

Dar războiul de acum 90 de ani nu a însemnat numai lupta ostașului pe front ci și susținerea lui materială de către cei din spatele frontului. Lipsa de armament s-a simțit puternic în timpul războiului. Mihail Kogălniceanu, în septembrie 1877, s-a adresat printr-o telegramă circulară către autoritățile județene pentru colectarea unor sume „trebuitoare pentru a se cumpăra cel puțin 2000 de puști”. Din multe capitale de județe se răspunde afirmativ. *Consiliul întrunit la Brăila în aceeași lună a hotărît ca din fondul vînzării locurilor din izlazul orașului să se dea suma de 30 000 lei pentru cumpărarea de puști peabody necesare înzestrării armatei noastre*⁵⁴.

Brăilenii au participat la susținerea războiului pentru independență și prin ofrande⁵⁵. Contribuind din micul lor salariu muncitorii și funcționarii au sprijinit cu o deosebită însuflețire lupta ostașului de pe front care a

⁵¹ N. Mocioiu, *Brăila în timpul războiului pentru independență (1877—78)* în „Înainte” nr. 6959 Brăila.

⁵² „Războiul” nr. 23/1877.

⁵³ N. Ciachir, *Aprecieri ale Comandamentului militar rus, privind Armata romană în războiul din 1877—1878* în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 2, 1967, p. 2.

⁵⁴ Arh. St. Brăila, fond Primăria, dosar nr. 88/1877, f. 2—3.

⁵⁵ N. Mocioiu, *Primăria municipiului Brăila*, în „Revista Arhivelor nr. 1, 1964, p. 315.

adus glorie neamului. Orașul dunărean și-a înscris numele cu cinste în istoria luptei pentru înlăturarea dominației străine, pentru independența națională.

Brăila a avut mult de suferit în timpul ocupației germane. Cu toată atmosfera de teroare ea a participat la lupta poporului român împotriva celor care cotropiseră țara.

Primele detașamente de germani au sosit în oraș la 23 decembrie 1916, când un grup de ofițeri, formind statul major, sub comanda generalului von Goltz, s-a prezentat la primărie pentru a impune autorităților locale noua stare de lucruri⁵⁶. Din acel moment Brăila intră în regim de ocupație și pentru oraș aveau să înceapă zile de grele încercări.

Majoritatea locuitorilor era formată din femei, copii și cei scutiți de serviciul militar. Mulți locuitori fugiseră în Moldova. Chiar de la început s-a introdus regimul de muncă forțată⁵⁷. Fiecare stradă avea un șef înregistrat la Comandament, care poseda evidența cetățenilor. Sute de oameni erau adunați zilnic în locul unde este astăzi intrarea la Palatul culturii. La Tribunal și judecătorie rămăseseră doar câțiva oameni, în schimb justiția germană era temeinic organizată.

Rechizițiile se făceau oricum și oriunde se ivea ocazia. Se luau obiecte de care armata germană avea nevoie și se emiteau „bonuri de rechiziții”⁵⁸. Aceste bonuri au rămas, până la urmă, simple hirtii de proastă amintire căci sumele datorate nu s-au plătit⁵⁹. S-au săvârșit multe abuzuri pe care, zădarnic, cetățenii le aduceau la cunoștința autorităților⁶⁰. Nici pescarii nu au fost scutiți: un ordin al Comandaturii dispunea ca vasele și uneltele pescărești să fie rechiziționate⁶¹. Obiecte de aramă au constituit o pradă prețioasă pentru invadatori. S-au rechiziționat până și instrumente din laboratoarele farmaciilor.

Viața economică era în întregime dirijată de ocupanți. Ordonanțele emise de aceștia aveau putere de legi.

S-au strins în magazine cantități de cereale și produse alimentare nu numai pentru aprovizionarea celor peste 10 000 de germani aflați în oraș, dar și pentru exporturi masive în Germania. Toate poverile puse de armata de ocupație erau suportate de către populație cu mari sacrificii și greutate. Tifosul exantematic făcea tot mai multe victime. Măsurile luate pentru prevenirea bolilor erau insuficiente. La 9 martie 1917 serviciul sanitar al orașului făcea cunoscut primăriei că în rîndul populației a crescut mortalitatea.

Viața socială purta amprenta dominației străine. În 1918 a apărut la Brăila și o gazetă periodică în limba română denumită: „Foaia de ordonanțe a Comandamentului local și a Comandaturii bavareze de etapă nr. 314”⁶². Ea cuprindea comunicatele oficiale despre mersul operațiilor

⁵⁶ N. Petrovici, *Brăila sub ocupație*, Brăila, 1939, p. 28.

⁵⁷ Arh. St. Brăila, fond Primăria, dosar nr. 97/1916, f. 588.

⁵⁸ Ibidem, dosarele nr. 111/1916, f.i. 102/1916, f. 52, 9,2 98, 123, 160, 161, 172, 193, 227, 232, 348.

⁵⁹ Ibidem, dosar nr. 124 1916, f. 18, 235.

⁶⁰ Ibidem, dosar nr. 99/1916, f. 20, 120, 196, 381, 589, 786.

⁶¹ Ibidem, dosar nr. 126/1916, f. 11, 108, 127, 294.

⁶² Ibidem, dosar nr. 134/1916, f. 11–13.

militare, știri politice, sociale și economice. Au apărut de asemenea, ziarele : „Brailer Anzeiger”⁶³ și „Donau Armee Zeitung”⁶⁴ editate de către armata de ocupație.

În oraș era o atmosferă grea, apăsătoare. Insuccesele pe front îi determinau pe nemți să ia măsuri severe în teritoriile ocupate.

În anul 1917 represiunile germanilor s-au înăsprit neînchipuit de mult. Au început execuțiile. În luna martie a fost executat pescarul Danilof Alexandru; la 22 iunie un grup era condamnat la moarte pentru servicii aduse armatelor noastre; la cimitirul „Sf. Maria” au fost împușcate 12 persoane printre care și un elev de liceu⁶⁵. În jurnalul oficial al Comandamentului german din 13 august 1917 o informație succintă arăta că în aceea zi” au fost executați 5 români prin împușcare”. Alte relatări, posterioare evenimentelor, informează că și la Monument au fost executați 9 români. Toate acestea dovedesc cu prisosință împotrivirea brăilenilor față de ocupația germană.

Dintre execuțiile săvârșite de nemți în mod public aceea privind împușcarea lui Al. Popovici, comisarul portului Brăila, a fost cea mai impresionantă. Reconstituind evenimentele din izvoare diferite vom încerca să relatăm cum s-au petrecut lucrurile⁶⁶.

Nemții nu-și puteau imagina de ce aviația română bombarda în port cu precizie tocmai acele magazii care adăposteau munițiile și alimentele.

Cu citva timp în urmă fuseseră văzute plutind pe Dunăre sticle înfundate. Erau mesaje — informații pe care brăilenii le trimiteau la Galați unde se afla armata română. Nemții au întins o plasă pentru pescuirea acestora. Într-una din sticle au fost găsite planuri militare cu situația trupelor germane, sistemul de apărare și locurile de amplasare. Date de natura aceasta erau zilnic trimise către Galați. La astfel de acțiuni au luat parte și elevi din Brăila de la liceul „N. Bălcescu”⁶⁷.

În urma cercetărilor a fost arestat comisarul portului, Al. Popovici și sergentul major Gheorghe Rădulescu. Acesta din urmă, supus unui tratament barbar în închisoare, a decedat. Comisarul Popovici a recunoscut în fața Tribunalului de război german că el este vinovat și prin sentința din 14 iulie 1917 a fost condamnat la moarte. Execuția a avut loc la 22 iulie 1917 în marginea orașului, la podul Brăilița, în fața cimitirului „Sf. Maria”. Orașenii aduși să vadă execuția au privit tristul spectacol cu scena în care Popovici cădea răpus în fața plutonului.

Lupta de împotrivire a brăilenilor în timpul primului război mondial este ilustrată și de alte acțiuni. În 1917, prin intermediul unor muncitori și locuitori ai orașului, a evadat din lagărul de prizonieri de la Slatina, un grup de ofițeri români care au reușit prin multe greutăți să vină la Brăila.

⁶³ Ibidem, f. 11.

⁶⁴ Ibidem, dosar nr. 98 1916, f. 601—602.

⁶⁵ N. Petrovici, op. cit., p. 128—129.

⁶⁶ Vezi și N. Mocioiu, *Contribuții brăilene la lupta împotriva ocupanților germani în primul război mondial*, în „Înainte” nr. 7027 Brăila, 1967.

⁶⁷ C. Căzănișteanu, *Lupta maselor populare împotriva ocupanților în anii 1916—1917* în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.” nr. 3 1967, p. 64.

Brăilenii, înfruntând situația primejdioasă au adăpostit și sprijinit pe ofițerii români furnizându-le informații despre ocupanți ⁶⁸.

Cele câteva episoade prezentate dovedesc că orașul Brăila, deși ocupat de armata inamică a contribuit la lupta pentru păstrarea ființei neamului românesc, pentru eliberarea pământului strămoșesc. Lingă actele de vitejie ale bravilor ostași români de pe front care și-au jertfit viața, lingă eroismul armatei române care a luptat pe pământul însingerat al Moldovei trebuie să mai adăugăm și mișcarea de rezistență din diferite locuri din țară, toate acestea dovedind că poporul nostru a acționat întotdeauna unit în lupta pentru apărarea patriei, pentru libertate.

Mișcarea muncitorească din orașul și portul Brăila a înscris în istoria patriei, pagini de importanță cu totul deosebită. Manifestările din port sînt cunoscute în perioada primelor începuturi. Printre cele dintîi manifestări ale clasei muncitoare din țara noastră este menționată greva din 1868 din portul Brăila reprimată cu brutalitate de poliție ⁶⁹. În 1875, la Brăila erau 4 000 de lucrători în grevă.

Cauzele acestor manifestări sînt generale și erau concretizate în intensificarea exploatarei. Dacă în porturi această formă de luptă a luat o amploare — deși este vorba de manifestări spontane — aceasta se datorește faptului că aici exploatarea și abuzurile erau reliefate tot mai puternic.

O altă acțiune muncitorească din portul Brăila, a fost greva căruțașilor din 1884 ⁷⁰.

Revista socială, care apărea la Iași, arăta în numărul 4 din iulie 1884 că în port căruțașii „de zeci de ani au fost despuiați de vătăfi”. Despre intervenția armată pentru reprimarea grevei gazeta scrie; că: „toată armata de linie a sosit din Galați și ocupau piața portului”. Mai departe adăuga că în timpul intervenției armate lucrătorii apucau caii călăreților și le ziceau: „Ho, domnilor că nu ne temem noi de caii și baionetele dvs. dacă nu ne-am temut la Plevna de ale turcilor” ⁷¹.

Perioada 1893 — 1900, etapă importantă a răspîndirii marxismului și de dezvoltare a mișcării muncitorești, perioadă în care a fost creat și a activat P.S.D.M.R., a însemnat în același timp, un nou pas înainte pe calea organizării proletariatului din România și a luptelor sale împotriva exploatarei.

În 1895, a luat ființă la Brăila, primul club al muncitorilor ⁷².

La cea dintîi întrunire, care a avut loc la sala Carpați, clubul muncitorilor din Brăila a aprobat statutul. Numărul celor înscrși a crescut repede ajungînd într-o lună la 175 membrii ⁷³.

Un alt eveniment important îl constituie luptele muncitorilor din portul Brăila din anul 1910 care au avut o deosebită amploare. Încă de la începutul manifestărilor poliția a întreprins arestări. Printre alții a fost arestat și Panait Istrati ⁷⁴. Pentru a ajuta lupta muncitorimii din port a

⁶⁸. Ibidem.

⁶⁹ N. Mocioiu: O grevă în portul Brăila în anul 1868, în „Revista Arhivelor” nr. 1, 1960, p. 116.

⁷¹ „Trompeta”, 15 mai 1884; Gh. Vilcu, *op. cit.*, p. 14.

⁷² Revista Socială” nr. 4, an I, Iași 1884, p. 159—160.

⁷³ Mișcarea muncitorească din România, 1893—1900, București, 1965, p. 62.

⁷⁴ „Lumea Nouă” din 15 aprilie 1895.

⁷⁴ Arh. St. Brăila, fond Prefectura, dosarele nr. 4/13/1910, f. 1. și urm., 1/1910, 2/1910, f. 1 și urm.

venit la Brăila Ștefan Gheorghiu care a avut o activitate deosebit de rodnică în organizarea luptei, împărtășind aici experiența muncitorimii din întreaga țară ⁷⁵.

La 2 iunie 1910 pe străzile Brăilei, un număr de 5 000 muncitori manifestau pentru revendicări. Ziarul „Romania Muncitoare” din 10 iunie 1910, publica articolul lui Ștefan Gheorghiu intitulat: „Către toți muncitorii din portul Brăila” prin care îndemna la noi acțiuni: „... luptați tovarăși, dacă vreți să fiți dezrobiți” arăta acesta ⁷⁶. Vorbind despre acțiunile de aici același spunea că văzuse practic la Brăila cea ce cunoștea din teorie despre „solidaritatea clasei muncitoare în fața dușmanului comun” ⁷⁷.

Greva generală din 1910 de la Brăila la care luaseră parte peste 10 000 muncitori a însemnat o școală a luptei de clasă și a îmbogățit experiența mișcării muncitorești din țara noastră.

După marile lupte muncitorești de la Brăila, din 1910, în anii următori muncitorii continuă lupta lor pentru dreptate socială.

În 1913, muncitorii din Brăila s-au întrunit la 24 februarie și la 3 martie, manifestind pe străzi cu steaguri roșii ⁷⁸.

Un raport al șefului poliției din 21 aprilie 1913, arată că la acea dată s-a organizat la Brăila o întrunire, în sala „Peleş” la care au participat 2 000 muncitori printre care și femei. Întrunirea a fost prezidată de către Ștefan Gheorghiu. Scopul întrunirii a fost sărbătorirea zilei de 1 Mai și protestul energic al muncitorimii brăilene împotriva legii Orleanu. Documentul arată că „la ora 12, 30 toată lumea a ieșit în stradă, s-au format în grupuri și cu tablete de pânză roșie pe care erau diferite inscripții, au pornit în manifestație pînă la Monument unde au stat pînă la ora 5 și jumătate cînd au pornit în aceeași ordine la sediul sindicatelor, de unde s-au retras la casele lor” ⁷⁹.

Acte din anul 1916 consemnează aspecte privind solidaritatea brăilenilor cu acțiunile gălățenilor din vara aceluia an ⁸⁰.

Raportul prefectului județului către Ministerul de Interne arăta la 7 septembrie 1919 că „vîntul bolșevismului ce sufla cu putere în Rusia, începe să adie și la Brăila”, că mișcarea comunistă „se manifesta prin cu-vîntări incendiare ținute la întruniri muncitorești și prin gazetele sindicaliste „Sfatul muncii” transformată în gazetă socialistă-comunistă și „Republica socialistă”, că siguranța din localitate a prins de veste, la timp, despre existența unui manifest revoluționar și antidinastic ce fusese întocmit de grupul comunist din Brăila care „urma să fie supus conferinței generale socialiste din București ca reprezentind crezul politic al socialiștilor și sindicaliștilor brăileni” ⁸¹.

⁷⁵ N. I. Munteanu și G. Breazu Tudoran : *Luptele din portul Brăila în anul 1910* în „Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România,” — p. 104.

⁷⁶ Ibidem, p. 113.

⁷⁷ Ibidem, p. 118.

⁷⁸ Arh. Stat. Brăila, fond Prefectura dosarele nr. 14/15/1913, f. 1 și urm.

⁷⁹ Ibidem, dosar nr. 12/1913, f. 1 și urm.

⁸⁰ Ibidem, dosar nr. 26/1916, f. 1 și urm.

⁸¹ Ibidem, dosar nr. 19/1919, f. 296, 308.

În perioada 1927—1928 actele vremii atestă noi acțiuni muncitorești. La 4 noiembrie 1927, Ministerul de Interne cerea autorităților locale să se ia cele mai riguroase măsuri, ca „publicațiile, afișele sau manifestele ce s-ar intenționa a se răspîndi să fie confiscate și autorii lor trimiși în judecată”⁸². Muncitorii de la Șantierul Franco-Român se agitau, demonstrînd în curtea șantierului și amenințînd cu greva⁸³.

Și muncitorii din port se agitau. Directorul Siguranței Generale arăta în 1928 într-o telegramă către Prefectura Brăila, că era informat că „se pune la cale o grevă generală a lucrătorilor la jumătatea lunii iunie”⁸⁴. În anul următor s-au luat măsuri polițienești pentru a se supraveghea conducătorii comuniști din Brăila precum și manifestația din ziua de 1 Mai sau serbările prilejuite de aniversarea a 58 de ani de la Comuna din Paris⁸⁵.

Criza din perioada 1929 — 1933 se manifestă puternic și la Brăila. În arhiva Prefecturii este o bogată corespondență privind situația șomerilor din port și a stării de spirit tot mai revoluționare⁸⁶.

În acești ani Prefectura județului Brăila primea ordine referitoare la măsurile ce trebuiesc luate pentru evitarea manifestațiilor comuniste⁸⁷. Pe străzile Brăilei erau afișate apeluri semnate de autorități care căutau, zadarnic ieșirea din această grea situație. Un apel semnat de prefectul județului adresat salariaților publici și particulari, în 1932 arăta că „datorită crizei care bîntuie toate ramurile de producție, numărul celor fără de lucru se îngroașe îngrozitor”⁸⁸.

Începînd cu anul 1937 șomajul se manifesta din nou. Cererile către prefectură din partea muncitorilor din port pentru obținerea de împrumuturi îngroșau dosarele⁸⁹.

În 1938 concedierile se înmulțesc. Prefectura județului Brăila era înștiințată că din cauza lipsei de lucru muncitorii elevatoriști din port erau „muritori de foame împreună cu familiile lor”⁹⁰. Un alt document arată că în același an, un număr de 460 muncitori elevatoriști care trăiau exclusiv din munca din port, din cauza crizei, nu mai aveau nici un fel de cîștig⁹¹.

În același an Poliția Brăila lua măsuri severe pentru menținerea „ordinii” printre muncitorii din port⁹². De asemenea suspecta cu perseverență anumite persoane bănuite că primesc manifeste comuniste⁹³.

⁸² Ibidem, dosar nr. 2/1927, f. 23.

⁸³ Ibidem, f. 209.

⁸⁴ Ibidem, dosar nr. 10/1928, f. 5.

⁸⁵ Ibidem, dosar nr. 1929, f. 1 și urm.

⁸⁶ Ibidem, dosar nr. 41/1932, f. 1 și urm.

⁸⁷ Ibidem, dosar nr. 26/1932, f. 1 și urm.

⁸⁸ Ibidem, pach. 1/1933.

⁸⁹ Ibidem, dosar nr. 33/1937, f. 1 și urm.

⁹⁰ Ibidem, dosar nr. 1 A/1938, f. 8.

⁹¹ Ibidem, f. 92.

⁹² Ibidem, dosar nr. 21/1938, f. 1 și urm.

⁹³ Ibidem, dosar nr. 4/1938, f. 1 și urm.

În anii războiului, în ciuda amenințărilor și terorismului dictaturii militar-fasciste, muncitorimea, sub conducerea Partidului Comunist Român, a luptat, prin diferite forme. Muncitorii de la întreprinderea Franco-Română au acționat cel mai puternic. Un document din 1942 arată că la Franco-Română au existat nuclee, mai pronunțate de comunism decât la alte întreprinderi ⁹⁴.

Trecând în revistă câteva din acțiunile muncitorimii brăilene, în perioade grele din istoria României moderne și contemporane orașul și portul se poate mândri că aici s-a evidențiat puternic lupta eroică a celor exploatați pentru o viață mai bună, pentru făurirea unei lumi noi. Ziua de 23 august 1944, avea să deschidă, pentru întregul nostru popor, porțile celui mai luminos drum pentru care a luptat cu multe jertfe muncitorimea din țara noastră, și ca o parte componentă a acesteia, muncitorimea brăileană.

Cultura brăileană, cu multiplele sale aspecte și-a adus partea sa de contribuție la patriotismul național.

Cea mai veche tipografie a orașului a luat ființă, în anul 1838 datorită eforturilor lui Ioan Penescu ⁹⁵. Până în anul 1866 numărul tipografiilor avea să se ridice la 7, iar până la sfârșitul secolului se va dubla, dovedind o activitate culturală deosebită ⁹⁶.

Școala a marcat, de asemenea, un drum ascendent. După prima școală națională înființată în 1833 a luat ființă cea de a doua, în 1846, iar în anul 1863 s-au deschis cursurile școlii reale care, prin transformări va deveni liceul „N. Bălcescu” ⁹⁷. Alături de școlile de stat erau și școli particulare dezvoltându-se progresiv și învățământul elementar, mai ales după legea instrucțiunii publice din 1864.

Teatrul brăilean își are începutul la jumătatea veacului trecut. Documentele atestă existența unui „teatru național” în Brăila, în anul 1852, cînd era director C. Halepliu care însă după un an de funcționare a fost desființat ⁹⁸. În anul 1859 s-au făcut noi încercări pentru organizarea în Brăila a unui „teatru de vodevil” de către italianul Iacopo Billi. Menționăm în acest timp prezența în oraș a diferite trupe de teatru venite să dea reprezentații și pe care publicul brăilean le-a primit cu deosebită căldură și interes pentru artă” ⁹⁹.

Înainte de a încheia succintele aspecte ale istoriei locale este necesar să amintim câteva nume de personalități care, fie că sint legate de Brăila ca loc de naștere, fie că, mai mult sau mai puțin timp, au militat în diferite domenii de activitate în acest oraș.

⁹⁴ Arh. Stat. Brăila, fond Poliția, dosar nr. 31/1942, f. 81.

⁹⁵ Ion Ganea, *Din istoria tipografiilor și presei brăilene (1838—1866)* în „Studii și articole de istorie” vol. VIII, p. 256.

⁹⁶ Ibidem, p. 266.

⁹⁷ R. Perianu, *Istoricul școalelor din orașul și județul Brăila*, București, p. 67, 68, 75, 76.

⁹⁸ Arh. St. Brăila, fond. Tribunalul, dosar nr. 42/1852, f. 1—5.

⁹⁹ Ibidem, Primăria, dosar nr. 37/1859, f. 1.

Notăm întru început numele lui Ioan Penescu, organizatorul învățămîntului național și al primei tipografii, de aici și deschizător de drumuri în cultura brăileană, în primii ani de eliberare de sub turci.

În Brăila s-a născut Hariclea Darcleé și tot aici a activat în anul 1848 cărturarul I. C. Massim, care a cuteierat satele județului în calitate de comisar de propagandă revoluționară. Panait Cerna a făcut studiile la Brăila, la liceul din oraș ca și Constantin Sandu Aldea, Anton Bacalbașa și Mihail Sebastian¹⁰⁰. Ion Păun Pincio a fost un timp funcționar la poșta din localitate, iar Cincinat Pavelescu a lucrat în magistratura Brăilei. Lîngă numele poezilor Ștefan Petică și George Baronzi mai înscrîm și pe acelea ale lui Iuliu Cezar Săvescu, Mircea Gheorghiu, Teodor Șerbănescu, etc. Adăugăm aici numele lui Constantin Hepites, primul medic și farmacist al orașului.

Nu putem să nu amintim de acel Gorki al Balcanilor, așa cum l-a numit Romain Rolland pe Panait Istrati, marele scriitor, fiu al acestor locuri, care a zugrăvit atît de minunat oamenii și aspectele Brăilei de altă dată, făcîndu-le cunoscute lumii întregi. De asemenea adăugăm numele criticului literar și scriitorului acad. Panaitescu-Perpessicius, al poezilor Miha Dragomir, Valeriu Gorunescu, al academicienilor Ștefan Bălan, Victor Vilcovici al scriitorului Gh. T. Marinescu, animatorul cunoscutei reviste „Analele Brăilei”, Petre Pintilie, de asemenea scriitor lîngă care putem insera desigur, multe alte nume, ceea ce dovedește contribuția însemnată a Brăilei la fondul de aur al culturii patriei.

Brăila ospitalieră a oferit adăpost și condiții de creație și unor străini. În acest oraș a trăit un timp Naum Vechilhari care a pus bazele scrierii albaneze.

Aici a tipărit Arturo-Graf, poetul italian, primele poezii și tot la Brăila au creat o parte din opere poezii bulgari Ioan Vazov și Hristo Botev.

Ne mîndrim și cu faptul că în acest oraș s-au pus bazele societății care avea să dea naștere la Academia bulgară.

Acum, la 600 de ani, Brăila contemporană, cu peste 145 000 locuitori, cu o puternică industrie, rezultat al muncii perseverente a oamenilor, o verigă importantă în economia țării, poartă de comunicație cu întreaga lume, oraș al culturii cu un conținut nou, pășește cu încredere pe drumul viitorului, aducînd cu entuziasm aportul său la înflorirea patriei noastre.

RÉSUMÉ

Cet ouvrage se basant sur de nombreux documents d'archives met en évidence, d'importantes données concernant le passé historique de la cité de Brăila, l'une des anciennes villes de notre pays. Le document dans lequel on trouve pour la première fois mention du nom de cette ville est le privilège bien connu du voivode Vlaicu, datant de 1368. conservé aux Archives d'Etat de Brasso. Après avoir insisté sur certaines données importantes d'histoire locale, on relevant la grande place occupée par ce centre de vie économique dans la politique des princes de Moldavie et de Vallachie, jusqu'à la conquête par les Turcs (1540), il met en évidence la remarquable continuité de l'élément roumain après cette date. L'ouvrage met

¹⁰⁰ Matricolele se află la Liceul N. Bălcescu din Brăila și au fost expuse cu ocazia expoziției organizate la centenarul școlii.

en valeur aussi toute une série de données nouvelles et importantes concernant l'essor de la ville après la paix d'Andrinople (1829). On relève particulièrement le rôle de Iancou Slatineanu en ce qui concerne l'urbanisation moderne de Braïla, qui s'est développée, après 1834, sur la base d'un plan élaboré à l'instigation de Kisselef.

On présente aussi certains traits caractéristiques de la ville pendant différentes périodes, en marquant l'évolution de certaines particularités essentielles de son développement économique et social.

Les événements politiques particulièrement importants qu'a pu connaître la population de la ville sont aussi consignés et il analyse certaines dates significatives comme : les mouvements insurrectionnels des années 1841—1843, l'année révolutionnaire de 1848, certains aspects concernant la guerre de Crimée, l'union des Principautés roumaines et la guerre pour l'indépendance, et l'occupation allemande de la période de 1916—1918 comment celles-ci se sont reflétées dans l'opinion publique de Braïla.

Il met aussi en évidence certains aspects particuliers concernant le mouvement ouvrier à partir de la grève de 1868 (qui est l'une des plus anciennes grèves de notre pays) continué par ces grèves de 1874, 1884, 1910, aussi des différentes manifestations sur le plan local de la masse ouvrière de Braïla.

En fait de conclusion on esquisse certains traits appartenant au passé culturel de la ville, en mettant en évidence l'apport important de certaines personnalités culturelles marquantes de la ville au mouvement de l'esprit en notre pays.

En fêtant 600 années d'existence documentaire, la Braïla d'aujourd'hui, puissant centre industriel, est devenue l'une des grandes villes du pays et en même temps elle reste une de celles qui a joué un rôle important dans le passé économique, sociale et politique de notre patrie.

POSTĂVĂRITUL DIN BRAȘOV ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

S. GOLDENBERG, S. BELU

Puține au fost în istoria Europei din secolele XIII — XVI domeniile în care progresul economic să se fi evidențiat mai pregnant ca în industria textilă. Diviziunea tehnică, diviziunea muncii, concentrarea forței de muncă, investiții de capital, raporturi sociale noi s-au manifestat din plin în această ramură majoră de producție care a adus faimă orașelor flamande, Florenței și centrelor textile engleze. Manufacturile textile centralizate și cele dispersate au fost primele industrii capitaliste europene.

Istoria timpurie a industriei de postavuri din Europa apuseană poate fi urmărită, în evoluția și extensiunea ei și în Europa centrală și în cea de sud-est. În secolul al XVI-lea problema organizării pe baze noi a producției de postav se pune și în Transilvania.

Comerțul cu textile avea în special pentru marile emporii Sibiu și Brașov o pondere deosebită. Ambele erau antrenate într-un intens și permanent schimb cu Țara Românească și Moldova, a căror putere de consum și al căror rol în tranzitul european de mărfuri au constituit pentru ele un factor de bază al prosperității¹. Totodată intensitatea schimbului de mărfuri intern între cele trei țări românești a contribuit la progresul lor economic, la accelerarea procesului de dezvoltare a pieții interne.

Brașovul a fost în secolul al XVI-lea cel mai important centru economic al Transilvaniei, un „depozit comun” pentru țările române. Așa îl descriu contemporanii Georg Reichersdorffer și Giovanandrea Gromo, Antonio Possevino și Giovanni Antonio Magini. Aici se întâlneau negustori români, sași și unguri, greci și evrei, turci și armeni, italieni, raguzani și englezi. Sototelile orașului cuprind mii de nume de negustori indigeni și străini antrenați aici în comerțul cu produse ale artizanatului propriu și cu mirodenii, materii prime și țesături fine, mărfuri levantine, produse agricole, dar și cu postavuri din Köln și Maastricht, Mecheln și Ypres, Nürnberg și Bergamo, Verona și Bruges.

¹ Pentru această problemă cf. S. Goldenberg, *Notizie del commercio italiano in Transilvania nel secolo XVI*, în „Archivio Storico Italiano”, disp. II, 1963; idem, *Der Südhandel in den Zollrechnungen von Sibiu (Hermannstadt) im 16. Jahrhundert*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, nr. 3—4, 1964; M. Dan și S. Goldenberg, *Le commerce balkano-levantin de la Transylvanie au cours de la seconde moitié du XVIe siècle et au début du XVIIe siècle*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, nr. 1—2, 1967; R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, Ed. Științifică, București, 1965, passim.

Comerțul cu textile apusene juca un rol însemnat în exportul Brașovului ca de altfel și al Sibiului. Or, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea o serie de factori economici interni și externi au îngreunat desfășurarea acestei activități. Deplasarea unor drumuri comerciale care a însoțit pe plan intern, pe cea a axei comerțului internațional pe plan extern; accesul tot mai greu la produsele textile apusene — de altfel producția lor scade și în apus; lipsa de capitaluri în cadrele sistemului breslaș, dorința clientelei de a procura postavuri fără suportarea cheltuielilor de transport, a comisioanelor intermediarilor și a taxelor vamale oneroase, toate acestea au pus problema sporirii producției textile indigene, pe baze noi. De altfel și evoluția demografică, cerințele crescînde de postav din partea croitorilor din ce în ce mai numeroși, care confecționau îmbrăcăminte pentru toate păturile și categoriile sociale, necesitățile sporite de aprovizionare a contingentelor militare solicitau și ele o producție proprie de postav. Breslele de specialitate, a țesătorilor de pinză, a țesătorilor de lînă și a tunzătorilor de postav care funcționau la Brașov în secolul al XVI-lea², nu puteau face față situației, nici din motive pecuniare și nici din punct de vedere al capacității de producție.

Creșterea cererii de postavuri a pus în fața magistratului problema reorganizării producției și comerțului cu postavuri. În acest scop au fost create, se pare, în anul 1574³, o casă a postăvăritului (*Gewandhaus*) și un oficiu al comerțului cu textile, care aproviziona cu materie primă pe postăvări și organiza desfășurarea postavurilor. Se preconiza producția de postavuri indigene dar și de țesături care să imite pe cele străine. Se aduc vopsitori din Italia și Germania⁴.

Întîmplarea a scos la iveală dintr-un fond de vicesimă (vamă), unde au fost eronat înregistrate⁵, două registre, unul incluzînd date din anii 1576 — 1582 și altul date din anul 1579 — 1580, ale producției și comerțului cu postav la Brașov, revelatoare pentru noul mod, nebreslaș, de organizare a producției, pentru sistemul de desfacere a produselor, pentru raporturile cu Țara Românească și Peninsula Balcanică, unice în felul lor în această parte a Europei. Sînt registre de conturi curente, cu un gen de contabilitate simplă alternînd cu unul de contabilitate dublă (credit urmat de debit, intrări de ieșiri), pe persoane, cu o demarcație — deși nu întotdeauna netă, consecventă — între posturile creditoare și cele debitoare. Ele permit reconstituirea, parțială cel puțin, a tabloului producției și al comerțului de postavuri ale Brașovului în ultimul sfert al secolului.

Din analiza detaliilor registrelor rezultă, pentru întîia oară în istoria industriei textile românești, un nou sistem de organizare a producției și de desfacere a produselor finite. E vorba, fără îndoială, de o manufactură

² Pentru problema postăvăritului brașovean în cadrul sistemului de breslă cf. *Verzeichnis der Kronstädter Zunft-Urkunden*, Brașov, 1886, s.v.: Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Ed. Acad. R.P.R., 1954, p. 146—149; *Industria textilă din Brașov și Țara Birsei (Catalog de documente 1413—1820)*, vol. I, București, 1960, p. 45—46.

³ Arh. St. Brașov, Register auf den Gewandshandel des 1576-ten Jahrs, III, B/17, p. 7.

⁴ Pentru această problemă cf. S. Goldenberg, *Italiani și raguzani în viața economică a Transilvaniei în sec. XVI*, în „Studii”, nr. 3, 1963, p. 609—610.

⁵ Sub denumirea de „Vormerkbuch zur Zwanzigst rechnung ex...” „Primul registru (1576—1582) are, după cum am arătat, cota III, B/17, (660 p.), al doilea registru (1579—80) are cota III, A 15 (582 p.). Multe pagini au rămas necompletate în ambele registre. În continuare citate ca: Reg. 1576—82 și Reg. 1579—80.

dispersată, cu utilizarea forței de muncă salariate. Ca și în alte părți, în Flandra sau în Anglia, se manifestă și la Brașov intervenția unui grup de negustori comanditari, subordonați magistratului, din care făceau de altfel cu toții parte, în procesul de achiziționare de materii prime, în repartizarea lor către meșterii postăvari, în desfacerea postavului finit, în monopolizarea comerțului cu postav. Faptul că registrele păstrate sînt incomplete — unele părți prezintă un fel de ciornă — că nu s-au păstrat registrele sau actele vopsitorilor brașoveni și italieni nu permite decît formularea unor ipoteze în privința unor aspecte ale producției în special. Dar exemplul brașovean a dat roade și a fost, se pare imitat. În orice caz în anul 1575 magistratul din Sibiu, din cauza datoriei contractate de postăvarii sibieni și deci a lipsei lor de capital, trecu și el la o organizare nouă a comerțului cu postav⁶ și probabil a producției. Lipsa aici a unor registre sau a altor materiale documentare nu permit însă formularea unor concluzii și analogii.

De la început, la Brașov era preconizată producția de postavuri locale (*Croner tuch*) și de țesături, imitații ale țesăturilor străine precum și comerțul cu postavuri străine și indigene. Întrucît producția de postavuri de calitate superioară solicita vopsitori și spălători pricepuți, adică specialiști în operațiile cele mai delicate, în ianuarie 1576 a fost trimis în Germania Salomon din cunoscuta familie de patricieni Greissing, în vederea angajării unui vopsitor⁷ și în octombrie același an sosi la Brașov vopsitorul (*wedferber*, *wydferber*) Sebastian Gottesleben⁸. Magistratul se angaja să-i pună la dispoziție o vopsitorie, cazane, căzi, etc. să-l crediteze cu un capital inițial pentru a fi în stare să înceapă producția. Alături de el, după cum rezultă din registre, lucrau însă și vopsitori și spălători italieni.

În fruntea administrației oficiului comerțului cu postav se găseau la 1576: Mathias Fronius, Andreas Kemmel, Stephanus Kraus, Hans Fuchs, Hans Hegvesch, Michel Dick, figuri cunoscute și cu greutate în oraș și în conducerea acestuia, oameni care au deținut funcțiile de protonotari, procuratori, jurați și senatori etc.⁹. Patru negustori de postav și anume Mathias Fronius, Michel Dick, care făceau ambii parte din administrația postăvăritului brașovean, apoi Iacob Filstich și Sebastian (Bastel) Felmer se ocupau cu vinzarea postavurilor produse și se pare că sumele incluse într-unul din registre¹⁰ reprezintă probabil salariile lor. Dar în comerțul cu postavuri intervenea și judele Brașovului, cum e cazul în 7 și 8 iulie 1577 cînd la porunca acestuia o cantitate de karasia și de postav negru a fost predată lui Ștefan Halmagy și Lucas Felmer¹¹.

Administrația comerțului cu postav din Brașov trece astfel la organizarea, singură, sau prin negustorii brașoveni care se găseau în relații permanente cu negustori români, greci, italieni, evrei, raguzani sau turci din Țara Românească sau din sudul Dunării, a aprovizionării cu materii

⁶ Cf. Arhiva Bisericii Negre din Brașov, IV, F. 162.

⁷ Arh. St. Brașov, colecția „Acte în depozit”. II, 5, doc. din 5 ianuarie 1576; Reg. 1576—82, p. 9.

⁸ Ibidem, colecția „Acte în depozit” II, 9, doc. din 24 octombrie 1576.

⁹ F. Stenner, *Die Beamten der Stadt Brasso (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*, Brașov, 1916, s.v.

¹⁰ Reg. 1576—82, p. 112: 25, 40 și 50 fl. (1578).

¹¹ Ibidem, p. 85 (1577).

prime (lână, coloranți, fixanți etc.), repartizarea către meșterii postăvari și vopsitori a materiilor prime achiziționate, administrarea veniturilor, achitarea salariilor, încasarea datoriilor, ea avea evidența comerțului cu postavuri desfășurat la târgurile și iarmaroacele din Transilvania, aprovizionarea cu postavuri pe negustorii sau croitorii brașoveni contra cost sau pe credit, vindea postavuri la bileciurile din Brașov sau din alte orașe ale Transilvaniei. Ea administra locurile unde se depozita lână, indigoul etc. și diferitele ustensile necesare producției.

Anul contabil al administrației începea se pare în luna martie și se încheia în luna aprilie a anului următor¹². Deși calculele nu sînt întotdeauna clare și în suma veniturilor, adică a produselor valorificate (*einwehrung*) intrau uneori — de exemplu în anul 1575 — nu numai bani gata, dar și debite „în bunuri” (*Gütern*) bilanțul poate fi socotit ca apreciabil: 11 059 fl. 95 d. în anul 1575, 12 147 fl. 75 d. în anul 1576: 11 435 fl. 44 d., în anul 1577.

Producția de postav necesita cantități însemnate de lână. Lâna achiziționată în Transilvania, lână țurcană, era de calitate inferioară în comparație cu lâna importată din sud, lână țigaie, mai scumpă dar mai bună. Ea era adusă de negustori români, greci, raguzani și evrei. Sînt menționate mai multe soiuri de lână: din Provadija, lâna italiană (*walisch wahl*), lână indigenă (?) (*platzen wohl*) și „*leist wohl*”. Lâna achiziționată era apoi repartizată meșterilor postăvari. Cînd se aducea din sud, deseori împreună cu indigo, se plătea pentru importul ei taxa vigesimală (vamală) la fel ca și pentru orice altă marfă intrată în Brașov. În anii 1576—1578 prețul lîinii varia astfel:

1576 — 9 fl. 50 d. — maja

1577 — 7 fl. 50 d.,; 8 fl. 50 d.; 9 fl. 50 d.; 9 fl. 75 d. — maja

1578 — 9 fl.; 9 fl. 75 d. — maja.

Lâna înregistrată în registrul din 1579—80 a fost plătită cu 10 fl. — 10 fl. 85 d. maja¹³. Numai cifrele înregistrate în registrul din 1579 — 80 însumează un total de $482 \frac{1}{2}$ măji de lână, adică circa 32 400 kg. — 34 700 kg.

Nu întotdeauna cantitățile existente puteau fi prelucrate, epuizate. Astfel în anul 1577, la bilanț, se menționează o cantitate de 108 măji în valoare de 1 053 fl. rămasă din anul precedent¹⁴.

Lâna achiziționată pentru necesitățile producției de postav era repartizată meșterilor postăvari din rezervele depozitate în locuri ad hoc designate în acest scop; în biserica Sf. Laurențiu s-au depozitat în 1576: $173 \frac{1}{2}$ măji de lână și 376 fonți¹⁵ de indigou; „în biserică” — poate aceeași biserică, poate alta — au fost depozitate, în 1577, 108 măji și 8 fonți de lână în valoare de 1053 fl.; apoi în pod (*auf den bodenn*), „în biserică, în

¹² De ex. Reg. 1579—80, p. 152—56 și 200—204.

¹³ Un florin egal 100 dinari; o majă = 56 sau 63 kg. În registre *maja* figurează ca *centenarius* sau *kanthner*.

¹⁴ Reg. 1576—82, p. 111.

¹⁵ 1 font = 560 g. sau 636 g.

podul de jos (*in dem wunderschen bodenn*)¹⁶. Aici, probabil că se depozitau și indigoul și brazilul menționate în registre. Uneori postăvarii achiziționau ei singuri lina necesară, cum e cazul cu Laurențiu, care achitase în 1578 suma de 111 fl. 75 d. lui Todor grec din Nicopole, pentru o cantitate de lână¹⁷.

În ce privește indigoul, principalul colorant utilizat în producția de postav, importată la Brașov, nu poate fi cu precizie stabilită cantitatea, întrucât deseori în registre nu se indică cit și de la cine a fost achiziționat. De altfel, nici în bilanțul din registrul din 1579 a bunurilor achiziționate pentru nevoile postăvăritului, cantitățile și sumele plătite negustorilor, nu numai pentru indigou ci și pentru lână etc. nu corespund întotdeauna sumelor defalcate. Probabil că numai o parte s-a distribuit pe postăvari. Cu toate acestea, unele cifre sînt grăitoare. Numai cifra privind indigoul achiziționat de la zece furnizori se ridică la 1055 fonți, în valoare de 1 880 fl. 38 d. adică la circa 581 — 664 kg. de indigou. Prețul indigoului cumpărat echivala deci cu cel a 500 — 600 de boi. Dar indigou s-a cumpărat și de la Sava din Pitești, de la Ghinea cel mare, de la un armean, de la Gheorghe Arborașul și calfele lui, de la Proca, Dumitru și Stan din Brăila, de la români și levantini. Prețul indigoului varia între 1 fl. 12 d și 2 fl. 70 d. Cel cumpărat de la vopsitorii italieni costa 2 fl. 45 d. fontul și 2 fl. 65 d. fontul, de la „negustorul ture” — 2 fl. 70 d. fontul. Era deci un indigou de calitate, dar cel achiziționat de la Todor, de la Nicula sau de la Abram costa 1 fl. 12. d sau 1 fl. 15. d fontul, respectiv 1 fl. 50 d. Uneori indigou se achiziționa direct în „Turcia” (Peninsula Balcanică) ca în 1577, cînd Laurențiu a adus de acolo 62 ocale¹⁸.

În registre este menționat și un alt colorant, brazilul (*presilch*). E un colorant roșu, preparat din lemnul arborelui *Caesalpina Sappau*, originar din Ceylon și alte părți. În 1576 au fost înregistrate 2 1/2 măji de brazil și apoi 120 1/2 fonți, costul unei măji fiind de 15 fl. Curios e faptul că nu găsim notat alaunul, acest coroziv folosit în vechea industrie textilă¹⁹. Registrele nefiind complete, poate că alaunul și alte chimicale nu au fost incluse sau poate că în această epocă el nu venea din sud, din Foceea, căzută în 1455 în stăpînire turcească, ci din Tolfa (Italia), prin Viena. Brazilul s-a achiziționat aproape exclusiv de la vopsitorii italieni (*wahlische ferber*) din Brașov.

Întrucît pentru a doua jumătate a secolului al XVI-lea lipsese registrele de vîgesimă (vamă), consemnarea în registrele postăvăritul brașovean a importului din Țara Românească și a celui de tranzit, levantin, prin Țara Românească la Brașov, de materii prime indispensabile producției de postav este foarte grăitoare și o dovadă în plus a importanței rolului relațiilor economice dintre Brașov și Țara Românească în acea vreme.

¹⁶ Cf. Reg. 1576—82, p. 3—4, 592—593 și 594.

¹⁷ Ibidem, p. 596.

¹⁸ Ibidem, p. 591. Din datele din Reg. 1579—80 (p. 570) rezultă că un ture a adus 144 ocale (*oka*) de indigou a 7 fl. 50 d. ocaua. Întrucît prețul unui font (*libra*) de indigou vîndut de acest negustor turec era de 2 fl. 70 d., rezultă deci că o oca avea 2,77 fonți sau 1,55 kg (socolită cu fontul de 560 g) sau 1,76 kg (socolită cu fontul de 636 g).

¹⁹ Pentru brasil cf. *The Cambridge Economic History of Europe. Trade and industry in the Middle Ages*, vol. II, Ed. M. Postan și E. E. Rich, Cambridge, 1952, p. 371, iar pentru alaun excelenta lucrare a lui J. Delumeau, *L'alun de Rome XVe—XVIe siècles*, Paris, 1962, *passim*.

În registrul din 1579—80 figurează următorii meșteri postăvari, unii cu prenume și nume de familie, alții numai cu prenumele, cu mențiunea de „gewandmacher”. În ultimul caz, cei ce figurează numai cu prenumele și cu indicația meseriei ar putea fi români sau italieni. Unii dintre ei sînt trimiși de obicei în „Turcia” (de ex. Ludovic sau Laurențiu), după lină și indigou. Aici ei aveau probabil legături cu negustori levantini sau italieni a căror limbă probabil o știau. Sînt în total 19 meșteri postăvari : Ludovic, Hans Reysinger, Anton Lutsch, Gheorghe (*Jorg, Georg*), Gross Georg (poate Gheorghe cel mare?), Laurențiu Ștefan, Andresa Greasman, Schwarcz Hans (probabil Hans cel negru), Martin Hasz, Tiess Ludovic, Andreas Burgraff, Emeric, Silvestru, Simion Hinez, Blasius Hentz, Ludovic Wenertz, Hans Bach și Hans Goldner. Registrele nu includ date despre activitatea lor. Figurează numai intrările (*percepta*), probabil valoarea materiilor prime, apoi valoarea postavului predat oficiului (*bezallung*) și datoriile lor față de oficiu sau de magistrat, pe care acesta uneori le „vinde” celor patru „domni cu postavul” adică celor patru negustori față de care meșterii rămîn debitori cu o cantitate de postav. De pildă, atunci cînd Ștefan postăvarul a dat socoteala la 27 mai 1580, s-a notat la *percepta* suma de 714 fl. 57 d., la plată (*bezallung*) 195 fl. 25 d. și la datorii (*rest*) față de administrația postăvăritului — 19 fl. 32 d., datorie pe care magistratul a cedat-o celor patru negustori de postav, pentru a o încasa în marfă de la acest meșter.

Fiecărui meșter i se repartiza o anumită cantitate de lină din cea achiziționată pentru oficiu, cantitate notată în registre. De exemplu postăvarul Ștefan a ridicat în perioada cuprinsă între 5 martie 1579 și 27 mai 1580 în total 21 1/2 măji de lină, adică circa 1 176—1 323 kg., iar Blasius Hencz a ridicat la 15 iulie 1579 o cantitate de 11 1/2 măji de lină.

În registre sînt incluse și salariile (*lohn, zerung*) săptămînale sau bisăptămînale, variabile uneori de la o săptămînă la alta. De pildă la Laurențiu postăvarul sînt notate începînd cu luna martie 1579 și încheind cu luna decembrie, următoarele sume : 26 martie — 2 fl. ; 2 aprilie — 2 fl. ; 9 aprilie — 2 fl. ; 16 aprilie — 2 fl. ; 30 aprilie — 3 fl. ; 6 mai — 19 fl. ; 14 mai — 3 fl. ; 21 mai — 3 fl. ; 10 iunie — 2 fl. ; 23 iunie — 3 fl. ; 2 iulie — 2 fl. ; 8 iulie — 2 fl. ; 15 iulie — 1 fl. 50 d. ; 30 iulie — 2 fl. ; 5 august — 2 fl. ; 7 octombrie — 3 fl. ; 14 octombrie — 2 fl. 50 d. ; 22 octombrie — 2 fl. 50 d. ; 28 octombrie — 2 fl. ; 4 noiembrie — 2 fl. ; 12 noiembrie — 2 fl. ; 19 noiembrie — 3 fl. ; 26 noiembrie — 2 fl. 50 d. ; 3 decembrie — 2 fl. ; 10 decembrie — 2 fl. ; 17 decembrie — 2 fl. ; 31 decembrie — 5 fl.

Din aceste date rezultă că salariul său nu era același : uneori era de 2 fl. pe săptămînă ; alteori de 2 fl. 50 d. sau 3 fl. alteori însă de 1 fl. 50 d. Faptul că la plăți se notează de obicei și chiria (de exemplu 8 fl. la Emeric, 10 fl. la Laurențiu, 12 fl. la Silvestru și la Hans Bach)²⁰ permite să presupunem că această chirie era de fapt chiria pentru atelierul fiecărui postăvar în parte, deci nu pentru un atelier comun. E vorba prin urmare de o manufactură descentralizată, dispersată, de comandă negustorească, aflată sub controlul magistratului.

Oficiul postăvăritului brașovean apelează uneori la unii dintre meșteri pentru a-i trimite să achiziționeze lină, cum e cazul cu Laurențiu

²⁰ Reg. 1579—80, p. 16, 442, 474, 530.

trimis în aprilie 1579 în Țara Românească și altă dată în „Turcia”, adică în Bulgaria, după lină, sau cu Ludovic care este trimis și el împreună cu Laurențiu în sudul Dunării, de unde amândoi se întorc cu 124 măji de lină; sau cu Gheorghe (Georg) căruia i s-au dat 1 200 fl. pentru a achiziționa lină sau același Laurențiu care a dat în numele oficiului un acout pentru lină raguzanului Piero di Giovanni²¹.

În registre sînt puține date despre spălători, vopsitori și despre vopsitoria oficiului. În 1576 figurează suma de 6 fl. 50 d. cheltuită pentru întreținerea și cărăușia vopsitorilor, întorsi se pare, de la Cluj și tot la această dată este menționat un spălător (*bader*) italian după nume, Severin²². În anul următor, 1577 este amintit un vopsitor, fără a i se spune pe nume. Acestuia i s-au încredințat diferite ustensile (cazan, „*sidel bank*” apoi „*spann*”, căni, farfurii, tigăi, o pătură, un pat etc.) iar lui Severin i se pune la dispoziție lenjerie de pat. Este apoi menționată vopsitoria (*ferberey* în 1578: *ferbhaus*), un vopsitor specializat (*weidferber*) pentru care s-au făcut anumite cheltuieli ce „trebuie căutate în registrul din anul precedent”²³, registru ce nu s-a păstrat. Din vopsitorie s-au scos în 1578 patru postavuri pentru a se confecționa haine pentru trabanții orașului. În registre apar menționați și vopsitori italieni. De la ei cumpără unii postavari indigou, brazil etc. Nu știm dacă acești vopsitori italieni erau angajați ai oficiului postavăritului brașovean sau lucrau pe cont propriu, care era numărul și statutul lor.

Postăvarii erau salariați, angajați ai oficiului postavăritului din Brașov. Acesta achita chiria atelierelor. Probabil că ei lucrau cu calfe, cu ajutoare. Unelele lor de lucru aparțineau și ele oficiului. Aceasta rezultă din mențiunea făcută în contul lui Emeric postavarul care figurează în registrul numai pînă la 21 mai 1579, cînd probabil a părăsit această slujbă „*item sein werckzeich eingenommen*”²⁴. Nu toți postavarii produceau aceleași soiuri de postav. Emeric confecționa numai postav de culoare albă (*weis tuch*) unele de calitate mediocră și chiar foarte proastă²⁵; Ludovic postavarul făcea postavuri brune, albastre și albastru deschis; Blasiu Hencz numai postavuri brune; Laurențiu — postavuri de culoare verde, albastră, brună, albastru deschis, negru și „*kern*”; Silvestru — postav de culoare brună, verde, albastru deschis, neagră, „*kern*” și Bruges (*Breckus*) iar Schwarcz Hans — postav verde, „*kern*”, albastru deschis și Bruges. Și Martin Hasz a produs, alături de postav alb, postav Bruges (*Brekes*, *Bruckes*).

Cantitățile de postav predate de postavari oficiului se socoteau cu bucata (*stuck*). E vorba de fapt de o măsură de lungime, în latinește numită *pecia* și care era variabilă. Cea de la Brașov avea probabil 25 coți, deci aproximativ 15–18 m²⁶. Zilele de predare a postavurilor nu erau aceleași pentru toți meșterii. Cîteva exemple pot ilustra atît pro-

²¹ Reg. 1576–82, p. 595; Reg. 1579–80, p. 569.

²² Reg. 1576–82, p. 51–52.

²³ Ibidem, p. 61, 62, 142, 517, 557.

²⁴ Reg. 1579–80, p. 443.

²⁵ *gar schlecht weistucherr*, Reg. 1579–80, p. 442–443.

²⁶ Din unele mențiuni din cele două registre privind prețul și lungimea unor postavuri rezultă că un balot (*ballen*) avea 30 bucăți (cca 500–540 m), iar o bucată (*stuck*) avea cca 25 coți, adică 16–18 m. Despre bucată și cot cf. și S. Goldenberg, *Clujul în secolul XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, Ed. Acad. R.P.R., 1958, p. 317.

blema termenelor de predare a postavurilor finisate, cât și cea a cantității de postav produse și a valorii postavului confecționat.

1579

Silvestru (*Syllwesterr*)

12 martie	4 postavuri brune	61 fl.
	1 postav verde	15 fl.
30 martie	2 postavuri albastre deschis	22 fl. 50 d.
	2 postavuri negre	19 fl.
22 iunie	1 postav albastru deschis	11 fl. 25 d.
7 iulie	„	11 fl. 25 d.
30 iulie	„	11 fl. 25 d.
22 octombrie	3 postavuri verzi	45 fl.
	1 postav brun	15 fl. 25 d.
17 decembrie	4 postavuri verzi	60 fl.
31 decembrie	1 postav albastru deschis	11 fl.

1580

13 ianuarie	1 postav albastru deschis	11 fl.
26 februarie	2 postavuri albastru deschis	22 fl.
5 aprilie	5 postavuri verzi	75 fl.
	2 postavuri <i>kerrn</i>	36 fl.
4 octombrie 1581	7 postavuri verzi	94 fl. 50 d.
	1 postav <i>kerrn</i>	17 fl.
	1 postav <i>Bruges</i>	18 fl.

1579

Hans Reysinger

2 aprilie	12 postavuri verzi	186 fl.
9 iulie	8 postavuri verzi	124 fl.
	1 postav brun	15 fl. 50 d.
	3 postavuri <i>kerrn</i>	56 fl.
5 august	1 postav brun	15 fl. 50 d.
	1 postav albastru deschis	11 fl. 50 d.
22 octombrie	4 postavuri verzi	62 fl.
	1 postav brun	15 fl. 50 d.
	1 postav albastru (himelblo)	31 fl. 50 d.
	1 postav negru	9 fl.
15 noiembrie	5 postavuri verzi	77 fl. 50 d.

Din analiza datelor din cele două exemple rezultă unele aspecte curioase. Silvestru, de pildă, apare în registru, în 1579, de 8 ori, în timp ce în 1580 el apare de 3 ori, iar în 1581 o singură dată. De ce lipsesc din registru lunile mai — decembrie 1580 și unde sînt lunile ianuarie — septembrie 1581? Pentru cine a lucrat în acest răstimp postăvarul Silvestru și dacă a lucrat pentru oficiul postăvăritului brașovean, unde au fost înregistrate postavurile produse de el? Sau în legătură cu Hans Reysinger. El confecționează postavuri pe care le predă la 2 aprilie

1579. Tranșa următoare de postavuri o predă numai în 9 iulie același an. Oare a ținut confecționarea celor 12 postavuri din aprilie până în iulie? De ce nu-l găsim și în luna decembrie același an sau în lunile anului următor? Iată întrebări la care registrul nu ne oferă răspuns. Ceea ce însă se poate constata e faptul că Hans Reysinger a predat în 5 tranșe 48 „bucăți” de postav în valoare de 544 fl., adică cantitatea totală de postav produsă de acest postăvar în 1579 se ridică la 720—864 metri.

Postăvarii erau obligați să confecționeze, se pare, o cantitate în prealabil fixată de postav. Debitul lor se cifra în 1577 la suma de 6 333 fl. 60 d.²⁷ Postavurile predate se depozitau și într-o încăpere din primăria orașului, după cum rezultă din mențiunea din 4 octombrie 1581, în care se precizează că s-a primit postav de la postăvari și postavul a fost depozitat *wnter das Radthaus*²⁸. Era vorba de 15 postavuri de culoare verde a 13 fl. 50 d. bucata, două postavuri albastru închis a 13 fl. 50 d., două postavuri *kern* a 17 fl. și un postav Bruges în valoare de 18 fl. Uneori însă postavurile erau repartizate direct, de la postăvari, negustorilor de postav sau croitorilor, ca la 8 iulie 1579 când Mihail Greff, Andreas Rosenaiher, David Irger, Hans Adam și Mihail Rott au preluat cite un postav de la Ludovic postăvarul²⁹.

În anii 1576—81 s-au produs și s-au vândut prin oficiul postăvăritului brașovean, prin negustorii brașoveni și negustori străini, clienți ai oficiului, următoarele soiuri de postav: shay, karasia verde, roșu și albastru deschis, karasia de Brașov, scarlat, londis, postav de Jihlava (*Igler*) kern de Jihlava, postav de Liov (*Lemberger*) de culoare roșie, de Brașov (*Croner*) verde, albastru deschis și brun; *kern* brun, negru și roșu; postav de Breslau roșu, de Bruges (*Brykesch*, *Brukesch*); *Czimmesch*; postav de culoare *Galles*, postav alb *Bartschy*, postav de Trostnau; apoi o serie de postavuri de culoare albastru deschis, albastru închis, de culoarea cerului (himblo), negru, roșu, verde, brun; *kern* simplu, *kern* brun și *halbkern*³⁰.

În ce privește prețurile postavurilor, o „bucată” de karasia, de cca 25 de coți, costa 16 fl. 25 d. și 16 fl. 50 d.; 1 cot scarlat, costa 2 fl.; 1 cot londis — 1 fl. 28 d.; un balot (*ballen* = cca 28 „bucăți”) de postav de Jihlava costa 418 fl. 75 d., iar o „bucată” — 14 fl. 40 d. și 14 fl. 50 d.; postavul de Liov costa 7 fl. 50 d. și 8 fl. „bucata”; cel brun de Brașov — 17 fl. 50 d. „bucata”, iar cel albastru deschis de Brașov — 16 fl. „bucata”. Postavul *kern* costa 13 fl. „bucata”, iar postavul de Breslau — 166 fl. balotul (= cca 30 „bucăți”); postavul albastru era de 12—13 fl., cel roșu — 11 fl. 50 d., cel negru — 9 fl. 50 d. — 11 fl., cel verde — 16 fl. — 17 fl., cel brun — 17 fl. — 18 fl. o „bucată”; pos-

²⁷ Reg. 1579—80, p. 62.

²⁸ Reg. 1576—82, p. 209.

²⁹ Ibidem, p. 186.

³⁰ *Shay* (*say*) era un postav asemănător cu serjul; *scarlat* — un postav de calitate superioară, de numeroase calități și culori; *londis* de diferite culori (în special verde, roșu și violet) e amintit în documentele din Transilvania și ca *longum sive londienne*, *Englisch tuch* sau *fai* (= *fein*) *londis*, se aducea de obicei din Anglia sau din Olanda, unde era uneori finisat: *karasia* era un postav mai ieftin, produs la început în Țările de Jos și Anglia, apoi în Europa Centrală și în țările române. Sub postav de Trostnau se înțelegeau, se pare, postav din St. Truiden (Brabant). Nu am putut identifica postavurile *Czimmesch*, menționat uneori în documente și ca *cimozin*, *Bartschy* și *kern*.

tavul *czimmesch* costa 1 fl. 20 d. un cot, cel de Bruges — 20 fl. și 22 fl. o „bucată”, cel Trottnau — 5 fl. o „bucată” și postavul *Bartschy* — 60 d. cotul. Deci o mare varietate de calități, culori și prețuri!

Materia primă, lina și coloranții veneau din sud, din Țara Românească sau din Peninsula Balcanică și Italia, prin Țara Românească. În acest sens postăvăritul brașovean era indestructibil legat de comerțul cu aceste materiale, exercitat de negustorii români sau balcano-levantini. Cine erau acești furnizori?

În anul 1576 s-au achiziționat, din mărfurile intrate prin oficiul vamal al Brașovului, 186 fonți de indigou și 44 măji de lână de la Gina cel mare, pentru care i s-a dat mai întâi un acout de 400 fl. și i s-a plătit apoi restul de 300 fl.; s-au mai procurat 150 fonți de indigou de la Jene, suma cuvenită achitându-i-se la iarmarocul din Aiud, unde negustorul din Țara Românească s-a dus probabil cu diferite mărfuri și unde s-a fixat plata datoriei; apoi de la unul din Rîmnic — probabil Dumitru, care apare în registru la anul 1577—71 măji de lână, de la Gheorghe Arborașul „și calfele lui” 40 măji de lână și de la Hany, grec după nume — 10 ocale, cit și 88 ocale de indigou de la niște negustori din Cîmpulung³¹. Sumele din debitul brașovean sînt uneori recuperate de acești negustori, prin intermediul altora, cum a fost cazul cu Hany, căruia i se plătește suma pentru cele 88 de ocale de indigou vîndute de cei din Cîmpulung.

În anul următor apar ca furnizori: Dumitru din Rîmnic, cu 60 măji de lână în valoare de 350 fl. și cu 11 fonți de indigou, apoi Gheorghe cu 34 măji de lână și 22 fonți indigou, Jene al Niculii „cu asociații săi” (*mit seiner gesellschaft*) cu 39 măji de lână și Proca cu 94 fonți de indigo, probabil și cu o cantitate de lână neînregistrată, căruia i se achită 600 fl. În 1578 pot fi găsiți ca furnizori: Cazan care a adus 73 1/2 fonți de indigou pentru 110 fl. 25 d.; Dumitru — probabil cel din Rîmnic și un Stan din Brăila de la care se cumpără 38 fonți de indigou, apoi Simion cel negru cu 37 fonți indigou adus în trei rînduri. De obicei oficiul nu achita suma întreagă, ci da un acout, restul plătindu-se cu prilejul unei reveniri la Brașov a negustorilor români și balcano-levantini respectivi, sau la iarmaroacele vizitate de acești negustori.

În 1579 apar din nou „cei din Cîmpulung” de la care s-a cumpărat 107 fonți de indigou ieftin, de calitate inferioară: Cristea (*Kyrst, Kerste*) din Tîrșor de la care se ia pe credit 13 3/4 fonți de indigou și Gheorghe din Tîrșor cu 21 fonți, apoi Alexa cel mic cu 11 1/2 fonți de indigou și Andrei cel mic și Sava din Pitești, de la care s-a cumpărat 60 1/2 fonți de indigou, cantitate ce a fost apoi repartizată la 13 august 1579 postăvarilor. Plata a făcut-o brașoveanul Andrei Kemmel căruia oficiul îi restituie mai tîrziu sumele avansate, parte în numerar, parte probabil în postavuri³². Decontul integral s-a făcut „după bobotează”.

Interesantă este modalitatea de plată, ca în cazul lui Manea a lui Todor din Bucur (?) (*Bokor*). Acesta a dus la Brașov 20 măji de lână. I s-au „vîndut” pentru această cantitate două „bucăți” de postav karașia în valoare de 36 fl. și un alt postav în valoare de 14 fl., urmînd să

³¹ Reg. 1576—82, p. 587—588.

³² Ibidem, p. 179.

i se achite apoi de paști restul din suma totală de 195 fl., adică 145 fl. Între timp s-a mai cumpărat, tot cu numerar, de la Manea 7 măji și 8 fonți de lână pentru 68 fl. 25 d. Datoria de 145 fl. i s-a achitat însă mai repede decât fusese prevăzut și anume la 30 noiembrie 1579³³.

Negustorii greci și balcano-levantini și în special cei de la Nicopol au jucat de asemenea un rol însemnat în aprovizionarea oficiului postăvăritului brașovean cu materii prime. În 1576, în afara plăților cuvenite s-a achitat „grecilor” o datorie de 1560 fl. 6 d.³⁴ Ei aduc indigou și lână. La 6 august 1578 s-a cumpărat de la grecul Todor din Nicopole 235 fonți indigou în valoare de 481 fl. 75 d., iar în anul următor, tot de la Todor și de la Hany din Nicopol, 146 fonți indigou. De la Nicula s-a achiziționat în iunie 1578 o cantitate de 221 fonți de indigou și fiul său Gheorghe, probabil și el negustor a ridicat o parte din această sumă. În luna august același an s-a achiziționat de la Abram 45 1/2 fonți și în septembrie 39 fonți de indigou. În martie 1579 Mihail din Nicopol a vindut și el indigou oficiului postăvăritului brașovean. Indigou s-a cumpărat apoi de la un armean și de la un turc din Nicopol. Negustorul turc a adus cea mai mare cantitate de indigou, repartizată apoi în lunile iunie — iulie 1579 meșterilor postăvari: în total 144 ocale în valoare de 1080 fl.³⁵.

Producția de postăvuri solicita cantități sporite de lână. Pentru importul căreia s-a apelat la serviciile unor negustori români și greci ca Dumitru din Rîmnice, Gheorghe, Iene al Niculi, Manea a lui Teodor sau Mihail din Nicopol. O comandă mai mare de lână s-a făcut în anul 1578. Furnizorul a fost italianul Sebaldo (Sywaldo). O tranșă a fost adusă la 8 septembrie 1578, după cum rezultă dintr-o mențiune din registrul din 1576—1582 despre suma de 6 fl. achitată slujitorului lui Sebaldo, care a însoțit transportul de lână. La 27 septembrie s-a achiziționat de la Sebaldo, cu care Laurențiu postăvarul încheiase, probabil în „Turcia” această afacere, 84 măji și 34 fonți de lână pentru 840 fl. Lina a intrat prin oficiul vamal (vigesimal) și s-a achitat o taxă vamală de 16 fl. O parte din suma datorată s-a plătit lui Sebaldo în taleri, o parte în florini³⁶.

În 1579 se repartizează pe meșteri postăvari următoarele cantități de lână adusă se pare cu un nou transport, de același negustor italian:

Hans Reysinger — 6 măji	— 50 fl.
Anton Lutsch — 5 măji	— 50 fl.
Gross Georg — 5 măji	— 50 fl.
Laurențiu — 6 măji	— 60 fl.
Ștefan — 6 măji	— 60 fl.
Andreas Graesman — 5 măji	— 50 fl.
Schwarez Hans — 6 măji	— 61 fl.
Martin Hasz — 5 măji	— 50 fl.
Tiess Ludovic — 4 măji	— 40 fl.

³³ Ibidem, p. 593.

³⁴ Ibidem, p. 9.

³⁵ Calculul cantităților și sumelor defalcate dă 342 3/4 fonți și 1053 fl., dar în bilanțul din registrul 1579—80 se indică cifrele de mai sus. De altfel mai apar și cu alte ocazii inconsecvențe și erori de calcul în registre.

³⁶ Reg. 1576—82, p. 596—97.

Andreas Burgraff — 6 măji		— 60 fl.
Hans Hermann — 6 măji		— 60 fl.
Emeric — 2 măji		— 20 fl.
Silvestru — 6 măji		— 60 fl.
Simon Hencz — 6 măji		— 60 fl.
Hans Bach — 5 măji		— 50 fl.
Hans Goldner — 3 măji		— 30 fl.

Prețul de cost al lînei repartizate în iulie 1579 pe 16 postăvari a fost deci de 10 fl. maja.

La un moment dat, la 21 aprilie 1579 este amintit un Severino, căruia Andreas Kemmel i-a avansat 175 fl. Să fi fost vorba de un alt italian furnizor de lînă, sau poate de un asociat sau slujitor al lui Sebaldo?

O altă comandă de lînă s-a făcut în anul 1579 la grecul Issar. De la acesta s-a achiziționat la 6 august 1579 cantitatea de 91 1/2 măji de lînă, adică 5 100—5 700 kg în valoare de 960 fl. 75 d. La cumpărare s-a plătit un acout de 50 fl., apoi în rate succesive sumele de 300 fl., 100 fl., 51 fl., și 38 fl., iar restul prin negustorul Proca.

Două transporturi de lînă achiziționate de la un „italian” (*von den weleschen*) au venit în 1577³⁷. E vorba de o cantitate de 70 de măji de lînă a 9 fl. 70 d, maja și apoi de o cantitate de 13 măji și 75 fonți, de lînă ieftină, în valoare de 77 fl. 63 d. Din această cantitate două măji au fost repartizate postăvarului Hans Bach restul s-a depozitat „în pod”. Nu știm, în cazul de față, dacă e vorba tot de Sebaldo sau de un alt negustor, cel mai important furnizor de lînă al Brașovului, de raguzanul Piero di Giovanni, care apare în registre și în documentele vremii ca *Petro, Petto Ragusa, Petro der walische*.

Piero di Giovanni era, ca și Sebaldo, o figură cunoscută la Brașov. Cu ani înainte, cînd încă nu se organizase aici producția și desfacerea postavului pe baze noi, el furnizase lînă unor postăvari brașoveni. El continuă apoi furnizarea de lînă pentru nevoile postăvăritului local. Astfel, în 1577 Piero a trimis 71 măji de lînă, care a costat 728 fl. 78 d. Lîna era probabil de o calitate foarte bună, după cum rezultă din prețul ei de 10 fl. 26 1/2 d. maja³⁸.

Activitatea sa cea mai intensă, cel puțin aceasta a rămas mai bine cunoscută, se referă la anul 1578 cînd ea apare în toată claritatea ei și scoate la lumină un episod semnificativ pentru comerțul cu lînă intermediat de raguzani. E singurul caz mai bine cunoscut de comerț românoragazan din secolul al XVI-lea de o deosebită importanță pentru industria textilă din Brașov din acest veac³⁹. Peste 12 000 kg. lînă adusă de Piero di Giovanni, în 1578⁴⁰, și apoi cantități mari aduse în anii următori — cunoaștem numai cazul din anul 1581 cînd Piero aduce numai la 4 octombrie, un transport în cantitate de 50 3/4 măji de lînă bună și 4 măji de „deșeuri” (*auschus*) — îl situează pe negustorul raguzan în fruntea furnizorilor de lînă a oficiului brașovean.

³⁷ Ibidem, p. 592.

³⁸ Ibidem, p. 594.

³⁹ Cf. S. Goldenberg, *Notizie del commercio* ..., p. 278—288 și Fr. Pall, *Relațiile comerciale dintre brașoveni și raguzani (cu documente inedite despre negoțul lînii în anul 1578)*, în „Revista Arhivelor”, seria nouă, I, 1958, p. 93—120.

⁴⁰ S. Goldenberg, *Notizie del commercio* ..., passim.

Postavurile produse în cadrul oficiului postăvăritului brașovean erau vindute fie unor negustori sau croitori brașoveni, fie unor negustori străini, veniți la Brașov, dar mai ales la bălciurile din alte localități din Transilvania. Mai rar ele erau achitate în numerar. De obicei însă se dădeau pe credit pe un termen ce varia de la caz la caz. Registrul din 1576–82 include foarte multe nume de negustori care au achiziționat mari cantități de postav brașovean sau de postav străin, desfăcut prin oficiul de postav (*Gewandhaus*). Un caz specific avem menționat la 6 iulie 1580 când magistratul a dat cu titlu de împrumut negustorilor Hans Fuchs, Ieremias Grollinck, Bastel Felmer și Alexandru (*Sander*) Trener mărfuri, cu obligația ca aceștia să achite prima rată peste un an și a doua peste doi ani ⁴¹.

Suma totală a bunurilor creditate celor patru negustori era de 5 279 fl. 39 d. După cum rezultă din registrul de conturi în noiembrie 1581 s-a și plătit prima rată, în taleri și florini ⁴². Creditele acordate curent clienților statornici, bine cunoscuți de oficiul brașovean și deci oricând solvabili, precum și amânarea creanțelor neplătite, la bălciul următor, erau procedee care au dat un impuls producției și schimbului.

Iată alte câteva exemple semnificative pentru modul de desfășurare a postavurilor confecționate. La 1 februarie 1576 Hans Fuchs, Hans Heggys și Luca (*Lux*) Felmer au primit 192 coți de postav *czimmesch* în valoare de 230 fl. 40 d. și 12 bucăți postav karasia în valoare de 192 fl., pe credit și anume cu obligația de a achita 100 coți de postav *czimmesch* cu 7 săptămâni înainte de Crăciun, în cazul când nu vor reuși să vândă totul, iar restul de 92 coți la Sf. Ion Botezătorul (24 iunie) și karasia — la Sf. Mihail (29 septembrie). Unii negustori, din lipsă momentană de capital, lucrau în tovărășie, asociați cu alții, „cum sociis” ca Petru Brendorffer, Sandor Treiner, Mihail Greff. Nu știm dacă era vorba de asocieri cu caracter permanent sau ocazional ⁴³.

Printre clienții postavului brașovean se numără și croitorii și breasla lor din Brașov. Numai datoriile lor neîncasate pentru postavurile ridicate pe credit se urcă în anul 1576 la 811 fl. 16 d. și în 1577 la suma de 1.121 fl. ⁴⁴.

La 5 august 1579 patru croitori: David Irger, Hans Adam, Hans Schuller și Iacob Klemp au ridicat postav în valoare de 266 fl. pe care l-au achitat la Sf. Nicolae (6 decembrie). Din postavul confecționat la Brașov erau îmbrăcați și trabanții. Unele cantități au fost achiziționate direct de la oficiu, altele ridicate direct de la vopsitorie. De pildă la 12 martie 1578, din ordinul judeului s-au eliberat pentru hainele trabanților patru bucăți de postav roșu și o bucată de postav *kerrn* negru apoi la 16 aprilie din nou un postav negru. De asemenea la 25 august 1578 s-a înmănat din ordinul judeului o cantitate de postav alb lui Blesch Tyes, iar la 28 august același an o cantitate de postav alb lui Sigismund Schneider, tot pentru confecționare de uniforme destinate trabanților orașului.

⁴¹ Reg. 1576–82, p. 211–212.

⁴² Ibidem, p. 214–215.

⁴³ Ibidem, p. 107 (1576).

⁴⁴ Ibidem, p. 60, 111.

Postavurile produse la Brașov și cele străine, desfăcute prin oficiul postăvăritului aveau o largă arie de circulație atât în Transilvania cât și în celelalte două țări românești. Întrucît pentru exportul lor în Moldova și Țara Românească nu se plătea vamă și nu s-au păstrat registre vamale în aceste două țări pentru această perioadă, nu ne putem pronunța asupra cantităților de postav vehiculate acolo.

Negustorii ardeleni achiziționau postavul uneori la Brașov, cu prilejul iarmarocului care se ținea aici, de pildă, de Rusalii. Este vorba de iarmarocul pe care scribul l-a notat în registru ca „iarmarocul nostru” (*wnserenn iormark*). Dar mai cumpărau de obicei pe credit, cu ocazia bilciurilor din alte localități, de la negustorii brașoveni sau de la negustorii oficiului, veniți aici cu postavuri. În registre figurează următoarele bilciuri unde s-a vîndut postav brașovean sau unde s-au achitat datoriile pentru acest postav: Sighișoara, Mureș-Oșorhei, Cetatea de Baltă, Aiud, Mediaș, Biertan, Cincu, Turda, Bistrița. Printre clienți figurează și negustori din Sibiu, din Cluj, din Odorhei.

Cum se desfășura operația de cumpărare-vînzare? Citeva exemple, pot fi edificatoare în această problemă. La 12 martie 1579 Bastel Felmer, trimis cu postavuri la iarmarocul din Sighișoara, a vîndut pe credit, lui Ioan Diacul din Cluj postavuri în valoare de 663. fl. 30 d. Acesta a achitat prima rată de 310 fl. În duminica floriilor (*Palmarum*), apoi la 6 mai, la bilciul din Biertan o nouă rată de 123 fl. 25 d., o rată de *Ascensio* (15 august) — 30 fl. la bilciul din Aiud și, în sfîrșit 50 fl. prin Kristell Paul⁴⁵. Restul nu mai figurează în registru. Termenele nu erau fixate, la întîmplare, ci erau precizate după cum rezultă dintr-o înregistrare făcută în anul 1578 despre o cantitate de postav în valoare de 175 fl. pe care Bastel Felmer a dat-o pe credit lui Ștefan Diacul la Sighișoara „pe jumătate de termen” (*czu halb frist*) și pe care acesta trebuia s-o achite la bilciul de la Biertan⁴⁶. Întrucît zilele de bilci erau fixe, termenele de plată erau și ele fixe.

Cantitățile de postav desfăcute la iarmaroace — mai importante erau cele din Sighișoara, Cetatea de Baltă și Aiud — variau de la caz la caz. De obicei erau în valoare sub 1000 fl. și de diferite calități (de Breslau, Jihlava, *kern*, karasia, roșu, brun, albastru deschis, negru, verde). Cumpărătorii erau de obicei veniți din alte localități la iarmaroacele respective. De pildă la iarmarocul din Biertan achiziționează postav brașovean oameni din Sibiu și din Odorhei, în alte părți — oameni din Bistrița, Cluj, Turda. Datele din registrul din 1576—82 reflectă astfel o intensă circulație de bunuri și oameni, o vie activitate comercială internă.

În comerțul cu postav, dar și în activitatea oficiului postăvăritului brașovean interveneau diverse operații comerciale, se încheiau diferite înscrisuri comerciale, ce dovedesc un grad mai evoluat de precizie și de claritate la care s-a ridicat spiritul comercial în orașele ardeleni în epoca Renașterii, un nivel superior al practicii comerciale. Se efectuau împrumuturi pe diferite termene, se practica creditul în marfă, iar pentru postăvari — și credit în bani, se efectuau uneori la bilciuri plăți

⁴⁵ Ibidem, p. 174.

⁴⁶ Ibidem, p. 121.

prin compensație, era în vigoare instituția chezașilor. Creditul acordat unor negustori mici, care nu dispuneau de suficiente capitaluri, stimula, înviora schimbul

Chezașia (*fideiussio*, „*ist birch worden*” etc). însemna din punct de vedere economic garantarea achitării unei obligații bănești contractată cu ocazia achiziționării de mărfuri sau în alte împrejurări. Uneori chezașia se combina cu altă operațiune cu înscrisuri de recunoaștere a obligației (debitului), contractate. E vorba de scrisoarea de credit (în registre : *schuldpriff*, *scholdtzedell*), cunoscută în această epocă și sub denumirea de *chyrograph* și *syngraph*. Acestea se redactau adesea și în limba debitorului, iar în cazul românilor, în limba română, după cum rezultă și dintr-o însemnare anterioară, din anul 1558, din protocoalele de judecată ale Brașovului în care se spune că „a arătat Grozav (din Troțuș) o scrisoare de credit scrisă în românește”⁴⁷.

De pildă la 30 noiembrie 1578 Ioan Treyner a rămas debitor față de oficiu pentru o scrisoare de credit a lui Ștefan Diacul, iar Cristofor Kleyenn, pentru o scrisoare de credit a lui Ioan Diacul sau Ștefan Diacul, semnează o scrisoare de credit pentru 68 fl. la iarmarocul din Mureș-Odorhei⁴⁸. Asemenea scrisori de credit erau semnate și de unii postăvari, pentru postavarurile nepredate la termen, datorate deci oficiului, cum era cazul lui Martin Hasz, la decontul din 1580⁴⁹.

Chezașia simplă se practica curent. La bilciul din Cincu, în 1579, Hans Kemmel rămâne chezași pentru Ioan Diacul care a achiziționat un postav verde în valoare de 17 fl., iar pentru postăvarul Ties Ludovic rămâne chezaș pentru suma de 150 fl. Bastel Felmer, primul urmînd să achite datoria în anul 1582⁵⁰. Uneori o persoană semnează concomitent o scrisoare de credit pentru o datorie și prezintă un chezaș pentru alta, cum a fost cazul cu Andreas Burgraff care în 1580 contractase o datorie pentru care prezentase un chezaș și o altă datorie pentru care semnase o scrisoare de credit. La 4 octombrie 1581 el achită o parte din datorii (*auff den schuld priff wnd birgschaftt*) în postavuri în valoare de 98 fl.⁵¹.

Procedeele utilizate în afacerile oficiului de postav din Brașov denotă un progres în tehnica comercială. Ele vor constitui premisele ce se vor transforma, dezvoltate și complicate, în instrumentele esențiale ale economiei capitaliste.

Soarta postăvăritului brașovean după 1582, an cu care se încheie însemnările din registre, nu e cunoscută. Din lipsă de știri documentare nu știm cînd și din ce motiv a încetat să funcționeze o antrepriză, care începuse sub bune auspicii, sudase raporturile dintre Transilvania și Țara Românească, înviorase relațiile cu Peninsula Balcanică, cu raguzanii, cu italienii. Fără îndoială că de vină este și incendiul teribil din 21 aprilie 1689, în care a căzut pradă flăcărilor o mare parte din valoroasele documente medievale ale Brașovului. Poate în viitor, prin descoperirea unor date noi, se va putea face lumină și în această problemă.

⁴⁷ *So halt der Grosaw ein schuld prieff auff gewissen walachisch geschrieben*, Arh. St. Brașov, Gerichtliches Raths-Protocoll, 1558–1580, IV, D. 1, p. 359.

⁴⁸ Reg. 1576–82, p. 150, 160.

⁴⁹ Reg. 1579–80, p. 325.

⁵⁰ Reg. 1576–82, p. 166 și Reg. 1579–80, p. 355.

⁵¹ Reg. 1579–80, p. 385.

RÉSUMÉ

Dans la seconde moitié du XVI-ème siècle on rencontre à Brasov pour la première fois dans l'histoire de l'industrie textile roumaine, un nouvel système manufacturier de l'organisation de la confection du drap. La source principale pour l'analyse de l'activité des drapiers de Braşov sont deux documents inédits appartenant à l'office de la production et du commerce de drap datant de 1576–1582, et 1579–1582, documents uniques dans le sud-est de l'Europe. Tous les deux contiennent des détails révélateurs sur l'administration de l'office, sur l'approvisionnement avec des matières premières (de la laine, des substances colorantes etc.), sur les drapiers (parmi eux il y avait des italiens), sur le processus de production, les salaires, sur les quantités de drap, sur le commerce de drap (les drap de Jihlava, Liov, Breslau, Bruges), sur les fournisseurs roumains, italiens, levantins, sur les conditions du commerce de drap, sur les foires et aussi sur des problèmes de technique commerciale.

Les auteurs font l'analyse de ces problèmes et ils soulignent le progrès enregistré dans ce domaine de production et son importance pour la consolidation des relations entre la Transylvanie, la Valachie et les pays du sud-est de l'Europe.

ȘTIRI DESPRE DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI ÎN TRANSILVANIA LA 1819

CORNELIU ISTRATI

Au fost destule cazuri în istoria Moldovei cînd, datorită războaielor sau, cum s-a spus adeseori, „la vreme de răscoale”, s-au pierdut multe documente importante ori au fost împrăștiate în diferite locuri. De aceea, nu rareori meritul cercetătorilor și al arhiviștilor a fost și acela de a le fi depistat și scos la lumină. Multe documente moldovenești au fost duse și în Transilvania, datorită relațiilor strînse dintre provinciile românești, ca și faptului că unii moldoveni își găseau acolo refugiul cînd țara era invadată de turci sau de tătari. În felul acesta, documentele luate cu ei au fost cîteodată pierdute prin satele și orașele Transilvaniei și n-au fost descoperite decît mult mai tîrziu sau niciodată. Alteori au apărut unele informații despre existența lor și s-a plănuț să fie achiziționate, așa cum s-a întimplat și în cazul redat mai jos.

Pe la începutul anului 1819, o asemenea știre a fost adusă în Moldova de un căpitan Ion, vătav la moșia Iurești din ținutul Hirlău a serdarului Vasile Brăescu și a ajuns pînă la urechile hatmanului Constantin Paladi, care a poruncit serdarului Ștefan Stircea, omul său de încredere de la tîrgul Ștefănești, să culeagă informații mai precise. Acesta îi serie hatmanului, la 8 februarie 1819, că l-a chemat pe căpitanul Ion, dar care nu știa carte, așa că îi redă el conținutul relatării ce i-a făcut-o verbal¹. Căpitanul Ion declara că a văzut la un nemeș din Transilvania, ce se numea Gheorghe Vodă și pretindea că se trage „din neamul lui Ștefan Vodă Bătrînul”, o ladă plină „cu ispisoiaci scrisă cu slovi di aur și peceți și iscălituri domnești pe hirtii pergament. Sînt și cu slovi cernelă scrisă și legati multi clituri și multi ghi< o >zdanı tot cu acest fel de hirtii”, sau, așa cum arată într-o anexă la scrisoare², „prin multi ghi< o >zdanı mari de meșină”. Din păcate, nici nemeșul deținător al unei asemenea comori arhivistice nu știa carte, dar arată că documentele ar fi privitoare la „tîrguri, orașili țării și alte moșii”³, sau, ceva mai precis, pentru Roman, Tîrgul Frumos, Ștefănești și pen-

¹ Arh. St. Iași, Documente, pach. 256, doc. 60, orig.

² Ibidem, pach. 258, doc. 115, orig., reproduș în anexă.

³ Ibidem, pach. 256, doc. 60.

tru moșia Toderești de lângă Ruginoasa și alte moșii și târguri⁴. În scrisoarea sa, serdarul Ștefan Ștircea presupunea că între acele documente puteau fi și unele privitoare la „privileghiuri de a țării, care sînt trebuitoare acum în vreme aceasta”.

Întrebat de căpitanul Ion dacă vinde documentele și cu ce preț, nemeșul ar fi răspuns că nu avea nevoie de ele și le-ar ceda pentru o sută mii lei, care pentru vremea aceea era o sumă considerabilă. Dar serdarul Ștefan Ștircea propunea hatmanului Paladi să fie trimis un om „cu bună socoteală”, care să se dea drept negustor ce trece cu alte treburi pe acolo și să aducă vorba despre documente astfel ca nemeșul „să nu-l priceapă”. Cum deținătorul lor le arăta oricui putea să le cerceteze amănunțit și ar fi reușit să le cumpere chiar și cu o mie de galbeni, dacă nu cu mai puțin, „nedîndu-i nemișului a înțălegi”. Totodată mai propunea ca însuși domnitorul și Mitropolia, „stăpînirea pămîntului”, să întreprindă o acțiune în vederea achiziționării documentelor: să trimită un om „cu bună știință de carte în limba rusească” să le cerceteze amănunțit cuprinsul „și după a lor puteri ei va afla, va faci și tocmală”.

În anexa la scrisoarea sa⁵, serdarul Ștefan Ștircea a reprodus itinerarul indicat de căpitanul Ion pînă la locuința nemeșului Gheorghe Vodă. Pentru început trebuie urmat „drumul împărătesc”, pornind de la Suceava și trecînd prin localitățile Capul Codrului, Cîmpulung, Dorna, Poiana Stampei, Iliuș, Moroșeni, satul Iadul, pînă la oraș Bistrița și de acolo pînă la satul Letinți. În acest loc arată că drumul împărătesc se sfîrșește, în sensul că itinerarul lua o altă direcție, abătîndu-se „de-a dreapta”, pe un drum de țară, prin codru, la satul Ungurașii, la „orașul Zalov” și de acolo la satul Borșăuți, unde locuia nemeșul Gheorghe Vodă. Mai adăuga că tot drumul putea fi parcurs în șapte zile.

Vom încerca în continuare reconstituirea itinerariului descris, identificarea localității și a deținătorului documentelor și să deducem motivele care au determinat pe hatmanul Constantin Paladi să se intereseze de ele.

Mai întîi trebuie subliniat că prima parte a itinerariului este indicată foarte precis și corespunde vechiului drum comercial, bine cunoscut negustorilor moldoveni și transilvăneni, care lega Suceava de orașul Bistrița. El este trasat întocmai și pe harta Principatelor Unite și a țărilor vecine întocmită de Gheorghe Filipescu-Dubău în vremea domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Moroșenii menționați în document sînt Moroșenii Bîrgăului. Localitatea Letinți, arătată ca punct terminus a itinerariului pe „drumul împărătesc”, nu este alta decît Lechința de astăzi, trecută astfel și pe harta amintită, situată puțin la vest de drumul menționat care mergea în continuare spre S—SE, la Reghin. Așadar, itinerariul, abătîndu-se de la Lechința spre dreapta, nu putea urma decît un drum de țară ce se îndrepta spre N—V. În această direcție se alfa satul Ungurașii, în preajma locului unde a fost castelul cu același nume, dat la 1529 în stăpînirea domnului moldovean Petru Rareș⁶.

⁴ Vezi anexa.

⁵ Ibidem.

⁶ Victor Motogna, *Ungurașul sub Petru Rareș*, în „Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj”, II (1923), p. 315—322.

Mai departe, în descrierea itinerarului se vorbește de „orașul Zalov”, care poate fi Zalăul de astăzi, de unde s-ar fi mers la satul Borșăuți. Această parte a drumului pare a fi arătată cu mai puțină precizie. Orașul Zalău este situat la o distanță prea mare spre vest, pentru ca un călător care mergea la Borșăuți să treacă pe acolo. Dimpotrivă, urmărindu-și calea de la Ungurașu înainte, el ajungea la orașul Dej unde întretăia un alt drum ce ducea de la Cluj la Satu Mare și își continua călătoria pe valea Someșului în direcția Zalăului. Deci, căpitanul Ion ori a făcut confuzie între orașele Dej și Zalău, ori a vrut să spună că se urma drumul care ducea la Zalău. Pe acest drum, nu mult după orașul Dej, pare să fie și satul în care locuia nemeșul Gheorghe Vodă. Localitatea Borșăuți nu există astăzi în Transilvania, dar în indicatoarele de localități de după 1918 se găsește satul Birsăuți, pe valea Someșului, în comuna Ileanda⁷. În apropiere mai este, în cuprinsul comunei Glod, satul Birsăul Mare, din al cărui nume a derivat diminutivul Birsăuța și pe care un moldovean putea cu ușurință să-l memoreze sub forma Borșăuții. Aceste localități sînt situate între Dej și Zalău, mult mai aproape de primul, așa că satul Borșăuții în care locuia nemeșul Gheorghe Vodă trebuie să fie satul Birsăuța din comuna Ileanda, raionul Dej, regiunea Cluj.

Pretinsa descendență domnească a lui Gheorghe Vodă, oricît ar părea de ciudată, s-ar putea să conțină și o mică parte de adevăr. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea a trăit în partea de nord-vest a Transilvaniei pribeagul Ștefan Mizgă, unul din претенzii la tronul Moldovei și care se intitula voievod al acestei țări⁸. După încercarea nereușită ce o făcuse la anul 1566 de a lua domnia lui Alexandru Lăpușeanu, el se afla în solda împăratului german și ani de-a rîndul, între 1572 și 1594, cerea dregătorilor locali să-i plătească leafa mereu restantă. În schimbul rămășițelor din leafă, la 23 februarie 1584 i s-a dat în stăpinire pe viață o moșie pustie, anume Ildoș, dependentă de scaunul cetății Sătmar și pe care el a colonizat-o cu iobagi români⁹. Tot în aceste părți s-a căsătorit a doua oară și soția sa avea o moșie pe lângă un sat Dengeleg¹⁰. Este posibil deci ca lui Ștefan Mizgă, „voievod al Moldovei”, căsătorit cu fiica unui nobil local, să-i fi rămas urmașii din care să se tragă și acest nobil mărunț, Gheorghe Vodă, ce pretindea că are ca strămoș pe Ștefan cel Mare. Strălucita amintire a marelui voievod a putut șterge cu ușurință pe aceea a unui pribeag aproape cerșetor pe la ușile dregătorilor imperiale.

⁷ *Indicatorul statistic al satelor și unităților administrative din România*, București, 1932; *Indicatorul alfabetic al localităților din R.P.R.*, București, 1956; *Împărțirea administrativă a teritoriului R.P.R.* București, 1957. În harta amintită a lui Gheorghe Filipescu-Dubău, localitățile sînt trecute cu denumiri influențate de limba maghiară: Bursou (pentru Birsău), Birsua (pentru Birsăuța) și Ildonda (pentru Ileanda).

⁸ Cf. D. Constantinescu, *Ștefan Mizgă „voievod” și vremea sa*, în „Studii și cercetări istorice”, vol. XX, Iași, 1947, p. 209–244. Autorul crede că era urmaș de domn și că se trăgea poate chiar din Ștefan cel Mare.

⁹ Ibidem, p. 239 și urm.

¹⁰ Ibidem, p. 240 și 245.

Din relatările căpitanului Ion aflăm că nemeșul Gheorghe Vodă deținea un număr mare de pergamente în limba slavă, cu peceti domnești, avînd titulatura domnilor scrisă cu litere aurite. Era vorba deci de documente vechi, poate din secolele XV, XVI, cel mai tîrziu de la începutul secolului al XVII-lea, întrucît nu este menționată existența unor acte scrise pe hîtrie. Documentele erau legate în pachete („multe clituri”), sau închise în genți („ghiozdane”) de meșină pentru mai buna lor conservare. Nu este exclus, în ipoteza că Gheorghe Vodă era un descendent al lui Ștefan Mizgă, ca pretendentul la tron și ceata lui, cu ocazia trecerii prin Moldova, să fi luat cu ei diferite documente care au rămas apoi în Transilvania. Pe de altă parte, este posibil ca aceste documente să fi rămas în posesia lui Gheorghe Vodă și fără a fi existat vreo legătură între el și pretendentul amintit. Expediții armate, refugii din calea unor invazii ar fi unele din căile pe care documentele să fi ajuns în Transilvania.

Conținutul documentelor apare foarte vag. De reținut însă că era vorba de orașe și tîrguri din Moldova, tocmai pentru care lipsesc documentele vechi din arhive. Că s-ar referi și la privilegiile țării, adică la raporturile Moldovei cu Turcia, este numai o presupunere. Totuși, aceste indicații pot motiva interesul arătat de hatmanul Constantin Paladi pentru achiziționarea documentelor.

Hatmanul Constantin Paladi, stăpîn al mai multor moșii din Moldova, moștenise și tîrgul Ștefănești, care fusese dăruit de domnitorul Ioan Mavrocordat, la 20 mai 1745, străbunicului său, vistiernicul Toader Paladi¹¹. El s-a căsătorit cu domnița Ralu, fiica domnitorului Scarlat Alexandru Calimah (1812—1819). Ca și alți domnitori fanarioți care au acaparat în proprietate personală puținele moșii domnești ce mai existau în Moldova, acesta a dăruit, la 23 iunie 1813, fiicei sale Ralu, Tîrgu-Frumos cu toate veniturile¹². Printr-un alt hrisov, a dat ginerelui său dreptul de a întemeia tîrgul Podul Iloaiei¹³. Iată-l deci pe hatmanul Constantin Paladi stăpîn pe trei tîrguri din Moldova, pentru care nu avea și documentele mai vechi ce i-ar fi putut ajuta la sprijinirea drepturilor sale. Ștefan Stircea, omul său de încredere, îi arăta că documentele din Transilvania se refereau, între altele, și la tîrgurile Ștefănești și Tîrgu Frumos, deci tocmai acelea care interesau direct pe hatmanul Paladi. Achiziționînd aceste acte, între care ar fi putut exista unele danii mai vechi, el evita vreo eventuală încercare a cuiva de a-i contesta stăpînirea asupra lor. Cazul Vrancei, cînd Scarlat Alexandru Calimah a fost silit să anuleze hrisoavele de danie emise de către domnii anteriori, era foarte proaspăt în memoria moldovenilor.

¹¹ Arh. St. Iași, Mss. nr. 1855, f. 70 r., rezumat.

¹² Direcția generală a Arhivelor Statului, *Documente privilegiate la istoria economică a României, Orașe și tîrguri, Moldova, Seria A*, vol. II, p. 49—53.

¹³ Ibidem, p. 96—98.

Totodată, este justificat și interesul pentru acele documente care ar fi cuprins, poate, „privileghiuri de a țării”, atât de necesare la vremea aceea. Era epoca de creștere a luptei de eliberare a popoarelor de sub jugul otoman, când grecii pregăteau mișcarea ȋteristă care avea să izbucnească peste doi ani, o dată cu răscoala lui Tudor Vladimirescu în Țara Românească. Paralel cu aceasta, unii boieri căutau ca pe plan politic să restabilească raporturile țării cu Poarta pe baza vechilor tratate invocate de români și cu alte prilejuri și care fuseseră mereu încălcate de către turci. Poate că din acest motiv serdarul Ștefan Stircea propunea stăpînului său ca însăși cirmuirea țării să întreprindă acțiunea de cercetare și achiziționare a documentelor pe care le bănuia atât de importante.

Nu se știe dacă aceste intenții au fost duse pînă la capăt. În același an, hatmanul Constantin Paladi a plecat la Constantinopol împreună cu socrul său, Scarlat Alexandru Calimah, căruia îi expirase termenul de domnie. Nu sînt știri nici despre încercări făcute de alții pentru aflarea documentelor. Este posibil, deși cu puține șanse, ca aceste documente, dacă nu au fost distruse între timp sau dacă nu au intrat în depozitul vreunei arhive, să se păstreze și astăzi la vreunul din urmașii nemeșului Gheorghe Vodă.

ANEXA

„Apărare căpitanului Ion, vătavul sărdarului Vasile Brăescul de la Iurești ținutul Hirălăului, pentru o ladă cu ispisoaci vechi sirbești și au văzut la un nemeș Gheorghii Vodă din Transilvanie,

1819 februarie 8

Mergire drumului să începe pe drumul împărătesc de la Suceavă la Capul Codrului, de acolo la Cimpulung, de acolo la Dorna, de acolo la Poiana Stampii, de acolo la Iliuș și la Moroșeni și la satul Iadul și la oraș la Bistriță și la Letinți. Și de la acest loc să sfîrșești drumul împărătesc și apucă drumul de țară în parte de-a dreapta și mergi prin codru la satu Ungurașii și la orașul Zalov și de acolo mergi la satul Borșăuții, unde să află un nemiș lăcuintor într-acel sat, ci să numești Gheorghii Vodă, arătînd că s-ar fi trăgînd din neamul bătrînului Ștefan voievod.

La acesta să află o ladă plină cu scrisori sirbești, ispisoaci scrisă cu slove de aur pi pergament și cu peceti și cu iscălitură domnească și altili scrisă și cu slovi cerneală. Aceste documenturi să află legate în multe clituri și să află pusă și prin mulți ghi<o>zani mari de mașină, arătînd că ar fi pi tîrguri, orași : Romanul i Tirgu Frumos i Ștefănești i altili și pi Todereștii ce sînt lingă Ruginoasa și alti multi moșii.

În 7 zile poate de aice să agiungă la omul acela”.

RÉSUMÉ

L'auteur mentionne l'existence en Transylvanie, en l'année 1819, de certains anciens documents moldaves que le hêtman Constantin Paladi voulait acquérir. Ces documents se trouvaient dans la possession d'un petit noble du village de Borșăuți (Bîrsăuța, qui se trouve aujourd'hui dans la région de Cluj), et ce noble prétendait être un rejeton du voievode Etienne le Grand.

La descendance princière du possesseur de ces documents peut être mise en relation avec la fuite en Transylvanie, dans la seconde moitié du XVI-ème siècle, de Ștefan Mîzgă, un prétendant au trône de Moldavie. Il est possible que les documents sont parvenus en Transylvanie à cette occasion, où bien qu'ils y ont été apportés par d'autres réfugiés moldaves. L'hêtman Paladi était intéressé pour ces documents, soit en sa qualité de propriétaire de bourgades où il y avait un marché de produits, soit comme une conséquence de l'augmentation de l'opposition contre la domination ottomane dans les pays roumains. On ne sait pas encore quel a été le sort de ces documents.

CU PRIVIRE LA ÎNTEMEIEREA SATULUI MÎNDRA

DOMNICA AVRIGEANU

Răsfoind lucrarea lui Joseph C. Kemény, intitulată „Notitia Historico-Diplomatica Archivi et Literalium Capituli Albensis Transilvaniae” am aflat următoarea mențiune: „de anno 1699 7. Martii, Contractus quorundam Valachorum cum Francisco Szentpáli de Homorod intuitu foundationis Pagi in territorio ipsius Noltz forintoshely dicto ac in ambitu metarum Vizaknensium existente”¹.

Ordonînd fondul Primăria Ocna Sibiului, am găsit documente referitoare la neînțelegerea care a avut loc între locuitorii orașului Ocna Sibiului și judele regal de aici Szentpáli Francisc, din pricina întemeierii unui sat, pe terenul aparținător orașului Ocna Sibiului, numit „Nyolecz forintos hegy *hodie* Mundra” (Dealul de 8 florini, azi Mîndra)².

Aflînd în depozitele noastre documentul, din 7 martie 1699, în original, iar deoarece despre satul Mîndra din raionul Sibiu, nu s-a scris nimic pînă în prezent, am crezut de cuviință să scoatem la lumină aceste informații cu atît mai mult, cu cît trecutul îndepărtat al satelor noastre se cunoaște încă prea puțin.

Satul Mîndra, situat între localitățile Loamneș, Ocna Sibiului, Alămor și Slimnic, aparținător astăzi de comuna Loamneș, raionul Sibiu, a fost fondat acum 267 de ani, pe proprietatea orașului Ocna Sibiului, la data de 7 martie 1699, întemeietorul lui, fiind Szentpáli Francisc, judele regal de atunci al orașului Ocna Sibiului³.

Anul fondării satului corespunde cu pacea de la Carlowitz (1699), pace prin care turcii fiind învinși, renunță la suzeranitatea asupra Transilvaniei, în favoarea împăratului de la Viena.

Curtea de la Viena, în permanentă criză financiară cauzată de multele războaie, cît și de luxul cercurilor conducătoare, își procura banii necesari cu ajutorul agentului fiscal prin exploatarea țăranilor dependenți.

Aceștia erau împovărați cu obligații extrem de numeroase, dări de tot felul, întreținerea armatei, încartirui, cărăușii și reparații de dru-

¹ Josepho C. Kemény, *Notitia Historico-Diplomatica Archivi et Literalium Capituli Albensis Transilvaniae*, Cibinii, 1836, partea I, p. 257

² Arh. St. Sibiu, fond Primăria Ocna Sibiului, Serv. Adm., doc. nr. 346/1807

³ Ibidem, colecția Documente foi volante, materia VI, nr. 2201.

muri. Judele regal, amintit mai sus, o fire răutăcioasă și lacomă a săvârșit numeroase acte de violență în dauna sărăcimii. Încasînd profituri mari din amenzi, folosind pășunile orașului pentru cirezile de vite și turmele de oi pe care le poseda, fiind scutit de ori ce dare pentru cele 48 iugăre de pămînt arabil, pășune și bălți, Szentpáli Francisc și-a format o frumoasă avere⁴.

Împrejurările întemeierii satului Mîndra. În extremitatea nord estică a orașului Ocna Sibiului, exista un teren numit „Nyoltz forintos heg”.

În anul 1679, Szentpáli Francisc a cerut și a obținut de la principele Apafi acest teren. Cu toate acestea oficialitățile orașului s-au opus, fapt pentru care Szentpáli Francisc a intentat proces împotriva orașului Ocna Sibiului. Procesul a avut loc la Scaunul din Cincu Mare, la data de 5 martie 1681⁵.

În urma procesului, reprezentanții orașului Ocna Sibiului au renunțat la pretențiile lor, ajungînd la următoarea înțelegere cu susnumitul pîrit.

Familia lui Szentpáli și urmașii, trebuiau să plătească orașului Ocna Sibiului, anual suma de 8 florini pentru acest teren, iar locuitorii din Ocna puteau să-l are, să-l semene și să plătească acestei familii numai dijma, fiind exceptate porțiunile de teren aflate tot acolo, lucrate pentru curtea sa.

De asemenea locuitorii orașului puteau să îndepărteze străinii veniți pentru a cosi cu bani locul de iarbă, lucrînd ei în aceleași condiții.

Szentpáli Francisc ajungînd astfel în posesia terenului, pentru a-și asigura mîna de lucru s-a decis să atragă iobagi străini prin crearea unei așezări noi pe terenul „Nyolecz forintos heg” denumit de locuitori Mîndra.

A adunat astfel 26 familii de români iobagi, din satul Hașag, de lîngă comuna Loamneș și 4 familii de români din Ocna Sibiului, i-a convocat la „Casa Gerebiană”⁶ și în prezența nobililor Nemethi Andrei din Aiud, Desy Ștefan și Corniș Andrei din Ocna Sibiului, la data de 7 martie 1699, împreună cu reprezentanții celor 30 de familii, au încheiat un contract compus din 13 clauze.

Dintre obligațiile impuse anual iobagilor amintim prestația în muncă pe timp de o lună la arat, la cosit și secerat și dijma din următoarele produse: legume, must și miere de albine.

Fiecare familie trebuia să dea anual cite un florin bisericii reformate din Ocna Sibiului.

Tot ca o obligație a iobagilor se stipulează ca numărul acelor care vor munci cu vitele lor să nu fie mai mic de 40 de familii; deci 30 de familii ca părți contractante, trebuiau conform convenției să mai adune în mijlocul lor cel puțin zece familii, ba chiar puteau fi și mai multe, dacă se învoiau să le primească, acestea îndeplinind aceleași obligații.

⁴ Ibidem, fond Primăria Ocna Sibiului, Serv. Adm. doc. nr. 4/1762.

⁵ Ibidem, doc. nr. 96/1681.

⁶ Casă nobiliară, situată în centrul orașului. Cei prinși și deținuți erau judecați în numita casă, iar veniturile provenite din amenzi și pedepse erau încasate de judele regal. Ibidem, doc. nr. 4/1762.

Prin contract, iobagii se obligau să împiedice așezarea răufăcătorilor în sat, iar dacă se furișa vreunul se angajau să-l prindă și să-l predea Casei Gerebiane din Ocna Sibiului.

Pentru situația că așezarea proiectată, din vina vreunuia din părți nu s-ar putea realiza, se prevedeau următoarele sancțiuni: atît Szentpáli Francisc să fie obligat a depune în favoarea jelerilor contractanți o amendă de 200 florini pentru cazul că nu le-ar permite înființarea satului proiectat cît și aceștia să fie obligați a plăti aceeași sumă, dacă în primăvara și vara anului în curs, nu s-ar așeza la locul convenit pentru fondarea satului sau l-ar părăsi lăsindu-l pustiu.

Contractul mai prevedea alegerea organelor de conducere a satului: 1 jude primar și 6 jurați.

De natură administrativ-juridică erau prevederile care reglementau dreptul judeului primar de a judeca pricini pînă la 3 florini; cauzele ale căror obiect depășeau această sumă, urmînd să fie trimise spre judecare la casa Gerebiană, unde procesele se încheiau fără drept de recurs.

Se prevedea și cazul cînd cineva ar dori să se așeze în satul amintit, să fie obligat să plătească o anumită taxă. În eventualitatea plecării din sat al vreunui locuitor, el trebuia ca în prealabil să-și plătească prestația și toate datoriile.

Dispozițiile mai prevăd posibilitatea și dreptul locuitorilor din acest sat, să lucreze pe hotarul comunei vecine Loamneș aflat tot în posesia familiei Szentpáli.

Judele primar avea datoria să le dea din hotarul comunei Loamneș, parcele de arătură și de finețe celor care vor să lucreze, neavînd nimeni voie să stăpînească cu sila parcelele atribuite altei persoane.

Contractul conține unele mici concesii și anume stăpînul pămîntului Szentpáli Francisc, să poată duce pe hotarul muncit de ei, turme de oi străine, numai iarna și primăvara, cînd animalele nu puteau cauza pagube semănăturilor.

Se mai permite iobagilor vînzarea vinului în satul lor, de la Sf. Mihail pînă la Crăciun, iar pentru caz de cununie, li se permite aducerea unei buți de vin și în restul anului.

De la Crăciun pînă la Sf. Mihail circiumăritul are loc pe seama lui Szentpáli Francisc.

Ca dovadă că satului Mindra i s-a pus temelie prin acest document este protestul și opoziția locuitorilor din Ocna Sibiului, în anul 1701, împotriva lui Szentpáli Francisc de Homorod, referitor la faptul că, „... a întemeiat pentru sine satul Nyolecz Forintos Hegy, alias Tövis Hegy, spre paguba tuturor locuitorilor din Ocna Sibiului . . . ”⁷.

Tot în anul 1701, februarie 5, Capitlul din Alba Iulia, reproduce și autentifică, la cererea judeului primar Thomas Bungardi, în numele său și al locuitorilor din orașul Ocna Sibiului, protestul că Szentpáli, judele

⁷ Ibidem, doc. nr. 152/1701.

regal al orașului Ocna Sibiului, a constituit pe teritoriul aparținător acestui oraș, un sat, ocupându-l, spre paguba locuitorilor de aici și roagă pe rege să interzică numitului Szentpáli Francisc stăpînirea și folosirea proprietății ⁸.

După moartea lui Szentpáli Francisc, la data de 5 septembrie 1718, oficialitățile orașului Ocna Sibiului înaintează o plîngere regelui Carol al VI-lea prin care cer ca urmașii judei să nu moștenească terenurile de către Sibiu și cel de către Alămor, posedate și cultivate de Ștefan Nagy, cu aprobarea orașului, precum nici Dealul de 8 florinți. Pentru acesta din urmă, deoarece Szentpáli Francisc nu plătise arenda din 1687, orașul pretindea din partea urmașilor suma de 248 florini ungurești ⁹.

Totuși Iosif și Benjamin Szentpáli au moștenit Dealul de 8 forinți. În anul 1735, ei l-au zălogit pentru suma de 4000 de florinți lui Gabriel Alvinczi și soției acestuia Caterina, născută contesă Teleki. După moartea lui Gabriel Alvinczi, Catarina, pentru serviciile credincioase aduse de soțul ei casei imperiale a lui Francisc al II-lea a fost introdusă împreună cu fiul său din prima căsătorie, contele Adam Rhedei de Kis Rhede, în stăpînirea acestui teren, fapt ce a provocat opoziție din partea lui Alexandru Szentpáli ¹⁰.

A urmat apoi un lung șir de procese între aceștia a căror sfîrșit nu l-am putut afla.

Din documentul din 27 septembrie 1729, constatăm că satul Mindra este anexat la orașul Ocna Sibiului și trebuia să suporte sarcini în raport cu numărul locuitorilor ¹¹.

Tot în același an doi procuratori ai orașului Ocna Sibiului protestează la Guvernul că atașarea satului Mindra la Orașul Ocna Sibiului, le cauzează alergătură și cheltuieli ¹².

În concluzie, întemeierea satului Mindra corespunde cu domnia principelui Mihail Apafi. În lupta dintre mica și marea nobilime, principele a sprijinit întărirea păturei nobiliare de rînd urmărind prin aceasta să-și asigure o forță militară mai însemnată.

Astfel, cu sprijinul principelui, judele regal al orașului Ocna Sibiului și-a sporit veniturile prin mărirea domeniilor și prin folosirea pămîntului nelucrat „predium”, iar prin întemeierea unui nou sat și-a sporit și forțele de muncă.

Satul Mindra este un sat întemeiat prin colonizare iar cele 26 familii din Hașag, care aparțineau de Scaunul Sibiu, s-au desprins de satul de origine, credem, din cauza abuzurilor patriciatului săsesc și al juzilor conducători care din considerente etnice privau pe români de libertatea juridică și reducea populația românească la starea de iobăgie.

⁸ Ibidem, doc. nr. 346/1807.

⁹ Ibidem

¹⁰ Ibidem, doc. nr. 392/1813.

¹¹ Ibidem, doc. nr. 297/1729.

¹² Ibidem, doc. nr. 302/1729.

Așa s-a întâmplat și mai tirziu cînd în anul 1754 era îndepărtată populația românească din Slimnic, Șura Mică, Vurpăr¹³.

Sașii, încă din secolul al XVI-lea, supun pe românii de pe pămîntul crăiesc la dări din toate produsele, dare pe care sașii o colectau de la toți locuitorii de sub jurisdicția lor, în sumă mai mare decît acea pe care o plăteau ei regelui ca cens anual¹⁴.

Nici situația țărănimii dependente a jelerilor din Ocna Sibiului nu era mai bună. Ei trebuiau să lucreze pe moșia cămării salinei.

Pentru această țărănime cămărașul salinei era militar, judecător și perceptor.

Aceste 30 de familii de români au crezut că sub aspect economic și juridic se vor bucura de o viață mai bună, însă scăpînd de un exploatator au căzut fără îndoială în dependența noului proprietar de pămînt, situație oglindită în cele 13 puncte cuprinse în contractul de înființare a noului sat.

Clauzele contractului îi obliga pe țărani iobagi să sporească veniturile stăpînului pe orice cale, să vîndă vin numai în anumite perioade de an, să lucreze peste prevederile fixate, să abandoneze strînsul recoltei proprii și să efectueze munca pretinsă de stăpînul de pămînt.

Profituri mari storcea stăpînul și din amenzi și pedepse. Constrîngerea extraeconomică a țărănimii era apanajul dat al stăpînului de pămînt, situație care s-a perpetuat pe tot parcursul evului mediu în satele sibiene.

După familia Szentpáli au urmat noi stăpîni ai satului Mindra baroni și conți, care au avut toată libertatea de a exploata țărănimea iobagă, pînă în perioada desființării iobăgiei, a apariției noului mod de producție capitalist.

Reproducem mai jos prin transcriere documentul de fondare a satului Mindra.

1699 martie 7, Ocna Sibiului.

Contractul unor valahi cu Szentpáli Francisc de Homorod cu privire la fondarea satului pe teritoriul acelaia zis Dealul de opt florini existent între granițele celor din Ocna Sibiului.

Noi, Némethi Andrei de Aiud (Nagy-Enyed) și Dési Ștefan de Ocna Sibiului (Vizakna) și Corniș Andrei, toți trei cu reședința în comitatul Alba și în orașele numite persoane nobile care sîntem. Dăm ca dovadă tuturor pe care îi privește scrisoarea aceasta despre aceia, că în anul acesta prezintă 1699 ziua 7 luna martie am fost în Scaunul Sibiu în orașul Ocna — Sibiului la Casa roșie (Veresház) nobilitară; fiind prezenți în fața noastră Măria Sa Domnul nobilul Szentpáli Francisc de Homorod în numele său și ca reprezentant al urmașilor săi pe de o parte, pe de altă parte oamenii valahi acum locuitori în Scaunul Mediaș (Medgyes) în Hașag pînă acum ca jeleri, anume Todor Vizaknai, Oprea Stoia, Dumitru Bichiș, Stanciu Rotar, Ion Cojocar, Stoica Muntean, Ion Muntean, Stan Ienciu, Crăciun Ciorte, Oprea Ciorte, Man Ciorte, Ioaneș

¹³ *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 420.

¹⁴ Arh. St. Sibiu, Documente foi volante, reg. 7, doc. nr. 425.

Adauz, Ion Plaște, Bucur Plaște, Man Plaște, Ojna Molarul, Mihail Molarul, Ion Mile, Toma Rotarul, Toma Munteanul, Ion Lupuias, Dan Mile, Coman Mile, Man Turcul, Ion Păcurar, Oprea Muntean și Ion Sângătin de Ocna, Mosiu Dateoș, Dan Nan și Bucur Beteges, valahi, care au dorit de la numitul domn Szentpáli Francisc că anume s-ar așeza pe Dealul de opt florini (nyolcz főrintos) de pe hotarul Ocnei-Sibiului al Măriei Sale și acolo ar face un sat, încît cu atît mai vîrtos ar ajunge Excelența Sa Domnul Szentpáli Francisc pe economia sa de pe Dealul de opt florini și în hotarul Ocna Sibiului; care petiție justă a valahilor sus-amintiți Domnul Szentpáli Francisc admițînd-o a permis, să poată face acolo sat și să poată locui acolo sub condițiile și punctele scrise mai jos în calitate de jeleri atît ei cît și urmașii lor pe lingă legămîntul jos arătat :

1. Cît timp anume locuiesc pe pămîntul acela deci în fiecare an să fie datori să lucreze lucru de cîmp timp de o lună fiecare în parte, astfel că trei săptămîni să are și o săptămîină să cosească sau secere.

2. Iară dijma trebuie să dea din tot felul de legume, din must, din miei și de la albine.

3. Completîndu-se satul în fiecare zi de anul nou să aleagă după libera lor alegere jude și șase jurați, care să poată judeca și să dea pedepse pînă la trei florini; peste trei florini în toate cauzele să fie obligați să apeleze la forul din Ocna Sibiului anume la Casa Gerebiană și tot acolo să se și sfîrșească.

4. Completîndu-se satul cu știința lor să nu primească nicidecum în mijlocul lor iobagii altor oameni străini afară de iobagii mei, nici tîlhar, hoț, fur, strigoi și vinovat de alt păcat; iar dacă astfel de persoane s-ar ascunde în mijlocul lor, deci persoana aceia răuvoitoare, judele împreună cu jurații să fie datori sub amendă de patruzeci florini să o prindă și să o aducă la Casa Gerebiană în Ocna Sibiului, ceea ce dacă judele în orice fel ar (zădărnici), deci pe acel jude Măria Sa Domnul Szentpáli Francisc și urmașii săi să-l poată pedepsi liber pînă la patruzeci florini.

5. Cine va merge să locuiască în mijlocul lor, acea persoană să fie obligată să-i dea judei un florin, care persoană însă vrea să meargă de acolo, îndeplinindu-și serviciul său, dînd zeciuiala, asemenea și judei un florin atît el împreună cu soția sa cu copilul său și vitele sale poate pleca fără nici o piedică totuși astfel că și aceia ce va fi dator cuiva să o depună; iar despre aceasta judele împreună cu jurații să fie datori să se îngrijească.

6. Deoarece acel deal de opt florini nici odată veșnic nu a fost impus cu dare, de acei anici după aceasta, nici Domnul Szentpáli Francisc nici urmașii săi însă nu îi silească la dare, ci an după an, în ziua fiecărui Mare Crăciun fiecare om căsătorit, locuitor acolo, cu vite, e dator să-i dea bisericii maghiare din Ocna Sibiului un florin; iar de aceasta judele trebuie să se îngrijească cu sirguință, și să-i predea.

7. De la ziua Sfântului Mihail pînă la Crăciun să fie liberă vînzarea vinului pe seama comunei, din ziua Marelui Crăciun începînd pînă la ziua Sfântului Mihail însă circiuma să curgă pe seama Măriei Sale Domnului Szentpáli Francisc, și în acest timp nimeni nu are voie să vîndă vin și să aducă. Iar cînd cineva dintre ei se căsătorește atunci să fie liber să aducă pentru nunta aceia o bute de vin.

8. Din acest sat să poată cultiva și hotarul cu numele Loamnăș, astfel însă că economia și griul produs atît pe Dealul de opt florini cît și în hotarul Loamneșului și dijma să fie datori să le ducă în șura de acolo a lui Szentpáli Francisc, în altă parte însă în afară de hotarul acela să nu fie obligați a le căra.

9. Judele de acolo să fie dator să rupă din acel hotar al Loamneșului fiecăruia suficiente linii de pămînt arător și parcele de fin, pe care să nu le ocupe cu puterea unul de la celălalt; ceea ce dacă ar face satul să-l pedepsească pînă la trei florini.

10. Vita cui va umbla în loc oprit și se află să fie obligat să dea atît paguba, cît și opritul.

11. Oi fără voia lor în acel Loamneș domnul Szentpáli Francisc să nu angajeze, iarna și primăvara Măria Sa totuși să poată angaja.

12. Oameni muncitori și cu vite, numărul aceloră cu vite, de lucru să nu fie mai puțini de patruzeeci la olaltă; iar dacă primesc mai mulți în mijlocul lor, să fie și aceasta permis, astfel însă ca să fie obligați să servească pentru aceia.

13. Aceasta totuși să nu se lase afară, că dacă domnul Szentpáli Francisc și-ar revoca de la el persoanele înscrise buna voință și nu ar permite în acel hotar să facă sat și să locuiască acolo, atunci și domnul Szentpáli Francisc să le dea lor două sute (adică 200) de florini, tot asemenea și ei persoanele înscrise dacă nu ar fi statornici, nu și-ar ține cuvîntul voința lor și în primăvară și vara din anul acesta nu ar face acolo sat și nu ar locui, sau dacă ar lăsa pustiu acel sat pe care au voit să-l facă, deci asupra persoanelor înscrise împreună sau împărțit domnul Szentpáli Francisc și urmașii săi în puterea actului nostru să se retragă undeva acolo excludînd tot felul de remedii legale, oricare ar fi numele aceloră și prin oircare executori delegați spre aceasta să-i poată executa în modul arătat pentru două sute (200) florini R. Pentru care de ambele părți obligîndu-se prin darea mîinilor bînd și aldămaș, și declarînd conform modului înainte arătat am scris și eliberat acest act al nostru ambele părți cu sigiliile și scrisul mîinilor noastre, fide nostra mediant.

Dat în anul și ziua ca sus.

Aceiași ca sus.

Andreas Némethi ss.
sigil.

Stephanus Désy ss.
sigil.

Andrei Corniș
ss. sigil.

R E S U M É

A l'occasion du classement, d'inventarisation et du triage des matériaux archivistiques concernant le fonds de la mairie d'Ocna Sibiu, localité bien connue par ses coutumes traditionnelles dans le milieu sibien, on a découvert des documents ayant trait à la formation du village de serfs, Mindra, situé sur le terrain nommé „Nyolz forintes hegy hodie Mundra” appartenant à la ville royale Ocna Sibiu.

Les premiers habitants de ce village (26 familles de serfs roumains venus ici du village Hașag et 4 famille d'Ocna) ont accepté les clauses du contrat achevé le 7 mars 1699 avec le juge royal Sezntpali Francisc, en espérant à une amélioration de leur situation économique et juridique.

Leurs successeurs sont devenus de plus en plus dépendants et dépourvus de tout droit, étant obligés à supporter tant les obligations des corvées que les obligations fiscales imposés systématiquement par le nouveau régime autrichien.

Les descendants de la famille Szenpali, des comtes qui jouissaient d'une grande influence à la cour viennoise, ont accru d'avantage leurs profits en exploitant les paysans de Mindra.

Les documents présentés affermissaient le phénomène de la lutte livrée entre la couche de la petite noblesse (à laquelle appartenait aussi la famille de juge) et les grands boyards pour la suprématie, la paysannerie dépendants étant la victime.

ÎNCERCĂRI DE SISTEMATIZARE A SATELOR DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ SUB REGULAMENTUL ORGANIC

ILIE CORFUS

Una din principalele caracteristici ale traiului clăcașilor din Țara Românească înainte de Regulamentul organic a fost, mai ales în regiunea cîmpiei, simplitatea așezărilor lor și ușurința de a și le părăsi pentru a-și căuta aiurea condiții de viață mai bune și a scăpa temporar de împilarea stăpînului și a stăpînirii. Sărăcia locuințelor, infiripate prin diferite locuri, fără împrejurimi mai importante și fără sădiri pe lîngă ele, a favorizat această continuă migrare a clăcașilor de la un sat la altul¹.

Altă caracteristică de căpetenie, de astă dată a întregului sat românesc, a fost felul răzleț în care erau așezate atît la cîmpie cît și la munte locuințele țărănești. În Dolj, „împrăștierea în care se afla(u) lăcuiitorii satelor” ajunsese la un asemenea grad „încît nici zece odăi nu era(u) la un loc dintr-un sat de cîte o sută de case, ci viriți în văi și dealuri, fiecare unde i-a venit după vremei”². Acest mod de a trăi dispersați unul de altul și de vatra satului era propriu atît clăcașilor cît și a moșnenilor, primii locuind pe pămînt străin, ultimii pe propriul lor pămînt.

Regulamentul organic a pus, printre altele, și problema organizării satelor pe baze moderne³. Obligația impusă proprietarului de noua legiuire (art. 140) de a da clăcașilor săi teren pentru casă, curte cu împrejurimi și grădină de legume (de fiecare familie cîte 400 stinjeni pătrați în regiunea cîmpiei și cîte 300 stinjeni pătrați în cea a muntelui) și anume la un loc, pe o anumită parte a moșiei, indicată de el⁴, a determinat inițierea acțiunii de stringere și de așezare la linie a caselor, deci de sistematizare a satelor românești. Scopul acestei acțiuni era, pe de o parte, de a opri fuga și strămutarea clăcașilor, iar pe de alta, de a-i obliga la o trainică statornicire pe moșie⁵. Pe lîngă aceasta, măsurile preconizate de noua legiuire cu

¹ D.C. Sturdza-Scheeanu, „Raportul Sfatului administrativ extraordinar din 19 aprilie 1832 către Kiselev” în *Acte și legiuiri privilegiate la chestia țărănească*, seria I, vol. I, București, 1907, p. 193.

² Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Vornicia din Lăuntru, dosar nr. 4745/1835, I, f. 49.

³ Încercări de stringere a statului au fost făcute cu un veac înainte în Oltenia în timpul ocupației austriace din 1718–1739, cf. Ș. Papacostea, *Oltenia sub austriaci* (în manuscris).

⁴ *Regulamentul Organic*, București, 1847, f. 75.

⁵ *Ibidem*, p. 152. Vezi și publicația din 1 mai 1831 a Vorniciei din Lăuntru, în „Curierul românesc” din același an, reprodusă în *Analele parlamentare*, I—1, p. 617–618.

privire la poliția satelor și la perceperea birului⁶ au necesitat și ele strângerea caselor la un loc și formarea satului modern. Dar scopul imediat al acestei acțiuni s-a confundat cu interesul proprietarilor de a un scăpa pe nici unul din clăcași de îndatoririle clăcii și de a-și elibera moșiile de așezările lor împrăștiate, pentru a le putea da pământ cu măsurătoare și a-și rezerva restul moșiei pentru ei⁷.

Cu această operă a fost însărcinată de Regulament (art. 151) Vornicia din Lăuntru (Ministerul de Interne)⁸ care a alcătuit, în decembrie 1831, și a prezentat lui Kiselev un proiect de lege pentru clădirea regulată a caselor țărănești. Kiselev a dispus ca proiectul să fie tipărit în mai multe exemplare și distribuit deputaților din Obșteasca Adunare pentru a-l lua în discuție în sesiunea 1831/1832⁹. În acest proiect¹⁰ se preconiza alcătuirea unui plan tip de casă, cu grajd și îngrădire necesară pentru ameliorarea culturii legumelor, pomilor, dar mai ales a duzilor pentru creșterea viermilor de mătase¹¹.

Proiectul a fost distribuit deputaților în exemplare tipărite în Adunarea din 25 februarie 1832, dar nu s-a discutat imediat, aminându-i-se votarea pentru sesiunea următoare (1832/1833)¹². În această sesiune, și anume în ședința din 21 martie 1833, șeful Vorniciei din Lăuntru a amintit de el, dar Adunarea nu l-a luat în discuție¹³, iar în sesiunea următoare (1833/1834) nu s-a mai vorbit de el¹⁴. Prin urmare, de întocmirea unui plan-tip de casă și de clădirea caselor după el n-a mai fost vorba.

ACȚIUNEA DE SISTEMATIZARE A SATELOR ÎN 1832–1837

Opera proiectată nu s-a mărginit însă la aceasta. Exemplare din proiectul tipărit au fost trimise la 11 martie 1832 și ocirmuirilor de județe pentru a-l populariza printre țărani și a-i îndemna să-l pună în aplicare¹⁵. Problema ridică însă aspecte prea complexe ca să poată fi însușită atât de repede de clăcași. De aceea, Vornicia din Lăuntru a fost nevoită să repete, la 29 august 1832, apelul către ocirmuitori pentru a convinge pe țărani să-și clădească casele în cazul înnoirii, dar mai ales în cel al construirii lor din nou, „mai cu îngrijire, mai frumoase la vedere mai de odihnă și pe linie dreaptă, cu ulițe largi prin mijloc”¹⁶. Măsura se referea la casele țărănești, atât ale clăcașilor, cât și ale moșnenilor.

În calea acestei acțiuni s-a ridicat chiar de la început un șir întreg de piedici. Astfel, în satele din județul Brăila casele erau așezate aproape una

⁶ *Ibidem*, p. 46–54, 156–158.

⁷ De pildă, în Muscel proprietarii nu puteau măsura, în vara anului 1832, izlazul legal pentru clăcași pînă ce aceștia nu erau așezați la linie (Vornicia din Lăuntru, 1889/1932, III, f. 396–397).

⁸ *Regulamentul Organic*, p. 152.

⁹ *Analele parlamentare*, II–1, p. 46–47.

¹⁰ Care purta titlul „Pentru întîmpinarea strămutării sătenilor și de a se lua măsuri pentru a-și clădi lăcuințele regulate și de odihnă”.

¹¹ *Analele parlamentare*, II – 1, p. 617 – 618.

¹² *Ibidem*, p. 36.

¹³ *Ibidem*, III–1, p. 577.

¹⁴ *Ibidem*, IV–1, p. 491.

¹⁵ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Vornicia din Lăuntru, 1720/1831, II, f. 1 – 6.

¹⁶ *Ibidem*, f. 393, 398.

de alta, iar lipsa pădurilor îi puneau pe țărani în imposibilitatea de a-și face curte și grădină, ci abia cite un obor pentru nutreț și cite un coșar pentru vite ¹⁷. În județul Saac, clăcașii aveau pe lângă casele lor pometuri și diferite clădiri, pe care nu se îndurau să le părăscască și să se mute la linie, mai ales că în asemenea caz unele din livezile lor de fin urmau să fie tăiate spre a potrivi ulița satului ¹⁸. Noua uliță urma să aibă o lățime de la 6 stinjeni în sus, cit ar voi țărani ¹⁹. În județul Argeș, unii clăcași mai săraci își aveau curțile caselor strimte și fără grajduri, neavind vite, iar restul terenului atribuit de lege pentru casă și grădină îl arau ²⁰.

În județul Romanați nu se întrezărea nici o speranță în legătură cu înduplecarea sătenilor de a porni imediat la lucru ²¹. Se aflau în acest județ sate care erau așezate pe mai multe curele de moșii moșnenești, astfel că în eventualitatea mutării satului la loc potrivit numai pe una din aceste curele, proprietarii celorlalte curele rămineau fără clăcași și începeau reclamațiile. Existau apoi sate moșnenești fără clăcași, unde fiecare moșnean locuia dispersat pe cureaua sau pe delnița sa. În aceste împrejurări, sătenii au fost lăsați în pace, chiar dacă-și aveau casele depărtate una de alta, căci scopul oficial nu era de a se înfrumuseța un sat și de a-l face locuit de un număr mai mare de oameni, pustiindu-se în același timp alte locuri, și aceasta mai ales cind era vorba de moșneni care-și aveau casele așezate pe propriile lor moșii și, prin urmare, nu erau supuși clăcii, așa cum s-ar fi întâmplat în cazul cind ar fi locuit pe moșii străine ²².

Și în județul Vilcea apăreau dificultăți din cauza varietății așezărilor țărănești. Erau sate clăcășești, așezate pe trupuri mari de moșii mănăstirești și boierești. Erau apoi așezări mici clăcășești, de cite 10 sau 20 de familii, situate pe trupuri mici de moșii stăpinite de mai mulți proprietari. În sfârșit, erau moșneni care locuiau pe propriul lor pământ, dar în același sat cu clăcașii. Se cerea răspuns la întrebări ca acestea : cine indica locul, distanța între case și lărgimea ulițelor pentru clăcașii de pe moșiile boierești și mănăstirești ? Erau obligați clăcașii, așezați în grupuri mici pe trupuri mici de moșii boierești și mănăstirești, să-și pună casele la linie acolo unde se găseau, sau să se strângă cu toții într-un singur sat ? Puteau moșnenii să-și așeze casele la linie acolo unde locuiau, adică pe moșiile lor, după cum de altfel cereau, sau trebuiau să se concentreze pe un anumit loc, la rind cu clăcașii ? Atitudinea aspră a ocîrmuirii în rezolvarea acestor situații a provocat reclamații din partea sătenilor ²³.

Plingerile țăranilor și inspecția făcută în părțile muntelui, unde, din cauza strimtorării locului, casele erau răspindite pe văi și piscuri, și unde, în plus, sătenii-și aveau pe lângă ele cuprinsuri și grădini, l-au făcut pe Kiselev să oprească la 26 august 1833 acțiunea de așezare a caselor la linie. Ca urmare, s-a amînat și acțiunea de construire a caselor satești de sfat. Opera de sistematizare a satelor a rămas apoi în seama administrației

¹⁷ Ibidem, 1889/1832, II, f. 283–287.

¹⁸ Ibidem, 1720/1831, II, f. 371–372.

¹⁹ Ibidem, f. 459.

²⁰ Ibidem, 1889/1832, II, f. 227.

²¹ Ibidem, 1720/1831, II, f. 419.

²² Ibidem, f. 484–485.

²³ Ibidem, f. 391.

românești, care un an mai târziu a hotărît ca satele de la cîmpie și cele din zona de mijloc a țării, precum și parte din satele județelor de munte, care erau așezate pe șesurile apelor, să fie îndemnate să-și așeze casele la linie și să-și construiască în același timp casele de sfat, lăsându-li-se pentru aceasta o perioadă de patru ani, adică pînă la catagrafia (repartiția birului) din 1838, în timp ce satele de la munte să fie și de aici înainte scutite de aducerea caselor la linie, fiind îndatorate numai să-și construiască în intervalul de timp amintit casele de sfat lîngă bisericile existente ²⁴.

Astfel concepută, opera de sistematizare a satelor a fost lăsată apoi să meargă de la sine, fără vreun plan întocmit de stăpînire, ci numai după îndemnurile adresate de aceasta satelor prin autoritățile locale ²⁵. La un rezultat mai bun s-a ajuns în Oltenia. Astfel în județul Dolj, alinierea s-a realizat pînă în anul 1834, țăranii fiind adunați și statorniciți în sate pe locuri mai bune, putînd fi supravegheați polițienește ²⁶. O dată cu clăcășii au fost aduși pe alocuri la linie și unii moșneni, cărora însă li s-a dat voie, în urma reclamațiilor lor, să se ducă înapoi pe pămînturile lor, risipiți ca și mai înainte, și aceasta pentru a nu cădea în starea de clăcășie ²⁷. Și în județul Mehedinți, cele mai multe sate au fost așezate la linie pînă în iarna anului 1836 ²⁸. La fel și în județul Romanai, unde numai un număr mic de sate mai rămăseseră în iarna aceleiași an neașezate la linie ²⁹.

Dintre județele de dincoace de Olt, numai Brăila își pusese pînă în 1835 toate casele la linie, cu excepția unuia singur (Vădenii). Țăranii și-au cumpărat lemn de pe unde au putut, căci în județ nu erau alte păduri decît cele oprite ale domeniului statului. Ocîrmuitorul intervenise să li se dea lemn din aceste păduri pentru îngrădirea curților și pentru fațadele caselor ca, după planul dat de el satelor, „să facă un chip de ale” (alee) ³⁰.

Așezarea la linie s-a făcut pe alocuri de arendași cu brutalitatea lor caracteristică, dărîmînd casele clăcășilor dispersate pe moșie și oprindu-i să-și are pămîntul pînă nu le vor fi adus la linie ³¹. Intenția lor era să scoată cu această ocazie pe clăcăși din locurile defrișate de ei și să-i mute pe altele nedeșțelenite, ca în felul acesta, pe de o parte, să pună mina pe curăturile lor, iar pe de alta, să-și defrișeze gratuit moșiile ³². Pe unele moșii, adunarea caselor răzlețite la un loc a făcut obiectul învoielilor dintre clăcăși și arendași pentru clacă ³³.

S-a ridicat apoi în regiunea cîmpiei problema bordeielor. În județul Vlașca, de pildă, existau două categorii de sate : unele în apropiere pădurilor, care aveau case obișnuite cu pereți deasupra pămîntului, altele, la cîmpie, în care țăranii trăiau în bordeie. Se punea întrebarea dacă în rîndul caselor unui sat, care urma să fie așezat la linie, se puteau număra și bordeiele, și dacă pentru satul de cîmpie, format din bordeie, nu exista și

²⁴ Ibidem, dosar nr. 3604/1834, II, f. 627—629.

²⁵ Ibidem, dosar nr. 4745/1835, I. f. 95.

²⁶ Ibidem, f. 49, 115.

²⁷ Ibidem, f. 61.

²⁸ Ibidem, f. 127.

²⁹ Ibidem, f. 126.

³⁰ Ibidem, f. 132, 148.

³¹ Ibidem, dosar nr. 1717/1831, II, f. 1322—1323

³² Ibidem, dosar nr. 6220/1835, I. 6.

³³ Ibidem, dosar nr. 3572/1837, II, f. 867.

altă soluție decât așezarea lui la linie tot sub formă de bordeie. În sfârșit, pentru satele așezate pe moșii, care aveau păduri, se cerea răspuns la întrebarea dacă proprietarii erau obligați să dea clăcașilor lemn de construcție, sau dacă aceștia urmau să și-l cumpere de unde puteau ³⁴.

O dată cu apropierea termenului de efectuare a catagrafiei pe a doua perioadă de șapte ani, stăpînirea a venit cu noi măsuri pentru urgentarea adunării sătenilor la un loc și a așezării regulate a caselor lor, ca principal mijloc pentru aplicarea măsurilor polițienești și legarea satelor la bir. În acest scop, în iarna 1836/1837, țăranii au fost obligați să-și pregătească lemnul necesar, pentru ca, în primăvara următoare, și anume în luna mai, să-și clădească din nou casele și să-și așeze satele la linie. Măsurile de mai sus, sancționate de domnitorul Al. Ghica, au fost comunicate ocîrmuirilor județelor de cîmpie (Brăila, Ialomița, Ilfov, Vlașca, Teleorman, Olt și Romanati) pentru a le aduce la cunoștința țăranimii spre executare. În același timp, s-a cerut ocîrmuirilor județelor de deal și munte (Rîmniceul Sărat, Buzău, Saac, Prahova, Dimbovița, Muscel, Argeș, Vilcea, Dolj, Gorj și Mehedinți) să trimită liste de satele în care clăcașii își aveau casele risipite pe văi și dealuri și care nu dispuneau de loc întins pentru stringerea satului la linie, precum și liste de moșnenii care-și aveau casele și pometurile lor, dar care, în cazul cînd ar fi fost scoși din ele și adunați la un loc pe moșii străine, ar fi fost amenințați să devină clăcași. Iar la 7 decembrie 1836, s-a cerut ocîrmuitorilor din întreaga țară să stăruie ca proprietarii să indice locul de așezare a satului, să îndemne pe clăcași să-și pregătească materialul de construcție și să le pună la dispoziție lemnul necesar, aceasta însă numai dacă pe moșie se afla pădure ³⁵.

Între timp, se cerea răspuns la o altă întrebare și anume dacă și țăranii care erau angajați cu simbrie la paza viilor boierești și care locuiau pe capetele acestor vii, urmau să fie aduși la linie în satele din apropiere ³⁶.

Tuturor întrebărilor ridicate pînă atunci le-a răspuns M. Ghica, șeful Vorniciei din Lăuntru, prin instrucțiunile trimise la 12 februarie 1837 ocîrmuirilor de județe. Prin aceste instrucțiuni s-a precizat modul în care urma să se înfăptuiască pe viitor opera de sistematizare a satelor. Așezarea caselor la linie nu însemna stricarea tuturor caselor din sat sau mutarea satului întreg, nici înșirarea tuturor caselor unui sat într-un rînd sau două de case, în lung, una lîngă alta, ci o stringere generală a caselor fiecărui sat la un loc, cu care ocazie urmau să fie așezate după o oarecare regulă la linie. Se dispunea așadar ca oricîte sate erau așezate la locuri potrivite, iar proprietarii nu găseau de cuviință să le mute în altă parte, să rămînă pe loc, numai cît să li se deschidă un centru, precum și un număr mai mare sau mai mic de uliți, după mărimea satului, care să pornească de la centru. În asemenea sate urmau să-și clădească din nou casele numai acei locuitori, ale căror locuințe nu cădeau pe linia acelor uliți sau care erau împrăștiate neregulat prin diferite locuri îndepărtate de centrul satului. În ceea ce privește satele așezate pe locuri nepotrivite, sau cele ce-și aveau casele răzlețe, urmau ca în cazul cînd proprietarii erau de acord să le

³⁴ Ibidem dosar nr. 4745/1835, I, f. 130.

³⁵ Ibidem, f. 95, 105—108, 111—112.

³⁶ Ibidem, f. 151 (De pildă, vierii din satele Valea Micilor, Valea Largă, Valea Negovanilor, Valea Poienilor, Valea Mantii, Valea Călugărească și Valea Popii din plasa Podgoriei, județul Saac).

mute, asemenea case să se adune cît mai strîns, dar și acestea nu într-un șir sau două de case, reclădite în lung, ci pe mai multe uliți care să corespundă cu centrul satului. Bordeiele existente, în cazul cînd cădeau în linia uliților satului, urmau să fie desființate și prefăcute în case după regulă. Țăranii care-și clădeau case din nou urmau să folosească și materialul recuperat din dărîmarea caselor vechi. Toți clăcașii care se aflau viriți cu locuințele pe cîte un pogon sau două de vie pe dealuri, considerate de ei proprietate a lor, urmau să fie trimiși înapoi pe moșiile de unde plecaseră sau pe acelea de pe care își procurau hrana, și această pentru că viile înfundate nu erau socotite ca proprietăți de locuință, ci ca sădiri făcute pentru negoț. Făceau excepție vierii, angajați cu plată de boieri ca să le păzească viile, dar care, la expirarea termenului, urmau să fie obligați să se întoarcă la vechile lor locuințe și acolo să se așeze la linie. Moșnenilor, care locuiau între viile lor și care aveau și pămînt pe aceeași moșie, pentru a li se asigura dreptul de proprietate și a se realiza totuși și strîngerea lor la un loc, urma să li se indice o parte de loc pe același trup de moșie pentru a-și clădi casele, dar fiecare numai pe proprietatea sa, pentru a nu cădea, în caz contrar, în dependență. Tot așa urma să se procedeze și cu moșnenii din regiunile muntoase ale țării care-și aveau casele dispersate prin diferite locuri, unde stăruiau să rămînă de dragul al cîte unei livezi de pomi ce o aveau plantată lângă casele lor, suferind în felul acesta „o deosebită înstreinare și sălbăticia despre soțietatea conlăcuitoarelor”. Măsurile de mai sus urmau să fie puse în aplicare de comun acord cu proprietarii, în al căror folos mai cu seamă se iniția toată această operă³⁷.

Între timp ocîrmuitorii județelor de munte au arătat Vorniciei din Lăuntru care erau satele ce nu puteau fi așezate la linie. În județul Rîmnicul Sărat în rîndul acestora se numărau 52 de sate (dintre care 35 locuite de clăcași, 11 de moșneni și 6 de moșneni și clăcași) și aceasta fie din cauză că erau situate pe munți, dealuri, vâi și ripe, fie în locuri de podgorie, acoperite de vii, livezi de pomi sau crînguri³⁸. În județul Buzău nu puteau fi aduse la linie 85 de sate așezate pe vâi și dealuri, ai căror locuitori aveau pe deasupra curături arabile, finețe, pometuri și vii³⁹. Și aici, pe lângă natura locului, principala piedică ce se ridica în calea acțiunii de strîngere a caselor la linie era împotrivirea clăcașilor de a ieși din curăturile lor⁴⁰. În județul Saac, din cele 223 de sate existente, 135 nu puteau fi sistematizate, și aceasta din cauza așezării lor pe locuri improprii alinierii, precum și din pricina amenințării clăcașilor cu pierderea curăturilor, iar a moșnenilor cu scoaterea din proprietățile lor. Aceleași motive făceau ca și cele mai multe sate din plasa Podgoriei din județul Muscel, locuite de moșneni și clăcași, să nu poată fi așezate la linie, căci dacă aceștia ar fi fost scoși din locurile lor, moșnenii ar fi devenit clăcași, iar clăcașii ar fi ajuns în dependența altor proprietari, ambele categorii de țărani pierzîndu-și în același timp cuprinsurile și avutul lor imobil⁴¹.

³⁷ Ibidem, f. 280–281.

³⁸ Ibidem, f. 377–379.

³⁹ Ibidem, f. 316–320.

⁴⁰ Ibidem, f. 299 (Episcopia de Buzău cerea, la 1 februarie 1837, să fie lăsate, în pace 7 sate ale ei din județul Saac și 10 din județul Buzău aceasta pentru a nu se tăia livezile clăcașilor și a nu li se pustii clădirile strămoșești).

⁴¹ Ibidem, f. 310.

Și în județele de la șes se semnalau piedici în calea sistematizării satelor. Astfel în plasa Vedea din județul Olt mai toate satele erau locuite de moșneni, fiecare pe fișia sa de moșie. Acum, cu așezarea caselor la linie, tot moșneanul care avea cât de puțină moșie (unii până la unul sau doi stinjeni, iar alții șezind cîte 2—3 pe un singur pogon) ținea să-și re-clădească locuința pe propria sa „fașă” de pămînt și anume unde i-ar fi convenit, refuzînd să-și părăsească pămîntul și să se facă clăcaș, unul altuia ⁴². Și în Ialomița, moșnenii și mazilii, proprietari deplini pe pămînt și case, au reacționat împotriva pericolului de a cădea în stare de clăcășie la o eventuală părăsire a proprietăților lor ⁴³. În acest județ se semnalează și cazuri cînd arendașii au pretins în mod abuziv clăcașilor bani pentru a le da loc la linie ⁴⁴. În Ilfov se remarcă încercarea negusturilor din satul Gherghița de a scăpa de aliniere, pe motiv că aveau tîrg, cu prăvălii, case, hambare, grajduri și alte împrejurimi ⁴⁵.

În Mehedinți, țăranii din cele mai multe plăși se aflau mutați, după cum s-a arătat, cu casele lor vechi la linie. Numai satele plășilor de la margine, unde, din lipsa pădurilor, ei locuiau în bordeie, încălzindu-se cu trestie și cu tizic, s-au mutat cu tot cu bordeiele lor la linie, adică și-au făcut din nou bordeie. S-a dispus însă desființarea desăvîrșită a bordeielor și prefacerea lor în case regulate deasupra pămîntului ⁴⁶.

DESFAȘURAREA ACȚIUNII DE SISTEMATIZARE A SATELOR ÎN 1837—1838

Așezării la linie au fost supuși și ȣiganii mănăstirești. Problema a fost ridicată la începutul anului 1837 de ocîrmuirea de Dîmbovița, unde în unele sate se aflau grupuri întregi de ȣigani, așezate în cătune. În general, mai toate mănăstirile, care stăpîneau ȣigani, nu-i aveau statorniciți pe moșiile lor, ci risipiți prin țară. A fost deci nevoie să se întrebe aceste mănăstiri dacă voiesc să-și statornicească ȣiganii pe moșiile lor și să li se ceară, în cazul unui răspuns afirmativ, să arate pe ce moșii se aflau, pentru a fi trimiși din ocîrmuire în ocîrmuire pe moșiile lor de origine, spre a fi puși la linie ⁴⁷.

Opera de sistematizare a satelor părea că a pășit pe calea cea bună. O nouă circulară a Vorniciei din Lăuntru din 15 mai 1837, cînd muncile agricole de primăvară se considerau terminate, venea să dea un nou imbold ocîrmuirilor de județe să pornească la lucru ⁴⁸. În cale însă persistau vechi piedici și se iveau altele noi.

În primul rînd, această acțiune a continuat să se lovească, în general, de împotrivirea clăcașilor de a-și părăsi curăturile și de a se muta pe locurile indicate de proprietari. În principiu, stăpînirea, interesată în prosperitatea

⁴² Ibidem, f. 450.

⁴³ Ibidem, f. 567—568, 582—583.

⁴⁴ Ibidem, f. 623—624.

⁴⁵ Ibidem, f. 269.

⁴⁶ Ibidem, f. 396—397, 441.

⁴⁷ Ibidem, f. 255, 392, 394.

⁴⁸ Ibidem, f. 502.

economică și în stabilitatea lor fiscală, nu i-a forțat să se mute fără voia lor. În asemenea cazuri sistematizarea urma să se rezume numai la aducerea caselor răslețite spre centrul satului⁴⁹. Practic însă, datorită împotrivirii clăcășilor, așezarea caselor lor la linie a continuat să se facă în multe sate cu forța și cu brutalitatea caracteristică administrației locale⁵⁰. Mutarea clăcășilor din satul și din curăturile lor pe altă moșie a aceluiași proprietar, fără voia lor, ei numai după dorința acestuia, a fost interzisă de stăpânire⁵¹.

O împotrivire și mai îndârjită, căci venea din partea unor oameni liberi, au continuat s-o opună moșnenii, atît în cazul cînd era vorba de a se alinia tot pe pămîntul lor, cit, mai ales, în cazul cînd erau amenințați să se mute pe moșii străine și să cadă în stare de dependență. În primul caz, ei au fost obligați să-și pună casele la linie conform dispozițiilor oficiale⁵², în al doilea însă stăpînirea nu i-a obligat să-și părăsească pămîntul lor ohabnic. Mutarea moșneanului de pe pămîntul său răslețit pe vâi și dealuri, la linie, pe pămînt străin, a fost îngăduită numai atunci cînd se dădea loc pentru loc, adică cînd moșneanul primea loc ohabnic pe linie, în schimbul locului său dispersat de centrul proiectat al satului. Orice mutare violentă din partea dregătorilor locale, ca dărimarea caselor moșnenilor, drept formă de constrîngere pentru a se muta la linie, a fost considerată de stăpînire ilegală și supusă despăgubirii⁵³. Pe de altă parte moșnenii și maziilii, proprietari de case și de pămînt, n-au fost obligați să-și facă din nou case în rînd cu clăcășii din sat⁵⁴. În schimb, moșnenii care locuiau în bordeie subterane, fiecare pe pîrticica sa de pămînt, cu pometuri și grădini, au fost obligați să și le strice și să-și facă case la linie, administrația locală avînd însă grijă ca în asemenea cazuri să nu li se calce drepturile de proprietate, adică să nu fie așezați pe moșie străină, ci tot pe a lor⁵⁵.

În al doilea rînd, a fost nevoie să fie păsuiți deocamdată cărăușii din județele Saac, Prahova, Dîmbovița, Vlașca, Teleorman, Argeș și Vilcea, care transportau anual sarea pentru export de la oene la porturile Dunării⁵⁶. De mutare la linie au fost scutiți apoi țărani care lucrau la extracția sării⁵⁷, și au fost amînați cei ce păzeau malurile de sare din județele Saac și Buzău⁵⁸.

⁴⁹ Ibidem, II, f. 355, 535.

⁵⁰ De pildă, în Dîmbovița, subocirmuitorul plășii Mijlocului a pus în vara anului 1837 asupra clăcășilor de la Bolovan și Rănești executor pentru a le dărîma casele și a le pune la linie (ibidem, I, f. 728–729). În Saac, un subocirmuitor a dărîmat, în vara anului 1838, 43 case la Valea Vii și Hîrjănești (ibidem, II, f. 619). În Vlașca, subocirmuitorul plășii Balta a dărîmat casele clăcășilor de la Naipu, pentru a-i forța să se așeze la linie (ibidem, f. 772). În Argeș, șeful plășii Gălățestilor a bătut cu dorobanți pe clăcășii de la Slobozia ca să se mute la linie, făcîndu-i prin aceasta să se răscoale (ibidem, f. 49–52). În Mehedinți, clăcășii de la Calafat se plîngeau în toamna anului 1837 că așezarea lor la linie s-a făcut cu „multe zoriri” de către subocirmuitor (ibidem, f. 57).

⁵¹ Ibidem, II, f. 673–674, 776–777, 808–809.

⁵² Ibidem, I, f. 563.

⁵³ Ibidem, II, f. 438, 449.

⁵⁴ Ibidem, f. 581.

⁵⁵ Ibidem, f. 779–780 (La Căcaleți, județul Dolj, moșnenii fiind obligați să-și strice bordeiele, iar în locul lor să-și ridice case, cereau în 1839 domnului să fie lăsați în pace căci sint săraci că n-au lemn și că bordeiele lor nu diferă mult de case, căci sint îngropate numai de 4–3 palme, în pămînt și ieșite cu 4–5 pame deasupra pămîntului).

⁵⁶ Ibidem, I, f. 705; II, f. 60.

⁵⁷ Ibidem, I, f. 730–731.

⁵⁸ Ibidem, f. 746.

Greutăți în acțiunea de sistematizare a satelor au continuat să fie pricinuite frecvent și de neglijența proprietarilor. Dovada o constituie numeroase plingeri ale autorităților locale. Astfel în județul Rîmnicul Sărat, ocîrmuitorul reclama că proprietarii, bazîndu-se pe dreptul exclusiv ce-l aveau de a decide în această privință îl împiedicau neîncetat în acțiunea de înliniere a satelor, sub diverse pretexte și cereri de amîinare. Din această cauză nu s-a putut deschide pînă în vara anului 1937 nici centrul satelor⁵⁹. Unii proprietari cereau amîinare pînă la ridicarea de către inginer a planului noului sat și pînă la măsurarea pămîntului legal la clăcași⁶⁰. La începutul primăverii anului 1838, în plasa Rîmnicului de Jos din acest județ mai toți clăcașii își aveau pregătît lemnul și numai din partea proprietarilor și arendașilor continuau să se ivească piedici⁶¹.

În județul Prahova din pricină că proprietarii nu indicaseră terenurile de alinire, clăcașii au arat, în primăvara anului 1837, toate locurile, potrivite pentru acest scop, astfel că opera de sistematizare a trebuit să fie amînată de la sine⁶². Această operă n-a putut fi înfăptuită nici în primăvara anului 1838, tot din neglijența proprietarilor, care, de pildă cei din plasa Tirșor, locuind în București, n-au delegat pe arendași să indice locul pentru aliniere, iar aceștia au refuzat să-l fixeze cu de la sine putere. Stăpînirea a dispus să se adreseze un ultim apel proprietarilor, iar dacă și acesta ar fi fost zadarnic, atunci să pună satele la linie potrivit instrucțiunilor oficiale⁶³. Nici în plasa Cîmpului cei mai mulți proprietari n-au indicat locurile pentru alinierea satelor⁶⁴. Unele sate de munte, ca de pildă cele din plaiul Prahovei, în care casele și sădirile țărănilor erau răsfirate prin locuri improprii alinierii au fost lăsate în pace, numai că locuitorii răzlețiți au fost obligați să se apropie pe cît posibil de centrul satului⁶⁵.

Nici în județul Ilfov, un mare număr de proprietari, de pildă din plasa Sabarului, chemați de subocîrmuitor prin adrese formale, înmîinate prin clăcașii lor, n-au indicat liniile satelor nici pînă în vara anului 1838. La această dată, unele sate din acest județ își aveau casele așezate la linie, altele „după atita zoriri ce li s-au făcut prin într-adinși dorobanți, nici cum n-au pus în lucrare înlinierea”⁶⁶.

În județul Dimbovița, și anume în plasa Ialomiței, s-a ajuns în primăvara anului 1858 să se aducă prin forță oarecum la linie casele dispersate din satele de pe moșiile mănăstirești. Dimpotrivă, nu s-a putut face nimic în satele de pe moșiile boierești, din cauza refuzului proprietarilor de a fixa terenul pentru aliniere sau din pricina amînării acestei operațiuni la cererea proprietarilor sau a epistaților lor. Și aici stăpînirea a dispus să se aducă lucrul la bun sfîrșit, conform instrucțiunilor menționate, fără a mai aștepta pe proprietari⁶⁷.

⁵⁹ Ibidem, f. 786.

⁶⁰ Ibidem, f. 523—524.

⁶¹ Ibidem, II f. 195.

⁶² Ibidem, I, f. 631.

⁶³ Ibidem, II, f. 434.

⁶⁴ Ibidem, f. 593—594.

⁶⁵ Ibidem, I, f. 772.

⁶⁶ Ibidem, II, f. 738.

⁶⁷ Ibidem, f. 224—225.

Acțiunea de sistematizare a satelor a fost stînjinită frecvent, mai ales la cîmpie, și de refuzul proprietarilor de a da clăcașilor lemn ⁶⁸. Stăpînirea n-a făcut altceva decît să continue să recomande proprietarilor și arendașilor ce aveau păduri pe moșie să dea lemn clăcașilor ⁶⁹.

Pe de altă parte, transportul lemnului a fost împiedicat de epizotia care a redus simțitor, în iarna anului 1836/1837, șeptelul țăranilor ⁷⁰. Și ploile neconținute din vara anului 1837 au împiedicat pe țărani să-și pună casele la linie ⁷¹. S-au ivit deci cereri de amînare din partea lor ⁷². În județul Argeș, s-a obținut această amînare, deoarece casele, urmînd „a se lipi” adică a se face din gard lipit cu pămînt, cu coșuri sau sobe în interior, ploile și vremea rece de toamnă ar fi împiedicat terminarea lor la timp și ar fi obligat pe țărani să stea cu familiile sub cerul liber pe cîmpuri ⁷³. În sfîrșit, așezarea satelor la linie a fost amînată pe alocuri pînă la darea sentințelor în procesele iscate între proprietari pentru stăpînire de moșie, pentru încălcare de hotar, sau pentru ieșire din devălmășie ⁷⁴.

Astfel trecea și anul 1837. La 24 februarie 1838, o nouă circulară stimula pe ocîrmuitori să ducă la bun sfîrșit opera proiectată ⁷⁵. S-a intensificat deci presiunea asupra clăcașilor ⁷⁶. Graba era provocată de faptul că acțiunea de sistematizare nu înainta de loc. De pildă, în Ialomița, la începutul primăverii anului 1838, numai vreo cîteva sate se aflau cu un număr înfim de case așezate la linie ⁷⁷. Un nou ordin circular din 9 noiembrie același an chema pe ocîrmuitori să depună eforturi ca satele rămase în vechea lor stare să-și pregătească în cursul iernii 1838/1839 materialul necesar pentru ca în luna martie 1839 să se pună la linie. Totodată li s-a cerut să raporteze asupra numărului de sate așezate și neașezate pînă atunci la linie și să arate motivul întîrzierii alinierii ⁷⁸.

Din datele furnizate se poate aprecia stadiul atins la sfîrșitul anului 1838 și la începutul anului 1839 în această acțiune în unele din județe. Astfel, în județul Buzău, unde datele se referă numai la două plăși, Cîmpul și Sărata, în prima se aflau puse la linie 34 de sate, iar nepuse 14, iar în a doua 16 sate aliniate și 3 nealiniate ⁷⁹. În județul Prahova, abia a treia parte din sate se găseau puse la linie, și aceasta fie din cauză că proprietarii și arendașii nu indicaseră încă terenul pentru aliniere, fie că acest teren era impropriu acestui scop, fie că clăcașii n-aveau lemn sau că erau ocupați cu transportul sării, fie, în sfîrșit, că moșnenii refuzau să se mute de pe proprietățile lor ⁸⁰. În județul Vlaşca, abia a patra parte din sate

⁶⁸ Ibidem, I, f. 659.

⁶⁹ Ibidem, f. 720—721.

⁷⁰ Ibidem, f. 254.

⁷¹ Ibidem, f. 774; II, f. 79.

⁷² Ibidem, I, f. 500.

⁷³ Ibidem, II, f. 79.

⁷⁴ Ibidem, I, (întregul dosar).

⁷⁵ Ibidem, II, f. 167.

⁷⁶ Ibidem, f. 198.

⁷⁷ Ibidem, f. 174.

⁷⁸ Ibidem, f. 889.

⁷⁹ Ibidem, f. 10,21.

⁸⁰ Ibidem, f. 32, 34—35,39.

se aflau puse în ordine. Cauza era că unele sate clăcășești nu primiseră lemn, altele erau ocupate cu paza pichetelor pe Durăre, altele rămăseseră fără vite în urma epizotiei, iar altele erau locuite de moșneni devălmași ⁸¹. În acest județ, de pildă în plasa Marginea, clăcășii mai bogați și care aveau vite mai multe își aveau cuprinse, prin învoieli cu proprietarii, câte un crîng sau câte o cîmpie pustie, drept odăi, unde locuiau în permanență. Pe lângă ei se aciuiaseră însă și clăcășii străini din alte județe. Ocîrmuirea a cerut, ca o măsură de securitate a satelor, desființarea acestor odăi, dar stăpînirea a recunoscut clăcășilor dreptul de a ședea la ele pentru a-și îngriji vitele, obligîndu-i doar să intre sub cheazășia satelor unde erau legați cu iarnă ⁸². În județul Teleorman, mai bine de o treime din sate au intrat în iarnă 1838/1839 nealiniate. Cauza, mai ales în regiunea Dunării (plasa Marginea), era lipsa de lemn, pădurile aflîndu-se la mari depărtări, iar accesul la lemnul din insulele dunărene fiind interzis din pricina ciumei ce bîntuia în părțile turcești. Clăcășii continuau deci să locuiască în bordeie. Chiar și în satele considerate ca fiind așezate la linie, numai clăcășii fruntași își făcuseră case deasupra pămîntului la linie, iar ceilalți numai garduri, iar în loc de case, tot bordeie. În plasa Călmățui, deși toate cele 28 de sate erau socotite puse la linie, totuși prin fiecare rămăseseră câte 4—5 bordeie de-ale clăcășilor cei mai săraci. În rest, cauza întîrzierii așezării satelor la linie era lipsa de mijloace din partea clăcășilor sau amînarea cerută de proprietari ⁸³. În județul Muscel se aflau puse la linie 2.220 de case, iar 1.526 rămase în starea lor inițială ⁸⁴. În județul Gorj, din totalul de 270 de sate, 208 se găseau așezate, iar 62 neașezate la linie, mai ales din lipsă de mijloace ⁸⁵.

Pentru fiecare din județele menționate, stăpînirea a cerut ca alinierea satelor să fie terminată în primăvara anului 1839, chiar și a celor locuite de cărăușii de sare.

AȘEZAREA SATELOR LA LINIE ÎN 1839—1843

În calea acțiunii de sistematizare a satelor stătea și străvechiul mod de viață țărănesc. În părțile muntelui, țărani locuiau în încăperi strîmte și neaerisite. Vara, cei mai mulți nu stăteau în case, ci pe afară, iar alții prin țarinile cu semănături. Toamna, cînd se răcea vremea, se retrăgeau la casele lor. Stăpînirea a căutat să remedieze situația prin obligarea țăranilor care n-aveau loc potrivit pentru aliniere să-și prefacă și să-și clădească din nou casele pe locuri cît mai înalte și mai expuse la lumină și aer. Cei ce nu locuiau vara în case au fost îndatorați să și le curățe, adică să înlăture buruienile crescute pe lângă ele, înainte de a intra toamna în ele ⁸⁶.

Pe alocuri însă, tot în regiunile muntoase, clăcășii locuiau numai vara în sat, iar iarna se mutau în odăile lor în cîmp ⁸⁷. La asemenea odăi,

⁸¹ Ibidem, f. 53—59.

⁸² Ibidem, f. 784—786.

⁸³ Ibidem, f. 926.

⁸⁴ Ibidem, f. 935—941.

⁸⁵ Ibidem, III, f. 93—101.

⁸⁶ Ibidem, dosar nr. 366/1841, f. 80.

⁸⁷ Ibidem, f. 296—298 (De pildă, în plaiul Slănic din jud. Buzău).

ei își strîngeau finul și-și iernau vitele, iar primăvara se întorceau în sat ⁸⁸. De aceea, casele unor asemenea țărani n-aveau nici curți și nici împrejurimi corespunzătoare, de vreme ce aceștia erau obișnuiți să locuiască la conacele lor pe cîmp ⁸⁹. Vechiul lor obicei de a-și petrece viața la conacele răsfirate pe văi și dealuri venea, prin urmare în contradicție cu acțiunea de strîngere la un loc a satului ⁹⁰.

Altă piedică în calea acestei acțiuni a continuat să fie împotrivirea clăcașilor de a se muta pe locurile indicate de proprietari. Pe alocuri, rezistența lor a continuat să fie înfrînată prin forță de administrația locală ⁹¹.

În schimb, s-a continuat să se interzică proprietarilor să-și mute cătune sau sate întregi pe alte moșii ale lor, fără voia clăcașilor ⁹². Proprietarii care s-au făcut vinovați de abuz și violență au fost condamnați să despăgubească pe clăcași ⁹³.

Pe de altă parte, stăruința autorităților locale din județele de la cîmpie de a desființa bordeiele a fost anihilată de refuzul proprietarilor de a da lemn clăcașilor. Proprietarii, după cum s-a amintit, nu puteau fi obligați la aceasta, ci numai rugați și convinși de folosul ce l-ar dobîndi din stringerea caselor clăcașilor la un loc ⁹⁴. Pe alocuri, clăcașii înșiși se împotriveau cu îndîrjire să-și părăsească bordeiele ⁹⁵. Ba mai mult, chiar așezați o dată la linie, ei continuau să-și facă acolo bordeie. Uneori ei fugeau înapoi la vechile lor vetre, unde-și aveau curăturile și viile, continuînd a locui prin „proaste bordeie făcute vremelnicește prin crămile viilor lor și prin surle (colibe) făcute din trestie” ⁹⁶. Dalacul ce bîntuia la începutul anului 1842 în județul Vîlcea era pus pe seama „necurăteniei ce s-au înrădăcinat între lăcuiitorii părții locului, precum și proasta lor hrană ce au”, mai ales în satele ce nu fuseseră puse încă la linie ⁹⁷.

Dificultăți continuau să persiste și în cazul mutării moșnenilor la linie. Pe alocuri, fiind scoși la linie pe pămîntul altui moșnean, acesta-i obliga să-i plătească clacă. Desigur ei se împotriveau, oferind loc pentru loc ⁹⁸. În județul Mehedinți, de pildă, cele mai multe sate erau locuite de moșneni. La prima poruncă de aliniere, satele au fost așezate unde s-au găsit locuri mai potrivite. Aceste locuri erau însă stăpînite numai de vreo cîțiva din ei, căci cei mai mulți își aveau pămînturile afară din sat. Pre-

⁸⁸ Ibidem, Colecția manuscrise, mss. 1120, f. 112 v - 113 (De ex. clăcași de la Drocă din jud. Prahova).

⁸⁹ Ibidem, dosar nr. 366/1841, f. 115.

⁹⁰ Ibidem, dosar nr. 343/1844, f. 5 (în plasa Oltului din jud. Mehedinți, un mare număr de clăcași trăiau după acest obicei).

⁹¹ Ibidem, dosar nr. 366/1841, f. 109, dosar nr. 343/1844, f. 4.

⁹² Ibidem, dosar nr. 4745/1835, III, f. 90-91, 378.

⁹³ Ibidem, f. 41-42 (De pildă, proprietarul de la Vasilați, care dărimase casele clăcașilor pentru a-i constrînge să se mute pe altă moșie a sa, a fost obligat să-i despăgubească cu suma de 1 517 lei).

⁹⁴ Ibidem, f. 371-372.

⁹⁵ Ibidem, dosar nr. 366/1841, f. 312-314.

⁹⁶ Ibidem, f. 234-237 (Raportul trimisului Vorniciei din Lăuntru cu privire la fuga înapoi la Funduleț a 155 de familii de clăcași așezați la linie la Izlaz).

⁹⁷ Ibidem, f. 135.

⁹⁸ Ibidem, f. 94.

facerea efectundu-se fără vreo învoială între ei, după un timp anumiți moșneni proprietari ai pământului pe care se făcuse alinierea satului au pretins de la ceilalți clacă. Ca să scape, aceștia din urmă au cerut voie să se întoarcă înapoi pe proprietățile lor. Ocîrmuirea își vedea distrusă opera. Ea propunea să se dea loc pentru loc. Vornicia din Lăuntru însă, pornind de la principiul că, „fiecare lăcuiitor, avînd înseși a lui proprietate, nu este cu dreptate a fi clăcașul altuia”, le-a dat voie să se întoarcă înapoi pe proprietățile lor pe care să-și așeze din nou casele, pe cît posibil însă mai aproape de centrul satului, soluția de a se da loc pentru loc rămînînd valabilă numai cînd era acceptată de ambele părți ⁹⁹.

În alte locuri, moșnenii dintr-un sat dat, avînd fiecare cîte 5—6 clăcași sau chiar și mai puțini, i-au pus într-o oarecare ordine fiecare pe partea sa de moșie, satul rămînînd însă mai departe împrăștiat. În asemenea cazuri, strîngerea satului la un loc, adică ridicarea clăcașilor de pe mai multe proprietăți moșnenești și concentrarea lor numai pe partea unui singur moșnean, ar fi însemnat călcarea dreptului de proprietate al celorlalți moșneni cu clăcași. De aceea s-a dispus ca alinierea unor asemenea sate moșnenești, populate cu clăcași, să se facă numai pe bază de înțelegere între toți moșnenii proprietari ¹⁰⁰.

SITUAȚIA SATELOR SUB RAPORTUL AȘEZĂRII LOR LA LINIE ÎN 1844

După situațiile întocmite de ocîrmuirile de județe ¹⁰¹, opera de sistematizare a satelor ajunsese în anul 1844 într-un stadiu mai mult sau mai puțin înaintat. În județul Rîmniceul Sărat, alinierea se făcuse în proporție de circa 64,8 % din satele județului. Neașezate la linie rămăseseră 61 de sate din cauză că cele mai multe se aflau pe locuri de podgorie și de munte, improprii alinierii ¹⁰². În județul Brăila, toate satele se aflau puse în ordine, în afară de unul singur (Domnița) ¹⁰³. În județul Buzău, procentul satelor alinate era de circa 41,4 din totalul satelor județului. Nealinate mai rămîneau 95 de sate, deoarece se aflau situate pe locuri rîpoase sau pe dealuri și în podgorie, iar locuitorii, cei mai mulți moșneni, erau proprietari de vii și livezi ¹⁰⁴. În județul Saac, din cele 228 de sate existente la acea dată, 138 (decî 60,5 %) se mai aflau neașezate la linie, aceasta datorită fie terenului impropriu fie ocupației clăcașilor de păzitori ai viilor boierești și negustorești, fie faptului că erau locuite de moșneni, care trăiau fiecare pe sfoara sau pe locul său infundat și refuzau să se supună acțiunii de aliniere ¹⁰⁵. În județul Prahova, alinierea se făcuse în proporție de circa 46,4 % din totalul satelor. Mai rămăseseră nealinate 81 de sate, majoritatea lor din cauza terenului impropriu sau a lipsei de mijloace din partea țăranilor ¹⁰⁶. În județul Ialomița, proporția satelor alinate era

⁹⁹ Ibidem, f. 315—316.

¹⁰⁰ Ibidem, f. 333—334.

¹⁰¹ La cererea Vorniciei din Lăuntru din 21 aprilie 1844.

¹⁰² Ibidem, dosar nr. 343/1844, f. 35—37.

¹⁰³ Ibidem, f. 9.

¹⁰⁴ Ibidem, f. 17—19.

¹⁰⁵ Ibidem, f. 122—126.

¹⁰⁶ Ibidem, f. 77—79.

de 34,4 %. Neașezate la linie erau 86 de sate, unele din lipsă de lemn, altele din aceeași cauză erau puse numai în parte la linie, în altele erau aliniate numai casele noi, iar în altele se afla trasă numai cite o linie, rămasă neterminată din lipsă de mijloace și, însfirșit, altele erau moșnenești, fără clăcași¹⁰⁷. În județul Dimbovița, un mare număr de sate erau așezate pe moșii stăpinite în devălmășie. Dintre acestea, unele erau puse la linie. Între timp, unii din proprietari ieșind din devălmășie, cereau să li se dea și clăcașii cuveniți pentru a-i așeza pe părțile lor. A li se aproba cererea însemna a se lăsa să se răzlețească din nou satul, iar pentru clăcași, să-și piardă curăturile¹⁰⁸. A fost nevoie deci să se interzică împărțirea clăcașilor o dată cu moșia între proprietari¹⁰⁹. În vara anului 1844, alinierea se găsea înfăptuită în acest județ în proporție de circa 52 %. Se mai aflau nealiniate 109 sate, cele clăcășești din lipsă de mijloace sau de teren potrivit pentru aliniere, cele moșnenești din cauză că moșnenii refuzau să iasă din proprietățile lor risipite pe văi și dealuri¹¹⁰. În județul Vlașca, și anume în plășile Balta și Marginea, toate satele erau puse la linie, în restul plășilor numai 41 din totalul de 106 de sate nu erau încă aliniate, dintre care 4 mai erau alcătuite din bordeie¹¹¹.

În județul Teleorman, așezarea satelor în ordine se găsea realizată în proporție de circa 50,3 %. Din cele 94 de sate nealiniate, 23 se aflau în plasa Mijlocului (cu un total de 30 de sate) și care deși li s-au suprimat bordeiele, n-au fost totuși aliniate, ci fiecare sat a rămas compus din mai multe cătune, depărtate unul de altul, și aceasta datorită neîngrijirii proprietarilor; 41 se găseau în plasa Marginea, dintre care 5 erau așezate la linie tot în bordeie, în 17 numai o parte din locuințe erau făcute deasupra pământului, iar celalaltă în bordeie sub pământ, 13 în care numai o parte din case se găseau puse în oarecare ordine, iar 6 fuseseră păsuite la cererea proprietarilor și arendașilor; 23 în plasa Călmățui și care fuseseră aliniate la prima zorire, dar țăranii, din lipsă de lemne de foc, le-au părăsit și s-au întors la vechile lor bordeie, iar de atunci încoace însurăteii și oricine a voit și-au făcut bordeie pe unde le-au plăcut; 7 în plasa Tirgului, din cauza refuzului proprietarilor¹¹². Alta era situația în plasa Cotmeana, unde cele mai multe sate erau clădite din vechime pe moșii moșnenești și unde unii moșneni, fiind zoriți să se adune pe locul indicat pentru vatra satului, s-au așezat pe părțile altor moșneni, care le pretindeau clacă. Ei refuzau și ofereau loc pentru loc. Cei cu terenul pe care se afla vatra satului nu acceptau. S-a hotărât ca moșnenii să rămână pe părțile altora numai printr-un acord reciproc¹¹³.

În județul Muscel, satele se aflau puse în ordine în proporție de circa 38 %. Nealiniate se mai aflau 77 de sate, cele mai multe clăcășești, din cauza strimțării locului, iar celelalte, moșnenești, din pricină că fiecare moșnean locuia pe proprietatea sa¹¹⁴. În județul Olt, aproape toate satele

¹⁰⁷ Ibidem, f. 86 – 89.

¹⁰⁸ Ibidem, f. 15.

¹⁰⁹ Buletin *Gazetă oficială*, nr. 29 din 1845.

¹¹⁰ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Vornicia din Lăuntru, dosar nr. 343/1844, f. 58 – 63.

¹¹¹ Ibidem, f. 50 – 51.

¹¹² Ibidem, f. 80 – 82.

¹¹³ Ibidem, f. 110.

¹¹⁴ Ibidem, f. 112 – 113.

erau aliniate și numai într-un mic număr din ele se mai afla câte una sau două case răzlețite de linie și numai 8 sate din Plasa Oltului se găseau neașezate în ordine din cauza locului nepotrivit pentru aceasta¹¹⁵. În județul Romanți, sistematizarea satelor se făcuse în proporție de circa 28,6 %. Neașezate sau așezate numai în parte la linie se aflau 51 de sate, și aceasta din următoarele cauze: lipsa de mijloace din partea clăcașilor, terenul nisipos, impropriu săpării bordeielor, refuzul moșnenilor (de ex., din 16 sate din plasa Cîmpului) de a-și părăsi „puțina stăpînire de pămînt, locuind fiecare unde l-au ajuns partea”. Restul satelor erau aliniate, unele cu bordeie¹¹⁶.

În Județul Vilcea, sistematizarea se realizase în proporție de circa 55 % din totalul satelor județului. Nealiniat se aflau 91 de sate, cele mai multe locuite de moșneni care refuzau să-și părăsească proprietățile. Pe alocuri, unele sate de moșneni (12 din plasa Oltului s-au întors înapoi la vechile lor așezări pe văi și dealuri¹¹⁷. Casele moșnenilor care locuiau la munte se aflau prin păduri și locuri depărtate de sate. Ocîrmuirea s-a străduit zadarnic să le tragă la linie, pentru a le prinde în raza supravegherii polițienesci. Și aici stăpînirea a interzis ridicarea moșnenilor de pe proprietățile lor și așezarea lor pe moșii străine, fără o înțelegere prealabilă între părți. Numai adunarea la un loc, dar numai pe proprietatea fiecăruia din ei, a continuat să fie valabilă¹¹⁸. În județul Dolj, numai 10 sate nu se aflau așezate la linie, dintre care jumătate din neglijența proprietarilor¹¹⁹. Și aici moșnenii, de teamă să nu cadă în stare de clăcășie, refuzau să-și părăsească proprietățile și gospodăriile, dispersate de linia satului¹²⁰. În județul Gorj, alinierea se înfăptuise în proporție de 84,5 % din totalul satelor. Nealiniat se aflau 42 de sate, dintre care 16 din cauza poziției defavorabile a locului (văi și dealuri), iar 26 (din plasa Gilortului) din pricină că cele mai multe erau răsfirate în grupuri mici de case, sub denumirea de mahalale, pe dealuri și văi, iar țărani stăteau la conacele lor de vite¹²¹. În județul Mehedinți, procentul satelor puse în ordine se ridica la 83. Nealiniat se găseau 59 de sate, dintre care în 29 alinierea se făcuse numai în parte, deoarece casele erau grupate în mahalale de cîte 20—50 de case neașezate la linie¹²². În plasa Ocolului din acest județ rămîneau și pentru anul 1845 sate care nu-și aveau pe toți locuitorii strinși la linie, mai ales pe moșneni răzlețiți pe văi și dealuri fiecare pe cureaua sa de moșie¹²³.

OPERA DE SISTEMATIZARE A SATELOR ÎN 1844—1854

Acțiunea de sistematizare a satelor poate fi urmărită documentar încă un deceniu. Un număr mic de oameni nu putea fi lăsat să locuiască în locuri singuratice. Acesta a fost principiul care a stat la baza acțiunii

¹¹⁵ Ibidem, f. 48—49.

¹¹⁶ Ibidem, f. 72—74.

¹¹⁷ Ibidem, f. 98—102.

¹¹⁸ Ibidem, f. 134—135.

¹¹⁹ Ibidem, f. 14.

¹²⁰ Ibidem, f. 52.

¹²¹ Ibidem, f. 10—11, 24.

¹²² Ibidem, f. 55—56.

¹²³ Ibidem, dosar nr. 362/1845, f. 8.

de adunare la un loc și de aliniere a satului, pînă la terminarea ei ¹²⁴. Strîngerea caselor și așezarea satelor la linie s-a admis de acum înainte numai în cazul cînd pe moșia dată clăcașii nu se aliniaseră niciodată pînă atunci ¹²⁵. O dată însă așezați la linie, ei nu mai puteau fi siliți să se alinieze a doua oară numai la dorința proprietarului, deci fără voia lor ¹²⁶. Mutarea unui cătun sau a unui sat întreg, sau comasarea de mai multe cătune, care fuseseră o dată aliniate, pe aceeași moșie, acțiune considerată ca fiind în favoarea proprietății și puteau face cînd erau acceptate de clăcași și numai cînd aceștia primeau lemn din partea proprietarului ¹²⁷. În ceea ce privește satele moșnenești, la alinierea lor a continuat să se respecte dreptul de proprietate al moșnenilor ¹²⁸.

Sistematizarea satelor nu s-a înfăptuit însă pretutindeni așa cum a preconizat-o stăpînirea. Așa, de pildă, în județul Ialomița foarte puține sate se aflau, în vara anului 1847, așezate la linie în conformitate cu vederile ei. În forma în care erau aliniate, satele erau foarte neregulate, iar casele țăranilor împrăștiate una de alta, din care cauză nu se putea executa străjuirea de noapte. În nici un sat nu exista casă de sfat, din care pricină cancelariile satești se aflau adăpostite prin casele logofeților și prin școli. Propunerea făcută de ocîrmuire ca după strîngerea recoltei să se termine așezarea tuturor satelor la linie a fost amînată din cauza lipsei de lemn, dar mai ales din pricina epizotiei și a lăcustelor ce bîntuiau județul în acel timp ¹²⁹.

În județul Dimbovița, atît în plășile de podgorie cît și în cele de cîmp se găseau, în primăvara anului 1853, sate încă neașezate la linie. Din această cauză, arendașii, mai ales ai moșiilor mănăstirești, se plîngeau că-și pierd întinderi mari de pămînt, „cotropit” de clăcași prin razlețirea satului, mai ales cînd acesta era dispersat în mai multe cătune. Cereau deci să se măsoare clăcașilor pămîntul legal pentru casă și grădină ¹³⁰. Faptul dovedește că măsurătoarea pămîntului n-a putut fi impusă pînă atunci în acest județ.

Și în județul Vlașca se mai găseau, în 1854, sate ai căror proprietari se plîngeau că clăcașii se aflau cu casele nealiniate și le „cotropiau sumă numeroasă de pămînt prin livezi de fin” ¹³¹.

La fel și în județul Teleorman, un mare număr de sate se aflau, în vara anului 1847, nepuse la linie. Dar chiar și dacă țăranii se așezaseră anterior la linie, făcîndu-și case deasupra pămîntului, în multe sate ei nu locuiau însă în ele, ci lăsîndu-le în dărăpănare, își făcuseră din nou bordeie de locuit în pămînt. Situația era destul de gravă pentru țăranii din luncile riurilor Vedea și Teleorman, unde terenul fiind nisipos, iar apa la un stîn-

¹²⁴ Ibidem, Ministerul de Interne, Divizia rural-comunală, dosar nr. 387/1853, f. 43. (În continuare se va cita prescurtat M. I.).

¹²⁵ Ibidem, Vornica din Lăuntru, dosar nr. 1374/1850, f. 1, 5, 30; dosar nr. 1064/1851, f. 5–6, 24, 26, 35; Albastre, dosar nr. 926/1848, f. 93. M. I. dosar nr. 308/1852, f. 28–29, 40–41; dosar nr. 387/1853, f. 7–8; dosar nr. 479/1854, f. 13.

¹²⁶ Ibidem, dosar nr. 926/1848, f. 91; dosar nr. 1064/1851, f. 2–3, 6, 7. M. I. dosar nr. 308/1852, f. 17–18.

¹²⁷ Ibidem, dosar nr. 343/1844, f. 95, 97. M. I. dosar nr. 308/1852, f. 19.

¹²⁸ Ibidem, dosar nr. 1374/1850, f. 100–101; Albastre, dosar nr. 926/1848, f. 100, 102, 110.

¹²⁹ Ibidem, Albastre, dosar nr. 885/1847, f. 11–12.

¹³⁰ Ibidem, M. I., dosar nr. 387/1853, f. 1.

¹³¹ Ibidem, M. I., dosar nr. 479/1854, f. 3–4.

jen de suprafața pământului, bordeiele erau pline de umezeală, iar sănătatea țăranilor periclitată. Dar cu toată dispoziția oficială ca țăranii să-și părăsească bordeiele și să-și facă case deasupra pământului, iar cei dispersați să se adune în vatra satului, la linie, toate acestea bineînțeles în înțelegere cu proprietarii¹³², bordeiele n-au dispărut, ba chiar au apărut altele noi¹³³.

În județul Argeș, și anume în plasa Cotmeana, toate satele se aflau, la începutul iernii anului 1850, într-o totală răzlețire, încît la 2—3 case se și întindea răspîntia, sau casele erau grupate în număr de cel mult 7—10 pe un loc¹³⁴.

În județul Vilcea, în mai toate satele țăranii, care se mutaseră anterior la linie, se aflau, în primăvara anului 1851, întorși înapoi la vechile lor așezări¹³⁵. În plaiul Cozia din acest județ, satele clăcășești se mai aflau încă, în vara anului 1853, așa cum erau așezate din vechime pe dealuri și munți, cu casele răzlețite. Faptul nemulțumea pe proprietari și pe arendași, care nu se puteau folosi de petecele de islaz rămase lor între casele dispersate ale clăcășilor¹³⁶. În acest plai se aflau mai multe sate moșnenești, iar fiecare moșnean avea îfundături, fășii și delnițe de pămînt, răsîndite pe văi și dealuri, din care pricină casele lor n-au putut fi adunate la linie¹³⁷. În plaiul Horez, într-un mare număr de sate moșnenii, care anterior fuseseră scoși din păduri și așezați cu casele lor la linie tot pe proprietățile lor, cu timpul s-au tras înapoi prin văi, păduri și dealuri, rămîbind un număr infim la linii. S-a dispus întoarcerea lor înapoi și darea lor în chezășia satelor¹³⁸. Părăsirea liniilor de către moșneni s-a făcut pe alocuri în timpul revoluției din 1848¹³⁹.

În județul Dolj, țăranimea de la margine a continuat să locuiască, în general, în bordeie, avîndu-și construite din lemn numai coșarele; însuși bisericile le făceau pe alocuri din pămînt bătut¹⁴⁰.

În județul Gorj, moșnenii continuau să rămînă în gospodăriile lor departe de sat. Ei nu puteau fi constrînși să și le părăsească, dar puteau fi obligați să se supună îndatoririlor satești, la rînd cu ceilalți consăteni ai lor, clăcăși¹⁴¹. În plaiurile Novaci și Vilcan din acest județ se afla un mare număr de sate, în care locuitorii își aveau casele resirate pe dealuri și văi. S-a dispus scoaterea lor la lumină pe liniile satelor, cu respectarea dreptului de proprietate al moșnenilor¹⁴².

Nici în județul Mehedinți așezarea clăcășilor la linie n-a putut fi terminată ușor. În 1848, în plasa Cîmpului, se mai afla un număr însemnat de bordeie¹⁴³. Pe alocuri, clăcășii rămăseseră dispersați în grupuri de cîte 2—10 sate pe tot cuprinsul moșiei¹⁴⁴. În plaiul Cloșani, mai toți sătenii

¹³² Ibidem, Albastre, dosar nr. 885/1847, f. 13.

¹³³ Ibidem, dosar nr. 1374/1850, f. 33—38.

¹³⁴ Ibidem, f. 85—86.

¹³⁵ Ibidem, M. I., dosar nr. 1064/1851, f. 9.10.

¹³⁶ Ibidem, M. I., dosar nr. 387/1853, f. 29.

¹³⁷ Ibidem, dosar nr. 1064/1851, f. 40—41.

¹³⁸ Ibidem, f. 33—34.

¹³⁹ Ibidem, M. I., dosar nr. 479/1854, f. 1—2.

¹⁴⁰ Ibidem, Vornicia din Lăuntru, dosar nr. 1064/1851, f. 5—6.

¹⁴¹ Ibidem, Albastre, dosar nr. 926/1848, f. 11, 18.

¹⁴² Ibidem, M. I., dosar nr. 337/1853, f. 19—20.

¹⁴³ Ibidem, dosar nr. 917/1848, f. 238.

¹⁴⁴ Ibidem, Albastre, dosar nr. 926/1848, f. 42.

trăiau tot timpul anului la conacele lor, la distanțe de 800 — 1000 de stinjeni de liniile satelor. Pornind de la principiul că nici un sătean nu poate avea două locuri de locuit, ci numai acela ce era așezat pe linia satului, stăpînirea a dispus desființarea conacelor de locuit, dar a apărut existența conacelor în care țărani își țineau nutrețul și vitele în timpul iernii și unde petreceau temporar, iarna, „numai cu trupurile”¹⁴⁵.

În general, în tot acest răstimp s-a urmărit desăvîrșirea operei de sistematizare a satelor, prin așezarea la linie a caselor și cătunelor clăcășești dispersate, cu lemnul obținut din pădurea moșiei. Linia, adică fișia dreaptă de teren, pe marginile căreia se așezau casele, era pe alocuri lată de 20 de stinjeni¹⁴⁶.

Rezultatul final al acestei opere nu este consemnat în materialul arhivistic studiat. Scopul cercetării de față a fost însă analiza desfășurării acestei opere pe o perioadă de aproape un sfert de veac în lumina unei informații documentare inedite. S-a ajuns astfel să se redea imaginea satelor Țării Românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea sub aspectul formei și al așezării lor geografice, și aceasta dacă nu în felul lor nou de după procesul de sistematizare, atunci cel puțin în starea lor de dinainte și din timpul desfășurării lui. Și aceasta constituie principala contribuție a acestui studiu la cunoașterea satului românesc, cu diversitatea modului de construcție și de repartitie a locuințelor pe teren, cu felul de trai al țăranilor, clăcași și moșneni, și cu contradicțiile ce se înfruntau pe terenul acestui sat între o veche stare de lucruri și noile cerințe impuse de construcția statului modern și de dezvoltarea producției de cereale pentru piață, toate acestea însă în cadrul unor relații agrare feudale, bazate pe greaua clacă regulamentară.

R É S U M É

La présente étude est basée sur une ample documentation inédite, extraite de l'Archive historique centrale appartenant aux Archives d'Etat de Bucarest. On y fait une analyse succincte de la manière dans laquelle s'est déroulée l'action de systematisation des villages de la Valachie, c'est-à-dire de l'alignement des maisons et des hameaux paysans dispersés, ainsi que de la manière dont on a aboli les taudis et de la manière dans laquelle on a pu construire des immeubles au ras du sol. Cette action en vue de moderniser le village roumain est analysée pour une période durant un quart de siècle, à partir de l'introduction du Règlement Organique dans l'administration du pays (1831). Tous les paysans ont été entraînés en vue de cette action, aussi bien ceux qui se trouvaient en des liens de dépendance (les serfs) que les paysans libres (moșneni) et tout le pays a été compris en son rayon d'action, c'est — à — dire les villages de la plaine aussi bien que les villages situés dans la zone des collines ou dans celle des montagnes.

Le résultat final de cette action ne figure pas dans le matériel d'archives. L'étude nous fait voir l'image des villages de la première moitié du XIX-ème siècle sous l'aspect de leur formation et le leur position géographique s'il ne resort pas leur nouvel aspect à la suite du processus de systematisation du moins dans leur aspect antérieur et du celui qui s'est constitué le développement de ce processus. Cela représente la principale contribution de cette étude à la connaissance du village roumain, avec sa diversité quant au style architectural et à la répartition des habitations sur le terrain, avec la manière de vivre des paysans et avec les contradictions qui s'opposaient sur le territoire de ce village entre l'ancien ordre de choses et les nouvelles exigences imposées par les nécessités de l'édification de l'état roumain moderne et par le développement de la production des céréales pour le marché. Tout cela se déroulait cependant dans le cadre des relations agraires féodales, qui se basaient sur le dur servage imposé par le Règlement Organique.

¹⁴⁵ Ibidem, dosar nr. 1064/1851, f. 31.

¹⁴⁶ Ibidem, M. I., dosar nr. 378/1853, f. 53.

INFORMAȚII PRIVITOARE LA ACTIVITATEA LUI CONSTANTIN DIACONOVICI-LOGA

EVA WETZLER

Viața dascălului și omului de cultură din Banat, Constantin Diaconovici-Loga, a constituit obiectul multor cercetări și lucrări, care au conturat activitatea sa multilaterală pusă în slujba progresului culturii românești¹. Cu toate acestea prelucrarea fondurilor arhivistice scot încă la iveală noi documente în măsură să lămurească unele aspecte mai puțin cunoscute ale activității lui Constantin Diaconovici-Loga. Astfel la Arhivele Statului din Timișoara în fondul Comandamentului general bănățean se păstrează și câteva documente inedite, care se referă la perioada când C. Diaconovici-Loga a fost director al școlilor naționale românești în granița militară bănățeană (1830—1850).

Dascăl de limba română la Pesta (1807—1812), profesor de gramatică și stilistică la Preparandia din Arad (1812—1830), autorul a mai multor lucrări² care oglindesc preocupările epocii, gramatica limbii române, istoria patriei, probleme de stilistică și de pedagogie, care treziseră interes peste tot unde locuiau românii, fiind căutate deopotrivă în Transilvania, Moldova și Țara Românească³, C. Diaconovici-Loga își continua în împrejurări noi și destul de vitrege programul: luminarea poporului, înființarea școlilor, difuzarea științei în rindul maselor și educația tineretului.

Prezentarea acestor documente urmărește să contribuie la completarea biografiei cărturarului bănățean și să explice unele împrejurări specifice, perioadei în care a trăit și a activat.

Documentele păstrate în fondul Comandamentului general bănățean cu referire directă sau indirectă la viața și activitatea lui C. Diaconovici-

¹ I. Vuia, *Școlile românești bănățene*, Orăștie, 1896, p. 121—134; Th. Botiș, *Istoria școalei normale (Preparandiei) din Arad*, Arad, 1922, p. 387—390; I. D. Suciu, *Literatura bănățeană de la început pînă la unire 1582—1918*, Timișoara, 1940 p. 67—71; Al. Piru, *Literatura română premodernă*, București, 1964, p. 157—159; V. Popeangă, E. Găvănescu, V. Țircovnicu, *Preparandia din Arad*, București 1966, p. 26—36 etc.

² *Ortografia sau dreapta scriere*, Buda, 1818; *Chemare la tipărirea cărților românești și versuri pentru îndreptarea tinărilor*, Buda, 1821; *Gramatica română*, Buda, 1822 și 1823; *Octoic și tipicon cu catavasier*, Buda, 1826.

³ C. Diaconovici-Loga, *Epistolarul românesc*, Buda, 1841, p. VI — XI.

Loga sînt în număr de nouă ⁴, la care se adaugă și o înregistrare în registrul de stare civilă ⁵, și privesc anii 1830—1850. Ele cuprind : rapoarte și situații școlare întocmite de Comandamentul general bănățean, de Regimentul de graniță nr. 13 din Caransebeș, direct subordonat Comandamentului, corespondență cu autoritățile, un raport și un memoriu original precum și o declarație autentică a lui C. Diaconovici-Loga. Printre materialele documentare scrise exclusiv în limba germană, ne surprind tălmăcirile lui C. Diaconovici-Loga în limba română, cu folosirea alfabetului latin pentru textul românesc ⁶.

Este regretabil că pînă în prezent nu s-a găsit nici un raport de activitate școlară întocmit de C. Diaconovici-Loga, directorul școlilor naționale din graniță, cu toate că din corespondența purtată între autoritățile oficiale rezultă că informările anuale despre „mersul școlilor” erau uzuale și obligatorii. Din ele s-ar putea desprinde și alte aspecte ale activității lui C. Diaconovici-Loga privind învățămîntul și cultura din granița militară bănățeană ⁷.

Din raportul nr. 411 al Comandamentului general bănățean asupra activității școlare pe 1830 în granița militară, rezultă că la Regimentul româno-ilor se simțea de mult lipsa de învățători corespunzători, ceea ce a dus la închiderea școlilor în mai multe comune ⁸. În cele șapte localități ale Companiei din Slatina, apoi în 3 localități ale Companiei din Caransebeș ca și la Isbiște, Sopotul Nou și Sopotul Vechi, la Dalboșești, Topletei, Plugova și Armeniș nu s-au ținut cursuri școlare din cauza lipsei de cadre didactice, căci unii învățători au plecat la Școala clericală din Virșeț ca să-și completeze studiile, precum și din cauza slabei salarizări a învățătorilor români. Aflăm de asemenea că, la Iablanita, în lipsa unui învățător, caporalul Zaharia Tătucu, a ținut cu rezultate bune, pe lângă serviciul său și un curs școlar pentru șaptezeceșisase băieți și fete. Un caz similar s-a întimplat și la Rusea, unde preotul Georgie Bumbăcilă a depus o muncă susținută pentru ca învățămîntul să nu fie întrerupt. Acestea cu toate că sînt cazuri izolate, merită să fie subliniate, întrucît documentul atestă că cei doi dascăli voluntari au fost retribuiți numai cu mult după încheierea anului școlar și atunci doar din contribuția locuitorilor comunelor respective, adică din casa comunală.

În continuare documentul arată că „... remedierea lipsei de învățători corespunzători pentru școlile comunale din Regimentul româno-ilor va fi sarcina noului director al școlilor naționale, Constantin Diaconovici-Loga”. Din același document cităm însemnarea privitoare la numirea acestuia : „Cu înaltul rescript din 11 iunie 1830 B 2383 Constantin Diaconovici Loga a fost numit director al școlilor naționale din Regimentul româno-ilor”, lucru menționat de el însuși ⁹, în subordinea sa fiind școlile comunale din 16 companii.

⁴ Arh. St. Timișoara, fond Comandamentul general bănățean, (Com. gen. băn.), dosarele : 286/27, f. 147—203; 286/33, f. 221—232; 294/21, f. 184—199; 339/52; 338/67; 410/8, f. 45—63; 458/15, f. 100—103; 464/18, f. 99—112 și 480/98, f. 463—475. Colecția Muzeului reg. Banat conține alte două acte (1810/a și 6963/1838) privind pe Loga.

⁵ Ibidem, Oficiul parohial ortodox român. Caransebeș registrul nr. 2 (1831—1878) f. 133.

⁶ Ibidem, fond Com. gen. bănățean, dosar nr. 310/8, f. 45—63.

⁷ Sperăm că viitorul va scoate la lumină și „protocolul exhibit” al Regimentului de graniță româno-ilor din 1831—1840 amintit de I. Vuia în lucrarea citată, p. 127—130.

⁸ Arh. St. Timișoara, fond Com. gen. băn., dosar nr. 486/27, f. 147—203.

⁹ C. Diaconovici-Loga, *Epistolarul* românesc, Buda, 1841, p. 383.

În urma unor măsuri administrative luate în 1838, C. Diaconovici-Loga primește conducerea Direcției școlilor naționale din Regimentul grăniceresc româno-bănățean nr. 13 cu sediul la Caransebeș, avînd 12 companii și din districtul Batalionului grăniceresc sirbo-(ilir) banatic, cu sediul la Biserica Albă (azi Bela Crkva în R. S. F. Iugoslavia) avînd 6 companii¹⁰. În urma acestei măsuri directorul își desfășoară activitatea în ambele unități grănicerești, schimbîndu-și des domiciliul, după cum vom vedea chiar de două ori pe an.

Se pun mari speranțe în C. Diaconovici-Loga, care odată cu cererea lui a depus și planul organizării școlilor preparande din Caransebeș¹¹. El își începe munca sa de director al școlilor naționale grănicerești în ianuarie 1831¹² și după ce studiază și cunoaște mai bine raza lui de activitate înlătură multe neajunsuri, într-o bună măsură și lipsa de învățători. În acest scop el înființează și conduce cîte un curs preparand pentru viitorii învățători pe lingă școlile „capitale” (Hauptschulen) din Caransebeș și Biserica Albă. Înființarea acestor cursuri este confirmată și întărită prin rezoluția Consiliului aulic de război nr. B 1828 din 1832¹³.

În ceea ce privește situația materială dificilă a școlilor, întreținerea lor și salarizarea învățătorilor rămîne însă totul în „status quo”. De repetate ori se arată în documente că, „... în toate localitățile din granița militară școlile comunale și naționale sînt întreținute prin casa comună și din averea bisericească a căror venituri sînt de cele mai multe ori precare sau se rezumă la fundații”¹⁴. Lupta dusă de C. Diaconovici-Loga pentru înlăturarea lipsurilor materiale se concretizează și într-o mențiune din 1832 unde se arată „... se crease fondul școlar național la Regimentul româno-bănățean prin subserieri”¹⁵.

În lipsa unor rapoarte de activitate semnate de C. Diaconovici-Loga, ne folosim de alte materiale documentare din fondurile amintite, întocmite în baza datelor furnizate de directorii școlilor. Acestea permit ca să ne orientăm atenția asupra activității rodnice a lui C. Diaconovici-Loga desfășurată în calitate de director al școlilor naționale din granița militară, știind că el a fost evidențiat încă din 1834 de Consiliul aulic de război pentru progresele realizate la Școala preparandă¹⁶. Ne referim la situația școlilor primare și a personalului didactic din Regimentul grăniceresc româno-ilir nr. 13 pe anul 1835¹⁷, întocmită la 29 februarie 1836 la Caransebeș și comparată cu situația sumară a școlilor primare din Regimentul grăniceresc româno-ilir nr. 13 pe 1830¹⁸, deci înainte de a fi numit C. Diaconovici-Loga director al școlilor naționale grănicerești.

¹⁰ A. Marchescu, *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de avere*. Caransebeș. 1941. p. 169—170.

¹¹ C. Diaconovici-Loga, *Epistolarul românesc*, p. 383.

¹² T. Vuia, *op. cit.*, p. 126.

¹³ Arh. St. Timișoara, fond Com. gen. băn., dosar nr. 294/21, f. 184—199.

¹⁴ Ibidem, dosar nr. 286/27, f. 147—202.

¹⁵ Ibidem, dosar nr. 244/32, f. 264—267.

¹⁶ C. Diaconovici-Loga, *Epistolarul românesc*, p. 384.

¹⁷ Arh. St. Timișoara, fond Com. gen. băn., dosar nr. 339/52.

¹⁸ Ibidem, dosar nr. 286/27, f. 147—203.

Dacă în 1830 numărul școlilor era 96 (din care cca. 60 școli românești), în 1835 numărul lor se ridică la 125 (din care 82 românești). Numărul școlilor a crescut deci cu 29, din care 22 erau românești, iar numărul învățătorilor a crescut de la 201 cât a fost în 1830 la 234 (catiheti 100, respectiv 104 și învățători 101, respectiv 130). Numărul elevilor rezultă numai pentru anul 1830 : 12 417 anume 6 759 băieți și 5 658 fete, date privind anul 1835 nu s-au menționat. Semnificativ este faptul că după patru ani de activitate a lui C. Diaconovici-Loga, în fiecare comună grănicerească funcționează cel puțin o școală comunală (la Caransebeș o școală „capitală” și una de fete) și școli de iarnă pentru adulți. Și în 1835 școlile sînt încă întreținute de comune prin mijloace proprii, iar contribuția statului se rezumă la o donație neînsemnată. Din situația școlară amintită (pe 1835) rezultă că suma cheltuielilor suportate de comunele grănicerești se ridicaseră la 9391 fl.

Toate progresele realizate (numărul școlilor, a personalului didactic, construcții de școli, materiale didactice) într-un timp atît de scurt se datoresc în mare măsură activității neobosite dusă de C. Diaconovici-Loga.

Dintr-o citație a Regimentului grăniceresc din Caransebeș către directorul școlilor naționale aflăm că, la 27 aprilie 1836, C. Diaconovici-Loga, locuia cu familia sa la Caransebeș de unde era citat împreună cu soția sa la procesul lui Michetici (fost director de carantină din Jupalnic) ¹⁹.

Obligațiile administrative și organizatorice ale directorului școlilor naționale grănicerești erau multiple și nu din cele mai ușoare ²⁰, totuși, C. Diaconovici-Loga nu renunță la munca de cărturar. Pe lângă lucrările care i se publică ²¹ el lucrează la unele tratate, care din lipsă de posibilități materiale rămîn nepublicate ²².

C. Diaconovici-Loga se preocupă de înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin. Scrie și traduce versuri la adresa împăratului austriac folosind litere latine ²³. Făcînd abstracție de conținutul acestor ode, mult sub nivelul celorlalte lucrări ele trebuie totuși privite ca o manifestare culturală care se încadrează în spiritul progresist al vremii.

Condițiile de trai, concepția sa despre viață și fermitatea convingerilor lui C. Diaconovici-Loga ies la iveală și din analiza documentelor întocmite în anul 1847 imediat după moartea soției sale ²⁴. Este vorba de procesul înscenat de Ioan Ștefanovici împotriva lui C. Diaconovici-Loga și de apărarea acestuia din urmă.

¹⁹ Ibidem, dosar nr. 338/67, f. 434.

²⁰ Arh. St. Timișoara, Colecția Muzeul reg. Banat, documentele nr. 810/a și 6963/1838.

²¹ În perioada 1831—1850 apar : *Viața Domnului nostru Isus Hristos pentru îndreptarea creșterii tinerilor către faptele cele bune*, Buda, 1831; *Tilcuirea Evangheliilor în duminicile tineriei și ale sârbătorilor*, Buda, 1835; *Epistolariu românesc pentru facerea a tot felul de scrisori ce sînt în viața societății omenești la multe întîmplări de lipsă*, Buda, 1841; *Istoria Bibliei a Vechiului și Noului Testament cu învățături moralicești înzestrată*, Buda, 1843.

²² *Plutarh pentru educația sau creșterea pruncilor*; *Belizario în icoane, căre carte arată datele înțeleșurilor către stăpînire și către patrie și Istoria Românilor de la zidirea Romei, sau de la a. 753 înainte de Hrs. pînă la înjugarea Constantinopolului de Turci sau pînă la anul 1453*.

²³ Arh. St. Timișoara, fond Com. gen. băn., dosar nr. 410/8, f. 45—63; Popeangă, *op.*, cit., p. 101; *Enciclopedia română*, vol. I, 1898, p. 551.

²⁴ Arh. St. Timișoara, fond. Com. gen. băn., dosar nr. 464/18, f. 99—112.

Din 4 iulie 1847 Comandamentul general bănățean emite către Magistratul grăniceresc din Biserica Albă un ordin în care se precizează că directorul școlilor comunale (din granița militară) C. Diaconovici-Loga trebuie socotit printre cetățenii comunității militare din Biserica Albă²⁵. Probabil că precizarea era necesară întrucât, după cum vom vedea, acesta obișnuia să petreacă vara la Biserica Albă și iarna la Caransebeș.

Ultimul document care se păstrează de la C. Diaconovici-Loga, înainte de moartea sa (12 noiembrie 1850 la Caransebeș)²⁶, este o declarație dată de bătrînul dascăl și cărturar român chemat în fața curții marțiale cezaro-crăiești la Timișoara, în 5 noiembrie 1849²⁷.

Directorul școlilor naționale grănicerești este acuzat și dat în judecată la Comandamentul districtual și suspendat din serviciu pe motiv că ar fi exercitat funcțiunea de director școlar în timpul revoluției din 1848–1849, cînd Biserica Albă a fost sub guvernul revoluționar. C. Diaconovici-Loga este scos din funcție și pus la dispoziția Comandamentului general bănățean, iar Magistratul din Biserica Albă suspendă salariul pînă la „purificarea” lui. În scopul obținerii certificatului de purificare — care după cum atestă documentul este acordat — adică a dreptului de a exercita și în continuare funcția de director al școlilor naționale românești din graniță și pentru a cîștiga mijloace de subsistență, C. Diaconovici-Loga este nevoit să facă drumul la Timișoara la o vîrstă destul de înaintată ca să-și justifice activitatea în timpul ocupației ungurești.

Nu este atît un „jurămint de credință” cum doreau autoritățile cît mai mult un bilanț sumar al activității sale ca director al școlilor naționale

²⁵ Ibidem, dosar nr. 458/15, f. 100.

²⁶ Ibidem, Oficiul parohial ort. rom. Caransebeș, registrul nr. 2. (1831–1878) f. 133.

²⁷ Ibidem, fond Com. gen. băn., dosar nr. 480/98, f. 468. „Mă cheamă Constantin Diaconovici Loga, sint născut la Caransebeș în granița militară româno-bănățeană, am vîrsta de 70 de ani, sint greco-neunit, văduv, tală a nouă copii, directorul școlilor naționale grănicerești din regimentul de graniță româno-bănățean și iliro-bănățean. Slujesc în învățămînt deja de 42 ani și în ultima calitate adică aceea de director al școlilor naționale grănicerești la cele două regimente mai sus arătate deja de 20 ani și în această calitate pot să-mi aleg domiciliul fie la Caransebeș fie la Biserica Albă; deoarece școlile comunale celor 12 companii ale regimentului româno-bănățean și 6 companii ale regimentului iliro-bănățean stau sub direcțiunea mea, de aceea petrec de obicei iarna la Caransebeș iar vara la Biserica Albă. Astfel s-a întîmplat și anul acesta în timpul invaziei ungarilor în districtul regimentului. Am domiciliat de la sfîrșitul lunii aprilie a.c. la Biserica Albă unde am fost surprins de invazia ungarilor la 10 mai a.c. Vîrsta mea înaintată și lipsa de mijloace bănești au făcut refugiu meu imposibil. Pe de altă parte nici o autoritate oficială nu m-a înștiințat despre primejdia apropiată, astfel am rămas în calitate și în funcția mea ca și mai înainte. . . și corespondența mea rămînea aceeași adică a Comisiei Școlare din Panciova. Din punct de vedere politic nu am participat sub nici o formă (la mișcarea revoluționară a „insurgenților” maghiari) și n-am dat insurgenților nici un sprijin după cum dovedește certificatul Sfatului executiv al Magistratului din Biserica Albă. M-am ocupat numai de direcțiunea școlilor comunale ca și mai înainte și pentru aceasta am primit doar suma de 105 fl. în monede convenționale din casa Comunității de proveniență și anume în 24 iulie a.c. deși mi s-ar fi cuvenit 205 fl. și 48 cr. m.c. Mai am de pretins, din cauza tulburărilor și a lipsei de bani, salariul meu pentru anul în curs și anume de la Regimentul grăniceresc româno-bănățean 108 fl. și 22 cr., de la regimentul grăniceresc iliro-bănățean 125 fl. și 24 cr. m. c. Să fie luate în considerare de comisie vîrsta, anii îndelungați de serviciu și convingerea mea că n-am dat insurgenților nici un fel de sprijin și în baza acestor împrejurări obiective să fiu satisfăcut și menținut în post. Cele spuse de mine corespund adevărului și nu am altceva de propus.

Constantin Diaconovici Loga
Directorul Școlilor Naționale”.

românești, lăsînd să se resimtă condițiile și împrejurările egrele în care și-a desfășurat activitatea de dascăl român, care și-a văzut rostul vieții sale în luminarea poporului, în difuzarea științei în rîndul maselor.

RESUMÉ

En se basant sur des documents inédits conservés aux Archives d'Etat de Timișoara et surtout dans le fonds du Commandement général banatien, l'auteur a présenté certains aspects de la vie et de l'activité du professeur et érudit roumain Constantin Diaconovici-Loga (1770–1850), plus précisément ses efforts pour éclairer le peuple par la fondation d'écoles, pour l'éducation des jeunes gens, et aussi par la publication d'ouvrages en langue roumaine, durant la période dans laquelle il a été nommé et pendant laquelle il a pu agir en qualité de directeur des écoles nationales roumaines aux confins militaires du Banat (1830–1850).

Ce qui ressort de ces documents, c'est outre la contribution de Constantin Diaconovici-Loga au mouvement progressiste de son époque, ses préoccupations en ce qui concernait l'éducation des cadres didactiques, sa position durant la révolution de 1848 etc. et aussi les données concernant le degré de développement de l'enseignement dans le Banat durant la première moitié du XIX-ème siècle.

Etant donné que l'activité de Constantin Diaconovici-Loga a été longue et abondante, on peut supposer que d'autres fonds d'archives, en Roumanie ou à l'étranger, contiennent des documents pas encore connus qui sont reliés à cette activité et que l'on puisse éventuellement trouver.

PE MARGINEA UNUI MANUSCRIS AL LUI COSTACHE CONACHI

C. BUȘE

La Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România printre manuscrisele care ni s-au păstrat de la Costache Conachi se numără și o traducere rămasă netipărită purtînd titlul „Priviri politicească a Evropii toate din anul 1825”¹. Manuscrisul este scris pe hîrtie de dimensiuni 25 × 19 cm., cu cerneală rădăcinie și datat pe ultima filă verso-dechemvr 2.

Originalul după care s-a făcut această traducere, cu toate străduințele noastre, nu a putut fi depistat. Singurul element care poate fi o indicație se află în text, și anume, vorbind despre istoria fenomenului de „politefsare”, autorul se întreabă dacă „o putem găsi între strămoșii noștri, care au statut cei mai sălbatici și mai cruzi dentri oameni?” Care erau acești strămoși? Cine putea să-i caracterizeze astfel? E greu de crezut că această scriere, luînd în considerație afirmația de mai sus, să aparțină unui autor francez sau grec, cum ar părea, deși credem că traducerea s-a făcut dintr-una din cele două limbi. Existența unor termeni care aparțin sau provin din limba greacă: „politefsare”, „prentipioi”, „catahrisis”, „despotismos” etc. pare să îndreptățească părerea că ar fi vorba de o lucrare alcătuită în, grecește. Pe fila 3^v se găsește un fel de prefață a lui Conachi, care spune că aceasta ar fi primul capitol al unei lucrări politice ce urma să apară în Moldova în ianuarie 1825, dar fiind aminată „... noi am socotit de mare trebuință a nu prelungi propovăduirea unui capăt atîta de înălmnător ca acesta” și de aceea „îl poclonim cinstittii opștii”. În legătură cu autorul lucrării, Conachi își exprimă mîhnirea „foarte că nu ne este ertat a numi pre acela ce l-au alcătuit”. Bineînțeles, stăteau la mijloc motive serioase care necesitau trecerea sub tăcere a numelui celui care a putut să afirme idei și fapte — cum vom vedea mai jos — ce veneau în contradicție cu orînduieile politice din Europa, implicit cu cele din Moldova. Ar fi un motiv să credem că „alcătuitorul” scrierii a fost un român, ținînd seama de grija lui Conachi de a nu-i dezvălui numele, ceea ce ar fi dus, probabil, la consecințe grave pentru acesta.

¹ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. 5887, 39 f. Această traducere se află inclusă și în manuscrisul 423, f. 169—197.

Acest capitol este, am putea spune, o încercare de sinteză a istoriei politice a Europei în faza de început a capitalismului. Cel care l-a scris se dovedește a fi fost un om cu vederi înaintate, un propagator întîrziat al ideilor luminate și un promotor al scrierilor pecetluite cu viguroase accente de critică socială.

El caută să explice noua fază în care se află țările europene după revoluțiile burgheze, fază de „politefsare”, adică de răspîndire a ideilor de dreptate, libertate și adevăr.

Recunoaște că lumea s-a schimbat mult, că pe măsura dezvoltării istorice și necesitățile oamenilor sînt altele, mai numeroase și mai mari ²; că popoarele care s-au săturat ca viața lor să depindă de bunul plac al stăpînitorilor se ridică la lupta împotriva acelor care nu țin seama de voința obștească ³. Autorul insistă asupra faptului că nu în culisele palatelor și printre lingușitorii care roiesc în ele, trebuie și pot să găsească stăpînitorii adevărul asupra politicii ce au să înfăptuiască, ci doar în mijlocul popoarelor lor ⁴.

Deosebit de prețioase sînt și aprecierile cu privire la Sfînta Alianță. Aceasta a fost creată într-o vreme și situație foarte critice pentru stăpînitorii Europei. Dacă la început afișase idei și scopuri „lăudabile”, în scurt timp Sfînta Alianță s-a transformat într-un executor al voinței reacțiunii aristocratice europene împotriva oricăror idei de libertate și dreptate. Ea nu este altceva decît „întovărășirea stăpînitorilor împotriva noroadilor” ⁵.

Autorul își exprima încrederea că deși popoarele sînt „tăcătoare” și „stămpărate” — ele sînt „obosăte” și „supușă”, duhul răzvrătiri se află încă în viață și că vor ști cînd și cum să-și facă ascultată voința lor. A trecut vremea cînd stăpînitorii, regii și prinții erau considerați a fi reprezentanții unui Dumnezeu pe pămînt. Cel mult ei puteau fi considerați ca primii cetățeni ai unei țări ⁶.

O mare parte din lucrare este dedicată analizei situației interne și externe a principalelor state europene la anul 1824 cum ar fi: Franța, Anglia, Rusia, Austria, Prusia, Belgia, Spania, Grecia și Turcia. În această privință se remarcă caldă simpatie manifestată de autor față de lupta revoluționară a poporului spaniol sau cel grec. Lucrarea nu pierde din vedere nici papalitatea, analizînd în mod critic poziția capului bisericii catolice în și față de evenimentele vremii ⁷.

În încheierea acestei lucrări, ca o concluzie se arată că mișcările și frămîntările, „burzluirile” din lume vor continua să aibă loc pînă cînd popoarele nu-și vor fi dobîndit „dreptăți care li se cuvin ca o avere a firească a omenirii” ⁸.

Pentru a-i putea înțelege mai bine concepțiile, dăm mai jos cîteva date privind viața și activitatea traducătorului.

² Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. 5887, f. 7 r.

³ Ibidem, f. 8. r.

⁴ Ibidem, f. 9 r.

⁵ Ibidem, f. 11 r.

⁶ Ibidem, f. 13 r.

⁷ Ibidem, f. 34—35 r.

⁸ Ibidem, f. 38 r.

Cînd s-a născut, la 14 septembrie 1778, viitorului poet Conachi i s-a dat numele Alexandru, nume pe care nu-l va folosi nici o dată, deoarece i se va spune și el îl va accepta Costache. Părinții i-au fost Manolache vornic și Elena, născută Cantacuzino, posesorii unor averi considerabile. Educația și pregătirea intelectuală conform obiceiului, și-a făcut-o în casa părintească cu un profesor francez, fost membru al Convențiunii ce hotărîse decapitarea lui Ludovic al XVI-lea, Fleury ceea ce va avea consecințe favorabile asupra conștiinței politice a scriitorului.

Datorită poziției sociale pe care o avea, Conachi a trecut, între anii 1815—1836, prin aproape, întreaga filieră a dregătoriilor boierești din Moldova: comis, agă, ispravnic de Tecuci, vornic de aprozi și vornic de poliție la Iași, mare vornic.

Format ca om politic în spiritul principiilor revoluției franceze, Conachi a îmbrățișat la 1821 ideile mișcării eteriste. Nu cunoaștem precis data la care poetul și-a dat adeziunea la această mișcare, în schimb putem afirma că s-a manifestat ca un entuziast partizan al scopurilor urmărite de Eterie⁹.

În aprilie 1821, a făcut parte din delegația boierilor divanului Moldovei, ce urma să meargă la Brăila, pentru a cere domn pămîntean. Interesat îndeaproape în desfășurarea și deznodămîntul evenimentelor, Conachi a fost printre cei din urmă boieri moldoveni care au luat drumul pribegiei, mergînd în Basarabia, unde îl aflăm cînd la Sculeni, cînd la Leova ori la Chișinău.

Fiind unul din cei mai mari latifundiaari ai vremii, care și-a sporit moșiile, ca urmare, mai ales, a acaparării prin tot felul de silnici a pămîntului răzeșilor, înțelegem de ce Conachi, atunci cînd apar „instrucțiunile” pentru alegerea domnului, era nemulțumit și seria vărului său, mitropolitul Veniamin Costachi, în acest fel: „noi avem instrucții, care în firea lor privesc cătră dreptate, dar tocmă pentru aceasta și strică în parte. Se duc scutelnicii, breslașii, slugile ... Se încarcă țara de gios cumplit și se ușurează cea de sus ștrașnic ... În sfîrșit cele din instrucția privitoare la adevărata dreptate, iar cele din pept de cătră noi amarnice”¹⁰. Totuși, aceasta nu-l împiedică să adreseze, în 1822, noului domn, Ioniță Sandu Sturza, o scrisoare de salut, în care își expune, de fapt, concepția asupra rostului deosebit ce trebuia îndeplinit de domnia pămînteană de acum înainte. Noul domnitor era socotit și trebuia să fie „un înnoitoriu dreptăților unui norod întreg ce-și așteaptă mîntuirea și scăparea de toate răutățile și necuviințele”¹¹.

În timpul domniei acestuia, Conachi, a deținut unele din cele mai importante funcții și dregătorii. Este unul din cei trei membri ai comisiei ce conducea Vistieria, judecător al Departamentului Pricinilor Străine,

⁹ Din versurile „vedenicii ce au văzut, un schimnic Varleam de la mănăstirea Secul la 1821” care au fost atribuite lui V. Pogor, aflăm unele informații care susțin această afirmație. Astfel, ecteniile sau rugăciunile nou întocmite, în grecește, pentru victoria Eteriei îi aparțin lui Conachi (vezi E. Vîrtosu, *O satiră în versuri din Moldova anului 1821*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. II, Ed. Acad. R.P.R. 1957, p. 40—41.

¹⁰ C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și a Sucevei și catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888. p. 362.

¹¹ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. X, p. 409.

președinte al Departamentului Afacerilor Străine¹². La 17 iunie 1829 este numit în Comisia de patru a Moldovei însărcinată cu întocmirea unui proiect de Regulament, apoi în Comitetul de elaborare a Regulamentului Organic¹³.

În anii 1831—1832 Conachi a îndeplinit funcția de „țitor al locului de mare logofăt al dreptății”. Lui i se adresează, în 1832, Pavel Kiselev, cerindu-i să studieze modificările ce se cer a fi făcute unor capitole ale Regulamentului „greșite și inaplicabile”¹⁴. Tot acum, poetul este șeful unei comisii de verificare a textului Codului comercial francez, tradus de Iacovache Veisa și ale cărui prevederi trebuiau aplicate în viitor în viața economică a țării¹⁵. Conachi a fost unul din principalii pretendenți la scaunul Moldovei în anul 1834 și în același timp adversar de temut al lui Mihail Sturza. În februarie 1834 era înaintată lui Ahmet Pașa o petiție pe care își depuseseră semnăturile 60 de persoane, printre care și poetul, în care petiție, se manifesta totalul dezacord cu eventuala numire ca domn a lui Mihail Sturza¹⁶. De aceea odată cu venirea acestuia la tron Conachi este unul din conducătorii opoziției care, așa cum arăta Ubcini, „ura pe Mihail Sturza creatura Rusiei și opresorul drepturilor și libertăților țării”¹⁷.

Sfera activității desfășurată de Conachi în această perioadă a fost mult mai largă. El este cel care în 1832 redactează „instrucțiunile” privind organizarea Arhivelor Statului din Iași¹⁸. Tot el a întocmit și „Instrucțiunile pentru mandatarii”, norme de comportare și acțiune pentru slujbașii judecătorești ai statului. Aceste „instrucții” nu sînt lipsite de tendința de a statonici și în acest domeniu principii de echitate și dreptate¹⁹. Într-o scrisoare către mitropolitul Veniamin, arăta că „ar fi o mare greșală politică de a se lua altă marșă spre luminare aice în Moldova și alta în soția ei Valachia”, și că „științele trebuie să se învețe în limba moldovenească”²⁰. Pentru Conachi era evidentă necesitatea dezvoltării unitare a celor două țări, a dezvoltării culturii în limba română. În acest fel se explică și trebuie să înțelegem și activitatea de poet și traducător pe care o desfășoară Conachi, cu scopul de a împămînteni valori culturale și idei politice progresiste, de a contribui la propășirea țării²¹.

Pe această linie se înscrie și traducerea studiului politic despre care vorbim mai sus. Această traducere este însoțită de adnotări făcute de Conachi, menite, pe de o parte să explice cititorului român termeni, nume

¹² I. C. Filitti, *Principalele române de la 1828 la 1834*, București, 1934, f. 40, 146.

¹³ *Ibidem*, p. 245.

¹⁴ Logofătul Costachi Conache, *Poezii Iași*, 1866, p. 323—324.

¹⁵ Direcția generală a Arhivelor Statului, *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, vol. III, București, 1959, p. 78.

¹⁶ I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834—1843*, București, 1915, p. 6.

¹⁷ Gr. Andronescu, *Poezii noștri, Costache Conachi*, București, 1886, p. 7.

¹⁸ Direcția generală a Arhivelor Statului, *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, vol. II, București, 1956, p. 172.

¹⁹ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, mss. rom. ms. 1029, f. 96.

²⁰ Logofătul Costachi Conache, *Poezii*, Iași, 1886, p. 329.

²¹ La Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, se află ms. 877 care este o traducere făcută de Conachi din franceză unei lucrări privind „sistemul filozof englez”.

și evenimente amintite în text și pe de altă parte, un prilej de a se referi la unele stări de lucruri din Moldova aceluși timp ²².

Pentru Conachi perioada contemporană lui, caracterizată prin termenul de „politefsare”, este cuprinsă de o „mișcare” de „frământarea ce au duhurile omenești acum spre aflare și cercetarea tuturor lucrurilor”, sau cu alte cuvinte, „iscușința la care a ajuns omul nu numai întru învățătură, ci întru cunoașterea adevărului în oricare lucru”. Când autorul spune că noile principii „au a pune la cale noa stare a lucrurilor”, Conachi consideră necesar a arăta că aceste principii „sânt la toate lucrurile adevăratele începuturi den care se pornește oricare pricină” ²³.

Considerăm că aici se află un început de punere a problemei raportului cauză-efect în desfășurarea evenimentelor sociale, însă într-o formă pe care astăzi nu o putem accepta. El arată că stăpînitorii nu sînt și nu pot să fie de acord cu „politefsarea” care urmărește în esență întronarea unei orînduiei drepte, „căci le esti de pîiri lor a-și cunoaște noroadele drepturile lor” ²⁴. Datorită „părerilor greșate”, sistemului corupt al organizării aparatului de stat²⁵, cei mari sînt mari pe lîngă stăpînitori iar nu că sînt vrednici de a fi” ²⁵.

Pentru Conachi, vinovați de suferințele ce îndură noroadele sînt nu numai stăpînitorii ci și „toată sistema boiriască, scutită și înălțată peste norod” ²⁶, care se vaită că lumea va intra în dezordine și pieire dacă oamenii își vor cîștiga drepturile ²⁷. Vorbind de faptul că orînduială nedreaptă este în cele din urmă înlăturată și înlocuită cu o orînduială mai bună, Conachi este convins că „Moldova trebuie de acum să ia o bună rînduială”, deși, „nu rămăni îndoială ... că este trecirea de la alta strașnică” ²⁸.

Datoriile și obligațiile adecvate ale stăpînitorilor sînt incompatibile cu ceea ce fac și vor ei să facă, cu samavolniciile și nedreptățile pe care le săvîrșesc, „pentru că un stăpînitor trebui să fii supus la legiuri” ²⁹, puterea lui să fie bazată pe „noile împărțări”, adică pe constituție, care nu vine în contradicție cu „adevărul folos a stăpînitorilor” ci numai cu „puterea nesăbăduită” ³⁰.

În concepția lui Conachi țările care au sau ar avea constituție nu mai au nevoie să poarte războaie, deoarece acestea „nu spînzură atunce de voința stăpînitorilor ci de hotărări țării toate”; înmulțirea oștilor nu

²² Ar fi de remarcat că deosebirea ce există din punct de vedere al conținutului din manuscrisul 5887 și cel al manuscrisului 423 consistă în faptul că adnotările lui Conachi la textul tradus, sînt mai puțin numeroase și mai sărace în cazul celui de al doilea, ceea ce ne îndreptățește să afirmăm că cel înregistrat la numărul 5887 este prima formă pe care i-a dat-o poetul. În același timp, existența, deocamdată, a 2 variante ale aceleiași traduceri ne duc la concluzia că intervenția unor factori ostili tipăririi unei asemenea scrieri, a determinat pe Costache Conachi să multiplice și să răspîndească lucrarea în manuscris.

²³ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. 5887, f. 4

²⁴ Ibidem, f. 4 r.

²⁵ Ibidem, f. 5 r.

²⁶ Ibidem, f. 11 v.

²⁷ Ibidem, f. 7.

²⁸ Ibidem, f. 8, v.

²⁹ Ibidem, f. 13 v.

³⁰ Ibidem, f. 18.

înseamnă decît tendința de întărire a despotismului, deoarece „esti a despoților lucrare și enteres spre a fi puternici să facă ce ar voi” și că în acele țări unde se acordă mare grijă sporirii forțelor militare” dreptățile sînt pe voea stăpînitorilor”³¹. Ori, în această perioadă spune el, oricare război ar izbucni ar fi purtat pe seama noroadelor și împotriva lor, dovada fiind după el, „aciastă paci opștiască în lumi între stăpînitori”³².

Conachi se pronunță împotriva arbitrării împărțiri a oamenilor în două stări: „o parte care dobîndește folosuri, carili este partea aristocratiească adecă partea scutită” și „o parte care nu dobîndește nici unu din folosurili adunării, adecă proștii locuitori, care hojma dau, dar nu au”³³. Pentru el criteriul de apreciere a oamenilor trebuie să fie altul decît cel existent, destoinicia și vrednicia să determine rangurile și „cinstirili” care se acordă unei persoane și nu apartenența sau descendența acesteia dintr-o familie aristocratică, cîndva cu anumite merite și fapte bune. Atunci, spune Conachi, „dacă noi nu vom fi cu asămînea fapți, pentru ce să dobîndim folosurili evghenicești”³⁴ și aceasta o spune unul din cei mai mari boieri și dregători moldoveni ai aceluia timp.

Deosebit de importante sînt aprecierile lui Conachi în legătură cu situația din Moldova din timpul său sau din perioada imediat precedentă. Foarte sugestivă este caracterizarea pe care o face fostului domnitor fanariot Scarlat Calimah. Despre acesta, spune Conachi, s-a zis că a fost un stăpînitor bun. „Dar bunătatea lui făcut-au vreun bini țării decăt începutul a tuturor catehrisurilor și a oborării orănduelilor pămîntului? Și bunătatea lui orpitu-l-au de a nu mănca zahereoă și cherestea țării”³⁵. Tot în legătură cu domnia acestuia, atunci cînd vorbește despre trăinicia mult mai puternică a obiceiurilor față de pravila și legiuri, Conachi critică felul în care erau întocmite legiurile țării, arătînd că „pravilili făcute în zilili lui Calimah trebuia întămeite pe obiceiurile țării trasă din hotărârili vechi a cărților de giudecată, iar nu din cabinetul domniței Marghiolii”³⁶.

Revenind asupra chestiunii promovării în funcțiile înalte politice și administrative a tuturor acelorora care fac dovada unor aptitudini, însușiri și fapte „vrednicea”, Conachi arăta că nu trebuie să înțelegem prin aceasta înmulțirea celor de mai sus prin „hatururi și bani ca la noi”³⁷. Pe bună dreptate Conachi se exprimă cu tresăriri de groază atunci cînd își închipuie ce s-ar întîmpla în țară dacă s-ar pune problema domniei legitime, a legitimității, țînînd seama de numeroasele familii domnitoare care ar revendica acest principiu!³⁸.

În marginaliile sale Conachi are și el de spus cîte ceva, pentru a completa textul tradus, în caracterizarea stărilor de lucruri din Europa. Cînd este vorba despre Franța, care „nu esti nici fără constituții nici cu constituții

³¹ Ibidem, f. 30 r.

³² Ibidem, f. 23, r.

³³ Ibidem, f. 14. r.

³⁴ Ibidem, f. 25.

³⁵ Ibidem, f. 18 r.

³⁶ Ibidem, f. 24. r.

³⁷ Ibidem, f. 27 r.

³⁸ Ibidem, f. 42, r.

deplină”³⁹, Conachi zăbovește, insistă mai mult. El observă bine că nobilimea franceză, „evgheniștii”, care pe timpul lui Napoleon „era ca niște robi”, odată cu restaurația „voea să stăpânească ca dănsul”⁴⁰. Pentru interesele acestor „evgheniști” miniștrii restaurației „a îngiosat valorile opștești”⁴¹.

Conachi nu se sfiște să arate că de înăbușirea luptei poporului spaniol sînt vinovate cercurile conducătoare franceze deoarece, „războiul și cheltuicile Franței în Spania au fost pusă la cale de către sistema aristocratică în carile sînt și stăpînitorii”⁴².

Pentru Conachi, așa-zisul „despotism luminat” care domnește Imperiul habsburgic, rămîne tot despotism, pentru că, spune el, „pe denafară pare că ar fi o stăpînire supusă cu totul la pravili, ori în miezul iai esti numai robii și sâlnicia împărătească”⁴³. Ori prin aceasta Conachi merge mai departe decît autorul textului pe care îl traduce, care la un moment dat, uitînd parcă de cele spuse mai înainte, afirmă că Austria ar oferi tabloul unei „robii fericite”⁴⁴.

Un caz interesant este pentru Conachi Imperiul rus, unde el distinge o „deșănțată amestecătură de așăzămînturi slobode ... și de așăzămînturi despoticești”⁴⁵.

Conachi împărtășește și el părerea că numai datorită „politefsării” și faptului că-și întemeiază viața de stat pe constituție, o țară ca Anglia este atît de puternică⁴⁶. Susținînd drepturile popoarelor la o viață liberă și de sine stătătoare Conachi arată că: „esti o nedreptate mare pentru noroadi de nu fi volnice să-și facă cererile lor”⁴⁷.

Însfîșit, merită a fi subliniată atitudinea sa critică față de biserică care „prigonesc Constituțaii și slobozănia noroadelor de supt giugul robii — pentru că știe că apoi părăreri greșăti nu au a mai avea puteri”⁴⁸.

Conachi pare convins de faptul că principiile prefacerilor ce cer noroadele „esti adevărul pe dreptate” și „cu vremea toată noroadeli ... au să-și cîștige Constituțaii dorite”⁴⁹.

Ne aflăm în fața unei scrieri politice care dezbătea probleme deosebit de importante, atunci la ordinea zilei. Spiritul în care au fost tratate aceste probleme a fost însușit întru totul de Costache Conachi, ba mai mult, prin notele marginale pe care le face, el întregeste sfera chestiunii, o adîncește, explicînd lucrurile pe înțelesul celor cărora urma să se adreseze. Din acest punct de vedere, trebuie remarcat limbajul simplu, nepretențios folosit de traducător, interesul vederat de a face utilă această scriere unui cerc cît mai larg de cititori.

³⁹ Ibidem, f. 38 v.

⁴⁰ Ibidem, f. 16 r.

⁴¹ Ibidem, f. 17 r.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, f. 38 v.

⁴⁴ Ibidem, f. 29, r.

⁴⁵ Ibidem, f. 30 v.

⁴⁶ Ibidem, f. 31 r.

⁴⁷ Ibidem, f. 20 r.

⁴⁸ Ibidem, f. 39 v.

⁴⁹ Ibidem, f. 12 r.

Așa cum am mai arătat, lucru cu adevărat remarcabil, considerăm a fi notele critice înscrise de Conachi cu privire la starea de lucruri din Moldova aceluia timp, ceea ce îmbogățește în mai mare măsură nota de originalitate a acestui studiu politic în acea vreme. Preocupările de acest fel ale lui Costache Conachi considerăm a se înscrie pe linia mișcării reformatoare care a avut loc în țările române după evenimentele din 1821.

RESUMÉ

L'auteur présente succinctement l'un des manuscrits inédits trouvé à L'Académie de la République Socialiste de Roumanie concernant la situation politique de l'Europe pendant l'année 1825.

Mais, ce qui intéresse le plus, ce sont les appréciations critiques faites aussi par Costache Conachi, sous la forme d'annotation en marge de ce document.

Grâce à sa position sociale, Conachi connaissait aussi bien la situation interne de la Moldavie et celle des autres États européens. Surtout il était préoccupé de l'idée de l'amélioration de la situation de la Moldavie pour qu'elle puisse s'affirmer comme un des États dignes d'être situés près des États progressistes dirigés par des idées d'équité et de justice.

Dans ce but il critique la politique abusive et la corruption du régime, l'attitude rétrograde de l'église envers le progrès de la société.

CÎTEVA ȘTIRI DESPRE EXPLOATAREA PETROLULUI ÎN FOSTUL JUDEȚ PUTNA, LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA

C. GONCIARIU

Petrolul a fost cunoscut și folosit pe teritoriul patriei noastre din cele mai vechi timpuri, însă exploatarea lui n-a înregistrat un progres cu adevărat remarcabil pînă la începutul secolului trecut, pe de o parte din cauza mijloacelor de producție rudimentare, caracteristice economiei feudale, pe de altă parte pentru că era utilizat încă relativ puțin. Multă vreme, păcura a fost întrebuințată la noi, ca și în alte țări de altfel, numai la unsul osiilor și roților la căruțe și pentru tratamentul rănilor la animale.

În Moldova, producția păcurii s-a dezvoltat, de timpuriu, mai intens în cuprinsul fostului ținut al Bacăului¹, care o perioadă îndelungată a ocupat primul loc în exploatarea petrolului românesc. Mai tîrziu o dată cu creșterea consumului de păcură, extracția ei s-a extins și în alte părți ale Moldovei, în care se găseau zăcăminte de petrol, în special în regiunile unde exploatarea lui era lesnicioasă, cum a fost cazul și cu unele puncte de pe teritoriul fostului județ Putna. Aceste puncte sînt situate în Vrancea sau în imediata ei vecinătate.

Într-un tabel statistic referitor la bogăția minerală, înaintat la sfîrșitul anului 1850 de privighetorul ocolului Zăbrăuți starostiei ținutului Putna, sînt menționate două exploatări de păcură în cuprinsul numitului ocol, la Soveja mănăstirească și la Vizantea mănăstirească.

Fiind vorba de un tabel statistic, datele sînt succinte.

Se arată doar, că pe moșia Soveja mănăstirească „pe costișa muntelui dinspre apus în valea Sușiței, la Poiana”, la o adîncime de un stîngen și jumătate, se află o „mină” (puț) de păcură subțire, care produce anual 50 vedre, prețul pe loc fiind de 5 lei vadra. Pentru moșia Vizantea mănăstirească, datele sînt asemănătoare. În locul numit în document „la Lozii”, exista un puț de păcură, la o adîncime tot de un stîngen și jumătate, cu o

¹ Valerian Popovici, în lucrarea *Începuturile exploatării capitaliste a petrolului din Moldova*, publicată în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. I, 1957, menționează un document din anul 1440, care dovedește că la acea dată păcura se extrăgea deja în ținutul Bacăului, pe Tazlăul cel Sărat (satul Lucăcești).

producție anuală de 25 vedre păcură mai groasă, care se desfăcea la prețul de 10 lei vadra loco². La ambele puțuri, extracția se făcea de câte doi lucrători.

Alte informații nu se dau în tabel. Se poate deduce însă că exploatarea, fie că erau proprii ale celor două mănăstiri, fie că erau ale arendașilor moșiilor³, produceau păcură nu numai pentru necesitățile gospodăriilor respective, ci și pentru comerțul local. În caz contrar, credem că n-ar fi avut sens, să se specifice în document prețul de vânzare al produsului „pe loc”.

Cam în același timp, dar în proporții mai mari, se extrăgea păcura și în Vrancea propriu zisă, la Bîrsești. Documentele pe care le avem în legătură cu producția păcurii la Bîrsești, sînt mai cuprinzătoare, unele din ele prezentînd chiar un interes deosebit, deoarece ne înfățișează condițiunile de muncă și denotă totodată pătrunderea unor elemente noi, cu caracter capitalist, în această ramură a industriei țărănești din Vrancea. De aceea, am considerat oportun să redăm integral sau aproape integral conținutul lor.

La 9 decembrie 1865, primăria comunei Bîrsești a legalizat „înseri-sul” locuitorilor Toader Cojocaru, Ion Cojocaru și Neculai Burtan, prin care numiții s-au alcătuit tovarăși cu Scridon Condurache, ca să facă „două gropi de păcură de gaz sau mai multe” pe proprietatea lor. În învoială s-a prevăzut, că vor contribui cu toții la cheltuielile ce se vor face cu săpatul gropilor, iar venitul realizat va fi împărțit egal, după ce în prealabil se va da dijma proprietății „din zece una”⁴.

La 31 octombrie 1866, la primăria comunei Bîrsești se încheie un adevărat contract de arendă cu următorul cuprins: „Astăzi la ziua și data mai jos însemnată, s-a încheiat acest contract arendă între d-l Ioan Mircea și preoteasa Ioana răpos. preot T. Mircea din comuna Bîrsești despre o parte și între d-l Ițic Moisa Brener din Focșani despre cealaltă parte, cu următoarele condițiuni:

1. Numitul d. Ion Mircea și preoteasa răp. preot T. Mircea dau cu arendă patru gropi de păcură pe un an, începînd de la întii ale lunii noiembrie anul 1867, cu toate obiectele ce se află la dinsele, adică: două căzi care sînt îngropate, de sprîmuit păcură, bordeiul ce este înființat pentru așezare muncitorilor și celelalte obiecte mai mici de lucrat, ce se vor da cu osebită țidulă.

2. D. arendaș se obligă a plăti pe acest an drept arendă a gropilor 90 galbeni, adică nouăzeci galbeni austriecei, care va răspunde acești bani în trei cîștiuri, adică treizeci galbeni acum la facerea acestui contract, treizeci la fiecare patru luni după data de astăzi pînă la împlinirea cîștiului al treilea.

² Arh. St. Focșani, fond Starostia ținutului Putna, dosar nr. 1189/1850, f. 7.

³ Mănăstirile își arendau adesea moșiile. Astfel, într-un tabel al moșiilor din ținutul Putna din anul 1837, se arată că moșia Soveja proprietatea mănăstirii cu același nume, era arendată de către spătarul Asanache Dan cu 13 000 lei pe an (Ibidem, dosar nr. 234/1837).

⁴ Ibidem, fond Primăria com. Bîrsești, dosar nr. 57/1865, f. 4.

3. D. arendaș se obligă a fi cu mare îngrijire asupra tuturor obiectelor de mai sus, a le ține în bună stare și orice stricăciune e dator a le repara, pe care la ieșirea sa să le deie iarăși în bună stare.

Din care gropi câtă păcură va ieși, va fi în profitul d. arendaș, fără să fie supărat de cineva.

Pentru a se da siguranță mai multă și putere acestei învoieli, s-au făcut două asemenea contracte, întărite cu semnăturile fiecăreia din părțile contractuale și s-au dat unul d-lui proprietar și celălalt d-lui arendaș.

Birșești 31 octom. 866'' (urmează semnăturile)⁵.

Imediat după aceasta, la 3 noiembrie 1866, numitul arendaș, Ițic Moise Brener din Focșani, în asociație cu un alt evreu, Iancu Rozun din Birșești, se învoiesc cu locuitorul Ion sin I. Costin Brețcanu, ca să sape gropi de păcură pe „moșia” lui, aflată în Piriul Sărat, „din gropile de păcură a d. I. Mircea în dreptul lor pină în hotar”, plătindu-i dijmă („ce va ieși din gropi păcură, să-mi plătească din zece una bănește, cum se vinde păcura în lume”). Proprietarul se obligă totodată, să dea celor doi asociați „și loc trebuitor pentru un bordei de șezut muncitori”⁶.

Asociații tocmeșc de asemenea mina de lucru necesară. Textul actului respectiv este următorul:

„Noi jos iscăliți încredințăm prin aceasta a fi știut că ne-am alcătuit cu Ițic Moise Brener din orașul Focșani și Iancu Rozun din această comună Birșești, ca să le lucrăm la săpat de gropi de păcură și a trage păcură din ele pe timp de un an de zile din gropile d. Ion Mircea ce le au d-lor în posesie, iar la începuturi de gropi noi ce se vor destupa de noi ne îndatorim a le săpa și a trage păcură cu tocmeala hotărâtă, adică pentru săpatul acestor gropi a d. Mircea în nr. de 4 cu prețul 150 lei stinjenul, iar trasul păcurii câte 20 p(arale) de fiecare vadră, iar pentru gropile noi ce vom face pină la cinci stinjeni adâncime câte doi galbeni fiecare stinjen, iar de la cinci stinjeni mai în jos prețul arătat mai sus precum și pentru trasul păcurii tot câte 20 p. de vadră, pe care gropi ce vom săpa le vom îngrădi cu nuiiele și le vom da în toată regula tot în acest preț însă cu tainul nostru, fără să mai pretindem de la d-lor ceva decît numai plata ce ne sa cuveni.

Despre care spre credință am dat acest înscris cu ale noastre iscălituri prin punerea degetelor, fiind chezași și unul pentru altul. Iscăliți: N. Burtan, Vlad Bîra, Cost. Dotică, I. Matei Păcuraru, Neculai Parascaru”⁷.

Remarcăm aici numele unuia din semnatarii actului: I. Matei Păcuraru, nume legat fără îndoială de o îndeletnicire practică timp îndelungat și probabil nu numai de cel în cauză, ci și de predecesorii săi.

⁵ Ibidem, dosar nr. 96/1866, f. 5.

⁶ Ibidem, f. 6.

⁷ Ibidem, f. 7.

Deși interesante, documentele citate nu ne dau o imagine totală a exploatării de păcură de la Bîrsești. Lipsesc date despre vechimea ei, despre cantitatea și calitatea producției. Astfel, că, pentru a completa măcar parțial tabloul acelei exploatări, trebuie să tragem unele concluzii din datele pe care le oferă documentele.

Dacă ne orientăm după conținutul contractului de arendă din 31 octombrie 1866, putem deduce că exploatarea de pe proprietatea familiei Mircea era destul de avansată la acea dată. Cele patru gropi de păcură, obiectele de inventar, bordeiul pentru lucrători, menționate în act, sînt o dovadă în acest sens. Cantitatea și calitatea produsului extras, de asemenea trebuie să fi fost apreciable, dacă au atras niște oameni de afaceri, comercianți, care n-ar fi riscat investirea capitalului într-o exploatare nerentabilă. De altfel, în legătură cu calitatea păcurii extrase, avem o mărturie contemporană. La 25 octombrie 1866, primăria comunei Bîrsești a trimis la subprefectură plășii Vrancea obiectele pregătite pentru expoziția universală din Paris: o scoarță lucrată de mînă și o sticlă de păcură „ce se exploatează de proprietatea defunctului preot Mircea”⁸. Firește, nu s-a putut trimite decît un produs de calitate superioară.

Ca să ajungă la un asemenea stadiu de dezvoltare, exploatarea trebuia să aibă și o oarecare vechime. Acest considerent, ca și numele de „Păcuraru”, amintit mai sus, înrădăcinarea căruia a cerut timp, ne face să credem că exploatarea păcurii la Bîrsești în anul 1866 a avut o vechime de cîteva decenii.

Este adevărat că această părere pare să fie contrazisă de un tabel statistic, referitor la Vrancea, din anul 1850⁹. Tabelul conține multe date prețioase, dar incomplete, despre Vrancea: numărul caselor, al morilor de apă și velnițelor, al meșterilor, vitelor și altele mai puțin importante¹⁰.

⁸ Ibidem, dosar nr. 111/1866, f. 6.

⁹ Ibidem, fond Starostia ținutului Putna, dosar nr. 1189/1850, f. 33.

¹⁰ Bogățiile principale ale vrîncenilor erau vitele și pădurile. În anul 1850, în Vrancea erau 26 sate, 3322 case (numai una din piatră, toate celelalte fiind din lemn, lipite pe dinafară cu lut) și 27171 vite cornute. Numarul cel mai mare de vite — 2394 capete — îl aveau locuitorii din Negrilești, care era în același timp cel mai mare sat Vrancea, avînd 266 gospodării. Raportînd la numărul gospodăriilor, proprietățile de vite variau de la 4 (Spulberul) pînă la 12 (Păulești). În ceea ce privește industriile lărănești, în anul 1850 în Vrancea existau 77 mori de apă și 10 velnițe.

În completarea tabelului din 1850, prezentăm alte cîteva date statistice importante despre Vrancea, aflate într-o listă întocmită la 21 februarie 1861, pentru anul 1860. Documentul menționează numeric 30 sate, deci 4 în plus față de 1850 și ne dă informații interesante despre îndeletnicirile vrîncenilor și produsele muncii lor. Astfel se arată că în Vrancea la acea dată erau 1679 stupi, care au produs 213 ocale 242 dramuri de ceară și 156 ocale 149 dramuri de miere; 3700 viermi de mătase, în satele Căliman și Vidra, crescuți, pentru producerea borangicului (251 dramuri); 36776 oi și capre, producția de lînă fiind în 1860 de 34113 ocale 330 dramuri, iar ceea ce brînză de 17539 ocale 70 dramuri. De asemenea, este specificată producția materialului lemnos: 56625 pari tăiați, 300387 nuiete, 293345 haragi, 43380 cercuri (Ibidem, fond Prefectura județului Putna, dosar nr. 281/1861, f. 3—4).

Tabelul, întocmit de către privighetorul ocolului Vrancea, spre deosebire de cel al ocolului Zăbrăuți, nu are date despre bogățiile minerale și ca atare nu sînt menționate nici exploatările de păcură. La rubrica „meșteri” se arată că sînt în număr de 30, cu precizarea „însă numai dulgheri și teslari”. Păcurarii nu apar deci în tabel. S-ar putea trage concluzia că nici nu erau la acea dată. Dar nici morarii nu sînt trecuți în rîndul meșterilor, cu toate că morile figurează în tabel într-un număr destul de mare. Probabil, la mori și la gropile de păcură lucrau țărani localnici, specializați în asemenea munci, fără a avea însă calificarea de meșteri. De altfel, calificativul de meșter nu apare nici în actele legalizate de primăria comunei Bîrsești în anul 1866. Pe de altă parte, faptul că în tabel lipsește puțurile de păcură, nu poate fi concludent, deoarece lipsește și „malurile” de sare, deși sarea a început să fie exploatată de vrînceni pentru necesitățile proprii, cu mult înainte de data tabelului. Prin urmare fie că privighetorul ocolului Vrancea n-a trecut în general datele cu privire la bogățiile minerale, fie că — ceea ce este mai probabil — a mai fost un alt tabel, care lipsește de la dosar. S-ar putea să se găsească în arhiva vreunui organ central din Moldova, aflată în depozitele Arhivelor Statului Iași.

Acestea sînt toate documentele existente la Filiala Arhivelor Statului Focșani, care se referă la problema tratată. Deși nu ne oferă toate datele necesare, pentru a oglindi integral tabloul exploatărilor de petrol din fostul județ Putna la mijlocul secolului trecut, ele sînt totuși prețioase prin informațiile furnizate. Extracția păcurii pe teritoriul județului Putna n-a atins un nivel ridicat și a avut un caracter local. Nici sursele, nici posibilitățile vremii, n-au permis acelor exploatări să se transforme în întreprinderi puternice, de durată. Ele dovedesc însă că populația locală, în special țărănimea liberă, cunoștea bine nu numai bogățiile aflate pe pămîntul pe care locuia, ci și pe acelea ascunse în interiorul lui, știind totodată să le valorifice cu pricepere și îndemînare, caracteristice țaranului român, în ciuda stării înapoiate a economiei și tehnicii din acea epocă.

Documentele prezentate în legătură cu Vrancea, ne vorbesc elocvent despre diversitatea ocupațiilor în mediul sătesc, despre vrednicia în muncă a răzeșilor vrînceni, aceeași vrednicie de care au dat dovadă, în alte ocazii, pe cîmpul de luptă sau pe ogorul cultural.

RESUMÉ

Au milieu du XIXème siècle sur le territoire de l'ancien district Putna, les document mentionnent quelques endroits d'où on faisait l'extraction du pétrol, pour satisfaire les nécessités locales. Ces lieux étaient situés à Bîrsești dans Vrancea et à sa proximité aussi, sur les propriétés des monasteres Soveja et Vizantea.

Les documents locaux incomplets ne peuvent nous donner une image intégralle sur les exploitations de pétrol, mais ils nous donnent la possibilité à tirer des conclusions intéressantes.

De leur analyse résulte que l'exploitation de Birșești, tenant compte de son développement pendant les années 1865—67 avait une certaine ancienneté, qui nous fait déduire qu'elle date depuis le commencement de XVIII-ème siècle.

D'autre part, on constate la pénétration des éléments capitalistes dans l'économie rurale. Tout fois les documents prouvent que la population connaissait les richesses du sous-sol et les exploitaient par des moyens rudimentaires, caractéristiques pour cet époque. Les mêmes documents nous donnent un tableau éloquent sur la diversité des occupations dans le milieu rustique de Vrancea, ancienne habitation des paysans libres moldaves.

DESPRE ÎNCEPUTUL PRELUCRĂRII PETROLULUI ÎN MUNTENIA

APOSTOL MIHAI
FLORICA DUMITRICĂ

Existența petrolului în țara noastră este cunoscută din timpuri străvechi; despre „focurile nestinse” de la Lopătari-Buzău pomenindu-se încă de pe vremea romanilor ¹. Folosirea însă și prelucrarea sa e mult mai târzie.

Primele „distilări” au fost instalate la Lucăcești — Bacău de B. Schäffer (1840) și M. Heimsohn (1844) ². Acestea erau simple ateliere meșteșugărești, mici „găzării”, ca cele situate în Ploiești pe Calea Oilor. Utilate cu mijloace rudimentare, ele foloseau pentru rafinarea petrolului și producerea „gazului” întrebuintat la iluminat o metodă asemănătoare cu aceea a obținerii țuicii în cazanele țărănești. De aceea cercetătorii s-au oprit la rafinăria construită de Mehedințeanu la Ploiești considerind, pe drept cuvânt, că o dată cu ea începe la noi, propriu zis, distilarea petrolului pe cale industrială.

Vasile Th. Cerchez în articolul său *Un important anniversaire pour l'industrie pétrolifère : 1857—1937* arăta că Teodor Mehedințeanu și-a instalat rafinăria aproape de actuala gară Ploiești Sud, la Rîfov, în 1857 ³.

Mihail Pizanty într-o analiză a rezultatelor activității industriei române de petrol în 1929 afirma că „la première raffinerie fut installée en 1856 à Ploiești par Theodore Mehedințeano et le pétrole fabriqué a servi à l'éclairage des rues des Bucarest qui fut la première Capitale ayant utilisé la pétrole pour l'éclairage public” ⁴. El își menține punctul de

¹ Gh. Răvaș, *Din istoria petrolului românesc*, ESPI.P, Ediția II-a, București, 1957, p. 8.

² *Ibidem*, p. 29.

³ „Moniteur du pétrole roumain”, nr. 23 din 1 decembrie 1937, p. 1798; vezi și articolul său *Petrolul în U.R.S.S.*, în „Monitorul petrolului românesc”, nr. 21, din 1 nov. 1942, p. 668.

⁴ Mihail Pizanty, *Résultats de l'activité de l'industrie roumaine du pétrole en 1929*, în „Buletinul Institutului economic românesc”, an IX, nr. 3—4 din martie — aprilie 1930, p. 191.

vedere în privința onomasticii fondatorului primei rafinării și cu prilejul întocmirii unui tabel al primelor rafinării de petrol construite în România, unde însă va arăta că această a fost ridicată la Rîfov⁵.

C. Osiceanu, într-o prefață la un „studiu fizic, chimic, geologic, tehnologic și economic”, asupra petrolului, stăruia și el asupra faptului că prima rafinărie s-a construit de către Th. Mehedințeanu⁶.

Enciclopedia României menționa la rîndul său că „industria rafinajului (industrializarea petrolului brut) începe în România în 1856, prin fabrica înființată de Teodor Mehedințeanu în Rîfov, lângă Ploiești”⁸.

Gh. Ravaș în monografia petrolului românesc afirma că „distilarea petrolului pe baze noi, în vederea obținerii unui petrol lampant de calitate mai bună, a fost făcută în țara noastră în 1856 de Teodor Mehedințeanu” la Rîfov, lângă Ploiești⁸.

În „Revista Arhivelor”, Ion Gh. Burtoiu publica un articol în care arăta că „începuturile exploatării petrolului pe baze moderne s-au făcut, pentru prima dată în România de către Th. Mehedințeanu” care „a construit la marginea orașului Ploiești, în bariera Rîfov, o rafinărie ...”⁹.

Colectivul de autori de sub conducerea lui N. N. Constantinescu reia în volumul *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România*, ideea după care „în 1857 Teodor Mehedințeanu a instalat la Rîfov, lângă Ploiești, o rafinărie de petrol”¹⁰.

Cea mai recentă lucrare care reafirmă această idee este aceea a lui Alexandru Cebuc¹¹.

De fapt nu Teodor ci fratele său, Marin Mehedințeanu, era proprietarul „fabricii de gaz” din Ploiești. Într-o statistică a fabricilor aflate în cuprinsul districtului Prahova în 1858, înaintată de ocîrmuire Ministerului de Finanțe cu nr. 14014 din 3 septembrie 1859, se arată clar că dintre cele două fabrici de gaz existente în orașul Ploiești una era a lui Marin Mehedințeanu¹².

În ianuarie 1860, acesta încheia cu Municipality orașului Ploiești un contract în vederea iluminării orașului cu gaz lampant. Contrac-

⁵ Idem, *Le pétrole en Roumaine*, Atel. grafice „Eminesco”, S.A., București. (1931), p. 75.

⁶ C. Osiceanu, Prefață la studiul lui Emil Severin, *Petrolul*, Imprimeria națională, București, 1931, p. III.

⁷ *Enciclopedia României*, vol. III, București, 1939, p. 629.

⁸ Gh. Ravaș, *op. cit.*, p. 29—30.

⁹ Ion Gh. Burtoiu, *Contribuție la istoricul petrolului românesc*, în „Revista Arhivelor”, Seria nouă nr. 2, 1958, p. 207.

¹⁰ *Din istoricul formării și dezvoltării clasei Muncitoare din România pînă la primul război mondial*, Ed. politică, București, 1959, p. 133.

¹¹ A. Cebuc, *Contribuții la istoricul iluminatului din Capitală pînă în anul 1900*, în „Materiale de istorie și muzeografie”, vol. II, 1965, p. 103—104.

¹² Arh. St. Ploiești, fond Prefectura jud. Prahova, dosar nr. 4/1858, f. 219—220.

tul prevedea ca iluminarea să se facă cu ajutorul a 75 de lămpi și 270 felinare contra sumei de 27000 lei în următoarele condiții: contractantul își lua obligația ca cu ajutorul lampagiilor să aprindă lămpile și felinarele menționate „de la apunerea soarelui pînă la ziuă neîntrerupt”, excepție făcînd nopțile cu lună plină cînd felinarele nu se aprindeau decît în caz de nor¹³.

Anul următor Consiliul Municipal al orașului Ploiești concesionează iluminarea orașului tot lui Marin Mehedințeanu, la un preț sporit, cu încă 5000 lei¹⁴.

La 23 aprilie 1860, Marin Mehedințeanu ia în arendă moșia Colibași din districtul Dîmbovița, care făcea parte din vatra mănăstirii Dealului, încheind un contract de arendare, pe trei ani, cu arhiereul Calistrat Deleanu, prețul arendei fiind fixat la 525 galbeni anual și o zeciuială din păcură¹⁵.

Tot în anul 1860, la 20 octombrie, el încheie un contract cu guvernul, pentru exploatarea unui loc al statului la Matîța-Prahova și alte moșii, pentru care se angaja să plătească dijmă din producția de păcură extrasă¹⁶.

După moartea lui Marin Mehedințeanu, exploatarea puțurilor de pe moșia Colibași este continuată de Luca Chiriachide, căruia Luxița Mehedințeanu, soția lui Marin, îi rearendase drepturile soțului cu un spor de 10 galbeni, după cum reiese din contractul încheiat la 26 martie 1862¹⁷.

Moartea lui Marin Mehedințeanu scoate la iveală o serie de încurcături financiare pe care acesta le avusese și care dovedesc nerentabilitatea afacerilor întreprinse.

Așa bunăoară, un oarecare Costache Pappadopol solicită de la casa răposatului Marin Mehedințeanu costul a patru butoaie și patru buți de păcură cu o capacitate de 711 vedre, 2 oca și 300 dramuri, socotite la 2 sfanți vadra pe care susține că le-a predat îngrijitorului fabricii, Ioniță Ginescu, în timpul bolii lui Marin Mehedințeanu cu care convenise verbal asupra acestui fapt¹⁸.

Rafinăria lui Marin Mehedințeanu a fost vîndută de moștenitori, în 1899, lui M. Mitrany. Din 1906 pînă în 1908 rafinăria n-a mai lucrat. După această dată trecînd prin mai multe mîini și devenită în ultimul timp Soc. An. „Luciana” a închis porțile în 1933, după o activitate de aproximativ 77 de ani¹⁹.

Dintr-o adresă cu nr. 580 din 19 noiembrie 1900 a Camerei de Comerț și Industrie din Ploiești către Institutul Central de Chimie din București

¹³ Ibidem, dosar, nr. 57/1860, f. 10—11.

¹⁴ Ibidem, f. 12,20.

¹⁵ Ibidem, fond Trib. Jud. Prahova, S. II, dosar nr. 8/1862, f. 2.

¹⁶ Valerian Popovici, *Începuturile exploatării capitaliste a petrolului în Moldova*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. I, 1957, p. 274.

¹⁷ Arh. St. Ploiești, fond Trib. jud. Prahova, S. II, dosar nr. 8/1862, f. 5.

¹⁸ Ibidem, S. I., dosar nr. 18/1861, f. 2—14.

¹⁹ Alexandru R. Budescu, *Ploieștii*, I. Biblioteca urbanistică a municipiilor, București, 1934, p. 142—143.

putem stabili cu exactitate locul unde fusese ridicată rafinăria lui Mehedințeanu: str. Buna Vestire nr. 174, bariera Rîfov. Mitrany avea angajați un fabricant în persoana lui Iosif Vasilescu și 10 lucrători. Rafinăria producea 80—100 vagoane anual din care, benzina se exporta²⁰.

Cu a doua rafinărie ridicată în Ploiești, spre sfîrșitul anului 1857, deci la un foarte mic interval de timp după cea a lui Marin Mehedințeanu, s-a întîmplat un fenomen curios; ea a fost uitată cu desăvîrșire de cercetători. Nici un studiu consacrat istoriei industriei petroliere nu pomeneste despre această rafinărie care a existat totuși. Este vorba de „fabrica de gaz” construită de Eduard Madasch, supus austriac, „în marginea orașului” Ploiești, despre care aminteam în articolul „O statistică a industriei prahovene din 1858”²¹. Indicam atunci doar capacitatea de producție a rafinăriei care era de „15 pînă la 18 mii oca” și că ocaua se vindea chiar la fața locului cu lei 2 parale 25 pînă la 2 sfanți. Astăzi sintem în măsură să facem o prezentare mai completă a acestei fabrici care are meritul de a fi fost a doua rafinărie românească.

„Fabrica de gaz” a lui Eduard Madasch era situată în bariera Rudului și poseda printre altele: două vapoare zidite cu „binaua” (clădirea) un „șarpe” (serpentină) de tuci cu țevă de aramă, țevi de tuci și de „tinichea”, tulumbe, putini, butoaie, hîrdaie, felinare, lămpi, sfeșnice, o retortă de sticlă (probabil pentru experiențe), cîntare, o carte de chimie, alte 25 cărți (dintre care 23 în limba germană) și chiar o mică arhivă. Mecanic la „mașina pentru gaz” era un anume Iosif Nichiși salarizat cu 5 galbeni pe zi²².

La început rafinăria rentează de vreme ce proprietarul ei participă la licitația iluminării orașului Buzău, în același an în care Marin Mehedințeanu licita la Ploiești. Se pare că concesiunea iluminării este adjudecată în favoarea sa deoarece Prefectura județului Buzău cu adresa nr. 3650 din 30 martie 1860 ruga pe prefectul de Prahova să anunțe pe Eduard Madasch „locuitor în orașul Ploiești ca să vie fără cea mai mică întîrziere în acest oraș Buzău pentru regularea și ținerea în întregime a contractului său pentru eclerajul stradelor orașului”²³.

Dar prosperitatea de la început este înșelătoare. Nu mai tîrziu decît la 11 mai 1863, Eduard Madasch este silit „din cauza crizei comerciale” să ceară tribunalului să-l declare falit pentru datorii în valoare de 85 550,19 lei. Printre cei 33 creditori ai săi se numărau frații Sfetcu (viitorii „fabricanți de gaz”) și Matache Mateescu, exploatator de petrol din Păcureți.

La inventarierea averii falitului se constată că toate obiectele găsite nu valorau decît 20.482,39 lei în timp ce datoriile la acea dată erau de 37.235,18 lei.

²⁰ Arh. St. Ploiești, fond Camera de Comerț și Industrie Ploiești, dosar nr. 1/1900, f. 232.

²¹ A. Mihai, *O statistică a industriei prahovene din 1858*, în „Revista Arhivelor”, III (1960) nr. 2 p. 148.

²² Arh. St. Ploiești, fond Trib. jud. Prahova S. I. dosar nr. 8/1863, f. 140—145.

²³ Ibidem, fond Prefectura jud. Prahova dosar nr. 57/1860, f. 2.

Arătam mai sus că la fabrica lui Madasch s-a descoperit cu acest pri-lej și o mică arhivă; ea era constituită din „5 catastife vechi” și „3 catastife de corespondență” care însă s-au pierdut odată cu lichidarea falimentului.

Prin 1860 lua ființă a treia rafinărie românească, tot în Ploiești. Era rafinăria lui Gheorghe Sfetescu și era instalată în suburbia Sf. Sava, str. București. Conducerea rafinăriei era încredințată unui maestru, anume „fabricantul” Iancu Marinescu. Rafinăria folosea materia primă obținută din puțurile aceluiași Gheorghe Sfetescu în cantitate de 300 vagoane anual, din care obținea o producție de benzină, „oleu lampant” și lubrifiant, cum și păcură în cantitate de 180 vagoane. Această rafinărie mai exista încă prin 1900²⁴.

Următoarea rafinărie, a lui Moritz Vexler, se înființa la Ploieștiori în 1862. Înzestrată cu un sistem nou de alambic de încălzire cu abur și injector, fabrica își procura materia primă din cele două puțuri ce poseda la Băicoi dînd o producție anuală de 332 000 kg. din care benzină 32.000 kg. petrol lampant 160.000 kg., ulei de mașini 60 000 kg. și păcură rămasă de la distilare în proporție de 20 %. Răminea un rest de 17 % care se pierdea prin ardere la cele trei cazane (unul avea o capacitate de 1200 kg. iar celelalte de cîte 1800 kg) cu care fabrica lucra prin rotație. Fabrica mai dispunea și de rezervoare îngropate în pămînt și avea un personal fluctuant de la doi la șase lucrători²⁵.

În 1865 ia ființă „Fabrica de gaz și comerț cu păcură” situată „în marginea orașului Ploiești, pe proprietatea d. Dimitrie Cantili, numită Ploieștiori... ale cărei vecinătăți sînt spre răsărit cu șoseaua drumului (sic) Cîmpinii, iar celelalte părți cu proprietatea Dimitrie Cantili”²⁶ și era proprietatea primei „Companii române de petrol” înființate de către Ion Ghica și Teodor Mehedințeanu. Fabrica n-a putut face față concurenței, deși pentru a obține un profit cît mai mare, pe lîngă gazul lampant ce-l producea, fabrica furniza cumpărătorilor și lămpile necesare iluminării. Ea nu-și poate plăti datoria de 1800 napoleoni de aur împrumutați de „La Banque Roumaine”²⁷.

În anul 1866 apare rafinăria lui Matache Nicolau, cu sediul în Ploiești, cu o capacitate de prelucrare de 5270 tone anual și un capital inițial de 300 000 lei²⁸. Mai tîrziu această fabrică va intra în patrimoniul rafinăriei „Standard”²⁹.

În 1870 Mendel Predingher ridică în str. București, suburbia Sf. Sava din Ploiești o nouă rafinărie. Personalul fabricii pe lîngă „fabricantul” Savu R. Popof mai număra încă 30 de lucrători, deci un număr sporit față de cele de pînă acum. Din 500 vagoane de țiței fabrica obținea o producție anuală de 300 vagoane de benzină, petrol lampant, lubrifiant și păcură. Din acestea, 30 vagoane se exportau³⁰. Capitalul investit la

²⁴ Ibidem, fond Camera de Comerț Industrie, Ploiești, dosar nr. 1/1900, f. 232.

²⁵ Ibidem, f. 170.

²⁶ Ibidem, fond Trib. jud. Prahova, S. I., dosar nr. 15/1871, f. 6.

²⁷ Arh. St. reg. Buc., fond Trib. jud. Ilfov, S. Comerc., dosar nr. 439/1869.

²⁸ Mihail Pizanty, *Le pétrole en Roumanie*, ediția. cit., p. 75.

²⁹ M. Sevastos, *Monografia orașului Ploiești*, Tip. „Cartea românească”. București, 1937, p. 656.

³⁰ Arh. St. Ploiești, fond Camera de Comerț și Industrie Ploiești, dosar nr. 1/1900, f. 232.

fondare se ridica la 200 000 lei. Rafinăria se întindea pe o suprafață de 5,3 hectare și trece după un timp în patrimoniul lui Costache Manole și apoi în acela al soc. Motor Fuel et comp. În 1907 rafinăria va fi reorganizată ³⁴.

Rafinăria care-i urmează se construiește în 1872, tot în Ploiești de către Matache Gogulescu, care investește cu acest prilej un capital de 500 000 lei. Rafinăria avea o capacitate de producție de 5488 tone ³². Mai târziu ea este cumpărată de Vasiliu și Rădulescu, iar apoi trecută în patrimoniul soc., „Aquila Română” ³³.

Fără să știm când a luat ființă, constatăm documentar existența unei noi „fabrici de gaz” în Tirgoviște, în 1877 pe terenul din apropierea bisericii Sf. Apostoli, alături de moara Gorgotii, proprietatea primăriei. În inventarul ei se găsea „vaporul cu șarpele de fier așezat în zid și putina șarpelui așezată în pământ”, un rezervor „în spatele mașinii pentru păcură fiartă”, un hîrdău mare pentru păcură, două putini mari „pentru conservare de țigăi”, magazii etc. ³⁴.

În 1878, la Păcurești, G. Mărgăritescu fondează o nouă rafinărie cu o producție anuală de 100 000 kg. benzină și petrol lampant. Rafinăria se folosea de un cazan încălzit cu păcură drept alambic, sistemul depurăției fiind primitiv. Deservirea se făcea doar de doi lucrători ³⁵.

În același an Gr. N. Grigorescu, construiește la Ulmi-Dîmbovița, altă rafinărie pentru care investește 80 000 lei. Capacitatea de producție a acesteia era de 40 057 tone ³⁶.

În 1880, din nou la Ploiești, se ridică rafinăria lui Nicolescu Bazar, care se va transforma apoi în rafinăria „Mindra”, după care va trece în patrimoniul soc. „Astra Română” ³⁷.

În anul imediat următor, 1881, Păcureții vor adăposti o nouă „fabrică de gaz”, a lui I. Georgescu. Fabrica era mică, avea un singur lucrător și dădea o producție anuală de 50 000 kg. Fabrica era însă înzestrată cu un aparat Abel-Pensky pentru determinarea punctului de inflamabilitate în vas închis a petrolului lampant, cu un areometru folosit pentru determinarea densității petrolului și un cântar ³⁸.

Anul 1882 va scoate la iveală alte trei rafinării. Prima a lui Grigore Gavrilesco va fi construită în Colanu-Dîmbovița. Ea își va procura materia primă de la puțurile din Oenița și Glodeni și va produce anual 200 000 kg „oleu lampant” și 100 000 kg. reziduri. Personalul acesteia era format dintr-un tehnician și patru lucrători ³⁹.

A doua se construiește la Mărăcineni — Buzău de către Grigore C. Scorțeanu. Deși nu producea decît 15 000 kg. benzină anual era o fabrică

³¹ Alexandru R. Budescu, *op. cit.*, p. 143.

³² Mihail Pizanty, *Le pétrole en Roumaine*, ediția cit., p. 75.

³³ Alexandru R. Budescu, *op. cit.*, p. 143.

³⁴ Arh. St. Tirgoviște, fond Primăria oraș Tirgoviște, dosar nr. 79 1882 (comunicat de I. Gh. Burtoiu).

³⁵ Ibidem, fond Camera de Comerț și Industrie Ploiești, dosar nr. 1/1900, f. 165.

³⁶ Mihail Pizanty, *Le pétrole en Roumanie*, ediția cit., p. 75.

³⁷ Alexandru R. Budescu, *op. cit.*, p. 143.

³⁸ Arh. St. Ploiești, fond Camera de Comerț și Industrie Ploiești, dosar nr. 1/1900, f. 165.

³⁹ Ibidem, f. 172.

mai utilată. Astfel avea un distilator pentru benzină, un termometru, un areometru și un aparat pentru determinarea punctului de aprindere al benzinei. Era deservită de 5 lucrători ⁴⁰.

Cea de a treia era rafinăria lui M. Anastasiu din Simileasca-Buzău, pentru care acesta investește 17 000 lei ⁴¹. Nu însă după mult timp acesta o vinde lui Luca Goldenștein, care-și procura țițeiul necesar prelucrării de la Buștenari. Producția anuală era de circa 60 vagoane. Rafinăria avea 12 lucrători ⁴².

În 1883 N. Constantinescu ridică o nouă rafinărie la Podenii Vechi, cu o capacitate de prelucrare de 273 tone anual, pentru care investește 12 000 lei ⁴³, iar Herș Marcus o „fabrică de gaz” pe moșia Bereasca din Ploiești, avînd și firmă înscrisă la tribunal în acest sens ⁴⁴.

Urmează în anul 1884 o adevărată invazie de „fabrici de gaz”. Proprietarii lor sînt : Nae Coconeala ⁴⁵ la Băicoi, Vasile Dumitrescu ⁴⁶, S. Ionescu ⁴⁷ și Nae Luculescu ⁴⁸ la Colanul-Dîmbovița, I. Dumitrescu ⁴⁹ la Păcureți, M. Birnberg ⁵⁰ la Tătărani, Dimitrie Sfetcu și Stelian T. Stoian ⁵¹ la Ploiești și Vasile Pitiș ⁵² la Simileasca-Buzău.

Pînă în anul 1900 mai semnalăm înființarea altor asemenea rafinării sau „fabrici de gaz” la : Colanu-Dîmbovița, Ploiești, Măgurele-Prahova, Viforbița-Dîmbovița, Ploieștiori, Mălăiești, Mizil, Podenii Vechi, Brănești-Dîmbovița, Florești, Tătărani și Păcureți ⁵³.

Printre ele se numără și societatea „Steaua Română” din Cîmpina. Înființată la 17 septembrie 1895, aceasta clădea în anul 1897 rafinăria „Fabrica nouă”, cea mai mare din Europa de atunci, avea 100 de lucrători și producea anual 95000 tone ⁵⁴. Pentru celelalte precizăm că numărul maxim al lucrătorilor niciuneia din ele nu trecea de 35 iar producția anuală era mult mai mică.

În rîndurile de mai sus, bazați pe documente inedite, am intenționat să aducem o modestă contribuție la cunoașterea începuturilor prelucrării petrolului românesc. Dacă ele vor reuși să rețină atenția celor dornici sau interesați să cunoască istoria acestei bogății a țării, atunci considerăm că ne-am atins scopul.

⁴⁰ Ibidem, f. 167.

⁴¹ Mihail Pizanty, *Le pétrole en Roumanie*, ediția cit., p. 75.

⁴² Arh. St. Ploiești, fond Camera de Comerț și Industrie Ploiești, dosar nr. 1/1900, f. 167.

⁴³ Mihail Pizanty, *Le pétrole en Roumanie*, ediția cit., p. 75.

⁴⁴ Arh. St. Ploiești, fond. Trib. jud. Prahova, S. II, dosar nr. 93/1884, f. 99.

⁴⁵ Ibidem, Camera de Comerț și Industrie Ploiești, dosar nr. 1/1900, f. 163.

⁴⁶ Ibidem, f. 172.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Mihail Pizanty, *Le pétrole en Roumanie*, ediția cit., p. 75.

⁵⁰ Arh. St. Ploiești, fond Trib. jud. Prahova, S. II, dosar nr. 93/1884, f. 113.

⁵¹ Ibidem, f. 127.

⁵² Ibidem, fond Camera de Comerț și Industrie Ploiești, dosar nr. 1/1900, f. 167.

⁵³ Ibidem, fond Camera de Comerț și Industrie Ploiești, dosarele nr. 1/1900 și 8/1905, fond Trib. jud. Prahova, S. I., dosar nr. 15/1892, S. II, dosarele nr. 165/1877, 93/1884 și 165/1887; Mihail Pizanty, *Le pétrole en Roumanie*, ediția cit., p. 75; Arh. St. Tîrgoviște, fond Întreprinderile petroliere „Ion Grigorescu” Tîrgoviște, dosarele nr. 1/1888, 2/1891, 6/1893, 17/1896 și 3/1899 (comunicate de I. Gh. Burtoiu).

⁵⁴ Arh. St. Ploiești, fond Camera de Comerț și Industrie Ploiești, dosar nr. 1/1900, f. 161.

R E S U M É

Les auteurs passent en revue les données concernant les premières raffineries de pétrole construites en notre pays, en apportant toute une série des nouvelles données relatif à ce problème. C'est ainsi qu'on précise le nom du fondateur de notre première raffinerie : Marin Mehedințeanu, et l'on présente certaines circonstances inconnues au sujet de sa vie. On mentionne aussi la raffinerie d'Eduard Madasch, qui avait été omise jusqu'à présent par ceux qui se sont occupés de l'histoire des raffineries en Roumanie, et l'on présente à ce sujet une série de documents inédits. On décrit ensuite, avec force de détails, l'emplacement de toute une série de raffineries, la technique que l'on y employait et le nombre des travailleurs de ces raffineries qui ont constitué le commencement de l'usinage du pétrole en notre pays.

MENȚIUNI DESPRE RUINELE DIN SATELE DOBROGENE ÎN ACTELE „COMISIUNII DE PARCELARE A DOBROGEI“

T. MATEESCU

Începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Dobrogea, datorită poziției sale strategice, devine unul din teatrele de operațiuni ale războaielor ruso-turce¹. Ca urmare, regiunea este pustiită în repetate rînduri, nenumărate așezări omenești sînt distruse, iar populația împrăștiată. Efectele cele mai dezastruoase le-a avut războiul din 1828—1829, în timpul căruia populația creștină este decimată de turci, iar cea musulmană este distrusă sau risipită de trupele rusești².

În urma acestui război, numărul total al locuitorilor Dobrogei se ridică abia la 40.000³. Rănile acestea adînci au rămas mult timp vizibile, refacerea desfășurîndu-se foarte încet. La 1850, cu prilejul cercetărilor întreprinse în Dobrogea, Ion Ionescu de la Brad constată un număr impresionant de localități dispărute (peste 60), printre care și orașul Carasu⁴. Denumirile unor sate ce nu mai existau se păstrau doar prin toponimia cimitirelor părăsite, care, de altfel, împînzeau întreaga regiune, dovedind desimea de altădată a populației Dobrogei⁵.

Urmele distrugerilor provocate de războiul din 1828—1829 rămîn vizibile și după revenirea Dobrogei la România. Lucrările Comisiunii de parcelare a Dobrogei înregistrează, printre altele, date bogate și variate despre vestigiile (cele mai multe din timpul stăpînirii otomane) existente pe întreg solul provinciei dintre Dunăre și mare.

Prin „Regulamentul pentru constatarea și verificarea titlurilor de proprietate și posesiune imobiliară rurală în Dobrogea” din 5 iunie 1880, se hotărăște ca terenurile cuvenite locuitorilor din fiecare comună, împreună cu vatra satului, izlazul și porțiunea de pădure, determinate de Comisiunea

¹ Din cele opt războaie ruso-turce (1711—1878) numai primele două (1711 și 1735—1739) nu au atins teritoriul Dobrogei.

² *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 620.

³ Al. P. Arbore, *Contribuțiuni la studiul așezărilor tătarilor și turcilor în Dobrogea*, în „Arhiva Dobrogei”, II (1919), nr. 3—4, p. 227.

⁴ Ion Ionescu de la Brad, *Ezcursiune agricolă în Dobrogea, făcută de... în anul 1850*, traducere de F. Mihăilescu, în „Analele Dobrogei”, III (1922), nr. 1, p. 149—150.

⁵ *Ibidem*, p. 148: „Distrugerea și reconstituirea satelor a lăsat pe suprafața Dobrogei un mare număr de cimitire”.

centrală, să fie separate de pământurile libere rămase statului” de către depoul militar însărcinat ad-hoc cu această lucrare”⁶.

Depoul militar sau „Depozitul de rezbel”⁷ își începe activitatea în anul 1882, apoi, după terminarea delimitărilor, lucrările sint continuate de „Comisiunea de parcelare a Dobrogei”, instituită prin regulamentul din 5 iunie 1884⁸, avînd drept scop măsurarea, parcelarea și împărțirea pămînturilor, pe baza legii din 3 aprilie 1882.

Informațiile referitoare la ruine și cimitire părăsite se găsesc în actele Depozitului de rezbel⁹. Se încheia mai întîi un proces-verbal, apoi, pe baza lui, un „act de măsurare și delimitare”. În formularul acestui act exista și rubrica „pentru cimitirul părăsit”, prevăzîndu-se rezervarea, de obicei pe seama statului, a unei porțiuni, în cazul existenței unor urme funerare, vizibile la suprafața solului, în vatra satului, în izlaz sau în terenul de cultură. Pentru ruine se rezerva de asemenea o porțiune, înscrîindu-se suprafața respectivă separat sau împreună cu alte „terenuri neproductive”. Mențiunile acestea se făceau și în planul care se întocmea, pentru fiecare sat în parte, cu prilejul delimitărilor și măsurătorilor. Uneori mențiunea respectivă apare numai în aceste planuri.

În marea majoritate a cazurilor, cimitirele părăsite sint arătate a fi de rit musulman¹⁰, constituind astfel o dovadă a perindării prin aceste locuri a populației turcești și mai ales a celei tătărăști¹¹, stabilite în Dobrogea prin colonizare și nelegate deci organic de pămîntul acestei regiuni. În același timp, cu unele excepții, lipsesc informațiile asupra unor eventuale ruine sau cimitire părăsite în satele compact românești dinspre Dunăre¹². Populația din aceste sate își putea găsi ușor un refugiu în Țara Românească sau în Moldova, în timpul calamităților aduse de războaie, revenind apoi la vechile așezări după trecerea urgiei.

O bună parte a vechilor sate constatate de Ion Ionescu de la Brad, ca nemaexistînd la 1850 rămîn definitiv dispărute. Altele, ca, de pildă, Topolog, Dulgheru, Ivrinez, Tortomanu, Tașpunar, etc. se refac treptat după 1829, îndeosebi datorită aportului românesc, astfel încît la 1882 — 1883 fiecare dintre acestea ajungea la cîteva zeci de familii.

⁶ Vezi textul de la Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietății rurale din Dobrogea*, Constanța, 1907, p. 244—250. (Art. 28 la p. 249).

⁷ Aceasta este denumirea oficială care apare în acte.

⁸ Ioan N. Roman, *op. cit.*, p. 264 și urm.

⁹ Materialele Depozitului de rezbel (dosare, planuri, etc.) au fost integrate în materialele create de Comisiunea de parcelare a Dobrogei, apoi, după ce și acest organ și-a încheiat activitatea, au fost transmise, în cele din urmă (cea mai mare parte a lor), Inspectoratului cadastral al județului Constanța. În prezent, aceste materiale (cu unele lipsuri) se află la Arh. St. Dobrogea, fondul „Inspectoratul cadastral al județului Constanța”.

¹⁰ După semnele convenționale din planuri.

¹¹ Ion Ionescu de la Brad stabilește că, datorită războaielor ruso-turce, tătării au părăsit de trei ori Dobrogea în decurs de 44 de ani (*op. cit.*, p. 153). Cei mai mulți dintre tătării români au venit de altfel după războiul Crimeii. (Vezi Al. P. Arbore, *op. cit.*, p. 227 și urm.).

¹² De exemplu pentru Oltina, Mirleanu, Vlahchii, Beilic, Seimenii Mari, Seimenii Mici, Cochirleni, Groapa Ciobanului, Gîrlăciu, Sătișchii Român, etc.

Satele care apar cu terminații ca *punar*, *chioi*, *cișme* etc., sint de fapt traduceri turco-tătare ale unor așezări mai vechi românești, problemă care merită să stea în atenția cercetării lingvistice pentru a fi lămurită.

Prezentăm în ordine alfabetică, după vechile denumiri¹³, în grafie românească, satele în cuprinsul cărora sînt menționate ruine sau cimitire părăsite :

— *Abdulah* (azi Potîrnichea, raionul Negru-Vodă) : ruine în vatra satului și în izlaz și cimitir părăsit (6 ha) în terenul de cultură, (23 iulie 1882)¹⁴.

— *Achargea* — cătun situat la 3 km sud de satul *Chiragi* (azi Cotu Văii, raionul Negru-Vodă). Figurează printre vechile sate dobrogene considerate ca dispărute la 1850¹⁵. Prin „actul de măsurătoare și delimitare” din 26 iulie 1882, se rezervă 0,0925 ha „pentru cimitirul părăsit”¹⁶. La data aceea era locuit de o singură familie¹⁷. La sfîrșitul secolului, vatra sa avea 2 ha, cu două case¹⁸. Curînd după aceea a fost desființat.

— *Adamclisi* (azi cu aceeași denumire, raionul Adamclisi). La 10 octombrie 1882, se delimitează 2 ha „pentru cimitirul părăsit cuprins în pămîntul școlii”¹⁹. În planul întocmit la aceeași dată, sînt menționate ruinele cetății romane și ale monumentului „Troppaeum Traiani”²⁰.

— *Alacapu* (azi Poarta Albă, raionul Medgidia) : cimitir părăsit și ruine, (1 noiembrie 1882)²¹.

— *Aliman* (azi cu aceeași denumire, raionul Adamclisi) : cimitir părăsit în vatră și izlaz, în suprafață de 0,4000 ha, (27 iulie 1882)²².

— *Amza-aci* (azi Amzacea, raionul Negru Vodă) : ruine în vatra satului, în suprafață de 12,2047 ha, (5 iulie 1882)²³.

— *Atmagea* (azi cu aceeași denumire, raionul Iștria) : cimitir părăsit în vatra satului, în suprafață de 0,8439 ha, (19 iunie 1883)²⁴.

— *Azaplar* (azi Tătaru, raionul Negru-Vodă) : ruine în vatra satului (5,9925 ha) și cimitir părăsit în terenul de cultură, în suprafață de 2,8000 ha, (15 august 1882)²⁵.

— *Bac-cuiusu* (azi Florile, raionul Adamclisi) : cimitir părăsit în vatra satului, în suprafață de 1,0800 ha, (2 noiembrie 1882)²⁶.

— *Bazarghian* (azi Rariștea, raionul Adamclisi) : cimitir părăsit și ruine, (2 octombrie 1882)²⁷.

— *Becter* (azi Furca, raionul Adamclisi) : ruine și cimitir părăsit (27 iunie 1882)²⁸.

¹³ Identificarea cu denumirile actuale, ca și apartenența la unitățile administrativ-teritoriale, s-a făcut după : „Indicatorul localităților din România”, București, 1943 ; Decretele nr. 798 și 799 din 1964, „Buletinul Oficial al Marii Adunări Naționale”, nr. 20 din 18/XII/1964 și „Împărțirea administrativă a teritoriului României”, București, [1965]. (Pentru fiecare așezare umană, în actele de măsurătoare se specifica totdeauna comuna, plasa și județul).

¹⁴ Arh. St. Dobrogea, fond Inspectoratul cadastral al județului Constanța, dosar nr. 34.

¹⁵ Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 150.

¹⁶ Arh. St. Dobrogea, fond cit., dosar nr. 84.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, București, 1898, p. 2.

¹⁹ Arh. St. Dobrogea, fond cit., dosar nr. 48.

²⁰ Ibidem, plan anexat la dosar.

²¹ Ibidem, dosar nr. 35.

²² Ibidem, dosar nr. 99.

²³ Ibidem, dosar nr. 103.

²⁴ Ibidem, dosar nr. 59 bis.

²⁵ Ibidem, dosar nr. 37.

²⁶ Ibidem, dosar nr. 104.

²⁷ Ibidem, dosar nr. 65.

²⁸ Ibidem, dosar nr. 92.

— *Beșaul* (azi Conacu, raionul Negru-Vodă): ruine în vatra satului (11,8025 ha) și cimitir părăsit, (17 octombrie 1882)²⁹.

— *Bilarlar* (azi Dorobanțu, raionul Medgidia): cimitir părăsit în terenul de cultură, în suprafață de 3 ha, (5 august 1882)³⁰.

— *Boascic* (azi Dunărea, raionul Medgidia): cimitir părăsit, (27 mai 1883)³¹.

— *Borungea* (azi Poenița, raionul Adamclisi): cimitir părăsit, (30 septembrie 1882)³².

— *Buiuc* și *Chiuciuc Muratan* (sate separate, primul numindu-se azi Muratan, iar al doilea Biruința, raionul Negru-Vodă): cimitir părăsit în terenul de cultură, în suprafață de 2 ha, (21 iulie 1882)³³. Se știe că satul Muratan a fost înființat prin anii 1859–1863 de tătarii veniți din Crimeia, pe ruinele unui sat mai vechi dispărut³⁴.

— *Caceamac* (azi Călugăreni, raionul Hirșova): se menționează că satul este „reinființat”, (30 mai 1883)³⁵. În planul întocmit la aceeași dată, figurează două cimitire musulmane³⁶. La 1850 este trecut de Ion Ionescu de la Brad în rîndul satelor dispărute³⁷.

— *Caceamac* (azi Vișoara, raionul Negru-Vodă): cimitir părăsit în vatra satului și în izlaz, în suprafață de 1,9025 ha, (15 septembrie 1882)³⁸. Este trecut de asemenea în lista satelor dispărute a lui Ion Ionescu de la Brad³⁹.

— *Cadichioi* (azi Coroana, raionul Negru-Vodă): cimitir părăsit în terenul de cultură, în suprafață de 0,4000 ha, (24 iulie 1882)⁴⁰.

— *Cadichioi* (azi în R. P. Bulgaria): cimitir părăsit în vatră și izlaz, în suprafață de 0,5000 ha, (27 octombrie 1882)⁴¹. Apare și în planul întocmit la aceeași dată, cu indicația „cimitirul vechi”⁴².

— *Camber* (azi Mihai Bravu, raionul Istria): cimitir părăsit în vatra satului, în suprafață de 1,1119 ha (28 iunie 1883)⁴³.

— *Canara* (azi Ovidiu, teritoriul orașului Constanța): cimitir părăsit și ruine, (15 septembrie 1882)⁴⁴.

²⁹ Ibidem, dosar nr. 43.

³⁰ Ibidem, dosar nr. 49.

³¹ Ibidem, dosar nr. 42.

³² Ibidem, dosar nr. 92.

³³ Ibidem, dosar nr. 38.

³⁴ Ion Catzîngri, *Din trecutul satului Muratan*, în „Analele Dobrogei”, III (1922), nr. 3, p. 435–437.

³⁵ Arh. St. Dobrogea, fond cit., dosar nr. 73.

³⁶ Ibidem, plan anexat la dosar.

³⁷ Ion Ionescu de la Brad, op. cit., p. 150. Vezi și Al. P. Arbore, *O încercare de reconstruire a trecutului românilor din Dobrogea*, în „Analele Dobrogei”, III (1922), nr. 2, p. 278.

³⁸ Arh. St. Dobrogea, fond cit., dosar 85.

³⁹ Ion Ionescu de la Brad, op. cit., p. 150. Vezi și A. P. Arbore, *O încercare de reconstruire...*, p. 279. Este vorba de *Caceamacu Mare* sau *Caceamacu Mic*. S-a reinființat însă numai unul dintre ele.

⁴⁰ Arh. St. Dobrogea, fond cit., dosar nr. 12.

⁴¹ Ibidem, dosar nr. 58.

⁴² Ibidem, plan anexat la dosar.

⁴³ Ibidem, dosar nr. 24.

⁴⁴ Ibidem, dosar nr. 77.

— *Capugi* (azi Crișan, raionul Hirșova): cimitir părăsit în terenul de cultură, (2 iunie 1883)⁴⁵.

— *Carachioi* (azi Pelinu, raionul Negru-Vodă): ruine în vatra satului (4,3461 ha) și cimitir părăsit în terenul de cultură, în suprafață de 1 ha, (21 iulie 1882)⁴⁶.

— *Caraharman* (azi Vadu, raionul Medgidia). Se menționează ruinele „cetății și orașului vechi”, situate în vatra satului (25,2693 ha) și cimitirul părăsit, de asemenea în vatra satului, în suprafață de 2,7387 ha, (10 septembrie 1882)⁴⁷. Este vorba de vestigiile vechiului oraș turcesc Caraharman (Karaharmanlik, Karakerman), port la Marea Neagră, posedind un regulament propriu (kanunname), probabil încă din secolul al XVI-lea⁴⁸. Este distrus de trupele ruse în războiul din 1768—1774: magazinele de cereale din port sint arse și dărimate pînă în temelii⁴⁹. La 1786, cînd este vizitat de călătorul austriac von Brognard, începuse să se refacă⁵⁰, dar a avut desigur de suferit noi stricăciuni în cursul războaielor următoare.

— *Carapelit* (azi Stejaru, raionul Hirșova): cimitir părăsit în vatra satului, în suprafață de 0,4000 ha, (29 mai 1883)⁵¹.

— *Casapchioi* (azi Sinoe, raionul Istria): cimitir părăsit în vatra satului, în suprafață de 0,3000 ha, (14 iulie 1883)⁵².

— *Caugagi* (în prezent inclus în satul Negrești, raionul Negru-Vodă): ruine în vatra satului și în izlaz pe o suprafață de 2,3093 ha; cimitir părăsit, (14 octombrie 1882)⁵³.

— *Cherim-cuiusu* (azi Zorile, raionul Adamelisi): cimitir părăsit în pămîntul de cultură, (30 octombrie 1882)⁵⁴.

— *Chertiepunar* (azi CUREANI, raionul Negru-Vodă): ruine în vatra satului, pe o suprafață de 3,0680 ha și cimitir părăsit, (8 octombrie 1882)⁵⁵.

— *Chiorcișme* (azi Țepeș-Vodă, raionul Medgidia): ruine în vatra satului (56 ha) și cimitir părăsit în pămîntul de cultură, în suprafață de 0,6000 ha, (5 septembrie 1882)⁵⁶.

— *Chioseler* (azi Petroșani, raionul Adamelisi): cimitir părăsit, (25 august 1882)⁵⁷.

— *Chiragi* (azi Cotu Văii, raionul Negru-Vodă): cimitir părăsit în vatra satului, (19 octombrie 1883)⁵⁸.

— *Chiuciuc Biulbiul* (azi Ciocîrlia de Jos, raionul Medgidia): cimitir părăsit în vatra satului în suprafață de 10 ha, (28 septembrie 1882)⁵⁹.

⁴⁵ Ibidem, dosar nr. 62.

⁴⁶ Ibidem, dosar nr. 103.

⁴⁷ Ibidem, dosar nr. 39.

⁴⁸ Vezi M. Guboglu, recenzia lucrării lui Hadiye Tunçer, *Osmanlı imparatorluğunda toprak hukuku, arazi kamunları ve kanun aşklamaları*, Ankara, 1962, în „Studii”, XVII (1964), nr. 6, p. 1453.

⁴⁹ Gheron Netta, *Expansiunea economică a Austriei și exploatarea ei orientale*, București, 1931, p. 128.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Arh. St. Dobrogea, fond cit., dosar nr. 11.

⁵² Ibidem, dosar nr. 22.

⁵³ Ibidem, dosar nr. 43.

⁵⁴ Ibidem, dosar nr. 48.

⁵⁵ Ibidem, dosar nr. 43.

⁵⁶ Ibidem, dosar nr. 32.

⁵⁷ Ibidem, dosar nr. 96.

⁵⁸ Ibidem, dosar nr. 12.

⁵⁹ Ibidem, dosar nr. 63.

— *Chiuciuc Murfat* sau *Turc-Murfat* (azi Siminoc, raionul Medgidia): cimitir părăsit și ruine în pământul de cultură, totalizând 9 ha, (15 septembrie 1882)⁶⁰.

— *Chiuciuc Tatlageac* (azi Dulcești, teritoriul orașului Constanța): cimitir părăsit în pământul de cultură, în suprafață de 2,5000 ha, (6 iulie 1882)⁶¹.

— *Cobadin* (azi cu aceeași denumire, raionul Negru-Vodă): cimitir părăsit în vatra satului, în suprafață de 4,8300 ha, (26 septembrie 1883)⁶².

— *Cocargea* (azi Pietreni, raionul Adamclisi) cimitir părăsit în pământul de cultură, în suprafață de 1 ha, (31 octombrie 1882)⁶³.

— *Cogea-Ali* (azi Lumina raionul Medgidia): cimitir părăsit în pământul de cultură, în suprafață de 1,4664 ha, (14 septembrie 1882)⁶⁴.

— *Curuorman* (azi Răzoarele, raionul Adamclisi): cimitir părăsit în pământul de cultură, în suprafață de 5 ha, (10 octombrie 1882)⁶⁵.

— *Defcea* sau *Devcea* (azi Gherghina, raionul Medgidia): ruine în vatra satului, totalizând 23 ha și cimitir părăsit, tot în vatra satului, în suprafață de 1,3709 ha, (30 septembrie 1882)⁶⁶.

— *Delhuruci* (azi Vîrtop, raionul Negru-Vodă): ruine, (18 octombrie 1883)⁶⁷.

— *Dobromiru din Deal* (azi cu aceeași denumire, raionul Adamclisi): cimitir părăsit în pământul de cultură, în suprafață de 0,5000 ha, (7 octombrie 1882)⁶⁸.

— *Docuzaci* (azi Măgura, raionul Negru-Vodă): ruine și cimitir părăsit, (27 septembrie 1883)⁶⁹.

— *Docuzol* (azi Cuza-Vodă, raionul Medgidia): cimitir părăsit și „ruine vechi” în pământul de cultură, totalizând împreună 6,5000 ha, (5 noiembrie 1882)⁷⁰.

— *Dulgheru* (azi cu aceeași denumire, raionul Hirșova): cimitir părăsit în vatra satului, în suprafață de 0,3500 ha, (20 mai 1883)⁷¹. Figurează în lista vechilor sate care nu mai existau la 1850, (sub forma *Duliner*)⁷².

— *Ebechioi* (azi Lanurile, raionul Negru-Vodă): ruine în vatra satului (16 ha) și cimitir părăsit în pământul de cultură, în suprafață de 0,3220 ha, (30 iulie 1882)⁷³.

— *Edilchioi* (azi Miriștea, raionul Negru-Vodă): cimitir părăsit în terenul de cultură, în suprafață de 3 ha, (10 iulie 1882)⁷⁴.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, dosar nr. 94.

⁶² Ibidem, dosar nr. 80.

⁶³ Ibidem, dosar nr. 100.

⁶⁴ Ibidem, dosar nr. 40.

⁶⁵ Ibidem, dosar nr. 89.

⁶⁶ Ibidem, dosar nr. 44.

⁶⁷ Ibidem, dosar nr. 12.

⁶⁸ Ibidem, dosar nr. 102.

⁶⁹ Ibidem, dosar nr. 81.

⁷⁰ Ibidem, dosar nr. 26.

⁷¹ Ibidem, dosar nr. 30.

⁷² Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 150. Vezi și Al. P. Arbore, *O Încercare de reconstruire a trecutului românilor din Dobrogea*, p. 278.

⁷³ Arh. St. Dobrogea, fond cit., dosar nr. 34.

⁷⁴ Ibidem, dosar nr. 103.

— *Eribiler* sau *Erebiler* (azi Orzari, raionul Negru-Vodă) : ruine în vatra satului, cuprinzînd 2,1600 ha, (28 iulie 1882) ⁷⁵.

— *Ester* (cătun desființat după 1912 ; vatra sa se află în hotarul satului Tîrgușor, raionul Medgidia) : cimitir părăsit, în suprafață de 1 ha, (15 august 1882) ⁷⁶.

— *Garagalîcu Mic* (azi Corbu de Jos, raionul Medgidia) : cimitir părăsit în vatra satului, în suprafață de 2,0400 ha, (25 octombrie 1882) ⁷⁷.

— *Ghiuvenli* (azi Chirnogeni, raionul Negru-Vodă) : ruine în suprafață de 25,8412 ha și cimitir părăsit, (7 iulie 1882) ⁷⁸.

— *Hagi-Cabul* (cătun desființat după 1912 ; vatra sa se află în hotarul satului Cuza-Vodă, raionul Medgidia). Este considerat doar ca un cîflie. La 31 august 1882, se delimitează ruinele „fostului cătun” ⁷⁹.

— *Hasi-diuliuc* (azi Cumpăna, raionul Negru-Vodă) : ruine și cimitir părăsit, (15 septembrie 1882) ⁸⁰.

— *Idris-cuiusu* (azi Veteranu, raionul Medgidia) : cimitir părăsit în pămîntul de cultură, în suprafață de 1,4400 ha, (23 octombrie 1882) ⁸¹.

— *Iusuffanar sau Iusufpunar* (azi Cucuruz, raionul Adamelisi) : cimitir părăsit în terenul de cultură, în suprafață de 1 ha, (5 octombrie 1882) ⁸².

— *Lazmahale* (azi Lazu, teritoriul orașului Constanța) : cimitir părăsit în terenul de cultură, în suprafață de 1,4250 ha, (27 iulie 1882) ⁸³.

— *Mamut-cuiusu* (azi Izvoru Mare, raionul Medgidia) : cimitir părăsit în terenul de cultură, în suprafață de 1,5600 ha, (23 octombrie 1882) ⁸⁴.

— *Merdevenli-punar* (cătun desființat după 1912 ; vatra se află în hotarul satului Plopeni, raionul Negru-Vodă) : ruine în vatra satului, în suprafață de 5,9700 ha, (19 iulie 1882) ⁸⁵.

— *Murfalîar* (azi cu aceeași denumire, raionul Medgidia) : la 1 august 1882, se delimitează 2,9630 ha în terenul de pădure și 1,5000 ha în terenul de cultură, pentru „valul lui Traian” ⁸⁶.

— *Muslui* (azi Cloșca, raionul Hirșova) : cimitir părăsit în vatra satului, (15 iunie 1883) ⁸⁷.

— *Musurat* (azi Movilița, raionul Negru-Vodă) : ruine (4,9000 ha) și cimitir părăsit (0,3000 ha), toate în vatra satului, (20 iulie 1882) ⁸⁸.

— *Nalbant*. La 15 august 1882 este considerat cătun „părăsit”, (era locuit numai de trei familii). Era situat între actualele sate Albești și

⁷⁵ Ibidem, dosar nr. 33.

⁷⁶ Ibidem, dosar nr. 68.

⁷⁷ Ibidem, dosar nr. 10.

⁷⁸ Ibidem, dosar nr. 88.

⁷⁹ Ibidem, dosar nr. 51 bis.

⁸⁰ Ibidem, dosar nr. 45.

⁸¹ Ibidem, dosar nr. 45.

⁸² Ibidem, dosar nr. 76.

⁸³ Ibidem, dosar nr. 2.

⁸⁴ Ibidem, dosar nr. 45.

⁸⁵ Ibidem, dosar nr. 50.

⁸⁶ Ibidem, dosar nr. 57.

⁸⁷ Ibidem, dosar nr. 62.

⁸⁸ Ibidem, dosar nr. 38.

Vîrtop, (raionul Negru-Vodă). Sînt menționate ruine ⁸⁹. Figurează în lista satelor dispărute a lui Ion Ionescu de la Brad, sub forma *Alvant* ⁹⁰.

— *Nazarcea* (azi cu aceeași denumire, raionul Medgidia): cimitir părăsit în pămîntul de cultură, în suprafață de 0,4800 ha, (15 august 1882) ⁹¹.

— *Omurcea* (azi Valea Seacă, raionul Medgidia): se delimitează o porțiune pentru cimitirul părăsit și pentru „valul lui Traian”, (15 octombrie 1882) ⁹².

— *Palazu* (azi Palazu Mare, teritoriul orașului Constanța): cimitir părăsit în suprafață de 5,3400 ha, (30 august 1882) ⁹³.

— *Parachioi* (azi Băneasa, raionul Adamclisi): în planul întocmit la 20 octombrie 1882, apar două cimitire) mahomedane părăsite, în terenul de cultură ⁹⁴. Urmele acestor cimitire sînt vizibile și astăzi. Vechiul sat turcesc a dispărut probabil în timpul războiului din 1828—1829, iar în apropierea vetrei sale a luat ființă un sat românesc. La 1849, era compus din 30 de case, dintre care 25 erau românești ⁹⁵. În 1964, se păstrau încă urmele vechii biserici românești, construită probabil în anul 1857 ⁹⁶. În jurul ei se afla și un vechi cimitir, din care au rămas doar cîteva cruci. Una dintre ele, datînd din anul 1875, poartă o inscripție vizibilă în limba română.

— *Peletlia* (azi Săcele, raionul Istria): cimitire părăsite, (31 august 1882) ⁹⁷.

— *Paveli* (azi Moșneni, teritoriul orașului Constanța): cimitir părăsit în terenul de cultură, (29 iulie 1882) ⁹⁸.

— *Regep-cuiusu* (azi Tudor Vladimirescu, raionul Adamclisi): cimitir părăsit în pămîntul de cultură, în suprafață de 1 ha, (20 octombrie 1882) ⁹⁹.

— *Satu-Nou* (azi cu aceeași denumire, raionul Istria): cimitir părăsit în vatra satului, în suprafață de 2,1832 ha, (11 iulie 1883) ¹⁰⁰.

— *Sofular* (azi Credința, raionul Negru-Vodă): ruine în vatra satului, în suprafață de 0,0601 ha și cimitir părăsit în pămîntul de cultură, (21 iulie 1882) ¹⁰¹.

— *Susus-Alîbei* — cîflie situat în apropierea actualului sat Pietreni (raionul Adamclisi). Era locuit de o singură familie. La 1 septembrie 1882, se delimitează în latura de vest o porțiune de teren pentru ruine ¹⁰².

— *Șahman* (azi Luminița, raionul Medgidia): cimitir părăsit în terenul de cultură, în suprafață de 2 ha, (21 octombrie 1882) ¹⁰³.

⁸⁹ Ibidem, dosar 12; vezi și planul anexat la dosar.

⁹⁰ Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 150.

⁹¹ Arh. St. Dobrogea, fond cit., dosar nr. 87.

⁹² Ibidem.

⁹³ Ibidem, dosar nr. 7.

⁹⁴ Ibidem, dosar nr. 74.

⁹⁵ Al. P. Arbore, *Informațiuni etnografice și mișcări de populațiune în Basarabia sudică și Dobrogea în veacurile XVIII și XIX*, în „Analele Dobrogei”, X, (1929), p. 28.

⁹⁶ Cpt. M. D. Ionescu, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 481.

⁹⁷ Arh. St. Dobrogea, fond. cit., dosar nr. 39.

⁹⁸ Ibidem, dosar nr. 41.

⁹⁹ Ibidem, dosar nr. 23.

¹⁰⁰ Ibidem, dosar nr. 23.

¹⁰¹ Ibidem, dosar nr. 50.

¹⁰² Ibidem, dosar nr. 100.

¹⁰³ Ibidem, dosar nr. 10.

— *Șiriu* (azi cu aceeași denumire, raionul Hirșova) : cimitir părăsit în vatră și izlaz, în suprafață de 1,4840 ha, (8 iunie 1883) ¹⁰⁴.

— *Talașman* — cătun situat la 10 km. nord-vest de actualul sat Deleni (raionul Adamelisi) : cimitir părăsit, (15 iunie 1883) ¹⁰⁵. La 23 august 1882, era locuit de 18 familii ¹⁰⁶. La începutul secolului al XX-lea, avea o întindere de 166 ha, din care 4 ha erau ocupate de vatra satului ¹⁰⁷. Ulterior a fost desființat.

— *Taşpunar* (azi Siliștea, raionul Medgidia) : cimitir părăsit și ruine în vatra satului, totalizând 7,9200 ha ¹⁰⁸. Apare în lista lui Ion Ionescu de la Brad, printre vechile sate care nu mai existau la 1850 ¹⁰⁹.

— *Terzichioi* (azi Runcu, raionul Hirșova) : ruine în vatra satului, (26 mai 1882) ¹¹⁰.

— *Terzi-Veli* (azi Frasinu, raionul Negru-Vodă) : ruine în vatra satului și în izlaz, cuprinzând o suprafață de 6,8000 ha, (28 iulie 1882) ¹¹¹.

— *Tichilești* (azi cu aceeași denumire, raionul Hirșova) : la 23 iunie 1883, se delimitează o porțiune de teren „pentru cimitirul părăsit și ruine satului vechi în vatră” ¹¹².

— *Tocsof* (azi Grădina, raionul Medgidia) : cimitir părăsit în pământul de cultură, în suprafață de 0,4374 ha, (6 iunie 1883) ¹¹³.

— *Topalu* (azi cu aceeași denumire, raionul Hirșova) : cimitir părăsit în terenul de cultură, (24 mai 1883) ¹¹⁴.

— *Toprai-sari* (azi Topraisar, raionul Negru-Vodă) : cimitir părăsit în pământul de cultură, în suprafață de 4 ha, (20 iulie 1883) ¹¹⁵.

— *Tortomanu* (azi cu aceeași denumire, raionul Medgidia) : ruine în vatra satului, pe o întindere de 1,2500 ha, (1 septembrie 1882) ¹¹⁶. Este vorba, desigur, de urmele vechiului sat, constatat ca dispărut la 1850 ¹¹⁷.

Fără îndoială că în informațiile pe care ni le furnizează actele Comisiunii de parcelare a Dobrogei nu sînt cuprinse toate urmele vechilor sate existente în acel moment pe teritoriul regiunii, mai cu seamă că lipsesc unele date, îndeosebi pentru județul Tulcea, datorită faptului că o parte din materiale s-au pierdut. Totodată, ruinele și cimitirele părăsite aflate pe terenurile din afara perimetrelor satelor nu au fost de regulă menționate.

¹⁰⁴ Ibidem, dosar nr. 62.

¹⁰⁵ Ibidem, dosar nr. 99.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ *Marele dicționar geografic al României*, vol. V., București, 1902, p. 541.

¹⁰⁸ Arh. St. Dobrogea, fond. cit., dosar nr. 25.

¹⁰⁹ Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 150.

¹¹⁰ Arh. St. Dobrogea, fond. cit., dosar nr. 59.

¹¹¹ Ibidem, dosar nr. 43.

¹¹² Ibidem, dosar nr. 82.

¹¹³ Ibidem, dosar nr. 53.

¹¹⁴ Ibidem, dosar nr. 29.

¹¹⁵ Ibidem, dosar nr. 90.

¹¹⁶ Ibidem, dosar nr. 44.

¹¹⁷ Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 150.

Aceste informații pot folosi totuși la completarea tabloului istoric și demografic al Dobrogei în secolul al XIX-lea. De asemenea, datele despre ruinele unor așezări mai importante, (ca de pildă Caraharman), ar putea servi unor eventuale cercetări arheologice, mai cu seamă că perioada stăpînirii otomane în Dobrogea a fost aproape complet neglijată sub acest aspect.

R E S U M É

Se basant sur les données comprises dans les archives de la ci-devant „Commission de parcellement de la Dobroudja”, l’auteur nous présente un tableau des ruines et des cimetières désaffectés abandonnés, découverts dans les villages de la Dobroudja, durant les années 1882—1883, à l’occasion des travaux de mensuration et de délimitation des terrains de cette province.

Sur le territoire de plus de 80 villages on a trouvé de pareils vestiges, qui représentaient parfois des superficies de dizaines de hectares. La plupart des ruines et des cimetières abandonnés sont la suite des guerres russo-turques, qui durant tout un siècle ont provoqué de grandes destructions et de grands ravages dans la Dobroudja toute entière. Les toponymies mentionnées dans les actes de la Commission de parcellement de la Dobroudja peuvent rendre des services réels aux archéologiques pour les fouilles et en même temps elles fournissent toute une série d’informations aux historiens, aux géographes et aux linguistes.

MĂRTURII DOCUMENTARE CU PRIVIRE LA ACTIVITATEA FRONTULUI PLUGARILOR (6 Septembrie 1940 — 23 August 1944)

G.H. I. IONIȚĂ

„Perioada dictaturii militare — fasciste și a războiului dus alături de Germania hitleristă constituie cea mai neagră pagină din istoria modernă a României”¹ sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu în expunerea făcută cu prilejul celei de-a 45-a aniversare a creării Partidului Comunist Român. Dictatura militară-fascistă, executînd ordinele Germaniei hitleriste, a dus o politică de exploatare prădalnică a resurselor naturale, a bogățiilor țării, a pus industria, agricultura și transporturile în slujba războiului agresiv hitlerist.

Instaurarea dictaturii militare-fasciste a constituit o grea lovitură dată maselor muncitoare, tuturor forțelor democratice, progresiste din țara noastră. „Partidul Comunist, exponent al intereselor naționale ale întregului popor, s-a ridicat de la început cu hotărîre împotriva agresiunii Germaniei fasciste și a războiului împotriva Uniunii Sovietice, a dat glas frământărilor și aspirațiilor uriașei majorități a populației țării, a organizat rezistența antifascistă și lupta maselor pentru răsturnarea regimului antonescian, ieșirea din războiul purtat alături de Germania și alăturarea forțelor antihitleriste”².

Alături de P. C. R. s-au aflat în acei ani și au activat sub influența sa o serie de organizații democratice printre care: Frontul plugarilor, Uniunea patrioților, Apărarea patriotică, Madoszul etc. În dorința de a înfățișa activitatea desfășurată în acel timp de Frontul plugarilor — problemă doar tangențial atinsă pînă în prezent în literatura de specialitate — am întreprins un studiu amănunțit al arhivelor și altor surse documentare, aflîndu-ne în prezent în posesia datelor pe care le prezentăm în continuare. Fără îndoială, în viitor vor mai fi depistate și alte materiale care vor contribui la completarea tabloului activității desfășurate de Frontul plugarilor în perioada sus amintită.

Este cunoscut faptul că, încă în februarie 1938, o dată cu instalarea dictaturii regale, activitatea Frontului plugarilor ca și a altor organizații

¹ Nicolae Ceaușescu: *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România* Ed. politică, București, 1966, p. 48.

² *Ibidem*.

democratice fusese interzisă. Din cauza terorii instituită de organele dictaturii regale, după această dată, organizatoricește, Frontul plugarilor nu s-a mai putut exinde în județele în care nu-și constituise încă organizații, el continuând să activeze în ilegalitate în perioada februarie 1938 — 23 august 1944, în primul rînd în județul Hunedoara, și, totodată, în toate acele județe în care reușise, de la înființarea sa, în 1933, să-și făurească organizații județene și locale cu un număr însemnat de membri ³.

Alături de dr. Petru Groza, Miron Belea, Ion Moga Fileru, Romulus Zăroni, Dănuț Șotîngă, Dumbravă Ioviță, alături de conducerea organizației în general, în această perioadă grea, au activat intens numeroase cadre țărănești pe care Frontul plugarilor reușise să și le formeze în anii ce se scurseseră de la înființarea sa ⁴.

Activitatea Frontului plugarilor s-a desfășurat în condiții și mai grele după 6 septembrie 1940, în împrejurările în care organele represive ale dictaturii militare-fasciste au dezlănțuit o teroare crincenă împotriva mișcării democratice, revoluționare, antifasciste.

Materialele propagandistice editate de P. C. R. în această perioadă, demascînd caracterul dictaturii militare-fasciste și chemînd masele la luptă împotriva acesteia, erau difuzate consecvent și printre membrii Frontului plugarilor. O importantă latură a muncii de propagandă desfășurată de Frontul plugarilor în această perioadă a constituit-o demascarea politicii demagogice a legionarilor, și în primul rînd a frazeologiei lor meschine duse ani de zile pe tema „Omul și pogonul” ⁵.

Alarmată de pătrunderea tot mai adîncă a cuvîntului partidului comunist în masele de oameni ai muncii din județul Hunedoara — din Simeria, Băcia, Sîntuhalim, Peștișu Mare etc. —, la 30 septembrie 1940, Direcțiunea siguranței generale dădea organelor sale în subordine indicații cu privire la percheziționarea și confiscarea tuturor manifestelor, broșurilor și celorlalte publicații propagandistice de la oamenii din județ, bănuîți a poseda asemenea materiale ⁶. La una dintre percheziții, efectuate în comuna Nădăștia de Sus asupra membrilor Frontului plugarilor, au fost găsite numeroase materiale propagandistice fie provenind de la partidul comunist, fie de la Frontul plugarilor sau de la alte organizații democratice. După percheziție, cu mare neliniște, poliția raporta organelor superioare că se lucrează foarte intens pe linia editării și difuzării acestor materiale în mase ⁷. Îngrijorarea autorităților creștea și mai mult în condițiile în care cuvîntul de ordine al P. C. R. avea efect imediat în rîndul maselor țărănești din acest județ și din altele asemenea lui, acestea ridicîndu-se hotărît la luptă împotriva dictaturii militare-fasciste, a trupelor hitleriste intrate în țară. „În județ, în populația rurală, s-au produs nemulțumiri,

³ Arh. dr. Petru Groza, cutia 26, vol. 2, fasc. 15; vol. 4, fasc. 6; cutia 33, vol. 4, fasc. 1. Cu privire la activitatea desfășurată de Frontul plugarilor în perioada 1933 — februarie 1938 vezi detalii la Gh. I. Ioniță, M. Valea, *Activitatea desfășurată de Frontul plugarilor în anii 1933 — februarie 1938...* în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.”, nr. 4/1963, p. 49 — 71.

⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fondul nr. 95, dosar nr. 376, f. 53, 54, 80, 81, 83, 84 — 98; fondul nr. 96, dosar nr. 687, f. 10; „Frontul plugarilor”, anul I, nr. 2 din 2 februarie 1945.

⁵ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice, de pe lîngă C.C. al P.C.R., în continuare A.I.S.I.S.P. fond nr. 2, dosar nr. 394, f. 5.

⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 1, dosar nr. 241, f. 387, 564.

⁷ Ibidem, fond nr. 95, dosar nr. 12.412 — 1 503, f. 1 — 7.

ce merg pînă la proteste contra blocării cerealelor” — consemna la 6 martie 1941 un raport al Inspectoratului de poliție Mureș-Alba-Iulia. „Numeroase comentarii și nemulțumiri din partea populației țărănești sînt contra armatei germane”, care „ridică de pe la producători orice aliment”⁸ — continua raportul.

Nemaiputînd suporta povara exploatării și umilinței la care erau supuși, atmosfera de silnie și teroare, în unele locuri țaranii au intrat în acțiune, dînd glas chemărilor P. C. R. și ale organizațiilor sale de masă, sabotînd aprovizionarea frontului cu produse agricole, ascunzînd cerealele, ducînd vitele prin munți, nesupunîndu-se ordinelor de chemare la recrutare, dezertînd din armată. Așa, de pildă, numeroși țărani din care mulți erau membri și simpatizanți ai Frontului plugarilor, la 29 martie 1941, s-au prezentat în fața preturii din Brad, organizînd o adevărată demonstrație de protest împotriva mizeriei, a tratamentului inuman la care erau supuși de autoritățile fasciste, „spunînd că nu mai au din ce trăi, fiind cu totul lipsiți de alimente”. Nefiindu-le satisfăcute doleanțele, plini de revoltă, țaranii s-au încolonat, organizînd un adevărat marș al foamei spre comuna Hălmagiu de unde sperau să-și poată procura alimente. Combativitatea de care au dat dovadă țaranii în această situație a produs o serioasă neli-niște printre autoritățile fasciste, care raportau la 30 martie 1941 că „Moții de la munte (care formaseră la 29 martie majoritatea demonstrațiilor — n. n.) sînt cu desăvîrșire lipsiți de alimente; venind la oraș nu le pot procura. Aceste nemulțumiri ale populației cresc din zi în zi...”⁹.

Semnificativă pentru starea de spirit a țăranilor a fost și poziția lor de simpatie față de minerii Văii Jiului în zilele în care aceștia au intrat în grevă, în aprilie — mai 1941, pronunțîndu-se împotriva exploatării capitaliste și dictaturii militare-fasciste¹⁰. Această grevă de durată, declanșată în ajunul tîrîrii țării noastre în războiul hitlerist, a produs o profundă impresie asupra țărănimii, care și-a ridicat protestul împotriva reprimării luptei greviștilor. Însăși poliția din Deva raporta forurilor superioare că în acele zile, în discuțiile pe care le-au avut cu membrii organizației și cu diferite personalități ale vieții politice, președintele Frontului plugarilor, protestînd împotriva condamnării de către justiția dictaturii militare-fasciste a unui mare număr de participanți la această grevă și a celorlalte măsuri de teroare, intensificate la maximum în acele zile în Valea Jiului, a afirmat că „nu prezenta d-lor miniștri, secondați de autorități, o să astîmpere spiritele agitate în rîndurile minerilor”, ci numai „îndepărtarea generalului „Foame” (Antonescu — n. n.)”¹¹ va putea produce acest lucru.

Intrarea României în războiul hitlerist s-a repercutat puternic asupra situației maselor, cu consecințe dintre cele mai grele. Asupra țărănimii apăsau din greu rechizițiile forțate — mai ales în vite și cereale —, corvezile militare, etc. Odată cu acestea au fost întărite formele de exploatare printr-o serie de legi menite să asigure pe marii proprietari de pămînt

⁸ Arh. St. Alba-Iulia, fond Inspectoratul de poliție Mureș-Alba-Iulia, dosar nr. 28/1941, f. 90.

⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 16, dosar nr. 3874, f. 286.

¹⁰ Vezi M. Valea, *Greva muncitorilor mineri din Valea Jiului din aprilie 1941*, în „Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România”, Ed. C.C.S., 1957, p. 275, și V. Trandaf.: *Noi documente privilegiate la greva muncitorilor din Valea Jiului (1941)*, în „Revista Arhivelor”, II (1959), nr. 2, p. 84 — 116.

¹¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 95, dosar nr. 376, f. 42.

cu brațele de muncă necesare și care au accelerat procesul de ruinare a micilor gospodării țărănești. Pe lângă jaful organizat de organele dictaturii militare-fasciste, locuitorii satelor au avut de îndurat și jaful și abuzurile săvârșite de unitățile germane cantonate în diverse regiuni.

În aceste condiții grele, noi sarcini au revenit și Frontului plugarilor. Așa cum consemna, în primele zile ale lunii iulie 1941, siguranța generală, „Frontul plugarilor a început din nou organizațiile (organizarile — n. n.) sătenești”, ducând o „propagandă foarte intensă” în special pentru a convinge pe țărani de necesitatea ca, în cazul când vor fi chemați sub arme și vor fi trimiși pe frontul hitlerist, să nu se prezinte, să dezerteze, ori să se dea prizonieri. Constatind că această propagandă era dusă de membrii Frontului plugarilor, alături și sub conducerea muncitorilor, raportul nu-și putea ascunde neliniștea pentru faptul că propagandiștii acestei organizații, mergînd din comună în comună „să spun că viitorul României este numai în muncitori și plugari”. Relatînd în continuare că „simpatizanții Frontului plugarilor țin strînse legături unii cu alții”, raportului nu-i scăpa din atenție persoana președintelui organizației, despre care arăta că „are dese întîlniri cu comuniștii” și, pe baza directivelor primite de la aceștia, „face propagandă printre sătenii ce vin în târgurile de țară în orașul Deva” și întreține strînse „legături cu toate clasele sociale”. De altfel, un raport al poliției nota cu mare neliniște că „nu mai sînt pentru nimeni un secret legăturile dintre partidul comunist și Petru Groza”¹².

Un moment important în înarmarea Frontului plugarilor cu sarcinile noi ce-i reveneau în condițiile în care țara noastră se găsea, l-a constituit consfătuirea de la Deva de la începutul lunii noiembrie 1941, la care au participat reprezentanții partidului comunist, ai Frontului plugarilor și ai organizațiilor locale ale P. N. Ț. și P. N. L. În moțiunea votată de consfătuire se sublinia: „Consfătuirea de la Deva se adresează tuturor românilor de bună credință, chemîndu-i la luptă împotriva asupririi germane pentru o Românie liberă și neatinată”¹³. Sarcinile reieșite din consfătuire au fost făcute cunoscute în zilele următoare, prin legăturile existente, membrilor Frontului plugarilor¹⁴.

În perioada următoare, conform indicațiilor P. C. R., conducerea Frontului plugarilor, a făcut noi încercări de a atrage, alături de forțele patriotice, antifasciste, pe liderii partidelor burgheze. Acestor eforturi însă, atât șefii P. N. Ț. cît și cei al P. N. L. le au răspuns cu refuzuri.

Organizînd lupta țărănimii împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist, la începutul anului 1942, P. C. R. s-a adresat țărănilor cu noi chemări. „Uniți-vă cu muncitorii de la orașe în frontul național al poporului, împotriva ocupanților germani și trădătorilor Antonești de la cîrma țării — se spunea într-un manifest editat de P. C. R. Ascundeți griul, mălaiul și vitele de lăcustele nemțești. Opuneți-vă rechizițiilor. Semănați și lucrați numai cît vă trebuie vouă și familiilor voastre. Nici un grăunte lui Hitler și Antonescu. Luați-vă înapoi din magazine și depozite tot ce vi s-a luat pentru războiul lui Hitler...”¹⁵.

¹² Ibidem, dosar nr. 22.471, f. 3—4, 30—32.

¹³ „Presa liberă”, din 24 noiembrie 1941.

¹⁴ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 95, dosar nr. 25.182, f. 31, 32; Arhiva Procuraturii orașului Deva, dosar nr. 16/1941, f. 77, 78.

¹⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 10, dosar nr. 2732, f. 27.

Acestor înflăcărâte chemări le-au răspuns și membrii Frontului plugarilor. În satele din jurul Devei, de pildă, după cum nota „Presa liberă”, țărani „și-au ascuns în pământ griul pentru a-l salva de la trimitere în Germania pentru aprovizionarea lui Hitler”. Pentru asemenea acțiuni, în cursul anilor 1941 și 1942 au fost arestați și unii membri ai Frontului plugarilor, care au fost internați în închisori și lagăre¹⁶.

În pofida acestor măsuri de teroare, activitatea Frontului plugarilor a continuat. În cursul anului 1942, au avut loc o serie de consfătuiri între conducerea organizației și masa membrilor săi¹⁷. Delegați ai conducerii organizației au fost trimiși tot mai des în scopuri propagandistice la: Brașov, Timișoara, Arad, Sibiu, etc., precum și în numeroase comune. „Președintele organizației ia contact zilnic cu țărani din Frontul plugarilor care-l vizitează la domiciliu”¹⁸ — consemna la sfârșitul anului 1942 darea de seamă a siguranței asupra mișcării revoluționare din județul Hunedoara.

Consfătuiri asemănătoare au avut loc și la începutul anului 1943¹⁹. În cadrul lor, țărani erau informați asupra mersului operațiilor militare de pe front și li se trasa sarcina de a desfășura o muncă intensă de la om la om, pentru activizarea populației rurale la lupta împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist. În același scop, conducătorii organizației se deplasau printre țărani în comune sau la tirgurile săptămânale, unde participau mari mase de săteni. La 14 ianuarie 1943, de pildă, președintele Frontului plugarilor a purtat lungi discuții de la om la om cu țărani veniți din toate colțurile județului Hunedoara la tirgul de la Deva. Agenții de poliție, urmărind această acțiune, au efectuat mai multe arestări printre țărani. Duși la poliție, bătuți și schingiați pentru a spune ce discutaseră cu dr. Petru Groza, aceștia au refuzat să spună adevărul²⁰.

În zilele lunii februarie 1943, la Deva au venit pentru a lua legătură cu conducerea Frontului plugarilor delegați ai țăranilor din comunele: Fornădia, Certeju de Sus, Cristur, Bejan, Herepea, Săcărimbu, Băcia, Leșnic, Hărtăgani etc.²¹. La scurt timp după aceasta, dr. Petru Groza, Romulus Zăroni și alți activiști ai Frontului plugarilor s-au deplasat la Băița, Soimușu, Crăciunești, Nevoies, Buruiene, Fizeș și în alte comune²², fapt care făcea poliția orașului Deva să consemneze într-unul din rapoarte că această organizație, „dezvoltă pe zi ce trece o propagandă tot mai mare”²³.

Pe linia luptei pentru crearea condițiilor necesare închegării alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare, potrivit indicațiilor Comitetului regional al P. C. R. — Banat, în vara anului 1943 s-au stabilit noi legături între muncitorii mineri din Valea Jiului și de la „Mica” — Brad, Simeria, Timișoara, Arad și din alte centre și între conducerea Frontului

¹⁶ Ibidem, fond nr. 16, dosar nr. 3804, f. 24; „Presa liberă”, din 1 iunie 1942.

¹⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 95, dosarele nr. 22471, f. 44; nr. 25182, f. 45; Arhiva Procuraturii orașului Deva, dosar nr. 15/1942.

¹⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 16, dosar nr. 38, f. 16; fond nr. 95, dosar nr. 376, f. 54.

¹⁹ Ibidem, fond nr. 95, dosar nr. 376, f. 55–58, 59–62.

²⁰ Ibidem, f. 57.

²¹ Ibidem, f. 64, 67, 70, 84.

²² Ibidem, f. 83.

²³ Ibidem, f. 63.

plugarilor ²⁴. La 13 mai, între delegații muncitorilor ceferiști din Simeria și dr. Petru Groza au avut loc convorbiri în privința necesității coordonării acțiunilor în lupta împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist ²⁵. Noi legături au fost stabilite între muncitorii mineri din Valea Jiului și Frontul plugarilor ²⁶. Toată vara anului 1943, președintele Frontului plugarilor și alți membri ai conducerii organizației au avut numeroase întrevederi cu muncitori și țărani, cu reprezentanți ai altor categorii sociale, cu politicieni și alte personalități ale vieții publice. Ca un prim rezultat, între muncitori și țărani s-au stabilit relații strinse, s-au format echipe de propagandă comune, care potrivit indicațiilor P. C. R. mergeau în diverse localități și desfășurau o intensă muncă de mobilizare a maselor la acțiuni antifasciste ²⁷.

Contradicțiile existente între cercurile conducătoare ale burgheziei și moșierimii s-au ascuțit și adâncit treptat, în condițiile victoriilor repurtate în anii 1942 și 1943 de către coaliția antihitleristă, și, în primul rând, de Uniunea Sovietică, forța fundamentală a acestei coaliții, care au provocat o profundă criză politică regimului antonescian și au dat un puternic avânt luptei de eliberare a poporului român. În aceste împrejurări, comuniștii și-au intensificat activitatea. În iunie 1943, când, sub conducerea P. C. R., s-a încheiat Frontul patriotic antihitlerist, Frontul plugarilor a îmbrățișat fără rezerve această platformă ²⁸.

Pe baza discuțiilor purtate la începutul lunii octombrie 1943 de către dr. Petru Groza cu activiști ai P. C. R. asupra sarcinilor ce reveneau organizației Frontul Plugarilor, în perioada următoare s-au intensificat eforturile pentru mobilizarea maselor la luptă. La indicația partidului comunist, activiștii Frontului plugarilor au depus noi eforturi pentru atragerea în Frontul patriotic antihitlerist a unor mase cât mai largi. O activitate intensă s-a desfășurat în special în rândurile membrilor organizațiilor de masă democratice ce fuseseră dizolvate. Au avut loc noi întrevederi între conducerea Frontului plugarilor și liderii partidelor burghezo-moșierești ²⁹, fără însă a se putea ajunge la un rezultat practic favorabil, datorită poziției obstructioniste pe care se situau conducătorii acestor partide. În legătură cu aceasta, documentele vremii consemnează faptul că președintele Frontului plugarilor, pretutindeni unde se afla, la sfârșitul anului 1943, în discuțiile pe care le ducea cu oameni de felurite profesii și nuanțe politice, releva că liderii partidelor burgheze refuzau să răspundă propunerilor ce le erau făcute în timp ce în sinul maselor acestor partide se manifesta din plin interesul pentru lupta unită împotriva fascismului și războiului hitlerist ³⁰. Prinzind de veste despre intensa activitate dusă de activiștii Frontului plugarilor, autoritățile fasciste au trecut, către sfârși-

²⁴ Ibidem, fond nr. 10, dosar nr. 2732, f. 352; fond nr. 95, dosar nr. 376, f. 81.

²⁵ Ibidem, fond nr. 95, dosar nr. 376, f. 81.

²⁶ Ibidem, dosar nr. 22471, f. 84.

²⁷ Ibidem, fond nr. 16, dosar nr. 3927, f. 14, 15.

²⁸ Din dezbatările la plenarea C.C. al P.M.R. din 30 noiembrie—5 decembrie 1961, în „Scnteia” nr. 5382, din 18 decembrie 1961.

²⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 77, dosar nr. 7342, f. 208; fond nr. 96, dosar nr. 687, f. 72.

³⁰ Ibidem, fond nr. 10, dosar nr. 2732, f. 352; fond nr. 16, dosar nr. 3821, f. 1.

tul anului 1943, la arestarea și internarea lor în lagăre ³¹, supunându-i la un regim sever de oprimare ³².

La 7 octombrie 1943 a fost arestat, la Arad, Miron Belea, care activa în localitate pentru recrutarea de noi cadre de partea Frontului patriotic antihitlerist ³³. La scurt timp după aceasta a fost arestat și profesorul Gheorghe Micle, care întreținea legăturile între Uniunea patrioților și Frontul plugarilor ³⁴.

Arestările au continuat și în lunile următoare, fără a putea însă curma afirmarea voinței de luptă a țăranilor membri ai Frontului plugarilor, „Partizanii lui Groza — raporta poliția din Deva, la 12 noiembrie 1943, Direcției generale a poliției — spun că rușii se apropie cu frontul de România și acestora le trebuie ajutor din interior” ³⁵. Ceea ce nu aveau de unde să știe autoritățile ce însemna acest „ajutor din interior” era, de fapt, tocmai orientarea dată de partidul comunist luptei patriotice a maselor, care aveau să treacă, la momentul oportun, la înfăptuirea insurecției naționale antifasciste.

În decembrie 1943, dr. Petru Groza s-a întâlnit din nou la Brașov cu liderul P. N. Ț., cu care a avut o discuție vorbindu-i despre „necesitatea unei acțiuni directe și a unor fapte concrete care să angajeze masele populare în frontul patriotic contra războiului alături de Germania, pentru pace imediată cu Uniunea Sovietică” ³⁶. Iuliu Maniu a primit însă și de astă dată cu răceală propunerile ce i se făceau.

Pe baza unui ordin al Direcției generale a poliției, în decembrie 1943, la Deva, președintele Frontului plugarilor a fost arestat, fiind apoi transportat la București și supus anchetei judiciare de către organele fasciste ³⁷. În acest timp, autoritățile fasciste au supus pe activiștii, membrii și simpatizanții Frontului plugarilor unui regim sever de teroare. Făcând cunoscută maselor din întreaga țară situația grea a celor arestați, „România liberă” sublinia: „Tirania hitleristă nu poate înăbuși ura și revolta crescândă a poporului împotriva cotorpitorilor” ³⁸. În continuare, în articolul „În momentul decisiv”, ziarul relatea unele probleme în legătură cu procesul în care erau judecați activiștii Frontului plugarilor în fața Curții marțiale a Comandamentului militar al Capitalei. Ei sînt acuzați, nota ziarul, pentru vina de „a fi luptat împotriva războiului hitlerist, pentru ruperea cîrdășiei cu Hitler și izgonirea nemților din țară, pentru libertatea și independența țării, pentru unirea tuturor forțelor patriotice în același

³¹ „Almanahul Frontului plugarilor 1946”, Ed. Frontul plugarilor, p. 80–81. Autoritățile fasciste notau despre legăturile pe care Frontul plugarilor continua să le aibă, cu toate măsurile de represiune adoptate: „În ceea ce privește teritoriul rural este cert că numitul Petru Groza are în foarte multe comune legături” (Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 16, dosar nr. 3935, f. 140–141).

³² Arhiva Procuraturii orașului Deva, dosar nr. 11/1943, Procese-verbale de inspecție; „Frontul plugarilor”, anul I, nr. 2, din 2 februarie 1945.

³³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 95, dosar nr. 11069, f. 1; dosar nr. 8016, f. 2.

³⁴ Ibidem, fond nr. 16, dosar nr. 3934, f. 239; fond nr. 25, dosar nr. 4198, f. 171; fond nr. 96, dosar nr. 687, f. 10.

³⁵ Ibidem, fond nr. 77, dosar nr. 7342, f. 209.

³⁶ Petru Groza: *În umbra celulei*, Ed. Cartea rusă, 1945, p. 47. Această lucrare constituie memoriile autorului din perioada detențiunii ce a urmat arestării sale din decembrie 1943. Lucrarea a apărut și în limba franceză sub titlul: *L'école du pouvoir*, — „Journal d'un prisonnier”. La Bibliothèque Française, 1947.

³⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 95, dosar nr. 376, f. 109, 113.

³⁸ „România liberă”, anul II, nr. 1, din 18 ianuarie 1944.

scop”³⁹. Ziarul lua poziție împotriva judecării în acest proces a lui Petru Groza și Miron Belea, a căror „vină” consta în aceea de a fi activat, în spiritul indicațiilor P. C. R., pe linia apărării intereselor maselor, pe linia apărării independenței și suveranității țării, de „a fi aderat la Frontul patriotic al organizațiilor antihitleriste și a fi intrat în Comitetul patriotic pe țară al Frontului patriotic”⁴⁰.

În pofida măsurilor de teroare întreprinse de dictatura antonesciană împotriva membrilor Frontului plugarilor⁴¹, ce se pronunțau hotărât contra fascismului și războiului hitlerist, lupta acestora a continuat să se desfășoare și să înregistreze noi succese și în cursul anului 1944⁴². Acest lucru nu a lăsat indiferente autoritățile fasciste, care, în cadrul conferinței pe țară a inspectorilor de poliție din 12 februarie 1944, au dat noi indicații cu privire la urmărirea și împiedicarea oricăror legături între Frontul plugarilor și Uniunea patrioților, din rîndurile cărora începuseră să se formeze grupe de patrioți⁴³, care sprijineau sau luau parte efectivă la activitatea grupelor de partizani ce acționau în diverse regiuni ale țării⁴⁴. Cu scopul împiedicării membrilor Frontului plugarilor de a acționa pe această linie, în zilele imediat următoare, în județul Hunedoara au fost mărite efectivele forțelor de urmărire a activității acestei organizații⁴⁵.

După eliberarea din închisoare a președintelui Frontului plugarilor în primele zile ale lunii februarie 1944⁴⁶, au avut loc în primăvara și vara anului 1944 o serie de noi întreveneri între dr. Petru Groza și delegați ai țăranilor din diverse comune, în cadrul cărora țăranilor le erau făcute cunoscute sarcinile care stăteau în fața forțelor patriotice din țară⁴⁷.

O importantă latură a activității desfășurate de Frontul plugarilor în această perioadă a constituit-o campania de sprijinire materială, cu îmbrăcăminte și alimente, a celor 150 de militari care după dezertarea lor din unitățile din care făceau parte, pentru a nu fi trimiși pe frontul hitlerist, se refugiaseră cu arme cu tot în Munții Retezat, la punctul Baia Fierului, și aici, continuându-și pregătirea de luptă sub comanda ofițerilor care dezertaseră împreună cu soldații, așteptau momentul prielnic pentru a intra în acțiune împotriva trupelor hitleriste, fapt ce s-a petrecut în zilele următoare lui 23 August 1944⁴⁸. Împotriva stabilirii de noi legături între Frontul plugarilor și masele de țărani, ca rezultat al prezenței tot mai simțite a delegaților conducerii Frontului în numeroase sate, la 28 mai 1944, Direcția generală a poliției a dat noi indicații comisariatelor de poliție⁴⁹.

Lupta dusă de P. C. R. pentru unirea pe o platformă comună a tuturor forțelor nehitleriste a înregistrat în vara anului 1944 un nou succes prin crearea, la 20 iunie, a Blocului național-democrat (B. N.D). Alături de F. U. M. — constituit din P. C. R. și P. S. D. în aprilie 1944 — coloană vertebrală a coalizării tuturor forțelor politice hotărâte să lupte pentru

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 96, dosar nr. 687, f. 51.

⁴² Arhiva Procuraturii orașului Deva, dosarele nr. 1, 2, 13/1944.

⁴³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 16, dosar nr. 3922, f. 2.

⁴⁴ „Almanahul Frontului plugarilor 1946”, Ed. Frontul plugarilor, p. 80—81.

⁴⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 16, dosar nr. 3922, f. 16, 17.

⁴⁶ Petru Groza, *op. cit.*, p. 294.

⁴⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 95, dosar nr. 376, f. 115, 119.

⁴⁸ A.I.S.I.S.P., fond nr. 2, dosar nr. 394, f. 5.

⁴⁹ Arh. St. Petroșeni, fond Comisariatul de poliție Petroșeni, dosar nr. 2, f. 2.

eliberarea țării, în B. N. D. au intrat principalele partide burgheze P.N.Ț. și P. N. L., ai căror conducători consimțiseră, în sfârșit, de teamă de a nu rămâne în afara evenimentelor și în izolare totală.

Încheind acordul, Maniu și Brătianu n-au renunțat însă la vechea lor politică de obstrucții și duplicitate. Ei au refuzat ca în compunerea B. N. D. să intre și alte organizații și grupări politice, ca : Frontul plugarilor, Uniunea patrioților, gruparea liberală a lui Gh. Tătărăscu, Partidul Socialist-Țărănesc al lui M. Ralea și Madosz-ul, încercînd să împiedice astfel o adevărată concentrare a forțelor democratice. P. C. R. a reînnoit însă acordul cu aceste partide și organizații democratice, „socotind — cum se arată în scrisoarea C. C. al P. C. R. din 1 iulie 1944 către tovarășii din lagăr — că participarea noastră la acest bloc (B. N. D. — n. n.) nu ne împiedică a încheia și alte alianțe cu același obiectiv și dorind a dinamiza și celelalte forțe antihitleriste din România, forțe pe care blocul nu le cuprinde”⁵⁰.

În perioada următoare, Frontul plugarilor a desfășurat o susținută activitate propagandistică, ducînd cuvîntul de ordine al partidului comunist în mijlocul țărănimii. Răspunzînd chemărilor P. C. R. de a participa activ la lupta contra dictaturii militare-fasciste și războiului anti-sovietic, în vara anului 1944, membrii Frontului plugarilor s-au găsit alături de toate forțele patriotice, hotărîți să participe la doborîrea dictaturii militare-fasciste și la izgonirea hitleriștilor din țară.

Partidul comunist a folosit cu pricepere împrejurările favorabile create de succesele militare ale coaliției antihitleriste, și, în primul rînd, de strălucitele victorii ale Armatei sovietice. În memorabila zi de 23 August 1944, dictatura militară fascistă a fost răsturnată, Antonescu și ceilalți membri ai guvernului au fost arestați.

Știrea răsturnării dictaturii militare-fasciste, ieșirii țării noastre din războiul hitlerist și a întoarcerii armelor împotriva Germaniei hitleriste abia ajunsese la urechile maselor și țărâanii de pe Valea Mureșului au trecut la dezarmarea unor grupuri izolate ale armatei germane, au capturat camioane cu muniții, au dezarmat pichete de pază fasciste și au organizat paza unor obiective însemnate, pe care hitleriștii voiau să le distrugă, ca : depozite de cereale, poduri de cale ferată și rutiere și altele. Așa s-au petrecut lucrurile în comunele Zam, Ilia, Hărtăgani, Brănișca, la Gura-sada și în numeroase alte localități. Mulți membri al Frontului plugarilor s-au încadrat în formațiunile de luptă patriotice. Totodată, în zilele care au urmat, iar în unele locuri chiar în noaptea de 23 August, au fost schimbăți primarii care se purtaseră cu cruzime cu țărâanii⁵¹.

Răspunzînd chemărilor partidului comunist, țărânimia muncitoare și-a adus contribuția la alungarea definitivă de pe teritoriul patriei a trupelor hitleriste. „Întreg poporul, strîns unit, trebuie să pună mîna pe arme pentru eliberarea noastră totală (de sub jugul fascist — n. n.)⁵² — era chemarea pe care, la 27 august 1944, o adresa maselor Comitetul din județul Hunedoara al Frontului patriotic antihitlerist, în cadrul căruia activa

⁵⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1, dosar nr. 7953, f. 92—94.

⁵¹ Miron Belea : *Din lupta Frontului plugarilor pentru eliberarea de sub jugul fascist*, în „România liberă”, anul XXII, nr. 6171, din 20 august 1964.

⁵² Arhiva C.C. al P.C.R. fond nr. 16, dosar nr. 3874, f. 216—219. (Manifestul intitulat „Cetățeni !”, semnat de Comitetul din județul Hunedoara al Frontului patriotic antihitlerist).

și Frontul plugarilor. Alături de întregul popor, țărani membri ai Frontului plugarilor aflați sub arme, continuând tradițiile de veacuri, au luptat eroic cu arma în mână pe front, aducându-și contribuția la zbrobirea Germaniei hitleriste⁵³.

Prin actul istoric de la 23 August 1944, membrii Frontului plugarilor vedeau deschise perspectivele realizării năzuințelor pentru care cu 11 ani în urmă se înfrățiseră în luptă, în cadrul acestei organizații. 23 August 1944 reprezenta pentru membrii Frontului plugarilor, ca și pentru întreaga țărănime muncitoare, realizarea visului minunat, semnificativ exprimat în cuvinte pline de înțelepciune populară de unul dintre miile de participanți la primul Congres al acestei organizații, desfășurat la Deva, la 18 aprilie 1933, care arăta: „Așa cum sînt riuri subpămîntene care merg pe sub pămînt kilometri întregi, dar totdeauna ies la suprafață, tot așa va ieși odată la lumină și voința noastră”⁵⁴.

Alături și sub conducerea proletariatului, Frontul plugarilor s-a avîntat după victoria insurecției armate din august 1944 în lupta de înlăturare a cătușelor robiei, umilinței și mizeriei. În prima etapă a revoluției populare partidul a pus în centrul programului de transformare democratică a țării lupta pentru exproprierea pămîntului moșieresc și împărțirea lui țărănimii muncitoare. În focul ei s-a încheiat alianța trainică dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare.

Astăzi, această puternică alianță, care își are rădăcinile adînc înfipite în trecutul de luptă pentru libertate națională și progres social, constituie temelia regimului democrat-popular, a operei de desăvîrșire a construirii socialismului.

R E S U M É

Sur la base des certaines témoignages documentaires publiés mais surtout inédits cet article analyse l'activité développée dans les conditions si âpres de l'illégalité durant les années de la dictature militaire fasciste (1940–1944) par le Front des Laboureurs (*Frontul Plugarilor*) – organisation démocratique de la paysannerie laborieuse, dirigée par l'éminent homme d'Etat et l'ardent patriote qui a été le docteur Petru Groza.

L'auteur nous présente la contribution apportée par cette organisation à la lutte dure et héroïque que les masses populaires de notre pays ont menée durant cette période, sous la direction du Parti Communiste Roumain, contre la dictature militaire et fasciste et contre l'opresseur hitlérien, en vue de faire sortir la Roumanie de cette guerre et tourner les armes contre l'Allemagne hitlerienne pour l'avènement du pouvoir populaire.

L'action de cette organisation parmi les paysans a rendus vains les effets de la terreur, des arrestations, des tortures et des condamnations, et a contribué à maintenir vivant chez les villageois leur esprit combatif, leur volonté de lutter pour obtenir à leur juste casue, en vue de laquelle il s'étaient groupés sous les liens fraternels du Front des Laboureurs, lors de sa création en 1933. Ce travail intensif a rendu possible l'appui donné durant les jours du mois d'Août 1944 par la masse le Front de Laboureurs au combat héroïque sous la direction du Parti Communiste Roumain mené par le peuple roumain et, qui a réalisé alors l'insurrection nationale antifasciste.

⁵³ *Almanahul Frontului plugarilor 1946*, Ed. Frontul plugarilor, p. 61.

⁵⁴ „Realitatea ilustrată”, anul VII, nr. 8, din 27 aprilie 1933.

ÎMBOGĂȚIREA DEPOZITELOR ARHIVEI ISTORICE CENTRALE CU NOI MATERIALE DOCUMENTARE

M. SOVEJA

Una din preocupările importante ale Arhivelor Statului o constituie completarea fondurilor din depozitele sale cu noi materiale documentare. Această sarcină se realizează în primul rînd prin preluarea, conform prevederilor Decretului nr. 353/1957 al M. A. N., a materialelor de păstrare permanentă, de la instituțiile creatoare sau deținătoare de arhivă, prin donațiile ce se primesc de la diverse persoane particulare și achiziționarea prin cumpărare.

În articolul de față ne vom referi la importante materiale documentare intrate în patrimoniul Arhivei Istorică Centrale în ultimii ani.

Conform legislației în vigoare izvorul principal al completării fondurilor arhivistice îl constituie preluarea de către Arhivele Statului a materialelor documentare create de Instituțiile și organizațiile socialiste. În completarea depozitelor cu noi fonduri s-a avut în vedere nevoile muncii de cercetare și satisfacerea cerințelor acestora, lărgindu-se baza documentară prin preluarea acelor fonduri care, prin conținutul lor oferă cele mai bogate surse de informare științifică. În acest sens Arhiva Istorică Centrală s-a orientat, spre preluarea, cu precădere, a fondurilor arhivistice ale instituțiilor centrale.

Astfel a fost completat fondul Ministerului Instrucțiunii prin preluarea a 5.413 u. p. (133 m. l.) pe perioada 1927—1932.

Materialele documentare preluate reflectă activitatea Ministerului Învățămîntului și dezvoltarea învățămîntului de toate gradele pe întreg cuprinsul patriei noastre. Deosebit de interesante sînt rapoartele inspectorilor generali și regionali asupra situației constatate la școlile primare și secundare din orașe și sate. Studiarea acestor rapoarte oferă o imagine clară asupra întregii vieți culturale din orașe și sate, a activității desfășurate de unele personalități progresiste, profesori și învățători, împotriva analfabetismului și a inculturii.

Materialele documentare cuprind legi și regulamente privind organizarea învățămîntului primar, normal, secundar, profesional și superior, dări de seamă anuale asupra desfășurării învățămîntului pe județe. Menționăm de asemenea situațiile statistice trimise anual pentru întocmirea anuarelor școlare statistice, documente care reflectă în modul cel mai concret dezvoltarea, de la un an la altul, a numărului școlilor și elevilor.

În acest material sînt și programe analitice, dosare de examene, rapoarte asupra obligativității învățămîntului primar.

O imagine mai completă asupra bazei materiale a învățămîntului ne putem face prin studierea bugetelor și a tuturor cheltuielilor pentru construcții și reparări de școli, procurarea mobilierului și a materialului didactic și plata învățătorilor și profesorilor. Multe documente ne vorbesc despre situația grea a învățătorilor, salariile de mizerie ce le primeau, problemă ce a avut ecou și în camera deputaților ¹⁾.

Viața culturală desfășurată la sate este cuprinsă într-un mare număr de rapoarte care ne înfățișează activitatea cercurilor culturale a bibliotecilor și căminelor culturale, cursurilor serale pentru adulți și în special munca desfășurată de învățători pentru răspîndirea culturii în masele țărănești.

Importante pentru cercetarea științifică sînt rapoartele de anchetă privind activitatea învățătorilor din care rezultă atitudinea lor față de diferite evenimente ce au avut loc. Semnalăm cu această ocazie rapoartele de anchetă asupra profesorilor din Lupeni implicați în grevă ²⁾, asupra studenților care au participat la întrunirile Blocului muncitoresc ³⁾, a grevei studenților din Timișoara din 10 martie 1931 ⁴⁾ etc.

O serie de documente reflectă relațiile internaționale ale Ministerului Învățămîntului, participări la congrese și conferințe internaționale cu caracter științific și cultural, trimiteri de studenți la studii în străinătate, organizări de excursii în străinătate pentru studenți și elevi de liceu. Sînt de asemenea materiale referitoare la activitatea școlilor române din Macedonia, Grecia, Bulgaria, Italia etc.

Un alt fond preluat și care are o strînsă legătură cu Ministerul Învățămîntului este Casa Școalelor (perioada 1946—1948, cca 28 m. l.) Materialele documentare din acest fond contribuie la cunoașterea situației materiale a școlilor și administrarea bunurilor școlare. Majoritatea documentelor se referă la activitatea comitetelor școlare, întocmirea și executarea bugetelor, anchete asupra gestiunilor școlilor, inventarii de bunuri. Menționăm de asemenea rapoartele și procesele verbale privind tipărirea unor lucrări literare, înzestrarea bibliotecilor din școli cu cărți, reviste, material didactic, înființări de ateliere și laboratoare pe lingă școlile industriale, cantine etc.

S-a mai preluat de la *Comitetul de Stat pentru cultură și artă* 516 u. p. (7,60 m. l.) din fondul Ministerului Propagandei Naționale pe perioada 1939—1944, fond, care în cea mai mare parte se afla deja în depozitele noastre. Materialele documentare preluate provin de la Direcția presei, a Cinematografiei, Serviciul contencios, contabilitate, personal etc.

Interesante sînt materialele documentare referitoare la apariția unor ziare și reviste, tipărirea de broșuri pentru expozițiile internaționale de la Paris și New-York (1939), înființarea Casei ziariștilor etc.

Dezvoltarea cinematografiei și folosirea tot mai largă a filmului ca mijloc de culturalizare, poate fi urmărită în documentele despre înființări

¹ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Ministerul Învățămîntului, dosar 306/1929.

² Ibidem, dosar nr. 365.

³ Ibidem, dosar nr. 306/1929.

⁴ Ibidem, dosar nr. 572 1929.

de cinematografe în orașe și sate ⁵⁾, import și export de filme, concursuri de scenarii de filme. În acest sens trebuie amintite rapoartele de activitatea cinematografiei, cheltuielile pentru procurări de aparate de proiecție etc. Se mai găsesc de asemenea rapoarte și referate privind activitatea delegațiilor române la expozițiile internaționale de artă cinematografică (1941—1943).

Vorbind despre conținutul acestui fond nu putem să nu amintim materialele documentare care se referă la manifestări cultural-artistice, expoziții, turnee și concerte în țară și străinătate conduse de diferite personalități.

Tot de la Comitetul de Stat pentru cultură și artă s-a preluat fondul Departamentului Artelor în perioada 1928—1950 în cantitate de 2.100 u. p. (28,50 m. l.) Materiale documentare cuprinse în acest fond dau informații referitoare la sprijinirea dezvoltării artei naționale și creațiilor artistice și literare, coordonarea lucrărilor pentru construirea și întreținerea monumentelor publice, strângerea folclorului muzical, supravegherea și controlul muzeelor și pinacotecilor, organizarea salonului Oficial și a diferitelor expoziții în țară și străinătate. O serie de materiale din acest fond se referă la dezvoltarea artei teatrale de operă și operetă. Astfel sînt rapoartele, referatele, procesele verbale referitoare la înființarea de teatre, la repertorii, programele etc. Importante sînt și documentele despre învățămîntul artistic, activitatea diferitelor societăți și asociații artistice, organizări de turnee în țară și străinătate etc.

Un alt fond arhivistic economic important este Ministerul Industriei și Comerțului din care s-au preluat numai materialele documentare aparținînd Direcției Minelor și Petrolului pe perioada 1870—1947, în cantitate de 1.741 u. p. (29 m. l.). Studiarea materialelor documentare cuprinse în acest fond ne dă o imagine mai completă asupra dezvoltării în special a industriei petroliere începînd de la puțurile de păcură pînă la crearea unor sonde și rafinării moderne.

Astfel, primele materiale documentare sînt cereri și aprobări de permise pentru exploatarea unor puțuri de păcură pe moșiile statului sau particulare însoțite de schițe și planuri.

Deosebit de importante sînt situațiile statistice privind producția de petrol și țiței, înființări de sonde, contractele de concesiune, evidența concesiunilor pe localități, regiuni, societăți și proprietari ⁶⁾. Începînd din 1912 se completează registrele de evidența fabricilor cu instalații industriale ⁷⁾, registre care de asemenea se găsesc în aceste materiale documentare.

Menționăm și buletinele statistice cuprinzînd date asupra exploatărilor tuturor întreprinderilor petroliere ⁸⁾, studiile asupra prețurilor și rentabilității, anchetele miniere, chestionarele asupra istoricului fiecărei întreprinderi, tabele lunare de producția aurului și argintului (1928).

Nu mai puțin importante sînt documentele care reflectă înființarea și activitatea societăților petroliere, acordurile comerciale încheiate cu diferite țări pentru livrarea de petrol, evidența exportului de petrol ⁹⁾ etc.

⁵ Ibidem, fond Ministerul Propagandei Naționale, dosar nr. 15.1939.

⁶ Ibidem, fond Ministerul Industriei și Comerțului, dosar nr. 4.1912.

⁷ Ibidem, dosar nr. 4/1916.

⁸ Ibidem, dosar nr. 55—59/1943.

⁹ Ibidem, dosar nr. 21/1944.

Organizarea și evoluția societăților și întreprinderilor petroliere poate fi studiată și în legi, regulamente, statute, memorii, referate și procese verbale privind aplicarea legii minelor.

Materialele documentare ne înfățișează dezvoltarea industriei petroliere în strînsă legătură cu situația economică și politică a țării. Numeroase documente relatează despre pagubele suferite în timpul primului și celui de al doilea război mondial, nemulțumiri ale populației din regiunile petroliere în perioada 1940—1944¹⁰ sabotaje economice etc.

Cercetarea și folosirea materialelor documentare din acest fond va contribui la cunoașterea aprofundată a dezvoltării uneia dintre ramurile importante ale industriei României.

Fondul Ministerului Agriculturii și Domeniilor, deținut în parte de Serviciul Arhiva Istorică Centrală, s-a completat și el în acest an cu noi materiale documentare aparținînd Direcției Reformei Agrare pe perioada 1919—1945 în cantitate de 24.395 u. p. (cca. 125 m. l.). După apariția decretelor legi pentru reforma agrară 1918 în Transilvania și 1919 în vechiul Regat s-a înființat „Casa centrală a cooperației și împroprietăririi sătenilor” care avea o Direcție funciară ce se ocupa cu executarea exproprierilor și împroprietăririlor. Aceasta se desființează în 1929 sarcinile ei fiind preluate de Direcția Reformei Agrare din Ministerul Agriculturii și Domeniilor.

Materialul documentar din acest fond grupat pe provincii, iar în cadrul acestora pe județe constituie un izvor foarte important al cunoașterii aplicării legii reformei agrare. Fondul se compune din dosare de împroprietărire, cereri ale celor neîndreptățiți sau omiși de la împroprietărire, însoțite de acte justificative, plingeri ale locuitorilor împotriva foștilor moșieri și dosare cu procese de judecată, întrucît aceștia nu voiau să părăsească terenurile.

Sînt multe documente care arată vînzările silite ale terenurilor neplătite de țărani împroprietăriți. Nenumărate sînt dosarele de judecată pentru revizuirea unor exproprieri, plata pămînturilor expropriate în numerar sau rentă etc.

Semnalăm de asemenea, documentele referitoare la împroprietărirea comunelor cu pășuni, păduri, izlazuri, împroprietărirea învățătorilor, embaticarilor, preoților etc.

Genurile de materiale documentare din acest fond sînt foarte variate ca și informațiile ce se desprind din ele. Trebuie subliniate de asemenea actele referitoare la exercitarea dreptului de preemțiune al statului, debitorii împroprietăriților și urmărirea plății debitorilor precum și numeroasele cereri de eşalonarea debitorilor etc. Cercetarea numărului mare de uni-fați de păstrare va scoate la lumină toate documentele valoroase referitoare la aplicarea reformei agrare din 1921.

Un alt fond preluat tot de la Consiliul Superior al Agriculturii este Fundația culturală I. C. Mihail care cuprinde materiale documentare din perioada 1852—1945, în cantitate de 1.495 u. p. (15 m. l.). Caracterul acestor materiale documentare este tot economic. Fundația culturală I. C. Mihail s-a înființat în 1936, după moartea acestuia, care a lăsat prin testament toată averea sa statului român. Documentele din acest fond se compun din acte personale ale lui I. C. Mihail și documente de administrarea moșiilor.

¹⁰ Ibidem, dosar nr. 22/1943, 3 volume.

O importanță deosebită au actele referitoare la executarea testamentului, regulamentele de funcționare a fundației, inventarele averii (palatului din Craiova și moșilor). Pentru fiecare moșie sînt dosare constituite și organizate pe moșii și județe, alfabetic.

Printre fondurile preluate în ultimii ani menționăm fondul Parlamentului care cuprinde materiale documentare create de Adunarea deputaților și Senat pe perioada 1831 – 1945 însumind o cantitate de 209 m. l. 4.809 u.p.

O importanță deosebită pentru cercetarea științifică o au materialele documentare încheiate de diferitele comisii ale adunării deputaților și care reflectă dezvoltarea economică, social-politică și culturală a țării precum și unele probleme ale relațiilor externe ale României cu diferite țări. Există de asemenea documente care reflectă evenimentele istorice mai importante. Astfel, activitatea premergătoare actului unirii celor două Principate, este oglindită în materialele documentare aflate în fond. Între documentele Adunării Ad-hoc se găsesc : decretul de convocare a Adunării publicat în ziar, lista reprezentanților aleși publicată în „Gazeta de Moldova”; lucrările de validare a mandatelor deputaților, proiectul de regulament intern al Adunării, alegerea președinților celor patru categorii de deputați : ai proprietarilor mari, ai proprietarilor mici, ai satelor și ai orașelor, precum și procesele verbale ale celor 31 de ședințe ținute. Materialul documentar scoate în evidență aportul adus de deputații țărănilor clăcași în frunte cu Ion Roată, la lucrările Adunării și care în memoriile depuse făceau cunoscute oficial situația și doleanțele țărănimii¹¹).

Aproape fiecare eveniment sau etapă mai importantă din istoria țării este oglindită în materialul documentar, fie prin proiectele de legi ce s-au depus spre discutare și votare, fie prin interpelările pe care deputații le făceau membrilor din guverne.

Pregătirea războiului de independență este oglindit în materialul documentar al fondului, prin solicitarea creșterii diferitelor fonduri afectate înarmării. Astfel în 1876 se solicită votarea unor credite suplimentare pentru Ministerul de Război în valoare de 4.400.000 lei care să acopere cheltuielile făcute pentru completarea armăturii de război și a concentrărilor actuale¹².

Printre actele diplomatice încheiate de România în această perioadă și care se găsesc în fond se află și „Convențiunea între România și Rusia pentru trecerea armatelor ruse prin România” din 1877¹³).

Poziția diferitelor grupări politice din România față de problema țărănească este deosebit de bogat ilustrată de materialul documentar al fondului, fie prin proiectele de legi propuse spre discutare și votare, cum au fost cele pentru declararea stării de asediu, acordării de credite extraordinare pe seama Ministerului de Război sau de Interne pentru înăbușirea răscoalelor, fie cele care s-au propus sub presiunea maselor populare cum au fost : legea tocmelilor agricole, înființarea băncilor populare, legea pentru reforma agrară din 1921¹⁴).

¹¹ Ibidem, dosar nr. 3748/1867.

¹² Ibidem, dosar nr. 632/1877.

¹³ Ibidem, dosar nr. 306/1877.

¹⁴ Ibidem, dosar nr. 1940/1920.

Interpelările făcute de deputați cu ocazia războalelor din 1888 și 1907 reflectă situația grea a țărănimii precum și măsurile respresive adoptate pentru înăbușirea lor.

De asemenea evenimente ca primul și cel de al doilea război mondial și grevele muncitorești sînt oglindite în special în dezbaterile Adunării deputaților. Arestările ilegale efectuate de guvern în rîndul conducătorilor mișcării muncitorești cu ocazia grevei generale din 1920 și a grevei muncitorimii ceferiste și petroliste din 1933, au provocat ample discuții în Parlament. Sînt semnificative interpelările făcute de dr. Lupu, Gh. Cristescu și alții în special cu ocazia arestării lui M. Gh. Bujor.

Prezintă interes și materialele documentare care aduc date și fapte noi în problema relațiilor externe ale României. De exemplu încheierea de convenții și tratate comerciale cu diferite țări printre care : Turcia, Bulgaria, Austro-Ungaria, Franța, Elveția, Rusia, Germania, Grecia¹⁵). etc.

Tot pe linia relațiilor externe se înscriu și proiectele de legi privind încheierea convențiilor cu caracter politic, juridic și de graniță cu alte state.

Dezvoltarea economică a României poate fi urmărită și prin studierea proiectelor de legi prezentate și discutate în ședințele Corpurilor legiuitoare privind : construirea și dezvoltarea căilor ferate (oferta Hartel, afacerea Strousseberg și Oppenheim), concesiunări făcute capitalului străin (exploatarea petrolului, înființări de fabrici etc.) legate de acestea sînt semnificative și informațiile privind pătrunderea capitalului străin — în special interpelările asupra concesiunărilor și împrumuturilor străine.

De asemenea o serie de afaceri oneroase care au adus pagube importante statului, au fost discutate pe larg în Parlament, solicitîndu-se instituii de anchete. Astfel, semnalăm dosarul anchetei parlamentare în afacerea Skoda.

Din legile cu caracter edilitar rezultă dezvoltarea orașelor și satelor țării.

O serie de proiecte de legi ne informează despre dezvoltarea economiei, culturii și științei ; importante sînt cele privitoare la organizarea serviciului statistic în 1866¹⁶), a unui Consiliu superior al agriculturii în 1874¹⁷), a unui Institut geologic în 1905 etc., acordarea de pensii unor personalități din viața cultural-artistică a țării printre care : D. Bolintineanu, Cezar Bolliac, B. P. Hasdeu, Aristița Demetriad și alții.

Pe lângă bogatele donații pe care Arhivele Statului le-au primit de la diverse persoane particulare, Fondul Arhivistic de Stat s-a îmbogățit și pe calea achizițiilor de documente.

Prin acest mijloc au intrat în Arhivele Statului un număr remarcabil de cărți și documente (2270) în marea lor majoritate inedite.

Printre cele mai importante semnalăm un document din 1643 emis din cancelaria lui Matei Basarab, scris pe pergament, cinci hrisoave (cu semnăturile domnilor și sigiliile aplicate în chinovar), emise din cancelariile domnilor Moldovei Constantin Alexandru Ipsilanti și Mihail Grigore Sturza, Alexandru Ioan Mavrocordat. Subliniem de asemenea printre

¹⁵ Ibidem, dosar nr. 2407/1931—1932.

¹⁶ Ibidem, dosar nr. 379/1866.

¹⁷ Ibidem, dosar nr. 552/1874.

acestea un mare număr de zapise, porunci domnești, testamente, precum și documente referitoare la unele moșii și sate din diferite colțuri ale țării.

Deosebit de importante sînt achizițiile de documente referitoare la familia Cantacuzino circa 1370 u. p. din perioada 1630—1902 care întregesc o colecție aflată în Arhiva Istorică Centrală preluată în 1948. Aceste documente se referă la moșiile din județul Prahova, Buzău, Teleorman.

O serie de documente achiziționate cuprind informații referitoare la istoria cinematografului și a filmului. Semnalăm printre acestea nouă documente referitoare la realizarea și exploatarea filmului „Eminescu-Veronica-Creangă”, produs în 1914 de reprezentanța bucureșteană a Casei Pathé, împreună cu scriitorul O. Minar, treisprezece scenarii de filme scrise de Gyulai Jenkó. Un număr apreciabil al documentelor achiziționate se referă la activitatea regizorului Jan Mihail. Menționăm manuscrisul lucrării „Filmul românesc de altă dată”, și în special aprecierile autografe ale unor personalități artistice și literare asupra contribuției lui Jan Mihail pentru afirmarea filmului românesc cum ar fi: Ion Manolescu, V. Maximilian, Ion Șahighian, George Vraca, scriitorul Ionel Teodoreanu etc.

Documente interesante au fost achiziționate de la familia Lahovari, în cantitate de 331 dosare și 22 registre. Studiarea acestor documente, care relevă în special legăturile Anei Lahovari, în calitate de președintă a Comitetului de asistență a Crucii Roșii din Paris, cu personalități culturale și științifice din Franța. Numeroase documente ne vorbesc despre activitatea desfășurată pentru popularizarea artei românești peste hotare, prin asociații artistice și expoziții organizate în Franța. Importantă este și corespondența Anei Lahovari cu personalități românești ca Elena Văcărescu, Lucia Sturza Bulandra, Agepsina Macri, Victor Eftimiu, Cincinat Pavelescu, în perioada cînd a fost președinta Ligii naționale a femeilor române.

Un alt număr de documente achiziționate se referă la revoluția de la 1848, Unirea Principatelor, războiul din 1877, războiul din 1917 etc.

Colecția de hărți s-a îmbogățit cu cele 65 hărți achiziționate, printre care semnalăm harta imperiului habsburgic (1718—1737), desenată de Petru Müller.

Referindu-ne la documentele foi volante, din varietatea lor vom aminti și pe cele turcești din anii 1871—1874 care privesc orașele Constanța și Babadag¹⁸).

Un mijloc foarte important de îmbogățire a fondului arhivistic de stat îl constituie acțiunea întreprinsă în ultimii ani de Direcția generală a Arhivelor Statului de a depista și aduce, sub formă de fotocopii sau microfilme, materiale documentare referitoare la țara noastră aflate în arhivele de peste hotare despre care s-a mai amintit, pe larg, cu alte prilejuri¹⁹).

În urma cercetărilor întreprinse în arhivele din Turcia s-au primit peste 9000 cadre microfilme de pe manuscrise de istorii, cronici turcești și condici păstrate în biblioteca Seraiului Sultanilor, a universității din Istanbul și a Societății de istorie din Ankara, documente istorice de la arhiva Muzeului Palatului de la Topkapi, din fondurile Ministerului de Externe și Președinția Consiliului de Miniștri din Istanbul. Aceste mate-

¹⁸ Colecția Achiziții noi, pachetul XVIII.

¹⁹ Vezi „Revista Arhivelor”, nr. 2/1966, p. 167—175

riale cuprind informații valoroase referitoare la istoria poporului român între secolele al XV-lea și al XIX-lea.

Din Austria au fost primite peste 5000 xeroxuri de pe documente și microfilme în urma depistărilor întreprinse de un colectiv în anul 1966. Materialul este deosebit de important și în mare parte inedit.

Peste 30.000 cadre microfilme s-au primit din U. R. S. S. din arhivele din Moscova și Leningrad și peste 800 cadre microfilme de pe materialele în limbile bulgară, franceză și română care au fost primite din R. P. Bulgaria, cuprinzând în special informații referitoare la relațiile economice, politice și culturale româno-bulgare între anii 1850—1933.

Informații valoroase privitoare la Istoria României cuprind și cele peste 20.000 cadre microfilme aduse din Ungaria și cele peste 5.000 cadre microfilme din Iugoslavia care se referă la relațiile româno-iugoslave din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Menționăm de asemenea numărul mare de microfilme aduse din S. U. A., care reflectă evoluția relațiilor diplomatice ale României cu S. U. A., unele aspecte ale politicii interne și externe a României în perioada de după abdicarea lui Cuza etc.

Punerea la dispoziția cercetării științifice a acestor materiale documentare va constitui desigur un sprijin important în elaborarea de noi studii cu privire la istoria patriei noastre. Desfășurarea în continuare a unei munci mai intense și mai organizate pentru completarea fondurilor cu noi materiale documentare rămîne un atribut important al Serviciului Arhivei Istoric Centrale și, desigur, al tuturor Serviciilor Arhivelor Statului.

Din prezentarea de față rezultă: preocupările permanente ale conducerii Direcției generale a Arhivelor Statului de a aduce în depozite și a pune la îndemina cercetătorilor însemnate cantități de materiale din cele mai diverse surse și pe cît posibil inedite, grija ce se acordă depistării și aducerii din străinătate a documentelor care se referă la istoria poporului nostru în decursul veacurilor, eforturile conducerii instituției și arhiviștilor de a grăbi ritmul de prelucrare și a pune în circuitul științific în timpul cel mai scurt posibil, materialele documentare, indiferent de căile prin care au intrat în depozitele Arhivelor Statului.

În ultimii ani s-a vădit o străduință mai mare și din partea instituțiilor deținătoare sau creatoare de materiale documentare de a le prelucra și preda Direcției Generale a Arhivelor Statului.

În sfîrșit, trebuie evidențiate grija și respectul pentru documente din partea numeroaselor persoane, ale căror rinduri crește continuu, care vin, din proprie inițiativă, să le doneze Arhivelor pentru păstrare și folosire.

VIRGIL ȘOTROPA (1867—1954)

I. RUSU

În ținutul Năsăudului, cu vechi tradiții culturale și științifice, activitatea arhivistică s-a bucurat de o largă înțelegere și sprijin din partea cărturarilor locali încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Intelectuali progresiști, legați de aspirațiile poporului, preocupați de istoria

Virgil Șotropa

patriei noastre și buni cunoscători ai ei, s-au interesat de arhivele din regiune, bogate în știri cu privire la viața instituțiilor autohtone și la lupta îndelungată a maselor populare pentru făurirea propriei lor istorii — le-au adunat, le-au creat condiții de păstrare și le-au folosit pentru a dovedi vechimea și

drepturile poporului român de pe aceste meleaguri la o viață economică mai bună, la drepturi politice mai mari și la o deplină mișcare culturală națională.

Experiența și cunoștințele acumulate, cimentate într-o sănătoasă tradiție locală, s-au transmis din generație în generație, constituind un bun cultural cîștigat, pe baza căruia, firește, s-a trecut la o tot mai largă înțelegere teoretică a arhivisticii ca știință și la forme avansate pentru epoca respectivă, de organizare și folosire a arhivelor¹.

Din șirul acelor care au contribuit la dezvoltarea activității arhivistice, a cercetării istorice și a unei frumoase mișcări culturale locale scoatem la iveală acum, activitatea profesorului și neobositului istoriograf Virgil Șotropa.

Virgil Șotropa s-a născut în Gheorghieni, regiunea Mureș-Autonomă Maghiară, la 5 decembrie 1867, într-o perioadă cînd se accentua simțitor asuprirea socială și națională asupra românilor din Transilvania datorită încheierii dualismului austro-ungar.

În familie a avut parte de o educație aleasă, ajungînd la 18 ani, să cunoască operele literare ale celor mai de frunte scriitori români, germani și maghiari, precum și ceva din literatura celorlalte popoare chiar și ale altor continente neeuropene².

Școala primară și cursurile medii le-a urmat la Năsăud, cu excepția clasei a IV-a de liceu pe care a făcut-o la liceul german din Bistrița. La liceul din Năsăud susținut de Eforia Fondurilor grănicerești năsăudene, a fost călăuzit de pedagogi eminenți ca dr. Paul Tanco, dr. A. P. Alexi, Maxim Pop și alții, într-o atmosferă de înalt patriotism și de sănătoasă efervescență științifică și culturală. Aprecierile pe care le face mai târziu la adresa acestei instituții cuprind sentimente de aleasă stimă și multă considerație: „Întîi, liceul nostru — care în modestele sale anuare nici nu se întitula pe sine „marele liceu”, și nici nu se fălea cu „extraordinarele sale succese” — trăia smerit în acest colț de țară dezvoltînd după putință o muncă asiduă în folosul națiunii. Iar alumnii săi, în număr covîrșitor copii veniți din sate sărmane apropiate și depărtate, cu slănina, brînză și mămăliga aduse de-a-casă, și îmbrăcați în hăinuțele cele mai simple, dar cu sufletul dornic de cultură, își croiau cu privațiuni și chiar cu suferințe condițiile existenței proprii viitoare, muncind astfel pentru folosul și propășirea neamului”³.

În perioada vacanțelor școlare se întîlnea la Năsăud cu studenți veniți din centrele universitare ale imperiului austro-ungar și din Italia, cu intelectuali din vechea Românie, cu năsăudeni care funcționau ca profesori la liceul român din Bitolia (Macedonia) și care își comunicau impresiile asupra lucrurilor văzute și asupra stărilor sociale de pe meleagurile de unde veneau în lungi și aprinse discuții⁴.

Deseori călătorea la Rodna unde poposea la unchiul său botanistul Florian Porcius, membru al Academiei Române, care avea legături știin-

¹ Pentru problemele amintite pînă aici vezi: I. Rusu, *Cîteva date privilegiate la activitatea cărturarilor năsăudeni pentru apărarea arhivelor*, în „Revista Arhivelor” nr. 2, 1960 p. 168 — 172.

² Arh. St. Năsăud, colecția V. Șotropa, dosar nr. XXXI/406, p. 1, (Amintiri).

³ V. Șotropa, *La aniversarea liceului din Năsăud*, în „Arhiva someșană”, nr. 26, 1939, p. 2.

⁴ Arh. St. Năsăud, colecția V. Șotropa, dosar nr. XXXI/406, p. 7, (Amintiri).

țifice cu mulți botaniști de frunte din Europa. Dacă mai adăugăm că trupele de teatru românești, în turneele pe care le făceau în Transilvania, se opreau destul de des la Năsăud prezentind spectacole, ne putem da seama de atmosfera culturală în care se dezvoltă tânărul elev.

Studiile universitare și le-a făcut la Cluj și Budapesta. La Cluj s-a împrietenit cu poetul George Coșbuc pe care-l cunoscuse încă la Năsăud și în tovărășia căruia făcea adeseori plimbări lungi pe dealurile din împrejurimi.

Tot acolo, studentul Virgil Șotropa cunoaște pe unii din conducătorii politici ai burgheziei românești din Transilvania : pe avocații Ion Rațiu din Turda, Coroian și Isac, pe octogenarul Grigore Pop, fost profesor la Blaj și pe alții.

Dintre profesorii universitari își aduce aminte cu plăcere de Meltzl de Lomnitz care se distingea printr-un deosebit simț al dreptății.

La Budapesta frecventează cafeneaua hotelului Jägerhorn, loc de întâlnire a oamenilor politici români stabiliți sau care erau în trecere prin capitala Ungariei.

După terminarea studiilor universitare, s-a hotărât să plece în România și eventual să ocupe acolo vreo catedră de profesor, dar se reîntoarce curînd și intră ca redactor la „Gazeta Transilvaniei”, la Brașov, unde lucrează între anii 1892—1896.

La redacția bătrînei gazete transilvănene, înființată de G. Bariț și condusă în acel moment de Aurel Mureșianu, ia contact direct cu tradițiile sănătoase ale luptei poporului român din Transilvania pentru drepturi. Viața de redactor într-o perioadă zbuciumată a istoriei Transilvaniei îl face să-și cîștige o vastă experiență politică fiind în contact nemijlocit cu evenimentele epocii memorandumului.

De colegii de redacție, își aduce aminte cu multă nostalgie : „Văd pe Grigore Maior, pe cel mai blind și optimist om, care tot de bine visa, tot binele-l aștepta, deși sărmanul avuse destule decepții și văd pe Traian Pop, fire impulsivă, pară și foc și totuși moale la inimă, dacă începea să-i vibreze coarda sentimentală. Lucram la mesele noastre în liniștea întreruptă din cînd în cînd de o întrebare ce ne-o punea bătrînul administrator Fluștureanu ori expeditorul Spuderea. Iar cînd intra în redacție proprietarul ziarului, vecinic agitatul luptător Aurel Mureșianu începeau discuțiile și dezbaterile cînd mai moderate, cînd mai vehemente ; se schimbau păreri și se făureau planuri, inspirate și nutrite de cel mai cald și curat sentiment național al șefului nostru”⁵.

„Un vizitator credincios al redacției noastre — ne relatează V. Șotropa — era badea Cîrțan, veșnicul călător prin întreaga Europă și colecător de cărți destinate poporului. Totdeauna, în trecere prin Brașov se oprea cel puțin o zi, intra cu desăgii în spate la redacție, îi descărca după ușă și se așeza pe ei, așteptînd momentul cînd puteam să începem conversația, să-l întrebăm de unde vine, pe unde a fost, ce are de gînd să mai facă, ș.a.m.d.”⁶.

Începînd cu anul 1896, Virgil Șotropa funcționează ca profesor al liceului teoretic din Năsăud, liceu susținut de Eforia Fondurilor grănicerești ; a entuziasmat cercurile intelectuale din Năsăud și a făcut să fie privit cu suspiciuni de oficialitățile statale. Tânăr, cu o pregătire frumoasă,

⁵ Arh. St. Năsăud, colecția V. Șotropa, dosar nr. XXXI/406, p. 27 (Amintiri).

⁶ Ibidem, p. 38.

Virgil Șotropa muncește entuziaș atât în școală în calitate de profesor, cât și în afara programului și activității școlare. A funcționat o vreme ca secretar al despărțământului „Astra” de la Năsăud, în care calitate a creat două biblioteci ambulante care circulau din comună în comună⁷ și și-a început activitatea de cercetare istorică publicând articole la diferite reviste.

În anul 1899, devenind vacant postul de director al liceului, Eforia Fondurilor școlare grănicerești alege prin unanimitate de voturi director pe Virgil Șotropa. Alegerea n-a fost acceptată de guvernul maghiar, alesul fiind socotit indezirabil pentru această funcție de încredere. Problema nerespectării alegerilor de director de la Năsăud, ca principiu politic, ia mare amploare în întreaga Transilvanie fiind dezbătută în presa vremii.

Neputându-se trece peste hotărîrea oficialității, Virgil Șotropa rămîne în continuare profesor de limba maghiară și germană la liceul grăniceresc din Năsăud pînă în anul 1913, cînd se pensionează la cerere pentru a-și căuta sănătatea zdruncinată. În această perioadă studiază și călătorește mult. Vede Ungaria, Austria, Germania și Italia.

În anul 1919 reîntră în învățămînt și funcționează în continuare pînă la pensionarea sa definitivă în anul 1933.

Încă de la începutul activității sale de ziarist, V. Șotropa este preocupat de trecutul țării Năsăudului, de evoluția istorică și culturală a acestui colț de țară⁸. Cu trecerea anilor aria cercetărilor se lărgeste și se adîncește mereu, iar studiile publicate devin din ce în ce mai numeroase⁹.

Cercetător sîngurcios al istoriei patriei noastre și în special al trecutului ținutului năsăudean, nu poate să rămînă în afara preocupărilor cu privire la soarta arhivelor. Pasiunea pentru vechile documente este dovedită de frumoasa colecție ce ne-a rămas moștenire de la el și de faptul că în articolele publicate se preocupă și de importanța și organizarea arhivelor.

În articolul intitulat „În chestia arhivelor”, publicat în anul 1922¹⁰, arată că: „Lumea se ocupă la noi azi intensiv cu afaceri de bani și cu politică, așa că aproape nu le rămîne oamenilor timp să se gîndească și la alte lucruri mai puțin rentabile. Mi se pare dată uitării și chestia arhivelor despre care s-a scris și vorbit cîte ceva, însă pînă acum n-am auzit să se fi ajuns încă la vreun rezultat pozitiv”. Șotropa critică cu violență lipsa totală de preocupare a oficialităților față de arhive: „Știm cu toții cît de vitreg sînt tratate hîrțile vechi, cîte acte publice și private au ars din neglijență, s-au prăpădit din ignoranță și s-au furat și nimicît din rea voință”.

El consideră util ca: „Arhivele publice ale județelor, ale diferitelor oficii, instituții și corporațiuni, etc., să fie imediat puse sub îngrijirea și controlul unor persoane de încredere;

Prefecții județelor să ia informații despre numărul și starea arhivelor private și să trateze cu proprietarii, ca ei sau să le cedeze statului sau să le facă accesibile celor ce vreau să le studieze”.

⁷ „Transilvania”, nr. IV—V, aprilie — mai, 1899, anul XXX, Sibiu p. 187.

⁸ V. Șotropa, *Cum s-a distins batalionul I grăniceresc năsăudean în anii 1848/49*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 63—64, 66—69, 71, 77—79/1898 și *Grănicerii regimentului român năsăudean*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 240—243/1897.

⁹ În această perioadă publică mai ales în „Transilvania” organ al Asociației pentru literatura română și cultura poporului român de la Sibiu.

¹⁰ V. Șotropa, *În chestia arhivelor*, în *Transilvania*”, nr. 2, 1922, p. 165—166.

Problemele arhivistice vor rămâne o preocupare permanentă a lui Virgil Șotropa legate de activitatea sa de cercetare istorică.

După cum se știe, Năsăudul are frumoase tradiții culturale legate de școlile ce au funcționat, de activitatea progresistă a unor intelectuali și de publicațiile ce au apărut aici în secolul al XIX-lea.

Pe linia tradițiilor publicistice, cărturarii năsăudeni au fost preocupați mereu de scoaterea unei publicații științifice cu caracter istorico-cultural în care să-și publice rodul cercetărilor lor. Trecutul istoric frământat, mulțimea documentelor păstrate, tradiția culturală vie, competența oamenilor, toate reclamau apariția unei publicații care să facă cunoscute specialiștilor și publicului faptele întâmplate de-a lungul veacurilor.

În anul 1913 — la a 50-a aniversare a liceului din Năsăud — se constituie comitetul de redacție, din care făcea parte și V. Șotropa, și se lansează un apel pentru „întemeierea unui organ cu caracter științific, în care să se publice studii despre toate chestiile, care s-ar părea interesante din oarecare punct de vedere: istoric, arheologic, etnografic, geologic, folcloristic, lingvistic etc. Organul se va numi: „Străbunii” buletin pentru studiul Ardealului de nord și împrejurimile lui și va apărea cu începutul anului 1914 cel puțin de două ori pe an. . . ”¹¹. Încercarea de a se scoate o publicație nu se concretizează; probabil pe lângă vigilența autorităților, care a fost desigur o piedică, și izbucnirea primului război mondial a făcut imposibilă apariția revistei.

Intențiile scoaterii unei publicații la Năsăud se transformă în realitate abia în anul 1924, când apare „Arhiva someșană” sub redacția lui V. Șotropa. Scopul urmărit de redactorul revistei, așa cum de altfel o și mărturiseste, era de a „mîntui de pieire și edita actele și documentele privitoare la trecutul ținutului nostru, rămășițe sortite să dispară în scurt timp din cauza neinteresului și preocupărilor de altă natură a societății de azi”¹².

Programul revistei expus în primul număr, în cuvîntul „Cătră cetitori”¹³ ne precizează că revista va face cunoscut trecutul și luptele crîncene purtate de poporul din această „terra Samusiensis” împotriva magnaților și a monarhiei imperiului habsburgic, să popularizeze rolul pe care l-au jucat școlile din Năsăud în trecutul istoric al Transilvaniei¹³.

Revista apare începînd cu anul 1924, pînă în anul 1940 în 27 de numere. Virgil Șotropa prin studiile masive de cercetare istorică, de altfel nelipsite din cuprinsul fiecărui număr, dă orientarea generală revistei, menținînd-o permanent la un nivel științific ridicat.

În jurul acestei reviste s-au grupat un cerc valoros de colaboratori care au contribuit prin publicarea cercetărilor la limpezirea multor probleme din istoria Transilvaniei.

În paginile ei Șotropa publică multe documente inedite care scot în evidență aspecte ale luptei maselor populare din ținut împotriva asupritorilor. Dintre temele dezbătute menționăm cîteva; bejenii în secolul al XVIII-lea, înființarea graniței militare, militarizarea văii Birgăului, minele rodne, revolta districtului năsăudean, soarta românilor din statele săsești etc. O altă parte a materialelor publicate se referă la oamenii de seamă din ținut care au avut o activitate deosebită în domeniul științific sau au jucat un rol important în viața socială a ținutului. Virgil Șotropa în stilul

¹¹ Arh. St. Năsăud, fond Dr. Emil Precup, dosar nr. 148, f. 1.

¹² V. Șotropa, *Fapte și constatări*, în „Arhiva someșană”, nr. 10, 1929, p. 149.

¹³ Ibidem, *Către cetitori*, în „Arhiva someșană”, nr. 1, 1924, p. 1.

său sobru dar expresiv, reînvie în paginile revistei un șir de figuri de seamă din trecutul nostru zbuciumat. Expune viața și activitatea lui Florian Porcius, Vasile Nașcu, Grigore Moisil, V. Petri, Grigore Silași, Iulian Marțian, Gh. Bariț, George Coșbuc etc.

Multe date și fapte inedite publicate sînt rodul cercetării în arhivele orașului Bistrița, „Regimentului al II-lea transilvan, grăniceresc de infanterie Nr. 17”, „Districtului românesc, autonom al Năsăudului” și în arhiva „Fondurilor grănicerești năsădene”.

Pe calea conferințelor, dar mai ales în paginile revistei, s-a întreprins o largă acțiune de popularizare a importanței științifice a arhivelor și nevoii ca ele să fie adunate, păstrate cu grijă și studiate.

În nenumărate apeluri publicate în „Arhiva someșeană” se îndeamnă toți cetățenii iubitori de trecutul poporului nostru să salveze de la pieire și să dăruiască Muzeului năsăudean orice arhive, acte personale, familiale și alte obiecte vechi care aduc lumină în cunoașterea trecutului poporului nostru. În paginile revistei se ia atitudine și împotriva modului de păstrare a arhivelor de către instituții.

Dăm în această privință opinia unui contemporan: „mi-a fost dat să mă conving de puțină grijă ce se pune în pătrunderea vechilor noastre arhive. Sînt doar cîțiva ani de cînd arhiva minelor, puțină cit a mai rămas a fost vîndută cu kilogramul ca hîrtie de pachetat. O bună parte din arhiva preturii a fost risipită de înaintașii actualului primpretor dl. E. Dumitru. Arhiva soc. „Mino-Pirit” a fost arsă; a bisericii și a școlii a avut în bună parte aceeași soartă. Cîtă lipsă de interes! Și sînt ferm convinși că arhivele de pe sate au avut aceeași soartă”¹⁴.

Prețuită și căutată de cititori, „Arhiva someșeană” este recenzată cu regularitate de „Revista istorică”, de „Arhivele Olteniei”, de „Anuarul Institutului de istorie națională” din Cluj și de alte periodice, remarcîndu-se noutățile aduse în cercetarea științifică și nivelul înalt la care sînt tratate problemele.

Revista este solicitată și peste hotare datorită bogatelor informații științifice pe care le furnizează. Astfel, „Societatea ceho-română din Praga”, la 12 noiembrie 1930, solicită din partea lui Virgil Șotropa un număr din revista „Arhiva someșeană” printr-o scrisoare în care sînt relatate și alte fapte vrednice de interes. „Mult stimate Domnule Profesor, domnul Dr. Stacc, Consulul onorar al României la Praga, profesor de limba română la Universitatea din Praga, foarte activ propagator al culturii și literaturii românești, șeful meu la Institutul ceho-român, m-a rugat astăzi să-i procur No. 11 din prețioasa D-voastră „Arhiva someșeană”. Îi trebuie numărul amintit pentru un profesor de la Universitatea din Brno. . . Mă îndrept deci cu încredere spre D-Voastre și Vă rog să sprijiniți munca institutului nostru prin faptul că veți fi atît de bun și veți pune la dispoziție domnului profesor amintit numărul cerut din „Arhiva someșeană” . . . Trebuie să vă vestesc că s-a lucrat foarte mult în Praga pentru lățimea cunoștințelor despre România prin serii de conferințe ale Institutului ceho-român, prin publicații și traduceri, fapt care mă bucură foarte mult. Mai mult ca orice mă bucură însă faptul că în calitate de secretar al institutului, sînt oarecum în centrul acestei activități și prin informații, care curg din toate părțile, să șterg pe cît posibil prejudecățile false despre România și să pot

¹⁴ E. Boșca, *Cercetînd arhivele rodnene*, în „Arhiva someșeană”, nr. 20, 1936, p. 374.

aduce astfel un real serviciu Mumei mele adoptive. Numai cu recunoștință mă voi pute gândi totdeauna la poporul românesc. Pot să vă comunic că au apărut admirabil traduse opere ale literaturii românești ca : Ion și Pădurea spinzuraților ale lui Rebreanu . . .”¹⁵. Scrisoarea este semnată de Cabicar.

După cum s-a văzut deja, Virgil Șotropa a fost preocupat de timpuriu de problema izvoarelor istorice, de arhive, de grija națională de care trebuie să se bucure acestea, de organizarea lor, de serviciile pe care le aduc patriei.

O dată cu apariția revistei însă, datorită faptului că activitatea științifică devine mai intensă, nevoia practică de a se consulta documente, de a le avea organizate pentru o folosire cât mai corespunzătoare și de a le asigura condiții de păstrare cât mai bune duce pe protagoniștii mișcării culturale locale la gândul înființării unei instituții de cultură locală în care să fie adunate toate vestigiile trecutului istoric.

Dînd dovadă de un înalt patriotism ei hotărâsc înființarea așa-numitului „Muzeu năsăudean” înzestrînd pentru început instituția cu propriile lor bogății culturale.

„Din schimbările de idei ce au avut loc în timpul verii anului 1931 între : Iulian Marțian, maior pensionar, Virgil Șotropa, profesor liceal, Dr. Alexei David, consilier pens. și avocat, Dr. Artenie Mureșianu judecător și Iuliu Moșil, prof. pensionar precum în fine și dintr-o consfătuire comună în ziua de 2 august 1913, toți acești, domni, călăuziți de sentimente de dragoste pentru neamul nostru au luat hotărîrea ca să-și pună laolaltă colecțiile de cărți, de acte, de documente relative la ținutul nostru, de manuscrite, de diferite publicațiuni și alte obiecte ce se găsesc în proprietatea lor vrednice de conservat, ca să nu se risipească după încetarea lor din viață — după cum cu durere se întîmplă așa de des cu multe bogății naționale, adunate cu trudă, jertfe și dragoste . . . ci să rămînă toate aceste laolaltă, să se păstreze pentru amintirea înaintașilor noștri și pentru cunoașterea istoriei și stării culturale a neamului nostru. Astfel au pus temelia unei noi instituții culturale numită „Muzeul năsăudean”, cu mai multe secțiuni după necesitate.

Tot în această ședință s-a făcut și actul constitutiv al muzeului.

Pentru a putea proceda la înfăptuirea acestei hotărîri, în urma cererii, cu data de 18 august, a fondatorilor mai sus-amintiți, Comisia administratoare a Fondurilor grănicerești din Năsăud, în ziua de 14 septembrie 1931, să se pună la dispoziția fondatorilor o sală mare sau două, după posibilitate, în marele local al internatului liceului „George Coșbuc” din Năsăud”¹⁶.

Fondul documentar al muzeului se mărește treptat de-a lungul anilor prin donațiile făcute de diferiți cetățeni iubitori de cultură în așa măsură încît în 1937 se anunță în „Arhiva someșană” că Muzeul năsăudean a sporit la patru secții.

„I. Biblioteca, cu un număr mare de cărți, cele mai multe vechi, cîștigate din colecțiile a diferite persoane, mai ales profesori.

II. O arhivă bogată în acte, documente, manuscrite, corespondențe relative la istoria și la oamenii marcanti din ținutul Năsăudului.

III. Colecții de diferite obiecte de muzeu.

IV. Portrete de fruntași grăniceri și fotografii”¹⁷.

¹⁵ Arh. St. Năsăud, colecția V. Șotropa, dosar nr. XXXI 407, f. 1.

¹⁶ Muzeul năsăudean, în „Arhiva someșană”, nr. 17, 1933, p. 266.

¹⁷ Ibidem, nr. 22, 1937, p. 220.

Fără sprijin material, susținută mai ales prin subvenții, instituția nu-și putea desfășura activitatea pe măsura dorinței, fondatorilor ei. Neavînd împuternicirea legală necesară în munca arhivistică, acțiunea de apăsare a arhivelor se baza mai mult pe autoritatea științifică a intelectualiilor angajați în această acțiune și pe largă muncă de lămurire dusă cu șefii instituțiilor.

Pentru a întări autoritatea instituției, pentru a-i asigura condițiile materiale necesare în vederea bunei funcționări, se gîndesc să o transforme într-o instituție de stat. Datorită demersurilor făcute de ei și înțelegerii directorului general al Arhivelor Statului, Constantin Moisil, se înființează în 1937 o subdirecție a Arhivelor Statului în orașul Năsăud. În modul acesta „Muzeul năsăudean” trece pe seama statului, primind o formă oficială de existență.

Contribuția lui Virgil Șotropa la întemeierea Muzeului năsăudean este substanțială. El donează instituției fondul său personal de acte și documente adunate cu grijă de-a lungul vieții sale. Datorită culturii remarcabile și funcțiilor avute a ținut legătură cu un cerc larg de oameni de cultură și-n materialele documentare păstrate este oglindit acest lucru, de unde și valoarea documentară a fondului.

Materialul documentar rămas constituit din acte care se referă la biografia creatorului de fond, la activitatea strict profesională și obștească și din documente privind „Arhiva someșană” și Muzeul năsăudean.

Activitatea largă culturală și științifică desfășurată de Virgil Șotropa a îmbrățișat și nobila indeletnicire de depistare și achiziționare de documente. A colecționat mai cu seamă documente care privesc istoria ținutului năsăudean și-l interesau în mod deosebit în scopul studierii trecutului acestui ținut ; alte documente le-a adunat, le-a colecționat din pasiune, din dragoste pentru fondul documentar al patriei noastre. În fondul donat se păstrează și bogata sa corespondență.

Colecția Virgil Șotropa prezintă deosebită importanță pentru cercetătorul culturii transilvănene interesat în cunoașterea sfîrșitului secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Din documentele aflate în colecție, evidențiem mai întii cele în legătură cu activitatea sa de istoric. Aceste materiale sînt constituite din manuscrisele lucrărilor publicate, din studii aflate în diferite stadii de prelucrare și din diferite note și extrase din cărțile și revistele consultate. Publicînd în calitate de redactor al revistei „Arhiva someșană”, în colecție se păstrează manuscrisele lucrărilor trimise pentru tipărire, recenzii, decupaje din publicațiile vremii care cuprind aprecieri critice asupra revistei și corespondență cu colaboratorii și abonații revistei.

În lunga sa activitate. V. Șotropa a purtat o bogată corespondență. Cea mai mare parte a scrisorilor primite sînt în legătură cu activitatea sa de gazetar, și, mai ales, cu activitatea sa științifică.

Din timpul cînd a lucrat la gazeta Transilvaniei și din anii imediat posteriori se păstrează o parte din corespondență sa cu colegii de redacție Traian Pop și Grigore Maior.

Dintre corespondenții de mai tîrziu, cu care discută probleme de cercetare științifică, amintim pe Nicolae Drăgan, Iuliu Moisil, Th. Bulat, E. Dăianu, V. Motogna, St. Pașca, Aurel Mureșianu, Constantin Moisil și alții.

Materialele colecționate privitoare la istoria ținutului sint alcătuite printre altele, din memorii și însemnări zilnice ale soldaților și ofițerilor, din diferite conșcripții, acte cu drepturile de proprietate a grănicerilor, din procese ale comunelor de graniță cu comunele săsești pentru statornicirea pietrelor de hotar, materiale în legătură cu înființarea și administrația districtului năsăudean, din statute ale diferitelor instituții din ținut, tabele statistice și din documente privind istoria și activitatea școlilor năsăudene etc.

Colecția mai cuprinde materiale cu referire la anul revoluționar 1848, la procesul memorandiștilor și, în general acte cu privire la viața politică, socială și culturală a Transilvaniei din secolul al XIX-lea.

Tot muzeului năsăudean îi donează Șotropa și bogata sa bibliotecă cu pronunțat profil istoric.

În anii puterii populare moștenirea frumoasă lăsată de acești vrednici precursori s-a dezvoltat în atmosfera proprie creată de noua legislație arhivistică și de sprijinul moral și material acordat de orînduirea noastră socială¹⁸. Pentru aportul său la tezaurul culturii românești, Academia Română îl alege pe Virgil Șotropa membru de onoare al ei în ședința din 18 mai 1943.

În recomandarea de primire, caracterizîndu-i-se activitatea se spune între altele : „Profesorul din Năsăud, Virgil Șotropa, care a atins o vîrstă venerabilă, a rămas în Ardealul de nord, unul dintre cei mai distinși cărturari români. Fost dascăl la liceul grănicerilor năsăudeni, din tinerețe și-a propus să cerceteze și să studieze trecutul acestui ținut. . . În 1913 a tipărit împreună cu regretatul nostru coleg N-Drăgan „Istoria Școalelor Năsăudene”. După unire a exploatat sistematic arhiva bogată a orașului și județului Bistrița și cu ajutorul materialului recoltat a publicat în studii și articole de revistă contribuții istorice de cea mai mare importanță pentru istoria graniței de la Năsăud. „Arhiva someșană” întemeiată de Domnia Sa constituie un izvor neprețuit pentru istoriografia noastră și o comoară de o bogăție nebănuită pentru cunoașterea suferințelor și luptelor din trecut.

Profesorul Virgil Șotropa își continuă cu osînda unui autentic cărturar activitatea și conduce cu deplină competență, împreună cu bătrînul său tovarăș, profesorul Iuliu Moisil „Muzeul năsăudean” și „Arhiva grănicerească”¹⁹.

Din lucrările sale răsbindite în diferite publicații sau scoase în volum rezultă contribuția sa remarcabilă la cunoașterea trecutului nostru istoric, marea sa onestitate științifică, profunzimea și minuțiozitatea documentării.

În studiile elaborate nu s-a abătut de pe terenul faptelor sigure și a considerat că și evenimentele mai mici aduc importante contribuții la cunoașterea diferitelor epoci. „Se știe — susține el — că istoria unui popor sau a unei țări nu este și nu poate fi clădită tot numai din nararea și descrierea de întîmplări mari și de însemnătate covîrșitoare, care au produs adînci schimbări sociale și au dat noi îndrumări omenirii. Cu atît mai mult

¹⁸ Pentru dezvoltarea Arhivelor Statului Filiala Năsăud în această etapă vezi : I. Rusu, *Arhivele Statului Filiala Năsăud după 25 de ani de activitate*, în „Revista Arhivelor” nr. 2, 1963, p. 261—265.

¹⁹ S. Dragomir, *Virgil Șotropa*, în „Plaiuri năsăudene”, anul I, nr. 2—3, 20 iulie —10 august 1943, București.

se poate spune aceasta despre un ținut mai mic cum este districtul Năsăudului în care, pe lângă fapte mărețe care pot sta pe paginile oricărei istorii, s-au petrecut în cursul vremurilor multe lucruri și incidente mai mărunte și mai puțin importante, care merită însă atenția noastră și e bine să fie înregistrate pentru posteritate. Numai cunoscând trecutul în toate fazele și în toate amănunțele sale, își poate face cetitorul curios o icoană limpede despre stările sociale care au domnit în diferite epoci”²⁰.

O mare parte a activității sale a desfășurat-o într-o perioadă de aprigă luptă a poporului român din Transilvania împotriva burghezo-moșierimii maghiare și a puterii habsburgice când circulau tot felul de teorii defăimătoare la adresa poporului român și la drepturile lui. Această stare de lucruri l-a determinat ca în studiile sale să ia uneori o atitudine militantă și să combată unele opinii neștiințifice și ignorante la adresa noastră. Dar bun cunoscător al culturii germane și maghiare, a receptat din acestea ceea ce era pozitiv și înaintat, făcându-l să nu cadă pe panta naționalismului extremist și să disprețuiască alte popoare.

În domeniul arhivisticii numele lui rămâne legat de înființarea Arhivelor Statului din Năsăud, de apărarea arhivelor și de strădania de a forma o opinie științifică față de acestea, într-o vreme când politicianismul demagog și autoritățile statului burghez manifestau un detestabil dezinteres față de arhive.

„Iarăși — scrie Virgil Șotropa, constatând distrugerile unor arhive la Rodna — se adevărește ceea ce am scris și de atâtea ori am accentuat în fața organelor care au căderea să ia măsuri în direcția aceasta, că ni se prăpădesc arhivele din vina prea multelor și nenorocitelor preocupări politice și din lipsa chiar și a celor mai modeste ajutoare financiare”²¹.

Crescut și format în focul luptelor poporului român din Transilvania pentru unitate națională și împotriva asupririi sociale și naționale, Virgil Șotropa rămâne deziluzionat de viața politică a „României Mari” de după 1918²².

Desfășurându-și activitatea în condițiile social-politice și culturale ale secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului nostru, în activitatea lui Virgil Șotropa apar și trăsăturile negative specifice unei părți a intelectualității vremii, ca de pildă concepția despre „luminatul împărat” care vrea „binele tuturor” în „interesul general”, concepție ce reiese din unele studii ale sale, bineînțeles pentru perioada precedentă dualismului sau credința în apariția neclintire a societății burgheze și părerea că înfăptuirea dreptății sociale se poate realiza prin ridicarea morală și culturală a ei.

Cu toate aceste limite ideologice, inerente epocii în care a trăit, aspectele pozitive ale activității sale îi oferă un îndreptățit loc în istoriografia transilvăneană.

²⁰ V. Șotropa, *Răboaie din trecut*, în „Arhiva someșană”, nr. 1, 1924, p. 61.

²¹ V. Șotropa, *Minele rodnene*, în „Arhiva someșană”, nr. 8, 1928, p. 3.

²² Arh. St. Năsăud, colecția V. Șotropa, dosar nr. XXXI/406, p. 81 (Amințiri).

DOCUMENTE PRIVITOARE LA ȚARA NOASTRĂ ÎN ARHIVELE DE RĂZBOI DIN VIENA

TIBERIU MOȚ

Este un fapt binecunoscut că istoria poporului român, în anumite perioade, a avut multe contingente cu istoria fostului Imperiu austro-ungar. De aceea e firesc ca în Arhivele vieneze să se păstreze surse de informație istorică cu privire la țara noastră unele cercetate și folosite, fie direct, fie prin intermediul publicațiilor, altele care trebuie să stea în atenția cercetării prezente și viitoare.

Acesta a fost de altfel și motivul ce a determinat Direcția generală a Arhivelor Statului să trimită în Austria delegații de cercetători pentru depistări de documente referitoare la istoria patriei noastre.

Cercetările la care ne referim, întreprinse în arhivele vieneze în anul 1966 au durat o perioadă de trei luni, iulie-septembrie, axându-se îndeosebi pe studierea fondurilor arhivistice păstrate la Haus-Hof-u Staatsarchiv și la Kriegsarchiv.

Ne-am propus să prezentăm selectiv problematica mai importantă ce se desprinde din documentele depistate la Kriegsarchiv de către autorul prezentei informări referitoare la primele două decenii ale secolului al XX-lea.

În urma cercetării fondului „Cancelaria militară a împăratului”, „Das Archiv der Militärkanzlei des Kaisers und Königs”, a sondajelor făcute în fondurile „Cancelaria militară a inspectoratului general al armatei”, „Das Archiv der Militärkanzlei des Generalinspektors der gesamten bewafneten Macht” și în „Arhiva șefului Marelui Stat Major”, „Das (Archiv des Chefs des Generalstabes für die gesamte bewafnete Macht Chefs Glstb.)” precum și a studierii inventarelor fondului „Acte de campanie” (Feldakten), am desprins următoarele teme mari: criza balcanică, România și Austro-Ungaria, România în timpul primului război mondial, etc.

Referitor la criza balcanică, din grupajul de documente constituit sub titlul: „Balkankrise 1912–13”, din fondul Cancelariei militare a Inspectoratului general al Armatei (MKFF), însumând șapte fascicule, cu circa 3000–3500 file, numeroase informații se referă la atitudinea tuturor statelor implicate direct și indirect în evenimentele balcanice din această

perioadă, inclusiv a României. Astfel, rezultă că, în octombrie 1912, regelui Carol I i se cere să facă politică românească și nu austriacă¹. Rezultă, de asemenea, că, în general, în România starea de spirit era vădit antihabsburgică², această atitudine menținându-se ostilă în tot timpul crizei balcanice. Documentele demonstrează că cercurile guvernamentale austro-ungare manifestau un deosebit interes pentru atragerea României de partea monarhiei habsburgice și împotriva Serbiei, în care scop se fac României o serie de promisiuni³.

Ostilitatea față de politica balcanică a Austro-Ungariei, manifestată de opinia publică și de majoritatea politicienilor din România, în care un rol important l-a avut N. Iorga⁴, întărește neîncrederea guvernului de la Viena în posibilitatea obținerii pe cale diplomatică a rezultatelor scontate. Astfel, că Ministerul de Război elaborează o serie de măsuri militare⁵, iar generalul Conrad v. Hötendorf este trimis la București pentru a exercita presiuni asupra guvernului român pentru atragerea României de partea politicii balcanice a Austro-Ungariei⁷.

Același general înaintează împăratului, în noiembrie 1912, deci înaintea începerii misiunii sale la București, un „eseu” asupra politicii Austro-Ungariei în Balcani, cuprinzând două variante cu analiza reacției posibile, pentru fiecare variantă, a marilor puteri și a statelor direct implicate. Cît privește România, generalul Conrad V. Hötendorf susținea necesitatea atragerii ei de partea monarhiei habsburgice, deși prin aceasta el recunoștea că se creează pericolul creșterii influenței României asupra românilor din Transilvania⁸. Aproape concomitent, generalul Schemua, întocmește și el, un prim memoriu, în septembrie 1912, în care propune și analizează trei variante privind politica austro-ungară în Balcani⁹, iar în noiembrie 1912, al doilea memoriu privind rezolvarea situației din Balcani, în raport cu evoluția evenimentelor survenite între timp¹⁰.

Anul 1913 a însemnat deznodarea temporară a încercărilor contradicții balcanice, cu participarea mai intensă, diplomatică și militară a statelor interesate, fapt ce și găsește oglindirea în numeroase documente depistate. Materialele documentare din prima jumătate a anului 1913 atestă o ostilitate crescîndă a populației României, ajungînd pînă la demonstrații de stradă împotriva monarhiei habsburgice¹¹ și scot în evidență multiple

¹ Kriegsarchiv (K. A.), Des Archiv der Militärkanzlei des General-inspectors der gesamten bewaffneten Macht (M. F. F. F.), Sonderreihe Balkankrise, fasc. III.

² Ibidem, fasc. V.

³ Ibidem, fasc. IV, 194°, „Abschrift eines streng vertraulichen Erlasses an Grafen Szögyenyi 30.X.1912”.

⁴ Ibidem, Das Archiv der Militärkanzlei des Kaisers und König (M. K. S. M.), 1912, 18-1/7.

⁵ Ibidem, 1912, 69-5.

⁶ Ibidem, M. K. F. F. fasc. IV.

⁷ Ibidem, M. K. S. M., 1912, 25-1/9.

⁸ Ibidem, 25-1/10.

⁹ Ibidem, 25-1/11, res. nr. 3852.

¹⁰ Ibidem, res. nr. 4611.

¹¹ Ibidem, 1913, 8-1/6.

aspecte ale relațiilor româno-turco-bulgare¹². Din documente se reliefează intenția tot mai fățișă a Austro-Ungariei de a anexa Albania și Serbia, fapt ce rezultă din referatele întocmite în luna mai de generalul Conrad V. Hötendorf și din memoriul aceluiași general, din 4 august 1913¹³.

O documentație foarte bogată, cuprinsă mai ales în seria de fascicule „Balkankrise” din fondul MKFF, se referă la acțiunile militare întreprinse de România în timpul crizei balcanice, și îndeosebi în anul 1913, dându-se posibilitatea de a urmări diverse acțiuni ca : mobilizări, înarmări, dizlocări și concentrări de trupe etc.¹⁴.

După cite se știe conflictul balcanic a constituit preludiul marilor înceștări ce aveau să cuprindă Europa în anul 1914.

Întreaga perioadă dintre 1913 și 1916, inclusiv intrarea României în război, este bogat ilustrată. Numeroase documente furnizează informații majore asupra stării de spirit a populației și a poziției diverselor grupări politice din România, asupra manevrelor diplomatice și militare pentru atragerea României de partea Triplei Alianțe etc. Astfel, Cancelaria militară a împăratului este informată, în noiembrie 1913, despre atitudinea pronunțat dușmănoasă a lui N. Iorga față de imperiul habsburgic, și despre orientarea politicii României spre ideea „României Mari”¹⁵, iar în prima jumătate a anului 1914, rapoartele din București înregistrează orientarea tot mai antihabsburgică a României și tendința acesteia de a se alia unei politici vinzînd dezintegrarea imperiului austro-ungar¹⁶,

Ponderea României în sistemul de alianțe al Puterilor Centrale și în stabilirea raportului de forțe, angajate în primul război mondial, este ilustrată de câteva documente deosebit de importante emise sau destinate celor mai înalte personalități conducătoare. Așa de pildă, într-o scrisoare din 24 martie 1914, trimisă împăratului Francisc Iosif, Wilhelm, kaizerul Germaniei, consideră optimă încorporarea („Angliederung”) la Austro-Ungaria, prin confederație a României, împreună cu Grecia și Serbia¹⁷, iar la 14 septembrie 1914, același Wilhelm, într-o telegramă trimisă lui Francisc Iosif, declară că cheia războiului contra Rusiei „stă în mîinile” României¹⁸.

Documentele atestă eforturile deosebite întreprinse de guvernul austro-ungar pentru atragerea României în tabăra Triplei Alianțe, în care scop formulează diverse concesii în favoarea României. Amintim în acest sens recomandarea prințului Friedrich de a satisface condiția pusă de România pentru ralierea ei la Tripla Alianță, și anume cedarea

¹² Ibidem, M. K. F. F., fasc. V.

¹³ Ibidem, M. K. S. M., 1913, 65-59 și 65-59-1.

¹⁴ Ibidem, M. F. K. F., fasc. I, II, III, V și M. K. S. M., 1913, 18-1/4.

¹⁵ Ibidem, M. K. S. M., 1913, 25-1⁰⁴.

¹⁶ Ibidem, 1914, 18-1⁰⁵-1, 2, 34.

¹⁷ Ibidem, 18-2⁰¹-9.

¹⁸ Ibidem, Sonderreihe, Reservat-Akten, fasc. 100, nr. 44 res. Textul telegramii se mai găsește și într-un raport al ambasadorului austro-ungar la Berlin, depistat de prof. univ. dr. docent C. C. Giurescu, la Haus-Hof-u. Staatsarchiv „Politisches-Archiv”.

către România a Bucovinei, întrucît „armata română poate avea o influență hotărîtoare asupra fronturilor”¹⁹. Cîteva zile mai tîrziu, la 15 septembrie 1914, Czernin telegrafiază de la București că starea de spirit în România este violent antihabsburgică, doar regele fiind favorabil Triplei Alianțe. Al afirmă că este posibilă „o revoluție” și abdicarea imediată a regelui și propune cedarea urgentă a Bucovinei precum și cele mai largi concesiuni pentru populația română din Transilvania²⁰. Într-un document, din 2 octombrie 1914, se consemnează ca insuficiente concesiunile făcute de guvernul ungar, în favoarea românilor din Transilvania, și se spune că, pentru atragerea României de partea Austro-Ungariei, ar fi necesare numirea unui ministru și a mai mulți prefecți români²¹.

Concomitent cu diversele acțiuni diplomatice, duse pentru a determina alinierea României la Tripla Alianță, cercurile conducătoare austro-ungare preconizează exercitarea unor presiuni militare. În octombrie 1914, se preconizează ca organizarea apărării granițelor din Ardeal cu România să fie efectuate sub forma unor demonstrații de forță pentru intimidarea României²², în vreme ce Biroul de operațiuni din Marele Stat Major al armatei austro-ungare elaborează, în decursul anilor 1913 — 1914, planuri privind România, cuprinzînd măsuri politice, militare, organizarea transporturilor, operațiuni de luptă, itinerarii de marș, direcții de atac etc., grupate într-o fascicolă de cca 400 file, sub denumirea „Pregătiri contra României” (Vorbereitungen gegen Rumänien)²³. Iată cîteva titluri mai semnificative, cuprinse în această fascicolă : „Kriegsvorsorgen gegen „Ru” [mănen] (4 aprilie 1914); „Ru[mănen] Aufmarsch 1914”; „Übersicht für den Kriegsfall Ru[mănen]”, Alternative B; „Schaffung einer k.u. Landwehrgebirgstruppen an den Grenzen gegen Rumänien”, „Massnahmen im Siebenburgen”.

Anul 1915 începe cu vești îngrijorătoare pentru statul austro-ungar. Un document din 6 ianuarie ne informează că la Viena se consideră posibilă intrarea în război, contra Austro-Ungariei, a Italiei și României, între care s-ar putea să existe un plan de cooperare, evenimentul fiind așteptat în primăvara aceluia an²⁴. Mai tîrziu, la 3 februarie 1915, se anunță că la Roma intrarea României în război contra Austro-Ungariei se consideră sigură²⁵, iar un alt document, din 22 mai 1915, consemnează intrarea în război a Italiei, relatînd, totodată, că la Roma se consideră că România se va alătura Italiei, pînă la sfîrșitul lunii iunie²⁶.

¹⁹ Ibidem, nr. 69 res.

²⁰ Ibidem, nr. 50 res. Este o copie de pe originalul păstrat la H. H. St. A., „Politisches-Archiv, depistat de prof. univ. dr. docent, C. C. Giurescu.

²¹ Ibidem, nr. 63, res.

²² Ibidem, nr. 73, res.

²³ Ibidem, Das Archiv des Chef des Generalstabes für die gesamte bewafnete Macht (Chef. Gltb. 3 Operationsbüro, fasc. 44.

²⁴ Ibidem, Sonderreihe, Reservat-Akten, fasc. 100, nr. 126 res.

²⁵ Ibidem, 1915, 69—10/15—3.

²⁶ Ibidem, 69—10/15—37.

Astfel stînd lucrurile, se intensifică eforturile imperiului austro-ungar pentru a cunoaște îndeaproape situația economică și militară precum și starea de spirit din România. Aceasta este atestată de o serie de documente din perioada februarie-noiembrie 1915²⁷. Dintre acestea, ni se par pline de interes informațiile furnizate de o ziaristă austriacă din Bucovina, al cărui nume nu este amintit în document, și care a stat de vorbă cu o serie de politicieni români ca Filipescu, Costinescu, Take Ionescu, Constantinescu, Grădișteanu, ș.a. Iată care sînt, în esență, concluziile discuțiilor purtate: România ar fi trebuit să ocupe Transilvania. Vinovat că nu s-a făcut acest lucru este regele care ține cu germanii. Românii din Transilvania sînt asupriți, guvernul român are o atitudine vădit anti-austro-ungară și nu crede în victoria Triplei-Alianțe²⁸.

Pe de altă parte, se întreprind intense pregătiri militare pentru a face față noilor inamici probabili. Aceste pregătiri sînt atestate la memoriul generalului Conrad V. Hötendorf privind modul de acțiune a Austro-Ungariei, în cazul că va fi atacată de Italia și România (16 mai 1915)²⁹, precum și de măsurile de întărire a granițelor din Ardeal cu România³⁰, de apărare a minelor de la Petroșani³¹ etc.

Cu toată vădita atitudine nefavorabilă a guvernului român Austro-Ungaria continuă să acționeze în direcția atragerii României. La 29 iulie 1915, generalul Conrad V. Hötendorf propune încheierea păcii separate cu Rusia și atragerea imediată a României de partea Puterilor Centrale³². În memoriul din 27 octombrie 1915, același general Conrad V. Hötendorf analizînd situația militară din Balcani, insistă din nou asupra necesității atragerii României de partea Triplei Alianțe³³.

Anul 1915 se încheie fără ca Austro-Ungaria să obțină o apropiere a României sau măcar o ameliorare a stării de spirit antihabsburgice. Dimpotrivă, așa cum rezultă dintr-un referat asupra situației Austro-Ungariei, întocmit de Marele Stat Major la 17 decembrie 1915, România era considerată centrul propagandei antihabsburgice³⁴.

Cinci fascicule³⁵ depistate la Kriegsarchiv, cuprinzînd circa 2 500 file, furnizează informații referitoare la forța militară a României, dizlocarea armatei române, mobilizarea ei, dotarea cu echipament și armament, întărirea frontierelor Austro-Ungariei, formarea de batalioane de marș austro-ungare pentru frontul din Transilvania, intrarea în război, operațiunile militare în diverse sectoare ale frontului, cooperarea austro-ungară contra României etc.

²⁷ Ibidem, 18—2/6.

²⁸ Ibidem, 18—2/6—7.

²⁹ Ibidem, Sonderreihe, R. A. fasc. 100, nr. 166 res.

³⁰ Ibidem, 1915, 46—3/2, 65—2 1—9 ad.

³¹ Ibidem, 69—4/48.

³² Ibidem, Sonderreihe, R. A. 100, nr. 189 res.

³³ Ibidem, 1915, 25—1⁰⁵—2.

³⁴ Ibidem, 28—3/14—2.

³⁵ Ibidem, 1916, 18; 69/1—2; 69/3—5; 69/10—15

Un interes deosebit considerăm că prezintă raportul din 10 martie 1916 al Comandamentului suprem al armatei austro-ungare în care se analizează atitudinea populației poloneze, ucrainiene, evreiești, italiene, române, croate, cehe, slovace și propaganda internațională pentru pace. În raport se acordă o atenție aparte problemei românești, căreia îi sînt rezervate 10 pagini din totalul de 78, pe parcursul cărora se găsesc informații privind activitatea în România a refugiaților români din Ardeal și Bucovina în general, și a lui O. Goga și V. Lucaciu în special, caracterizări ale presei din România, activitatea „Legiunii Ardelene”, a Ligii Culturale ³⁶ etc. O serie de documente se referă la organizarea apărării pasurilor din Carpați contra înaintării române ³⁷, la divergențele dintre Germania și Austro-Ungaria în chestiunea formării unui comandament unic pe frontul de est (19 martie 1916) ³⁸, la înfringerea trupelor ruso-române în fața lui Mackensen (septembrie 1916) ³⁹, la evacuarea populației din Transilvania în fața înaintării trupelor române, (septembrie 1916) ⁴⁰, la dispozițiile ca batalioanele de marș pentru frontul din Transilvania să nu cuprindă români (octombrie 1916) ⁴¹, la organizarea și modul de repartitie între țările Triplei Alianțe a exploatării economice a României, octombrie 1916, și apoi, în decembrie 1916, la înființarea comisiei economice pentru administrarea teritoriului ocupat din România ⁴².

Asupra evenimentelor din anul 1917 de pe frontul românesc sînt informații din fondul Conclaria Militară a împăratului, care se referă, total sau parțial, la organizarea, efectivele, dizlocarea armatei române, la situația operațiunilor pe fronturi, la acțiunile flotei austro-ungare în sectorul românesc al Dunării ⁴³ etc. Din conținutul unui document, din 5 ianuarie, rezultă că oprirea ofensivei austro-ungare pe frontul românesc a avut loc datorită pierderilor mari ⁴⁴. Numeroase alte documente permit urmărirea neîntreruptă a operațiunilor flotei dunărene a Austro-Ungariei în perioada 1 ianuarie — 31 iulie 1917 ⁴⁵. Sînt descrise pe larg luptele din zona văii Uzului (noiembrie 1917) ⁴⁶. Un memoriu întocmit la 10 martie 1917, în legătură cu rezolvarea problemei alimentare în imperiul habsburgic, demonstrează că tocmai în acest scop se și viza exploatarea teritoriilor ocupate din România ⁴⁷. Alte documente, emise în perioada martie-august 1917, ne oferă informații privind numirea Imputernicului cesaro-crăiesc în România, competența și activitatea acestuia, relațiile sale cu

³⁶ Ibidem, 28—35—1.

³⁷ Ibidem, 69—2/6—1, Op. geh. nr. 40.

³⁸ Ibidem, Op. geh. nr. 41.

³⁹ Ibidem, 69—6/1—9.

⁴⁰ Ibidem, 69—11/6; 69—11/6—1; 69—11/6—4.

⁴¹ Ibidem, 69—4; 54.

⁴² Ibidem, 69—17/14—1,2; 69—11/7.

⁴³ Ibidem, 1917, 16—24; 69^o1—3; 69^o5—8.

⁴⁴ Ibidem, Sonderreihe, R. A. fasc. 100, Op. nr. 108, geh.

⁴⁵ Ibidem, M. K. S. M. 69—6/5—4, 5, 6, 7, 8, 10, 14, 15.

⁴⁶ Ibidem, 69—6/32.

⁴⁷ Ibidem, 69—17/14.

comandamentul german și autoritățile civile din teritoriul român ocupat ⁴⁸.

Informația documentară asupra evenimentelor din România și de pe frontul românesc se îmbogățește mult în anul 1918. Într-un număr de șase fascicule ⁴⁹ se găsesc abundente referiri privind situația armatei române, tratatul de la București, situația generală internă a României, formarea guvernului Averescu, relațiile armatei române cu armata rusă revoluționară etc. Iată și câteva informații de detaliu mai semnificative.

Raportul șefului Marelui Stat Major imperial privind situația de pe fronturi și în interiorul țărilor inamice, din 29 ianuarie 1918, consemnează atitudinea dușmănoasă a populației românești față de Austro-Ungaria, relațiile populației și armatei române cu trupele rusești comuniste, situația grea economică din țară ⁵⁰ etc. Într-un alt raport, din 26 februarie 1918, se fac referiri la demisia guvernului Brătianu și formarea guvernului Averescu, existența unui guvern revoluționar român la Odesa ⁵¹ etc. În legătură cu tratativele de pace cu România se află un document, din 2 martie 1918, în care se preconizează reînceperea cu toată forța a operațiilor militare dacă România refuză să încheie pace ⁵², iar într-un altul, care este un raport al șefului Marelui Stat Major imperial, se dau informații privind reînnoirea armistițiului cu România și tratatul de pace încheiat cu guvernul Averescu ⁵³, etc. Interesante sînt și declarațiile fostului ambasador român la Londra, Mișu, despre cauzele intrării României în război și a înfringerii din prima perioadă ⁵⁴.

Documentele depistate mai oferă date privind situația politică din Bulgaria în legătură cu tratatul de la București (10 iulie 1918) ⁵⁵, locul României în satisfacerea necesităților de alimente și furaje ale armatei austro-ungare ⁵⁶, activitatea Imputernicitului cesaro-crăiesc în Dobrogea ⁵⁷, divergențele între Germania și Austro-Ungaria în legătură cu obligațiile României privind întreținerea navigabilității Dunării, paza fluvială ⁵⁸ etc.

Au fost depistate numeroase materiale documentare privind situația Transilvaniei, Banatului, precum și Bucovinei care erau înglobate în granițele fostului imperiu austro-ungar. Prezentarea lor separată în această comunicare este făcută din considerente de sistematizare a bogatelor și diverselor informații.

Materialele documentare referitoare la situația din Transilvania și Banat în anii 1912–13 conțin date privind îndeosebi probleme militare :

⁴⁸ Ibidem, 69–3/34–1, 2, 3, 4, 5,

⁴⁹ Ibidem, 1918, 16–18 1–2/1–6; 18–27 2 7; 67–69 1–3; 69 4–8; 69 9–15;

⁵⁰ Ibidem, 69–6/12, Po. gcj, nr. 897.

⁵¹ Ibidem, Op. geh. nr. 1072.

⁵² Ibidem, 69–6/1–1.

⁵³ Ibidem, 69–6/12, Op, geh. nr. 1296.

⁵⁴ Ibidem, 69–6/10.

⁵⁵ Ibidem, 18–2/8–3.

⁵⁶ Ibidem, 25–1/9.

⁵⁷ Ibidem, 69–4/38.

⁵⁸ Ibidem, 69–26/2.

garnizoane militare în Ardeal și Banat, mișcarea unităților militare în aceste provincii. Un document însumînd opt pagini, din 1 mai 1912, se referă la întărirea jandarmeriei maghiare din Transilvania în zonele de frontieră cu România⁵⁹, iar un altul, din iunie 1913, se referă la „tulburări serioase” semnalate la Arad, în legătură cu alegerea lui Tisza ca prim ministru⁶⁰.

Evenimentele premergătoare primului război mondial și izbucnirea acestuia aduc în centrul preocupărilor cercurilor guvernamentale austro-ungare o serie de probleme ridicate de situația și populația din Transilvania și Banat. Această realitate istorică este reflectată în creșterea volumului de acte create în legătură cu evenimentele respective. Cercetările efectuate au dus la depistarea unor importante documente⁶¹ din care rezultă starea de spirit din Transilvania și Banat, mișcarea națională a populației române etc.

Considerăm foarte util să relevăm și unele aspecte de detaliu. În martie 1914 autoritățile vieneze se arătau îngrijorate de activitatea mișcării „Los von Rom”, subliniind necesitatea întăririi influenței catolice în Transilvania⁶². Un document din luna mai consemnează tendința puternică a populației române din Transilvania de a se uni cu țara. În context se subliniază rolul deosebit al „Albinei” și al „Astrei” în cultivarea conștiinței naționale a românilor din această provincie, precum și aportul însemnat în această direcție a Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor⁶³. La 17 iulie 1916 se semnalează că o serie de regimente ale armatei austro-ungare, formate din români, sînt contaminate de ideea unirii cu România⁶⁴.

O bună parte a materialului documentar din anul 1915⁶⁵ se referă la probleme de ordin militar. Alături de acestea sînt însă documente care înfățișează, fie direct, fie indirect, starea de spirit tot mai pronunțat anti-habsburgică a populației române din cuprinsul monarhiei austro-ungare. Această realitate face ca în repetate rînduri să fie luate măsuri pentru întărirea jandarmeriei din teritoriile locuite de români⁶⁶. Mai semnificativ în acest sens, ni se pare documentul din 7 iunie 1915, din care rezultă că întărirea jandarmeriei în Transilvania era dictată de situația politică internă⁶⁷.

Printre românii din Ardeal și Banat, se constată acțiuni „antipatriotice”, ca dezertări în România, automutilări, abateri de la disciplina

⁵⁹ Ibidem, 46-3 2.

⁶⁰ Ibidem, 1913, 28-4/1.

⁶¹ Ibidem, 1914, 18-2/4; 19-28; 45-49, 57-65; 69-1 1-20; 69/6/1-15; 69/6 16; Sonderreihe, facs, 100, Chef. Glsth, Op. 8, fasc. 44.

⁶² Ibidem, 48-3/1.

⁶³ Ibidem, 28-3/1.

⁶⁴ Ibidem, 28-3/1-2.

⁶⁵ Ibidem, 1915, 21-30; 45-52; 54-65, 69/2-3, 69/4; 69/9-13, 69/14.

⁶⁶ Ibidem, 46-3/3; 46-3/3-2; 69-4/3-1.

⁶⁷ Ibidem, 69-4/31-1.

militară (24 martie 1915)⁶⁸ iar în Bucovina se manifestă orientare anti-habsburgică (mai 1915)⁶⁹. Amploarea luptei împotriva asupririi, dusă de către toate naționalitățile oprimăte din monarhia austro-ungară, determină cercurile guvernante să ia măsuri pentru combaterea orientării „iredentiste” în „regiunile de frontieră” locuite de slavi, români, italieni (noiembrie 1915)⁷⁰, măsuri precedate, în aprilie — mai 1915, de o adevărată rocadă militară, constînd în transformarea, prin schimb, a unor unități militare cehe în Ardeal și Banat⁷¹.

Mai amintim, pentru anul 1915, două informații referitoare la Valea Jiului, și anume formarea unei gărzi voluntare cu minerii de la „Exploatarea Petroșani” în scopul „apărării” minelor, septembrie 1915⁷², iar în noiembrie, constituirea de batalioane de muncă pentru minele din Valea Jiului, batalioane formate în proporție de 45 — 50 % din români⁷³.

Anul 1916 marchează intrarea în război a României contra Ungariei, Transilvania devenind în parte teatru de război, în parte zonă imediată din spatele frontului. Acest fapt se reflectă în documentele depistate în șase fascicule⁷⁴, al căror conținut se referă aproape exclusiv la chestiuni militare ca includerea sau scoaterea din zona de război a unor teritorii din Ardeal și Banat, formarea de batalioane de marș în sau pentru aceste provincii, evoluția frontului, refugiarea și evacuarea populației din Ardeal și Bucovina etc. În două documente se fac referiri succinte la „iredenta” română din Ardeal (16 aprilie 1916)⁷⁵, se semnalează dezertarea în masă a unor ofițeri și subofițeri români din armata imperială, fugiți în România (18 noiembrie 1916)⁷⁶.

Documentele depistate în trei fascicule⁷⁷, din anul 1917, se referă printre altele la rezultatele colectării în Ardeal și Banat a cuprului necesar industriei de război, la atitudinea populației din Bucovina în perioada ocupației rusești (iunie 1916 — august 1917)⁷⁸ și la activitatea trupelor de intervenție împotriva populației din întreg imperiul făcîndu-se referiri la demonstrația populației din Vascău (raionul Beiuș, regiunea Crișana), din 26 august 1917, precum și la greva de la Cluj, din 7 octombrie 1917⁷⁹.

Un număr mai mare de documente, depistate în șase fascicule⁸⁰, furnizează date asupra unor evenimente petrecute în anul 1918, îndeosebi de natura celor arătate în anii anteriori. Mai interesant ni se pare raportul șefului Marelui Stat Major imperial, din 25 aprilie 1918, care se referă desigur de larg asupra activității naționalităților asuprite din Austro-Ungaria în

⁶⁸ Ibidem, 28-35, Präs, nr. 4448.

⁶⁹ Ibidem, 69-2/7-3.

⁷⁰ Ibidem, 49-4/2.

⁷¹ Ibidem, 65-2/1-5.

⁷² Ibidem, 69-4/48.

⁷³ Ibidem, 69-4/57-2.

⁷⁴ Ibidem, 1916, 19-28; 69/1-2; 69/3-5; 69/5-9; 69/10-15; 69/16.

⁷⁵ Ibidem, 25-1/1-8.

⁷⁶ Ibidem, 22-2/2, Op. nr. 34242.

⁷⁷ Ibidem, 1917, 25-28 1-2/1-50; 69/1-3; 69/5-8.

⁷⁸ Ibidem, 69-6.21.

⁷⁹ Ibidem, 28-1/4.

⁸⁰ Ibidem, 1918, 41-52; 67-69 1-3; 69/4-8; 69/9-15.

general și asupra românilor în speță ⁸¹. Apoi, o informație din Cluj se referă la propaganda comunistă desfășurată în lagăre de repatriați (27 iunie 1918) ⁸². Dintr-un document, din 21 septembrie 1918, se desprinde faptul că în această perioadă se dispusese retragerea de pe front a unor trupe pentru asigurarea ordinii publice în regiunile miniere greviste din Austria și în provinciile locuite de naționalități, și în Transilvania, în scopul prevenirii unui „putch” al României ⁸³. Într-un document, din octombrie 1918, se consemnează starea de nemulțumire a populației din Ardeal ⁸⁴, iar în altul se analizează cauzele destrămării morale a spatelui frontului din imperiu ⁸⁵.

Pe lângă documentele referitoare direct la istoria patriei noastre și a poporului român, cercetările efectuate la Kriegsarchiv — ca de altfel și la celelalte arhive vieneze — au dus la depistarea a numeroase materiale documentare referitoare la istoria imperiului austro-ungar. Din această categorie au fost notate pentru reproducere documentele al căror conținut dezvăluie fenomene, fapte care caracterizează politica generală a statului dualist austro-ungar și contribuie, totodată, la înțelegerea sau explicarea mai ușoară a unor probleme legate direct de istoria României, de care însă nu ne vom mai ocupa aici.

⁸¹ Ibidem, 69—6 12.

⁸² Ibidem, 22—2 1.

⁸³ Ibidem, 69—4 21—5.

⁸⁴ Ibidem, 43—4/4/4.

⁸⁵ Ibidem, 69—27,9.

CORRESPONDENȚA CONSULATULUI STATELOR UNITE ALE AMERICII ÎN ROMÂNIA 1858 — 1906*

S. RACOVICIANU, V. GOSTAKE

În cadrul acțiunilor întreprinse de Direcția generală a Arhivelor Statului pentru completarea Fondului arhivistic de stat cu documente referitoare la țara noastră, care se găsesc în arhivele altor state, au fost aduse din S. U. A. microfilmele după corespondența Consulatului american din România. Documentele microfilmate nu reprezintă în totalitate activitatea acestei misiuni diplomatice ci doar perioada 1858—1906. Una dintre role reproduce corespondența consulatului de la Galați în perioada 1858—1869, iar restul materialului provine de la consulatul din București. Originalele lor se găsesc la Arhivele Naționale din Washington.

Din studierea acestui material documentar, se disting două aspecte principale: pe de o parte evoluția reprezentanței diplomatice a Statelor Unite în țara noastră și pe de altă parte dezvoltarea economică, socială și politică a României pe o perioadă de aproape o jumătate de secol.

În ce privește evoluția reprezentanței diplomatice a Americii, se observă că, după Unirea Principatelor, uzanța potrivit căreia reprezentanții diplomați erau acreditați de către Poartă prin firmanul numit Berat sau Exequatur, nu mai este respectată de domnitorul Alexandru Ioan Cuza și apoi de Carol de Hohenzollern.

Atitudinea lor fermă a făcut ca reprezentatii diplomați străini, inclusiv cei americani, să fie acreditați direct și nu prin intermediul turcilor¹.

Pe măsura progresului statului român se resimțea necesitatea dezvoltării relațiilor diplomatice româno-americane ajungându-se, de la consulatul din Galați, cu atribuții comerciale condus de un consul general cu sediul la Odesa, sau de la consulatul din București, condus de un consul general cu sediul la Atena, la o Legație americană cu sediul la București (1905).

* De fapt această corespondență este constituită în cea mai mare parte din rapoarte diplomatice periodice și din adrese oficiale pentru lucrări ordinare de consulat.

¹ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, microfilm T—384, rola 1, rapoartele din 10 noiembrie 1859, din 11, 14 și 28 februarie 1863, microfilm T—285, rola 1, rapoartele din 22 februarie, din 1 martie, din 4 și 30 aprilie, din 1 și 10 mai, precum și cel din 20 iunie 1867, rola 2, raportul din 20 februarie 1871 și anexele sale A, B, C și D.

Una din preocupările frecvente ale consulilor era informarea Departamentului de Stat asupra dezvoltării economiei României. Rapoartele periodice întocmite de reprezentantul diplomatic oglindeau întreaga structură economică a țării. Deși consulii se plîngeau de faptul că nu existau statistici decît în mod sporadic și că datele erau greu de furnizat, situațiile generale prezentate de ei, reușesc totuși să redea în ansamblul ei evoluția economiei românești.

Spre exemplu, în raportul din 1 iulie 1867 asupra situației generale se vorbește, printre altele, despre bogăția subsolului „mai ales petrolul care se găsește în mari cantități la poalele Munților Carpați”, sarea „care se găsește din abundență”, creșterea vitelor etc.²

Industria românească reflectată în documentele diplomatice despre care vorbim se ocupa cu prelucrarea produselor naturale în cea mai mare măsură. Un raport întocmit în anul 1880 de consulul Eugen Schuyler arată că industria din România era rudimentară deși „românii au aptitudini pentru industrie”³. Consulul preciza că industria casnică a fost întotdeauna practică în țară și că majoritatea țăranilor puteau să-și confecționeze pentru ei obiectele de primă necesitate, iar femeile erau renumite pentru îndeminarea cu care brodau. Pielea se tăbăcea în cantitate suficientă nu numai pentru a acoperi nevoile interne ci și pentru exportul în Turcia și Austria. Taxele de vamă au fost o perioadă de timp atît de scăzute, încît chiar micile manufacturi n-au putut ține piept competiției străine și puținelor fabrici mari care existau în România. Raportul consemnează numeric chiar existența diferitelor fabrici de chibrituri, de zahăr, de postav sau de olărie precum și numărul de mori (cu aburi, de vînt și de apă) și de gatere (fabrici de cherestea), și pe acela al rafinăriilor de petrol, al fabricilor de bere și al distilăriilor (fabrici de spirt și băuturi alcoolice). Cu un an mai înainte, în 1879, se aduseseră din Statele Unite mașini pentru confecționarea cizmelor militare și pentru fabricarea cărămizilor.

În ceea ce privește industria extractivă în același raport se arăta că Munții Carpați conțin argint, mercur, cupru, plumb, arsenic, cobalt și fier. Despre aur se spunea că se găsește în nisipurile mai multor riuri dar nu în cantități care să tenteze mulți locuitori să le spele. Se găsea de asemenea sulf, gips, cărbune și lignit dar singurele minerale prelucrate pentru vreun profit erau sarea și petrolul.

Sarea se apreciază a fi „de o calitate excelentă și dacă s-ar lucra conform celor mai perfecționate metode, producția ar fi foarte mare”. În mine se folosea atît munca liberă cît și cea a ocnașilor; numărul aproximativ al muncitorilor angajați variind între 1600—2 000. Cantitatea de sare extrasă anual era de aproape 64.000 tone.

Referitor la petrol se arată că în județele Dimbovița, Prahova, Buzău, Rm. Sărat și Bacău erau puțuri de petrol în care se lucra cu metode primitive. Această bogată sursă de venituri a început să intereseze și capitalul străin. Premergător societăților petrolifere înființate în România cu capital străin au fost și acțiuni particulare de valorificare a acestor resurse. Într-un raport din anul 1882 Eugen Schuyler specifica acest lucru arătînd că: „mai multe grupuri de americani au venit în

² Ibidem, microfil, T—285, rola 1, raportul din 1 iunie 1867, p. 1.

³ Ibidem, microfilm T—285, rola 2, raportul din 16 noiembrie 1880.

România și au investit capital în puțurile petrolifere cu intenția de a introduce utilajul și metodele americane și să prelucereze rezervele mai științifice ca pînă acum. Ei speră să obțină o producție mai mare”⁴. Consemnînd dificultățile întîmpinate de aceștia, consulul se plîngea de faptul că tratatul comercial dintre România și Statele Unite nefiind ratificat, nu se putea acorda sprijin oficial acelor persoane.

Și societățile străine cu capital american au întîmpinat la rîndul lor mai multe dificultăți. Semnificativă ni se pare, între altele, ostilitatea fățișă a regelui Carol care — referindu-se la Rookefeller — spunea că: „nu este loc decît pentru un singur rege în România și el (Carol) este deja aici”⁵. În 1904, Dimitrie Sturdza, președintele Consiliului de Miniștri, cu prilejul unui banchet dat la Buștenari, a spus, după cum este consemnat în raportul ministrului american la București, John B. Jackson, că este normal „ca România să se străduiască să-și dezvolte atît comerțul cu cereale cît și cu petrol și ca America să caute să-și păstreze vechile piețe și să capete altele noi. Antagonismul este de neînălăturat și mica Românie îi spune marii Americi — am și eu dreptul să trăiesc, adică nu numai să produc cît mai mult cu putință ci să și vînd ceea ce produc în cel mai bun și avantajos mod. Ar fi lipsit de logică pentru România să se asocieze singură cu Statele Unite în problemele producției și comerțului cu cereale și petrol. O astfel de asociere nu poate fi decît periculoasă pentru țara mai mică și mai puțin dezvoltată, mai săracă și cu legături mai prost organizate”⁶.

În ceea ce privește agricultura cele mai timpurii informații le găsim în raportul statistic al consulatului de la Galați întocmit de consulul W. W. Thomas jr. în 1863⁷. Acesta arată că principalele produse erau: grîul, porumbul, orzul, secara, meiul și rapița.

Într-un alt raport din 1867⁸ arată că în agricultură, „În ultimii 10 ani s-au luat unele măsuri pentru îmbunătățire. Existau acum unele treerători aduse din Anglia și Germania”. Apreciază totuși că agricultura, cu toate ramurile sale auxiliare, este încă „în faza copilăriei”.

Din tabelele statistice pe care le dă raportul semnalăm numai cîteva cifre. Astfel, în ce privește principalele produse, se arată că în 1865 sau produs: 4.633.494 chintale grîu, 12.275.509 chintale porumb, 2.413.363 chintale orz, 902.454 chintale mei. Dintre mijloacele cu care s-a lucrat enumeră: 140.510 pluguri, mai ales de lemn, 338.864 căruțe, 804 mașini agricole, precum și 951.424 boi, 10 249 bivoli, 246.800 cai și alte animale.

Rapoartele diplomatice se referă și la celelalte bogății ale solului și subsolului românesc. Astfel enumerînd varietățile de vinuri, consulul Eugen Schuyler făcea următoarea apreciere: „cîteva vinuri sînt excelente — vinurile albe de Drăgășani și Cotnari și vinurile roșii de Odobești și Dealul Mare”⁹. Se indica și suprafața cultivată precum și faptul că unele dintre vinurile românești se exportau la aceeași valoare ca cele de Rhin sau cele ungurești.

⁴ Ibidem, microfilm T—727, rola 2, raportul din 30 octombrie 1882.

⁵ Ibidem, rola 4, raportul din 13 aprilie 1903.

⁶ Ibidem, rola 5 raportul din 8 iulie 1904.

⁷ Ibidem, microfilm T—384, rola 1, raportul din 13 februarie 1863.

⁸ Ibidem, T. 285, rola 1, raportul din 1 iunie 1867.

⁹ Ibidem, rola 2, raportul din 16 noiembrie 1880.

Despre creșterea animalelor se remarcă faptul că deși condițiile erau favorabile, nu se acorda suficientă atenție acestei ramuri a economiei rurale.

Raportorii nu omiteau să specifice importanța condițiilor naturale din România pentru dezvoltarea agriculturii. În privința metodelor de lucru și a utilajelor agricole consuli arătau, periodic, că acestea sînt dintre cele mai primitive din care cauză și producția era scăzută față de calitățile solului.

Calitatea bună a lemnului românesc făcea ca să fie mult apreciat peste hotare. Într-un raport din 1863 al viceconsulului de la Galați se consemnează ca un fapt interesant că „materialul lemnos folosit de francezi la Canalul de Suez este adus din pădurile Moldo-Vlahiei”¹⁰.

O altă problemă în cadrul dezvoltării economice a României o constituie comerțul. În tabelele statistice întocmite pentru perioada 1837—1862 se pot urmări cantitățile de grâu și porumb exportate prin porturile dunărene Galați și Brăila. „Porumbul constituie producția de bază a României”, seria în anul 1880 consulul Eugen Schuyler¹¹.

Dintr-un raport statistic, întocmit în anul 1863, se vede că, în ceea ce privește importul, deși consulul specifică faptul că nu se poate obține nici o situație exactă a mărfurilor intrate, acestea sînt furnizate în mare măsură de Austria și Marea Britanie, nimic direct din Statele Unite¹².

Din analiza datelor statistice aflate în rapoarte precum și din aprecierile personale ale consulilor, se desprind informații prețioase privitoare la legăturile noastre comerciale, la situația exporturilor și importurilor țării ca și la negocierile, convențiile și tratatele comerciale ale României cu numeroase state¹³.

În privința rezistenței opusă pătrunderii mărfurilor americane, care inunda Europa la începutul secolului nostru, consulul american comentează într-un raport al său, interviul acordat de regele Carol I reporterului ziarului „Neue Freie Presse din Viena”¹⁴.

Despre import și export sînt unele cifre interesante. Dacă în 1865 au fost importante prin Galați mărfuri valorind 21.120.000 franci, importul României în 1880 se ridica la 51.067.000 dolari, iar exportul la 49.783.000¹⁵ de dolari.

Legate de problema comerțului sînt transporturile. Navigația se făcea prin porturile dunărene dintre care Brăila, Galați și Tulcea sînt cele mai importante, iar Turnu Severin și Giurgiu importante doar pentru comerțul local, iar după cucerirea independenței și prin portul Constanța. Este prezentată pe larg activitatea Comisiei Dunărene, men-

¹⁰ Ibidem, microfilm T—384, rola 1, raportul din 13 februarie 1863.

¹¹ Ibidem, microfilm T—285, rola 2, raportul din 16 noiembrie 1880.

¹² Ibidem, microfilm T—384, rola 1, raportul din 13 februarie 1863.

¹³ Ibidem, microfilm T—285, rola 1, rapoartele din 2 iulie 1866 și din 7—19 mai 1867, rola 2, rapoartele din 25 octomb. 1872 și din 16 noiembrie 1880, rola 3, rapoartele din 7 mai 1881, din 30 septembrie—6 octombrie 1881, din 30 noiembrie 1882, din 20 și 28 iulie 1883; microfilm T—727, rola 1, rapoartele din 20 noiembrie 1880, din 4 și 7 februarie 1881, rola 2, rapoartele din 15 septembrie 1882, din 11 martie și din 5 mai 1883, rola 4, raportul din 29 august 1901, rola 5, rapoartele din 12 august și din 3 octombrie 1904 etc.

¹⁴ Ibidem, microfilm T—727, rola 4, raportul din 18 august 1903.

¹⁵ Ibidem, microfilm T—285, rola 3, rapoartele din 7 mai și 3 septembrie 1881, 30 nov. 1882 și 14 martie 1873; rola 2 raportul nr. 36, 55, 103/1872—1876 și 5, 10/1880.

ționându-se existența încă din 1830 a Companiei de navigație pe Dunăre. Descriindu-se lucrările de îndiguire de la Sulina, consulul W. E. Thomas ajunge la concluziile că acest sistem ar putea fi adoptat cu succes și pe Mississippi¹⁶.

Referitor la finanțele țării, din cercetarea comparativă a tabelelor de venituri și cheltuieli, se remarcă faptul că situația financiară între 1870—1890 se menținea aproape echilibrată, în ciuda războiului din 1877—1878 și a unor calamități naturale care loveau în principala sursă de venit a României de atunci, grânele.

În majoritatea rapoartelor diplomatice se făcea analiza finanțelor românești, arătându-se sursa de venituri, cheltuielile, datoria publică, folosirea împrumuturilor etc. De remarcă balanța echilibrată în 1881 sau creșterea aproape dublă a veniturilor în anul 1883¹⁷.

În 1902 ministrul american în România, Chales D. Francis, descria astfel criza financiară: „Situația grea, totuși, nu este iremediabilă, desi ar fi o gravă eroare să se presupună că dificultatea are un caracter trecător și că, câteva recolte bune vor pune totul în ordine”¹⁸.

Sursele dificultăților ar fi fost: „armata inutilă de funcționari pe care guvernul este obligat să o susțină, corupția care predomină în parte, ca o moștenire de la stăpînirea turcească și cheltuiala enormă militară”. În același raport se arată și măsurile care s-au încercat pentru ieșirea din criză.

În ceea ce privește populația țării, originea, limba vorbită, clasele sociale, orașele, acestea sînt înfățișate în multe din rapoartele ce constituie această corespondență¹⁹. Cea mai veche sursă, raportul general întocmit de vice-consulul de la Galați în anul 1863²⁰ consemnează latinitatea limbii române, structura socială a țării și distribuirea pămîntului. Acestea apar și mai bine conturate într-un raport din 1867 în care se precizează că „boierul, este totuși aristocratul țării și posesorul unor mari proprietăți de pămînt pe care în general îl arendează și rareori îl lucrează singur, dar locuiește în orașe unde duce o viață luxoasă, bucurîndu-se de considerație în înalta societate”²¹. Despre populația orașelor, în același raport, se arată că aceasta era formată din comercianți și negustori, clasă foarte numeroasă. Se apreciază a fi la fiecare 20 de persoane un negustor sau un vinzător.

Consulul Eugen Schuyler specifica faptul că atenției guvernului român i-a scăpat ceea ce el considera „o pată neagră”, creșterea foarte lentă a populației²².

Din rapoarte nu se desprinde în mod clar situația țărănimii, iar despre lucrătorii folosiți în fabricile manufacturile existente, nu se pomeneste nimic. Un singur tabel arată salariile plătite diferiților meseriași lucrători și funcționari cu grade mici din ministere în anul 1891²³, din care reținem: tîmplarul cu 5 franci pe zi, dulgherul 6 franci, tinichigiul

¹⁶ Ibidem, microfilm T—384, rola 1, raportul din 13 februarie 1863.

¹⁷ Ibidem, microfilm T—285, rola 3, rapoartele din 6 octombrie 1881, și din 24 martie 1883

¹⁸ Ibidem, microfilm T—727, rola 4, raportul din 10 martie 1902.

¹⁹ Ibidem, microfilm T—285, rola 2, raportul din 10 septembrie 1872.

²⁰ Ibidem, microfilm T—384, rola 1, raportul din 13 februarie 1863.

²¹ Ibidem, microfilm T—285, rola 1, raportul din 1 iunie 1867.

²² Ibidem, rola 2, raportul din 16 noiembrie 1880.

²³ Ibidem, microfilm T—727, rola 3, raportul din 21 martie 1891.

3 franci, tăietorul de metale și zidarul cu câte 6 franci, minerul cu 5 franci păstorul și măturătorul cu 2 franci, polițistul cu 2 franci pe zi etc.

Dacă aspectul social nu este prea bine reflectat de corespondența consulară, în schimb transformările politice sînt conturate și expuse în detaliu.

Primele referiri sînt în legătură cu ultima parte a domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Din această perioadă semnificative apar documentele referitoare la lovitura de stat înfăptuită de Alexandru Ioan Cuza și la abdicarea domnitorului. Se aprecia că „motivul acestei lovituri de stat stă în refuzul legislaturii de a înfăptui dezideratele domnului în ceea ce privește chestiunea rurală”²⁴.

Documentele consulatului de la București reflectă și o bună parte din perioada domniei lui Carol de Hohenzollern.

În politica externă a României se remarcă tendința de apropiere față de Germania, orientarea se făcea simțită atît în relații diplomatice cît și în cele comerciale. În foarte multe rapoarte diplomatice din perioada 1903–1905, consulul american își exprimă nemulțumirea față de condițiile favorizante ale tratatelor comerciale încheiate cu Germania. În sprijinul acestei afirmații consulul american, reproduce o parte din interviul luat regelui Carol I de ziarul „Neue Freie Presse” din Viena²⁵

Se consemnau deseale vizite ale lui Carol în Austria și faptul că „România este privită ca un important element de civilizație, ordine și progres și ca un factor puternic în menținerea păcii în Balcani”²⁶.

Periodic apăreau și aspecte din relațiile cu Rusia prezentate ca fiind cordiale iar alteori mai încordate în raport de conjunctura respectivă. De altfel, așa cum se specifică într-un raport din 1898, „în poziția deosebit de expusă în care se găsește România, între trei vecini puternici și geloși, este o politică firească a acestei țări de a încerca să mențină relațiile cele mai prietenești cu Austria și cu Tripla Alianță, pe de o parte, și cu Rusia, protectorul Bulgariei și Muntenegrul, de care este legată printr-o comunitate de religie, pe de alta”²⁷.

În 1905 cînd crucișătorul rus „Potemkin” a acostat la Constanța, guvernul român în virtutea faptului că nu încheiase cu Rusia un tratat de extrădare, nu a predat pe răsculați autorităților țariste. Relativ la aceasta, ministrul John B. Jackson în raportul consacrat evenimentului respectiv, aprecia că „atitudinea fermă a guvernului român este demnă de toată lauda”²⁸.

Perioada războiului de independență este consemnată în documentele diplomatice în mai multe rapoarte.

Referitor la luptele purtate, consulul a scris în raportul său din septembrie 1877: „Pentru prima dată, după două sute de ani, românii au făcut război și ei s-au luptat cu vitejie... Trupele române au luptat splendid, chiar miliția care era în prima linie de atac, rivalizînd cu rușii”²⁹.

²⁴ Ibidem, microfilm T–384, rola 1, raportul din 30 mai 1864.

²⁵ Reprodus și în „L'Independance Roumaine” nr. 8221 din 5/8 august 1903.

²⁶ Arh. St. București, Arhiva istorică centrală, microfilm T–727, rola 4, raportul din 18 august 1903.

²⁷ Ibidem, rola 3, raportul din 19 august 1898.

²⁸ Ibidem, rola 5, raportul din 8 iulie 1905.

²⁹ Ibidem, microfilm T–285, rola 2, raportul din 17 septembrie 1877.

Și alte rapoarte diplomatice din cadrul acestei corespondențe sînt elogioase la adresa armatei române ³⁰.

După independența cîștigată cu prețul a numeroase jertfe materiale și umane pentru cercurile guvernante se punea problema întăririi statului și a dinastiei. Această chestiune se găsește de asemenea reflectată în documentele Consulatului american.

Înfățișînd periodic situația politică din România, consulii americani analizează activitatea partidelor politice din țară și subliniază că partidul preferat era cel liberal: „De cînd România a devenit regat, liberalii au fost la putere mai mult de jumătate din acest timp” ³¹.

Comentînd o schimbare de cabinet, ministrul american J. Jackson, se oprește la cauzele care au determinat-o și arată că „numirea lui Carol ca domn de origine străină a fost să curme geloziile dintre diferite familii domnitoare autohtone, iar regele sub aparența constituțională guvernează singur” ³².

Nu lipsesc din rapoarte nici informațiile privitoare la mișcarea socialistă și revoluționară. Astfel, în anul 1881 se arată că autoritățile „au arestat recent la Iași mai multe persoane acuzate de propagandă socialistă și revoluționară. În cursul cercetărilor judiciare s-a constatat că doctrinele acestora s-au răspîndit mai mult decît s-a crezut la început și au prins rădăcini în Universitate, în școala normală și în alte instituții de învățămînt de la Iași” ³³.

Deosebit de interesante sînt și opiniile personale ale consulilor și miniștrilor plenipotențieri ai Statelor Unite ale Americii asupra României. Aprecierile elogioase și mai ales la perspectiva viitorului acestei țări, dovedesc faptul că ei au căutat să cunoască cît mai bine condițiile interne și externe care ar putea favoriza nu numai o evoluție strălucită României, dar ar favoriza de asemenea și legăturile comerciale ale Americii ³⁴.

Deosebit de elogios este raportul întocmit de ministrul plenipotențiar John B. Jackson, cu ocazia plecării sale definitive din România în anul 1905. „Părăsesc România — scrie el — cu mult regret și deși nu am stat decît puțin timp în această țară, după prezentarea acreditărilor, m-am atașat de ea, de poporul său întreprinzător și progresist... România este o țară cu un viitor care oferă șanse și sînt convinsă că pentru noi va fi un mare avantaj din punct de vedere practic să stabilim relații din ce în ce mai strînse. Il invidiez pe succesorul meu” ³⁵.

În documentele din microfilmele prezentate se găsesc informații și despre multe alte probleme cum sînt: concesionarea construcției primelor căi ferate firmelor germane Straussberg și Oppenheim și procesul intențat de Germania împotriva căilor ferate române ³⁶, navigația pe Dunăre

³⁰ Ibidem microfilm T-727, rola 5, raportul din 18 august 1905.

³¹ Ibidem, rola 5, raportul din 28 ianuarie 1905.

³² Ibidem, rola 4, raportul din 16 decembrie 1903.

³³ Ibidem, rola 1, raportul din 2 aprilie 1881.

³⁴ Ibidem, microfilm T-285, rola 2, raportul din 16 noiembrie 1880.

³⁵ Ibidem, microfilm T-727, rola 5, raportul nr. 202 din 25 iunie 1905.

³⁶ Ibidem, T-285, rola 2, raportul nr. 11 din 6 oct. 1871; microfilm T-727, raportul nr. 47 din 19 martie 1881.

și activitatea Comisiei dunărene, activitatea în porturile dunărene³⁷, dezvoltarea serviciului poștal din România și legi referitoare la funcționarea poștei și telegrafului, convenția româno-germană pentru comunicația poștală directă între Berlin-București-Constanța-Constantinopol sau serviciul poștal pe mare³⁸, activitatea unor personalități politice din România și partide³⁹, armată etc. etc.

Sursele de informare pentru redactarea corespondenței le-au furnizat statisticile oficiale ale ministerelor și monitoarele oficiale, iar pentru informările politice s-au consultat uneori opiniile oamenilor politici români și ale consulilor străini la București, sau presa oficială și semioficială a vremii.

Ca gen de acte, cel mai obișnuit este raportul, apoi anexele, conștind din foi de liberă trecere, pașapoarte, liste, adrese, corespondență obișnuită de consulat etc.

Modul de prelucrare a acestor role a constatat din citirea integrală a microfilmelor cu referire precisă asupra raportelor care se ocupă de România, iar acolo unde materialul a fost deosebit de interesant s-a reprodus în întregime pasagiul sau chiar raportul respectiv în traducere. Pentru restul rapoartelor care nu s-au tradus, au fost făcute rezumate. Materialul este scris în limbile engleză și franceză. Anexele extrase din Monitorul Oficial sînt în limbile română, franceză și uneori engleză. Aceste extrase s-au menționat acolo unde au existat dar nu s-au reprodus deoarece se găsesc în numerele respective din Monitorul Oficial.

După conținutul lor, considerăm că informațiile referitoare la țara noastră furnizate de documentele consulatului S. U. A. sînt importante pentru cercetarea istorică, cei interesați putînd găsi date care fie că întregesc pe cele cunoscute, fie că sînt inedite.

³⁷ Ibidem, T—384, rola 1, raportul din 28 noiembrie 1862 și nedatat din 1863; T—285, rola 3, raport din 14 martie 1873; rola 2, raport din februarie 1878.

³⁸ Ibidem, microfilm T—727 rola 2, raport nr. 5/1882; rola 3, raport 38/1899; rola 5, raport 158/1903.

³⁹ Ibidem, microfilm T—727, rola 1, raport din 27 aprilie 1881, rola 4, raport din 9 sept. 1900, raportul din 1 martie 1901, 15 iulie 1902, din 16 martie 1903; rola 5, raportul 12 și 28 ianuarie și 1 martie 1905.

ARHIVA VUKOVICS

I. D. SUCIU, L. DEMÉNY, E. GLÜCK

În ultimii ani, documentația celor care se ocupă de cercetarea evenimentelor revoluționare de la 1848—1849 din Transilvania, Banat și Ungaria s-a îmbogățit printr-un material documentar deosebit de prețios alcătuit din actele ce formau arhiva ¹ comisarilor instituiți de guvernul revoluționar maghiar în Banat și Bacica. Actele din această arhivă încep cu 27 aprilie 1848 o dată cu numirea lui Petru Csernovics în funcția de comite suprem al comitetului Timiș și comisar al guvernului însărcinat cu înăbușirea răscoalei sîrbești din Chichinda Mare ².

Majoritatea actelor de care ne ocupăm provine de la Sava Vukovics care, de la 27 mai 1848, este numit comisar al guvernului în locul lui Petru Csernovics.

Atît Csernovics cît și Vukovics se trag din familii vechi sîrbești, stabilite în Ungaria încă de la sfîrșitul veacului al XVII-lea, care au fost înnobilate și au ajuns să stăpînească moșii întinse. Fiind legați prin interesele și aspirațiile lor de mișcarea nobilimii maghiare, încă de la începutul carierei politice ei au îmbrățișat năzuințele acestei clase, devenind chiar purtătorii ei de cuvînt. Îndeosebi Vukovics a întruchipat meritele dar și greșelile acestei pătri, inclusiv naționalismul său intransigent. Tatăl lui Vukovics nu a primit o educație maghiară și nici tînărul Sava nu învață limba maghiară decît în adolescență, deoarece el s-a născut și a făcut primele studii la Fiume.

Dar după ce termină studiile universitare se stabilește în Banat, unde familia lui avea moșia Beregsău * (actualul raion Timișoara). Aici ocupă diferite funcții administrative începînd cu vicenotar onorific, apoi locțiitor de procuror, solgăbirău și fisolgăbirău. Datorită talentului oratic cu care era înzestrat, este ales, încă înainte de 1848, ca deputat al comitatului Timiș în dieta din Pojon (Bratislava, R. S. Cehoslovacia). În

¹ Înțelegem prin „Arhiva Vukovics” arhiva care s-a constituit din actele rezultate în cursul activității politice desfășurate de către Sava Vukovics în funcția de comisar al guvernului revoluționar maghiar. Actele din această arhivă se referă deci la evenimente din 1848—1849 în Banat și Bacica sau sînt legate de aceste evenimente.

² Arh. St. Banat, fond 560, nr. 8, f. 1 și Muzeul regional Arad, secția Revoluția din 1848/49, actele nr. 2869, 2870.

* În continuare, între paranteze, vor fi date denumirile după actuala împărțire administrativ-teritorială.

această calitate, Vukovics se alătură curentului liberal din dietă, de opoziție față de absolutismul lui Metternich.

Cîteva documente din arhiva lui ne arată că, în preajma revoluției din 1848, Vukovics deținea un rol de frunte în gruparea liberală din comitatul Timiș.³ Nu este de mirare dacă, în urma victoriei revoluției din primăvara anului 1848, după înlocuirea funcționarilor comitatensi, ajunge primvicecomite al comitatului Timiș⁴. În toate acțiunile sale dovedește energie și atașament puternic față de revoluția maghiară așa că guvernul de la Budapesta îl numește comisar în locul lui Petru Csernovics pe care nu-l consideră suficient de energic.

Timp de aproape un an deține această funcție, supraveghează, coordonează și îndrumă toată activitatea revoluționarilor maghiari din Banat și părțile Aradului care prezentau o importanță vitală pentru ei. Importanța acestei regiuni consta în faptul că, datorită politicii greșite a nobilimii maghiare liberale, popoarele asuprite se ridicau cerind recunoașterea drepturilor lor naționale legitime, formînd centre de rezistență. Ori, din cele cinci centre de rezistență națională, două erau concentrate în această regiune: mișcarea românilor din Banat, condusă de Eftimie Murgu și acțiunea sîrbilor. Murgu avea legături cu revoluționarii din Principate și scopul lor era unitatea tuturor românilor ceea ce periclita integritatea teritorială a statului maghiar.

Energia manifestată de Vukovics în acțiunile sale determină pe Kossuth să-l numească ministru de justiție în guvernul Szemere, constituit în urma declarației de independență a Ungariei.

După înăbușirea revoluției, Vukovics șade ascuns pînă în 1850, cînd, cu ajutorul unui pașaport fals, reușește să fugă în străinătate, pîbegînd prin Franța, Elveția și Anglia. După instaurarea dualismului (1867) se întoarce în Ungaria și reintră în viața politică candidînd în circumscriptiile Becicherecul Mic (raionul Timișoara) și Baci-Bodrog. În legislația din 1869—1872 apare în parlament ca opoziționist. Plecînd într-o vizită în Anglia moare subit acolo. Rămășițele pămîntești au fost aduse și înhumate la Beregsău, unde-și avea moșia.

Încă din timpul cînd era ascuns, Vukovics începe să-și scrie memoriile pe care le termină în Anglia⁵. Aceste memorii, izvor de primă mînă pentru cercetătorii revoluției din 1848—1849, au fost editate în 1894, la Budapesta de Bessenyei Ferencz, care îi publică și schița biografică⁶.

Documentele rămase în urma lui Vucovics sînt numeroase și conțin date ce interesează deopotrivă pe cei care au participat la evenimentele din 1848—1849: români, maghiari și sîrbi. Iată de ce, în cele ce urmează vom prezenta, în mare, conținutul arhivei, considerînd-o deosebit de

³ Biblioteca Centrală Universitară din Timișoara, fond special, actele Vukovics, nr. 22, 25.

⁴ Ibidem, nr. 51.

⁵ Un manuscris al unor fragmente din memorii se păstrează la Arhivele Statului Banat, fond 560, act. 110—111. O copie din 1882 o păstrează Muzeul regional Arad, Secția Revoluția din 1848/49, nr. 7162.

⁶ Vukovics Sebbö, *Emlékiratai Magyarországon való bujdósása és száműzetésének idejéből*, sajtó alá rendezte Bessenyei Ferencz. (Memoriile lui Savu Vukovics din timpul ascunderii în Ungaria și a exilului, pregătite pentru tipar de Francisc Bessenyei, Budapesta, 1894).

importantă, prin actele ce le cuprinde, de un ajutor real pentru cercetători, mai ales că părți din ea sînt împrăștiate pe la diferite arhive și biblioteci. În Secția de manuscrise și cărți rare a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România se află 128 documente scrise în limba română, maghiară, germană și sîrbă. Ele sînt inventariate pe documente și nu pe foi, în dosarul mss. MCC, numerele 55—183. La Biblioteca Centrală Universitară din Timișoara au intrat un număr de documente constituite în cadrul „Fondului special, acte Vucovics” numerele 1—97 din care circa 80 provin din arhiva fostului comisar, scrise în limba germană, maghiară și sîrbă. La Arhivele Statului Timișoara au intrat mai multe grupuri de documente, cuprinzînd cam 200 de acte scrise în limbile maghiară și germană. În această arhivă documentele provenite din „Arhiva Vukovics” sînt înregistrate la fondul nr. 544, inventar 118, colecția Vukovics. Ele sînt catalogate și păstrate în trei volume: volumul I (1—50) conține 50 documente de la diverși; volumul II (1—9) conține 9 documente, iar volumul III (1—69) conține 69 de documente. Pe lângă acestea, tot la Arhivele Statului Timișoara se află fragmente din manuscrisul memoriilor lui Vukovics, precum și jurnalul lui Petre Csernovics, care provine de la Muzeul Făcășan. Tot la Timișoara în Arhiva mitropoliei române se află 14 documente, deosebit de prețioase, în limbile maghiară și sîrbă, fiind inventariate la Fondul 1848, numerele 1—14. Actele Vukovics de la Timișoara, enumerate mai sus, trebuie completate cu documentele din colecția particulară Iovitiu. În posesie particulară se mai găsesc unele documente răslețe, dintre care trebuie să menționăm ciorna răspunsului lui Vukovics la propunerile lui N. Bălcescu cunoscută istoriografiei române din alte surse⁷.

În Arad sînt două grupe de documente provenite din arhiva Vukovics. Primul, la Muzeul Revoluției din 1848/49 provine din mai multe achiziții, iar al doilea la Arhivele Statului, filiala Arad, cuprinzînd aproape o sută de documente și imprimate. Documentele de la Muzeul Revoluției din 1848—1849 din Arad sînt înregistrate în catalogul general al Muzeului, fiind trecute în ordinea datei achiziționării la numerele 5821—2951, 7166 și 7169. Cele de la Arhivele Statului Arad sînt cuprinse în „Colecția Vukovics”, avînd un catalog de înregistrare.

În general, documentele din „Arhiva Vukovics” se încheie o dată cu numirea lui Vukovics ca ministru de justiție. Sporadic, mai apar unele acte personale anterioare revoluției sau din perioada de emigrație. Grupate pe probleme, documentele din arhivă, se pot împărți în:

1. Acte privitoare la situația minerilor și starea lor de spirit în timpul revoluției așa cum reiese din rapoartele lui Gustav Gränzenstein și maiorul Asboth Lajos.
2. Documente privitoare la unii fruntași români și la răscoalele maselor țărănești din Banat împotriva autorităților maghiare.
3. Rapoarte despre revoluționarii sîrbi și măsurile luate împotriva lor.
4. Coordonarea și dirijarea luptelor împotriva trupelor imperiale după rescriptul din 3 octombrie 1848.
5. Rapoarte, informații, organizări de diversiuni, ordine, manifeste, deplasări de trupe, primite sau trimise de Vukovics.

⁷ Din *Istoria Transilvaniei*, vol. II, Ed. Acad. R.P.R., București, 1963, p. 177—178.

Gränzestein Gustav era director al minelor bănățene și în calitatea aceasta, trecînd alături de guvernul revoluționar, trebuia să organizeze producția necesară războiului. Dar, pe lângă aceasta, el întocmea și rapoarte despre situația din regiunea minieră, apărarea acestei regiuni și starea de spirit de acolo. În general, rapoartele lui se caracterizează prin obiectivitate și de multe ori spun adevăruri crude. Publicarea legilor promulgate în aprilie 1848 nu a fost primită cu entuziasm de minerii din Banat. Legile noi ignorau revendicările lor cele mai arzătoare ca : îmbunătățirea condițiilor de viață și de muncă, autonomia orășenească etc. Mai mult, acestea îi amenințau cu desființarea vechii autonomii, de care se bucurau, și cu introducerea administrației comitatense, cu toate sarcinile ei ce presupunea și desființarea imunităților fiscale și militare. Asistînd la citirea noilor legi în fața minerilor din comuna Ciclova (raionul Oravița) Gränzenstein raporta în ziua de 26 iunie 1848 : „... poporul de mineri n-a cunoscut nici o sarcină urbarială și ori de cîte ori se aduc laude în fața minerilor pentru încetarea acestei sarcini apăsătoare apare nemulțumirea” căci „... în soarta minerilor nu s-a adus nici o ușurare”⁸.

Căderea localității miniere Moldova Nouă în miinile sirbilor a determinat pe Gränzestein să ia măsuri de ajutorare a minerilor refugiați. e prevedea că aceștia să fie încadrați la mina de la Anina ; fiecare primea ajutor de 10 cr., femeile 6 cr., iar copii 3 cr. Refugiații care nu erau neri au fost îndrumați să se înroleze în armata revoluționară⁹. Recrutul în rîndul minerilor au provocat mari nemulțumiri deoarece „poporul ner ... pentru prima dată participă la purtarea sarcinei obștești”¹⁰. rapoartele maiorului Asboth confirmă această nemulțumire : „recrutarea în localitățile minere provoacă mișcări”¹¹. Opoziția cea mai înverșunată era printre minerii din Oravița și Dognecea. Minerii din Oravița declarau că, mai degrabă „sînt gata să se unească cu dușmanii noștri (cu sirbii n.n.) decît să dea recruți”¹². Din această cauză, maiorul Asboth a fost nevoit să facă arestări printre mineri¹³. În alt raport, Gränzenstein, relevă din nou opoziția minerilor față de legea recrutării : „La noi recrutarea printre mineri a provocat o stare de spirit proastă și aceasta este și natural, deoarece, pentru prima dată se aruncă o asemenea povară asupra lor”. În același raport se relevă nemulțumirea minerilor „față de dispozițiile comitatului”¹⁴. Deoarece produsele de fier și aramă se cumpărau foarte rar iar cărbunii de piatră nu se mai vindeau de loc, Gränzenstein cerea de urgență un ajutor de 60 000 forinți lunar și întărirea militară a localităților miniere în fața înaintării trupelor imperiale. Subvenția era necesară spre a se stăvili o eventuală emigrare de minerilor care, fiind strîns legați de meseria lor, dacă ar fi fost lipsiți de modul obișnuit de cîștig, ajungînd în mizerie, erau nevoiți să-și caute în altă parte existența. Ori era foarte greu, „a coloniza din nou o localitate minieră iar prin distrugerea

⁸ Arh. St. Banat, Colecția Vukovics, inv. 118, I/3.

⁹ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. nr. 112.

¹⁰ Ibidem, nr. 113.

¹¹ Ibidem, nr. 115.

¹² Ibidem, nr. 115, 117.

¹³ Ibidem, nr. 119, 120.

¹⁴ Ibidem, nr. 162.

localităților minere bănățene, statul poate suferi pierderi de mai multe milioane”¹⁵.

Încă din iulie 1848, maiorul Asboth, printr-un raport adresat generalului Bechtold, releva importanța localităților minere din Banat: „Minele din Oravița — spunea el — furnizează aur, argint, cupru și fier în cantități importante: de asemenea, lignit de cea mai bună calitate, în momentul de față 600 000 chintale, peste 2—3 ani două milioane chintale. Mina nu hrănește numai pe cei 25 000 de mineri ci dă ocupație și tuturor localităților provinciale din jur.... De asemenea mai este Moldova pe Dunăre, după aceea spre nord, Sasca, Oravița, Staerdorf, Ciclova, Dognecea, Reșița, Bocșa... Oravița împreună cu Ciclova și Staerdorf constituie punctul numărul 1, reprezentând principala poziție de luptă actuală, întrucît prăpăstiile și văile acestei regiuni se termină aici. Punctul strategic numărul 2 este Sasca, localitate de neatacat din spre vest, aici terminându-se văile sale adânci. Aceste două puncte trebuie menținute cu orice preț. Dacă ele sînt luate de dușman nu pot fi recucerite nici cu o forță de zece ori mai mare”¹⁶. Dar, cu toate cererile lui Asboth și Gränzenstein localitățile miniere nu vor putea fi menținute de trupele maghiare. Încă din vara anului 1848, Moldova Nouă a căzut în mina sîrbilor iar în decembrie 1848 Reșița și Bocșa. Cînd i s-a cerut lui Gränzenstein să trimită meșterii și mașinile de la Reșița la Budapesta, acesta nu mai poate executa ordinul întrucît Reșița fusese ocupată de trupele imperiale¹⁷.

Pentru trecutul nostru, o deosebită importanță prezintă actele din Arhiva Vukovics care lămuresc multe aspecte necunoscute sau unele probleme neînțelese pînă acum. Din numeroase documente aflăm că masele țărănești din Banat erau profund nemulțumite pentru ignorarea revendicărilor lor naționale de către guvernul maghiar. Urmările acestora au fost mișcările locale țărănești începute încă din primăvara anului 1848. Documentele consemnează asemenea mișcări în comunele Semlac (raionul Arad), Valcani (raionul Sîn Nicolaul Mare) etc¹⁸. În vara anului 1848 majoritatea românilor și multe comune cu populație germană au refuzat să se înroleze în gărzile naționale, preconizate de Szemere, pentru înăbușirea răscoalelor sîrbești. Chiar și gărzile constituite, ca cea de la Lovrin (raionul Sîn Nicolaul Mare) sau cea de la Madoș (raionul Deta) refuzau să execute ordinul de plecare¹⁹. Astfel, garda din Madoș, în decembrie 1848 a refuzat să meargă împotriva satului Ghilad (raionul Deta). Multe rapoarte reliefează opoziția comunelor din actualele raioane Sîn Nicolaul-Mare și Timișoara față de înrolarea în gărzile naționale. Conducerea comitatului Torontal constată eșecul acțiunii de înființare a gărzilor naționale²⁰. Starea de spirit a maselor compacte de români din Caraș e caracterizată de Dimitrie Iancovici, informator secret al lui Vukovics și Szemere. Deosebit de interesante sînt relatările lui Iancovici privitoare la poziția grupului radical al conducătorilor români în frunte cu Eftimie Murgu,

¹⁵ Arh. St. Banat, Colecția Vukovics, inv. 118, I/3.

¹⁶ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. MCC, nr. 94.

¹⁷ Arh. St. Banat, Colecția Vukovics, inv. 118, I/50.

¹⁸ Ibidem, fond 560, act. 8, f. 5, 8.

¹⁹ Muzeul regional Arad, Secția revoluția din 1848—1849, nr. 5855.

²⁰ Ibidem, nr. 5838/a, 5854/c.

Aloisiu Vlad, Nicolae Bojincă, Vasile Albini, Teodor Poruțiu și alții. Toți aceștia susțineau revendicarea maselor cu privire la împărțirea pământurilor alodiale (rezervele senioriale). Pentru „restabilirea ordinii legale și a păcii publice”, Iancovici consideră necesară îndepărtarea acestor „instigatori”. În același raport ni se dau informații prețioase despre legăturile centrului revoluționar de la Lugoj cu românii din Ardeal, Țara Românească și Moldova. Se pare că omul de legătură cu aceștia a fost Ștefan Berceanu la care se putea vedea adesea „indivizi” din Ardeal și Țara Românească care „instigă” poporul „pe sub mână”²¹.

Refuzul guvernului maghiar de a satisface revendicările românești a îndepărtat grupul intelectualilor români de revoluția maghiară. La aceasta trebuie adăugată și interzicerea formării „armatei populare române” de sub conducerea lui Nicolae Bojincă pe care, anterior, conducerea comitatului Caraș o autorizase. Măsura lui Vukovics trezește protestul violent al lui Nicolae Poruțiu, printr-un memoriu ce-l înaintează ministrului de interne Szemere²².

Guvernul maghiar nu avea încredere în intelectualii români mai ales în urma reclamațiilor, cum era aceea a episcopului Jivcovici, din 17 iunie 1848, care avertiza guvernul că Eftimie Murgu urmărește „de a transforma Banatul în provincie românească”²³. Intelectualii români, printre care și protopopul Meletie Dreglici din Jibel cereau drepturi naționale, respectarea limbii române în oficiile parohiale și înființarea unei tipografii românești la Timișoara²⁴.

În toamna anului 1848, în urma începerii recrutărilor pentru armata revoluționară maghiară, mișcările românești în Banat și părțile Ardealului se transformă în răscoale de proporții mari care au durat câteva luni. Mai multe rapoarte adresate lui Vukovics zugrăvesc cu lux de amănunte ridicarea satelor românești. „Zarurile sint aruncate” — ... scrie Makay, al doilea vicecomite al Carașului, semnalizând, la 11 septembrie 1848, izbucnirea răscoalei de la Bara (raionul Făget). El zugrăvește, în culori vii, teama clasei stăpînitoare de un război țărănesc, la care se vor atașa și masele de la Lugoj²⁵. Și în părțile Lipovei populația s-a răscolat. La 11 septembrie fisolgăbirăul Mihail Bogma raportează despre refuzul gardiștilor din comunele Lipova, Neudorf, Frumușeni de a pleca să înăbușe răscoala de la Ohaba — sirbească. Răscoala s-a întins și în comunele Chesinț, Alioș pînă în părțile Buleinului. Mai tîrziu aceste mișcări au trecut și pe malul nordic al Mureșului în jurul Săvirșinului²⁶.

Răscoala satelor românești determină pe Cristofor Jakabffy să ceară cu disperare ajutor lui Vukovics: „Pericolul se înalță deasupra capului nostru din ce în ce mai mult. Astăzi trec pe aici, spre Timișoara, cele două companii de grăniceri români și în afară de proasta dispoziție a poporului mai sîntem amenințați de sirbi care pot trece liberi spre noi prin teritoriul grăniceresc român”²⁷.

²¹ Biblioteca Centrală Universitară din Timișoara, fond special, acte Vukovics, nr. 37.

²² Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. MCC, nr. 98.

²³ Arhiva Mitropoliei Banatului, fond 1848, acte Vukovics.

²⁴ Ibidem, Scrisoarea din 5 iunie către Vukovics.

²⁵ Biblioteca Centrală Universitară din Timișoara, fond special, acte Vukovics, nr. 17.

²⁶ Ibidem, nr. 40, 41.

²⁷ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. MCC, nr. 176.

Dar „Consiliul de apărare a patriei” era prea lovit din toate părțile așa că n-a putut trimite ajutorul cerut și la 1 noiembrie 1848, fibirăul plășii Oravița raportează lui Vukovics despre căderea Lugojului. La somațiile trupelor imperiale comitetul județean a ținut o adunare, „în care ascultînd poporul din Lugoj” a hotărît să predea orașul. Garda națională și recruții din Ardeal s-au refugiat la Virșeț. Vicecomitele Jakabffy, împreună cu Ernest Orbok, prim perceptor, au luat din casa comitatului 33 000 forinți și au dispărut. Makay Alexandru, al doilea vicecomite, arestat, a fost dus la Timișoara. Dintre gardiștii din Lugoj doar 88 au rămas credincioși revoluționarilor. Trupele imperiale au constituit un comitet care „să lucreze în interesul dinastiei”. O dată cu căderea Lugojului, masele populare s-au ridicat: „Părțile Făgetului se aflau în frământare încă înainte de invazia armatei, frământare care a fost aplanată de Jakabffy cu recruții din Transilvania și cu ajutorul gărzii din Lugoj; dar odată cu invazia armatei, nu numai părțile Făgetului ci și celelalte localități din jurul Lugojului s-au răsculat ... ; astfel, trei plăși, Lugoj, Bulci și Bega s-au lepădat de noi și în momentul de față comitatul Caraș e compus din plășile Oravița și Caraș”²⁸. Nesiguranța domnea peste tot și cînd Vukovics vrea să trimită în orașul Gyula 40 deținuți politici, comitele de Békés îi răspunde că „forțele de la Gyula sînt prea ocupate de răscoala din comitatul Bihor și orașul este preocupat de gînduri acute ... În Gyula, numărul românilor trece de 4000, cuprinși de tot felul de suspiciuni care le reține toată gîndirea și atenția”²⁹.

Răscoala satelor românești din Banat a imobilizat trupele maghiare care trebuiau menținute aici spre a apăra pe domnii de pămînt de deslănțuirea maselor populare care căutau să-și cîștige drepturile și libertățile în adevăratul sens al cuvîntului, nu cum doreau nobilii. De aceea, cînd Vay, comisarul pentru Ardeal cere lui Vukovics să-i trimită 2 000—3 000 de oameni spre a înăbuși mișcările din Ardeal, acesta nu-l poate ajuta. Atunci Vay îi cere ca, cel puțin, să facă un act de diversiune prin atacarea trupelor imperiale din Hațeg și în acest fel să slăbească presiunea trupelor imperiale asupra Clujului și altor părți ale Ardealului³⁰. Vukovics nu poate executa nici această operație căci avea pe sirbi în Banat și masele românești care se mișcau în număr tot mai mare.

O bună parte a documentelor se referă la răscoala sîrbilor din Banat, Bacica și la conflictele militare. Printre aceste documente figurează jurnalul lui Petru Csernovics (27 mai—28 iulie 1848) și mai multe rapoarte ale vicecomiților de Timiș și Torontal. Alte documente se referă la acțiunile militare ale răsculaților, atacurile lor asupra domeniilor, arestarea unor fruntași sîrbi participanți la răscoală, tratamentul față de prizonierii sîrbi și români. O alte categorie de documente privește corespondența cu episcopii sîrbi de la Timișoara și Virșeț, apoi scrisori ale informatorilor confidențiali sau provenite chiar de la căpeteniile sîrbești, interceptate de agenții lui Vukovics.

²⁸ Ibidem, nr. 169.

²⁹ Ibidem, p. 163.

³⁰ Arh. St. Banat, Colecția Vukovics, inv. 118, III/35.

Încă de la începutul revoluției, conducătorii sîrbilor elaborează revendicările naționale cerînd în primul rînd recunoașterea legală a naționalității lor³¹. Refuzul lui Kossuth, care declara că în privința revendicărilor sîrbești vor hotărî armele, creează o agitație generală printre sîrbi.

Din Virșeș se raportează că nu se mai supune nimeni autorității maghiare și cînd vor să aplice unele hotărîri sînt alungați³². Vicecomitele Kulterer Murány raportează că zvonul despre arestarea patriarhului Rajacici a produs o mare neliniște în rîndurile populației sîrbești din Virșeș³³. Starea lui Rajacici, la începutul revoluției, este redată în raportul despre convorbirea cu episcopul Ștefan Popovici al Virșeșului³⁴.

În aprilie 1848, populația din Chichinda Mare se răscoală. Guvernul maghiar ia măsuri represive excepționale care se oglindesc în jurnalul amintit a lui Csernovics cît și în alte rapoarte³⁵.

Cristalizarea definitivă a programului de revendicări sîrbești se face în Adunarea națională de la Carloviț. Un martor ocular, Ristici, înaintează autorităților maghiare un raport detaliat despre dezbaterile adunării³⁶. Rapoartele diferite ale vicecomitelui Ronay și ale altor persoane oficiale îl informează pe Vukovics, începînd cu primele zile ale lunii iunie, despre izbucnirea răscoalei sîrbești care, după Ronay, se îndrepta împotriva „unității naționale” și „naționalității maghiare”³⁷. Aceste documente conțin amănunte prețioase despre evenimentele de la Titel, Zemun, Panciova, Perlas, Tomașovaț, Neuzina, despre formarea celor două tabere întărite la granița comitatului Torontal; înarmarea poporului și recrutarea unităților de răscoală. Alte documente lămuresc unele aspecte ale contactului cu Serbia³⁸.

La 8 iunie, vicecomitele Ronay raportează că răsculații sîrbi, pregătesc ocuparea orașului și cere de urgență ajutoare de la Vukovics. În anexa aceluiași raport se vorbește despre adunarea și înarmarea poporului la Perlas. Revoluționarii sîrbi din Satul Nou și Carloviț se îndreaptă spre Chichinda³⁹.

Deosebit de gravă era situația de la minele Moldova⁴⁰. Scopul mișcării sîrbe e caracterizată în felul următor de Szemere: „... sub masca unor mișcări religioase și naționale” sîrbii urmăresc „destrămarea legăturilor și comunității de interese”⁴¹. Luptele pentru menținerea minelor de la Moldova Nouă constituie obiectul a numeroase rapoarte, atît din partea lui Gustav Grönzestein cît și a maiorului Asboth Lajos, însărcinat cu apărarea minelor. Dar, în fața atacurilor sîrbești, la 17 iulie, e nevoit să se retragă la Sasca⁴². Două persoane se pare că au avut un rol destul de

³¹ Biblioteca Centrală Universitară Timișoara, fond special, acte Vukovics, nr. 87.

³² Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. MCC, nr. 55.

³³ Arh. St. Banat, Colecția Vukovics, inv. 118, III/2, 3, 4.

³⁴ Ibidem, inv. 118, III/5.

³⁵ Ibidem, fond 560, art. 8, cf. și Muzeul regional Arad, Secția revoluției din 1848—1849, nr. 5919, 5824.

³⁶ Biblioteca Centrală Universitară Timișoara, fond special, acte Vukovics, nr. 44.

³⁷ Muzeul regional Arad, Secția revoluția din 1848—1849, nr. 5824.

³⁸ Ibidem, nr. 5826, 5827, 5828, 5829, 5830, 5831, 5833, 5835, 5836/a, c; 5866, 5847.

³⁹ Ibidem, nr. 5829.

⁴⁰ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. MCC, nr. 57.

⁴¹ Ibidem, nr. 57.

⁴² Ibidem, nr. 91, 93.

important în luptele de la Moldova Nouă : preotul Sima, cu o atitudine echivocă și maistorul de poștă Nicolae Jumanca, care deși se refugiază după ocuparea Moldovei de sirbi, este considerat ca o persoană periculoasă și Vukovics căuta să-l aresteze⁴³. La 22 iulie Asboth reocupă minele Moldova dar locuitorii s-au refugiat în păduri ceea ce denotă atitudinea dușmănoasă a populației⁴⁴. După aceea Asboth cere să i se trimită trupe de ajutor „dacă e posibil unguri”⁴⁵. Trupele n-au venit și la 22 august 1848 Asboth raportează despre pierderea minelor Moldova. Tot el relatează indiferența românilor și germanilor în timpul atacului care au contribuit la pierderea localității : „În această situație grea, când noi ne aflam deja sub foc de trei ore, din circa 60 nemți și 200—300 de români, nici unul nu ne-a venit în ajutor deși aveau poruncă strictă în acest sens”⁴⁶.

Prin adresa din 10 iunie 1848, Szemere trimite pe Petru Csernovics la Novi-Sad, ca, ajutat de armată, să potolească răscoala. După ciocnirile cu revoluționarii sirbi, se cere lui Vukovics să trimită aici pe episcopii sirbi pentru potolirea spiritelor⁴⁷. Dar episcopul Jivcoviici refuză invocând printre altele scăderea autorității lui în urma atacului presei de la Belgrad⁴⁸. La 10 iunie 1848, Murány raportează despre răscoala de la Alibunar. În același raport, vicecomitele relatează despre arestarea avocatului Iosif Nicolici care, fiind în legătură cu unii conducători din Panciova, George Stambolici, Dimitrie Popovici și George Jivcoviici plănuiau să înceapă insurecția și la Biserica Albă⁴⁹.

Atacurile împotriva orașului Biserica Albă se intensifică îndeosebi în luna august 1848, când aceasta este incendiată de trupele sirbești⁵⁰. Pentru întărirea orașului, guvernul maghiar acordă un ajutor de 10 000 forinți⁵¹. Maiorul Maderspach care comandă trupele din Biserica Albă cere în repetate rânduri praf de pușcă, alimente și trupe spre a rezista atacurilor sirbești⁵². Despre situația din comitatul Torontal, vicecomitele Mauriciu Ronay spune : „... Comitatul ru se poate spune că e liniștit nici pe departe, deoarece gazetele sirbești din Belgrad și din Croația ca și apelurile trimise, datorită apropierii de Carlovitz și locurile de graniță tin poporul răsăritean într-o continuă agitație”⁵³. În alt raport, Ronay se ocupă de mișcările ceaicașilor, care după ce ocupă tunurile de la Titel, trec Tisa peste podul plutitor, răscoală comuna Zablia și împreună cu locuitorii răsculați pornesc spre Novi Sad⁵⁴. La Haiducița, populația răsculată a distrus inventarul mobil al arendașului și a luat vitele și cerealele⁵⁵. Agitații sirbești se produc și în satele cu populație sîrbă din apropierea Timișoarei, ca Ciacova și Variaș, încă de la începutul lunii iunie, se află

⁴³ Arh. St. Banat, Colecția Vukovics, inv. 118 ; I, II, 17 ; Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. MCC, nr. 102.

⁴⁴ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. MCC, nr. 102.

⁴⁵ Ibidem, nr. 103.

⁴⁶ Ibidem, nr. 106.

⁴⁷ Ibidem, nr. 58, 62.

⁴⁸ Biblioteca Centrală Universitară Timișoara, fond special, acte Vukovics, nr. 49.

⁴⁹ Arh. St. Banat, Colecția Vukovics, inv. 118, III/5.

⁵⁰ Ibidem, I/18, 19, 22.

⁵¹ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. MCC, nr. 89.

⁵² Arh. St. Banat, Colecția Vukovics, inv. 118, II/1, 2, 4, 5, 8, 9.

⁵³ Muzeul regional Arad, Secția revoluția din 1848, nr. 5824.

⁵⁴ Ibidem, nr. 5828.

⁵⁵ Ibidem, nr. 5830, 5912.

o comisie de anchetă care raportează lui Vukovics despre rezultatul cercetărilor⁵⁶. La îndemnul preotului român din Alibunar, răsculații din această comună forțează pe locuitorii comunei Sin Mihai să treacă de partea lor. Aceștia cheamă în ajutor comunele vecine Sîntianăș, Ziezydorf și Ūrményháza și resping propunerile alibunărenilor. Drept represalii, aceștia atacă comuna Sin Mihai dar sînt respinși⁵⁷.

Prin maistrul de mină, Hoffmann Moritz se dau detalii privitoare la fraternizarea grănicerilor români cu răsculații sirbi la Dălboșeț iar grănicerii de la Stancilova „dorind, îi așteaptă pe sirbi”⁵⁸. Încă prin raportul din 18 august, Grănzenstein informează pe Vukovics despre pregătirile trupelor din Serbia pentru ajutorarea luptătorilor sirbi din Ungaria: „...”, în fiecare district al Serbiei au fost mobilizați cîte 1 000 de oameni și așa în 17 districte, în total 17000 de oameni dintre aceștia. Vucici a trecut deja la Panciova cu 1 000 de cavaleriști și 6 000 de infanteriști, aceștia formînd avangarda trupei de 10 000 persoane care este în drum”⁵⁹. Între măsurile de apărare luate de guvernul din Budapesta erau și acelea prin care se dezarmau toate comunele sirbești, înarmîndu-se în schimb comunele maghiare și germane. Se confiscă praful de pușcă de la comercianți și toate uneltele de fier din localitățile cu comportare dușmănoasă față de revoluția maghiară⁶⁰. Proprietățile banului Jellaciei din comitatele Timiș și Torontal sînt confiscate iar în orașele unde se mai aflau „ațîfători”, Vukovics e autorizat să-i pedepsească cu toată asprimea⁶¹.

Dintre fruntașii sirbi căzuți prizonieri sînt Gaia Miloșevici, Alexandru Knejevici, Arsenie Putnik, colonelul Bobolici și alții. Tratamentul deținuților politici, sirbi și români, era extrem de dur. Astfel, cei 183 prizonieri sirbi și români, arestați la Seghedin, nu aveau rufe de schimb iar în ce privește hrana, de săptămîni nu primeau decît pîine și apă⁶². Spînzurarea judeului din Subotița „nu a creat o impresie bună” la sate, spune maiorul Asboth⁶³.

După rescriptul din 3 octombrie 1848, sirbii convoacă din nou pe fruntașii comunelor la Carloviț. Între alți delegați au fost și doi din comuna Jam : Ilie Vălian și Lazăr Pup. Delegații au ridicat problema obținerii de pămînt, dar Rajacici le-a răspuns cu abilitate că nu se poate amesteca în această treabă⁶⁴.

În dorința de a obține pămînt, populația din Jam a atacat bunurile contelui Bissinghen. Maiorul Asboth trimite o sută de oameni din gărzile naționale spre a apăra „bunurile” grofului Bissinghen⁶⁵. Mișcările țărănești din Jam nu erau potolite nici la 23 septembrie cînd Asboth raporta că a pornit în fruntea a 220 de gardiști spre Jam „și astfel a înăbușit în fașă mișcările reacționare ce s-au arătat pe aici”⁶⁶.

⁵⁶ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. MCC, nr. 115.

⁵⁷ Muzeul regional Arad, Secția revoluției din 1848, nr. 5810.

⁵⁸ Arh. St. Banat, Colecția Vukovics, inv. 118, III/19.

⁵⁹ Ibidem, I/28.

⁶⁰ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. MCC, nr. 68.

⁶¹ Ibidem, nr. 79, 87.

⁶² Arh. St. Banat, inv. 118, III/50.

⁶³ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. MCC, nr. 101.

⁶⁴ Ibidem, nr. 131.

⁶⁵ Ibidem, nr. 95.

⁶⁶ Ibidem, nr. 120.

După declararea ostilităților între revoluționarii maghiari și trupele imperiale (octombrie 1848) situația devine foarte critică pentru revoluționarii maghiari din Banat. Vukovics ia măsuri să se taie legătura cetății Timișoara cu Viena, cerind în același timp generalului Piret să disperseze armata în comitat, ceea ce comandantul trupelor din Timișoara refuză să îndeplinească ⁶⁷.

Vukovics e nevoit să se refugieze la Becicherecul Mare, capitala comitatului Torontal, de unde conduce acțiunile revoluționarilor maghiari ⁶⁸.

O măsură luată de imperiali a fost aceea de a dezarma garda națională din Timișoara. Se păstrează raportul despre felul în care s-a făcut această dezarmare și tratativele duse de vicecomitele Kuterer-Murány cu generalul Piret ⁶⁹. În timp ce se purtau tratativele, un grup de țărani aducea pe notarul din comuna Izvin, devenit odios pentru zelul lui. Numeroase rapoarte vorbesc despre arestarea sau fuga notărilor. Notarii din comunele Satchinez și Gelu fugind, țăranii au atacat primăriile. Pe notarii din comunele Mănăstur, Hodoș și Ghilad, populația i-a predat autorităților militare din Timișoara ⁷⁰. De groaza de a nu fi predați imperialilor, mulți notari fug din comune. Aceasta contribuie la slăbirea forțelor revoluționare maghiare, lucru recunoscut și în rapoartele funcționarilor comitatensi, în care, printre altele, își exprimă imposibilitatea de a aduce la îndeplinire ordinele primite din lipsă de notari. În majoritatea comunelor din nordul comitatului Timiș și Torontal notarii au fost alungați sau au fost predați autorităților militare din Timișoara unde erau arestați 64 de notari ⁷¹. încă de la începutul lunii decembrie 1848. Faptul e semnificativ pentru că ne indică că încă de la această dată, administrația comitatensă era prăbușită în 64 comune. Dacă adăugăm și localitățile din care notarii au reușit să fugă putem afirma că majoritatea comunelor din comitatul Timiș și nord-vestul Torontalului erau în răscoală. Faptul e confirmat și în raportul vicecomitelui Radvány către Vukovics despre situația tristă a funcționarilor comitatensi care nu mai au un domiciliu stabil, sînt mereu pe fugă, fiind nevoiți să se ferească atît de trupele imperiale cît și de poporul răscolat ⁷². Același lucru reiese și din raportul fisolgăbirăului de la Lipova care spune că după ocuparea acestui oraș (la sfîrșitul lunii noiembrie), comisia permanentă a comitatului Timiș nu mai ține ședințe și o mare parte a funcționarilor sînt la Macea ⁷³. Vicecomitele Radvány, care s-a retras în suburbia Mehala, raporta lui Vukovics că nu mai poate rămîne nici acolo ; „Din surse oficiale am aflat că în consiliul de război de ieri, colonelul Leninghen a declarat că ungurii au început un război de exterminare împotriva sîrbilor și că nu trebuie să fie cruțat nimeni iar spiessgessellen-ii (tovarășii n.n.) lui Kossuth trebuie exterminați. În asemenea împrejurări noi nu mai putem rămîne aici dacă nu vom primi ajutor pe care să ne bazuim” ⁷⁴. Frițiunile dintre armata imperială și gărzile naționale erau

⁶⁷ Arh. St. Banat, Colecția Vukovics, inv. 118, III 30.

⁶⁸ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. MCC, nr. 167.

⁶⁹ Ibidem, nr. 129.

⁷⁰ Muzeul regional Arad, Secția revoluției din 1848, nr. 5926.

⁷¹ Ibidem, nr. 5912, 5923 a.

⁷² Arh. St. Banat, Colecția Vukovics, inv. 118, III 32.

⁷³ Arh. St. Arad, Colecția Vukovics, adresa din 28.XI.

⁷⁴ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. MCC, nr. 133.

și înainte de rescriptul de la 3 octombrie. Încă din 13 iulie 1848, maiorul Asboth raportează lui Vukovics că colonelul Blomberg i-a interzis de a trece cu gărzile naționale pe teritoriul regimentului româno-banatic iar când vrea să înăbușe răscoalele țăranilor români din Jam, trupele regimentului româno-banatic refuză să-l ajute ⁷⁵.

Nu putem încheia aceste considerații asupra arhivei Vukovics, fără a nu ne opri asupra unor circulare, dintre numeroasele directive date de guvernul de la Budapesta, comisarilor pentru Banat. Astfel, prin ordinul din 2 mai 1848, Szemere comunică lui Petru Csernovics să determine poporul să creadă că moșierii au renunțat de bunăvoie la urbariu și deci poporul trebuie să le fie lor recunoscător. În continuare îi cerea să urmărească pe răzvrătiți și să rezolve diferitele litigii care se ivesc între țărani și domnii de pământ, sau cele pe chestia religiei și limbii. Țăranii să fie obligați a continua munca pe pământurile moșierilor, primind în schimb un salariu corespunzător ⁷⁶. Aceste măsuri nu puteau mulțumi pe țărani și de aceea agitațiile împotriva marilor stăpîni de pământ încep încă de pe acum. Szemere și-a dat seama de importanța elementului românesc în aceste părți și, în circulara din 10 iunie, primul punct spune : „Acolo unde este român trebuie cucerit cu orice preț. Nu e voie să permitem ca acest popor să se alieze cu cineva afară de maghiari” ⁷⁷. Dar însuși guvernul de la Budapesta nu a respectat acest principiu care ar fi apropiat masele românești. Prin politica dusă, el a îndepărtat poporul român și pe conducătorii lui. Încă după sosirea lui Eftimie Murgu în Banat, Szemere comunică lui Vukovics că i s-a raportat de o delegație a comitatului Caraș, că de când a început Murgu acțiunea în Banat, cea mai mare parte a populației române refuză să execute prestațiile, nu se mai supune funcționarilor și nici nu mai plătește impozitele. Populația nu vrea să dea nici pe cei trei mii de membri ai gărzii naționale pentru apărarea hotarelor comitatului de atacurile sirbești. Szemere ordonă ca, în caz de nesupunere, să recurgă la forță, cerîndu-se concursul armatei ⁷⁸.

Am încercat, în cele de mai sus, să reconstituim „Arhiva Vukovics”, care de fapt nu mai există, documentele din această arhivă fiind risipite, cu timpul, de vicisitudinile istorice. După eliberare, atenția de care se bucură trecutul istoric al poporului nostru s-a răsfrînt întru totul și asupra păstrării documentelor, stringerea și punerea lor la îndemîna cercetătorilor. Cazul Arhivei Vukovics este instructiv. Din documentele intrate în biblioteci și arhive se conturează azi, din ce în ce mai clar, conținutul întregii „Arhive Vukovics”. Ar fi bine ca documentele aflate azi în diferite arhive și biblioteci să fie adunate într-un singur loc. Aceasta nu numai pentru a respecta principiul provenienței în organizarea arhivelor și a fondurilor, dar și pentru a ușura munca cercetătorilor dornici să studieze, pe o bază documentară mai solidă, evenimentele revoluționare din Banat de la 1848—1849.

⁷⁵ Ibidem, nr. 95.

⁷⁶ Colecția particulară Iovițiu (Timișoara) Circulara din 2 mai 1848.

⁷⁷ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. MCC, nr. 58.

⁷⁸ Colecția particulară Iovițiu (Timișoara). Adrese din 10 iulie 1848.

JUSTH GYULA 1850—1917

I. ADAM

În condițiile de adinci frământări sociale din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului al XX-lea, au apărut în Ungaria, unele partide, grupări politice și personalități care s-au pronunțat mai mult sau mai puțin consecvent, împotriva dualismului promovind ideile independenței țării față de Austria, preconizând diferite reforme economice, politice, sociale, menite să întărească statul Ungar.

Una din aceste personalități a fost și Justh Gyula, care, timp de patru decenii a fost prezent în viața politică a Ungariei, în calitate de membru în conducere și președinte al Partidului Independenței 1848-ist, deputat, președinte al Parlamentului și șef al opoziției.

Activitatea lui Justh Gyula se împletește cu cea a Partidului Independenței 1848-ist. O fracțiune a nobilimii liberale maghiare și o parte a burgheziei au creat în 1868 Partidul 1848-ist care își schimbă în 1884 denumirea în Partidul Independenței, 1848-ist. La început partidul avea orientarea opoziționistă de stînga care își punca ca scop lupta pentru realizarea idealurilor aripiei înaintate a emigrației revoluționare maghiare, crearea unui front de luptă împotriva Austriei pe baza asigurării unor libertăți naționale¹.

Justh Gyula moare în octombrie 1917 la Budapesta în preajma furtunii revoluționare a anilor 1918—1919 și a destrămării imperiului Austro-Ungar. El a fost un politician cu vederi largi, care promovind ideile independenței s-a bucurat de prestigiu în rîndul elementelor progresiste și democratice.

După moartea lui, politica dusă de Justh Gyula a fost susținută scurt timp de fiul său Iănoș, care însă din cauza unor neînțelegeri cu contele Károly, noul președinte, părăsește rîndurile partidului și intră în gruparea guvernamentală.

Ca urmare a activității politice în partid sau pe linie de stat, a relațiilor cu diferite personalități, au rămas o serie de documente care au format „Fondul personal Justh Gyula”, Materialele programatice, sau

¹ Miron Constantinescu, Ladislau Banyai și alții: *Problema națională din Austro-Ungaria (1900—1918)*, în „Destrămarea monarhiei Austro-Ungare”, București, 1964, p. 111—112.

cu caracter de directivă ale creatorului de fond, cât și mulțimea scrisorilor provenite de la politicieni cunoscuți ai vremii, de la simpli cetățeni adepți, adversari sau observatori ai politicii promovate de Justh Gyula și de către partidul său, au o valoare inedită, constituind totodată un prețios izvor documentar care contribuie la elucidarea unor aspecte importante ale adâncirii contradicțiilor interne ale Ungariei și ale condițiilor obiective care au generat criza politică și au dus la destrămarea inevitabilă a imperiului Austro-Ungar.

Numeroase materiale se referă la activitatea Partidului Independenței 1848-ist. Primul document care atestă apartenența lui Justh Gyula la partid datează din anul 1878. Este vorba de o scrisoare semnată de Irany Daniel și încă un fruntaș al partidului în care aceștia își exprimă satisfacția, că în orașul Gyula se înregistrează o simțitoare creștere a influenței Partidului Independenței 1848-ist ².

Din documente se desprinde prestigiul mereu crescând al lui Justh Gyula în partid și în general în viața politică a țării, ca urmare a promovării ideilor independenței economice, ale creării băncii naționale și lupta desfășurată pentru dreptul de vot universal.

Documentele reflectă frământările interne ale Partidului Independenței. Apariția divergențelor a fost semnalată încă din 1882 ³. Ele s-au accentuat pe parcurs. Unii membri îi comunică retragerea lor din partid și din viața politică ⁴, condamnă activitatea scizionistă a lui Főtvös Károly fostul președinte, solicită măsuri energice din partea lui Justh Gyula și a altor membri de vază pentru restabilirea unității și a prestigiului partidului ⁵.

Într-o serie de scrisori se semnalează slăbirea Partidului Independenței 1848-ist din cauză că nu a antrenat masele și nu a reușit să creeze o opinie favorabilă programului său, că duce o activitate izolată, limitată în Parlament ⁶.

În activitatea programatică a lui Justh Gyula, și a Partidului Independenței 1848-ist, un loc important l-au ocupat ideile independenței economice, ale băncii naționale autonome și votul universal. În legătură cu aceste probleme s-au confruntat cele mai multe poziții contradictorii care au constituit și cauza sciziunilor repetate.

În concepția lui Justh Gyula și a unor membri ai Partidului, banca națională autonomă reprezenta cheazășia principală a independenței economice. Acest deziderat, izvorât din interesele economice ale burgheziei maghiare, lezată în ascensiunea ei de dominația economică austriacă, primește un puternic caracter politic.

² Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Justh Gyula, doc. B.b. I/8.

³ Într-o scrisoare Szél György încearcă să înlăture aparența că „a trecut în tabăra dușmanului” (Ibidem, B.b. I/15).

⁴ Astfel în 11 februarie 1888, comunică retragerea sa pentru totdeauna din viața politică și publică, K. Kiss Péter (Ibidem, B.b. I/31). În anul 1889 Farkas Iozsef iese din rindurile opoziției a cărei șef era Justh Gyula și demisionează din funcția de secretar al ei (Ibidem, B.b. I/40).

⁵ Ibidem, B.b. II/96; B.b. III/52.

⁶ Ibidem, B.b. IV/27.

„În viața unui stat — serie Szemere Iozsef — banii reprezintă puterea supremă... În Ungaria banii sînt intruchipați în ideea băncii independente”... în realizarea căreia vedea „singura salvare a Ungariei”⁷. Se răspîndește tot mai mult ideea că, o bancă independentă reprezintă de fapt libertatea⁸.

În calitate de președinte al partidului, Justh Gyula cere deputaților independenți ca la dezbaterile parlamentare să se pronunțe în favoarea băncii naționale, împotriva uneltirilor guvernului⁹. El este îndemnat în acțiunea sa și de o serie de persoane. Astfel Justh este sfătuit că întrucît la 1 ianuarie 1911 expiră contractul Băncii Austriaco-Ungare și tot de la această dată se pune și problema înființării băncii naționale autonome, să nu se admită prelungirea contractului nici măcar cu o zi, deoarece în acest caz problema autonomiei băncii va cădea, iar poporul îl va considera și pe el trădător ca pe Kosuth Ferencz care și-a trădat națiunea ca să devină ministru¹⁰.

Poziția lui Justh Gyula pentru crearea băncii autonome și introducerea drepturilor de vot universal, se reflectă și prin aceea că în urma tratatelor purtate de către Curtea de la Viena cu reprezentanții Partidului Independenței 1848-ist, în anul 1909, el refuză să ocupe portofoliul ministerial în guvernul interimar ce se preconiza. În declarația sa el spune „Nu am fost dispus să accept portofoliul ministerial într-un guvern care renunță la banca independentă maghiară. Sînt în mod ferm pe poziția că altă bancă nu se poate crea.... Singurul punct vulnerabil al poziției mele este acela că cerințele mele nu reprezintă cerințele majorității naționale... Pentru ca aceasta să se poată realiza trebuie îndeplinită reforma electorală. De aceea, sînt de acord că în primul rînd trebuie îndeplinit dreptul la vot și a alegerilor bazate pe aceasta... Să se elaboreze legea, să se îndeplinească alegerile, toate problemele să fie dezbătute în parlamentul astfel constituit, iar Partidul Independenței să facă propuneri de guvernare numai pe baza majorității”¹¹. Așa dar chiar și o problemă așa de fundamentală cum a fost crearea băncii naționale independente era subordonată pînă la urmă obținerii noii legi electorale și a majorității guvernamentale. Mulți partizani ai politicii de orientare independentă își manifestau temerile lor în legătură cu poziția Vienei față de realizarea băncii naționale independente și a votului universal și îndemneau la o rezistență activă împotriva curții „Nu știm ce rezultate va avea consfătuirea de la Viena — se spune într-o scrisoare confidențială — dar trebuie să fim pregătiți că guvernul va ajunge la putere cu prețul jertfirii băncii independente... la atacul organizat al guvernului ce se va alcătui trebuie să pornim lupta tot atît de hotărît în parlament, cît și în circumscripții electorale ca să ne apărăm peste tot interesele”¹².

Numeroase documente se referă la activitatea parlamentară a lui Justh Gyula, în perioada cînd era președinte al Parlamentului, cît și ulterior în fruntea opoziției guvernamentale. În parlament se ridică o serie de

⁷ Ibidem, B.b. IV/134.

⁸ Ibidem, B.b. IV/13.

⁹ Ibidem, B.b. IV/32.

¹⁰ Ibidem, B.b. IV/110.

¹¹ Ibidem, B.b. IV/32.

¹² Ibidem, B.a. I/4.

probleme cum sînt majorarea salariului învățătorilor, etatizarea școlilor¹³, în anul 1903 Justh Gyula ține un discurs împotriva măririi numărului recruților¹⁴. Cu ocazia alegerii sale ca președinte al Parlamentului în anul 1905 primește numeroase felicitări și este îndemnat să lupte pentru realizarea autonomiei vamale și înființarea băncii naționale, să condamne aspru politica Curții față de Ungaria¹⁵. În fondul arhivistic se păstrează și concep-tul discursului rostit de Justh Gyula cu ocazia prezentării demisiei sale din funcția de președinte al Parlamentului¹⁶. Multe discuții au loc în jurul legii electorale și a introducerii votului universal.

Materialele reflectă de asemenea divergențele ce s-au ivit cu ocazia modificării regulamentului intern al Parlamentului, care era considerat ca anticonstituțional, în urma căreia Partidul Independenței va pierde o armă puternică, dreptul la obstrucție¹⁷.

O vie opoziție a întâmpinat din partea maselor populare și a Partidu-lui lui Justh, intenția Curții de la Viena de a mări efectivul forțelor armate. Scrisorile atestă opinia diferitelor pături pentru respingerea de către Parla-mentul maghiar a legii privind sporirea forțelor armate¹⁸, folosind și această ocazie ca un prilej de propagandă pentru acordarea votului universal, direct, egal și secret, autonomie vamală și bancă națională independentă.

Desfășurind obstrucția împotriva guvernului Khuen-Hadervary, Justh Gyula este înștiințat din partea comisiei de organizare a discuțiilor referitoare la forța armată, că va ține un discurs împotriva noii propuneri pentru mărirea efectivului armatei. În discursul amplu rostit în problema legii militare¹⁹ Justh Gyula arată că legea constituie o expresie a milita-rismului și nu are în vedere satisfacerea intereselor naționale și are ca urmare mărirea sarcinilor cetățenești. El subliniază necesitatea legării armatei de interesele poporului, critică faptul că „armata răspindește spiritul ger-man, ignorează complet Ungaria, subapreciază pe cetățeni și jignește sentimentele naționale”. Se pronunță pentru întrecerea cu națiunile vecine nu pe calea sporirii armamentului și a cheltuielilor militare, care apasă greu asupra forței materiale a națiunii, ci pe tărimul culturii, a bunăstării, pentru crearea armatei maghiare separate.

Într-o serie de scrisori se reflectă răsunetul activității lui Justh Gyula în rîndurile organizațiilor muncitorești și democratice ungurești din S.U.A., hotărîrea acestora de a acorda sprijin material și moral Partidului *Independenței* 1848-ist.

Unele materiale cuprind informații cu privire la mișcarea națională a românilor și slovacilor Astfel, într-un memoriu din anul 1907 adresat lui Justh Gyula, deputații slovaci cer să se admită folosirea limbii slovace în dezbaterile parlamentare²⁰, deoarece Nevay Lajos, vicepreședintele parlamentului și conducătorul dezbaterilor, a interzis deputaților slovaci să vorbească în limba lor maternă. Nevay, dă explicații asupra motivelor ce l-au determinat să ia această măsură.

¹³ Ibidem, B.b. II/22, 24.

¹⁴ Ibidem, B.b. II/61.

¹⁵ Ibidem, B.b. III/21.

¹⁶ Ibidem, B.b. VIII bis/60.

¹⁷ Ibidem, B.b. III/115, 116.

¹⁸ Ibidem, B.b. V/98, 112.

¹⁹ Ibidem, B.b. VIII bis/37.

²⁰ Ibidem, B.b. III/107, 110.

Sînt referiri și cu privire la activitatea unor reprezentanți ai Partidului Național Român și relațiile acestora cu partidul lui Justh. Se relatează despre candidatura avocatului Suciu Ioan din Arad la alegerile din 1903, din care cauză candidatul Partidului Independenței 1848-ist nu are șanse de izbîndă.

Datorită ideilor pentru independență și atitudinea democratică promovată de Justh Gyula au existat momente de apropiere între Partidul Independenței 1848-ist și reprezentanții politici români. Într-o scrisoare adresată lui Justh de către Popovici Gheorghe se spune: V-ați alăturat orientării acelor puțini oameni care vor să fie și față de noi/românii n.n./drepti și binevoitori”²¹.

Dr. Emil Babeș constatînd că Justh Gyula se interesează de activitatea moderaților români, trimite acestuia programul partidului rugîndu-l să-și dea părerea asupra lui²².

Un interesant document în legătură cu activitatea deputaților români este scrisoarea din 15 mai 1909 a lui Șerban Nicolae din Brașov, într-o problemă de colaborare cu Partidul Independenței 1848-ist, din care rezultă că deputații români „atît în Parlament cît și în afara Parlamentului reprezintă linia stabilită în Conferința națională română” de la care hotărîri nu pot să se abată”, atrăgîndu-i atenția că „abordarea în direcția dorită de Excelența voastră numai Conferința poate să ia hotărîri sau să dea declarație”²³.

Într-o altă scrisoare se relatează că Popp B. Gheorghe, conducătorul Partidului națiunii române, a declarat: „La ultima conferință noi românii am hotărît că acolo unde sîntem în minoritate, să ne alăturăm Partidului Justh pentru învingerea celorlalte partide. . . În condițiile din Brașov am hotărît să sprijinim delegatul Partidului, Justh, . . . dar nu numai că-l sprijinim ci și asigurăm victoria”²⁴. În urma acestei hotărîri s-au stabilit măsuri pentru organizarea Partidului Independenței și a alegerilor la Brașov. Sprijin pentru realizarea băncii independente maghiare, a dreptului de vot general, egalitate juridică, de avere și religie fără deosebire de naționalități și victoria în alegeri a candidatului Partidului Independenței declară și Răț Tiberiu în numele românilor din Sărmașul Mic²⁵.

Justh Gyula este înștiințat la 1 iulie 1910 că s-a constituit Partidul Naționalităților din Parlament care a ales ca președinte pe dr. Mihai Teodoru, deputat, locuitor din Dej²⁶.

Deși problemele mișcării muncitorești sînt puțin reflectate în fond, totuși există unele informații cu privire la situația maselor, revendicările lor, activitatea socialiștilor și a altor asociații. În unele documente se semnalează agitații socialiste în diferite localități²⁷, despre o grevă țărănească programată pentru vara anului 1906 în favoarea căreia agitau unii membri

²¹ Ibidem, B.b. IV 12.

²² Ibidem, Bb. IV/58.

* Probabil conferința Partidului Național Român.

²³ Ibidem, Bb IV/29.

²⁴ Ibidem, Bb V/29.

²⁵ Ibidem, Bb V/92.

²⁶ Ibidem, Bb V/67.

²⁷ Ibidem, Bb III/39, 49, Bb IV/63.

desprinși din Partidul Independenței²⁸, apelul socialiștilor la o grevă generală și organizarea unor adunări populare pentru obținerea votului universal²⁹, acordul Partidului Socialist de a forma împreună cu Partidul Independenței o delegație care să trateze cu Tisza István (primul ministru) problema dreptului electoral, iar în cazul când acesta va respinge propunerile să ia se ceară demisia³⁰ și altele.

Un număr restrâns de documente se referă la activitatea politică a lui Kun Béla și la legăturile sale cu Partidului Independenței³¹.

În unele documente se găsesc informații cu privire la organizarea și activitatea Partidului Radical Burghez îndeosebi în Transilvania, legăturile acestuia cu Partidul Social Democrat și cu Partidul lui Justh³² referiri și la celelalte partide politice ca Partidul Social Creștin, Partidul Muncii, Partidul Țărănesc și altele.

În afara celor mai sus arătate materialele documentare oglindesc și alte aspecte cum sînt acțiunile organizate cu prilejul sărbătoririi lui Kosuth Lajos, organizarea Congresului catolic, probleme privind presa coloniștii, activitatea obștească, viața familială a creatorului de fond și altele.

Fondul personal Justh Gyula a fost achiziționat de către filiala Arhivelor Statului Arad și depus la Direcția Generală a Arhivelor Statului. Materialele documentare, în total 2712 unități de păstrare (1,60 m. 1. poliță raft), cuprind în marea majoritate scrisori adresate îndeosebi creatorului de fond, telegrame, concepte ale unor discursuri politice, cărți de vizită, ilustrate și un număr redus de fotografii.

Prelucrarea materialelor documentare s-a făcut conform indicațiilor existente cu privire la ordonarea și inventarierea materialelor documentare din fondurile de proveniență personală și a fost definitivată încă înaintea apariției „Instrucțiunilor pentru ordonarea, inventarierea și expertiza materialelor documentare din depozitele Arhivelor Statului”. După fișarea fiecărei unități de păstrare s-a trecut la clasificarea materialelor documentare care s-a făcut în principiu pe următoarele grupe :

- A. Documente personale (biografice)
- B. Documente referitoare la activitatea politică a lui Justh Gyula.
- C. Documente referitoare la activitatea obștească a creatorului de fond.
- D. Corespondență personală.
- E. Documente emise de alte persoane referitoare la activitatea și situația materială a lui Justh Gyula.
- F. Documente cu caracter economic.
- G. Telegramme și materiale ilustrative (fotografii, cărți de vizită, ilustrate) etc.

În vederea unei mai bune sistematizări a materialului, fiecare grupă a fost împărțită în subgrupe după cum urmează :

²⁸ Ibidem, Bb III/66.

²⁹ Ibidem, Bb III/102, Bb V/107 bis, Bb VI/50.

³⁰ Ibidem, Bb. VI/38.

³¹ Ibidem, Bb III/31.

³² Ibidem, Bb V/15, 18, 21.

- a) documente cu autografele lui Justh Gyula ;
- b) acte adresate creatorului de fond ;
- c) documente provenite de la alte persoane și care se referă la creatorul de fond.

d) documente ce nu privesc creatorul de fond.

Documentele sînt păstrate în pachete constituite din maximum 100 — 120 unități de păstrare, fiecare mapă fiind considerată un pachet. S-a urmărit ca într-un pachet să fie cuprinse toate documentele dintr-un an, sau din mai mulți ani. Uneori însă unitățile de păstrare din același an se găsesc și în două pachete. Fiecare pachet poartă un număr înscris cu cifra romană, iar în cadrul pachetului numerotarea documentelor începe întotdeauna cu numărul unu arab. Cînd mai multe documente referitoare la aceeași problemă au fost incluse o singură dată în inventar, fiecare document a primit un număr aparte. În cadrul fiecărei grupe documentele au o ordine strict cronologică. Documentele nedatate au fost trecute la sfîrșitul grupei sau a subgrupeii de care aparțin. În general pachetele sînt numerotate consecutiv în cadrul grupelor notate cu majuscule. Se întîlnesc însă și abateri de la această regulă, îndeosebi la unele subgrupe mari cînd numerotarea consecutivă a pachetelor se face începînd de la I în cadrul subgrupeii, ca de exemplu subgrupa Bb pachetele I — VIII bis. În toate cazurile cota a fost scrisă cu creion negru pe versoul ultimei pagini a fiecărui document, ea fiind compusă din majuscule care indică grupa urmată de minusculă pentru menținerea subgrupeii de care aparține documentul, apoi de cifra romană care arată numărul pachetului. Cu cifre arabe sînt notate numerele documentelor în cadrul pachetului. Astfel de exemplu documentul B b III/104 din 12 octombrie 1907, emis din Makó, care reprezintă scrisoarea lui Iélek István, președintele cooperației meseriașilor prin care solicită ajutor din stat, întrucît din cauza persecuțiilor a suferit pagube materiale, a fost încadrat la grupa B referitoare la activitatea politică a lui Justh Gyula, în subgrupa b deoarece documentul este adresat creatorului de fond.

Inventarul fondului este înregistrat cu numărul 757. În cazul cînd localitatea de emitere, destinatarul sau emitentul au fost trecute pe document, acestea au fost înscrise în inventar fără nici o altă mențiune. Cînd aceste elemente lipseau din act, dar au putut fi stabilite cu certitudine, ele au fost înscrise în inventar între paranteze drepte. La fiecare document s-a indicat dacă este original. Deoarece limba documentelor este aproape în întregime cea maghiară, acest lucru s-a menționat doar în prefață inventarului, fără să mai fie specificat la fiecare poziție din inventar. Atunci însă cînd documentul este scris în altă limbă decît cea maghiară, s-a făcut mențiunea respectivă pentru fiecare unitate de păstrare în parte.

Inventarul astfel redactat ușurează foarte mult cercetarea, iar redarea mai amănunțită a conținutului, uneori registrarea face posibilă o informare destul de largă asupra conținutului materialelor chiar și pentru un necunoscător al limbii documentului.

Anii extremi ai materialelor documentare păstrate la fond, sînt 1780—1928. Documentele personale cu caracter biografic trecut la grupa A, sînt puține la număr, în total șapte din care patru sînt actele de studii ale creatorului de fond. Grupa documentelor referitoare la activitatea politică a lui Justh Gyula, (grupa B) este cea mai mare și cea mai importan-

tă din cadrul fondului. Materialele documentare incluse în această grupă, în total 1024 unități de păstrare, se referă la activitatea politică a creatorului de fond între anii 1876--1917, existind și unele documente anterioare acestei date. În această grupă sînt incluse majoritatea documentelor care se referă la situația politică generală a Ungariei în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, activitatea lui Justh Gyula în cadrul Partidului Independenței 1848-ist și frământările interne din cadrul acestuia, în calitate de deputat, în Parlament, legăturile cu mișcarea muncitorească, cu Partidul Social Democrat, Partidul Radical Burghez și cu alte partide și grupări politice, ecoul intern și extern al luptei duse pentru Banca națională independentă și vot universal și alte probleme de însemnătate deosebită.

Pentru cunoașterea gîndirii filozofice și a atitudinii politice a lui Justh Gyula o contribuție importantă o au materialele documentare cuprinse în subgrupa Bb VIII bis. Este vorba de un număr de peste șaiszeci de documente, note, însemnări, conceptele unor discursuri, majoritatea nedatate, întocmite de Justh Gyula în decursul carierei sale politice. Menționăm multitudinea problemelor abordate, începînd cu diverse aspecte economice și sociale, activitatea parlamentară, ideile băncii naționale independente, a votului universal, opoziția parlamentară și altele. În aceste documente se găsesc de asemenea referiri asupra legilor privind construcțiile de locuințe și economia dintr-o serie de țări printre care și România ³⁶, conceptul discursului amplu rostit de Justh Gyula în Parlament cu privire la legea de organizare a armatei ³⁷ urmările creșterii cheltuielilor militare, asupra înrăutățirii situației maselor ³⁸, discursuri parlamentare și altele.

În grupa documentelor privitoare la activitatea obștească a lui Justh Gyula (grupa C), menționăm scrisorile trimise creatorului de fond în diverse probleme economice și sociale de interes obștesc cum sînt canalizarea și aranjarea unor terenuri agricole, construcții de școli și altele. O serie de organizații și asociații cer sprijin lui Justh Gyula în rezolvarea diverselor probleme. Este invitat la Congresul Internațional antialcoolic ³⁹ ales președinte al Asociației culturale din Ungaria de Sud ⁴⁰.

Deși grupa corespondenței personale (grupa D) cuprinde în majoritate scrisori care se referă la diverse probleme de ordin personal — Justh Gyula fiind solicitat să intervină pentru rezolvarea unor revendicări — totuși, și aici sînt unele documente de o valoare documentară deosebită. Menționăm printre acestea o schemă cuprinzînd date statistice asupra elevilor din Ungaria și procentajul populației știutoare de carte pe naționalități ⁴¹, mai multe scrisori primite de la diverse organizații și asociații muncitorești maghiare din S.U.A. ⁴² de aprobare a activității sale politice și altele.

³⁶ Ibidem, Bb VIII bis/3.

³⁷ Ibidem, Bb VIII bis/31.

³⁸ Ibidem, Bb VIII bis/36.

³⁹ Ibidem, Cb I/38.

⁴⁰ Ibidem, Cb I/40.

⁴¹ Ibidem, Db III/124 a.

⁴² Ibidem, Db IV/28, 37.

DOCUMENTE PRIVIND ACȚIUNI GREVISTE ALE MUNCITORILOR FORESTIERI DIN BUCOVINA ÎN ANII 1929—1933

G. IRIMESCU, FL. POPOVICI

Anii imediat următori primului război mondial au marcat pentru industria forestieră din regiunea Suceava, ca și din întreaga țară, o însemnată dezvoltare datorită lucrărilor de construcție, care solicitau o mare cantitate de material lemnos. În aceste condiții fabricile de cherestea și-au reinnoit utilajul, și s-au înființat noi unități industriale cu capacități de producție sporită. Numai în județul Cîmpulung Moldovenesc de pildă au intrat în funcțiune un număr de 7 noi fabrici de cherestea dintre care 3 în orașul Vatra Dornei¹.

Principalele întreprinderi forestiere din regiunea Suceava erau proprietatea unor societăți pe acțiuni dintre care cele mai importante erau „Societatea Göetz et Comp.” „Bucovina”, „Moldova”, „Bradul Bucovinei” cît și „Fondul bisericesc”. Toate acestea erau finanțate de mari bănci cu capital străin ca: „Wiener Bankverein”, „Legion Banque”, „Banque de Paris et de Pays-Bas”, „Banque d'Anverse” „Banca Moldovei” etc.

În vederea realizării unor profituri cît mai ridicate societățile forestiere au trecut la exploatarea irațională a patrimoniului forestier, fabricile de cherestea lucrînd zi și noapte. Una din consecințele acestei exploatare a fost acumularea, în preajma anului 1929, a unor importante stocuri de material lemnos în depozite. Criza economică din 1929—1933 a lovit puternic și industria forestieră. Numeroase firme din străinătate se prăbușesc trăgînd după ele și instituții din țara noastră și formînd un lanț nesfîrșit de epave². Vînderea produselor lemnoase devine din ce în ce mai dificilă. Pe piața externă lemnul românesc este puternic concurat iar piața internă se dovedește incapabilă să-l absoarbă în întregime. De asemenea, datorită crizei financiare Societățile bancare nu mai acordă împrumuturi întreprinderilor forestiere, cerînd în același timp achitarea polițelor. Acest fapt

¹ D. Timu, *Dezastru din Administrația Fondului bisericesc din Bucovina* (interpelare dezvoltată în ședința Senatului din 16 decembrie 1932 : publicată în „Monitorul Oficial”, nr. 13, din 28 decembrie 1932, partea III, p. 36) consemnat de I. Dirdală și M. Rusenescu în *Despre situația materială și lupta muncitorilor forestieri din Bucovina între anii 1929—1933*, în „Studii și articole de istorie”, vol. VI, București, 1964, p. 345.

² *Dare de seamă publică a Societății Putna Forestieră în cooperare asupra gestiunii sale de la 1932—1934*, Cernăuți, 1935, p. 14—15.

a determinat o acută criză de numerar în industria forestieră, obligînd întreprinderile de exploatare și prelucrare a lemnului să sisteze lucrările de investiții și să-și reducă producția. Astfel, în registrul comemorativ al Ocolului Silvic Frasin se spunea printre altele : „scăderea aproape dezastuoasă a veniturilor Ocolului ca urmare a stagnărilor vinzărilor, aduce o mare perturbare în economia forestieră, căci în lipsă de credite nu s-au putut executa lucrările necesare de reparare a drumurilor, lucrările urgente de împăduriri, degajări și curățiri în arboretele tinere”³.

Ca urmare a crizei un număr însemnat de fabrici își reduc simțitor activitatea iar altele își închid porțile, fapt ce lovește direct în situația materială a muncitorilor forestieri. Înseși autoritățile vremii sînt nevoite să recunoască acest lucru. Într-un raport al pretorului plășii Moldova se arată că „Situația financiară a populației este destul de precară mai ales că fabricile de cherestea, de pe urma cărora trăiește aproape 25 % din populație și-au sistat funcționarea parte chiar dacă lucrează, nu pot plăti lucrătorii și proprietarii de pădure decît cu mare întîrziere. Sătenii sînt înglobați în datorii. . .”⁴. În vara anului 1930 Administrația Fondului bisericesc, care avea numeroase fabrici și era cel mai însemnat proprietar de păduri din regiune, a sistat lucrările sau le-a redus la maximum. În comuna Moldovița au sistat producția două fabrici cu un număr de 200 lucrători fiecare iar fabricile de cherestea din comunele Pojorîta, Frumosu și Vatra Moldovița și-au redus cu mult volumul producției⁵. Ca urmare a acestui fapt se înregistrează un număr crescut de șomeri. Numai în Cîmpulung, în luna februarie 1931, numărul șomerilor atinge cifra de 1417 ajungînd, în luna mai a aceluiași an, la 1888⁶.

În fabricile în care mai exista activitate productivă, patronii căutau să iasă din criză pe seama muncitorilor prin reducerea salariilor, prelungirea zilei de muncă etc. Aceste măsuri au determinat ridicarea muncitorilor forestieri la luptă grevistă.

Cîteva documente inedite de arhivă, pe care le publicăm mai jos, din depozitele filialelor Cîmpulung și Rădăuți, precum și ale Tribunalului raional Cîmpulung confirmă și oglindesc unele aspecte ale luptei hotărîte pe care au dus-o muncitorii forestieri din cîteva fabrici din această regiune împotriva ofensivei patronale, împotriva încercărilor exploatarelor de a ieși din criză pe spinarea maselor. atît cu ajutorul celor mai rafinate metode cît și cu al celor mai brutale.

1

TELEGRAMA

MINISTERUL INTERNELOR, BUCUREȘTI. La fabricile de cherestea din județ lucrul a fost reluat în mod provizoriu pînă la aplanarea conflictelor de către organele Ministerului Muncii. Deși începute înainte de o lună conflictele de muncă n-au fost aplanate de

³ „Registrul comemorativ al Ocolului Silvic Frasin”, anul 1930, f. 14.

⁴ Arh. St. Cîmpulung, fond Prefectura județului Cîmpulung, dosar rapoarte pe anul 1930.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, dosar șomeri pe anul 1931. Datele statistice de mai sus sînt mult micșorate de autorități în ele fiind incluse și șomerii parțiali.

autoritatea competentă. Patronii întreprinderilor amenință cu încetarea completă a lucrului. În acest caz cei peste 2 000 lucrători din județ ar rămânea fără lucru. Actualmente liniște. Rugăm interveniți la Ministerul Muncii.

Prefect ss. Vișan

27.IV.1929

Arh. St. Rădăuți, fond Prefectura județului Rădăuți, inv. 1/1929, f. 17.

— 2 —

REGISTRATURA SPECIALĂ

REGIMENTUL 10 JANDARMI
COMPANIA JANDARMI CÎMPULUNG

BULETIN DE INFORMAȚIE

No. 127 din 6 Maiu 1929

Nr. crt.	Calificarea Faptului	Postul în raza cărei s-a întâmplat	Comuna pe terit. cărei s-a comis	DESCRIEREA EVENIMENTULUI
1	Greva	Stulpicani	Stulpicani	În ziua de 6/V—929 ora 7 dimineața un număr de 100 lucrători de la Fabricile de Chereslea „Chisman și Vachner” din comuna Stulpicani, județul Cîmpulung, au declarat greva cerind 8 ore de lucru pe zi și plata mai mare. Greviștii sînt conduși de către socialiștii Marcu Doncu și Ioan Dobrovolschi tot din comuna Stulpicani, județul Cîmpulung.

COMANDANTUL COMPANIEI JANDARMI CÎMPULUNG

Căpitan
L.S. ss. indescifrabil

Parchetul Cîmpulung
intrat la 11 Mai 1929
Nr. 2840.

Tribunalul raionului Cîmpulung, fond Tribunalul Județului Cîmpulung, dosar nr. 222/1929, f. 3.

— 3 —

PROCES-VERBAL

No. 48

2. Numitul Martin F. Dincu a lui Anton de ani 51 rom. cat. căsătorit, muncitor domiciliat în comuna Stulpicani, județul Cîmpulung, carte nu știe, pedepsit n-a fost declară : În ziua de 6/5.929 ne-am sfătuit cu lucrătorii de la fabricile de chereslea ale lui Chisman și Vachner, că să facem grevă, pentru a căpăta orele de muncă, adică să lucrăm, numai opt ore pe zi și plata care am avut-o. Greva a durat opt zile.

Accasta declar și semnez prin punerea degetului după ce mi s-a citit.

ȘEFUL POSTULUI

L.S. J. plutonier
ss. Ghiță

3. Bănuitul Lausmann Iosef, al lui Iacob, de ani 35, rom. cat. căsătorit, muncitor, domiciliat în comuna Stulpicani, județul Cimpulung, carte știe, pedepsit n-a fost, declară :
„În seara zilei de 4 Mai a.c. după ce am ieșit din lucru de la fabrica de cherestea a D-lui Chisman, eu dinpreună cu lucrătorul Martin Dincu, ne-am sfătuit amândoi cum și cu Terșanschi Alois ca să adunăm toți lucrătorii de la fabricile de cherestea a lui Chisman și Vachner și să le punem în vedere pentru ziua de 6/5 929 ca să facem grevă pentru a obține 8 ore de lucru pe zi și plata care am avut-o, iar în dimineața zilei de 6/V.929 am declarat grevă. Aceasta declar și semnez propriu.

ȘEFUL POSTULUI

J. Plutonier

L.S.

s.s. Ghiață

ss. Iosef Lausmann

5. Bănuitul Diaconu Petru a lui Mihai de ani 30, român, căsătorit, muncitor, domiciliat în comuna Stulpicani, județul Cimpulung, carte știe 4 clase primare, pedepsit n-a fost declară :

În seara zilei de 4/V.929, ne-am sfătuit cu lucrătorii Lausmann Iosef și Martin Dincu ca să punem în vedere lucrătorilor din fabricile de cherestea Chisman și Vachner ca să nu mai lucreze dacă nu li se socotește decît 8 ore pe zi. Duminică 5 mai a.c. am făcut o adunare cu lucrătorii din fabricile de mai sus, cărora le-am pus în vedere cele arătate de mai sus, și ei au primit obligațiile noastre și am declarat grevă.

Aceasta declar și semnez propriu.

ȘEFUL SERVICIULUI

J. Plutonier

L.S.

ss. Ghiță

ss. Diaconu Petru

Tribunalul raionului Cimpulung, fond Tribunalul județului Cimpulung, dosar nr. 222/1929, f. 3—4.

Vatra Moldoviței 22 iunie 1929

— 4 —

CONVENȚIUNE

Între subsemnații :

Societatea în nume colectiv : Israel Fischer & S. Wildmann prin Dr. Josef Edelstein, în calitate de patron și lucrătorii de la fabrica de cherestea Vatra Moldoviței a intervenit prezenta convențiune pentru aplanarea conflictului muncitoresc ce s-a ivit între noi :

1. Cu începere de astăzi declarăm că intră în vigoare regimul a opt ore de lucru.
2. În ce privește salarizarea, fixăm de comun acord următoarele : muncitorii care au avut o salarizare pînă la maximum 85 lei pe zi vor primi aceeași salarizare și pentru 8 ore de muncă.

Muncitorii care au primit peste suma de 85 pe zi acceptă condițiunile contractului colectiv de muncă încheiat la Cernăuți între Delegații patronilor și muncitorilor.

3. Muncitorii în acord la scinduri primesc cu începere de astăzi un spor de 1 leu la fiecare metru înălțime.

4. Muncitorii în acord la butuci primesc un spor de 50 bani la metru cub.

Prezenta convențiune face parte integrantă din susmenționatul contract colectiv de muncă.

Încheiat astăzi în fața onoratului Domnului Prefect al județului Cimpulung.

m.p. Alexander Reuss

m.p. Fischler et Wildmann

Urmează semnăturile muncitorilor :

Tribunalul raionului Cimpulung, fond Tribunalul județului Cimpulung, dosar nr. 491/1929, f. 9.

PROCES-VERBAL

Azi 15 iunie 1929

Transportându-ne în regiunea Vama am primit memoriul lucrătorilor de la fabrica Vatra Moldoviței, proprietatea Fischler și Wildmann, care cer :

1. Lucru normal să fie de 8 ore pe zi ;
2. Sporirea salariului cu 20% ;
3. Desființarea lucrărilor în acord ;
4. Recunoașterea organizațiilor și persoanelor de încredere din partea muncitorilor ;
5. Pentru orele suplimentare urcarea salariului cu 25%.

Delegatul lucrătorilor Constantin Simionescu susține pretențiunile lucrătorilor, cerind în special urcarea prețului la acord.

Delegatul firmei D-1 Dr. Edelstein care e și societar declară :

1. S-au introdus 8 ore de lucru conform convenției colective de la 25 aprilie 1929.
2. Se plătesc orele suplimentare cu adaus de 25% pentru cei ce lucrează cel mult 2 ore.
3. Organizația se recunoaște dacă este legal recunoscută ca sindicat profesional și nu ca partid politic.

4. În ce privește lucrul în acord admite în parte cererea delegatului și sporește plata cu un leu la metru cub, pentru manipulația de cherestea la încărcarea vagoanelor.

5. Firma neavînd materiale brute, această convenție se referă la lucrarea materialului ce se găsește astăzi în fabrică, iar în caz cînd convenția se prelungește, va începe lucru altui material ce are la dispoziție, în caz contrar că lucrătorii nu lucrează materialul aflat în depozit și în pădure se închide fabrica fără nici o anunțare.

Delegatul lucrătorilor ia la cunoștință și se declară înțeles cu sporul acordat în condițiunile de mai sus.

Șeful Regiunei a X-a

Inspector general ss. Stroja S.

Patron : ss. dr. Edelstein

Delegatul lucrătorilor

ss. Constantin Simionescu

Tribunalul raionului Cîmpulung, fond Tribunalul județului Cîmpulung, dosar nr. 491/1929, f. 10.

REGISTRATURA SPECIALĂ

COMPANIA DE JANDARMI
RĂDĂUȚI**BULETIN DE INFORMAȚIE**

Nr. 97 din 15 oct. 1929

Nr. crt.	Calificarea faptului	Comuna în raza căreia s-a întîmplat	Postul în raza căruia s-a întîmplat	DESCRIEREA EVENIMENTULUI
1	Grevă	Brodina	Brodina	Postul de jand. Brodina cu nr. 1018 raportează că azi 15 octombrie a. c. orele 7 lucrătorii fabricii de cherestea din Falcău în număr de 150 au delarat grevă cerînd 25 procente urcarea salariului și orele de lucru de la 7 la 16. În ziua de 18 oct. 1929 orele 8 au reluat lucrul după ce li s-a urcat salariul cu 25 de bani pînă la 1 leu de om pe oră după cum merită lucrătorul și aprecierea administratorului fabricii.

COMANDANT LEG. JAND.
căpitan ss. Isopescu

Filiala Arhivelor Statului Rădăuți, fond Prefectura județului Rădăuți, dosar nr. 1/1929, f. 4.

Inspecția 2 jandarmi Cernăuți

Legiunea de Jandarmi C-lung

— 7 —

BULETIN DE EVENIMENTE

nr. 86 din 8 dec. 1930

Postul și comuna unde s-a comis	Data infracțiunii	Felul infracțiunii	Vic-tima	Auto-rul	Descrierea pe scurt a evenimentului	Unde s-a înaintat și cu ce	Cine a cercetat	Obs.
Iacobeni	08.12. 1930	grevă	Golden-zweig	68 lucrători	Un număr de 68 lucrători de la fabrica de cherestea Goldenzweig și Schaiermann din comuna Iacobeni au declarat grevă pentru motivul că nu li s-a achitat salariul pe timp de 3 luni. Lucrătorii au declarat că vor continua lucrul numai în cazul că li se va achita salariile și în această privință s-au adresat inspectoratului muncii.	În curs de cercetare	Șef post Ghiță Gh.	

Comandantul legiunii de jandarmi :

Maior,
ss. indescifrabil

Arh. St.Cîmpulung, fond Prefectura județului Cîmpulung, inv. 25, 1930, f. 15.

— 8 —

Fabrica de cherestea a Fondului
bis. ort. rom.

Moldovița, la 22 Ianuarie 1931

Administrația Moldovița
36.R.31

D. BURSUC DUMITRU

Loc.

La scrisoarea D-tale și a celorlalți 22 lucrători răspundem :

1. Prețul pentru retezarea unui m. c. lemn rotund pe depozitul de bușteni îl fixăm pentru viitor la lei 6,00.
2. Lucrătorul George Darie este exclus pentru totdeauna de la lucru la fabrica noastră.
3. Majoritatea prețului de lucru o vom putea face numai dacă semnatarii memoriului ne vor găsi debușeuri pentru desfacerea produselor noastre la prețuri convenabile.
4. Dacă lucrătorii petiționari nu se vor prezenta în lucru în termen de 24 ore în condițiile impuse de administrația fabricii noi vom aduce prin intervenția Prefecturii și a Inspectoratului Muncii lucrători șomeri din alte localități.

Fabrica de cherestea a
Fondului bis. ort. rom.
Administrația Moldovița
ss. Ing. Pridie

Tribunalul raionului Cîmpulung, fond Tribunalul județului Cîmpulung, dosar nr. 70/1931, f. 8.

M E M O R I U

Fabrica de cherestea a Fondului
bis. ort. rom.
Administrația — Moldovița
intrat la 22 ianuarie 1931
nr. 36.

Către

Administrația Fabricii de cherestea a Fondului Bisericesc ort. rom.

Rușii Moldovița

Subsemnații muncitori din piața de Bușteni cu onoare vă rugăm să binevoiți să ne mai puneți la metru cub încă 1 leu fiind că noi nu ieșim aproape cu nimic, dacă retezăm și lemnul rău putregăios numai cu 6,60. De aceia vă rugăm să binevoiți a ne da 7,50. În caz că nu sunteți înțeles cu aceasta atunci să ne dați lucrul cu ziua în piața de butuci (regie).

Cu onoare vă rugăm să binevoiți a primi în lucru pe tovarășul nostru de muncă George Darie, din această localitate, fiindcă este un muncitor foarte bun și harnic.

Deci cu onoare vă rugăm să ne dați un răspuns cit mai favorabil în favorul nostru cit și al D-voastră fiindcă cu un salariu mic nu ne putem acoperi toate cheltuielile și greutatea pe care le avem zilnic și nu ne putem plăti datoriile și birurile și casa bolnavilor. Vă rugăm să ne dați răspuns mline la 24 ianuarie 1931.

Rușii Moldovița la 23/I. 1931.

Bursuc Dumitru
Kirstiuc Dumitru
Vlăgea George
Iriac Kipac
Tempo Algepi
Nechifor Scutaff
Aschenbremer George
Drschi Ion
Gydpî Hac
Hac Gydpî
Rudolf Loi

Cantor Rudolf
Bietan Ilie
Frenger Josef
Hanca Dumitru
Moisa Vasile
Victor Solcan
Vopdin Gapi
Semon Dujac
Solcan Teodor
Pasenciuc Nicolai
Darie Gheorghe

Fabrica de cherestea a Fondului
bis. ort. rom.
Administrația Moldovița

Tribunalul raionului Cîmpulung, fond Tribunalul județului Cîmpulung, dosar nr. 70/1931.

Notă telefonică

LEGIUNEA DE JANDARMI CÎMPULUNG

Nr. 4

Către Prefectura Cîmpulung

Raportăm că ieri 22 martie a. c. orele 8 dimineața, 80 lucrători de la fabrica de cherestea a fondului religionar ort. rom. din Moldovița au declarat grevă din motivul că nu li s-a aprobat majorarea salariului cu 10% precum au cerut. Fabrica lucrează parțial cu 35 lucrători care n-au declarat grevă.

Maior Petruc

primit la 23/III. 1932.
ss. Gutovschî

Arh. St. Cîmpulung, fond Prefectura județului Cîmpulung, inv. nr. 47/1932.

— 11 —

Anul 1932 Martie 30 zile

Primind telegrama sindicatului muncitorilor în lemn din Moldovița prin care cer să se reînceapă tratativele pentru aplanarea conflictului cu Administrația Fondului Bisericesc.

Lucrătorii în număr de 140 au declarat grevă la 23 martie a.c. pentru că li s-au redus salariile cu 10%.

Transportându-mă la fața locului am convocat la sediul Primăriei pe : 1) Dl. Maior Opaîț delegatul Administrației Fondului Bisericesc.

2) Din partea lucrătorilor : Rudolf Hofbauer, Franz Partolac, Gheorghe Darie, Boiciuc Alexandru și Ioan Catrici.

În urma desbaterilor noastre s-a ajuns la următorul

A C O R D

1. Convenția colectivă din 11 iulie 1931 se prelungește pe 6 luni cu începere de astăzi, cu salariul redus, rămânând ca pentru reducerea făcută să se facă intervenția la Administrația Fondului și în caz că s-ar reveni la reducere se va menționa în acte.

2. Plata se va face în termenele prevăzute de lege adică la 14 zile ținându-se seama de cazurile de forță majoră.

3. Plata lucrătorilor ce lucrează la antreprenori se va face de casieria întreprinderii pe baza listelor depuse.

4. Pentru sumele reținute ca datorii, ca sentințe judecătorești, se va elibera fiecăruia o chitanță.

5. La concedieri și reprimiri în lucru, se va consulta pe cât posibil și delegații lucrătorilor.

6. La lucru cu acordul în piața buștenilor ce se face prin antreprenori se stabilește :

a) Sporirea plății cu 20 bani la metru cub pentru curmatul buștenilor.

b) Plățile se vor face la casieria Administrației cum prevede punctul 3.

c) În aceleași condițiuni se vor reprimi lucrătorii care au lucrat la 15 februarie 1932.

7. Lucrătorii greviști vor intra în lucru mline în 31 martie în prima echipă de muncă iar pentru a doua echipă se vor reține oameni deja angajați din Vatra Moldoviței și comunele vecine completându-se eventual cu oameni locali.

8. În general se vor primi în lucru mai întâi toți muncitorii disponibili din localitate apoi cei din comunele vecine și mai în urmă cei din alte județe.

9. Administrația Fondului va proceda treptat la concedierea muncitorilor străini înlocuindu-se ca mai sus.

10. Concedieri pentru motive de conflicte nu se vor face.

11. Plata cu bonuri nu este permisă prin lege deci nu se va mai face decât în cazuri grave și cu consimțământul delegatului muncitorilor.

12. Timpul de muncă este de 8 ore pe zi.

13. Ore suplimentare nu se fac decât numai în ateliere.

14. Se va interveni la Administrația Fondului pentru a li se plăti restanțele.

Drept care s-a adresat acest proces-verbal

Patron :

ss. Inspector Opaîț

Antreprenori :

ss. Schindler Georg

ss. Cantor Rudolf

ss. Frenger Iosef

Pentru Inspectoratul Muncii :

ss. M. Botez

Muncitorii :

ss. Hofbauer Rudolf

ss. Partolac Franz

ss. Catrici Ioan

ss. Boiciuc Alexandru

ss. Darie Gheorghe

INFORMAȚII DESPRE ECOUL ÎN TRANSILVANIA A MIȘCĂRII REVOLUȚIONARE CONDUSE DE TUDOR VLADIMIRESCU

F. SONTAG

Cu ocazia prelucrării fondului familial „Bedeus von Scharberg” s-au găsit unele documente ale comandamentului grăniceresc, de la postul de vamă și carantină (contumația) Turnu-Roșu din anii 1810—1828, perioadă în care comandantul postului a fost colonelul Ludwig von Schwind, rudă cu familia Bedeus von Scharberg.

Printre aceste documente se află și câteva scrisori și conceptul unui raport care se referă la caracterul și desfășurarea evenimentelor din timpul mișcării revoluționare din anul 1821 conduse de Tudor Vladimirescu, precum și la unele măsuri preventive care au fost luate la granița transilvăneană.

Aceste documente sînt revelatoare pentru ilustrarea faptului că mișcarea din 1821 a avut un puternic ecou în Transilvania, unde masele populare îl așteptau pe Tudor, ca să facă și acolo dreptate. Raportul comandamentului de la postul grăniceresc Turnu-Roșu adresat generalului Schustekh, comandantul suprem al forțelor imperiale din Transilvania, exprimă teama că „oamenii asupriți” din Transilvania s-ar putea solidariza cu Tudor „pentru a-și apăra drepturile umane”.

Din corespondența comandamentului grăniceresc de la Turnu-Roșu reiese de asemenea faptul că, după reprimarea mișcării, cînd supraviețuitorii încercau să se refugieze în Transilvania, autoritățile militare de aici au luat măsuri de întărire a posturilor grănicerești pentru a împiedica pătrunderea răsculaților.

Dăm în continuare transcrierea integrală a documentelor în limba originală și traducerea lor.

— 1 —

1821 aprilie 22—23, Turnu Roșu, Raportul Comandamentului grăniceresc de la Turnu Roșu către comandantul suprem al forțelor imperiale din Transilvania, generalul Schustekh, despre veștile sosite la graniță privind evoluția mișcării revoluționare din Țara Românească.

An Seine Excellence den Commandirenden
Herrn Generalen Baron Schustekh.
Rothenthurm den 22-sten April 1821.

Mehrere aus den Donau-Gegenden, und zwar aus den Districten Romunatz, Vlaschka, Dimbovitza, und Ilfov von ihren Heerden zurückgekommene Viehwirthe widerlegen das hierlandes ausgestreute Gerüchte einer Gewaltthat, welche die Türken in Bulgarien an k.k.

Unterthanen, und deren allda überwinterten Schaafen verübt haben sollen. Von Sillistria haben einige Heerden zum Herübertriebe auf die sommerlichen Gebürgswaiden bereits die Donau passirt, und diejenigen, welche über Braila ihren Zug zu nehmen pflegen, scheinen theils aus vorsichtig und wohlmeinender Rathgebung, — wahrscheinlich aber noch wegen Schulden bis nach gepflogener Richtigkeit bis igt annoch zurückgehalten zu seyn, welches auch im Gebiete der Wallachei, diese Schäfler betreffend, der fall ist, da selbe wegen dem harten Winter und mehrerem Heubedarfe ¹ dormalen die angewaschenen Schuldbeträge zu berichtigen, um die nöthigen Gelder hereingekommen sind.

Insgesamt geben diese Viehwirthschafter an, dass ihnen nicht nur von den Türken sehr friedlich und freundschaftlich begegnet werde, sondern ihnen auch von den im Aufstande befindlichen Arnauten und Wallachen kein Hinderniss gemacht, vielmehr allen, die sich als k.k. Unterthanen legitimiren, Beistand und Sicherheit zugesagt worden sey.

Aus Bukarest vernehme ich, nebst gleichförmiger Schilderung dessen, was die bekannte Korrespondenz enthielt, dass über die eingelangte bestimmte Nachricht von der Annäherung der Türken der Spatar Balianu — ein vorzüglicher Beförderer der Revolution, — sich nach Cronstadt geflüchtet habe. Der Mitropolit war gleichfalls zur Abreise fertig; — die Einwohner versammelten sich aber, und hielten ihn von seinem Vorhaben ab; — er musste abpacken lassen, und sich bequemen an Ort und Stelle zu bleiben.

Slutsar Thodor beabsichtigte sich demonstrative gegen die verdammende Anschuldigung des von ihm eigenmächtig begonnenen Unternehmens auch dadurch zu bewahren, dass er den Handelsstand mit in die Volkssache verwickeln, und sohin auch von selbem ein Aufforderungs-Schreiben, sich des Landes und des bedrückten Volkes anzunehmen, erschleichen wollte. Die Handelsleute haben ihm aber vorsichtig geantwortet: dass sie, im grössten Theile als ausländische Unterthanen, von den Konsulaten jedesfalls geschütz, noch nie veranlasst worden wären über Bedrückungen Klage führen zu müssen, und dass die Sache des Volkes nicht die ihrige sey.

Wie es in Bukarest bekannt geworden ist, sollen die im Ilfver Bezirke bis Obilesti vorgerückten Türken, einige Hundert an der Zahl, die Bewohner dortiger Gegend ermuntert haben, sich nicht zu fürchten, da sie nicht gekommen wären, sie feindlich zu behandeln. Ferner soll die bestimmte Nachricht dahin gelangt seyn, dass Vassilie Harabyja — / : der Nemliche, so in Galatz die Türken überfiel und mordete: / einige von Odessa dahin gelangte Munitions-schiffe für besagte Festung im Empfang genommen habe.

Die lezt flüchtig gewordenen Handelsleute aus Bukarest (sic) sind, der Sage nach, auf der Strasse gegen Kimpina, von Ipsilandyschen Freiheitsmännern angefallen und ausgeraubt worden. Dadurch abgeschreckt vergraben und vermauern die Rückgebliebenen ihre Waaren und Habseligkeiten und bleiben in banger Erwartung ihres Schicksals in ihren Häusern.

Aus Pittest zeigt man mir an, dass der Vortrab des Ipsilandyschen Corps nach Kimpolung sich hingezogen habe, und alle Voranstalten getroffen seyen, im Verein mit Thodors Haufen, längs der Gebürgslinie sich ausdehnend, alle Klöster bis Tismana zu besetzen, und in dieser Position alle Pässe zu schliessen, die nach Siebenbürgen führen, um die weitere Flucht der Bedrängten zu verhindern, wovon es in Pittest wimmelt, da beinahe ein jedes Haus mit 3 bis 4 Familien aus Crajova und Slatina besetzt ist.

Auch der in Slatina standhaft gebliebene Ispravnik Gizesko ist dahin gelangt, und bereits an den Folgen seiner Angst gestorben. Der neue Ispravnik in Pittest ist abermals ein Rasly-Oheim des Lezt-Hereingeflüchteten.

Man will daselbst versichert seyn, dass Ipsilandy 12. kleine Schiffs-Kanonen bei sich habe, die in Gallitz einigen Handelsschiffen abgenommen worden sind.

Aus der Tiefe der kleinen Wallachei ist dem Kinenyer Vataffen Steriopolu die mir mitgetheilte Nachricht zugekommen, dass die Türken über Ruszdzvede nach Valen gekommen, und daselbst mit den Arnauten Handgemein geworden seyen, jedoch ohne Bedeutung, da nur 1. Türke und 2. Arnauten verwundet wurden. Beide Partheien sollen sich bald zurückgezogen, Erstere aber hierauf 2. herumstreifende Capitains samt ihren Panduren gefangen genommen haben.

Dieser Vorfall, wenn er sich bestätigen sollte, kann sich nur vom 12-ten d. herwärts ereignet haben, da von einem dortigen Kundschafter des C. N. am nemlichen Tage angezeigt wurde, dass zwar die Türken an allen Stelen die Donau herüberpassirt seyn, sich jedoch ganz ruhig verhalten und alles Benöthigende ohne Erpressung baar bezahlen. Man war damals der Ankunft des Kajmakan Szamurkasch gewärtig, da er schon in Calefat angelangt war. Eben zu jener Zeit ist Capitain Diamandy mit seinen Panduren noch in Carakal und sein Waffengefährte Salomon mit seiner Abteilung noch in Crajova gewesen. Beide suchten die Räubereine zu mindern, strafften hart die eingebrachten Verletzer der öffentlichen Sicherheit

¹ „Haus“ — este şters şi de altă mină scris „Heu“ —

und liessen sich übrigens im Genusse dessen wohl geschehen, was die Geflüchteten in ihren Speichern und Kellern hinterlassen mussten. Dieser Nachricht fügte C. N. noch jene bei, dass in Rimnik 600. Mann des Thodorschen Anhanes unter der Führung des berühmten Salz-wägers Georg Kirschalin angesagt worden, die man täglich daselbst erwarte. Nach einer vorgestern eingelangten Anzeige ist der Kajmakan Szamurkasch am 14-ten huj. mit. 40. Türken in Crajova angekommen, und Capitain Salomon hat sich mit seinen Leuten in das Kloster Motru zurückgezogen.

Am 23-ten April 1821.

Von einem sehr glaubwürdig- und verständigen Manne wurde mir die Entdeckung gemacht, dass Slutsar Thodor, nur unter der Maske ganz andre Ideen vorspiegelnd, unbezweifelt mit Ipsilandy im engsten Verständnisse sey, und für den Fall des Mislingens seiner Anschläge — in sofern er nach Russland nicht gelangen könnte, — über den Vulkaner Pass sich in Sicherheit zu bringen vorhabe. Letztern Falls würde seine Anwesenheit hier Landes die grösste Aufmerksamkeit nothwendig machen, da er unter dem revolutionairen Haufen seiner Landsleute schon deutlich bekannt gemacht haben soll, dass in der Folge, bis nur durch seine in Siebenbürgen befindliche Freunde alles eingeleitet, und der rechte Zeitpunkt wahrgenommen werden würde, auch die bedrückten Brüder dieses Landes mit ihm, zur Verfechtung ihrer Menschenrechte, gemeine Sache machen würden.

Dieser nämliche Erzähler des Gesagten spricht mit Beweisführungen als Mann von Erfahrung und Kenntnissen der Zeitverhältnisse, wornach man ihm das Bekenntniss nicht verargen kann, er lebe und sterbe in dem Glauben, dass mit Wissen und Zulassung des Russischen Kaisers das Gewebe gegenwärtigen Unheils angelegt, und die rasch vorzunehmende Ausführung der weit umfassenden Pläne nur durch die Zwischen-Ereignisse in andern Staaten, und dadurch geändert politische Wendung zurückgehalten worden sey. Er behauptet durch einleitende Folgerung aus den bisherigen, sich aneinander reihenden Ergebnissen, dass das gegenwärtige furchtsam scheinende Benehmen des Ipsilandy blos als Spielwerk zu betrachten, und dahin gerichtet sey, die Türken zum Angriffe und zur Verletzung heiliger Rechte, die den Klöstern zugestanden waren, und in allen Umständen beachtet worden sind, zu reitzen, um durch ein lautschallendes Zetergeschrei: — es wird Christenblut vergossen! — der Altar entheiligt! — die Schutzherrn Russen eilig herbei, und in den Besitz des Landes zu führen, welches sie als Vermittler betreten, dann aber unter keinerlei Bedingnissen mehr abtreten wollen. Er bekennet, dass die Türken in ihrem gegenwärtig geschwächten Zustande sich dieses, und noch viel mehr würden gefallen lassen müssen; — bedauert aber, dass Oesterreich dabei überlistet und zu spät in der Folge zur Reue über seine redlich vertrauende Leichtgläubigkeit gebracht werden könnte. Auf individuelle Personen — und Sachkenntniss gründet er seine Weissagung. Er kennt alle frühern Umtriebe und Anschläge bis auf den itzigen Zeitpunkt, worüber uns seit Jahren her aus sichern Quellen die Nachrichten bereits zugekommen sind, und deren Wiederholung ich izz als überflüssig erachte, in dem ich mir vorbehalte Euer Excellence das Ganze im Zusammenhange mündlich vorzutragen.

Weiter wird mir von eben denselben mitgetheilt, dass der Fürst Kalimachy unter Geleite von 7. Baschen in Ruscsuk schon eingetroffen seyn müsse und längstens bis 25-ten huj. in Bukurest anlangen würde, und dass vor kurzem der k. russische General Rodofinikin über Widdin mit 2. Gefährten verkleidet nach Griechenland abgegangen sey. Dieser ist der nemliche Staatsrath Rodofinikin, welcher nach der Einnahme Belgrads von den Serviren dahin gesendet war, und bis zum Friedensschlusse 1812. sich daselbst befand, —Dieser war es, der die Servier abhielt, sich im Jahre 1808 ihrem vorgefassten Entschlusse nach, an Oesterreich zu ergeben.

TRADUCERE

Către

Exelența sa Domnul General Comandant Baronul Schustekh.

Turnu Roșu la 22 aprilie 1821.

Mai mulți oieri care s-au întors de la turmele lor din teritoriile dunărene și anume din districtele Romanai, Vlașca, Dinbovița și Ilfov, contrazic zvonul răspîndit la noi în țară, că turcii ar fi comis abuzuri față de supuși cezaro-crăiești care se aflau cu oile lor în Bulgaria pentru iernat. De la Silistra, unele turme au trecut deja Dunărea pentru a veni pe pășunile muntoase, de vară, iar acelea care obișnuiau să vină pe la Brăila, se pare că au fost oprite, fie pentru că au fost preveniți de oameni binevoitori, dar mai probabil din cauza unor datorii încă neachitate, așa cum e cazul și cu oierii din teritoriul Valahiei, intrucit aceștia au venit

în țară după bani pentru a achita datoriile mărite din cauza asprimii iernii și a consumului ridicat de fîn.

Tot acești oieri susțin că sînt tratați foarte prietenos de către turci, dar nici arnăuții și valahii răsculați nu i-au stînjinit și chiar s-a promis siguranță și ajutor la toți care se legitimează ca supuși cezaro-craiești.

Din București aflu, în afară de ceea ce cuprindea corespondența cunoscută, că la vestea sigură despre apropierea turcilor, spătarul Balianul, protector principal al revoluției, s-ar fi refugiat la Brașov. Mitropolitul a fost de asemenea gata de plecare, dar locuitorii s-au strîns și l-au împiedecat să plece; a fost nevoit să dea ordine să se descарce iarăși și să rămîna pe loc.

Slugerul Thodor¹ intenționa să scape de acuzarea unei acțiuni samavolnice, condamnable și prin atragerea negustorilor la cauza poporului, și a încercat pentru aceasta, să obțină prin violențe și de la ei o chemare scrisă, în care aceștia să-i ceară să se preocupe de țară și de poporul asuprit. Dar negustorii i-au răspuns în mod precaut că, fiind în majoritate străini și apărați de consulatele lor, n-ar fi fost nevoiți vreodată să se plîngă de asuprire și cauza poporului n-ar fi și a lor.

După cum s-a aflat la București, turcii care au înaintat în districtul Ilfov pînă la Obilești, citeva sute la număr, ar fi îndemnat pe locuitorii acelor ținuturi să nu se teamă, pentru că n-ar fi venit ca să-i trateze dușmănos. De asemenea se spune că s-a aflat vestea sigură că Vasile Harabyja² (aceiași care la Galați a surprins și a omorît pe turci) a primit de la Odessa citeva corăbii cu muniții pentru această cetate.

Negustorii fugiți în ultima vreme din București, după cum se spune, au fost atacați și prădați pe drumul spre Cimpina de către oameni libertini ai lui Ipsilandy³. Speriați prin aceasta, cei rămași își îngroapă și ascund mărfurile și avutul lor și își așteaptă îngrijorați soarta în casele lor.

Din Pitești nu se comunică, că avangarda corpului (armatei) lui Ipsilandy s-ar fi tras către Cimpulung și că toate măsurile ar fi luate ca împreună cu detașamentele lui Tudor, desfășurîndu-se dealungul șirului de munți, să ocupe toate mînaștirile pînă la Tismana, și să închidă în această poziție toate trecătoriile care duc spre Transilvania, pentru a împiedica fuga în continuare a disperaiților, de care Piteștiul este plin, întrucît în fiecare casă se află vre-o 3 sau 4 familii din Craiova și Slatina.

Chiar și ispravnicul Gizesko⁴, care la început rezistase la Slatina, a ajuns acolo și a murit deja ca urmare a spamei îndurate. Noul ispravnic din Pitești este iarăși un Rasty-Oheim⁵ al celui din urmă, care s-a refugiat aici.

Se ia drept sigur acolo, că Ipsilandy are la el 12 tunuri mici pentru corăbii care au fost luate unor corăbii de comerț la Galați.

Din interiorul micii Valahii⁶ vîtafului Steriopulo de la Cîineni, i-a parvenit vestea pe care mi-a transmis-o, că turcii ar fi venit prin Ruszdzvede⁷ la Valen⁸, unde ar fi avut loc o hărțuială cu arnăuții, fără importanță însă, întrucît au fost răniți doar un turc și doi arnăuți. Ambele părți s-ar fi retras însă repede, dar primii ar fi prins apoi 2 căpitani „hoinari” împreună cu pandurii lor.

Această întîmplare, în caz că s-ar dovedi adevărată, nu se poate să se fi întîmplat decît de la 12 i.e. încoace, deoarece în ziua aceea s-a anunțat de către un cercetaș local al lui C. N. că turcii ar fi trecut într-adevăr Dunărea în toate locurile, dar s-ar purta liniștit de tot și ar plăti toate cele necesare în monedă, fără șantaj. Se aștepta pe atunci sosirea caimacamului Szamurkasch⁹, pentru că sosise deja la Calafat¹⁰. Tocmai în același timp, căpitănelul Diamandy se mai afla cu pandurii săi la Caracal și colegul său de arme Salomon¹¹ cu detașamentul lui la Craiova, amîndoi au încercat să micșoreze predările, îi pedepseau aspru pe acei care încăleau securitatea publică și se desfătau de altfel cu cele ce au trebuit să lase refugiații în hambarele și pivnițele lor.

Acestei informații i-a mai adăugat C. N. pe aceea, că la Rîmnice au fost anunțați 600 de oameni din credincioșii lui Thodor, sub conducerea renumitului salzwäger¹² Georg Kirschalin, care sînt așteptați în fiecare zi. Potrivit unei informații primită alaltăieri, caimacamul Szamurkasch a sosit în 14 a lunii curente cu 40 de turci la Craiova și căpitănelul Salomon s-a retras cu oamenii lui la mănăstirea Motru.

¹ Tudor

² Caravia

³ Ipsilanti

⁴ Ghițescu

⁵ Unchi

⁶ Oltenia

⁷ Roșiorii de Vede

⁸ probabil Văleni

⁹ Samurcas

¹⁰ Calafat

¹¹ Solomon

¹² cîntăritor de sare.

La 23 aprilie 1821

Un om foarte serios și priceput mi-a destăinuit faptul că slugerul Thodor sub masca amăgitoare a unor idei cu totul diferite, ar fi în mod sigur în cea mai perfectă înțelegere cu Ipsilandy și în cazul unei eșuări a loviturilor sale — dacă n-ar putea să ajungă în Rusia — ar avea de gînd să se retragă prin pasul Vulcan în siguranță. În cazul din urmă, prezența lui aici în țară ar cere cea mai mare atenție, deoarece, după cum se spune ar fi dat deja de știre printre oamenii detașamentului său revoluționar, că în continuare, după ce totul va fi pregătit de către prietenii săi din Transilvania și cînd va veni momentul oportun, se vor alătura cauzei sale și oamenii asupriți din această țară, pentru a-și apăra drepturile umane.

Acest om care a relatat cele de mai sus vorbește cu dovezi, ca un om cu experiență, care cunoaște relațiile vremii și ca atare nu i se poate lua în semn de rău, dacă își exprimă convingerea că prezenta nenorocire a fost pusă la cale cu știrea și aprobarea împăratului Rusiei, și că realizarea urgentă a planurilor de mare amploare ar fi fost împiedicată numai de întîmplările survenite în alte state și de schimbările politice produse prin aceasta. Prin interpretarea verosimilă a șirului de evenimente petrecute pînă acum, el susține că purtarea fricoasă în aparență a lui Ipsilandy din prezent ar fi doar o farsă cu scopul de a provoca pe turci să atace și să încalce drepturile sfînte, acordate minăstirilor și respectate în toate împrejurările, pentru ca apoi, strigînd în gura mare că „Se varsă sînge de creștin” și „se profanează altarul”, să fie aduși în posesia țării rușii ca protectori care pășesc în țară ca mediatori dar nu vor s-o mai cedeze sub nici un motiv.

El recunoaște că turcii în poziția lor actuală foarte slăbită, ar fi nevoiți să accepte aceasta și multe altele, regretă însă că Austria ar fi înșelată prin aceasta și ar fi prea tirziu să se căiască pentru naivitatea ei cinstită. El își bazează precizarea sa pe cunoașterea faptelor și a persoanelor individuale. El cunoaște toate intrigile și loviturile anterioare pînă în prezent, despre care ne-au parvenit știri din surse sigure deja de ani de zile, pe care cred că nu e necesar să le repet acum, urmînd să expun excelenței Dvs. verbal toate acestea în conexiunea lor.

Tot acelaș om mi comunică că domul Kalimachy trebuie să fi sosit la Ruscuk¹³ fiind însoțit de 7 pași și cel tirziu pînă în 25 al l.c. va sosi la București, și că de curînd generalul imperial rus Rodofinikin a plecat travestit cu încă 2 oameni prin Widdin¹⁴ în Grecia. Este vorba de acelaș consilier de stat Rodofinikin care după cucerirea Belgradului de către sirbi, a fost trimis acolo, și a stat pînă la încheierea păcii în 1812, — el a fost acela care i-a oprit pe sirbi să se predea în anul 1808 austrieșilor, așa cum hotărîseră înainte.

Arh. St. Sibiu, fond Bedeus von Scharberg, nr. inv. 65, f. 213—216, concept orig. lb. germană.

— 2 —

1821 iunie 27, Turnu Roșu. Ordinul comandantului postului grăniceresc Turnu Roșu, colonelul Schwind, către locotenentul major de Csemersky de la postul de graniță Piatra Rea, prin care i se atrage atenția să nu se admită intrarea în țară a răsculaților, iar la nevoie să ceară întăriri de la companiile învecinate.

An den k.k. Herrn Oberlieutenant von Csemersky.

Die Kontumazirung auf den Gebirgen ist gegenwärtig nicht zulässig, sondern nur in den bestehenden Kontumazämtern. Der Herr Oberlieutenant haben bereits den Auftrag erhalten aus vorbesagter Ursache keine Flüchtlinge auf den Cordonsposten aufnehmen zu lassen. Ueberdies sind die Allerhöchsten Befehle erneuert worden, keinen jenseitigen Rebellen in den k.k. Staaten zu dulden, und solche an der Grenze sogleich abzuweisen. Hiernach muss unabwiegend fürgegangen, und Alle die im militärischen Anzuge, und mit Waffen erscheinen, durch vernünftige Beredung zurückgewiesen werden, mit der Bedeutung, dass dieselben, wenn sie sich auch ins Land einschleichen wollten, bei ihrer Habhaftwerdung als Rebellen und Sanitätsverbrecher behandelt, und ausgeliefert werden müssten. Es bleibt dabey, dass ausser den k.k. Viehwirten von den nahen Gebirgswaiden, keinerley Freypassage gestattet

¹³ Rusciuc

¹⁴ Vidin

und keine Gebirgs Kontumazirung zugelassen werden darf, — dann dass einem Versuche, mit Waffengewalt sich herein drängen zu wollen, ebenfalls mit dem Bajonette, ja selbst mit Feuern begegnet werden müsse.

Die 49. Kossacken sind daher alsogleich zurückzuweisen, — keine Fremdlinge längs Ihrer angewiesenen Kordonslinie aufzunehmen, und die augenblickliche Unterstützung, von den anstossenden Kompagnien zu verlangen, wenn Sie sich durch eine Übergewalt bedroht glauben.

Kontumaz Rothenthurm am 27.-ten Juny 1821.

Schwind Obrist m.p.

Pe verso :

Vom Grenz Commando zu Rothenthurm. An den k.k. Herrn Oberlieutenant v. Csemersky nach Piatra rea dringenst.

Exp. Kontumaz Rothenthurm am 27. Juny 1821 früh 7 Uhr.

Praest. Piatra ree am 27.-ten Juny 1821 Csemersky Oberlieutenant.

TRADUCERE

Către domnul locotenent major K.K. de Csemersky.

În prezent ținerea în carantină (Kontumazirung) a străinilor în munți nu este admisibilă ci numai în oficiile existente respective (Kontumazämter). Dvs. domnule locotenent major ați primit deja ordinul să nu se primească refugiați la posturile de graniță din motivele de mai sus. Dealtfel s-au reinnoit ordinele superioare ca nici un rebel de dincolo să nu fie tolerat în statele c.c. și să fie respinși imediat la graniță. În conformitate cu aceasta trebuie procedat neabătut și toți care apar în haine militare sau cu arme să fie respinși cu vorbe înțelepte cu remarca, că chiar dacă ar intra pe ascuns în țară, în caz că vor fi prinși, autoritățile vor trebui să-i trateze ca rebeli și ca delicvenți sanitari și-i vor extrăda. Rămâne lucru hotărât că în afară de crescătorii de vite de pe pășunile apropiate de munte nu se admite nici un fel de trecere liberă și nici o ținere în carantină la munte, tot așa, la o încercare de a intra cu forța armelor, trebuie să se folosească baionetele sau chiar arme de foc pentru respingere.

Așadar veți respinge imediat pe cei 49 de cazaci, nu veți primi pe nici un străin dealungul porțiunii dvs. de graniță (Kordonslinie) și veți cere imediat sprijinul companiilor vecine în caz că sînteți atacat de forțe superioare.

Oficiul de carantină Turnu Roșu la 27 iunie 1821

colonelul Schwind

<Pe verso> De la comandamentul grăniceresc Turnu Roșiu. Către domnul locotenent major k. k. de Csemersky ; la Piatra rea ; foarte urgent ; expediat. Contumația Turnu Roșu la 27 iunie 1821 ora 7 dimineața. Praest. Piatra ree¹ la 27 iunie 1821 Csemersky Loc. maj.

Arh. St. Sibiu, fond Bedeus von Scharberg, nr. inv. 65, f. 217—218, orig. lb. germană, 3 sigili aplicate de ceară roșie.

— 3 —

1821 iulie 27, București. Scrisoarea secretarului agenției austriece din București, Udritzky adresată colonelului Schwind prin care îl informează despre zvonuri și evenimente legate de mișcarea lui Tudor Vladimirescu.

Bucurest den 27- July 1821

Hochwohlgeborner Herr ! Schätzbarster Freund !

praes. am 30-st. Juli 1821 (de altă mină).

Durch die heutige Absendung des Corporalen Berinedi als Courier in Begleitung des Herrn Arzten Weinert und eines russischen consulates Couriers beginne ich die Eröffnung der Strasse über Kineen, und wünsche sehnlichst, dass selbe ihre Reise glücklich ablegen, und mir dadurch die Sicherheit der ähnlichen Beförderung verschaffet werde.

¹ rea

Da der Kriegsschauplatz sich an die k.k. Gränze gezogen hat, und hoffentlich bloß auf die kleine Wallachey sich beschränkt; so sind Sie dort reicher an Neuigkeiten als wir.

Ich wünschte sehnlichst, die alte Ordnung der Dinge eingeführt zu sehen, denn meine Dienstgeschäfte sind nicht nur schwer, sondern auch höchst odios. Obgleich sich die Herrn Osmanen gegen Deutsche sehr freundschaftlich betragen, so giebt es doch unangenehme Auftritte, welche noch durch die falschen Gerüchte unangenehmer gemacht werden.

Nachrichten, welche in Cronstadt fabricirt werden, zu folge, sollen heute die Russen in die Moldau einmarschieren. Sollte es wahr seyn, dann stehe und Gott bey!

Nun fehlt uns nur noch die Pest, um in diesem Jahre alle möglichen Landplagen erduldet zu haben. Auch diese kann entstehen, da man die verurtheilten Schlachtopfer zu drey Tage auf denen Brücken liegen lässt. Sieben solcher Leichnahme liegen noch heute in allen Kreütgässen.

Udritzky.

Verso : Empfangen am 29-ten July 1821 abends 8 Uhr Schwind Obst.
Praesid. ad. P. 277.

TRADUCERE

București la 27 iulie 1821.

Domnia la Domnule ! Prea cinstit prieten !

Prin trimiterea caporalului Berindei ca curier în compania domnului medic Weinert și a unui curier consular rusesc, încep deschiderea drumului prin Ciineni și doresc ca ei să-și termine cu bine călătoria și să fiu asigurată de securitatea unei expediții asemănătoare.

Întrucît cîmpul de luptă s-a mutat către granița cezarocrăiască și sperăm că se va mărgini numai la Oltenia sînteți probabil mai bine informați despre noutăți decît noi.

Aș dori foarte mult să văd reinstaurată vechea ordine, pentru că problemele mele de serviciu nu sînt numai grele ci și foarte odioase. Cu toate că domnii osmani se poartă foarte prietenos cu germanii, există totuși întîmplări neplăcute, care prin zvonurile false devin și mai incomode.

Conform unor vești care se produc la Brașov, rușii ar intra astăzi în Moldova. În caz că este adevărat, să ne ajute Dumnezeu !

Acum nu ne mai lipsește decît ciuma, pentru ca să avem de suportat anul acesta toate nenorocirile posibile. Și aceasta poate izbucni, deoarece condamnații măcelăriți sînt lăsați pînă la trei zile pe poduri. Șapte din asemenea cadavre mai zac și astăzi la toate colțurile străzilor.

Udritzky.

Pe verso : primit la 29 iulie 1821 seara la ora 8 Schwind, colonel. Praesid. ad. P. 277.

Arh. St. Sibiu, fond Bedeus von Scharberg nr. inv. 65 nr. 220—221. orig. lb. germană.

— 4 —

1821, august 1, Sibiu. Scrisoare comandantului suprem al forțelor imperiale din Transilvania, baronul Schustek către colonelul Schwind, prin care îl îndeamnă să obțină vești sigure din București și prin corespondență particulară.

Traesidiale P. Nr. 277.

Ich übersende dem Herrn Obersten wieder den vom Herrn von Udritzky erhaltenen Brief, und bemerke Ihnen nur, dass es für den Dienst sehr wünschenswerth wäre, wenn der Herr Oberst solchen benutzen, um eine zutrauliche Privat Korespondez anzuknüpfen, weil

man dadurch doch in die längst gewünschte Gelegenheit kommen würde, verlässige Nachrichten directe von Bukarest zu erhalten.

Hermannstadt den 1-llen August 1821.

Bar. Schustekh Fml.

An den kk. Merrn Obesten von Schwind;

TRADUCERE

Înapoiez domnului colonel scrisoarea pe care ați primit-o de la domnul Udritzky și re-marc numai că ar fi de dorit în interes de serviciu, dacă domnul colonel ați folosi-o pentru a începe o corespondență particulară sigură, pentru că aceasta este o ocazie mult dorită de a primi vești sigure direct din București.

Sibiu, 1 august 1821 Bar Schustekh Fml.

Către colonelul k.k. von Schwind.

Arh. St. Sibiu, fond Bedeus von Scharberg, nr. inv. 65, f. 219, orig. lb. germană.

— 5 —

1821, august 3, Avanpostul (Ritul Vadului). Raportul locotenentului major Dobay către superiorul său, maiorul de Frenois prin care informează despre înfringerea „rebelilor” de către turci, cerind întăriri pentru a rezista unei eventuale încercări a răsculaților de a se refugia în Transilvania.

An Den k.k. Herrn Oberstwachmeister de Frenois Hochwohlgeboren.

Unter gestrigem Tage fand zwischen denen Rebellen und türkischen Truppen ein Gefecht, in welchem die Rebellen einen bedeutenden Verlust erlitten haben sollen, statt, die Türken sind bis Czigana eine halbe Stunde vor Kosia vorgerückt; Indem bey diesen Umständen der Andrang an die hiesige Grenze in kurzen unvermeidlich erfolgen dürfte, so ermangle nicht Euer Hochwohlgeborn hievon, ursächlich der zu veranlassen nöthigen Verstärkung der betreffenden Posten — wozu auch der Winter Cordons Posten Gura Preszbic im Latriora Thal gerechnet werden dürfte, gehorsame Anzeige zu erstatten Vorcontumaz am 3. August 1821.

Dobay m.p. Oberlieutenant.

TRADUCERE

Către

Domnia sa domnul vagmistru superior de Frenois.

În ziua de ieri a avut loc o încăierare între rebelii și trupele turcești în care, după cum se aude, rebelii au suferit o înfringere importantă. Turcii au înaintat pînă la Czigana¹, la o jumătate de oră de Cozia. Deoarece în aceste împrejurări presiunea spre această porțiune de graniță va urma foarte probabil, raportează respectuos domniei dvs. pentru a dispune întărirea necesară a posturilor respective, printre care se poate socoti și postul de iarnă Gura Preszbii pe valca Latriora. Avanpostul (Vor Contumez) la 3 august 1821.

Dobay m. p. locotenent major.

¹ Țigana

Arh. St. Sibiu, fond Bedeus von Scharberg, [nr. inv. 65, f. 224, copie lb. germană.

DATE PRIVIND MĂSURILE DE PREÎNTÎMPINARE A PĂTRUNDERII IDEILOR COMUNISTE ÎN TRANSILVANIA ÎN ANUL 1852

VASILE TUPDEAN

În depozitele Arhivelor Statului din Cluj se păstrează unele documente privitoare la măsurile luate de autoritățile din Transilvania pentru combaterea ideilor comuniste în anul 1852.

Este vorba de trei ordonanțe din arhiva fostului comitat Satu Mare* prin care se cerea : împiedicarea difuzării unor chemări — tipărite la Londra — adresate soldaților germani spre a-i atrage la lupta revoluționară, urmărirea unui presupus propagandist comunist — Valeria, precum și supravegherea calfelor și meșteșugarilor străini sau a celor veniți din străinătate ca trimiși ai propagandei muncitorilor.

Publicăm mai jos cele trei documente.

— 1 —

134 Szatmár megye Cs[ászári] K[irályi] Főnökétől.
praes Uray Endre fősz[olga]bíró Úrnak,
Szatmár 11/5 1852.

Londonban Deutsch által felállítot nyomdában a német katonákhoz intézett felszólítások készíttetvén, azoknak többszáz példányai lefoglaltattak.

Ezen felszólítások, mely 8-czad részű s 16 lapból áll, s fejezetén egy képrajzot mutat, mely a köztársaságot lábainál egy forradalmi lobogót tartó nép emberrel, egy belgiumi, francia, porosz, s magyar nemzetbeli osztrák katonákkal, kik szövetség kötésül kezét nyujtanak, — ábrázolja, — a német seregek katonái, a német socialis köztársaság felállíthatásáért küzdendő felkelésbeni részvételre felette izgató modorban felszólítanak.

Ezen felhívás 5000 példányban nyomtatott s különféle irányban szétküldetett. Eme felhívások terjesztésével szinte gyanúsítanak az előbb Berlin, később Drezsában tartózkodott német varga legény Schunke, és bizonyos Müller nevű szabó, vagy német varga legény is, kik a Communista Szövetség tagjai. Az utóbbi arról ismerhető, hogy balkezével ír.

A ker[ületi] kormánynak 366 praes. sz. alatt kelt intézménye folytán utasítatik fősz[olga]bíró Úr, hogy ezen felhívások megjelenése felett legszigorubban örködjék, s a netalán tapasztalandókról rögtön értesítsen.

Pe verso :

Gabányi

érkezett május 14.1852.

VI. C. 134

852 május 11

33-k szám

* Arh. St. Cluj, fond Comitatul Satu Mare, 1852, doc. 33,81 și 79.

nr. 134
prezidial

TRADUCERE

De la Șeful Cezaro-Crăiesc al comitatului Satu-Mare

Domnului Uray Endre, primpretor

Salu Mare, 11 mai 1852

Executându-se chemări către soldații germani în tipografia înființată la Londra de către Deutsch, mai multe sute de asemenea exemplare au fost confiscate.

Aceste chemări care sînt în octavo și constau din 16 pagini și în antet poartă un desen care — înfățișează republica, avînd la picioare un om din popor, care ține un steag revoluționar, împreună cu cîte un soldat belgian, francez, prusac și austriac de nație maghiară, care își întind mîna pentru a încheia alianță, — cheamă într-un mod excesiv de agitator pe soldații armatelor germane la participarea la revoluția ce trebuie dusă pentru înfăptuirea republicii sociale germane.

Această chemare a fost tipărită în 5.000 de exemplare și expediată în diferite direcții.

Cu răspîndirea acestor chemări de asemenea sînt suspectați și calfa de cismar germanul Schunke, care a stat întîi la Berlin, apoi la Drezda, și un anumit croitor sau calfă de cismar german numit Müller, care sînt membrii ai Uniunii Comuniste. Ultimul poate fi recunoscut după aceea că scrie cu mîna stîngă.

Ca urmare a ordinului administrației districtuale nr. 366/praes, dispunem, domnule primpretor, să vegheați în modul cel mai sever asupra apariției acestor chemări și să mă anunțați de îndată despre eventualele lucrări ce ar putea fi observate.

Gabányi

Pe verso :
sosît la 14 mai 1852
VI.C. 134
11 mai 1852

nr. 33

— 2 —

275/praes Szatmár megye Cs[ászári] K[irályi] Főnöke

Uray fősz[olga]bíró úrnak

Szatmáron 6/8 1852.

A közelebb időkbén Valeria iránt érkezett tudósítások ötet mind inkább a forradalmi propaganda küldöttjének tüntet'k ki, s ép azért nevezett egyén még mult évben az Aradi várparantsnokság rendeletéből Lippán politikai okoknál fogva befogatott, azon szigorú utasítással bocsájtatott szabadon, hogv azon tájt hagyja el, s Pesten át egyenesen Bétábe visza térjen.

Miután Valeria közelebb azt nyilvánította, hogy Gyöngösről, hol mult hó 16-n tartózkodott, Pesten keresztül Arad, Zimony, Pétervárad, Eszék, és Bródba szándékozik utezni, ezen várak azonban a népfajok lerajzolására alkalmas helyekül nem tekinthetnek, ugyan azért nevezett felső ellen támasztott gyanú telemes erősülésl nyert.

Midőn erről fősz[olga]bíró Urat, d.évi 2134 sz. a leiratomra kivatkozólag értesítem, egyszersmind utasítom, hogy a szükséges intézkedéseket rögtön megtegye, miszerint Valeria amenyiben az igazgatása allatti területot útjában érintendi szigorú felügyelet alatt tartassék, — azon esetben ha ellenében a legesekélyebb észrevétel adná magát elő, ötet egyenesen Bétábe visza utasítsa, s erről engem rögtön értesítsen.

Főnök úr távollétében
Indescifrabil

Pe verso :
érkezett Aug. 15. 852
V. F. 275 pr.
852. Aug. 6.

81-k szám.

nr. 275
prezidial

TRADUCERE

Şeful Cezaro-Crăiesc al comitatului Satu Mare
Domnului Uray, primpretor
Satu Mare, 6 august 1852

Ştirile sosite în vremurile din urmă despre Valeria au evidenţiat-o tot mai mult ca fiind trimisă a propagandei revoluţionare şi tocmai de aceea numita persoană încă în anul trecut, la ordinul Comandamentului cetăţii Arad, a fost deţinută din motive politice la Lipova, şi a fost lăsată liberă cu acea severă dispoziţie, ca să părăsească acele împrejurimi şi să se întoarcă prin Pesta direct la Viena.

Întrucât Valeria a declarat mai decurînd că de la Gyöngyös, unde a stat în luna trecută în 16, intenţionează să călătorească prin Pesta la Arad, Zimony, Petervárad, Eszék şi Bród, aceste cetăţi nu pot fi considerate locuri potrivit pentru descrierea felurilor neamuri, tocmai de aceea bănuiala ivită împotriva susnumitei a cîştigat importantă întărire.

Făcîndu-vă cunoscut acest lucru, domnule primpretor, cu referire la adresa mea nr. 2154 din anul curent, totodată dispun ca să luaţi imediat măsurile necesare potrivit cărora, dacă Valeria ar atinge în drumul ei teritoriul de sub administrarea dv., să fie ținută sub strictă supraveghere — în cazul cînd împotriva ei s-ar ivi cea mai mică bănuială, să fie retrimisă direct la Viena, iar eu să fiu anunţat imediat despre aceasta.

În lipsa domnului şef
ss. indescifrabil

Pe verso :
sosît la 15 august 1852

VI, F. 275 pr.

6 august 1852

nr. 81

— 3 —

286 Szatmár megye Cs[ászári] K[irályi] Főnöke
pracs Uray fősz[olga]bíró Úrnak

Szatmár 8/8 1852.

Hamburgi származású vándorló asztalos legény Vach János Antal Henrik a Cs[ászári] birodalomból a nála talált Der Socialismus in möglichster Vollkommenheit, oder Untersuchung, und Beleuchtung dessen, was den Staat der Gesellschaft oder Socialistat nothwendig und möglich ist, gedruckt von Lehman című röpirat miatt kiutasítottatott, s további rendőri vizsgálatok nyomán olly nemű tényeknek sikerült nyomába jönni, melyek szerint Vach a Deutsche Communistische Arbeiter Verbrüderung társulatnak tagjává bizonyult lenni. Miután Vach kétség kívül a munkások propagandájának küldöttje — utasítom fősz[olga]bíró urat a fenn leírt nyomtatványok megjelenését éber figyelemmel kísérje az idegen, vagy külföldről hazájokba visszatérő kézműves legények felett szigorú ügyelet gyakoroltasson, s a netalán teendő felfedezéseket rögtön tudomásomra juttassa.

Főnök ur távollétében
Indescifrabil

Pe verso :
érkezett Aug. 15. 1852
VI. F. 286 pracs.
852 Aug. 8.

79-k szám.

TRADUCERE

nr. 286
prezidial

Şeful Cezaro-Crăiesc al comitatului Satu Mare
Domnului Uray, primpretor
Satu Mare, 8 august 1852

Iohann Anton Heinrich Vach, calfă de timplar ambulant, originar din Hamburg, a fost expulzat din imperiu din cauza unui manifest găsit la el, intitulat „Der Socialismus in möglichster Vollkommenheit, oder Untersuchung und Beleuchtung dessen, was den Stat der

Gesellschaft oder Socialität nothwendig und möglich ist, gedruckt von Lehman'' și în urma cercetărilor polițienești ulterioare s-a reușit să se ajungă la descoperirea unor asemenea fapte, potrivit cărora Vach s-a dovedit a fi membru al asociației „Deutsche Communistische Arbeiter Verbrüderung”.

Având în vedere că Vach este fără îndoială trimisul propagandei muncitorilor, dispun, domnule primpretor ca să urmăriți cu atenție vie aparația tipăriturilor mai sus descrise, să exercitați o severă supraveghere asupra calfelor de meșteșugari străini, sau care se întorc în țară din străinătate, și să mă înștiințați de îndată despre eventualele descoperiri ce s-ar face.

În lipsa domnului șef
ss. indescifrabil

Pe verso :

sosit la 15 august 1852

VI. F. 286 praes.

8 august 1852

nr. 79

TRATATUL ROMÂNŌ-AUSTRO-UNGAR DIN ANUL 1883

A. SLIVĂŢ. M. TUDORICĂ

În timpul prelucrării materialului arhivistice din fondul Casa Regală a fost descoperit şi originalul tratatului secret încheiat în anul 1883 între Austro-Ungaria şi România.

Tratatul¹, semnat la Viena, la 18/30 octombrie, de către contele Kálnoky şi de D. A. Sturdza, cuprinde un preambul şi 7 articole. El a fost încheiat pentru o perioadă de 5 ani cu specificarea că, dacă nu va fi denunţat de nici una din părţi cu un an înainte de expirare, va fi considerat prelungit pe încă trei ani.

Deşi referiri tangenţiale la acest tratat au existat², el nu a fost cunoscut nici publicat în România, rămânând „închis în casa de fier a regelui Carol, care nu-l arăta decît numai primilor miniştri”³.

În străinătate el a fost publicat de istoricul englez Dr. J. D. F. Pribram⁴.

Considerăm că publicarea lui în Revista Arhivelor nu poate fi decît utilă cercetării istorice.

Nos Franciscus Josephus primus magna favente clementia, Austriae imperator, apostolicus rex Hungariae, rex Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Galiciae, Lodomeriae et Illyriae, Archidux Austriae; magnus dux Cracoviae; Dux Lotharingiae, Salisburgi, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Bucovinae, Superioris et inferioris Silesiae; Magnus Princeps Transilvaniae; marchio Moraviae; comes Habsburgi et Tirolis etc.

Notum testatumque omnibus et singulis, quorum interest, tenore praesentium facimus.

Posteaquam inter Nostrum et Maiestatis Suae Rumaniae Regis plenipotentiarium conventio secreta die trigesima mensis octobris anni currentis, Viennae inita et signata fuit tenoris sequentis:

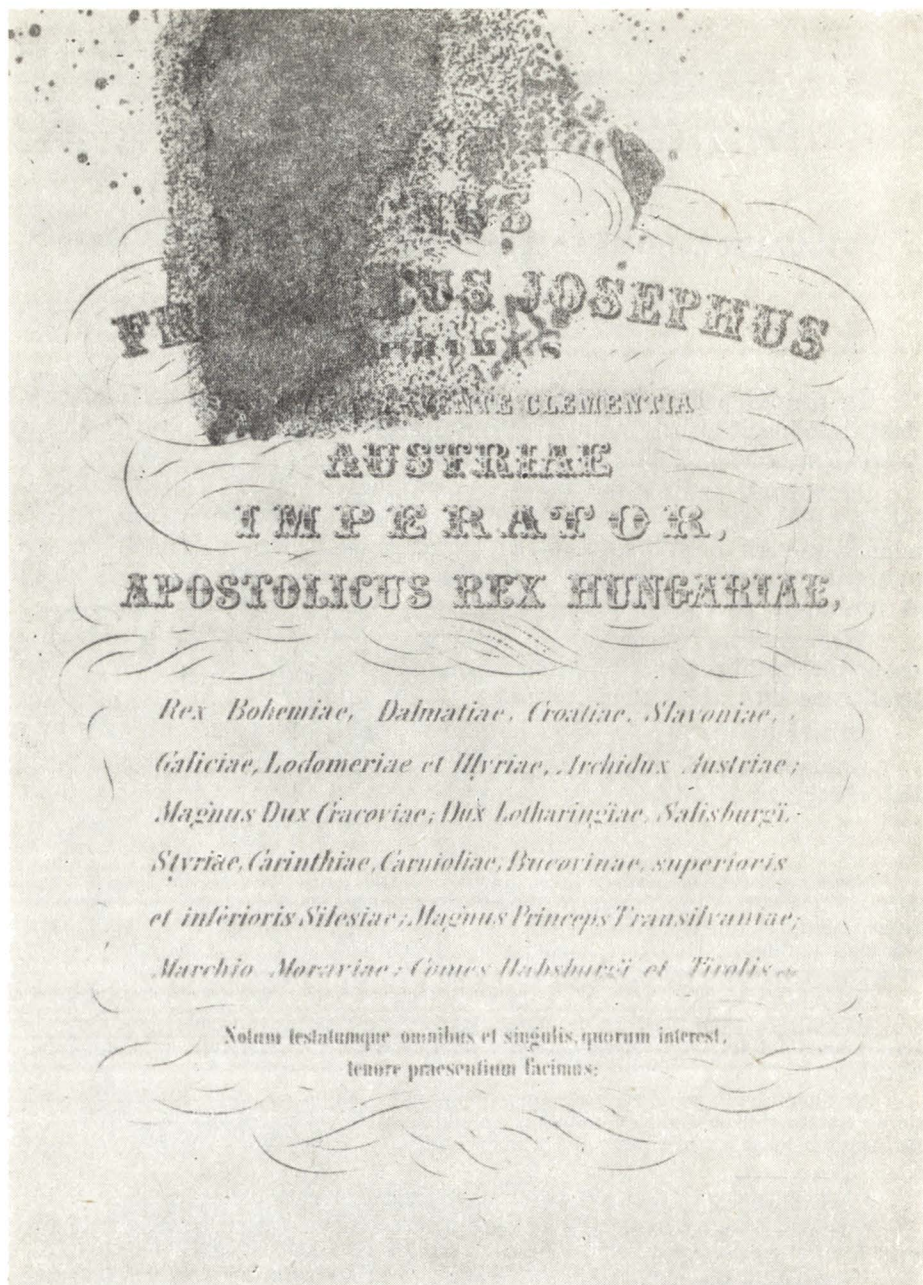
Sa Majesté l'Empereur d'Autriche, Roi de Bohême, etc. et Roi Apostolique de Hongrie et Sa Majesté le Roi de Roumanie animés d'un égal désir de maintenir la paix générale, conformément au but poursuivi par l'alliance austro-hongroise et allemande, d'assurer

¹ Arh. St. Buc., Arhiva istorică centrală, fond Casa Regală, dosar nr. 23/1883.

² Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, Bucureşti, 1925, p. 206; Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, vol. X, Bucureşti, 1939, p. 237—239.

³ Constantin Gane, *P. P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, vol. I, Bucureşti, 1936, p. 299.

⁴ *The secret Treaties of Austria-Hungary 1879—1913*, Cambridge, 1920, text francez după originalul din St. A. Polit. Arh. Sammlung der geheimen Vertragsurkunden, nr. 15, Geheimakten, XIII, a, 15 a.

Prima pagină din Tratatul româno-austro-ungar din anul 1883.

presentes ratificationis Nostre
 tabulas manu Nostre signavimus,
 sigilloque Nostre adpresse firmare
 jussimus. Dabantur Viennae
 die duodecima mensis novembris anno
 Domini millesimo octingentesimo
 octogesimo tertio, Regnorum
 Nostrorum trigesimo quinto.

Franciscus Josephus

Petrus Anton
 Kaiser

Ad mandatum huius huiusmodi
 Apostolicum, Registrum, per
 Andronicum a Regi
 Pontificis auticus ac a. p. p. p. p.

Ultima pagină a Tratatului româno-austro-ungar din anul 1883.

Procès-verbal.

Les Soussignés s'étant réunis au Ministère des affaires étrangères à Vienne pour procéder à l'échange des ratifications du traité secret signé à Vienne le 30 octobre 1853 par les Plénipotentiaires de Sa Majesté le Roi de Roumanie et de Sa Majesté l'Empereur d'Autriche, Roi de Bohême etc. et Roi Apostolique de Hongrie, les instruments de ces ratifications ont été produits et ayant été, après examen, trouvés en bonne et due forme, l'échange en a été opéré.

En foi de quoi les Soussignés ont dressé le présent procès-verbal qu'ils ont revêtu de leur signature et du sceau de leurs armées.

Fait à Vienne, le 15 novembre 1853.

28 Corps

Károlyi

l'ordre politique et de garantir contre toutes les éventualités la parfaite amitié qui les lie, ont résolu de conclure à cette fin un traité qui par sa nature essentiellement conservatrice et défensive ne poursuit que le but de les prémunir contre les dangers qui pourraient menacer la paix de leurs Etats. A cet effet leurs dites Majestés ont nommé pour leur Plénipotentiaires, savoir :

Sa Majesté l'Empereur d'Autriche, Roi de Bohême, etc. et Roi Apostolique de Hongrie :

le Sieur Gustave Comte Kálnoky de Körös-Patak, Chambellan et Conseiller intime actuel, son ministre de la Maison Impériale et des affaires étrangères, Général dans Ses armées.

Sa Majesté le Roi de Roumanie :

le Sieur Démètre A. Stourdza, Son Ministre des affaires étrangères, lesquels, après s'être communiqué leur pleins-pouvoirs trouvés en bonne et due forme, sont convenus des articles suivants :

Article 1.

Les hautes Parties contractantes se promettent paix et amitié et n'entreront dans aucune alliance ou engagement dirigé contre l'un de leur Etats. Elles s'engagent à suivre une politique amicale et à se prêter un appui mutuel dans la limite de leur intérêts.

Article 2.

Si la Roumanie, sans provocation aucune de sa part, venait à être attaquée, l'Autriche — Hongrie est tenue à lui porter en temps utile secours et assistance contre l'agresseur. Si l'Autriche — Hongrie était attaquée dans les mêmes circonstances dans une partie de ses Etats limitrophe à la Roumanie, le casus foederis se présentera aussitôt pour cette dernière.

Article 3.

Si une des hautes Parties contractantes se trouvait menacée d'une agression dans les conditions susmentionnées les Gouvernements respectifs se mettront d'accord sur les mesures à prendre en vue d'une coopération de leurs armées. Ces questions militaires, notamment celle de l'unité des opérations et du passage des territoires respectifs, seront réglées par une convention militaire.

Article 4.

Si contrairement à leur désir et espoir les hautes Parties contractantes étaient forcées à une guerre commune dans les circonstances prévues par les articles précédents elles s'engagent à ne négocier ni conclure séparément la paix.

Article 5.

Le présent traité restera en vigueur pour la durée de cinq ans à partir du jour de l'échange des ratifications. Si une année avant son expiration le présent traité n'est pas dénoncé, ou si la révision n'en est pas demandée par aucune des hautes Parties contractantes, il sera considéré comme prolongé pour la durée de trois autres années.

Article 6.

Les hautes Parties contractantes se promettent mutuellement le secret sur le contenu de présent traité.

Article 7.

Le présent traité sera ratifié et les ratifications seront échangées dans un délai de trois semaines ou plus tôt si faire se peut.

En foi de quoi, les Plénipotentiaires respectifs l'ont signé et y ont opposé le sceau de leurs armes.

Fait à Vienne, le trentième jour du mois d'octobre de l'an de grâce mil huit cent quatre-vingt-trois.

Kálnoky $\frac{m}{p}$ L.S.

D. Stourdza $\frac{m}{p}$ L.S.

Nos visos et perpenso conventionis hujus articulos, illos omnes et singulos ratos hisce confirmatosque habere profiteamur ac declaramus, verbo Nostro Caesareo et Regio promittentes, Nos omnia, quae in illis continentur, fideliter executioni mandatueros esse. In quorum fidem majusque robur praesentes ratihabitionis Nostrae tabulas manu Nostra signavimus, sigilloque Nostro adpresso firmari jussimus. Dabantur Viennae die duodecima mensia novembris anno domini millesimo octingentesimo octogesimo tertio, Regnorum Nostrorum trigesimo quinto.

Franciscus Josephus

Gustavus Comes Kálnoky

L. S. Ad mandatum Sacrae Caesareae et Regiae Apostolicae Majestatis proprium : Ludovicus a Dóczi

Consiliarius aulicus ac ministerialis

PROCÈS-VERBAL

Les Soussignés s'étant réunis au Ministère des affaires étrangères à Vienne pour procéder à l'échange des ratifications du traité secret signé à Vienne le 30 octobre 1883 par les Plénipotentiaires de Sa Majesté le Roi de Roumanie et de Sa Majesté l'Empereur d'Autriche, Roi de Bohême etc., et Roi Apostolique de Hongrie, les instruments de ces ratifications ont été produits et ayant été, après examen, trouvés en bonne et due forme, l'échange en a été opéré.

En foi de quoi les Soussignés ont dressé le présent procès-verbal qu'ils ont revêtu de leur signature et du sceau de leur armes.

Fait à Vienne, le 15 novembre 1883

L.S. P. P. Carp

L.S. Kálnoky

UN DOCUMENT ÎNEDIT DE LA ALEXANDRU CEL BUN VOIEVODUL MOLDOVEI

GH. UNGUREANU

În arhiva Divanului domnesc din Iași se găsește inventariat în anul 1844, un voluminos dosar intitulat : „*Răzeșii de moșia Berești și Pădureni cu proprietarii de moșia Șărbești pentru împresurare de hotare*”¹. Din cercetarea dosarului se constată că procesul începuse încă din 1833 la judecătoria ținutului Roman și trecuse în apel, în același an, la Divanul Apelativ din Iași, care instituise o comisie de cercetarea hotarelor la fața locului prezidată de vornicul Costache Conachi.

În dosar se găsesc lucrările întreprinse de Conachi, întocmirea planurilor de către inginerul Braun și înfățișările la comisie a împrieinaților răzeși cu documentele ce le aveau asupra moșilor respective. În lucrări Conachi se intitula : *Logofătul și cavalier Costache Conache, cercetător hotarnic*.

Au fost cercetate documentele moșiilor *Berești și Pădureni* și acelor învecinate : *Galbenii, Bocșeștii, Călugări și Șărbeștii, și Iteștii*.

Răzeșii de Șărbești au prezentat 16 documente originale cel mai vechi fiind un „ispisoc vechi sîrbesc de la Alexandru vodă” pe care răzeșii îl considerau „descălicător săliștei Șărbeștii la Dumbravă”.

În dosar se păstrează un „perelipsis” (listă) de aceste documente în care, deoarece nu lăsau originalele, nu s-au limitat la un scurt rezumat ci aproape le-au copiat.

Între documente se găsea și o hotarnică a moșiei Șărbeștii din anul 7285 (1777) iulie 5, făcută de căpitanul Iordache Alcaz iscălită de mulți răzeși din moșiile respective. Pentru identificarea satului dăm citeva date din rezumatul acestei hotarnici : „Și măsurîndu-se satul Șărbeștii, pe malul Siretului, și hotarul Tuleștilor pînă în hotarul Stănțeștilor s-au găsit 82 funii de 12 pași pasul de 6 palme domnești”.

Hotarnica pomeneste de numiri vechi : Puțul lui Ignat, dealul prin dumbrava Roșieni, o pivniță veche a lui Iurașcu din sus de izvoarele cele multe, unde au fost crișma lui Iurașcu, poiana lui Țântariu, drumul cel mare prin Dumbrava Roșie.

¹ Arh. St. Iași, Tr. 1137 op. 1290 nr. 4, Dosarul are 638 file.

Satul Șărbeștii „umbla în cinci bătrini din care trei bătrini întregi, iar a 5-a parte din tot satul, adică bătrînul Bucur, s-au dat atunce în stăpînire a celor ce să trag din Bucur”.

Din partea răzeșilor de Șărbești se prezintă la divan în 1844 doi răzeși aleși de obște ca „vechili” (împuterniciți) care-și apără moșia cu dirzenie. Ei spun că documentul lor este cu 286 ani mai vechi decît al Bereștilor și că siliștea veche a satului Șărbești, unde se numește „la dumbravă cu livadă și prisacă iarăși învechită care se privesc și astăzi pe fața pămîntului” Ei lămuresc și semnificația cuvîntului *dumbravă* „care se cheamă pe deal iară pe șes se cheamă *luncă*.” Tot ei mai arată că pe acolo trecea „drumul mare obștesc ce este șleah mergător la ocnă și la Obodești și la Bacău statornicî din învechime”. Mai pomenesc de drumul lui Miclăuș, poiana lui Hulat.

La Arhivele Statului din Iași se păstrează un mare număr de materiale documentare rezultate din interminabilele procese ale răzeșilor, fie pentru împărțiri și hotărnicii între ei, fie apărîndu-și moșiile împotriva lacomilor proprietari vecini, boieri sau mănăstiri, care căutau să le rășluiască vechile lor pămînturi.

În sutele de dosare ale judecăților răzeșești apar în rezumat, sau uneori și în întregime (copii sau surete), toate documentele răzeșilor pentru moșiile respective.

Uneori aceste dosare constituie singura sursă de cercetare pentru istoricul unor moșii deoarece, de-a lungul anilor, documentele originale s-au pierdut.

Transcriind documentul original de la Alexandru Vodă, răzeșii nu au citit bine data. Documentul nu poate fi din văleatul 6976 ci — bănuim — 6926. De altfel nici data altor documente nu au citit-o corect cînd au întocmit lista care se găsește anexată la dosar.

Iată rezumatul documentului făcut de răzeși :

Un ispisoc vechiu sârbesc cu tîlmăcirea lui de la Alecsandru Vodă din velet 6976 mai 15 precum pre aceste slugi a domniei sale Văscan și cu tovarășii lui Pitic, Ghiocu și Ardău și Bucur i-au miluitu cu osăbită milă a domniei sale și li-au întăritu lor moșia lor și li-au dat în pămîntul domniei sale un sat anumi Șărbeștii la Dumbravă unde este casăle lor ca să le fie lor uricu cu tot vinitul lor fiilor lor, nepoților strănepoților și la tot niamul lor nestrămutați nici odinioară în veci. Iar hotarul acestui sat cu toate hotarale sali cele vechi să fie plină unde s-au hrănit din vechiu. Și spre aceasta este credința a însăși domniei sale de mai sus numit Alecsandru Vodă și credința a prea iubit fiului domniei sale Ilieș Vodă și credința a tuturor boierilor domniei sale a Moldovii a mari și mici. Iar după viața domniei sale cini va fi domn pămîntului Moldovii sau din fii sau din niamu domnii sale, sau pre cine s-ar alege dumnezeu acela să nu străce dania și întăritura domniei sale pentru că li este dată pi driapta și cea cu credință slujbă și spre mai mare întărire acestor mai sus scrisă am poroncît credinciosului boierului domniei sale (lipsă) ca să lege pecetea la această carte a domniei sale.

Arh. St. Iași, fond Divanul Domnesc, Tr. 1137 op. 1290 nr. 4, f. 66 Răzeșii de Berești și Pădureni aduc la proces 74 documente între care pergamente din anii 7076 (1568) iunie 18, 7077 (1569) iunie 13, 7108 (1509) noiembrie 21.

La dosar este anexat un opis al tuturor documentelor conținutul unora fiind redat aproape în întregime. Hotarnica Șărbeștilor din 7285 (1778) iulie 5 este anexată la dosar în copie.

TREI DOCUMENTE ROMÂNNO-SLAVE INEDITE

V. STĂNICĂ, V. TAMAS

Cunoaşterea completă, a tuturor izvoarelor istoriei patriei, între care un loc mai mult decît important îl ocupă documentele, este o tendinţă permanentă a tuturor medieviştilor. Pe această linie, aducem şi contribuţia noastră, scoţînd la lumină cu ajutorul tiparului trei documente româno-slave, unul de la Ion vodă cel viteaz¹), aşa dar din Moldova, şi două, mai noi, din Ţara Românească. Aceste documente sînt achiziţii recente ale serviciilor regionale ale Arhivelor Statului din Bacău şi, respectiv, Argeş.

Din conţinut ar fi de semnalat prezenţa termenului *мѣрѣ*²) (în alte documente apare de obicei în locul său cuvîntul *закон*) care defineşte aici instituţia jurătorilor.

Observaţii se pot face şi în legătură cu limba în care sînt redactate aceste documente.

Trebuie remarcat, de la bun început, faptul că cunoştinţele în domeniul slavei ale multor dintre cei care întocmeau documentele de cancelarie nu erau temeinice, pe alocuri, chiar şi în documentele editate mai jos găsind exemple ce confirmă acest lucru.

Astfel, de pildă, în expresia ... *срѣ(а)мѣ(а)сѣрѣ(т) ѣ(а)сѣ мн сѣ мѣ(х) мѣ(ѣн)м(ш)*³), ar fi fost corectă terminaţia cazului instrumental: *сѣ мѣмн* şi nu a celui genetiv.

La aceasta, este necesar a sublinia masiva influenţă a limbii române asupra acestor texte, care se manifestă atît de puternic pentru că grămăticului care scria actul i se dicta textul în limba română, cît şi datorită faptului că el însuşi era român.

Această influenţă s-a manifestat în fonetică, morfologie şi sintaxă. Dăm mai jos cîteva exemple pentru fiecare din ele, luate din cuprinsul celor trei documente de care ne ocupăm :

I. — În fonetică,

¹ Un rezumat al acestui document a fost publicat în colecţia Documente privind istoria României, veacul XVI, A. Moldova, vol. III, p. 32, doc. nr. 41.

² Vezi în : Istoria României, vol. III, Editura Academiei R.P.R. Bucureşti, 1964, pag. 139.

³ În documentul nr. 3.

⁴ Ibidem.

1) păstrarea numelor de persoană specific românești și de locuri, netraduse ca : *Сора, Дѣна(а), Фѣмс(а)* etc. și *Мѣрчиѣи, Скаши* etc ;

2) scrierea în pronunție românească a unor nume nespecifice : *Мѣрѣи, Маркоуа, МиХау* ;

3) redarea în limba română, fără a se mai traduce, a unor cuvinte comune, cum ar fi prepoziția *în*, din expresia : *ѿ Ка(р)не(и)* ⁵.

II. — În morfologie,

1) modificarea genului unor cuvinte slave pe baza influențării de către genul cuvintelor corespunzătoare din limba română, ca de ex. în următoarea expresie :

a) *чѣрѣ(с) Кра(с)номѣ Горѣ* ⁶ ;

2) folosirea desinenței cazului dativ în locul celui genetiv la cuvintele care în limba română au aceeași terminație pentru cele două cazuri : ... *сѣа вѣликаа(ѣ) и пр(ѣ)добраа(ѣ) поконно(мѣ)...* ⁷, unde corect ar fi fost... *поконна(г)...*

3) adăugarea terminației românești la cuvinte slave corespunzătoare ca înțeles, de exemplu în propoziția... *что имали ро(дѣ)тели и(х)* ⁸.

III. — Din punct de vedere sintactic, aflăm numeroase construcții gramaticale improprii limbilor slave, care se datoresc traducerii ad literam a expresiilor respective din limba română, cum ar fi de exemplu :

a) *ѡ(т) прѣ(з) къ(с) Хѣта(р)* ⁹, unde prepoziția *прѣ* nu-și are locul decât numai dacă se traduc textual cuvintele românești" de peste tot hotarul" ;

b) *ѡ(т) на Сѣа(и)чю(а)* ¹⁰, din care prepoziția *на* putea lipsi, ea ajutând la decalchierea expresiei românești" de la Stanciul",

c) *ѡ(т) да(в)на сѣ(т) кѣи(аи)* ¹¹, în care numai pentru că este traducerea exactă a propozițiunii românești" de demult au cumpărat", se poate justifica prezența prepoziției *за* ;

d) *ѡ(т) къ бра(т) ѣи* ¹², expresie care avînd în plus prepoziția *къ*, se vedește a fi fidelă traducere a cuvintelor românești „de la fratele ei”.

e) la fel în expresia : *рода(а) Шѣ(р)ка(и)...* *Ѧпрѣ(к) лѡ(ѣ) .Ѣ. за с(ж)* ¹³, unde prepoziția *за* nu are alt rol, decât acela de a traduce expresia românească „500 de funii”, altfel într-o construcție sintactică slavă ea nu-și are locul.

Am ținut să menționăm unele dintre influențele limbii române asupra limbii textelor paleografice româno-slave (numai dintre cele ce se găsesc în documentele care le publicăm mai jos). Deși de această problemă s-au ocupat mulți cercetători, existînd chiar și un glosar al lor ¹⁴, o socotim

⁵ Ibidem.

⁶ Adjectivul substantivului *рѣа* (de gen feminin) are o desinență proprie genului masculin, pe care-l are substantivul respectiv în limba română (munte). În documentul nr. 1,

⁷ În documentul nr. 2.

⁸ — Aici în loc de un singur *і* la nominativul plural al substantivului masculin *родѣи* aflăm un *а* al doilea *і*, care provine de la forma română corespunzătoare „părintii”. — În documentul nr. 1.

⁹ În documentul nr. 3.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem

¹² În documentul nr. 2.

¹³ — În documentul nr. 3.

¹⁴ Vezi, Damian P. Bogdan, Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române. București, 1946, 270 pag.

foarte importantă și ea n-ar trebui să fie ocolită de nici un cercetător al acestor texte.

Dăm mai jos textul original și traducerea celor trei documente inedite româno-slave. Ca metodă de publicare a textului slav, am adoptat sistemul care permite studierea lui și de către filologi, adică nu am făcut întregiri tacite, iar literele suprascrise le-am coborât în rînd, punîndu-le între paranteze rotunde. La fel, am semnalat prin două bare sfîrșiturile de rînd.

1574 (7082) martie 13, Iași. Ioan voevod domnul Moldovei întărește mai multora părți din satele Mărești și Luncani din ținutul Bacăului, întemeiate de ei.

Мл(с)пїю бжїю Нwa(н) коєко(да) снѣ Стефана коєко(дї) г(с)п(д)рь
земли Мо(ада)скон w(ж) прїдснѣ прѣ(д) нами и прѣ(д) оуспни нашими
мо(а)да(в)ск<ими> болѣри...¹ и Кръстина и се(с)тричича ен Піетрж до(ч)ка
Анни до(ч)ци Ма(р)кови и Твдора и се(с)тра ен Мърїе до(ч)ки Маркови и
жени его Пини и Пънта и бра(т) его Маркоу(а) и се(с)тра и(х) Ірманка
дѣти Пини жени Маркови...¹ Аспс(а) снѣ Іw(н) и ми(ж) Самон(а) и сестри
его На(с)тасїа и Марїа и Пина дѣтїе Фътсла и ти(ж) оуи(к) и(х) Мירו(н)
и ти(ж) братаничи(в) е(г) Бврдсга(н) и се(с)тричиче е(г) Сорж и се(с)тра
ен Цою и бра(т) и(х) Лазо(р) дѣтїе <Пини до(ч)ци Нли>... <молн>¹ те на(с)
и просити себе привилїе w(т) на(с) на и(х) правою w(т)ниис и дааїїе на е(д)но
мѣ(с)то w(т) пс(с)тини оу коло(сті) Бакорк оу Бковниис оу е(д)нон крѣници
иже именоваше(с) Сѣка и теиер именсе(т)са село Мърчишїн але третю ча(ст)
w(т) того мѣ(с)та и село уни изѣдади соби инде даа<че>¹ w(т) того мѣс-
та оу то(м)ж(д)е Хотара и по(с)тавили и мѣ(с)то и третон ча(ст) Аѣнканїи
ис привилїи w(т) дааїїе что имали ро(дї)теїи и(х) км(ш)ре(ч)ни(х) Марко и
жена е(г) Пина и Іw(н) Фътс(а) и Мירו(н) и Нлѣ w(т) Нлїша коєко(да)
Петрови(ч) и па(к) <w(т)>¹ Стефана коєко(дї) Петрови(ч) и ти(ж) и н(с)
привилїе на потрѣ(ж)дїїе что уни имали w(т) Плѣза(н)дра коєко(дї). Нию мы
и съ нашими болѣри некахо(м) и вкрѣтохо(м) съ нашими дшѣми а(ж) е(ст)
и(м) праваа w(т)нини и дааїїе и ни w(т) кого w(т) ниы(х) тѣкже не² имал
а мы || тако(ж)дѣре и мы дадохо(м) и(м) и оутрѣ(дї)хо(м) и(м) с сн(м)
наши(м) знаменито(м) аисто(м) како да е(ст) и(м) и w(т) па(с) оуи(к) и
w(т)ниис <и> дааїїе ико(ж) и прѣж(д)е и съ кѣсе(м) доходо(м) але то км(ш)-
писанное мѣ(с)то w(т) пс(с)тини да е(ст) и(м) па...² дѣк ча(с)ти иже именсе(т)са!
нлѣ Марчишїн да е(ст) Кръстини и сестричичи ен Піетри до(ч)ки Маркови и
се(с)тра(м) и(х) Твдори и Марїе ти(ж) до(ч)ки(м) Маркови иже ни е...² и
Пънти и братс е(г) Марксло(к) и се(с)три и(х) Ірманки дѣти(м) Пини жени
Марко кромж Марка, а тотѣ третѣ ча(ст) что теиер(р) именсе(т) Аѣнканїи да
е(ст) Аспс(а) снѣ Іw(н) и Самонас и се(с)тра(м) его На(с)тасїи и Марїи
<дочки>¹ Фътс(а) и оуи(к) и(м) Мироис и братаничи(м) е(г) Бврдсгнѣ снѣ
Нли и се(с)тричичи(м) его Сорж и Цою и Лазорс дѣтїе(м) Пини до(ч)ци
Нли але половица w(т) тотс третю ча(ст) да е(ст) самомс Аспс(а) снѣ

¹ Loc rupt in original

² Șters in original.

Івнѣ...¹ и н(с) оуѣнчато(м) н(Х) и прѣоуѣнчато(м) н(Х) и прашѣрѣто(м)
и вѣсѣмѣ н(Х) родо(в) || кто н(м) избѣрѣ(т) наивели(ж)ніи непорѣшено николѣ(ж)
на вѣки. ꙗ хотѣ(р) тѣ(м) дво(м) чѣ(с)ти(м) иже именовѣ(т)сѣ нѣ Мѣрчѣи
и тои третѣи на...¹ <Івнѣ> нѣ да в(сѣ)т) ѡ(т) ни(ж)ніи Трѣбѣи(л) чѣрѣ(с)
Кра(с)номѣ Горѣ бѣри до(г)дѣ || оупадѣ(т) до крѣниці ѡ(т) Слатѣи; а ѡ(т)
ни(н)ши сторо(н) по старѣмѣ хотѣрѣ по кѣ(дѣ) из вѣка оживѣли.

И на то е(ст) вѣра нашѣ(г) ꙗ(сѣ)ка въ(ш)пи<санаѣо ѿ(вн)>¹ божко(да) и вѣра прѣвѣзлюбелнина(г) сѣа нашѣ(г) Петра божко(аѣ) || и вѣра боа(р) наши(х) вѣра пана дѣ(м)бра(в) дво(р)ника до(л)нѣи землн, вѣра пана ѿ(вн) грѣма(с) дво(р)ника Гориѣи землн, вѣра пана Козма мѣр҃гѣ, <вѣра пана дѣне х>² хѣрѣ пракалаба хоти(н)ска(г), вѣра пана <тоадѣра пракалаба>³ немѣцкаго, вѣра пана ѿ(вн) караѣюз(а) <практиалаба>⁴ новогра(д)ского, вѣра пана бремѣа портарѣа соча(в)скаѣо, вѣра пана да(н)чѣла и пана бремѣа прѣкалабабоѣ ѿ(р)хѣ(н)ски(х), вѣра пана мѣлаю шѣтрѣ по(с)те(л)ника || вѣра пана глнѣорѣа, вѣра пана ѿне ви(с)тѣрника вѣра пана бѣчюма чашника, вѣра пана билѣн сто(л)ника, вѣра пана никоарѣа колмса <н> вѣра оу(н)и(х) наши(х) мо(л)да(в)ски(х) болѣр вли(н)ки(х) же и мали(х).

И по нашн(м) || животѣ кто бѣдѣ(т) г(с)п(д)рѣ ѡ(т) дѣтїѣ нашн(х)
 или ѡ(т) наше(ѣ) ро(д)а или па(к) бѣ(д) кого бѣ изберѣ(т) г(с)п(д)рѣмъ быти
 наше(и) Мо(л)да(в)сконъ земли то(т) бы н(м) непорѣшн(а) наше(ѣ) дѣла⁵ и
 потерѣ(ж)дѣнїѣ дѣлѣ бы н(м) дѣ(л) и оукрѣпн(а) здѣшнѣмъ есмн || н(м) дѣлн
 и потерѣ(д)їлн за ч(т)о е(ст) н(м) правдѣ ѡ(т)ннѣннѣ и дѣлїѣ и нн ѡ(т) когѡ
 ѡ(т)ннѣ¹... тѣмъ же нѣ имамн.

И на болшіи н(х) крѣпо(ст) и потврѣ(ж)деніе тѣ(м) въсѣ(м) въ(ш)пи-
санны(м) дади есми наше(м) вѣрному(м) и по(ч)тѣнному(м) болѣе(н)и(м) паче(м) ||
Голѣи вѣрному(м) логофѣтѣ(м) писати и на(ш) пѣча(т) приже(с)ити къ се(м) истинно-
му(м) ли(с)тѣ(м) наше(м)у.

Пинсѣл Кръ(с)тъ Мѣ(с)теви(ч) къ Иисо(Х) въ Лѣто $\times$ 3118 м(с)ца ма(рта) 11. днѣ
 ѿ Ію воево(да) и снѣ на(ш) Пѣтрѣс.⁶

TRADUCERE

Din mila lui Dumnezeu, Ioan voevod, fiul lui Stefan voevod, domn țării Moldovei.

Iată au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boerilor noștri moldoveni ...⁷ Cirstina și nepoata ei de soră Pietra, trica Anei, fata lui Marcu și Tudora și sora ei Maria, micete lui Marcu și a femeii lui Ana și Pîntea și fratele său Marcu și sora lor Armanca, copiii Anei, femeia lui Marcu ...⁸ Lupul fiul lui Ion și deasemeni Samoil și surorile lui Nastasia și Maria și Ana, copiii lui Fătul și deasemeni unchiul lor Miron și deasemeni nepotul său de frate Burdugan și nepoții săi de soră Sora și sora ei Toia și fratele lor Lazor, copiii <Anei, fata lui Ilea> ...⁹ să ne roage și să ceară privilegiu de la noi pentru a lor dreptă ocină și danie pe un loc din pustiu în ținutul Bacăului, la făget, la o flintină, care se numea Seaca și acum se numește satul Măreștii, însă a treia parte din acel loc. Și satul ei și l-au întemeiat undeva mai departe de acel loc. în acelaș hotar și-au pus și locul și <pe> a treia

¹ Loc rupt in original

² Steps in original³ Steps in original

4 Steps in original

⁶ Steps in original

⁶ Semnătură autografă

⁷ Loc rupt in original

⁸ La fel

⁹ La fel

Astfel, noi și cu boerii noștri am cercetat și am aflat cu sufletele noastre că le este dreptă ocină și danie și de la nimeni n-au avut nici o plă. Iar noi, deasemeni le-am dat și le-am întărit cu această carte cunoscută a noastră, ca să le fie lor și de la noi uric și ocină <și> danie ca și mai înainte și cu tot venitul. Însă acest loc mai sus scris din pustiu, să le fie lor <pe din> două părți: care se numește acum Mărcești, să fie Cărstinii și ne-poatei ei de soră Pietra, fiica Anei, fata lui Marcu și surorilor lor Tudora și Maria, deasemeni fiicele lui Marcu care nu...¹⁰ și lui Pftnea și fratelui său Marcu și surorii lor Armanca, copiii...¹⁰ Ani soția lui Marcu, în afară de Marcu.

Iar hotarul acelor două părți care se numesc astăzi Mărcăști și acea a treia...¹² <Lunc> ani, să le fie din Trebeșelul de jos peste Muntele Roșu în sus, pînă unde cade la fîntina de la Slatina, iar din celelalte părți, după vechiul hotar, pe unde din veacuri au folosit.

Iar după viața noastră, cine va fi domn dintre copiii noștri, sau din neamul nostru, sau iarăși pe cine Dumnezeu îl va alege să fie domn al țării noastre Moldova, acela să nu le clinească dania și Întăritura noastră, însă chiar că le dea și să le întărească, pentru că noi le-am dat și le-am întărit fiindcă le este oină dreptă <și> danic și de nimeni...¹³ să n-aibe plăt.

Eu Io <an> voevod și fiul nostru Petru /m.p.:

Îndoitura pergamentului cu înălțimea de 14 cm.

Arh. St. Bacău, Colectia documente feudale, pach. 47, nr. 4.

† Мл(с)тїю бжїю Іw Рд(д)а(л) воѡво(дд) и ꙗ(сд)нѣ въсѡн зѣмлѣ ѿ(г)ррѡвлад-
хн(с)кон снѣ влчкдд(ꙗ) и пр(ѣ)дѡбрдд(ꙗ) похѡнно(мс) Мн(х)н(ѣ) воѡво(дд) дѣвд(т)

¹³ Loc rupt in original

ꙗ(сѣ)в ми сію повелѣніе ꙗ(сѣ)ва ми || Ба(р)вѣло(в) снѣ Пѣтрѣав(в) и шѣро(м)
 си Замона(в) и сѣ(с) снѣ е(м) елици(ж) бѣ да(ст). То іако(ж) да е(м) ѡ(ч)нѣ
 с Прѣдѣшїѡба(чн) де(л) Ста(н)чѣ(в) || вѣса(х) и де(л) Дра(г)мнре(в) кѣса(х)
 и де(л) Рѣд(н)воє(к) и кра(т) е(м) кѣса(х) и де(л) Да(н)ка(в) кѣса(х) и де(л)
 Бѣчѣ(в) кѣса(х) и де(л) Бл(н)кѣ(л) вѣса(х) и де(л) Дѣлѣ(к) вѣса(х) и де(л)
 Бѣлѣ(ш)ко(в) || вѣса(х) и де(л) Чючѣ(в) кѣса(х) и де(л) Глѣкано(в) кѣса(х) и
 де(л) Бл(н)кѣло(в) кѣса(х) и де(л) Лѣпѣ(в) вѣса(х) и де(л) Табѣ(р)ка(в) кѣса(х)
 и де(л) Те(н)стрѣло(в) вѣса(х) и де(л) Фрѣцѣло(в) || вѣса(х) и ѡ(т) де(л)
 Ілѣ(в) половн(н) зане(ж) сію ѡ(ч)нѣ и вѣ(ч)нѣ вн(ш) рѣ(х) за ѡ(т) да(в)на по-
 клонн(л)се и дадо(х) ѡ(ч)нѣ е(м) с рѣ(к) Пѣтрѣ(к) лѡ(ѣ) вн(тї) е(ѣ) вѣчн(нн)
 пѣре е(ст) пѣлн(л) || вѣроє е(м) до вѣ(м) за рнзаниє и дадо(х) н(м) а(с)прн
 гото(вн) х. ѡ. ѡ(ж) прѣ днѣ поконно(м) Мнѣаю вѣро(да) и дадо(х) кнн(ѣ) н(м)
 за дѣ(дї)нѣ с рѣ(к) Пѣтрѣ(к) || лѡ(ѣ) ѡ(т) по(ѣ)да до се(да) кѣ(с) дрѣжа(л)
 Ба(р)вѣ(л) снѣ Пѣтрѣ(к) лѡ(ѣ) и шѣро(м) си Замона сію ѡ(ч)нн и вѣчн(нн) е(ж)
 вн(ш) рѣ(х) сѣ(с) добро(м) мнро(м). І кѣ(да) вн(л) сѣ(да) прѣ днѣ || ꙗ(сѣ)ва
 ми а пн вѣчн(нн) е(ж) вн(ш) рѣ(х) ѡ(нн) сѣ(т) прнше(л) вѣсе(х) с прннн прѣ(д)
 г(сѣ)ва ми сѣ(с) Ба(р)вѣ(л) снѣ Пѣтрѣ(к) лѡ(ѣ) и сѣ(с) шѣро(м) си Замона
 си(цн) прн(шн) ѡ(нн) прѣ(д) г(сѣ)ва ми || како е(ст) вн(л) дадо(х) Пѣтрѣ
 лѡ(ѣ) ра(дї) те(х) вѣчн(нн) вн(ш) рѣ(х) а(с)прн пѣчїю х. ѡ. дрѣ(ѣ) нн(ч)по и
 помо(л) с. . . ¹ Пѣтрѣ(к) лѡ(ѣ) по сѣлорѣ е(ѣ) ѡ(нн) сѣ(т) || сѣлорѣ(л) ѡ(т)
 кѣ ж(нн) Пѣтрѣ(к) лѡ(ѣ) . . . ² ѡ(т) кѣ вѣ(т) еи Сто(н)ка сѣ(с) х. ѡ. а(с) . . . ³
 и рѣка(шн) лѣсканїє ѡ(т) на || мѣнн(шн) ѡ(т) та(м) а с те(х) . . . ⁴ сѣ(с) . . . ⁵
 да(л) и сѣ(д) по пра(в) и по зако(н) и сѣ(с) вѣсе(х) по(чн)пѣнѣ(м) правнпѣ(л)
 г(сѣ)ва ми ѡ(т) днѣ(н) и про(чн)па(х) сѣ(м) и кнн(ѣ) поконно(м) || Мнѣаю
 вѣро(да) како сѣ(т) вн(л) поклонн(л) ѡ(нн) вѣ(тї) вѣчн(нн) Пѣтрѣ(к) лѡ(ѣ) и
 вѣлѣ(т) а(с)прн ѡ(т) не(ѣ) и пѣлн(л) е(м) кѣсе(х) вѣрѣ до вѣ(м) рнзаниє ||
 та(ж) ѡ(с)та(л) е(ст) те(х) вѣчн(нн) вн(ш) рѣ(х) вѣсе(х) ѡ(т) зако(н) и ѡ(т)
 сѣ(ж)днїє ѡ(т) прѣ(д) ꙗ(сѣ)ва ми како да е(ст) ѡ(нн) вѣчн(нн) како (с) про-
 дає(т). Те(м) ра(дї) дадо(х) ꙗ(сѣ)ва ми Ба(р)вѣло(в) || и шѣро(м) си Замона(в)
 іако(ж) да е(м) <е(ст)> ѡ(ч)нѣ и вѣчн(нн) вн(ш) рѣ(х) дѣ(дї)нѣ и ѡ(л)ѣ(в) снѣ
 е(м) вѣкѣ(м) и рѣ(к)ночѣ(м) и нѣпоти(к)ночѣ(м) и вѣпоклѣннѣ(м) || по
 рнзѣ(м) ꙗ(сѣ)ва ми. Се(ж) сео сѣ(д)пѣ(л) сѣ(с) по(с)макѣн(м) г(сѣ)ва ми: жѣпа(н)
 Тѣ(до)рѣ вѣлн(кн) вѣ(н) Крѣлѣ(с)кн и жѣпа(н) Пѣнѣ вн(с)пнн(р) [кн(ст)] и
 жѣпа(н) Бѣ(н)гн(л) вѣ(л) дрѣ(р)нн(к) || и жѣпа(н) Нн(к)а вѣ(л) лѡ(ѣ) и дѣ(дї)а
 кн(ст) и Крѣ(с)пн(ѣ) вѣ(л) снѣ(т) и Пѣнѣ(т) вѣ(л) снѣ(л) и Брѣпн(л) вѣ(л) ко(м)
 и Лѣпн(л) вѣ(л) пѣ(х) и жѣпа(н) Фѣте вѣ(л) по(с)тѣ(л)нн(к). || Н(с) Пн(к)а вѣ(л) лѡ(ѣ).
 Н(с)пн(сѣ)а(х) а(з) Сѣ(с)ф(а)н кѣ на(с)тѣ(л) ꙗ(сѣ)ва ми Трѣ(ѣ)кн(шн) м(с)ѣца вѣ(м)
 . . . (днн) ѡ(т) і(дѣ)а до сѣ(г) кѣ лѣ(т) . . . Зѣ(л).

† Іѡ <Рѣдоуѣ> Мнѣаю вѣрѣва бжїю <мнѣлостїю ꙗ(сѣ)ва ми>.

TRADUCERE

— Din mila lui Dumnezeu Io Radul voevod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului, răposatului Mihnea voevod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele lui Barbul fiul lui Pătru și cumnatului său Zamona și cu fiii săi, cîți Dumnezeu

¹ Șters în original

² Șters și rupt în original.

³ Șters și rupt în original

⁴ Șters în original

⁵ Șters în original

fi va da. Aceasta ca să-i fie ocină la Predești, însă partea lui Stancea toată și partea lui Dragomir toată și partea lui Rădivoi și a fratelui său toată și partea lui Danca toată și partea lui Bucea toată și partea lui Vlaicul toată și partea lui Lalea toată și partea lui Bălușcă toată și partea lui Ciucea toată și partea lui Glavăn toată și partea lui Vlaicul toată și partea lui Lupea toată și partea lui Tăbărcă toată și partea lui Tăistreanu toată și partea lui Frățilă toată. Și din partea Anei jumătate: pentrucă această ocină și vecinii mai sus ziși de demult s-au închinat și au dat ocinele lor în mina lui Pătru logofăt să-i fie vecini, căci le-a plătit birurile lor pînă în vremea de cislă și le-a dat aspri gata 5800 încă din zilele răposatului Mihail voevod. Și au dat cărțile lor de deadină în mina lui Pătru logofăt.

De atunci pînă acum a tot ținut Barbul, fiul lui Pătru logofăt și cumnatul său Zamona aceste ocine și vecini care sînt mai sus scrise cu bună pace. Iar cînd a fost acum în zilele domniei mele, acei vecini care s-au scris mai sus, au venit toți la piră înaintea domniei mele, cu Barbul fiul lui Pătru logofăt și cu cumnatul său Zamona. Așa pirau ei înaintea domniei mele, că a dat Pătru logofăt pentru acei vecini mai sus ziși aspri numai 5000, nimic altceva și apoi la¹... Pătru logofăt, după moartea lui, ei s-au răscumpărat de la soția lui Pătru logofăt²... de la fratele ei Stoica cu 5000 aspri³ și răvașe mincinoase de la megiași de acolo, iar la aceia⁴... cu⁵... am dat și am judecat după dreptate și după lege și cu toți cinstiții dregători ai domniei mele din divan și am citit și cărțile răposatului Mihail voevod că s-au închinat ei să fie vecini lui Pătru logofăt și au luat aspri de la el și le-a plătit toți birarii pînă la vremea cislei.

Astfel au rămas acei vecini mai sus scriși, toți, de lege și de judecată dinaintea domniei mele, ca să fie ei vecini pentru că s-au vindut. Pentru aceea a dat domnia mea lui Barbul și cumnatul său Zamona ca să le fie ocine și vecinii mai sus ziși, deadină și ohabă fiilor lor, nepoților și strănepoților, neimpiedicat și neclintit după porunca domniei mele.

Iată dar, martorii toți îi punem domnia mea: jupan Tudor mare ban al Craiovei și jupan Pană vistier și jupan Ventilă mare dvornic și jupan Nica mare logofăt și Deadil vistier și Cîrstea mare spătar și Panaiut mare stolnic și Bratul mare comis și Lupul mare paharnic și jupan Fete mare postlenic. Ispravnic Nica mare logofăt. Și am scris eu Ștefan în cetatea de scaun Tîrgoviște în luna noembrie 25 zile, de la Adam pînă la aceasta în anul 7121 <1612>.

Io <Radul> Mihnea voevod din mila lui Dumnezeu domn.

Original slav, pergament 46,2 cm. x 34 cm. Inițiala și cîteva majuscule din text cu chinoviar. Pece-tea timbrată căzută. Pe verso însemnare din anul 1887, care arată că documentul a fost tradus de către translatorul arhivei de acte slave vechi, Peșakov, la cererea Ministerului Justiției.

Se păstrează la Arn. St. Argeș, achiziții noi, neinventariat.

1620 (7128), aprilie 25, Tîrgoviște. Gavril Movilă voevod întărește lui Badea, Lăudat și Radul mai multe ocine în Brătian, de moștenire sau cumpărate, unele întărite în urma unor judecăți cu Oprea logofăt din Rătivoești.

† М(л)сїпїю бжїю Іѡ Гаврїл(л) Мо(гн)л(л) ксєко(да) н ꙗ(с)днѣ зємлє Оуѣ(г)р-р(о)владїнское снѣ владка(г) н по(ко)нна(ѣ) Іѡ Семн(у)(н) Мо(гн)л(л) ксєко(да). Дав(т) ꙗ(с)днѣ мн сїю повелѣ(нїє) ꙗ(с)днѣ мн Бадє(н) н сѣ(с) снєн (ѣ)мш (ж) влцє(ж) бгѣ да(ст) іак(ж) да (ѣ)мш (ч)нш с Брѣтїа(нн) нѣога || дѣ(дї)нш вѣса(х) варє влцє сє (х)тї(т) н(з)вєр(т)...¹ ко н (ѣ)т) сєдлн(ш) сєло(ѣ) н (ѣ)т) прє(з) вѣ(с) Хотд(р) понє(ж) (ѣ)ст) сѣоє(г) старє н прєвє (ч)нш н за дѣ(дї)нш.

ІІ пото(м) Бад(ѣ) (ѣ)н) нма(л) (ѣ)ст) прєнїє прє(д) ꙗ(с)днѣ мн сѣ(с) врато(м) сн Шє(р)вє(н) н сѣ(с) Опр(ѣ) ло(ѣ) (ѣ)т) Рѣтїкоє(ш) || ра(дї) нєкоє (ѣ)ч)нш (ѣ)ж) вл(л) кшнн(л) Опр(ѣ) ло(ѣ) с Брѣтїа(н) <прє днїє> Шє(р)вє(н) ксєко(да) понє(ж) вл(л) (ѣ)ст) прєд(л) вєр(т) (ѣ)ѣ) Шє(р)вє(н) Опрє(ѣ) лѣ(ѣ) нєкоє (ѣ)ч)нш тд(ж) нѣ(ст) вл(л) прєд(л) точїю что вл(л) сє подлє(т) (ѣ)т) дє(л) (ѣ)ѣ) нш вл(л) прєд(л) н дє(л) врато(м) сн Бадє(ѣ) || алн з(ж) .Ѣ. п(о) .Ѣ. ло(к)тн. Тд(ж) вѣ

¹ Șters în original

⁴ Șters în original

² Șters și rupt în original

⁵ La fel

³ La fel

то(м) г(сѣ)в ми сѣ(м) слѣда(л)...¹ по прав(дѣ) и по зако(н) и сѣ(с) вѣсѣ(ми)
ч(с)тн(м) правн(т)еліе г(сѣ)в ми и да(л) сѣ(м) н(х) г(сѣ)в ми мѣю .Ṣ.
мѣ(гн)ѣ(ш) ...² г(сѣ)в ми ѡко(ж)в да сѣ слѣде(т) и н(з)брани(т)і елика
w(ч)нѣ Хока(т) бн(т)и || кспн(л) Ѧпр(ѣ) лw(г) w(т) на кне(з). Та(ж) те(х) .Ṣ.
мѣ(гн)ѣ(ш) w(н)и сн(ц) глѣда...¹ наш(ж)л како сѣ(т) бн(л) прода(л) Шѣ(р)ба(н)
и дѣ(л) бра(т) е(г) Бадѣ(к) Ѧпрѣ(к) лw(г) .Ṗ. за ѣ(ж) нѣ сн(ц) да(л) е(ст) те(х)
мѣ(гн)ѣ(ш) и сѣ(д)і како да нма(т)і зыматі Бадѣ ѣ прѣ(д) w(ч)нѣ .Ṗ. за ѣ(ж)
w(т) дѣ(д)і на е(м) || ра(д)і w(ч)нѣ е(ж) бн(л) прода(л) Шѣ(р)ба(н) Ѧпрѣ(к) ло(г)
а w(т) тѣ елика w(ч)нѣ х...¹ w(с)танѣ(т) кѣ(с)нѣ(т) да ра(з)дѣлиги Бадѣ на
д(л)коѣ сѣ(с) бра(т) е(г) Шѣ(р)ба(н). И па(к) да е(ст) Лѣсдато(к) w(ч)нѣ ѣ
Брѣ(т)і(ш) нѣгова дѣ(д)і нѣ вѣса(х) wба(ч) w(т) дѣ(л) Ѧ(р)ка(ч)ло(р) третѣ(г)
дѣ(л), дѣ(л) Лѣ(п)дато(к) кѣса(х) || карѣ елика сѣ (х)тн(т) н(з)бра(т) w(т) по(л)
и w(т) шѣ(м) и w(т) во(да) и w(т) сѣдлн(ш) сѣл...³ и w(т) прѣ(з) кѣ(с)
Хота(р) понѣ(ж) е(ст) скоѣ(г) стара и права w(ч)нѣ и за дѣ(д)і нѣ кспнѣ (т)
днѣ по(ко)нна(г) Іw Петри коѣво(дѣ).

И пото(м) кѣ(д) бн(л) ннѣ прѣ днѣ г(сѣ)в ми а Лѣсдато(к) w(н) нма(л)
е(ст) прнѣ прѣ(д) г(сѣ)в ми || па(к) сѣ(с) Ѧпр(ѣ) ло(г) w(т) Рѣткѣнѣ(ш) ра(д)і
некоѣ w(ч)нѣ е(ж) бн(л) кспн(л) та(м) ѣ сѣ(л) ѣ <днѣ>⁴ Шѣ(р)ба(н) коѣво(дѣ) w(т)
п(н)ка Мо(г)шо(к) w(т) дѣ(л) О(р)качо(к) та(ж) нѣ(ст) бн(л) писа(х) ѣ кнн(г)
точію е(ж) бн(л) кспн(л) нѣ бн(л) писа(х) и сѣ(с) w(ч)нѣ Лѣсдато(к) дѣ(л)
Лѣ(п)дато(к). Та(ж) кѣ то(м) г(сѣ)в ми || да(л) е(м) за ѣкспн(п)з кѣсѣ(м)
те(х) .Ṣ. мѣ(гн)ѣ(ш) бн(ш) рѣ(х) да и(х)стн(с)ткова(лн)...⁵ w(ч)нѣ бн(л)
е(ст) кспн(л) Ѧпр(ѣ) ло(г). Та(ж) те(х) .Ṣ. мѣ(гн)ѣ(ш) w(н)и сн(ц) нстї(н)ст-
кока(лн) како сѣ(т) бн(л) кспн(л) Ѧпрѣ(к) ло(г) точію w(т) дѣ(л) Лѣсдато(к)
два дѣ(лн), дѣ(л) Шѣрѣ(к) и Ѧпрѣ(к) кѣса(х) а дѣ(л) || Лѣ(п)дато(к) нѣ(ст)
бн(л) кспн(л) нѣ w(с)та(л) е(ст) Ѧпр(ѣ) лw(г) да не нма(т)і нн...⁶
Мѣте(х) сѣ(с) дѣ(л) Лѣ(п)дато(к) и пото(м) г(сѣ)в ми н(з)бани(л) сѣ(м)
сѣ(с) дѣ(л) Лѣ(п)дато(к) и w(т) кнн(г) Ѧпрѣ(к) лw(г). Па(к) кѣ(пн) Ра(д)ѣ(л)
w(т) го(р) Брѣтїа(н) .Ḃ. мѣ(ст) w(т) на Хома(р) w(т) на Ста(н)чю(л) и Бн(т)а(н)
w(т) до(л) || Брѣтїа(нн) за .Ḃ. а(с) сѣ(б) и бн(ст) та(мѣ) а(л)моша(рн) Брата
и Ра(д)ѣ(л) и Бл(д)ѣ(л) и Лѣ(п)дато(к)>⁷ w(т) сѣ(л). И па(к) кѣ(пн)
Ра(д)ѣ(л) w(т) на Ѧпрѣ(к) и w(т) на Шѣ(р)ѣ(к) w(т) го(р). Брѣтїа(нн) е(д)нѣ
сѣдлн(ш) за кѣ(ш) за .Ḃ. ко(л) и за е(д)на кра(к). И па(к) кѣ(пн) Ра(д)ѣ(л)
едн(н) сѣдлн(ш) за кѣ(ш) по ко(д) сѣ(г) w(т) на Ра(д)ѣ(л) || w(т) сѣ(л) за .ч.
а(с) сѣ(б) и бн(ст) та(мѣ) сѣ(д)теліе w(т) сѣ(л) Брата и Дра(г)...⁸ и Шѣ(р)ѣ(к)
и н(г) Ра(д)ѣ(л). И па(к) кѣ(пн) Ра(д)ѣ(л) едн(н) сѣдлн(ш) за кѣ(ш) ѣ сѣ(л)
w(т) на Ѧпрѣ(к) и w(т) на Шѣ(р)ѣ(к) за .Ḃ. а(с) сѣ(б); сѣ(д)теліе Брата и
Бл(д)ѣ(л) и Дра(г)мн(р). И па(к) кѣ(пн) Ра(д)ѣ(л) w(т) на Лѣсдато(к) || w(т) сѣ(л)
.Ḃ. мѣ(ст) на Коли(бн) за .Ḃ. а(с) сѣ(б) и дрѣ(г) мѣ(ст) ѣ Скаднѣ... <за> .Ḃ.
а(с) сѣ(б) и дрѣ(г) мѣ(ст) па(к) ѣ Скаднѣ за .Ḃ. а(с) сѣ(б). И па(к) кѣ(пн)
Ра(д)ѣ(л) w(т) Ста(н) .Ḃ. мѣ(ст) w(т) на Кѣ(н)гѣ за .Ḃ. а(с) сѣ(б). И па(к)
кѣ(пн) Ра(д)ѣ(л) w(т) на Шѣ(р)ѣ(к) и w(т) на Ѧпрѣ(к) .Ḃ. мѣ(ст) на || Блѣ(с) сѣ(с)
Камѣнѣ за .кр. а(с). И па(к) кѣ(пн) Ра(д)ѣ(л) w(т) на Нѣга .Ḃ. мѣ(ст) на...¹⁰
за .Ḃ. а(с). И па(к) кѣ(пн) Ра(д)ѣ(л) w(т) на Сто(н)ка и w(т) на Бл(н)чѣ
.Ḃ. мѣ(ст) на Малѣ(рн) за .Ḃ. а(с) сѣ(б) и сѣ(д)теліе w(т) Ім(ш) Іw(н) и

¹ Loc şters şi rupt în original² Şters în original³ Şters şi rupt originalul⁴ Şters şi rupt în original⁵ Şters şi rupt în original⁶ Şters şi rupt în original⁷ Loc rupt în original⁸ Loc rupt în original⁹ Loc rupt în original¹⁰ Loc rupt în original

Мѣтрѣ). И па(к) кѣпн Ра(д)оу(л) .а. мѣ(ст) на Лакѣре w(т) на || Шер(б) и w(т) на Гѣпрѣ за .о. а(с) сре(б); све(д)теліе Ра(д)оу(л). И па(к) кѣ(пн) <Ра(д)оу(л) w(т) на>¹¹ Дѣка .а. мѣ(ст) з Хра(н)че за .н. а(с) сре(б). И па(к) кѣ(пн) Ра(д)оу(л) .а. мѣ(ст) w(т) на Гѣо(н)а и w(т) на Гѣа(н)<ч>¹² ѣ .р Ка(р)нѣ(ц) за .ѣ. а(с) сре(б); све(д)теліе Брата и Мого(ш). И па(к) кѣпн Ра(д)оу(л) || w(т) на Пѣ(т)кѣ .а. мѣ(ст) за .н. а(с); све(д)теліе Та(т)ѣ(л) и Д...¹³ .а. мѣ(ст) на Крѣпѣ за .о. а(с) сре(б) и све(д)теліе...¹⁴ понѣ(ж) сѣ w(ч)нѣ вѣ(ш) рѣ(х) за w(т) да(в)на сѣ(т) кѣпн(лч)...¹⁵ кѣпѣ(ж) з днѣ Мн(х)нѣ(в) вѣво(дѣ) || н кнѣ(гн) за кѣпнѣ на(д) сѣ w(ч)нѣ вѣ(ш) рѣ(х) нѣ за сннѣ(л)...¹⁶ тѣвѣ (ж) вѣ(л) з(д)ѣ з вѣ(м)лѣ кѣ(д) вѣ(л) ннѣ прѣ днѣ г(сѣ)в мн д Ра(д)оу(л) w(н) све(д)те(л)ствѣ(т) прѣ(д) г(сѣ)в мн сѣ тѣ(х) Мѣ(гн)ѣ(ш) вѣ(ш) рѣ(х). Тѣ(м)жѣ г(сѣ)в мн тако(жѣ) понѣ(н)л сѣ(м) и стѣрѣ(дї)хо(м) сѣ || [сѣ] w(ч)нѣ н кнѣ(г) и сѣ(с) сѣ кнѣ(г) г(сѣ)в мн сѣ(д)л сѣ(м) г(сѣ)в мн Бѣдѣ(в)... и Ра(д)оу(л)о(в) ѣко(ж) да в(м) w(ч)нѣ вѣ(ш) рѣ(х) дѣ(дї)нѣ в(м) w(х)д(в) н снѣвн в(м) и вѣско(м) и нѣ w(т) ко(ж) нѣпоколебн(мѣ) по врн(з)мѣ г(сѣ)в мн све(д)теліе по(с)тѣвѣ(м) и(х) г(сѣ)в мн : || жѣпа(н) Инакн вѣ(л) вѣ(н) Крѣвѣ(в)скн и жѣпа(н) Нѣв(ш)ко вѣ(л) дво(р)нн(к) и жѣ¹⁶ лѣ(г)фѣ(т) и жѣпа(н)¹⁷ ...к вѣ(л) вѣ(стї)ѣ(р) и жѣпа(н) Мн(х)о вѣ(л) спѣ(тр) и Мн(х)лакн вѣ(л) сто(л)нн(к) и Бѣзн(н)ка вѣ(л) ко(м) и Бѣд(д)оу(л) вѣ(л)нѣн прѣ(х) и жѣпа(н)...¹⁷ вѣ(л) по(ст). || Н(с) жѣпа(н) Папа вѣ(л) лѣ(г)фѣ(т). И д(з) Нѣгоѣ лѣ(г)фѣ(т) написѣ(х) з гра(д)оу(л) рѣ...¹⁵ Трѣ(г)вн(ц) м(сѣ)ца апрѣлѣ .кѣ. дн(н)ѣ и w(т) Пѣдѣмѣ да(ж) до ннѣ сѣго писѣнѣ тѣкѣца(г) лѣто(м) кѣ лѣ(т) xзрѣн.

+ Iw Гаврил вѣвѣда млѣтїю бжїю гсѣнѣ¹⁸.

TRADUCERE

+ Din mila lui Dumnezeu Io Gavril Movilă voevod și domn Țării Ungrovlahiei, fiul marelui și răposatului Io Semion Movila voevod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele lui Badea și cu fii săi elți dumnezeu îi va da, ca să-i fie ocină la Brătiani deadina lui toată oricît se va alege...¹⁹ și din vatra satelor și de peste tot hotarul, pentru că îi este veche și dreaptă ocină și de deadină. Iar apoi Badea a avut piră înainte domniei mele cu fratele său Șerban și cu Oprea logofăt din Rătivoești pentru o ocină oarecare ce a cumpărat-o Oprea logofăt la Brătiani <în zilele lui> Șerban voevod. Pentru că a vîndut fratele său Șerban lui Oprea logofăt o ocină oarecare, astfel nu a vîndut numai ce se cuvine din partea lui, ci a vîndut și partea fratelui său Badea, însă funii 500 cite 12 coți.

Astfel, la aceasta, domnia mea am cercetat...²⁰ după dreptate și după lege și eu toți cinstiții dregători ai domniei mele și le-am dat domnia mea lege 6 megiași <de la>...²¹ domnia mea ca să urmărească și să aleagă cită ocină va fi cumpărat Oprea logofăt de la cnezi.

Astfel acei 6 megiași ei așa au cercetat <și> au găsit că a vîndut Șerban și partea fratelui său Badea lui Oprea logofăt 500 de funii. Ci așa au dat acei megiași și au judecat ca să aibe a lua Badea din ocină 500 de funii, din deadina lui de ocină, căci a vîndut Șerban lui Oprea logofăt. Și de aceea, cită ocină <va> rămîne, să întoarcă să împartă Badea în două cu fratele său Șerban.

Si iar să-i fie lui Lăudat ocină la Brătiani, deadina lui toată, adică din partea Urcacilor a treia parte, partea lui Lepădat toată oricît se va alege din cîmp și din pădure și din apă și din vatra satului...²² și de peste tot hotarul pentru că este a lui veche și dreaptă ocină și de deadină, cumpăratură din zilele răposatului Io Petru voevod. Ia apoi, cînd a fost

¹¹ Loc rupt în original

¹² Loc rupt în original

¹³ Loc rupt în original

¹⁴ Loc rupt în original

¹⁵ Loc rupt în original

¹⁶ Șters în original

¹⁷ Loc liber în original

¹⁸ În monogramă

¹⁹ Loc șters și rupt în original

²⁰ idem

²¹ Șters în original

²² Loc șters și rupt în original.

acum în zilele domniei mele, iar Lăudat a avut pîră înaintea domniei mele iarăși cu Oprea logofăt din Rătivoiești, pentru o oarecare ocină pe care a cumpărat-o acolo în sat, în <zilele>²⁾ lui Șerban voevod de la Anca lui Mogoș din partea Orcacilor, deasemeni n-a fost scrisă în carte, numai ce a cumpărat, dar a scris și această ocină a lui Lăudat, partea lui Lepădat.

Astfel, întru aceea, domnia mea i-a dat împreună pentru toate, pe acei 6 megieși sus spuși să adeverească...¹⁾ ocina a cumpărat-o Oprea logofăt. Astfel cei 6 megiași au adevărit așa, cum că a cumpărat Oprea logofăt numai din partea Lucacilor două părți, partea lui Serb și Oprea toată, iar partea lui Lepădat n-a cumpărat-o, ci a rămas Oprea logofăt să nu aibe nici³⁾... un amestec cu partea lui Lepădat. Și apoi domnia mea am scos această parte a lui Lepădat și din cartea lui Oprea logofăt. Iarăși a cumpărat Radul din Brătianii de sus un loc de la hotar, de la Stanciul și Vitan, din Brătianii de jos cu 85 aspri de argint și au fost acolo aldă-mășari: Brata și Radul și Vladul și Lepădat din sat.

Și iar au cumpărat Radul de la Oprea și de la Șerbu din Brătianii de sus un loc de casă, drept 1 bou și o vacă. Și iar a cumpărat Radul un loc de casă pe lingă aceasta, de la Radul, din sat, cu 90 aspri de argint și au fost acolo martori din sat: Brata și Dragul²⁾... și Serb și apoi Radul. Și iar, a cumpărat Radul un loc de casă în sat de la Oprea și de la Serbu cu 230 aspri de argint; martori: Brata și Vladul și Dragomir. Și iar a cumpărat Radul de la Duca, din sat un loc la Colibă cu 60 aspri de argint și alt loc la Scaune...³⁾ <cu> 50 aspri de argint și alt loc iar la Scaune cu 60 aspri de argint. Și iar a cumpărat Radul de la Stan un loc la Cringu cu 50 aspri de argint. Și iar a cumpărat Radul de la Serb și de la Oprea un loc la Valea cu pietre pentru 120 aspri. Și iar a cumpărat Radul, de la Neaga un loc pe...⁴⁾ cu 45 aspri. Și iar a cumpărat Radul de la Stoica și de la Oancea un loc la Maluri cu 45 aspri de argint. Și martori din Iași: Ion și Mitrea. Și iar a cumpărat Radul un loc la Lacure de la Serb și de la Oprea cu 70 aspri de argint; martori — Radul. Și iar a cumpărat <Radul de la>⁵⁾ Duca un loc la Hrance cu 50 aspri de argint. Și iar a cumpărat Radul de la Stoica și de la Oancea un loc în Varneța cu 60 aspri de argint; martori: Brata și Mogoș. Și iar a cumpărat Radul de la Pltcă un loc cu 50 aspri; marturi Tatul și D...⁶⁾ un loc la Crăpău cu 70 aspri de argint și martori⁷⁾... pentru că aceste ocine sus zise de demult le-a cumpărat...⁸⁾ cumpărătură în zilele lui Mihnea voevod. Și au avut și cărți de cumpărare pentru aceste ocine mai sus zise, dar din...⁹⁾ ce au fost aici în țară, cînd a fost acum în zilele domniei mele. Iar Radul mărturiește înaintea domniei mele cu acei megiași sus ziși. Întru aceea domnia mea, deasemeni am înnoit și întărit aceste ocine și cărți. Și cu această carte a domniei mele am dat domnia mea lui Badea...¹⁰⁾ și Radul ca să le fie ocina sus zisă deadină, ohabă și fiilor lor și nepoților și de nimeni neclintit, după porunca domniei mele. Martori le punem domnia mea: jupan Ianachi mare ban al Craiovei și jupan Ivașco mare dvornic și ju <pan>...¹¹⁾ logofăt și jupan...¹²⁾ mare vistlar și jupan Miho mare spătar și Mihalachi mare stolnic și Buzinca mare comis și Vladul mare paharnic și jupan...¹³⁾ mare postelnic.

Ispravnic jupan Papa mare logofăt. Și eu Neagoe logofăt, am scris în cetatea nu <mi-tă> Târgoviște în luna aprilie 25 zile și de la Adam, chiar, pînă la această scriere ani curgători în anul 7128 <1620>.

+Io Gavril voevod din mila lui dumnezeu domn.

Original slav, pergament 46 × 31 cm. Pecete timbartaă căzută.

Arh. St. Argeș noi achiziții neinventariat.

¹⁾ Loc șters și rupt în original

²⁾ Idem

³⁾ Idem

⁴⁾ Idem

⁵⁾ Idem

⁶⁾ Idem

⁷⁾ Idem

⁸⁾ Idem

⁹⁾ Idem

¹⁰⁾ Idem

¹¹⁾ Loc rupt în original

¹²⁾ Loc liber în original

¹³⁾ Idem

MĂRTURII DOCUMENTARE DESPRE PAVEL DAN

M. ȘTIRBAN

La 20 august 1907¹ se consemna în registrele de stare civilă ale satului Tritiul de Sus, din fostul comitat al Turzii, nașterea celui de al patrulea copil al badelui Simion și a mătușii Nastasia, *Pavel Dan*, feciorul ce avea să devină „vigurosul nuvelist”² ardelean dar, în același timp și profesorul blăjean de o exemplară dăruire.

Trei decenii mai târziu, tot luna august, 1937, îngăduia însă mult prea devreme, o neașteptată completare în aceleași registre: moartea lui Pavel Dan. Această știre, transmisă de la Cluj, însemna de fapt o întreită pierdere, a scriitorului încadrat bine în categoria acelor nașcuți pentru a trăi mereu prin opera lor, a pedagogului temeinic pregătit pentru a învăța și pe alții la fel, a omului cu un caracter solid construit. Șubrezenia sănătății n-a micșorat pînă în clipa morții nimic din aceste netăgăduite atribute. Așa și-l amintesc și azi foștii lui elevi, colegii de catedră, prietenii. Și totuși, mai ales despre viața și activitatea didactică a lui Pavel Dan, s-a spus încă puțin. Fără îndoială anul 1967, ce prilejuiește împlinirea a 60 de ani de la nașterea lui Pavel Dan și 30 de ani de la moartea sa, aduce și noi lucrări menite a contura mai bine portretul scriitorului și pedagogului de la Tritenii Turzii.

Criticii literari în atenția cărora a stat opera lui Pavel Dan, ca și biografii scriitorului, au subliniat conținutul autobiografic al citorva nuvele ale acestuia, identitatea unor personaje, acțiuni povestite sau locuri descrise, cu autorul lor, cu oamenii din satul natal, sau de pe întreaga cîmpie, buni sau răi, biciuiți de „soartă” ori favorizați de ea.

În adevăr, citind scrierile lui Pavel Dan ni se așterne parcă aievea în față, brodată în toată puritatea graiului de pe cîmpie, viața oamenilor de aici. Este o broderie alcătuită cu mîgală, creația unui meșter dibaci ce a știut uimitor de bine pentru tinerețea sa să folosească firele de aur toate din caerul în care el singur s-a născut, a trăit și a rămas, întreaga sa viață. Imaginile prinse de Pavel Dan sînt nu numai izbutite pagini literare ci și autentice mărturii ale vieții de la țară.

¹ Biografia lui Pavel Dan indică ca zi de naștere diferite date 20, 21, 22 august. În mitrica de botez este menționată ziua de 20 august 1907 s. v., adică 3 septembrie s. n. Cf. Monica Lazăr, *Pavel Dan, 1907—1937*, București, Ed. pentru literatură, 1967, p. 28, 29.

² Teodor Murășanu, *Amintiri despre Pavel Dan*, în „Tribuna”, 1, 1967, nr. 26.

Pe bună dreptate spunea în anul 1939 primul său biograf, Ion Chinezu „... Dacă ni s-ar cere să spunem numele cel mai reprezentativ al vieții literare din ultimii ani ai Ardealului, am spune fără șovăire : Pavel Dan. Acest scriitor, răpus în vara anului 1937, ne-a descoperit sufletul tragic al Cîmpiei cu atîta putere de pătrundere și cu atît de adîncă cunoștință a oamenilor și lucrurilor, încît noi l-am așezat alături de cei mai mari epici ai noștri și nu ne îndoim că credința noastră se va generaliza în curînd. N-a rămas după el decît un singur volum : *Urcan bătrînul*, dar unele dintre nuvelele cuprinse în acest volum sînt capodopere”³.

Pavel Dan surprinde, uneori, alături de viața satului și noul său mediu, orașul. În felul acesta, direct sau indirect, cunoaștem și viața sa.

Dar în împrejurări deosebit de grele Pavel Dan a vorbit despre sine și altfel. Răsfoind în arhivele păstrate la Blaj — locul unde a început și a încheiat cariera didactică⁴ — am găsit cîteva documente rămase de la Pavel Dan. Unul din ele, în special impresionează. Este vorba de o cerere adresată Mitropolitului de la Blaj în anul 1937 la 28 ianuarie, atunci cînd „morbul” său necruțător evolua spre un fatal deznodămînt. De fapt, documentul la care ne referim nu este, așa cum se va vedea din transcrierea sa, o simplă cerere ci și o succintă dar grăitoare autobiografie. Acum și aici vorbește deschis despre viața sa, despre greutățile născute parcă odată cu el și care l-au urmărit apoi statornic, ca umbra sa, toată viața.

În cîteva locuri, puține, șirul vorbelor lui Pavel Dan sînt străbătute de un fior pesimist, deprimat, firese poate într-un moment de netăgăduite lipsuri materiale împletite diabolic cu durerile unei cumplite boli. Dimensiunile lor sînt însă reduse. Optimismul său sănătos iese chiar și în asemenea împrejurări, în cele din urmă, victorios. De altfel Pavel Dan a crezut în viață și a dorit-o chiar și în pragul morții. „Observ — scria directorul Liceului comercial de băieți din Blaj la 24 iulie 1937 — că dînsul [Pavel Dan] speră însănătoșirea desăvîrșită și este de părere că aceasta este numai o criză trecătoare”⁵.

El nevoit în aceleași pagini să treacă uneori și peste modestia ce l-a caracterizat. Trebuia să vorbească despre el într-o anumită formă, „... nu pentru a se lăuda — zice Pavel Dan — căci aici nu încap vorbe de prisos, există certificate, dovezi, scrieri”⁶ ci pentru a fi înțeles, ajutat. Era o formă deosebit de grea pentru scriitor dar era și o formă necesară pentru a-și face auzită viața în primul rînd, nu opera, căci ea își asigurase și așa drumul.

Oricum această cerere, cu un bogat conținut autobiografic, alături de celelalte materiale ce vor fi prezentate în continuare, rămîn incontestabil grăitoare mărturii. Împreună, permit cunoașterea unor aspecte din viața autorului, povestite de el, semnificative, concepția scriitorului și pedagogului despre societate, literatură, activitate didactică, despre muncă

³ Ion Chinezu, *Douăzeci de ani de viață literară românească în Ardeal*, în „Gînd românesc”, an VII, 1939, nr. 7—8, p. 273—292.

⁴ Funcționează ca profesor la Liceul teoretic de băieți „Sf. Vasile” din Blaj de la 1 septembrie 1932 pînă la 2 august 1937. Arh. St. Blaj, fond Mitropolia greco-catolică, Blaj, nr. 8684/1937.

⁵ Ibidem, nr. 4991/1937.

⁶ Ibidem, nr. 639/1937.

în general. Desprindem din ele cum „cel mai de seamă dintre prozatorii acestei generații — caracterizat astfel în anul 1944 de eruditul profesor universitar Ion Breazu — așezat în buna tradiție ardeleană”⁷ era frământat neconținut de griji materiale și pentru acest motiv trecut în contabilitatea vremii sale ca un mereu datornic deși la o dreaptă judecată datori lui Pavel Dan i-au rămas contemporanii săi de la care a luat mult mai puțin decât a dat.

— 1 —

Dsale Dlui

Cluj, 10. VII. 1934

Ion Pop Cîmpianu

Director în Blaj, la Liceul greco-catolic de băieți
județul Tîrnava Mică

Mult stimată Dle Director,

Stau de două săptămîni în Cluj unde terminîndu-mi-se ultimile resurse financiare mă simt nevoit să fac apel la Dv., rugîndu-vă să-mi trimiteți neapărat partea de leafă ce o mai am de luat pe luna iunie. Din ea rețineți pentru părintele Moldovan 500 lei. *Dacă se poate repede căci au secat toate izvoarele!*

Scieți-mi vă rog pe reversul mandatului ceva despre: 1. Rezultatul examenului de bacalauriat. 2. Plînă cînd e termenul de înaintare a cererii de numire la Preaveneratul Consistor. Aici au rămas toți colegii de la clasică. Învață ca și cînd nici n-ar fi vară.

Cu deosebită stimă și mulțumiri,

P. Dan, prof.

Piața Gh. Sion, Cluj

Arh. St. Blaj, fond Liceul teoretic de băieți „Sf. Vasile” Blaj, nr. 72/934.

— 2 —

Preaveneratului Consistoriu Arhiediecezan

BLAJ

Subsemnatul Pavel Dan, profesor la Liceul „Sf. Vasile”, cerînd în luna septembrie a. c. un împrumut de zece mii lei, de la Casa centrală capitulară, împrumut ce mi s-a acordat atunci cu condiția reținerii sumei de una mie lei lunar din salariul meu, vin acum să vă rog următoarele:

Din suma de șase mii de lei cîți au mai rămas de plătit după reținerile de plînă acum, vă rog cu supunere să binevoiți a nu-mi mai reține pentru o perioadă de timp, cota lunară de una mie lei. Timpul în care să fie sistată plățirea îl va fixa Preaveneratul Consistoriu.

Umila mea rugămintă ar fi ca acest timp să fie cît mai tîrziu, deoarece pe lîngă greutățile de începere a vieții familiare, a obvenit un morb care mi-a redus toate posibilitățile materiale și care nu poate fi extirpat numai cu operație. La toate aceste nenorociri se adaugă cheltuielile necesitate de examenul de capacitate.

Sperînd că cererea-mi umilă va fi luată în considerație rămin,

Cu deosebită stimă

Pavel Dan

prof.

Blaj, 11 februarie 1935.

Arh. St. Blaj, fond Liceul teoretic de băieți „Sf. Vasile” Blaj, nr. 916/1935.

⁷ Monica Lazăr, *op. cit.*, p. 14.

3

Preavenerat Consistoriu Arhidiecezan

BLAJ

Subsemnatul Pavel Dan, profesor la Liceul de băieți cu umilință vin a vă ruga să-mi acordați un ajutor de boală. Subsemnatul am plecat din Blaj la examenul de capacitate dar aici îmbolnăvind-mă grav a trebuit să intru într-un spital public spre a mă opera. Cu mare greutate pot să-mi amîn operația pînă la examenul în scris unde mă voi prezenta în orice stare aș fi.

Cum însă spitalul costă 2700 lei pe zece zile, plus taxele de operație, vă rog să bine-voiți a-mi acorda un ajutor pentru o lună.

Leafa mea, puțină cum e, e prinsă în împrumuturile făcute pentru capacitate, astfel că toată speranța mi-e la Dvoastră.

Rugîndu-vă încă odată, din toată inima, să mă ajutați, rămîn cu fiască supunere,

București, 24 februarie 1935.

Pavel Dan
prof.
Spitalul „Colțea”
Secția urologică
București

<Referat>

Dirjecțiunea Liceului este de părere să i se acorde solicitantului un ajutor de boală de 5.000 lei din fondul bazilican care este destul de bun și din care liceul, de prezent, nu beneficiază de nimica.

Director,
ss. indescifrabil

Arh. St. Blaj, fond Mitropolia greco-catolică Blaj, nr. 5204/1934.

4

PREAVENERAT CONSISTORIU ARHIDIECEZAN DIN BLAJ

Subsemnatul Pavel Dan, profesor la Liceul „Sf. Vasile” aflîndu-mă bolnav în spitalul Colțea din București, cu adîncă durere sînt silit a vă ruga să binevoiți a-mi acorda un ajutor de boală.

Subsemnatul am suferit două operații și am absolută lipsă de un ajutor spre a urma un tratament de raze X anticanceros. Fără acest tratament, care mă costă șase mii de lei, e zadarnică toată grija de pînă acum și eu nu am nici o altă posibilitate materială.

Rog Preaveneratul Consistoriu să binevoiască a-mi acorda acest ajutor și a-mi da posibilitatea să mă întorc cît mai în grabă la catedra care mă așteaptă.

București, 16 martie 1935

Cu deosebită stimă,
Pavel Dan

Arh. St. Blaj, fond Mitropolia greco-catolică Blaj, nr. 1903/1935.

Nr. 280/1936

PREAVENERAT ORDINARIAT

Privitor la situația de la începutul anului școlar 1936/9137 de la Liceul de băieți, cu toată reverința raportează următoarele :

Profesorul Pavel Dan, încă din iulie a. c. zace bolnav în Clinica din Cluj. Orele lui de limba română s-au repartizat între profesori... toți de aceeași specialitate. Au rămas însă 4 ore de limba elină cari nu s-au putut repartiza nici unui profesor.

Blaj la 31 octombrie 1936

Director,

Arh. St. Blaj, fond Liceul teoretic de băieți „Sf. Vasile” Blaj, nr. 280/1936.

6

ÎNALT PEA SFINTE,

Blaj, 28. I. 1937

Dacă n-ași avea soție, un copil și o mamă bătrână, văduvă, al căror singur sprijin pe lume sînt eu, aș fi renunțat poate de a mai lupta pentru prelungirea nenorocitei mele existențe aici pe pămînt. Mi-e greu sufletul ca de plumb cînd trebuie să-l țin pe la porți cerînd ajutor, ca să-mi ajut trupul neputincios, cu atît mai greu cu cît am fost dăruit de Dumnezeu cu o neobișnuită putere de muncă și talent, care singure, în alte împrejurări, ar fi trebuit să mă scutească de umilinți. Și n-ași fi făcut-o.

Căci, întru cît mă privește, îmi este indiferent dacă mă voi odihni cu cîtiva ani mai de vreme decît ceilalți tovarăși ai mei din lume, bieții oameni. La urma urmei, azi ori peste zece ani aceeași glie de pămînt ne va acoperi pe toți. Soției însă, cu copilul în brațe, fără carieră și fără avere, și mamei, femeie bătrînă, care a cheltuit truda tinerețelor cu ajutorarea mea sperînd că i se va răsplăti la bătrînețe, nu le este indiferent.

Și la ele mă gîndesc în primul rînd cînd scriu aceste rînduri.

Ca elev de liceu am studiat cînd în Ardeal, în Dobrogea ori în altă parte a țării, fiind pe rînd pedagog, scriitor în cancelarie ori mediator, după cum erau locurile și oamenii care îmi dădeau posibilitatea de a-mi câștiga existența. N-am avut în această parte a vieții mai mult merit decît are orice copil sărac, care își câștigă traiul din fragedă copilărie, își învață învățătura ne silit și ne controlat de nimeni.

În anii de studenție, la început, și mai grei, mi-am trecut examenele cu foarte bine (ceea ce pot dovedi cu indexul de studii) și pentru diligență am fost numit preparator la Muzeul limbii române, lucrînd ca ajutor la Dicționarul Academiei. Despre această perioadă din viața mea pot fi întrebați profesorii mei de specialitate Sextil Pușcariu, Th. Capidan, Th. Naum etc.

Numit profesor la Blaj, în primul an mi-a murit tata rămînînd susținătorul unei familii compusă din mamă și o soră cu doi copii.

Aveam atunci 30 de ore căci nefiînd profesor de latină trebuia să suplinesc catedra aceas-ta, apoi pregăteam examene de latină la universitate, căci îmi schimbam specialitatea în inter-resul școlii la care profesam și pe deasupra colaboram la diverse reviste. În anul al doilea, toamna, m-am căsătorit și la începutul anului următor a venit examenul de capacitate, care m-a aflat bolnav în pat.

Am plecat de acasă cu temperatură de 40° intrînd de-a dreptul în spital, de unde ieșînd cu injecții de morfină m-am prezentat la examen. Și cu toate că între scris și oral am fost operat de două ori, am reușit al treilea între cîteva sute de candidați, cu o medie de 9. La proba orală, unde e mai greu, am fost înțîlit felicitat de profesorii din comisie, dăruit cu cărți de prof. Caracostea și mi s-a propus să-mi dau doctoratul la Universitatea din București, căci mi se vor face toate înlesnirile care se fac numai în cazuri excepționale.

* Extras din raportul Direcției Liceului de băieți „Sf. Vasile din Blaj” înaintat Consistorului Arhiepiscopiei din Blaj.

În toamna următoare, cînd în urma notei ridicate de la examen aveam dreptul să cer o catedră într-unul din marile orașe... Arad, Timișoara, Oradea, căci erau libere — unde ca profesor de limba română ași fi avut posibilitate de câștig mult mai mare, eu totuși am rămas aici la Blaj, la catedra de clasele b., fiind adesa neîndreptățit de fostul meu director.

Ca profesor, despre modul în care îmi făceam lecțiile vă rog să consultați pe ... Dl. Moldovan inspector școlar.

Odată ce am avut capacitatea și numirea de profesor titular nu m-am lăsat comod pe speteaza acestui scaun așteptînd să treacă luna și să vină leafa, nici nu m-am pierdut în luptele politice, ci am rămas la masa mea de lucru neconținut, deși abea mă ridicasem de pe pat.

Rezultatul a fost cea mai bună năvelă a anului, Priveghiul, publicată în Gîndirea (as Gînd Românesc, România Nouă).

Am luat o parte largă la actuala înflorire literară a Ardealului, făcînd parte din grupările literare a mai tuturor revistelor mari din Ardeal: Gînd Românesc, Pagini literare, Abecedar, Darul Vremii și Blajul, am colaborat apoi pretutindeni scriind nuvele, schițe, dări de seamă, articole, studii, etc.

Despre valoarea literară a năvelor mele se pot consulta revistele și ziarele concomitente cu publicarea lor, pe baza acestor aprecieri afirm că nu s-a spus nici o vorbă îndeosebi măcar, ci de la început pînă în clipa de față am fost primit în modul cel mai elogios de cum a fost primit vreodată un scriitor român. Acest lucru se poate vedea în Gîndirea, Convorbiri literare, Pagini literare, Familia, Gînd Românesc, Progres și cultură etc., precum și în ziare: Cuvîntul, România Nouă, Curentul etc.

Eu, Excelența Voastră, nu sînt nici om cu bani mulți ca să-mi plătesc criticii, după cum se obișnuiește la noi, nici nu sînt în fruntea unui mare cotidian ca să mi se arunce complimente gratuite așteptîndu-se reciprocitatea, ci sînt doar un biet profesor în Blajul atît de hulit astăzi și totuși dacă m-am bucurat de aprecierile elogioase de care m-am bucurat, dacă de la Gîndirea mi se scrie de trei patru ori pînă să trimit o năvelă, nu e puțin lucru.

De altfel o convorbire cu N. Crainc, directorul Gîndirii, unul din puținii binevoitori ai bisericii noastre, cu N. G. Samarineanu, directorul Familiei, cu I. Chinezul de la Gînd Românesc, cu T. Mureșeanu de la Pagini literare ori cu Rosetti, directorul Fundațiilor regale v-a lămurii mai bine decît orice în privința valorii lucrărilor mele.

Tot aici trebuie să adaug că la concursul literar de la ziarul România Nouă, 1936 (rezultatul cu numele se va publica la 1. 11. 1937) am obținut premiul 1 (12.000 lei) între cei 27 concurenți de pe întreg cuprinsul țării.

Ca membru activ în comitetul de conducere al Societății scriitorilor români din Ardeal, am luat parte la diferite conferințe și ieșiri în public a acestei societăți literare citind nuvele la Sibiu, Cluj, etc., reprezentînd cu demnitate culorile Blajului (chiar acum sînt invitat la Gîndirea spre a citi o năvelă în Cluj, la Teatrul Național în ziua de 7. II. 1937).

Vi le spun toate acestea Excelența Voastră nu pentru a mă lăuda, căci aici nu încap vorbe de prisos, există certificate, dovezi, scrieri și nici un om cunoscător și cinstit din Blaj ori din altă parte nu v-a putea să afirme o vorbă contrară, ci le spun Excelenței Voastre pentru că s-a abătut peste mine o mare nenorocire și dacă veți avea bunățatea să mă ajutați, să vedeți că nu o faceți pentru un om care nu a muncit.

Am căzut bolnav și medicii mi-au recomandat spre a-mi salva viața ca să merg imediat la Viena spre a face un tratament cu radium în cantitate mare. Drumul, statul în spital și tratamentul mă costă multe zeci de mii de lei, bani pe care eu nu-i am și pentru a mă ajutama fac apel la Excelența Voastră, rugîndu-vă ca din fondul instrucției ori din altă parte să fiu ajutat.

Nu e vorba de o călătorie de studii, de a-mi face o casă ori altceva, ci de sănătatea, de viața mea, de cei care ar rămîne de golul (mic ori mare, cum îl vedeți) pe care l-ași lăsa în falanga de tineri scriitori care împodobesc tronul arhieresc al Excelenței Voastre.

După cum se vede din activitatea mea n-am fost Excelență un simplu meseriaș al carierei mele n-am făcut lecții crușîndu-mă, n-am stat o zi degeaba, să mă bucur de odihnă, de lumina soarelui numai (oamenii de serviciu de la liceu, ca și fostul director, v-ar putea spun cum lucram în fiecare dimineață, iarna, vara între orele 5—8 în camera călugărului). Și iarna (adesea nu era foc) era atît de frig și de întuneric pe coridoarele liceului. Am lucrat totuși neîncetat ne ținînd seama de nimic, nici de sănătatea mea pentru că trebuia să lucrez. Îmi croiesem viața pe un plan mare, prea mare pentru stabele mele puteri fizice. Dar n-am ce face m-am născut în zodia muncii și nu putem lăsa să treacă o zi neîntrebuințată cu folos, fără să citesc o pagină dintr-un scriitor clasic, fără să scriu, fără să învăț ceva.

Dacă boala m-ar fi întîrziat cîteva luni aş fi tipărit volumul de nuvele care stă gata pe masă şi aş fi ciştigat de bună seamă atîta ca să nu fiu silit acum să cer ajutor.

Boala a venit pe neaşteptate şi ne avînd cui mă adresa vin la Excelenţa Voastră, conducătorul suprem al aşezămintelor culturale pe brazda cărora am căzut jertfindu-mi sănătatea, rugîndu-vă să mă ajutaţi să ies din impasul acesta şi asigurîndu-vă că aceeaşi activitate pe care am îndeplinit-o pînă acum voi continua şi după restabilire.

S-au dat de către Preavenerata Mitropolie ajutoare la o mulţime de colegi ţinîndu-se în străinătate pînă şi profesorii de dexteritate : muzică, desen. Li s-au dat ajutoare atunci cînd nu se ştia în ce măsură vor deveni folositori instituţiilor care i-a trimis. Dacă lor li s-au dat ajutoare înainte rog pe Excelenţa Voastră să mă ajute şi pe mine cînd am căzut la rău, după ce am arătat ce pot şi nu m-am dat înapoi de la nici o greutate.

Examenele nu le-am trecut de cirpeală, ci în mod strălucit în activitatea culturală, şcolară şi extraşcolară am făcut de la examene încoace un drum lung, cel mai lung cred dintre toţi colegii blăjeni ai generaţiei mele.

De aceea rog pe Excelenţa Voastră să mă ajute asigurîndu-vă că după ce îmi va rîndui Dumnezeu sănătatea nu voi aştepta să mi se spună să înapoiez ajutorul dat în zilele grele.

Cu fiască supunere,

Pavel Dan

Arh. St. Blaj, fond Mitropolia greco-catolică Blaj, nr. 746/1937.

7

PREAVERERAT CONSISTOR ARHIEPISCOPESC,

Blaj la 24 iulie 1937

Subsemnatul, cercetîndu-l ieri 23 iulie în Institutul pentru studiul şi profilaxia cancerului, pe domnul profesor Pavel Dan, l-am aflat într-o stare disperată, abia mai putînd vorbi, cu cancer şi la plămîni şi cu picioarele umflate.

M-a rugat să intervin la Preaveneratul Consistor arhiepiscopesc ca să nu i se sustragă lunar prea mult din leafă, că nu-i ajung banii pentru medicinile cele multe şi scumpe, iar spitalul este scump şi mai trebui să plătească vîptul separat şi pentru soţia sa care-l îngrijeşte la spital şi care este şi dînsa foarte slăbită şi surmenată din cale afară.

Observ că dînsul speră în sănătoşirea desăvîrşită şi este de părere că această este numai o criză trecătoare. Îi pare rău că a fost la Viena şi spune că dacă s-ar fi dus la Lourdes se vindeca imediat.

Avînd în vedere că asigurarea preoţească de 40.000 lei ajunge ca Preaveneratul Consistor să-şi reprimească împrumutul de 30.000 lei, rog Preaveneratul Consistor arhiepiscopesc să binevoiască a-i sustrage de aici înainte numai cîte 1000 lei lunar din salariu, cu atît mai ales că are de plătit şi alte datorii.

Iuliu Maior *

Arh. St. Blaj, fond Mitropolia greco-catolică Blaj, nr. 746/1937.

8

Onor

ŞTEFAN CIUFUDEAN, BLAJ

La cererea frăţiei tale de data 2 august 1937 înaintată în interesul ajutorării soţiei decedatului Pavel Dan, profesor la Liceul de băieţi, răspundem următoarele :

1. Fiindcă profesorul Pavel Dan avea asigurare de 40.000 lei la fondul de asigurare şi ajutor momentan, şi fiindcă Domnia sa în contul acestei asigurări a ridicat avansuri de salariu din cari a rămas neachitată suma de 23.000 lei, va fi nevoie ca soţia sa să dea o chitanţă despre primirea asigurării de 40.000 lei precum şi documentele necesare la lichidarea acestei asigurări. Din suma de 40.000 lei se va achita datoria de 32.000 lei la fondul avansuri iar restul de 8.000 lei rămîne în beneficiul soţiei lui Pavel Dan.

* Directorul Liceului comercial de băieţi din Blaj.

2. Cu data de 29 ianuarie 1937 cu adresa nr. 639, am acordat profesorului Pavel Dan suma de 20.000 lei „deocamdată în formă de avans, rămânând ca în viitorul cel mai apropiat să examinăm chestiunea spre a constata din ce fond și în ce măsură vom putea să transformăm avansul acesta în ajutor”. Transformarea acum a devenit scadentă. În consecință avansul de 20.000 lei îl transformăm în ajutor din fondul de pensie al profesorilor, pentru care văduva va prezenta o chitanță simplă care va conta la fondul numit. Suma astfel primită din fondul de pensie al profesorilor se va vărsa la fondul : avansuri pentru achitarea avansului de 20.000 lei acordat cu data de 29 ianuarie 1937 <cu adresa> nr. 639.

3. Tot din fondul de pensie al profesorilor acordăm văduvei profesorului Pavel Dan un ajutor de 10.000 (zece mii) lei pentru acoperirea cheltuielilor de înmormîntare. Pentru lichidarea acestui ajutor văduva va prezenta la A<dministrația> C<entrală> C<apitulară> dovadă de primire.

4. Și tot pentru acoperirea cheltuielilor de înmormîntare acordăm văduvei un ajutor de 4.000 (patru mii) lei din fondul de asigurare și ajutor momentan unde decedatul a fost membru. Și pentru lichidarea acestui ajutor văduva va trebui să prezinte... dovadă de primire.

Prin acest aranjament considerăm toată chestiunea ajutorării văduvei profesorului Pavel Dan definitiv încheiată.

Blaj din Ședința Consistoriului de la 4 august 1937.

Binevoitor,
Arhiepiscop și Mitropolit

Arh. St. Blaj, fond Mitropolia greco-catolică Blaj, nr. 5461/1937.

DOCUMENTE PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI

Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (Serie nouă). Vol. III. *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu*. Documente culese și publicate de Acad. A. Oțetea. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, 685 p.

Marea culegere de izvoare străine privind istoria României, „Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki”, inaugurată cu peste nouă decenii în urmă, numără cu publicația de față în total 48 de volume. Ducând mai departe nobila inițiativă a lui Eudoxiu de Hurmuzaki, reprezentanți eminenți ai științei istorice românești ca: Ioan Bogdan, Gr. G. Tocilescu, Al. I. Odobescu, N. Denesușianu, Nerva Hodoș, N. Iorga și alții, au explorat arhivele Franței, Poloniei, Austriei, Germaniei, Veneției și în parte ale Rusiei, realizând de-a lungul deceniilor monumentală colecție de documente pe care o alcătuiesc binecunoscutele 45 de volume din seria veche a colecției.

În anii din urmă, acad. A. Oțetea a inițiat seria nouă a aceleiași colecții în vederea valorificării materialelor rezultate din noile explorări în arhivele străine. Este incontestabil că aceste instrumente de lucru noi sînt de natură să contribuie, după cum o dovedește și materialul volumului de față, la ridicarea nivelului științei istorice românești.¹

Acest volum, cuprinzînd materiale nu numai inedite, dar uneori de-a dreptul revelatoare, despre mișcarea revoluționară a lui Tudor Vladimirescu în Țara Românească, are trăsătura deosebită de a ilustra, după cum arată și titlul lui: solidaritatea românilor din Transilvania cu lupta poporului de dincoace de Carpați pentru emancipare socială și națională în acest moment

important al istoriei sale. Actele care ne furnizează aceste și alte informații prețioase se găsesc în fondul Consiliului guvernului transilvan de la Arhivele Statului din Budapesta și provin de la persoane și foruri bine informate.

Ele sînt în număr de 525, fiind redată în volum (pag.55—633) în limba textului original, adică în: germană, maghiară, latină(1) și cîteva (nr. 36, 53, 152, 296, 396 și 397; în total 6) scrise în românește cu ortografie maghiară. Acestea din urmă sînt două proclamații ale lui Tudor Vladimirescu și niște demersuri ale boierilor din Oltenia fugiți la Sibiu. După text urmează nr. de înregistrare a actului la instituția emitentă și adresa. Documentele sînt însoțite de rezumate în românește, cu data și locul emiterii. Ele sînt repetate într-o listă la începutul volumului (p. 29—54).

În *Prefață* acad. A. Oțetea, informînd asupra împrejurărilor în care materialul a fost descoperit și cules, arată filiera prin care s-au concentrat informațiile la un singur for. Încît astăzi dau puțința unei cercetări exhaustive, subliniază importanța unora dintre acte și mai cu seamă scoate în evidență problemele și constatările noi ce se desprind din material.

Urmează un *studiu introductiv* în care acad. A. Oțetea dezbată temeinic problema centrală de care istoriografia românească ia cunoștință din materialele volumului, anume: Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu. Pentru a lămuri cauzele frământărilor de care este cuprinsă țărănimea iobagă din Transilvania în preajma anului 1821 și îndeosebi la aflarea veștilor despre izbucnirea răscoalei condusă de Tudor Vladimirescu și despre scopurile ei, autorul cercetează situația social-economică din Transilvania în ultima parte a secolului al XVIII-lea, constatînd o agravare a sarcinilor io-

¹ În cadrul seriei noi s-a publicat: vol. I, Rapoarte consulare ruse (1770—1796), 1962, 811/—812/ p.; vol. II, Rapoarte consulare austriece (1812—1823), 1967, CXXVIII + 1020 p. Acesta din urmă reproduce volumul XX din seria veche, tipărit în 1943, dar a fost nimicit în vremea războiului și s-a păstrat într-un singur exemplar la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

bage în urma adâncirii crizei feudale. Se constată de asemenea o împotrivire tot mai dîră a țăranilor, care culminează în răzvrătirile din 1804 și 1807, la Năprad și respectiv la Aciua, precum și în profunda nemulțumire generală manifestată în 1817. Proiectul de reglementare urbarială din 1819 care consacră în fapt seria uzurpărilor de pămînt și de drepturi de pînă atunci din partea nobilimii feudale a surescitat și mai mult nemulțumirea țăranimii înclătă aceasta se găsea într-o puternică agitație. „Pe acest teren a căzut vestea evenimentelor din Țara Românească și din Moldova”, adică vestea răscoalei. De aceea, răsunetul mișcării lui Tudor Vladimirescu, cu programul ei de dezrobire, va fi puternic în rîndurile țăranimii transilvănene, după cum autoritățile și pătura nobilimii feudale vor vedea în ea cea mai mare primejdie pentru interesele lor de clasă.

Volumul se încheie cu un indice analitic al numerelor de locuri, de persoane și de lucruri.

Documentele sînt datate între 29 iulie 1820 și 8 noiembrie 1822.

După locul de emiteri, cele mai multe documente (171) sînt date în Sibiu. Un număr mare dintre acestea (133) constituie rapoarte ale baronului Schustekh, comandantul armatei din Transilvania, adresat guvernului provinciei. Restul (38) sînt rapoarte ale consulului Fleischhackl von Hakenau care se afla fugit la Sibiu după luna martie, apoi sînt acte ale primăriei orașului (6), ale poliției (2) și instanțelor judecătorești locale (5), liste de refugiați (11) etc.

Cele 51 de acte date în Cluj, sînt toate emise de contele Banffy, guvernatorul Transilvaniei, fiind adresate forurilor superioare la Viena sau celor în subordine.

Apropie toate cele 29 acte din Viena sînt semnate de contele Samuel Teleky, cancelarul aulic al Transilvaniei, care informa pe împărat și Consiliul de război sau transmitea dispoziții guvernului transilvan.

Puține acte provin din București (4 rapoarte ale lui Fleischhackl și 1 al cancelarului Udritzki) sau din Tîrgu Jiu (2 rapoarte din partea starostelui austriac), apoi din partea vameșilor de la Turnu Roșu (7), Ghimeș (3), Vilcan (2), Timiș (1) etc. Diverse autorități locale din Brașov au emis 13 acte. La Tălmăciu s-au întocmit 6 tabele de refugiați din Țara Românească (numărul total al acestora în volum este de 39). Sînt interesante cele 7 rapoarte ale comandai de grăniceri din Năsăud. Cel mai mare interes prezintă pentru noi cele 22 de acte redactate de Alexe Noptsă, comite de Hunedoara cu reședința la Deva. El s-a ocupat în special cu anchetarea țăranilor români din Transilvania care făceau agitație pentru Tudor și mișcarea din Țara Românească și el a ve-

ghiat cu deosebire să nu se producă vreo incursiune de dincoace de Carpați.

Dar toate aceste documente privesc situația din Țara Românească.

Însuși numărul mai redus de acte (circa 80) emis din Moldova sau din centrele austriece de unde era observată situația din acest principat, arată că din acea parte nu exista teamă de vreo influență dăunătoare. Agenția austriacă din Moldova are 12 rapoarte din Iași și 58 din Cernăuți, din care lui Joseph von Raab îi aparțin 49, iar restul cancelarului Cantemir. Alte cîteva rapoarte sînt trimise de la diferite puncte de graniță cu Moldova.

Nu sînt absolut toate actele din volum inedite. Se găsesc printre ele cîteva românești care au mai fost publicate și aici le regăsim traduse în limba germană, după cum altele, germane, pot fi găsite și în vol. II al seriei noi, care cuprinde rapoartele consulare austriece.

Documentele românești găsite în Arhivele de la Budapesta în traducere germană și publicate aici din nou sînt următoarele:

1. Proclamația de la Padeș a lui Tudor Vladimirescu (p. 57)²

2. adresa Comitetului de oblăduire vremelnice din 1/13 februarie;³

3. proclamația lui Al. Ipsilanti către moldoveni, 23 februarie;⁴

4. proclamația lui Tudor Vladimirescu din 16/28 martie, dată la Bolintin;⁵

5. cererea din 12/24 septembrie a boierilor din Oltenia, refugiați la Sibiu, adresată autorităților de la îndepărta de la graniță pe răsculați refugiați din Țara Românească (p. 523);⁶

² Vezi: *Documente privind istoria românilor. Răscoala din 1821*. Vol. I, București, 1959, p. 207—208, cu trimiteri și la alte publicații. O traducere germană a proclamației este publicată în *Hurmuzaki*, II (serie nouă), p. 610—611. Traducsa de Fleischhackl, ea prezintă unele deosebiri, față de cea de aici, tradusă de către starostele austriac din Tg. Jiu.

³ Vezi: *Răscoala din 1821*, I, 217—218; trad. germ. în *Hurmuzaki*, II (serie nouă), p. 613.

⁴ *Răscoala din 1821*, I, 295 și alte publicații;

⁵ Ibidem, 372

⁶ Publicată în *Revista Istorică*, XII (1926), nr. 7—9, p. 200—203. În volumul de față s-a produs o inversare cronologică: suplica de mai sus a boierilor ar trebui să preceargă răspunsul din 18 septembrie al autorităților Transilvaniei (p. 515—517). La 24 septembrie, boierilor respectivi li se comunică verbal mesajul împăratului (p. 527), cu precizarea că răspunsul privește ambele suplici. (A doua suplică p. 525).

6. manifestul unui grup de boieri munteni împotriva consulului rus A. Pini (p. 579—580)⁷.

Cîteva acte austriece de asemenea se re-petă:⁸

7. raportul din 17 februarie a lui Fleischhagl către Banffy (p. 60—61 este identic cu acela trimis în aceeași zi lui Metternich:⁹

8. același trimite raport cu text identic către ambi adresanți menționați, la 10 martie (p. 71);¹⁰

9. la fel raportul lui Raab de la Iași, expediat în 8 martie (p. 70)¹¹

10. raportul din 10 martie al lui Raab către guvernul Transilvaniei prezintă doar mici deosebiri față de cel expediat lui Metternich în aceeași zi (p. 467);¹²

11. adresa autorităților austriece către boierii aflați la Sibiu, povățuindu-i să se întoarcă în țară (p. 515—517)¹³

Dar mult mai mare este numărul acelor documente pe care le considerăm „noi” mai ales pentru faptul că ele n-au fost interceptate de către consulatele austriece din Principate sau, fiind adresate altor organe, se completează în modul cel mai fericit cu rapoartele austriece din Arhivele de la Viena și publicate înainte în volumul XX, iar acum în vol. III (serie nouă), întregind informația multilaterală.

Din această categorie, cele mai prețioase sînt cîteva documente pe care le putem include printre actele de bază ale răscoalei, care nu ni s-au păstrat altfel decît în traduceri germane sau în copii românești cu ortografie maghiară, anexate la rapoartele organelor oficialităților din Transilvania. Unul dintre actele cele mai importante din această categorie este proclamația,

⁷ Este vorba de pamfletul intitulat „Dacia nenoricită către locuitorii globului pămîntesc” (publicat în *Hurmuzaki*, I, Supliment, p. 3, în limbă greacă cu trad. rom.; altă traducere germană publicată în vol. II (serie nouă), p. 677—879). Este cunoscut și un document despre formarea unei partide boierești ostilă lui Pini (*Răscoala din 1821*, II, p. 327—331).

⁸ Volumele II și III (serie nouă) se completează și altminteri, cum se poate vedea din următorul exemplu: la 17 februarie, Fleischhagl menționează că a trimis un raport la 3 febr., pe care nu-l găsim aici, ci numai în vol. II, p. 606.

⁹ Vezi vol. II, 611;

¹⁰ Ibidem, 624;

¹¹ Ibidem, 622;

¹² Ibidem, 748;

¹³ *Răscoala*, II, 344.

necunoscută pînă acum, lansată din partea lui Tudor Vladimirescu către locuitorii județului Gorj, la 10 martie, adică în momentul plecării sale cu oștirea de la Slatina spre București (p. 101—102). Conducătorul răscoalei exprimă aici o poziție clară în problema scopului răscoalei și-i îmbărbătează pe cei care încă ezită. El îi califică drept „lupi nesățioși” pe oclmuitorii cei mari, iar scopul mișcării îl definește ca „sze dobîndim dreptezile sztremostesy”. Contrar celor considerate pînă în prezent, cum că țărănimea din Oltenia ar fi alergat fără ezitare sub steagul răscoalei, din proclamație se vede că, dimpotrivă, țăranii gorjenii se aflau încă în „adîncă adormire”, adică dădeau dovadă de pasivitate față de mișcarea pornită. Acest fapt dovedește că existau șovăiri, că, la fel ca în orîșice mișcare, la început se manifestă și rezerve puternice, că se trece printr-o fază de regroupare a forțelor sociale. În proclamațiile cunoscute pînă acum, Tudor Vladimirescu vorbea în general de necesitatea luptei „norodului rumănesc” împotriva jafului și exploatării. Proclamația din 10 martie însă, este singura în care Tudor spune răspicat că lupta se duce „pentru apărare țărănilor”. Pentru acest motiv, gorjenii sînt invitați să se prezinte la cel orînduit la Tirgu Jiu (iar acesta este Dumitru Girbea). Această proclamație a avut ecou și a fost comentată, după cum reiese din declarația lui Gligore Brașoveanu la Deva (p. 210). Un raport al lui Al. Nopța furnizează informația prețioasă că în urma difuzării acestei proclamații, încă 800 de combatanți au pornit după Tudor spre București (p. 213).

Îată și alte cîteva acte interne din vremea mișcării, de asemenea necunoscute, cuprinse în volum: 1. porunca lui Tudor Vladimirescu din 3/15 martie de a nu fi supărați sușii austriecci și ruși (p. 79), trimisă în aceeași zi cu înștiințarea despre execuția lui Iova și Ienciu pentru săvîrșirea jafului la Benești;¹⁴ 2. înștiințarea din ziua următoare, în acest sens, către starostele Salamon de la Tirgu Jiu, care, se vede din acte, îi scrisese lui Tudor în această chestiune încă de la 24 februarie (p. 98);¹⁵ 3. scrisoarea lui Constantin „sari gospodar” (5/17 martie) către una maior austriac de la punctul Vilcan, să oprească trecerea peste graniță a lui Dinu

¹⁴ Vezi această înștiințare publicată în *Răscoala din 1821*, I, 318.

¹⁵ Porunca din ziua precedentă și această scrisoare sînt retransmise comandantului de la Vilcan, în ziua de 21 martie (p. 98). Schustekh înștiințează despre aceasta pe Banffy la 27 martie (p. 115).

Bălțeanu și altor cinci boieri (p. 88);¹⁶ 4. cererea marelui boier Grig. Brîncoveanu către Banffy să i se acorde protecție (p. 125)¹⁷ și 5. răspunsul pozitiv dat la această cerere (p. 195); 6. cererea boierilor din Oltenia aflați la Sibiu (7/19 aprilie), pentru ocrotire (p. 224);¹⁸ și un răspuns al contelui Teleky la această cerere (p. 499); 7. scrisoarea boierilor munteni către Al. Ipsilanti (26 aprilie), în care-i reproșează că nu și-a ținut promisiunile făcute prin proclamații (p. 235—236); 8. porunca divanului către Scarlat Grădișteanu (26 aprilie), să oprească recrutările (p. 268); 9. o expunere mai amănunțită a opresiunilor din trecut din partea domnilor, făcută de boierii olteni la 30 martie/18 aprilie, în continuare la suplica lor din 19 aprilie, dar transmisă la 19 mai către împărat (p. 274—278); 10. scrisoarea din 24 mai/5 iunie, iscălită de Iordache, Farmache, Hagi Prodan și Macedonschi, prin care caută să-și justifice trădarea (p. 298);¹⁹ 11. adresa de mulțumire a mitropolitului Dionisie pentru primirea ce i s-a făcut în Austria (p. 350) și două răspunsuri la aceasta (p. 473, 492).

Un alt document de importanță deosebită, asupra căruia e cazul să zăbovim, este actul de înțelegere mutuală între Tudor Vladimirescu, pe de o parte, Iordache Olimpiu și Ioan Farmache, pe de altă parte, anexat la raportul lui Schustekh din 16 iunie (p. 324—325). În mod excepțional pus în circulație mai demult în lumea specialiștilor,²⁰ conținutul revelator al acestui document a inspirat noi poziții în problemele centrale ale răscoalei, a determinat vii discuții și a permis a se trage unele concluzii importante

asupra rostului mișcării din 1821, care au și devenit un bun cucerit al noii noastre istoriografii în problema răscoalei²¹. Firește cu aceasta n-au fost epuizate toate aspectele problemei care se pot desprinde din informațiile cuprinse în acest act. Acum, cînd poate fi cunoscut în contextul altor informații noi din volumul prezent, precum și celor din volumul rapoartelor consulare austriace, cuprinsul acestui document poate duce la considerații adîncite într-o direcție sau alta. În acest sens, el își păstrează actualitatea și noutatea.

Un lucru însă ni se pare clar: este vorba de o convenție, de o „înțelegere mutuală”, cum se spune în preambulul actului, prin care Tudor Vladimirescu acceptă să coordoneze mișcarea de sub conducerea sa cu mișcarea de eliberare a celorlalte țării de sub dominația otomană. Tudor apare aici în rolul de reprezentant al poporului român. Dacă acest act constituie un legămint al lui Tudor față de Eterie (sau cu Eteria), atunci el desigur constituie în aceeași măsură un legămint și din partea lui Iordache și Farmache (sau a Eteriei) față de Tudor. Ne putem gândi și la faptul că eteriștii au găsit oportună colaborarea cu pămînteanul Tudor Vladimirescu după ce l-a eșuat tentativa de a-l atrage pe domnul fanariot Al. Suțu. În Moldova unde acest plan a izbucnit cu Mihai Suțu, ei n-au avut nevoie să caute alte forțe în vederea colaborării.

Revenind la chestiunea enunțată mai sus, a gradului de noutate pe care-l pot prezenta informațiile cuprinse în rapoartele consulilor Fleischhagl și Raab, precum și a agenților subordonați lor, trebuie să precizăm că aceasta se poate judeca prin comparație cu materialele cuprinse în vol. II (serie nouă) al colecției „Hurmuzaki”, unde găsim rapoartele acelorași adresate lui Metternich, pe cînd cele din volumul de față sînt adresate în majoritatea Guberniului din Transilvania. Constatăm că cei doi consuli austrieci, atît pe cînd încă se mai găseau la București, respectiv la Iași, cit și ulterior cînd se aflau în refugiu la Sibiu, respectiv la Cernăuți, expediau uneori conținutul rapoartelor la Viena și la Cluj, cu știri identice (în mai puține cazuri) sau deosebite (în majoritatea cazurilor); altele rapoartele lor către Guberniul din Transilvania (incluse în volumul de față) sînt date înainte sau după acele trimise lui Meternich (incluse în volumul precedent), și într-un caz și în celălalt relatînd de multe

¹⁶ Copie românească, scrisă cu ortografie maghiară. Constantin, care iscălește aci: „stari gospodar”, este unul dintre insolitii lui Tudor Vladimirescu la plecarea sa din București pentru a răscula poporul. Avem, astfel, cea dintîi informație despre unul din ceteșii cu care Tudor a pornit din București; pînă în prezent nu se cunoșteau numele vreunui dintre aceștia. Se menționează (p. 97) că toți aceștia sînt în posturi de comandă, după cum semnatarul scrisorii de mai sus comanda în partea de lingă graniță. Era aci și cu familia (p. 252). Este vorba desigur de căpitanul Constantin aflat în tovărășia lui Pavel Vladimirescu, și „dus cu ordia la margine” (*Răscoala din 1821*, II, 89).

¹⁷ O cerere colectivă în acest sens a boierilor, c datată 25 martie (*Răscoala din 1821*), I, 400—403).

¹⁸ Text românesc în ortogr. magh.

¹⁹ publicat în *Răscoala...*, II, 184.

²⁰ Publicat de acad. A. Oțetea, în „Studii” revistă de istorie, nr. 2—3, 1956, p. 132—133 și în *Răscoala din 1821*, I, p. 191—194.

²¹ Vezi *Istoria României*, București, 1964, vol. III, p. 870—873 (precum și unele pasagii din paginile următoare).

ori, parțial, știri transmise și la Viena.²² Va trebui, deci, apreciat în fiecare caz în parte, în ce măsură materialele de față cuprind lucruri noi față de cele din volumul anterior. În general, rapoartele adresate către Metternich sînt mai dezvoltate și mai consistente. Pe de altă parte, numărul rapoartelor adresate numai Guberniului din Transilvania și care nu se suprapun celorlalte, este considerabil și procentul relativ mare de informații noi pentru cercetător în ele se găsește. Rapoartele „unice” se succed în vâlmășe. Rapoartele de față cu deosebire de pe la nr. 350 în sus.

Astfel se completează cele două volume cu știri suplimentare, cu rapoarte care coincid parțial sau cu altele, care, în cîteva cazuri, tratează chestiuni deosebite, deși sînt adresate de o singură persoană aceluiași adresant, în aceeași zi.²³

Încă un aspect al informației documentare nu trebuie scăpat din vedere și anume: cum se înîmplă în general cu materialele documentare, cele de față la rîndul lor ne semnalează o serie de acte, nu lipsite de importanță, care au existat, au fost transmise, dar rămîn încă nedescoperite și necunoscute. Printre acestea reținem o scrisoare a starostelui austriac din Tirgu Jiu către Tudor Vladimirescu,

²² Iată cîteva exemple concrete care ilustrează cele constatate mai sus. În raportul său din 29 martie către Metternich (vol. II, doc. nr. 626, p. 644—646), Raab, include știri transmise cu trei zile înainte guvernului transilvan (vol. III, doc. nr. 62, p. 110). Același lucru se poate constata și în rapoartele lui Raab din 6 iulie (vol. III, doc. 277; cf. vol. II, doc. 674), 9 noiembrie III, doc. 428; cf. II, 707) și invers: transmite întîi lui Metternich, apoi guvernului transilvan, în rapoartele din 30 martie, respectiv 29 martie (III, 83; II, 626), 8 oct. (III, 410; II, 700), 20 iulie (III, 294; II, 700) etc. Concomitent transmite în ambele părți la 17 martie (III, = 7, II, 621), 31 martie (III, 89; II, 627). Aici e vorba de aceleași știri. Altă dată însă, raportul către guvern centralizează știri transmise lui Metternich mai înainte și în parte după aceea (rapoartele din 2 noiembrie, respectiv 31 octombrie și 4 nov. III, 425, resp. II, 704, 705). În schimb, rap. din 6 mai (III, 180) nu-și are corespunzătorul către Metternich.

²³ De exemplu: Fleischhagl adresa lui Metternich un raport în ziua de 25 aprilie, în care îl informa de pozițiile ocupate de Tudor în București, fortificarea Tirgoviștei etc. (vol. II, p. 673—674) și în aceeași zi îi mai scria un al doilea raport în care se referea la zvonul privind omorîrea a vreo 300 de oieri transilvăneni (vol. III, p. 232—233).

din 24 februarie și o proclamație a lui Tudor Vladimirescu, dată, potrivit afirmației lui Schustekh (p. 289), pe la 14 mai, în vederea combaterii acțiunilor de jaf.

Ceea ce conferă materialului din volum autoritatea unui izvor istoric de mîna întîi pentru cunoașterea și adîncirea problemelor răscoalei este ineditul faptelor înseși relateate aci.

Ca fapt de amploare cu totul nou, la loc de frunte se situează răsunetul neănutit pînă acum, stîrnit de răscoală în rîndurile țărănimii române din Transilvania și, drept urmare, puternica agitație a acestora în favoarea răscoalei, pe de o parte, precum și teama autorităților și nobilimii feudale de urmările cele mai rele pentru ele, pe de altă parte. La scurt timp după lansare, proclamația de la Padeș era cunoscută de țărănimea transilvană, iar Tudor era așteptat ca un al doilea Horia să aducă slobozenie: „... isprăvește lucrul cu boierii și, de s-o sfîrși lucrul bine, acolo pînă în Paște a da și-ntr-acoace... ca să facă și aicea dreptate”. (p. 176). Adam Bedea, Toma Voina, Oprea Jurca, Ignat Ungur, Tudor Aron, Ioan Boian, Dănilă Almășan, un șir întreg de Almășeni din Zdrapti, precum și alți țărani din diferite localități transilvane, duceau o agitație deschisă, sfidînd nu numai pe nobili, dar și autoritățile, încît acestea se vedeau nevoite să constate că „țărănimii române de aici din Transilvania îi place cele întîmplătoare în Țara Românească, iar în cazul cînd de acolo s-ar face o invazie la noi, ar fi dispuși cu siguranță să i se alăture” (p. 214). Însuși guvernatorul Transilvaniei, Banffy, se exprimă că în Țara Românească „a izbucnit o foarte periculoasă răscoală populară” și că aceasta „în situația actuală, merită și în ce privește țara noastră o deosebită atenție”. (p. 87). „Lucrul cel mai primejdios spune el — e părerea răspîdită de Teodor printre țărani din Oltenia că boierii n-au drepturi mai mari decît ceilalți locuitori”.

Este semnificativ faptul că Dănilă Almășan agita ideea de a se convoca o adunare la Alba Iulia „la care să se adune și toți plugarii din Banat” și să vină „și voievodul Țării Românești”, adică Tudor (p. 145).

Figura lui Tudor Vladimirescu era populară în rîndurile țărănimii transilvănene sub numele alintător de Tudorut sau Tudoraș, astfel fiind uneori numit și dincoace de Carpați.²⁴ Mai mult, după cum notează Al. Nopțsa, pe baza declarației lui Gligore

²⁴ Așa îl numesc Neagoie, Gheorghe și Grigore din Strehăia, (p. 487) foști în subordinea căpit. Nicolae Boboc, unul dintre colaboratorii apropiați ai lui Tudor (Vezi și *Răscoala din 1821*, III, 115—117; IV, 568).

Brăsoveanu, luată la 16 aprilie, țărănimea din Țara Românească credea, ca și cea din Transilvania, că slugerul Tudor va duce o acțiune de eliberare socială peste munți: „În rîndurile țărânimii ademenite din Țara Românească este generală credința că slugerul Tudor, după ce va termina treburile sale din Țara Românească, va veni și aici împotriva nobilimii maghiare”. (p. 212). Deci, cugetul era același în ambele părți, precum și în Moldova. După cum iese în evidență din material, lupta lui Tudor împotriva privilegiilor boierești a avut ecou în rîndurile țărănilor și orașenilor.

Numai durată scurtă a războaielor lui Tudor a făcut ca ideile țărânimii transilvane să nu devină o forță care să o pună în mișcare și ca frământarea ei să nu producă atunci un ecou invers, rămînînd necunoscută pînă acum.

Un alt fapt deosebit care ne atrage atenția este deosebirea netă trasată de autorii documentelor publicate aici între mișcarea lui Tudor și aceea a lui Ipsilanti. Astfel, Emeric Szentpál constată că Ipsilanti „nu este un dușman așa mare al stăpînilor de pămînt ca țăranul Tudor Vladimirescu” (p. 128). Cu alt prilej se spune că Tudor a ridicat țărănimea împotriva stăpînilor de pămînt, pe cînd Ipsilanti e preocupat numai de înlăturarea jugului turcesc (p. 182). La Ministerul de externe din Viena atribuiam răzsculaților lozincă: „pace bordeicilor, război palatelor” (p. 68). Schustekh considera că Tudor în Oltenia, iar Ipsilanti în Moldova, luptă pentru cauza grecilor. (p. 134). Comitele de Sălaj însă a văzut poate cel mai bine cînd a spus că răzcoala din Țara Românească a izbucnit „contra boierilor și turcilor” (p. 109).

Documentele relatează o serie de alte fapte noi și sigure. Bunăoară: printre revoluționarii din Moldova se găsea și secuul Simion Istvan (p. 129); printre adepții lui Tudor apare căpitanul Brazki, supus austriac, care chiamă cu trompeta pe nemții din București să se înroleze în oastea lui Tudor (p. 203) și acest fapt capătă semnificația unei inițiative pornită din partea lui Tudor de a organiza un corp german (p. 25); specialistul lui Tudor pentru turnarea tunurilor este austriacul Adamsberger, angajat împreună cu tehnicianul Ott (p. 203); starostele Sallamon se pune în slujba lui Tudor, luîndu-și rolul de ispravnic (p. 213); la Bolintin se prezintă în fața lui Tudor cîte 10 oameni de ficcare breaslă, în loc de numai doi, cit a cerut el.

O serie de documente relatează în întregime fapte necunoscute sau scot în evidență rolul important al unor personalități care nu ne-au fost cunoscute decît numai ca nume din materiale de care s-a dispus pînă în prezent. Printre acestea, mai caracteris-

tice prin întinderea lor ca text și bogăția relatărilor, ni se par declarațiile celor nouă combatanți din răzcoala originarii din sudul Dunării (p. 395—411 în românește cu ortografie maghiară; p. 501—507—în germană). Sînt adevărate pagini de luptă, bogate în precizări interesante. Dumitru Anastasie, de pildă, a slujit la Ali pașa de Ianina, a luptat în cadrul războaielor sîrbe, a luptat în Principate la Galați, Nuceț și Drăgășani. Simon Chircovici și-a părăsit bunurile la Serez și a mers „Într-un ajutor sîrbilor contra turcilor”, luptînd în rîndurile lor pe toată vremea războaielor sîrbe, apoi ia parte la răzcoala din țara noastră, luptînd la Drăgășani. Constandin Hristo face o adevărată cronică a evenimentelor de la Benești la care a participat și a fost salvatorul lui Petriche Poenaru, complexînd astfel substanțial, din punct de vedere al părții adverse, memoriul lui Otetelișanu despre acest epizod dintre cele mai caracteristice ale războaielor.

O altă suită de documente (nr. nr. 24, 31, 47, 57, 117, 312) privitoare la cazul preotului militar Stoian Kersticz (în pronunțare desigur: Cîrstici), care fuge din Moldova la Tudor Vladimirescu, sugerează existența unor legături mai strîns între mișcarea revoluționară din cele două principate.

În cazul haiducului Ghiță, ca să dăm un alt exemplu, informațiile din volum permit de asemenea să se stabilească fapte importante în plus despre legăturile lui Tudor cu sudul Dunării. Fost combatant în răzcoala sîrbă, fost haiduc în ținutul Vidinului, în munții Rodopi și în Serbia lui Miloș Obrenovic, acest Ghiță se află de la început printre cei cărora Tudor le încredințează conducerea mișcării în Oltenia. Alături de Pavel Vladimirescu el conduce rezistența în ultima fază a războaielor și împreună cu acesta este dus în captivitate la Constantinopol. Abia materialele de față lămuresc definitiv că acest român suddundărean, reprezentant tipic al haiduciei vremii, joacă un rol important în rezistență (doc. 274, 278, 287, 314, 318), face parte din cercul oamenilor apropiați lui Tudor. Haiducia înrolată în răzcoala mai este reprezentată de Gh. Cîrjăliu și de haiducul Vasile, cel eliberat de Tudor din temniță; despre ei găsim informații în paginile volumului (p. 340, 342, 371, 375, 397).

Cît privește relațiile cu sîrbii, despre acestea iarăși se găsesc în paginile acestui volum noi informații importante. Se relatează că începătorii războaielor alături de Tudor au fost sîrbi (p. 59). La începutul lunii mai sîrbii se agită la Brza Palanka și vor să intre în legătură cu Tudor (p. 253). O pagină consistentă de date (244) arată amploarea turbu-

rărilor din Serbia, în luna martie, izbucnite sub influența exemplului răscoalei din Țara Românească.

Complectări și precizări se vor putea face, pe baza materialului din volum, și în privința altor aspecte ale problemei, cum sînt: desfășurarea mișcării eteriste, acțiunile boierimii, administrația lui Tudor etc.

Trebuie avertizat însă că există în acele și unele inexactități și exagerări, unele evidente, altele mai greu de sesizat. Astfel, niciodată oștirea lui Tudor nu a putut să numere 22 000 de oameni, și nici aceea a lui Ipsilanti 25–30 000 de oameni, cum se afirmă într-un raport (p. 182). Este contrară tuturor faptelor reale afirmația că tatăl lui Karagheorghe ar urma să vină cu 800 de ostași (p. 119).

O serie de precizări și chiar îndreptări se impun la indice. Alcătuit de un colectiv de specialiști competenți cu o organizare evident bună a materialului, indicele înlesnește foarte mult investigațiile în material.

O serie din semnele de întrebare lăsate în cadrul lui pot însă fi rezolvate. Astfel: Aprimat (în text Aprimet, p. 407) este orașul *Permeti* (*Permedi*) sau *Premeti*; Korts e *Corcea*; Sebeș (Schepesch, p. 504) e *Sheperi* (vezi *Seper*, din textul interogatoriului luat în românește aceleiași persoană, p. 400); Batotchina = *Batočina*; Brza Pallanca = *Brza Palanka*; Csupria = *Cuprija*; Poretska = *Porečka reka* (apa) sau *Porež* (înotul și o insulă în Dunăre); Detislav (p. 400) e *Fetislam*; Kutaja = *Kutahia*, *Kutaja*, în hartă scrisă *Kjytahija* (localitate situată în Asia Mică, la sud-est de Brussa; vezi și *Hurmuzaki*, II s.n., 740–741); Slimen = *Slimna*, *Sliven*, *Slivna*; Echmelinika = *Melenik*, *Melnik* (sud-estul Macedoniei).

De asemenea sînt necesare precizări în legătură cu unele nume de la indice care nu sînt însoțite de semnul întrebării: Maidanbeck = *Majdanpek*; Lainici = schit, nu minăstire; Pojărevac = *Požarevac*; Kosvo e cîmpie (Cîmpia Mierlei), nu localitate. Dar trimiterea la acest nume geografic e greșită, întrucît, în cazul de față (p. 374, 395, 402, 406), nu e vorba de Cîmpia Mierlei, ci de satul *Cosovo* (*Cosove*), situat în sudul Albaniei, la nord de mai sus amintitul *Premeti* (Interogații sînt aproape toți din această zonă și ei precizează că este vorba de satul cu acest nume).

„Der Borganester und Romaner Strasse” este: *Drumul Bărgăoanilor și al Romanului*, iar nu *Buran-inexistent*.

Tepeleli e în sudul Albaniei, nu în „Țara turcească”.

Credem că Polony (p. 583) indică pe *Bołohanii*, localitate existentă în ținutul Bacăului; de asemenea credem că Bertse

ar putea fi *Bitzeiul* pe Gilort, căci din această parte sînt refugiații de pe lista respectivă. „*Bitolia română*” (p. 456) — pare ciudat pentru vremea respectivă. Bănuim că cel anchetat se va fi exprimat: armân din Bitolia.

În mod asemănător se pune și chestiunea numelor de persoane. Astfel: Castrîș e Antonache *Castrîșu* zis *Scordilă*²⁵; Barbosza e desigur *Bărbosu*, după cum Peron (!) Bibescu e foarte probabil *Privu Bibescu*; Maldemenescu — e posibil să fie o denaturare a lui *Mălcomănescu*²⁶; Arvinte Comte Paszku — e posibil; Arvinte, Arghiroponete. Acestea erau cu semn de întrebare. Din categoria celor fără acest semn: Mladen, căpetenia sîrbă, se numea *Milovanovici*, nu Gheorghe; Furton = *Furtună* (Constantin)²⁷; Carabana = *Carapan*, *Caraipan*; Ceacalov se scrie de obicei *Tzakalof* (e familia întemeietorului Eteriei, p. 369); Ciobescu e desigur *Ciubeșu*²⁸; Cicu (Tzecko) = Tecu; căpitantul Boboc e *Nicolae*, nu *Necula*²⁹; Focfeci bașatufecci-bașa (p. 115).

Nu poate fi Gligorie Duden, cum se dă la indice, după notarea nemțească (p. 359), ci, prin analogie, e *Dude*¹ sau, eventual *Dudău*³⁰; Ganaavici e desigur *Ganevici* sau *Ganovici*, după cum *Milovak* poate fi doar *Milovan*, eventual *Milovuk*; Zvitkovici = *Țvetkovici* (*Tzvetkovits*); Bureță (Buretsa, p. 256) e desigur *Burele*, iar Ponik (Bonike, p. 380) e probabil Bănică; Ghențea, Ghențul = *Ghencea*, *Ghențiu*; nu Guju, ci *Guju* (*Manole*)³¹; Ghirlazi (Gheorghe, p. 405) e *Clirjalu*³²; Gelib — corect *Galib*; Rusza = *Rusa* sau *Ruja*; Dacă Ghesti Iuon e la indice *Gheață*, atunci cu atît mai mult trebuie așa citit și numele Ghetza bogasierul, de pe aceeași listă (p. 585); tot astfel: dacă din Hora s-a scris Horia pentru numele conducătorului răscoalei țărănești, aceiași lec-tură trebuie dată și în cazul numelui Florea Hora, Panaiot Iuova e *Panaiot Iova* nu Ioan; Hagisterie, Hristopetri = *Hagi Sterie*, *Hristo Petri*.

²⁵ Vezi datele despre acest personaj în *Răscoala din 1821*, I, p. 340.

²⁶ Cf. *Răscoala...*, III, p. 247: Matei Mălcomăneanu.

²⁷ Ibidem, ..., I, p. 63.

²⁸ Ibidem, ..., II, p. 70.

²⁹ Ibidem, ..., III, p. 115–117.

³⁰ Cf. Gheorghe *Dude* (*Răscoala...*, III, p. 142).

³¹ Personajul e din Carpin-Mehedinți, unde există asemenea denumire populară.

³² Cf. *Răscoala...*, IV, p. 264–265. Iar că Mihaloglu este numit „gospodar” se vede din vol. V, p. 569, 572, 574. Același lucru se constată din volumul de față, p. 416, 418, 434.

Un alt gen de erori : din expresia „Bachnerischen Maierhofe” o dată s-a indicat locuitor (p. 251), iar a doua oară han (p. 471), deși, după cum se vede de la p. 470, este vorba de persoană. La fel din Angheli s-a făcut la indice în plus un Anseli (p. 398). Un alt caz se prezintă invers : din bîmbașa Anastasie Dumitru și „gospodarul” Anastasie Mihaloglu s-a făcut o singură persoană. Dumitru Anastasie însă e cel care a fost pe lângă Duca și împreună cu Iordache, după cum reiese și din interogator³³, pe cînd Anastasie Mihaloglu este acela care a fost unit cu pandurii și numit „gospodar”.

În această ordine de idei, trebuie să menționăm că, din punct de vedere științific, este eronat a atribui numărul de „gospodari” un sens de promovare a „elementelor burgheze” în administrația țării³⁴. Sensul termenului în vremea și împrejurările de atunci este departe de cel de astăzi. Este un termen sirbesc, avînd sensul de stăpîn, șef comandant, cu care combatanții se adresau superiorilor. Observăm că și în rîscoala din 1821 el este legat de numele și prezența elementelor sud-dunărene, cu același sens.

O ultimă chestiune este asimilarea la indice a combatantului Ioanovici cu Iordache

Olimpiotu („Ioanovici Iordache v. Iordache Olimpiotu”). Acest lucru însă nu se justifică, în primul rînd, pentru faptul că Iordache Olimpiotu n-a purtat niciodată un astfel de nume³⁵ și, în al doilea rînd, în luna iulie de cînd datează actul în cauză, el nu putea fi în Oltenia împreună cu Ghiță Haiducul, deoarece se afla în Moldova. Foarte probabil că ne găsim în fața unei notări eronate a numelui căpitanului Ianache³⁶, la rîndul său menționat (p. 375) ca fiind prezent la Tismana împreună cu Ghiță Haiducu. Tot atunci este prezent acolo și Ioanovici Petcu.

Materialele cuprinse în volumul III (Seria nouă) a colecției „Hurmuzaki”, atît de bogate în informații, noi, permit lărgirea viziunii asupra evenimentelor din 1821, aprofundarea înțelegerii diferitelor ei aspecte și scot în evidență importanța unor elemente de informație neglijate, fapt care îndeamnă la cercetarea și a surselor indirecte din arhivele noastre.

S. IANCOVICI

CATALOGUL DOCUMENTELOR REFERITOARE LA VIAȚA ECONOMICĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN SEC. XVII—XIX

Documente din Arhivele Statului Sibiu, vol. I, București, 1966.

Continuînd acțiunea de editare a instrumentelor arhivistice de informare științifică, menite să înlesnească cercetătorilor studierea bogatului tezaur documentar, de care dispune, Direcția generală a Arhivelor Statului a publicat, la sfîrșitul anului 1966, Catalogul documentelor referitoare la viața economică a țărilor române în sec. XVII—XIX, vol. I. Cele 2536 rezumate cuprind o parte din registrele și actele volante ce se păstrează la Sibiu sub denumirea de „Arhiva Companiei negustorilor greci din Sibiu”, marea lor majoritate fiind scrise în limba greacă. Din totalul acestor documente, numai 247 sînt în limba germană, 17 în limba română, 9 în limba latină și 3 în limba italiană.

O bună parte din ele sînt necercetate încă și prin datele pe care le furnizează completează documentația pe care o avem în le-

gătură cu activitatea Companiei și companiștilor greci din Sibiu, iar prin conținutul lor bogat și variat ca tematică, contribuie efectiv la cunoașterea vieții economice a Țărilor Române și a întregii zone dintre Europa Centrală și Orientul apropiat. Astfel, lucrarea continuă să întregescă informarea cercetătorilor asupra problematicei documentelor rămase de la negustorii greci, începută cu cîțiva ani în urmă prin publicarea celor două volume ale Catalogului documentelor grecești.

După cum este cunoscut, grecii au ocupat timp îndelungat un loc de seamă nu numai în politica ci și în comerțul țărilor din regiunile amintite. Prin activitatea lor, așa cum se arată și în introducerea lucrării, negustorii greci au intensificat schimburile economice între ținuturi îndepărtate contribuind la dezvoltarea unei piețe internaționale și au impulsionat producția,

³³ Vezi „Contemporanul”, nr. 24 (1079/1967, p. 8, la titlul „Cartea”.

³⁴ Sirbii ieșiți cu Tudor din București, conduc grupuri de răsculați „sub denumire de gospodari” (Al. Nopța, p. 97). Aceștia sînt căpitani (p. 115).

³⁵ Cel mult poate fi întîlnit numele lui sirbizat : Nicolaovici

³⁶ Cf. *Rîscoala din 1821*, IV, p. 53; I, p. 251.

orientînd-o de la valoarea de întrebuințare la cea de schimb, favorizînd în acest fel acumularea de capital.

Statornicîndu-se în Sibiu, unde desfășurau o activitate intensă, companiile grece au stimulat crearea și în alte centre ca: Alba Iulia, Arad, Brașov, Cluj, Hunedoara ș.a. a unor companii după modelul celei din Sibiu, care rămîne, așa cum afirmă N. Iorga¹ una din ramurile cele mai însemnate ale marii Companii grecești ardelenice².

Documentele cele mai vechi din arhiva acestei Companii datează din anii 1694–1697 și sînt importante atît prin perioada lor, păstrîndu-se puține din această perioadă, cît mai ales prin informațiile pe care le conțin. Ele se referă la viața comercială, la aria schimburilor și rolul tirgurilor, la componența agenților comerciali, a mărfurilor și a transporturilor, dîndu-ne posibilitatea să reconstituim imaginea dezvoltării economice din această epocă. Astfel, cercetătorii pot afla că negustorii greci, printre care un rol principal l-au jucat Stratu Siguli, Ioan Marcu, Manicati Safranu și Nicolae Dumitru Paciura, aduceau mărfuri din Brusa, Constantinopol, Hamburg, Leipzig, Siivno, Pesta, Triest, Veneția, Viena ș.a. și le vindeau în tirgurile din Transilvania, Moldova, Țara Românească și Oltenia. Predominante erau textilele: birichezii (țesături de mătase), cambuhanii și lichipurii (un fel de țesături), mermere (țesătură din lînă merinos), mosuluri (muselină) fachioli (plînză de in), mohair, atlas, anglic, ciun leșesc (țesătură poloneză), cît (material de bumbac apretat și înflorat), peștimale (tulpăne), găitane ibrișin ș.a. În prăvăliile lor se găseau de asemenea, și alte mărfuri: coloniale, tutun, vin, galanterie, mătăsuri, sticlărie, fierărie guri de ham, găitane de caretă, piei cu flori aurite pentru tapițerie, hîrtie, cărți, ceară săpun ș.a. Într-un amestec de bazar caracteristic prăvăliei de tip feudal.

Această situație rezultă din întregul conținut al Catalogului. În rezumatul 112, de exemplu se arată că s-au vîndut 4 funți alice, 21 coți horbotă neagră, 10 coți galoane albe, 200 lămii, 4 cordovane galbene, capere (fructe din Asia Mică sau regiunile calde ale Europei), orez venetic, migdale, griș, turnesol, sardele, ochelari etc. De asemenea, în rezumatul 135 se consemnează vînzarea unor mărfuri ca: piper, tîmii, migdale, arnici, mătase ș.a.

Documentele respective reflectă în același timp prețurile mărfurilor, unitățile de măsură caracteristice epocii, precum și diversitatea monezilor în circulație. Așa de pildă, în rezumatul 117, se vorbește despre vînzarea unui număr de 5 funți, piper cu 1,20 florini ungurești funtul și 5 ocale de crap cu 27 aspri ocaua, iar în rezumatul 472 se menționează

că i s-a trimis lui Gheorghiu, la Ocnele Mari, un grop (sac sau pachet) cu 350 galbeni, lui Pantazi la Viena i-au fost remiși 300 florini renani, iar la Jibelea au fost îndrumate 2 căruțe cu biter pentru 167 groși turcești etc.

Din cercetarea documentelor rezultă că singurul criteriu de diferențiere al unui astfel de negoț — și acesta numai pentru evidența contabilă — era cel al provenienței mărfii: de la Triest, Viena, Veneția etc., exemplu rezumatele 564, 577, 596, 645 ș.a.

Un loc important în comerțul pe care îl practicau acești negustori îl ocupa zaraflicul, comerțul cu monede: țvanțiği, caragroși, îndeosebi galbeni, pe care îi expediau la București, unde erau preschimbați în „groși grei” (monezi de argint de 60 parale), groși de rînd, groși dubli, ecatondari sau sutari (monezi de argint de 100 parale). Acestea erau înaintate monetărilor de Stat din Alba Iulia sau Viena unde erau cumpărate la cîntar pentru argintul pe care îl conțineau, fiind apoi topite și transformate în monezi de argint austriace (rezumatele: 570, 584, 632, 647 ș.a.).

Negoțul cu monezi luase atît de mari proporții încît antrenase toate clasele înstărite, astfel că M. Safranu îi scria lui P. Canuși „că acum nu se mai pot lua galbeni nici de la nobili, cum se obișnuia mai înainte, deoarece și nobilii au devenit zarafi”. Fenomenul se explică prin aceea că negoțul cu monezi era la adăpost de multe din neajunsurile comerțului cu mărfuri.

Din documentele prezentate se vede că adesea mărfurile erau lăsate pe la hanuri de către căraușii nemulțumiți, ori se stricau din cauza duratei transportului sau greutății desfacerii. În același timp, negoțul cu bani asigura și un cîștig mai mare, accelerînd procesul de acumulare a capitalului. Nu este deci de mirare că zaraflicul devine forma principală de funcționare a capitalului comercial. Pe de altă parte, zaraflicul era încurajat de statul habsburgic întrucît îi dădea posibilitatea să-și refacă tezaurul epuizat de războaie, atrăgînd monezile turcești către monetăriile habsburgice din Alba Iulia și Viena. Aceasta se datoră și faptului că exportul de mărfuri al orașelor habsburgice era destul de redus, Țara Românească preferînd mărfurile de Lipsca, iar Oltenia pe cele de Veneția și Triest.

Documentele prezente în catalog scot în evidență și faptul că alături de negustorii greci, în Companie erau și negustori din Craiova, Rîmniciul Vîlcea, București care, devenind sudiți cezaro-crăiești, se bucurau de tarif vamal scăzut și de protecția Agenției din București.

Pe lîngă informațiile economice pe care le furnizează, documentele din „Arhiva Companiei negustorilor greci din Sibiu” pre-

zintă un deosebit interes atât pentru istorici cît și pentru lingviști. Din acest punct de vedere merită subliniate, în special, scrisorile lui Șafranu și Paciura care urmăreau îndeaproape evenimentele politice ale vremii și îndeosebi desfășurarea războaielor napoleoniene, manifestînd ură față de „tirarul cîtopitor”. În rezumatul 1181, de exemplu, este reprodusă relatarea lui M. Șafranu potrivit căreia „regiunea Veneției este teatru de război, iar marea Veneției plină la Triest este plină de corăbii corsare franceze și multă lume refugiată”, iar din rezumatul 1202 se desprinde speranța acestuia că „Poate va avea noroc să se vîndă și ceara din Veneția, deși acolo este multă larmă și zăpăceală, din cauza blestemului război al francezilor!”.

Fire deschisă, M. Șafranu scrie într-o limbă grecească populară, intercalînd de multe ori fraze românești cu caractere chirilice și expresii aromâne sau turcești. În general folosește un stil dinamic, colorînd întreaga corespondență cu proverbe și aprecieri incisive la adresa colaboratorilor lui. Unul din aceste proverbe este reprodus în rezumatul 1027 unde, vorbind despre un anume serviciu pe care i-l va face lui Teodosie Toma, își exprimă subtil rezerva spunînd că de va greși cumva, e bine să-și amintescă zicala: „Iubește pe prietenul tău cu toate defectele sale!”.

În alt document își manifestă mînia provocată de unele pierderi spunînd: „Încă-se ceara și Veneția împreună cu toți venețienii mincinoși! Paguba noastră este de 2 1/2 %: trudă zadarnică și periculoasă!” (rez. 122).

În același timp, o serie de cuvinte și denumiri cum sînt: berbință (putnică pentru lăpte sau brinză), brobină sau pațachină (vopsea verde și galbenă extrasă din planta „rhamnus”), bulină (vopsea verde și galbenă extrasă din planta „rhamnus”), bulină (hîrtioară cu clei pentru lipit plicurile), cuhnie (bucătărie de vară țărănească), lălbăr, tulpan (băsmăluță în trei colțuri, subțire și fină), zăbranie (țesătură fină de mătase pentru doliu), zgură și altele asemănătoare sînt larg folosite în documentele prezentate, alături de termeni și expresii grecești. Toate acestea reflectă influența reciprocă dintre cele două limbi, multe din

cuvintele și expresiile folosite conducînd la stabilirea etimologiei unor termeni și a unor denumiri care s-au integrat în limba noastră.

În cuprinsul catalogului documentele au fost clasate cronologic, elementele documentului fiind date astfel încît să poată furniza, pe cît posibil, toate informațiile necesare înțelegerii conținutului respectiv.

Aparatul științific al Catalogului: introducerea, indicele de nume, de localități, de materii și glosarul contribuie la folosirea cu ușurință a acestei lucrări de către cercetătorii științifici, ajutîndu-i să găsească fără dificultăți aspectele care îi interesează. De remarcat este faptul că documentelor mai importante le-au fost făcute rezumate ample pentru a putea fi folosite chiar sub această formă de către cercetătorii care nu cunosc limba greacă, mai ales că este vorba de cea folosită în sec. XVII — XIX.

Întrucît lucrarea va fi însă folosită și de cercetători străini, considerăm că era bine ca introducerea să fi fost redată și într-una din limbile de circulație universală. De asemenea, publicarea la sfîrșitul catalogului a unor facsimile caracteristice ar fi dat posibilitatea cercetătorilor să ia un prim contact și cu acest gen de acte, care au un specific aparte; registre și documente volante, tipic negustorești, în manuscris.

Catalogul întocmit în cadrul Serviciului Arhivelor Statului Brașov, de către Dumitru Limona, are, fără, îndoială merite indiscutabile constituind atât din punct de vedere al calității rezumatelor, cît și al hîrtiei și realizării grafice un pas înainte în activitatea de publicare desfășurată de către Direcția generală. El îmbogățește instrumentele arhivistice de informare științifică, dînd posibilitatea cercetătorilor să-și lărgească investigațiile în bogatul tezaur documentar păstrat în depozitele Arhivelor Statului. La numărul acestor instrumente se vor adăuga în viitor noi volume, din seria acestor cataloage, prezentînd în continuare bogata și interesanta arhivă rămasă de la negustorii greci care și-au desfășurat activitatea pe teritoriul țării noastre.

DUMITRU GANCIU

MAREA RĂSCOALĂ A ȚĂRANILOR DIN 1907

Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, 907 pag.

O realizare remarcabilă a istoriografiei marxiste din țara noastră în acest an o constituie lucrarea intitulată „Marea răsccoală a țăranilor din 1907”, apărută în

Editura Academiei. Redactată de un larg grup de istorici de la institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. și de la institutul de istorie „N.

Iorga" al Academiei Republicii Socialiste România, lucrarea reprezintă o contribuție valoroasă la cunoașterea unuia dintre cele mai importante momente din istoria luptei de eliberare socială a poporului român de la începutul secolului al XX-lea, a marci răscoale țărănești din 1907.

Rod al unor cercetări istorice îndelungate și bazându-se pe bogate surse documentare interne și externe, unele din ele inedite, folosind un imens material de arhivă de la arhivele centrale, regionale și raionale și utilizând presa vremii și lucrările vechi și mai noi, românești și străine, autorii realizează o vastă și erudită monografie a luptelor țărănimii române din primăvara anului 1907.

După o succintă introducere, academicianul Andrei Oțetea, în primul capitol, intitulat „Istoriografia răscoalei”, înfățișează concepțiile și pozițiile diferitor istorici, gânditori politici și oameni de știință și culturală față de problema țărănească din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Printre accia care au susținut cu căldură drepturile țărănimii sau au luat o poziție umanitară față de situația ei mizeră și nenorocită, autorul enumeră pe N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, A. D. Xenopol, N. Iorga, I. Kalinderu, dr. C. I. Istrati, Radu Rosetti, dr. I. Lupăș și alții. De asemenea, autorul subliniază preocuparea mișcării socialiste în acea epocă pentru problemele satului, care s-a oglindit în diferite articole în coloanele presei socialiste și în documentele programatice ale mișcării. Rod al unei asemenea preocupări este lucrarea lui C. Dobrogeanu-Gherea intitulată „Neobiobăgia” pe care a început să o elaboreze după răscoală și a definitivat-o în anul 1910. În același timp autorul prezintă critic diferitele concepții ale unor apărători ai marii proprietăți.

În capitolul al II-lea, intitulat „Situația social-economică și politică a țărănimii la începutul secolului al XX-lea” întocmit de D. Hurezeanu și M. Iosa, e înfățișată în toată complexitatea ei situația economică, socială și politică a țărănimii din România în această perioadă care au determinat cauzele răscoalei. Autorii au urmărit numai să pună în evidență trăsăturile generale ale sistemului agrar și răsfrângerea acestuia pe planul luptei de clasă la sate.

O mare atenție se acordă în acest capitol analizei dezvoltării capitalismului în agricultura României la începutul secolului al XX-lea cu toate consecințele lui pentru viața țărănimii, mai ales diferențierea ei în categorii și pături sociale. De asemenea, e prezentată criza economică de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, efectele ei asupra situației țără-

nimii și secetele din anii 1899 și 1904, condițiile de viață materiale și culturale ale țărănimii.

Urmărind să integreze răscoala din 1907 în larma mișcare revoluționară țărănească de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, ca punctul ei culminant și evenimentul cel mai important al acestei mișcări, autorii ne înfățișează și-rul neîntrerupt al luptelor țărănimii române de la puternica răscoală din anul 1888 până în anul 1907.

Partea cea mai însemnată a acestei mari lucrări, pe un spațiu de 408 pagini, e consacrată în capitolul al III-lea, desfășurarea răscoalei din 1907 în Moldova, Muntenia și Oltenia, la redactarea căruia au participat istoricii D. Hurezeanu, Tr. Lungu, M. Iosa, An. Iordache, T. Georgescu, C. Fotino, M. Badea, I. Ilincioiu, S. Tudor și V. Niculae.

Dind dovadă de un înalt spirit de analiză și sinteză, autorii evidențiază amploarea și intensitatea răscoalei în Muntenia vigoarea deosebită a acțiunilor întreprinse de țărani, constituirea unor importante coloane de răsculați care au străbătut județele Teleorman, Rm. Sărat, Olt și Vlașca, ciocnirile singeroase cu armata, care, pentru a putea înăbuși elanul de luptă al țărănilor a recurs la folosirea tunurilor.

În ansamblul desfășurării evenimentelor din primăvara anului 1907, autorii reușesc să redea în toată profunzimea și esența lor răscoalele din Oltenia.

„Declanșarea marilor energii revoluționare ale țărănimii oltene, cu tradiții bogate de luptă în trecutul istoric al patriei noastre — se arată în lucrare — a fost atit de puternică și tumultoasă, încit a determinat o concentrare nemaiîntlnită de forțe represive care, împreună cu organele administrative județene și comunale, au putut cu mare greutate să restabilească ordinea” (p. 442).

În lucrare se subliniază că în unele localități din Oltenia răscoala a antrenat pe lângă țărani și alte categorii sociale: învățători, preoți, agenți sanitari, primari, rezerviști, țigoveți și chiar de jandarmi.

În Calafat, grupuri compacte de țărani și țigoveți au mers prin oraș cu steaguri roșii strigând: „Trăiască revoluția socială”, la Mihăița răsculații au primit compania trimisă împotriva lor cu aclamații de: „Ura! Trăiască Armata română!”, iar la Gollin strigau: „Ura! Trăiască România! Trăiască Cuza!”.

Toate acestea ne arată că răscoala țărănilor din 1907 a avut în Oltenia și Muntenia un caracter organizat antrenând întreaga

țărâname și alte categorii sociale și uneori din alte clase și luind pe alocuri aspectul unui adevărat război civil.

În descrierea reprămirii răscoalei, autorii reușesc să sugereze imaginea cruzimilor săvârșite de guvernul burghezo-moșieresc care pentru înfrângerea răscoalei a mobilizat și a pus pe picior de război întreaga armată și nu s-a dat înapoi de la folosirea celor mai moderne arme de exterminare, îndeosebi a tunurilor. În felul acesta răscoala din 1917 a fost înăbușită în singe, peste 11.000 de țărani fiind uciși, alte mii arestați și numeroase localități distruse.

În „Concluzii privind desfășurarea răscoalei” autorii, încadrând marea răscoală a țăranilor din România din primăvara anului 1907 în contextul mișcării revoluționare mondiale, exprimă ideea că ea „a constituit prin amploarea, durata, ca și prin extinderea ei, cea mai impresionantă ridicare la luptă a țăranimii din sud-estul Europei în epoca dezvoltării capitaliste”. (s. n.p. 554).

Capitolul IX, intitulat „Influența răscoalei țărănești din 1907 în Transilvania și Bucovina”, redactat de A. Deac și L. Vaide, înfățișează puternicul răsunet al marii ridicări la luptă a țăranimii române din primăvara lui 1907 în rindurile populației din teritoriile românești aflate încă sub dominația străină, acțiunile de solidaritate și reacția violentă în sinul moșierimii și burgheziei maghiare din Transilvania.

Bine realizate, documentate și valoroase în idei sînt și capitolele: „Clasa muncitoare din România și 1907” redactat de I. Popescu-Puțuri, D. Hurezeanu, A. Deac și I. Felea Intellectualitatea și răscoala țăranilor” de T. Georgescu și I. Ilincioiu, în care se prezintă acțiunile de solidaritate ale proletariatului român cu lupta țăranimii răscolate, poziția de simpatie a socialiștilor și intelectualității înaintate, progresiste și patriotice față de aceste evenimente. Ca o completare a acestor capitole e prezentarea ecoului și ogîndirii lui 1907 în literatură și artă în țara noastră, redactat de I. Popescu-Puțuri.

A. Deac în „Ecoul marii răscoale țărănești din România peste hotare” evocă rezo-

nanța deosebită a acestor lupte pe plan internațional. Ecoul ei a fost mai evident în unele țări vecine: Rusia, Austro-Ungaria, Serbia, Bulgaria etc., unde, concomitent cu marea răscoală din România, s-au înregistrat mișcări și frământări printre țărani. Cu adîncă înțelegere și simpatie s-a pronunțat pentru cauza țăranimii mișcarea socialistă internațională, care în Congresul de la Stuttgart din 1907 al Internaționalei a II-a, la inițiativa lui, V. I. Lenin, a adoptat o rezoluție care exprima protestul față de politica de exterminare a guvernului român împotriva poporului muncitor de la orașe și sate.

În capitolul IX, ultimul al lucrării, redactat de Tr. Lungu, M. Iosa și D. Hurezeanu sînt analizate amănunțit consecințele pe plan economic și social-politic ale marelui răscoală din 1907, urmările ei pozitive asupra dezvoltării ulterioare a României și lupta țăranimii în anii următori.

În încheiere autorii prezintă un tablou general al problemei agrare de la 1907 pînă la victoria socialismului în țara noastră subliniind că ea a fost realizată definitiv în condițiile făuririi relațiilor de producție socialiste la sate, în urma înfăptuirii și dezvoltării alianței muncitorești-țăărănești sub conducerea P.C.R.

Lucrarea e scrisă într-un stil cursiv și atrăgător, cu toate că la redactarea ei participă un număr mare de istorici. Realizată într-o înaltă ținută științifică, ea e însoțită de o bogată ilustrație, de o serie de reproduceri din documentele vremii, de hărți și scheme, are trimiteri corecte și la încheiere e însoțită de indici de persoane și indici geografice.

Prin conținutul său bogat de idei, prin concluziile de o certă valoare științifică la care au ajuns autorii, ca și prin căldura cu care e prezentată, lucrarea constituie un vibrant omagiu adus luptei țăranimii române în primăvara anului 1907 și va trezi un interes deosebit atît în rindurile specialiștilor cît și ale maselor de cititori.

BOBOCESCU GR. VASILE

PANAGHIOTIS CODRICAS, 'ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ (1787—1797) (Efemeride (1787—1797), editate de Alkis Anghelou, cu o prefață, de C. Th. Dimaras, Atena, 1963, XIX + 279 p. + portretul lui Codricas în afară de text.

Efemeridele lui Panaghiotis Codricas, care a trăit cîtva timp în Principatele Române și a fost secretarul domnitorului Mihai Suțu, au rămas necunoscute cercetătorilor și vîd lumina tiparului acum pentru prima dată.

Efemeridele ni s-au păstrat în trei caiete mici, dintre care două se află la un urmaș al lui Codricas, Roland Garsonnin de Codrika, iar al treilea la Biblioteca Institutului de studii neogrecești de la Sorbona, unde a intrat împreună cu o parte din arhiva lui Codricas.

Conținutul Efemeridelor poate fi grupat astfel: 1. Călătoria lui Codricas la Atena (1789—1790), ca să viziteze familia sa. 2. Călătoria lui în Marea Egee, când era în serviciul dragomanului flotei (1791). 3. Călătoria lui în Principatele Române când a însoțit pe Mihai Suțu vodă (1791—1795) ca secretar domnesc. 4. Șederea lui la Constantinopol pe lângă protectorul său Mihai Suțu (1795—1797). 5. Călătoria lui de la Constantinopol în Franța ca să ocupe postul de prim dragoman al ambasadei turcești la Paris (1797).

Cu prilejul acestor călătorii autorul a însemnat, uneori zilnic, diferite evenimente, pe care le-a trăit între 5 august 1787 și 25 iunie 1797. Prin posturile ocupate și prin relațiile avute cu diferite persoane cu influență la Constantinopol și în Principatele Române, Codricas a avut posibilitatea să cunoască mai de aproape frământările politice atît din capitala Imperiului otoman, cît și din Principatele Române.

Amănuntele date despre numirea lui Mihai Suțu, pentru a doua oară în scaunul Țării Românești, interesează direct istoriografia română. În tabelele cronologice de domni înlocuite și publicate acum în urmă de prof. Ion Ionașcu în *Documente privind istoria României. Introducere*, București, 1956, vol. I, p. 495, se dau numai anul și luna: «1791, mart». Din Efemeridele lui Codricas aflăm că la 8 martie 1791 «s-a dus prea înălțatul domn Mihai vodă la Pașa Capisi și a primit poruncă să meargă la urdie pentru domnia Țării Românești». Iar la 24 martie domnul a pornit cu tot alaiul domnesc — printre care a fost și Codricas — la urdie, care se afla la Șumla, fiindcă în acea epocă Imperiul otoman era în război cu Austria și Rusia. Mai departe autorul descrie cu multe amănunte această călătorie și arată prin ce orașe au trecut dificultățile întâmpinate și peripeziile avute pe drum. Călătoria de la Constantinopol pînă la Șumla a durat 11 zile, de unde de la 24 martie pînă la 4 aprilie, cînd Suțu s-a prezentat cu alai la urdie și a fost primit de stăpînii săi. La Șumla domnul Suțu a stat mai multe zile și în acest timp se ducea aproape zilnic la urdia împărătească, iar Codricas scria cîteva „teorii despre actualul neam al bulgarilor” (p. 59).

Codricas amintește de anumite ciocniri între oștile turcești și cele rusești la Măcin, Hirșova și în alte părți, de înfringerile suferite de oștile turcești și de tratativele duse de turci cu austrieci la Șistov, unde, în cele din urmă s-a semnat la 24 iulie tratatul de pace cu Austria.

Autorul mai amintește că la Șumla au sosit și cîteva trimiși din Țara Românească, printre care și un Manolis, cu scrisori din partea boierilor țării (p. 60) și că pe acest

trimis domnul l-a numit baș-bulucbașa. După semnarea păcii cu Austria și armistițiul cu Rusia, Mihai vodă a început pregătirile de plecare. La 11 august 1791 caftan-agasi i-a adus domnului cinci armăsari și un firman că i s-au dat și cele cinci județe ale Olteniei¹. Tot în această zi Codricas a redactat două scrisori către țară². La 14 august marele vizir a îmbrăcat pe M. Suțu cu ceremonialul obișnuit, cu blană și cu cucă, și s-a citit firmanul de numire, iar domnul a îmbrăcat pe divan efendisi cu blană, iar pe caftan agasi și alte persoane cu caftane. La 16 august domnul cu suita sa a pornit spre țară, la 21 august a trecut Dunărea, iar la 1 septembrie M. Suțu a intrat în București și s-a citit firmanul de numire la curtea veche și la mitropolie (p. 65). Iată deci cîteva amănunte prețioase, pentru istoriografia noastră. Așadar, din cauza operațiunilor de război, M. Suțu n-a ocupat îndată după numirea sa scaunul domnesc, adică în martie, ci abia la 1 septembrie 1791.

Date precise găsim și despre mutarea lui M. Suțu în Moldova. La 3 ianuarie 1793 a sosit la București un capouglan cu știrea mulării lui M. Suțu în Moldova și a lui Alexandru Muruzi în Țara Românească, iar la 5 ianuarie au pornit la Iași caimacamii lui Suțu împreună cu Codricas, iar domnul a sosit acolo la 17 februarie. Mai departe găsim date prețioase despre mazierea lui M. Suțu din scaunul Moldovei și numirea lui Alexandru Calimachi, date care trebuie ținute în seamă în cronologia domnilor.

Codricas se ocupă pe larg de pregătirile făcute cu prilejul trecerii ambasadorului rus Cutuzov prin Moldova și fiind însărcinat cu primirea solului rusesc, caută să scoată cît se poate mai mult în evidență rolul jucat de el cu acest prilej. Întîlnim un foarte bogat material informativ, cu amănunte zilnice de întîlniri și convorbiri sale avute la Chișinău cu diplomații ruși. În textul publicat se pare că este un gol și de aceea nu putem urmări trecerea solului rusesc prin Iași.

La mazierea lui M. Suțu (3 mai 1795) Codricas a urmat pe stăpînul său și astfel la 13 iunie au plecat din Iași și la 7 iulie 1795 au ajuns la Constantinopol. Codricas a părăsit cu mare părere de rău capitala Moldovei, mai ales că a avut și o idilă cu tînăra Parascheva Beldiman, pe care n-o uită nici la Constantinopol, unde a trebuit să infrunte cu ero-

¹ În text probabil s-a citit greșit, în loc de Oltenia avem Moldova.

² Și aici editorul a citit Τζέπων în loc de τζέπων și n-a înțeles că este vorba de Țara Românească și de aceea la indice nu dă nici o explicație.

ism o propunere de căsătorie venită din partea unuia din protectorii săi, de a cărui fiică însă nu voia să audă (p. 92).

Codricas vorbește și de surpriza ce a pricinuit în rindurile fanarioților din Constantinopol numirea în scaunul Țării Românești a lui Alexandru Ipsilanti (17 august 1796), care era socotit „hain”, precum și mazilirea lui Alexandru Muruzi (p. 99).

O mare parte din *Efemeridele* lui Codricas se referă la numirea lui în postul de dragoman pe lângă ambasadorul Turciei la Londra și intervențiile sale insistente și ale prietenilor săi de a obține postul de dragoman la ambasada de la Paris. Până la urmă Codricas, a reușit, și la 14 martie 1797 el a plecat împreună cu ambasadorul turc Seidi Ali efendi la Paris. Călătoria lor pe mare a durat mai multe săptămâni, și pe drum au avut mult de suferit. Abia la 2 mai au ajuns în portul Toulon. În drum spre Paris, ei au trecut prin diferite orașe franceze, ultimul fiind Lyonul. Aici se termină textul *Efemeridelor* publicate de Anghelou. Nu este exclus ca autorul să fi continuat însemnările sale în alt caiet, care nu ni s-a păstrat, sau va ieși la iveală cu timpul. Călătoria sa pe teritoriul francez este prezentată cu multe detalii și autorul nu-și pierde ocazia de a-și arăta simpatia pentru poporul francez.

Manuscrisele lui Codricas cuprind în afară de *Efemeridele* sale și alte texte³, cum se vede din descrierea amănunțită a manuscriselor (p. 203–204) și care texte au fost lăsate la o parte de Anghelou, ca să dea o continuitate *Efemeridelor*.

Din prefața lui C. Th. Dimaras și din scurta introducere a lui Alkis Anghelou aflăm unele amănunte cu privire la regulile urmate în editarea *Efemeridelor*. Altk Dimaras, cit și Anghelou sint de părere că textul inedit trebuie prezentat așa cum l-ar fi publicat însuși autorul, fără nici un aparat critic în subsol și că tot ce are de spus editorul trebuie adăugat la sfârșit, pentru ca cititorul să vină întâi în contact cu autorul și în lectura textului să nu fie nici o influență din partea editorului. După aceea să urmeze rolul editorului, cu toate explicațiile sale necesare pentru o mai bună pricepere a textului publicat și cu toate reflexiile sale personale în legătură cu acest text.

Anghelou, urmîndu-și această metodă preconizată, publică întâi: textul *Efemeridelor*, iar după aceea (p. 201–206) ne dă Σημειώσεις (Note), Σχόλια (Comentarii) (p. 207–234), Πίνακες (Indici) (p. 234–273) unde este cuprins și glosarul, și Περιεχόμενα (Cuprinsul).

Metoda aplicată de Anghelou nu ni se pare cea mai indicată și nu vedem avantajele ei. Pentru singurul motiv principal de a nu influența pe cititor în lectura noului text publicat să aplicăm această metodă? Dimpotrivă, prin metoda clasică de a prezenta editorul întâi pe autor și opera editată din punct de vedere al valorii și al comparației acestui text cu alte texte similare etc. și apoi a publica textul inedit, credem că se pot obține rezultate mai bune. În felul acesta editorul va veni în sprijinul cititorului și îl va ajuta astfel să priceapă mai bine textul citit, căci fără comentariul de la început și lămuririle din aparatul critic din subsol, cititorul, numai cu propriile sale cunoștințe nu va putea pricepe anumite pasagii din text, încărcate cu turcisme sau românisme lăsînd la o parte celelalte dificultăți pe care le va întîmpina și nu va fi în stare să le rezolve singur. Se știe că orice editor de texte vechi, cînd pregătește o ediție, sacrifică timp prețios pentru documentarea sa, ba chiar uneori recurge și la ajutorul altor specialiști. Deci, cititorul parcurgînd întâi toate lămuririle și comentariile editorului, prezentate după o îndelungată pregătire și frămîntare, capătă un bagaj de cunoștințe suplimentare, iar cînd pășește apoi la lectura textului vechi, se află în situație de a-l înțelege și de a-l aprofunda mult mai bine, mai ales cînd va avea și aparat critic în subsol. Iată de ce nu sîntem de acord cu metoda preconizată de cei doi cercetători greci Dimaras și Anghelou.

Această metodă prezintă și alte inconveniente D. p. Anghelou dă la sfîrșit la note (!) descrierea manuscriselor, după care a editat *Efemeridele*. Cercetătorii, care vor citi *Efemeridele* — îl asigur pe Anghelou — nu vor porni la lectura lor fără să se documenteze din ce epocă este textul, în cite manuscrise s-a păstrat, dacă este original, sau copie, în ce bibliotecă se află etc. Iată deci încă un motiv pentru care și aceste lămuriri ale editorului trebuiau să precedă textul publicat. Și fiindcă este vorba de manuscrise, amintim că Anghelou în descrierea manuscriselor nu pomeneste de elementul principal: depozitul, unde se află prețioasele manuscrise ale lui Codricas și de cine au fost descoperite. De ce? Fiindcă Dimaras a socotit bine să vorbească de acest lucru la sfîrșitul introducerii sale? Credem că unele din lămuririle date de Dimaras referitor la manuscrisele autografe ale lui Codricas își aveau mai de grabă aici locul și nu acolo.

La « B' ὑπόμνημα » Anghelou se oprește asupra unor cuvinte prescurtate în text, sau redate greșit de autor și dă aici lămuririle necesare. Sîntem însă de părere că era mai bine dacă aceste lămuriri ar fi fost date în subsol, căci cititorul, în cursul lecturii sale,

³ În vol. II, p. 2–7 se află: *Ortnduirea dărilor în Țara Românească*.

ar fi utilizat, cu un minim de efort, aceste lămuriri și ar fi înțeles mai bine textul citit. Așa cum sînt trecute la sfîrșit aceste lămuriri își pierd oarecum din utilitatea lor, fiindcă cititorul nu este ajutat în momentul cînd are nevoie. După lectura totală a textului, aceste lămuriri obligă pe cititor să recurgă din nou la text, să caute pagina, rîndul și cuvintele în chestiune. Dar în felul acesta, trebuie să recunoaștem, cititorul își pierde timp prețios cu revenirea la text ca să se lămurească, sau să se convingă de explicația dată, care uneori nu-l lămurește de loc, ci numai constată că nici editorul n-a avut posibilitatea să se lămurească deoarece textul nu este suficient de inteligibil (vezi p. 64, 29; 64,30).

La marginea textului publicat sînt indicate volumul și paginile din manuscris, care însă uneori nu merg în continuare. Faptul acesta se datorește autorului, fiindcă și-a scris însemnările foarte dezordonat și de aceea munca editorului a fost dificilă și a trebuit, după o atentă citire a textului, să intercaleze unele însemnări la anul și ziua respectivă și cititorul nu trebuie să se mire dacă la volumul I va găsi intercalate unele însemnări din celelalte volume, sau cînd va începe lectura *Efemeridelor* va vedea că primele pagini sînt din volumul II și apoi textul din volumul I.

Uneori în *Efemeridele* lui Codricas înțilnim goluri destul de mari (vezi p. 87—91), unde însemnările nu numai că nu sînt zilnice, ci lipsesc luni întregi fără vreo însemnare. Codricas în timpul acesta n-a avut nimic important de semnalat, sau nu ni s-au păstrat însemnările lui? În golul amintit este tocmai o parte din epoca cînd autorul a trăit la Iași și ne vine greu să admitem că în aceste zile n-a avut absolut nimic de menționat, mai ales, că, după ce a arătat cu un lux de amănunte pregătirile făcute în vederea trecerii solului rusesc prin capitala Moldovei spre Constantinopol, se oprește brusc și nu avem nici cea mai mică informație despre felul cum a decurs această trecere pe pămîntul Moldovei. Anghelou, în comentariile sale nu caută să lămurească pe cititor de aceste întreruperi frapante.

Comentariile lui Anghelou sînt bogate și documentate, fiind scrise cu multă competență. După ce trece în revistă pe înaintașii lui Codricas, care ne-au lăsat opere scrise în genul *Efemeridelor* sale, începînd cu Ioan Cariofil și terminînd cu banul Constantin Caragea, se oprește mai pe larg asupra pregătirii și calităților de scriitor ale lui Codricas și termină prin aprecieri juste asupra valorii *Efemeridelor*.

La sfîrșitul volumului se publică un glosar și un indice de nume de persoane și de locuri.

Glosarul era foarte necesar, fiindcă textul lui Codricas este împetritat cu un mare număr de cuvinte turcești și românești obișnuite în acea epocă în limbajul precilor din Fanar. Uneori însă explicațiile din glosar sînt reduse sau necorespunzătoare. Ne mărginim numai la cîteva. Cuvîntul *ἀγερλίκι* sau *ἀγερλίκι* nu înseamnă *căruță de transport*, ci *bagajul greu de transportat*; *ζιράχης* nu este egal cu *cirac*, *ajutor*, ci cu *medic chirurg*; *τσιφάρω* nu înseamnă *a iscăli*, ci *a cifra*, *a scrie cu cifre secrete*; *πουρδαῖον* nu este *closet*, ci *bordei*, *casă modestă*, de altfel este imposibil ca Codricas să fi dormit într-un closet! (p. 9); cuvîntul *νογέλας* vine de la românecul *nuea* — *nuele* = *βέρχα*, *ζλάδος δένδρου* și nu înseamnă *știre*, *noutate*, cum presupune editorul; *τούγι* nu înseamnă *coadă de cal*, ci *steag*, format din două sau trei cozi de cal. La cuvîntul *Σουδδῆται* se dă explicația: «populație germană stabilită în Cehoslovacia», dar este o explicație greșită. Nu este nume propriu ci un substantiv: *sudit*, care înseamnă *supus străin*. De amintit că *Σεβερήνος* nu era consul al Rusiei la Constantinopol, ci în Principatele Române.

La indice editorul a procedat la unele identificări de persoane, dar multe nume au rămas neidentificate, iar numele prescurtate în text au fost trecute întocmai și la indice, ba chiar avem și simple inițiale. Numai la inițiala Γ se face trimitere: vezi Γιάννος, dar în indice nu este trecut nici un Γιάννος. Pentru persoanele care au ocupat diferite slujbe, se adaugă alături de numele lor și denumirea slujbei: *comis*, *armaș*, *ispravnic*, *paharnic*, *vistier*, *spătar*, *hatman*, etc. Se utilizează expresia *ἀξιωματοῦχος* (*ποστέλνικος*) *στὶς* *Ἱγεμονίες* (= *slujbaş* (*postelnic*) în Principatele Române), această expresie o întilnim frecvent, cu singură schimbare că în paranteze se adaugă una din demnitățile: *σπιθάρης*, *παχάρνικος* etc. Dar aceeași expresie se utilizează și pentru Constantinopol: *ἀξιωματοῦχος* (*ισπράβνικος*) *στὴν* *Κωνσταντινούπολιν* (*slujbaş* (*ispravnic*) la Constantinopol). S-a procedat însă aici greșit, deoarece la Constantinopol n-au fost nici *ispravnici*, nici *postelnici*, nici *hatmani* și nici vreo altă slujbă din cele amintite. Persoanele în chestiune nu ocupau efectiv un post, ci și-au păstrat din megalomanie titlurile obținute în Principatele Române.

La indice s-au făcut și unele identificări de localități, de riuri etc. Cîteva identificări

Însă sînt eronate. D. p. Νίστρος (Nistru), anticul Tyras, este identificat cu Δελσπερος (Nipru), anticul Boristene.

În încheiere, vrem să accentuăm că Alkis Anghelou, înfruntînd multiplele greutăți, a reușit să pună la dispoziția cerce-

tătorilor un prețios izvor istoric, inedit și necunoscut de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, care va fi de mare folos istoricilor greci și români.

NESTOR CAMARIANO

MUSÉE DE L'HISTOIRE DE FRANCE

— Historique et description des batiments des Archives Nationales par J. P. Babelon conservateur du Musée de l'Histoire de France Paris, 1958 — 89 p.

Lucrarea lui J.P. Babelon este primul volum al unei serii de publicații asupra Muzeului de istorie al Franței, aflat la arhivele Naționale din Paris, fiind consacrată istoricului și descrierii clădirilor acestor Arhive¹.

Lucrarea este prefatăă de către Charles Braibant, fost director general al Arhivelor Franței și a Arhivelor Naționale din Paris, care arată eforturile întreprinse, de la începutul secolului al XIX-lea pentru realizarea acestui mare complex de clădiri al Arhivelor Naționale format dintr-un număr impresionant de monumente istorice și pentru dotarea lui cu instalații moderne. Datorită acestor eforturi Arhivele Naționale Franceze sînt considerate astăzi ca cele mai mare depozit istoric din lume.

Clădirile Arhivelor Naționale sînt situate în plin centrul Parisului ocupînd în cea mai mare parte cadrilateralul cuprins între străzile: Arhivelor, Frances-Bourgeois, Quatre-Fils și Vieille du Temple dînd aspectul unui admirabil oraș al secolului al XVIII-lea. Ele înglobează, pe două hectare și jumătate, în jurul unui minunat spațiu verde, cinci construcții achiziționate progresiv de stat începînd cu anul 1808. Trei dintre ele, hotelul d'Assy, de Breteuil și de Fontenay sînt clădiri plăcute, construite în epoca clasică pentru înalta burghezie, păstrîndu-se aspectul de locuințe particulare. Celelalte două, palatele Soubise și Rohan, sînt palate somptuoase cu admirabile decorații.

Făcînd o prezentare a acestor monumente arhitectonice, J.P. Babelon scoate

în evidență unele momente mai importante din istoria Franței în legătură cu aceste construcții sau cu familiile nobile care le-au stăpînit. Astfel, palatul Soubise, unul din localurile cele mai monumentale ale parisului, plin de semnificații istorice, a aparținut familiei Soubise, a fost proprietatea lui Oliver de Clisson, a lui François și Henri de Guise.

Hotelul Clisson, construit între anii 1371—1381 a păstrat pînă astăzi o poartă fortificată flancată de două turnulețe, care este unul din foarte rarele vestigii pariziene ale arhitecturii civile medievale.

După moartea lui Clisson, în 1407, hotelul a aparținut descendenților familiei sau a fost înstrăinat pînă în anul 1533 cînd intră în posesiunea cardinalului de Lorena care îl mărește cumpărînd terenurile învecinate. Este probabil ca lucrările de reconstrucție ale hotelului numit de acum de Guise, să fi fost întreprinse chiar din 1553. Inventarele păstrate din anii 1641 și 1644, care descriu mobilierul familiei de Guise, ca și o parte din splendidele tapiserii care ornau localul (e suficient să amintim celebra suită de vînători de Maximilien, țesută pentru Carol Quintul la Bruxelles după 1528 — astăzi expusă la muzeul Louvre) ne permit să ne imaginăm somptuozitatea și strălucirea acestei imense clădiri.

În secolul al XVI-lea hotelul Guise a fost teatrul evenimentelor tragice care au marcat anii cei mai sumbri ai războaielor religioase. Clădirea a fost martora a numeroase evenimente, printre care și ale marilor sărbători din 1559 prilejuite de căsătoria lui Claude de France, fiinca lui Henri II, cu Carol al III-lea de Lorena, apoi a sorei sale Elisabeta a Franței cu regele Spaniei, reprezentat prin ducele de Alba. Maria Stuart ședea adesea aici, la unchiul său François de Guise.

¹ Volumele următoare conțin cataloagele Muzeului de istorie al Franței pentru sălile din Evul-Mediu (vol. II), secolele XVI, XVII și XVIII (vol. III) și Revoluției Franceze și Primului Imperiu (vol. IV).

Sub Henri le Balafre, devenind duce de Guise, hotelul devine cartier general al partidului catolic și o veritabilă fortăreață în același timp. Aici s-au dat primele dispoziții pentru masacrul din noaptea Sfântului Bartholomeu.

În urma morții cardinalului de Lorena în 1588, hotelul Guise a încetat să mai fie un foaier politic de primă importanță. El a fost pînă la 1700 în proprietatea membrilor familiei ducale de Lorena. La 27 martie 1700 ducesele de Condé și de Hanovra vind hotelul Guise lui François de Rohan, prinț de Soubise, care îl transformă într-un palat. Construcția s-a început în 1704 sub conducerea arhitectului Pierre Alexis Delamair, care dădu edificiului său măreția și strălucirea ce a frapat pe contemporani și se impune și astăzi.

Unele amenajări, ulterioare au fost aduse de Germain Boffrand și Robert de Cotte.

După o perioadă de măreție, palatul ajunge în timpul Revoluției, depozit de praf de pușcă, birou de reclamații, sală de vinzări, filatură, cazarmă. Aceeasi soartă a avut-o și palatul Rohan construit în vecinătate între 1705—1708 sub conducerea aceluiași arhitect Delamair.

În complexul de clădiri aparținînd arhivelor Naționale, amintim și hotelurile D'Assy, Le Tonnellier de Breteuil și De Fontenay.

În lucrare se arată că la 6 martie 1808 un decret atribuia palatul Soubise Arhivelor Imperiului. Napoleon, care acorda o importanță deosebită Arhivelor, dorea să creeze la Paris un depozit de arhive europene. În acest scop a hotărît construirea unui imens palat al Arhivelor care, datorită greutăților survenite, nu s-a mai făcut.

Începînd cu Ludovic-Filip, Arhivele au devenit, așa cum arată autorul, „un șantier permanent unde se elaborează fără încetare creșteri, amenajări, ameliorări de localuri”.

Prima campanie a marilor lucrări destinate creșterii capacității Arhivelor Naționale în jurul palatului Soubise, pe care Napoleon îl atribuise în 1808 ca depozit de arhivă, datează din ultimii ani ai Monarhiei din Iulie.

Planul de extindere a arhivelor a fost aprobat de Consiliul general al Construcțiilor Civile la 16 februarie 1813 și de ministrul Lucrărilor Publice la 15 martie 1811. Sub al II-lea Imperiu și la începutul celei de-a III-a Republici s-au construit două mari Clădiri de-a lungul străzii Quatre-Fils și Arhivelor pînă la hotelul Clisson.

După marile lucrări ale Monarhiei din Iulie și ale celui de-al doilea Imperiu extinderea Arhivelor Naționale s-a oprit. La

sîrșitul secolului al XIX-lea creditele pentru administrația Arhivelor erau măsurate cu mare zgîrcenie. În acest timp, Gustav Scervois, pentru a primi o parte din fondul Ministerului Marinei, a fost nevoit să sacrifice sala de ședințe a palatului Soubise, pe care, ulterior, Charles Braibant, atunci director general al Arhivelor Franței și al Arhivelor Naționale, a adus-o la starea sa inițială.

În secolul al XX-lea Arhivele beneficiază de noi extinderi considerabile. Astfel, datorită tenacității lui Charles Victor Langlois, hotelul Rohan și dependințele sale au fost salvate de la demolare și anexate palatului Soubise.

La 14 martie 1928, Langlois obține de la Parlament legea care autoriza notarii să depună minutele lor în Arhivele Naționale și departamentale.

Henri Courteault a reușit apoi să transforme grajduirile prinților episcopi într-un depozit pentru minute, care este cel mai mare din lume, avînd 14 km. de poliță raft.

Extinderea Arhivelor Naționale a fost declarată de utilitate publică prin decretul din 18 iulie 1911 sub administrația lui Charles Samaran (se referea la imobilele de la numerele 1—11 din strada Quatre-Fils, hotelul de Fontenay precum și la unghiul de sud-est al cadrilaterului-străzile Vieille du Temple și Francis-Bourgeois).

În momentul cînd Charles Braibant a preluat conducerea Arhivelor Naționale, problema spațiului pentru Arhive era grea intrucît extinderea obținută în 1911 rămînea teoretică neexistînd posibilitatea eliberării nici unuia dintre imobilele vizate prin decret. Din acest motiv s-a hotărît ca lucrările de extindere să se facă chiar în incinta Arhivelor Naționale.

Lucrările întreprinse au fost în legătură cu mărirea spațiului de depozitare, achiziționarea de noi localuri și amenajarea acestor după regulile arhivistice cele mai moderne. Astfel, la hotelul Rohan a fost mărit spațiul de depozitare prin construirea unui mezanin pentru arhivele imprimate. La parterul aceleiași clădiri s-a creat în 1961 spațiu pentru Serviciul de achiziții de documente și pentru specialiștii care fac stagiu la arhive. Tot aici și-au găsit locul instituțiile internaționale: Stagiul internațional al Arhivelor, revista *Archivum*, Centrul de documentare internațională și Secretariatul general al Mesei Rotunde a Arhivelor.

La hotelurile d'Assy și Le Tonnellier de Breteuil au fost modernizate birourile secției vechi și moderne a Arhivelor Naționale și al Serviciului Tehnic al Direcției Arhivelor Franței.

În 1946 a fost cumpărat hotelul Fontenay, iar în 1957 a fost inaugurat un nou local al depozitului construit în sud-estul clădirii lui Ludovic-Filip.

În localul situat în partea de sud-est pe strada Francs-Bourgeois și Arhivelor s-a amenajat o sală de expoziții permanente unde sînt prezentate publicațiile Arhivelor Naționale și producțiile atelierului de sigilografie.

Alături de atelierelor de sigilii și legătorie a fost creat atelierul de restaurare a documentelor, serviciul de cercetare și imprimăria offset.

Hotelul Boisgelin adăpostește Serviciul Arhivelor economice, Arhivelor particulare și al microfilmelor, creat în 1949.

Laboratoarele de microfilm sînt sediul unor interesante experiențe. Ducele de Gramont a pus la punct un sistem de lectură al microfilmelor care va marca un progres important în acest domeniu.

Serviciul de microfilm și foto posedă o sală de cinema care servește pentru proiecția filmelor documentar istorice; acestea completează fericit vizitele la Muzeul de istorie al Franței organizate de profesorii Serviciului educativ, creat în 1951.

Din cele relate în lucrare se pot trage concluzia că pentru conducerea Arhivelor Franței problema spațiului de depozitare și a achiziționării de documente a fost o preocupare de prim ordin. Merită a fi sub-

liniat în acest sens adoptarea sistemului dens sau compact după o formulă cu totul nouă care pe o suprafață dată mărește spațiul de depozitare de 40 % față de vechiul sistem de rafturi. În acest fel a fost amenajată cu rafturi metalice mansarda Soubise, folosindu-se spațiul la maxim. La clădirea lui Ludovic-Filip parterul a fost de asemenea, amenajat cu un sistem dens cu excepția locului rezervat pentru depozitarea planurilor și hărților pentru care s-a prevăzut un sistem de depozitare dintre cele mai moderne.

S-a amenajat în mod provizoriu un sistem de depozitare de rafturi în magazinelor și atelierelor din strada Quatre-Fils, cuprinse în extensiune pentru a se putea prelua cit mai multe materiale.

Clădirile Arhivelor Naționale au fost protejate contra incendiului, printr-un sistem de detecție foarte modern.

Relevind eforturile întreprinse pentru rezolvarea uneia din problemele centrale, care constituie o preocupare majoră pe plan internațional, problema spațiilor de depozitare a Arhivelor și dotarea acestora cu instalații moderne — scoțînd în evidență părerea unor specialiști de prestigiu în această materie, lucrarea lui J.P. Babelon prezintă un interes deosebit fiind o sursă în plus de informare.

EMILIA POȘTĂRIȚĂ

LA GAZETTE DE ARCHIVES

Nouvelle série, nr. 57 și 57, 1967

La Gazette des Archives, organ al „Asociației amicale profesionale a arhiviștilor francezi”, pe trimestrul I, 1967, (nr. 56) conține o serie de materiale interesante.

În cuvîntul introductiv, François Dousset, președintele Asociației arată că scopul acestei organizații, înființată la începutul secolului nostru, este de a grupa pe toți arhiviștii de profesie (oricare ar fi originea lor, instituția de care depind) și toate persoanele care se interesează de arhive. Această legătură este prețioasă într-o profesiune ai cărei reprezentanți se simt adesea izolați.

Președintele arată că asociația desfășoară o activitate bogată și în organul său periodic *La Gazette des Archives* — care ia o dezvoltare tot mai mare — în prezent concentrîndu-și eforturile pentru elaborarea unui *Manual de Arhivistică*, prima lucrare de acest gen în Franța, a cărei necesitate se simte din ce în ce mai mult.

În continuare, Isabelle Brot prezintă arhiva Agenției de știri *Havas*, preluată de *Archives Nationales*. După ce face, pe scurt, istoricul agenției, autoarea insistă asupra rolului important pe care l-a avut agenția respectivă pe scară mondială. Agenția a ființat pînă în 1940, cînd, în timpul ocupației naziste, informarea a devenit proprietatea guvernului de la Vichy, luînd denumirea de *Oficiul francez de informație*. În 1944 aceasta va trece în proprietatea Agenției France-Presse, devenită instituție publică de stat, iar din 1957 din nou o societate particulară. Autoarea arată că arhiva, care conține 6 metri cubi pe perioada 1875—1940, a fost clasată în următoarele serii: copii ale scrisorilor, corespondența primită, corespondența cu ziarele, corespondenți și contracte, și diverse. Această arhivă a fost completată cu arhiva Biroului Agenției *Havas* din New-York și aceea a Biroului central al agențiilor

aliate care a funcționat între 1924–1940 ocupându-se de importanta problemă a informației pe plan internațional și în special de legislația în acest domeniu.

Arhiva Agenției Havas constituie o importantă sursă de cercetare referitoare la istoria presei, a diferitelor agenții străine de presă și de informații.

Felix Reynaud și G. Vinay prezintă, pe baza unei anchete, un studiu asupra arhivelor Camerelor de comerț din Franța. Autorii subliniază că acestea sînt instituții publice care au misiunea de a veghea asupra intereselor economice din circumscripțiile lor; numărul lor este astăzi de 153 iar înființarea unora datează din evul mediu. Arhivele lor prezintă un mare interes pentru viața economică a regiunii respective. Cea mai mare parte din Camerele de comerț din Franța posedă arhive importante prin vechimea, prin volumul sau natura lor și s-au luat măsuri speciale de păstrarea lor la sediul instituției ori prin crearea unui depozit total sau parțial la Arhivele de Stat departamentale, punându-se materialele la dispoziția cercetătorilor științifici. În anexă, autorii dau lista completă a arhivelor Camerelor de industrie și comerț din Franța arătînd pentru fiecare limitele cronologice, cantitatea, starea de conservare a materialelor și posibilitățile de cercetare. Într-o altă anexă se prezintă planul (schema) de clasare a arhivei Camerei de comerț din Marsilia.

Din restul materialelor publicate în acest număr al revistei reținem darea de seamă de activitate a Arhivelor Naționale din Franța pe 1966, conținînd informații despre clădirile Arhivelor, creșterea colecțiilor, activitatea de clasare, inventariere, instrumente de cercetare științifică etc. În continuare se prezintă situația arhivelor Serviciului istoric al armatei de uscat, ale Marinei și ale Direcției Arhivelor Diplomatice din Ministerul Afacerilor Externe pe aceeași perioadă.

Revista mai publică o bibliografie a inventarelor, repertoriilor și ghidurilor de arhive, editate în 1966 de către Arhivele Naționale, Arhivele ministerelor și de către Arhivele departamentale și comunale și se încheie cu rubrica conținînd dări de seamă despre publicațiile primite și note bibliografice.

Numărul 57/1967 al revistei *La Gazette des Archives* se deschide cu un articol semnat Marie Louise Marchand și Michel Duchein care se ocupă de arhivele de învățămînt în Franța, înainte și după Revoluția Franceză din 1789.

Autorii arată că sub vechiul regim, învățămîntul în Franța era independent de puterea centrală. Universitățile, colegiile, școlile erau, mai mult sau mai puțin, în mina

bisericii, neexistînd pe lângă guvernul regal ceva asemănător cu actualul Minister al Educației Naționale.

Revoluția a început să pună bazele organizării moderne a învățămîntului în Franța dar structura acestuia, așa cum există în linii generale și astăzi, se datorește lui Napoleon.

Pe baza răspunsului la un chestionar dat de Arhive, se constată o largă răspîndire a arhivelor de învățămînt dinainte de 1789 provenind de la universități și colegii. Ele prezintă o importanță nu numai pentru studiul ideilor și al vieții intelectuale, sub vechiul regim, dar și pentru toate aspectele vieții în general timp de mai multe secole. Din această cauză, spun autorii, este necesar să se publice pentru toate inventare și să se întocmească un ghid general al izvoarelor istoriei universitare franceze înainte de Revoluție.

În ce privește Arhivele învățămîntului după Revoluția Franceză, autorii fac distincția între Arhivele Ministerului Învățămîntului, ale Academiei, universităților și facultăților, ale instituțiilor de învățămînt public (superior, secundar, primar, tehnic, ale învățămîntului privat) și ale mișcărilor studențești. Ministerul Învățămîntului — astăzi Ministerul Educației Naționale — predă cu regularitate materialele sale de o mare bogăție de informații, la Arhivele Naționale, cum puține alte ministere o fac. Din 1954 există la acest minister o misiune permanentă a Arhivelor care se ocupă cu pregătirea materialelor ce urmează a fi preluate, acțiune, care, în unele cazuri, merge pînă la o dată foarte recentă, pînă în 1964.

Situația este mai puțin satisfăcătoare în ce privește Arhivele Academiei și Inspectoriilor Academiei, cu excepția Academiei din Paris unde există o misiune a Arhivelor care se ocupă cu gestiunea și cu preluările de materiale. În provincie preluările de controlul Arhivelor asupra acestora se fac neregulat și nu există norme precise privind materialele ce trebuie păstrate și relațiile cu Arhivele. Totuși, în ansamblu, organizarea depozitelor este corespunzătoare, dar instrumentele de informare științifică sînt destul de reduse ca număr și nepublicate.

Același lucru se constată în ce privește Arhivele universităților unde de asemenea controlul și predările de materiale — cu excepția Universității din Paris (Sorbona) într-o oarecare măsură — au un caracter sporadic. Situația este și mai dificilă în ce privește Arhivele celorlalte instituite de învățămînt public (licee, colegii, învățămînt primar) ca și pentru cele particulare și asociațiile studențești.

Pentru remedierea acestei stări de lucruri autorii propun pentru universități și institute de învățămînt obligativitatea de a preda regulat la Arhive materialele documentare, indicîndu-se posibilitățile de selecționare și termenii de păstrare.

În continuare autorii sugerează că este necesar să se atragă directorilor de Arhive din departamente atenția asupra importanței Arhivelor de învățămînt și că ar fi bine ca gestiunea fondurilor să fie încredințată unei persoane specializate, care să se ocupe exclusiv cu munca de arhivă în scopul predării lor la Arhivele Statului. În fine, autorii propun întocmirea unui ghid general al izvoarelor istoriei învățămîntului în Franța, întocmit pe epoci istorice sau pe grade de învățămînt sau după locul de păstrare, redactat de Direcția Arhivelor Franței în colaborare cu personalități universitare.

Într-un alt articol, François Burckard se ocupă de rolul pe care-l au sau trebuie să-l aibă Arhivele Statului în învățămîntul secundar. Acestea organizează pentru tineret vizite la Arhive, expoziții documentare, servicii educative și întocmesc colecții de texte. Autorul indică și posibilitățile de îmbunătățire a acestor metode, folosite mai ales după cel de al doilea război mondial de Arhivele franceze, în scopul completării cunoștințelor și al educării patriotice a tineretului școlar.

În studiul *O experiență de colaborare între administrație și arhive. Bilanț și reflexiuni*, Robert Fauvreau prezintă rezultatele celor treizeci de reuniuni între reprezentanții Arhivelor Naționale de la Serviciul central de organizare și metodică și cei ai Arhivelor unor ministere și instituții centrale. La aceste întâlniri s-au discutat probleme în legătură cu organizarea muncii de arhivă, legislație, întocmirea listelor de selecționare, păstrarea materialelor etc.

Xavier Du Boisrouvray se ocupă de organizarea Arhivelor unei mari întreprinderi industriale (Société des Forges de Pont — a — Mousson) și ale filialelor sale. Autorul arată că acestea au fost adăpostite în celebrul castel d'Ars, în Berry, construit în stilul Renașterii. El prezintă sumptuosul local, mobilierul depozitelor de arhivă, sistemul de arhivare și selecționare precum și modul de consultare a documentelor.

Dintre materialele publicate în acest număr mai menționăm pe acela tratînd despre emigrarea în Statele Unite, în secolul al XIX-lea și cercetările în Arhive — articol semnat de Christian Wolff, conservator al Arhivelor din Departamentul Bas-Rhin — unde se primesc cereri ale urmașilor emigranților ce doresc a-și cunoaște strămoșii plecați în secolul trecut din Franța în America. Revista se încheie cu cronica administrativă și cu scurte dări de seamă despre publicații arhivistice recent apărute.

„*La Gazette des Archives*” a publicat în decursul existenței sale, studii și materiale interesante în domeniul teoriei și practicii arhivistice, bibliografii extrem de utile în diferite sectoare ale acestei discipline și deosebit de prețioase dări de seamă asupra activității Arhivelor Naționale și ale altor arhive importante din Franța. Considerăm excelentă ideea că unele numere ale revistei au fost consacrate în întregime unei anumite teme, cum este de exemplu nr. 39/1962 în care a fost prezentată problema arhivelor diferitelor culte religioase din Franța sau cum sînt cele de învățămînt arătate mai sus.

În același timp trebuie evidențiat faptul că revista a militat cu succes, în permanență, pentru o colaborare internațională în domeniul Arhivelor, ceea ce poate fi considerat ca cel mai de seamă merit al acestui interesant periodic arhivistic.

MIHAIL FĂNESCU

REVISTA ARHIVELOR
ORGAN AL DIRECȚIEI GENERALE A ARHIVELOR STATULUI
DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

apare de două ori pe an

Redacția : București, str. Arhivelor nr. 2, telefon 13.37.77

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
STUDII ȘI COMUNICĂRI	
DAMIAN P. BOGDAN — <i>Filigranologia ca disciplină științifică</i>	3
AURELIAN SACERDOȚEANU — <i>Sfatul domnesc al Moldovei pînă la Ștefan cel Mare</i>	41
GH. UNGUREANU — <i>Cancelaria instituțiilor din Moldova între anii 1800—1828</i> . . .	93
M. REGLEANU — <i>O condică a vistieriei Țării Românești (14 octombrie 1731—31 ianuarie 1732)</i>	119
PÁL ANTAL ALEXANDRU — <i>Scaunul Mureș. Istoricul instituțiilor scaunale (secolul al XIV-lea — 1849)</i>	129
N. I. MOCIOIU — <i>Brăila la 600 de ani</i>	147
S. GOLDENBERG, S. BELU — <i>Postăvăritul din Brașov în secolul al XVI-lea</i> . . .	165
C. ISTRATI — <i>Știri despre documente moldovenești în Transilvania la 1819</i>	181
D. AVRIGEANU — <i>Cu privire la întemeierea satului Mîndra</i>	187
I. CORFUS — <i>Încercări de sistematizare a satelor din Țara Românească sub Regulamentul Organic</i>	195
EVA WETZLER — <i>Informații privitoare la activitatea lui C. Diaconovici-Loga</i> . . .	213
C. BUȘE — <i>Pe marginea unui manuscris al lui Costache Conachi</i>	219
C. GONCEARIU — <i>Cîteva știri despre exploatarea petrolului în fostul județ Putna la mijlocul secolului al XIX-lea</i>	227
M. APOSTOL, FL. DUMITRICĂ — <i>Despre începutul prelucrării petrolului în Muntenia</i> .	233
T. MATEESCU — <i>Mențiuni despre ruinele satelor dobrogene în actele Comisiei de parcelare a Dobrogei</i>	241
GH. I. IONIȚĂ — <i>Mărturii documentare cu privire la activitatea Frontului plugarilor (6 septembrie 1940—23 August 1944)</i>	251
DIN ACTIVITATEA ARHIVISTICĂ	
M. SOVEJA — <i>Îmbogățirea depozitelor Arhivei istorice centrale cu noi materiale documentare</i>	261
PREȚUITORI AI ARHIVELOR	
I. RUSU — <i>Virgil Șotropa (1867—1954)</i>	269
DIN ARHIVELE DE PESTE HOTARE	
T. MOȚ — <i>Documente privitoare la țara noastră în Arhivele de război din Viena</i> . . .	279
S. RACOVICIANU, V. COSTAKE — <i>Corespondența consulatului S.U.A. în România. 1858—1906</i>	289

PREZENTĂRI DE FONDURI

I. D. SUCIU, L. DEMÉNY, E. GLÜCK — <i>Arhiva Vukovics</i>	297
I. ADAM — <i>Justh Gyula. 1850—1917</i>	309

DOCUMENTE

G. IRIMESCU, FL. POPOVICI — <i>Documente privind acțiuni greviste ale muncitorilor forestieri din Bucovina în 1929—1933</i>	317
F. SONTAG — <i>Informații despre ecoul în Transilvania a mișcării revoluționare condusă de Tudor Vladimirescu</i>	325
V. TURDEAN — <i>Date privind măsurile de preîntîmpinare a pătrunderii ideilor comuniste în Transilvania în anul 1852</i>	333
A. SLIVĂȚ, M. TUDORICĂ — <i>Tratatul româno-austro-ungar din anul 1883</i>	337
GH. UNGUREANU — <i>Un document inedit de la Alexandru cel Bun voievodul Moldovei</i>	343
V. STĂNICĂ, V. TAMAȘ — <i>Trei documente inedite româno-slave</i>	345
M. ȘTIRBAN, <i>Mărturii documentare despre Pavel Dan</i>	355

RECENZII—PREZENTĂRI

— <i>Documente privind istoria României, Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, (serie nouă), Editura Academiei Republicii Socialiste România, vol. III, Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu, București, 1967, 685 p. (SAVA IANCOVICI)</i>	363
— <i>Catalogul documentelor referitoare la viața economică a țărilor române sec. XVII—XIX, Documente din Arhivele Statului Sibiu, vol. I, București, 1966 (D. GANCIU).</i>	370
— <i>Marea răsccoală a țăranilor din 1907, Ed. Acad., București, 1967, 907 p. (BOBOCESCU GR. VASILE).</i>	372
— PANAGHIOTIS CODRICAS, <i>Efemerides 1787—1797, Atena, 1963, XIX + 279 p. (NESTOR CAMARIANO).</i>	374
— J. P. BABELON, <i>Musée de l'histoire de France, „Historique et description des bâtiments des Archives Nationales”, Paris, 1959, 89 p. (EMILIA POȘTĂRIȚĂ).</i>	378
— <i>La Gazette des Archives, (nouvelle série), nr. 56 și 57/1967 (MIHAIL FĂNESCU).</i>	380

REVISTA ARHIVELOR

ORGANE DE LA DIRECTION GÉNÉRALE DES ARCHIVES D'ÉTAT,
DE LA REPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE

Publication semestrielle

Redaction : Bucarest, str. Arhivelor, nr. 2, téléphone 13.37.77.

SOMMAIRE

	Page
ETUDES ET COMMUNICATIONS	
DAMIAN P. BOGDAN — <i>La filigranologie comme une discipline scientifique</i>	3
AURELIAN SACERDOTEANU — <i>Le conseil princier de la Moldavie jusqu'à Étienne le Grand</i>	41
GH. UNGUREANU — <i>L'administration des institutions de la Moldavie pendant les années 1800—1828.</i>	93
M. REGLEANU — <i>Un registre de la Trésorerie de la Valachie (le 14 oct. 1731 à 31 janvier 1732)</i>	119
PAL ANTAL ALEXANDRU — <i>Le siège Mureş. L'historique de l'institution du „siège” (à partir du XIV-ème siècle jusqu'au 1849)</i>	129
N. I. MOCIOIU — <i>Brălla après 600 ans d'existence</i>	147
S. GOLDEMBERG, S. BELU — <i>La confection du drap à Braşov pendant le XVI-ème siècle</i>	165
C. ISTRATE — <i>Informations sur des documents moldaves trouvés en Transylvanie datant de 1819</i>	181
D. AVRIGEANU — <i>Des notes sur la formation du village Mîndra</i>	187
ILIE CORFUS — <i>Essais sur l'action de la systématisation des villages de la Valachie sous la Règlement Organique</i>	195
EVA WETZLER — <i>Informations sur l'activité de C. Diaconovici-Loga</i>	213
C. BUŞE — <i>En marge d'un manuscrite de Costache Conachi</i>	219
C. GONCEARIU — <i>Des informations sur l'exploitation du pétrol dans l'ancien district Putna au milieu du XIX-ème siècle</i>	227
M. APOSTOL, FL. DUMITRICĂ — <i>Des informations sur le commencement de l'usinage du pétrol dans la Valachie</i>	233
T. MATEESCU — <i>Des données sur les ruines des villages de la Dobrodja mentionnées dans les documents de la Commission pour la délimitation des terrains de cette province</i>	241
GH. I. IONIŢĂ — <i>Des témoignages documentaires concernant Frontul plugarilor (6 sept. 1940—23 août 1944)</i>	251
DE L'ACTIVITE ARCHIVISTIQUE	
M. SOVEJA — <i>L'enrichissement des dépôts des Archives Historiques Centrales par de nouveaux matériaux documentaires</i>	261
LES HOMMES QUI APPRÉCIENT LES ARHIVES	
I. RUSU — <i>Virgil Şolropa (1867—1954)</i>	269
DES ARCHIVES ETRANGERES	
T. MOJ — <i>Des documents concernant notre pays trouvés dans les Archives militaires de Vienne</i>	271
S. RACOVICIANU, V. COSTAKE — <i>Correspondance du Consulat D'U.S.A. en Roumanie (1858—1906)</i>	289

PRÉSENTATION DES FONDs

I. D. SUCIU, L. DEMÉNY, E. GLÜCK — <i>Arhiva Vukovics</i>	297
I. ADAM — <i>Justh Gyula (1850—1917)</i>	309

DOCUMENTS

G. IRIMESCU, FL. POPOVICI — <i>Des documents concernant les actions grévistes des ouvriers forestiers de „Bucovina” pendant les années 1829—1833.</i>	317
F. SONTAG — <i>Des informations sur l'écho de la révolution conduite par Tudor Vladimirescu dans la Transylvanie</i>	325
V. TURDEAN — <i>Des données sur l'action entreprise en Transylvanie en 1852 pour prévenir la pénétration des idées communistes</i>	333
A. SLIVĂȚ, M. TUDORICĂ — <i>Le traité roumaine-autrichien-hongrois de l'année 1883.</i>	337
GH. UNGUREANU — <i>Un document inédit d'Alexandre le Bon voïvode de la Moldavie</i>	343
V. STĂNICĂ, V. TAMAȘ, — <i>Trois documents inédits roumaino-slaves</i>	345
M. ȘTIRBAN — <i>Témoignages documentaires sur Pavel Dan</i>	355

COMPTE — REDUS ET PRESENTATIONS

— <i>Des documents concernant l'histoire de la Roumanie, Collection Eudoxiu par Hurmuzaki (nouvelle série), Edition de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, tome III, La solidarité de la population roumaine de Transylvanie avec la révolution de T. Vladimirescu, Bucarest, 1967, 685 p. (SAVA IANCOVICI)</i>	363
— <i>Le catalogue des documents ayant trait à la vie économique des pays roumains du XVII-ème jusqu'au XIX-ème siècle, Documents existants dans les Archives d'État de Sibiu, tome I, Bucarest, 1966, (D. GANCIU)</i>	370
— <i>La grande révolte des paysans dans l'année 1907, Edition de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1967, 907 p. (BOBOCESCU GR. VASILE)</i>	372
— PANAGHIOTIS CODRICAS, <i>Efemerides (1787—1797)</i> , Atena, 1963, XIX + 279 p. (NESTOR CAMARIANO).	374
— J. P. BABELON, <i>Musée de l'histoire de France „Historique et description des bâtiments des Archives Nationales”, Paris, 1959, 89 p. (EMILIA POȘTĂRIȚĂ)</i>	378
— <i>La Gazette des Archives. (nouvelle série), nr. 56 et 57/1967, (M. FĂNESCU).</i>	380

REVISTA ARHIVELOR

ORGAN OF THE GENERAL DIRECTION OF STATE ARCHIVES
FROM THE SOCIALIST REPUBLIC ROMANIA

Biannual

Editorial Office : Bucharest, str. Arhivelor nr. 2, Telephone : 13.37.77.

CONTENTS

	<u>Page</u>
STUDIES AND COMMUNICATIONS	
DAMIAN P. BOGDAN — <i>The studying of filigree as scientific discipline</i>	3
AURELIAN SACERDOȚEANU — <i>The princely Council of Moldavia up to Stephen the Great</i>	41
GIL. UNGUREANU — <i>The chancellorship of the institutions from Moldavia between 1800—1828</i>	93
M. REGLEANU — <i>The register of the Treasury of Wallachia (the 14 th of octomber 1731 — the 31 st of January 1732)</i>	119
PAL ANTAL ALEXANDRU — „ <i>Scaunul Mureș</i> ” <i>the history of these institutions (the 14 Century — 1849)</i>	129
M. I. MOCIOIU — <i>Brăila at 600 years</i>	147
S. GOLDENBERG, S. BELU — <i>The cloth manufacturing in Brașov in the 16 th Century</i>	165
C. ISTRATI — <i>Some information as regards moldavian documents in Transylvania in 1819</i>	181
D. AVRIGEANU — <i>Regarding the foundation of Mîndra village</i>	187
ILIE CORFUS — <i>Some attempts of the systematization of the villages from Wallachia under the Organic Regulations</i>	195
EVA WETZLER — <i>Information concerning the activity of C. Diaconovici-Loga</i>	213
C. BUȘE — <i>As regards a manuscript of Costache Conachi</i>	219
C. GONCEARIU — <i>Some information about the oil exploitation in the former district Putna in the middle of the 19 th century</i>	227
M. APOSTOL, FL. DUMITRICĂ — <i>On the very beginning of oil exploitation in Wallachia</i>	233
T. MATEESCU — <i>Mentions about the ruins of Dobroudja villages in the documents of the Parceling Commission of Dobroudja</i>	241
GIL. I. IONIȚĂ — <i>Documentary evidence concerning the activity of Peasant Front (the 6 th of september 1940 — 23 rd of August 1944)</i>	251

FROM THE ARCHIVISTIC ACTIVITY

M. SOVEJA — <i>New acquisitions of documents at the Central Historical Archive</i>	261
--	-----

VALUERS OF ARCHIVES

I. RUSU — <i>Virgil Șotropa (1867—1954)</i>	269
---	-----

FROM THE FOREIGN ARCHIVES

T. MOȚ — <i>Records concerning Rumania in the war documents from Vienna</i>	279
S. RACOVICEANU, V. COSTAKE — <i>The correspondence of the United States Consulate in Rumania (1858—1906)</i>	289

PRESENTATIONS OF FUNDS

I. D. SUCIU, L. DEMENY, E. GLUCK — <i>Vukovics Archive</i>	297
I. ADAM — <i>Iusth Gyula (1850—1917)</i>	309

DOCUMENTS

G. IRIMESCU, FL. POPOVICI — <i>Documents regarding the strikes of the forestry workers from Bukovina in 1929—1933</i>	317
F. SONTAG — <i>Information concerning the echo in Transilvania of the revolutionary movement led by Tudor Vladimirescu</i>	325
V. TURDEAN — <i>Data regarding the steps against the penetration of communist ideas in Transilvania in 1852</i>	333
A. SLIVĂȚ, M. TUDORICĂ — <i>The Rumanian-Austrian-Hungarian Treaty of 1883</i>	337
GH. UNGUREANU — <i>An unpublished document from Alexander the kind, Prince of Moldavia</i>	343
V. STĂNICĂ, V. TAMAȘ — <i>Three unpublished Rumanian-slavonic documents</i>	345
M. ȘTIRBAN — <i>Documentary evidences on Pavel Dan</i>	355

BOOK REVIEWS—PRESENTATIONS

— Documents concerning the History of Rumania. Eudoxiu Hurmuzaki Collection (new series) The Publishing House of the Academy of Socialist Republic Rumania, vol. III. <i>The solidarity of the Rumanians from Transylvania with Tudor Vladimirescu's movement</i> , Bucharest 1967, 685 p. (SAVA IANCOVICI).	363
— The catalogue of the documents regarding the economy of the Rumanian Principalities between the 17 th—19 th centuries. Documents from the state Archives from Sibiu, vol. I, Bucharest 1966 (D. GANCIU).	370
— The great peasant uprising of 1907. The Publishing House of the Academy of the Socialist Republic Rumania, Bucharest 1967, 907 p. (BOBOCESCU GR. VASILE)	372
— PANAGHIOTIS CODRICAS: <i>Efemerides 1787—1797</i> , Athens, 1963, XIX + 279 p. (NESTOR CAMARIANO).	374
— J. P. BABELON, Musée de l'histoire de France „Historique et description des batiments des Archives Nationales”, Paris, 1959, 82 p. (EMILIA POȘTĂRIȚĂ)	378
— La Gazette des Archives (nouvelle serie) nr. 56 and 57°1967 (MIHAIL FĂNEȘCU)	380

REVISTA ARHIVELOR
ORGAN DER GENERAL DIREKTION DER STAATSARCHIVE DER
SOZIALISTISCHEN REPUBLIK RUMANIEN

Erscheint zweimal jährlich

Redaktion : Bucureşti, str. Arhivelor, nr 2, Telefon 13.37.77.

I N H A L T

	<u>Seite</u>
STUDIEN UND MITTEILUNGEN	
DAMIAN P. BOGDAN — <i>Wasserzeichenkunde als wissenschaftliche Disziplin</i>	3
AURELIAN SACERDOŢEANU — <i>Der moldauische fürstliche Rat bis zur Zeit Stefans des Grossen</i>	41
GH. UNGUREANU — <i>Die Kanzlei der moldauischen Institutionen von 1800 bis 1828</i>	93
M. REGLEANU — <i>Ein Register der Schatzkammer der Walachei (14. Oktober — 31. Januar 1732)</i>	119
PAL ANTAL ALEXANDRU — <i>Der Stuhl Mureş. Geschichte der Stuhlinstitutionen (XIV. Jh. — 1849)</i>	129
N. I. MOCIOIU — <i>600 Jahre Brăila</i>	147
S. GOLDENBERG, S. BELU — <i>Das Kronstädter Tuchgewerbe im XVI. Jh.</i>	165
C. ISTRATI — <i>Auskünfte über moldauische Urkunden in Siebenbürgen im Jahre 1819</i>	181
D. AVRIGEANU — <i>Zur Gründung des Dorfes Mindra</i>	187
ILIE CORFUS — <i>Versuche zur Systematisierung der Dörfer in der Walachei zur Zeit des Organischen Regulaments</i>	195
EVA WETZLER — <i>Auskünfte über die Tätigkeit C. Diaconovici-Loga</i>	213
G. BUŞE — <i>Anmerkungen zu einem Manuskript von Costache Conachi</i>	219
C. GONCEARIU — <i>Nachrichten über die Ausbeutung des Mineralöls im ehemaligen Kreis Putna in der Mitte des XIX.-ten Jahrhunderts</i>	227
M. APOSTOL, FL. DUMITRICĂ — <i>Über den Anfang der Bearbeitung des Mineralöls in Muntenien</i>	233
T. MATEESCU — <i>Erwähnungen von Dorfruinen der Dobroudscha in den Akten der dortigen Bodenaufteilungskommission</i>	241
GH. I. IONIŢĂ — <i>Dokumentarische Zeugnisse über die Tätigkeit der Bauernpartei (6. September 1940 — 23. August 1944)</i>	251

AUS DER ARCHIVTÄTIGKEIT

M. SOVEJA — <i>Erweiterung der Archivbestände in der Abteilung „Zentralhistorisches Archiv“</i>	261
---	-----

ANERKENNENDE STIMMEN ZUM ARCHIV

I. RUSU — <i>Virgil Şotropa (1867—1954)</i>	269
---	-----

AUS DEN ARCHIVEN DES AUSLANDES

T. MOŢ — <i>Dokumentenmaterial über Rumänien im Wiener Kriegsarchiv</i>	279
S. RACOVICIANU, V. COSTAKE — <i>Korrespondenz des U.S.A. — Konsulats in Rumänien (1858—1906)</i>	289

ARCHIVFONDS

I. D. SUCIU, L. DEMÉNY, E. GLÜCK — <i>Das Archiv Vukovics</i>	297
I. ADAM — <i>Justh Gyula (1860–1917)</i>	309

DOKUMENTE

G. IRIMESCU, FL. POPOVICI — <i>Die Streiks der Forstwirtschaftsarbeiter in der Bukovina (1929–1933)</i>	317
F. SONTAG — <i>Angaben über den Widerhall in Siebenbürgen der Tudor Vladimirescu-Bewegung</i>	325
V. TURDEAN — <i>Einige Massnahmen gegen das Eindringen kommunistischer Ideen in Siebenbürgen (1852)</i>	333
A. SLIVĂȚ, M. TUDORICĂ — <i>Das rumänisch-österreichisch-ungarische Abkommen aus dem Jahre 1883</i>	337
GH. UNGUREANU — <i>Eine unveröffentlichte Urkunde vom Moldauer Woyewoden Alexandre der Gute</i>	343
V. STĂNICĂ, V. TAMAȘ — <i>Drei unveröffentlichte rumänisch-slawische Urkunden</i> . .	345
M. ȘTIRBAN — <i>Pavel Dan. Dokumente.</i>	355

REZENSIONEN

— <i>Urkunden über die Geschichte Rumäniens, Sammlung Eudoxiu von Hurmuzaki (neue Serie). Verlag der Akademie der Sozialistischen Republik Rumänien, Band III. Die Solidarität der Rumänen aus Siebenbürgen mit dem Aufstand Tudor Vladimirescu, Bukarest, 1967, 685 S. IANCOVICI</i>	363
— <i>Dokumentenatalog über das Wirtschaftsleben der rumänischen Länder im XVII.–XIX. Jh. Dokumente aus dem Staatsarchiv Sibiu, Band I, Bukarest, 1966 (D. GANCIU)</i>	370
— <i>Der grosse Bauernaufstand von 1907, Verlag der Akademie, Bukarest 1967, 907 (BOBOCESCU GR. VASILE)</i>	372
— <i>Panaghiotis Codricas, Efemerides 1787–1787, Athen, 1963, XIX + 279 S. (NESTOR COMARIANO)</i>	374
— <i>J. P. BABELON, Musée de l'histoire de France, Historique et description des bâtiments des Archives Nationales. Paris 1959, 89 S. (EMILIA POȘTĂRIȚĂ)</i>	378
— <i>La Gazette des Archives (nouvelle série), Nr. 56 und 57/1967 (MIHAIL FĂNESCU).</i> .	380

REVISTA ARHIVELOR

ОРГАН ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ АРХИВОВ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ РУМЫНИИ

Издается — 2 раза в год

Редакция: Бухарест, str. Arhivelor 2, тел. 133777

СОДЕРЖАНИЕ

	Стр.
СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ	
ДАМИАН П. БОГДАН — Филигранология-научная дисциплина	3
АУРЕЛИАН САЧЕРДОЦАНУ — Княжеский совет Молдавы до Стефана Великого	41
Г. УНГУРЯНУ — Канцелярия учреждений Молдавы между 1800—1828 годах	93
М. РЕГЛЯНУ — Реестр. казначейства Валахий (14 октября 1731— 31 января 1732)	119
ПАЛ АНТАЛ АЛЕКСАНДРУ — Резиденция Муреш. История резиденционных учреждений (XIV век—1849)	129
Н. И. МОЧОЮ — 600 лет города Браила	147
С. ГОЛДЕНБЕРГ, С. БЕЛУ — Торговля сукном в XVI ом веке в Брашове	165
К. ИСТРАТИ — Сведения о молдавских документах в Трансильвании в 1819-ом	181
Д. АВРИДЖАНУ — О создании села Мындра	187
И. КОРФУС — Попытка систематизации сел Валахи во время Органического Регламента	195
ЕВА ВЕЦЛЕР — Зведения о деятельности К. Дяконовича Лога	213
К. ВУШЕ — Об одной рукописи Костаке Конаки	219
К. ГОНЧАРИУ — Несколько сведения об эксплуатации нефти в бывшем уезде Путьа в середине XI-го века	229
М. АПОСТОЛ, Фл. ДУМИТРИКЭ — О началах добытки нефти в Валахии	233
Т. МАТЕЕСКУ — Отметки о развалинах добруджеских сел в октах комиссии дробления земли Добруджены	241
Г. И. ИОНИЦЭ — Документальные доказательства о деятельности земельдельческого фронта (6 сентября 1940—23 Августа 1944)	251
ИЗ АРХИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	
М. СОВЕЖА — Обогащение хранилищ центрального исторического архива новыми документальными материалами	261
ОЦЕНЩИКИ АРХИВОВ	
Н. РУСУ — Вирджил Шотропа 1867—1954	269
ИЗ ЗАРУБЕТНЫХ АРХИВАХ	
Т. МОЦ — Документы о нашей стране в военных архивах Вены	279
С. РАКОВИЧАНУ, В. КОСТАКЕ — Переписка консульства Соединенных Штатов Америки в Румынии 1858—1906	289
ОБЗОРЫ АРХИВНЫХ ФОНДОВ	
И. Д. СУЧУ, Л. ДЕМЕНИ, Е. ГЛЮК — Архив Вукович	297
И. АДАМ — Юст Гюла (1850—1917)	309

ДОКУМЕНТЫ

Г. ИРИМЕСКУ, ФЛ. ПОПОВИЧ — Документы относящиеся к забастовалном действиям, лесных рабочих Буковины в 1929—1933 гг.	317
Ф. ЗОНТАГ — Сведения о отлике революционного движения под руководством Тудора Владимиреску в Трансильвании	325
В. ТУРДЯН — Данные о мерах предупреждения Хроникания коммунисти- ческих идей в Трансильвании в 1852 г.	333
А. СЛИВЯЦ, М. ТУРДОРИКЭ — Румыно-австриско-венгерский договор. 1883го г	337
Г. УНГУРЯННУ — Неизвестный документ со времени воевода Молдавии- Алехандру Чел Бун	343
В. СТАНИКЭ, В. ТАМАШ — Три неизвестных румыно-славянских документов	345
М. ШТИРБАН — Документальные свидетельства о Лавеле Дане	355

РЕЦЕНЗИИ

— <i>Документы об истории Румынии</i> (Колекция Эудоксю де Хурмузани — новая серия). Издательство Академии С.Р.Р. IIIя том. <i>Солидарность румыны из Трансильвании с движением Тудора Владимиреску</i> , Буха- рест 1967, 685 стр. (САВА ЯНКОВИЧ)	363
— Каталог документов относящихся к экономической жизни румынских княже- ств XVII—XIX Документы из Государственных Архивах, Сибиу, Iйй, том., Бухарест, 1966, Д. ГАНЧУ)	370
— <i>Великое крестьянское восстание 1907го г.</i> Издательство Академии, Бухарест, 1967, 97 стр. (БОБОЧЕСКУ Гр. ВАСИЛЕ)	372
— Панагиотис Кодрикас, <i>Ефemerидес 1787—1797</i> , Афины, 1963, XIX— 279 стр. (НЕСТОР КАМАРИАНО)	374
— Ж. П. Бабелон, <i>Musée de l'histoire de Frances</i> , „Historique et descriptions des Archives Nationales”, Париж, 1959, 89 стр. (ЕМИЛИЯ ПОШ- ТЭРИЦЭ)	378
— <i>La Gazette des Archives</i> , (nouvelle serie), nr. 56 și 57/1967. (МИХАИЛ ФЭНЕСКУ)	380

